

61455

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KAZAK HALK EDEBİYATI
“ERTEGİLER I”
GRAMER - METİN - SÖZLÜK

61455

HAZIRLAYAN
ÇAĞRI ÖZDARENDELİ

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
EĞİTİM BAKANLIĞI

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. VAHİT TÜRK

EDİRNE
1997

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ.....	X
İŞARETLER.....	1
GRAMER İNCELEMESİ.....	2
SES BİLGİSİ.....	3
A- ÜNLÜLER.....	3
1- ÜNLÜ UYUMU.....	3
a. Kalınlık-İncelik Uyumu.....	3
b. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu.....	4
2.ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ.....	5
3.ÜNLÜ TÜREMESİ.....	10
a. Başta Ünlü Türemesi.....	10
b. Ortada Ünlü Türemesi.....	10
4.ÜNLÜ DÜŞMESİ.....	10
a. Başta Ünlü Düşmesi.....	10
b. Ortada Ünlü Düşmesi.....	10
c. Sonda Ünlü Düşmesi.....	10
B- ÜNSÜZLER.....	11
ÜNSÜZ UYUMU.....	12
ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ.....	13
YAKIN BENZEŞTİRME.....	22
UZAK BENZEŞTİRME.....	22
ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ.....	22
ÜNSÜZ DÜŞMESİ.....	22
ÜNSÜZ TÜREMESİ.....	24
HECE KAYNAŞMASI.....	25
HECE DÜŞMESİ.....	25
ŞEKİL BİLGİSİ.....	26
İSİMLER.....	26
1. Kök İsim.....	26
2. Yalın İsim.....	27
3. İsimden Türemiş İsimler.....	28
İsimden İsim Yapan Ekler.....	28
-lık/-lik, -dık/-dik, -tık/-tik.....	28
-tı/-ti/-lı/-li/-dı/-di.....	29
-sız/-siz.....	29
-şıl/-şi.....	30
-şıl/-şil.....	30
-kı/-ki/-ğı/-gi.....	30
-das/-tas/-tes /-las/-les.....	30
-day/-dey/-tay/-tey.....	31
-rak/-rek.....	31
-şak/-şek.....	31
-er.....	31
-şik.....	32
-şa.....	32
-sık.....	32
-jan.....	32
-kene.....	32
-gey.....	32
-tay.....	32
-girim.....	33
-ge.....	33

4. Fiilden Türemiş İsimler	33
Fiilden İsim Yapan Ekler	33
-gin	33
-i/-ı	33
-ak	33
-k/ -k	33
-kır/-kir	34
-kış/-kiş/-ğış/-giş	34
-kağ/-gak	34
-kı/-ki/-gi	35
-m-	35
-n	35
-ş	35
-şak/-şek	35
-şi	36
-şik	36
-ekse	36
-ytm	36
-mıs	36
5. İkilemeler	36
6. Birleşik İsimler	38
İSİM ÇEKİM EKLERİ	39
İyelik Ekleri ve Çekimi	39
İSİM HALLERİ	42
1. Yalın Hal	42
2. İlgi Hali	43
3. Yükleme Hali	44
4. Yönelme Hali	46
5. Bulunma Hali	48
6. Ayrılma Hali	49
7. Eşitlik Hali	51
8. Vasıta Hali	52
9. Gösterme Hali	54
ÇOKLUK EKLERİ	55
AİTLİK ŞEKLİ	56
SORU EKLERİ	58
ZAMİRLER ve ZAMİR ÇEKİMLERİ	59
1. ŞAHİS ZAMİRLERİ	59
Teklik Şahıs Zamirleri	60
I. Teklik Şahıs "ben"	60
II. Teklik Şahıs "sen, siz"	63
III. Teklik Şahıs "ol, , o, al, osı, so"	66
Çokluk Şahıs Zamirleri	68
I. Çokluk Şahıs "biz"	68
II. Çokluk Şahıs "señder, sizder"	70
III. Çokluk Şahıs "analar, olar, solar, osılar"	72
2. İŞARET ZAMİRLERİ	74
3. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ	84
"Öz"	84
4. SORU ZAMİRLERİ	92
"kim"	92
"ne"	93
5. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ	94

SIFATLAR	96
1. İŞARET SIFATLARI.....	96
2. NİTELEME SIFATLARI	99
a. İsimlerin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması	99
b. Renk İsimlerinin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması	100
c. Pekleştirilmiş İsimlerin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması	101
3. SAYI SIFATLARI.....	103
a) Asıl Sayı Sıfatları.....	103
b) Sıra Sayı Sıfatları.....	105
c) Üleştirme Sıfatları.....	106
ç) Sayı İsimlerinden Yapılmış İsimler	106
4. BELİRSİZLİK SIFATLARI	107
5. SORU SIFATI.....	111
ZARFLAR	112
1. HAL (DURUM) ZARFLARI.....	112
2. MİKTAR ZARFLARI.....	115
3. YER ZARFLARI.....	117
4. ZAMAN ZARFLARI.....	118
EDATLAR.....	121
1. ÇEKİM EDATLARI.....	121
2. BAĞLAMA EDATLARI.....	125
3. KUVVETLENDİRME EDATLARI.....	133
4. KARŞILAŞTIRMA-DENKLEŞTİRME EDATLARI.....	136
5. SORU EDATLARI.....	138
6. ÇAĞIRMA-HİTAP EDATLARI.....	140
7. ÜNLEMLER	142
8. GÖSTERME EDATLARI	144
9. TEKRAR EDATLARI	145
10. CEVAP EDATLARI.....	146
FİLLER.....	147
KÖK FİLLER	147
TÜREMİŞ FİLLER	148
Fiilden Türemiş Fiiller.....	148
Fiilden Fiil Yapan Ekler	148
-ba-/-be-, -ma- /-me-, -pa-/-pe-.....	148
-n-	149
-l-	149
-s-	149
-r-	150
-ar-	150
-dır-/-dir-/-tır-/-tir-	150
-kar-.....	151
-kız-/-kiz-/-ğiz-/-giz-	151
-t-	151
-kir-/ğir-/-gir-	152
-z-	152
-k-/-k-	152
-(i)nkire-	152
İsimden Yapılmış Fiiller.....	153
İsimden Fiil Yapan Ekler.....	153
-a- / -e- / -y-	153
-la- / -le-	153
-da- / -de-, -ta- / -te-	153

-ar-	154
-kır/-ğır	154
-cl-	154
-k/-ğ-	154
-sa-	155
-sı/-si-	155
-sıra/-sire-	155
-i-	155
-sin-	155
İsim-Fiiller	156
-v/-uv/-üv	156
-mağ/-mek/-bak/-pak	156
-be/-pe	157
-s	157
Sıfat-Fiiller	158
Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri	158
-di-	158
-қан/-ken/-ған/-gen	158
-atın/-etin, -ytin	159
-atuğın/-etuğın/-ytuğın	159
Geniş Zaman Sıfat Fiilleri	160
-қан/-ken/-ған/-gen	160
-atın/-etin, -ytın/-ytin, -ytuğın	160
-turğan	161
-mas/-mes/-pas	161
Gelecek Zaman Sıfat-Fiilleri	161
-atın /-etin/-ytın/-ytin, -ytuğın	161
-ar/-er	162
-esi	163
-bak/-bek/-mağ/-mek/-pağ/-pek/-pağşı/-pekşi/-mağşı/-mekşi	163
-aşak	164
-mes	164
Zarf-Fiiller	165
-a/-e/-y	165
-p	166
-may/-mey/-bay/-bey/-pay/-pey	167
-mayınşa/-peyinşe	168
-arda/-erde	168
-қанда/-kende/-ғанда/-gende	168
-mastan/-mesten/-bastan/-besten/-pastan/-pesten	169
-қalı/-keli/-ғalı/-geli	169
-kensin/-ğansın/-gensin, -kesin/-ğasın/-gesin	170
-қанша/-kenşe/-ғанша/-genşe	171
-kendey	172
(y)eken	172
-sızda	172
BİRLEŞİK FİİLLER	173
a. İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller	173
b. İsim + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller	174
c. Fiil + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller	174
FİİL ÇEKİMİ	177
Şahıs Ekleri	177
I. Tipteki Şahıs Ekleri	177
II. Tipteki Şahıs Ekleri	178

III. Tipteki Şahıs Ekleri.....	178
Şekil ve Zaman Ekleri	179
Bildirme Kipleri	179
Tasarlama Kipleri.....	179
1. GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ	179
2. ŞİMDİKİ ZAMAN.....	184
3. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN ÇEKİMİ	192
4. ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN ÇEKİMİ	198
5. GELECEK ZAMAN ÇEKİMİ	200
6. ŞART KİPİ.....	205
Şart Kipinin İstek Kipi Görevinde Kullanılması.....	207
7. EMİR KİPİ.....	208
Emir Kipinin İstek Kipi Olarak Kullanılması.....	211
9. İSTEK ÇEKİMİ.....	213
10. GEREKLİLİK KİPİ	215
İHBAR FİİLİNİN ÇEKİMİ	218
Geniş Zaman Çekimleri.....	218
“er-”	218
“tur-”	220
“jür-”	221
“şığ-”	222
Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri	223
“er-”	223
“tur-”	224
Anlatılan Geçmiş Zaman Çekimleri	225
“(y)eken”	225
“tur-”	227
“bol-”	227
Şart Çekimi.....	228
“bol-”	228
“jür-”	229
İhbar Fiilinin Olumsuz Çekimi.....	230
BİRLEŞİK ÇEKİMLE	232
1. HİKAYE BİRLEŞİK ÇEKİMİ	232
Geniş Zamanın Hikayesi	232
Şimdiki Zamanın Hikayesi.....	235
Gelecek Zamanın Hikayesi	238
Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikayesi	241
Gereklilik Çekiminin Hikayesi.....	244
2. RİVAYET BİRLEŞİK ÇEKİMİ.....	244
Geniş Zamanın Rivayeti	245
Şimdiki Zamanın Rivayeti	247
Gelecek Zamanın Rivayeti.....	249
3. ŞART BİRLEŞİK ÇEKİMİ	250
Geniş Zamanın Şartı.....	251
Gelecek Zamanın Şart Çekimi.....	251
İKTİDARİ FİLLER	253
SORU ŞEKLİ.....	254
CÜMLE.....	256
I. YAPISINA GÖRE CÜMLELER	256
a. Basit Cümleler.....	256
b. Birleşik Cümleler	257
Şartlı Birleşik Cümle.....	257
İç İçe Birleşik Cümleler.....	258

c. Bağlı Cümleler	258
ç. Sıralı Cümle	259
II. YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER	260
a. Fiil Cümleleri	260
b. İsim Cümlesi	261
III. ÖGELERİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLELER	261
a. Kurallı Cümle	261
b. Devrik Cümle	262
IV. ANLAMINA GÖRE CÜMLELER	263
a. Olumlu Cümle	263
b. Olumsuz Cümle	263
c. Soru Cümleleri	264
METİN	266 ✓
SÖZLÜK	426
BİBLİYOGRAFYA	523

ÖNSÖZ

En az on iki asırlık bir mâziye dayanan ve çeşitli kültür merkezlerinde ayrı ayrı gelişen Türk Dili üzerine yapılan araştırmaların başlaması bir asrı geçmiştir. Küçümsemeyecek kadar uzun sayılabilecek bu süre içerisinde Türkçe'nin bir çok meseleleri ele alınıp izah edilmiş ve aydınlığa kavuşturulmuştur. Ancak geçmişi oldukça eski olan ve çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türkçemiz'in, hâla çözüme kavuşturulamamış meseleleri de mevcuttur. Bu meselelerin kimi, elde olan malzemeleri değerlendirememekten, kimi de var olana ulaşamamaktan kaynaklanmaktadır.

İşte bu ulaşılamayan zengin hazineye hızla değişmekte olan tarih bizleri ulaştırdı. Yıllardan beri kapalı duran kapılar birden bize açıldı ve Özbek, Kırgız, Türkmen, Azeri, Kazak, Kırım, Tatar v.b. diğer kardeş topluluklarla irtibat kurulmaya başlandı.

Bu yeni dönem, yeni ihtiyaçlar ve görevler ortaya çıkardı. Ortaya çıkan bu sebeplerden dolayı Kazak Türkçesi'ni incelemek istedik.

Kril alfabesiyle yazıya aktarılmış olan "Kazak Halk Edebiyatında Ertegiler 1" adlı eser rahmetli hocam Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOĞLU'nun istekleri doğrultusunda hocam Yrd. Doç. Dr. Vahit TÜRK tarafından doktora çalışması yapmak üzere bana verildi.

Kazaklar'ın yazılı edebiyatı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlar. O zamana kadar yalnız sözlü halk edebiyatı ürünleri var idi. Çok zengin ve kendisine mahsus hususiyetleri olan sözlü edebiyatın yazıya oldukça geç geçirilmesi Kazak Türkçesi'nin, özellikle masal ve hikaye türünde kelime çeşitliliğini, mana zenginliğini, ses hususiyetlerini gözler önüne sermesi bakımından faydalı olmuştur.

Çalışma yaptığımız *Ertegiler* adlı eserin içerisinde 163 ayrı masal bulunmaktadır. Bu masallar Kazak SSR Gıllım Akademisi tarafından çeşitli kitap, dergi ve gazetelerden toplanmıştır. Masalların anlatımında kullanılan dil oldukça çeşitli ve zengin kelimelerden oluşur. Bunun sebebini masalların da oldukça uzun bir zaman ağızlarda yaşamasına ve türünün özelliğine bağlayabiliriz.

Çalışmamıza eserin transkripsiyonunu yaparak başladık. Kazak Türkleri'nin kullandığı kril alfabesini Türkiye Türkçesi alfabesine aktarırken ilk zamanlar tereddüt ettiğimiz bazı noktalar oldu. Bunların başında *e* ünlüsünün transkripsiyonu oldu, çünkü *e* ünlüsü kelime başında bulunduğu zaman önüne *y* ünsüzü getirilerek telaffuz edilmekteydi. Bu hususiyeti gösterebilmek için *e* ünlüsünün üstüne ayırıcı bir işaret koymaktansa önüne (*y*) ünsüzünü ekleyerek göstermeyi daha uygun bulduk.

Bir başka tereddüt de *v* dudak ünsüzünde oldu. *v* harfi Kazak Türkçesi'nde Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi dişler dudağa değdirilerek değil, iki dudak büzülerek telaffuz edilmekte, kelime başında veya kendisinden önce ünsüzle biten bir hecenin olduğu kelimelerin ortasında bulunduğu zaman (*u*)*v*, *ü*(*v*) şeklinde okunmaktadır. Metinde *v* sesini karşılayan başka bir harf kullanılmadığı için *v* ünsüzünü ayırıcı bir işaret koymadık.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan diğer harfleri de *è* (açık ve geniş, a sesine yakındır), *ġ* (gırlağa yakın telaffuz edilir), *h* (hırıltılı arka damak ünsüzüdür) *k* (gırlağa yakın ve sert telaffuz edilir), *ñ* (nazal) şeklinde gösterdik.

Çalışmamızın Gramer İncelemesi bölümünü Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Cümle Bilgisi olmak üzere üç ana başlık altında inceledik. Ses Bilgisi'nde A. Ünlüler, B. Ünsüzler başlıkları altında Türkiye Türkçesi'nden farklı olan sesler anlatıldıktan sonra ünlü uyumu, ünlü değişimleri, ünlü türemesi ve ünlü düşmesi, ünsüzler, ünsüz uyumu, ünsüz değişimleri, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi, hece kaynaşması, hece düşmesi gibi konularda örneklerle bilgiler verdik.

Şekil Bilgisi bölümünde kök ve yalın isimlerden başlamak suretiyle isim yapım ve çekim ekleri, zamirler, sıfatlar, zarflar, edatlar, kök ve türemiş fiiller, fiil yapım ekleri, İsim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller, birleşik fiiller, tasarlama ve bildirme kiplerini örneklerle anlattık.

Cümle Bilgisi bölümünde, metnimizde geçen cümleleri; yapısına, yüklem türüne, öğelerin dizilişine ve anlamına göre tasnif ederek incelemeğe çalıştık.

İncelediğimiz eserin sözlük bölümü yaklaşık üç bin dört yüz elli kelimedenden oluştu. Kelimelere anlam verirken mümkün olduğu ölçüde metindeki anlamına yakın olmasına çalıştık. Ayrıca bibliyografyada belirttiğimiz sözlüklerden de büyük ölçüde faydalandık.

Eserde bulunan masalların tamamı hayvanlar üzerine kurulu olduğu için genellikle aynı kelimeler tekrar edilmiştir. Bundan dolayı sözlük kısmına eserin hacmine göre daha fazla kelime almamız mümkün olmamıştır.

Bu bölümde kullandığımız transkripsiyon işaretleri *è* ile *ñ*'den ibaret kalmıştır. Diğerlerini, yani *ġ*, *h*, *k* ve *e* ünlüsünün başına getirdiğimiz (*y*) şeklini alfabetik sıralamada karışıklığa sebebiyet vermemek için kullanmadık ve sözlüğün sıralamasını Türkiye Türkçesi'ne göre yaptık.

Türkiye Türkçesi'ne oldukça uzak olan Kazak Türkçesi üzerine yapmış olduğumuz bu çalışma ümit ederiz ki Türkçe'nin bütünlüğünü göstermesi ve uzun yıllar birbirinden

habersiz yaşayan bu toplulukların aynı mantıkla dūřündüklerini ve konuştuklarını göstermesi açısından faydalı olmuştur.

Bizleri ğrenciliğimizden itibaren Türk Dili'nin mantık isstemiyle yetiştiren, Türkçe'nin içine daldıkça insanı hayretlere dūřürecek hususiyetleri olduğunu gösteren ve yetiştirdiği öğrencilerin “özü sözü sağlam adam” olmasını isteyen rahmetli hocam Prof. Dr. Necmettin HACIEMİNOğLU'nu hayırlarla yadediyorum.

Kazakistan'dan getirdiği *Ertegiler* adlı eseri Doktora tezi yapmam için bana veren ve ağdaş Türk Lehçeleri'ne yönelmemizi sağlayan çok kıymetli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Vahit TÜRK'e üzerimdeki bütün emekleri ve gösterdiği büyük sabırdan dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca çalışmalarım sırasında yardımlarını benden esirgemeyen, gerek tasniflerde gerekse bilgisayar yazımında çok yardımlarını gördüğüm başta Murat Ceritoğlu ve Rifat Gürgendereli olmak üzere bütün arkadaşlarıma teşekkür ederim

ağrı ÖZDARENDELİ

GİRİŞ

Kazaklar tahminen XV. yüzyılda geniş bozkırlardan göç eden Türk kavimlerinin bakiyelerinin bir araya gelmesi, Sibir kavimleri ile Moğollar'ın bir kısmını içine almasıyla meydana gelen bir Türk kavimidir.

Kazak kavim adının menşei hakkında kesin bir şey söylenememiştir. Kumuk şivesinde kelime “silahşör, kızan, asker müellifi”, Babürnane'de “fetret devri, bekarlık, serseri dolaşma”, İslam Ansiklopedisi'nde ise “hür, serbest, bî-hânman, bekar, mert, yiğit, ve cesur” anlamlarında açıklanmıştır.

Tarih sahnesine XV. yüzyılda giren Kazaklar, XV-XVI. yüzyıllarda komşu devletlerin iç ve dış meselelerinden yararlanarak Hazar denizinin doğusu ile Aral gölünün kuzeyinde kalan topraklardan, İrtiş ırmağının yukarı kesimlerine ve Altay dağlarının batısına kadar uzanan bölgede Kazak Hanlığı olarak bilinen büyük bir imparatorluk kurdular.

Göçebe bir imparatorluk olan Kazak Hanlığı, Kasım Han'ın ölmesinden sonra yerine geçen Mamaş ve onu takip eden Tagir ve Buydaş Han döneminde zayıflamaya başladı. Bu dönemde hanlık topraklarını üç ayrı 'orda'ya bölme yolunda ilk adımlar atıldı.

Tanrı dağlarının kuzeyinde “Ulu jüs”, Aral gölünün doğusunda “Orta jüs” ve Aral gölüyle, Ural Irmağı arasında “Kişi jüs” kuruldu.

XVII. yüzyılın ortalarına doğru Kazaklar iç çekişme sebebiyle toprak kaybetmeğe başladılar. 1680 yılında han olan Tekve Han, Kazak oymaklarını tek bir federasyon çatısı altında birleştirmeyi başardı ise de ondan sonra komşu Oyrat devletinin akınları büyük can ve mal kaybına yol açtı. Oyrat akınlarının verdiği yılgınlıkla Kazaklar arasında Ruslar'dan yardım isteme eğilimi başladı. 1731'de “Kişi jüs”, 1740'ta “Orta jüs”, 1742'de “Ulu jüs” Rus korumasına girdi. Buna rağmen Oyrat akınları durmadı.

1757 yılına kadar süren Oyrat akınları yüzünden kuzeyden gelen Rus saldırılarına karşı da yeterli güç oluşturamadıkları için Ruslar'ın topraklarındaki yayılışlarını da engelleyemediler. 1854'te Kazak toprakları tamamen Rus hakimiyetine girdi.

XX. yüzyıl başlarında Kazaklar arasında milliyetçilik hareketleri başlar. Abdulgaffar ve Amangeldi İmanov önderliğinde ayaklanan Kazaklar, Ruslar tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı.

26 Ağustos 1920'de Orenburg'da özerk bir Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyete yanlışlıkla "Kırgız" adı verildi. Yapılan bu yanlışlık beş sene sonra "Kazak" adı verilerek düzeltildi.

1936'da "özerk Kazak SSR"ye dönüştürüldü.

SSCB'nin 1980'in son yıllarında dağılma sürecine girmesiyle Kazakistan 26 Ağustos 1990'da egemenliğini, 16 Aralık 1991'de de bağımsızlığını ilan etti.

Kazak dili Türk Dili'nin bir şivesi olup, Türk şivelerinin şimâl-i garbî grubuna dahil bulunmaktadır. Türk şive birlikleri arasında en geniş saha işgal eden Kazak şivesi, hudut sahalarında diğer Türk şiveleri ile karşılıklı tesirlerin vücuda getirdiği cüz'î ağız farkları müstesna, ses, ek ve kelime hazinesi bakımından, bir birlik teşkil etmektedir. Kazak şivesi, Kazak kavminin hayat şartları içinde, serbest bir inkişaf imkanı bulmuş, ne yazı dili ve ne de yazı kaideleri tazyikına maruz kalmamıştır. Kazakistan'da ahalinin büyük bir kısmı kendi tesiri altında bulundurabilecek kültür merkezleri teşekkül etmemiş olduğundan, dinî tedrisat küçük bir zümrenin dışına çıkmamıştır ve dolayısı ile Arapça ile Farsça'nın tesiri Orta Asya ve Anadolu ile mukayese edilemeyecek derecede azdır. Kazakça'ya geçmiş olan yabancı kelimeler ancak kulak vasıtası ile girmiş olduğundan, bunlar Kazak ses kaidelerine tamamiyle uymuş bulunmaktadır. Kazak şivesi, ünlü ve ünsüzlerin uyumu bakımından, yazı dili an'anesine sahip bütün Türk şivelerinden daha fazla inkişaf etmiştir. Telaffuz hususiyeti olarak, kelime başındaki ünlülerden *e* ve *o* seslerinin yarı tiftong *ie* ve *ou* şeklinde, ilk hecedeki kapalı *ê* halinde telaffuzu ile ünsüzlerden umumî Türkçe'deki *ş* yerine *s* ve *ç* yerine *ş* ile ünsüzlerin daha çok ünsüz uyumuna maruz olması zikre değer.

Kazak yazılı edebiyatı XIX. asrın ikinci yarısından itibaren başlar. O zamana kadar yalnız *halk edebiyatı* var idi. Bu şifâhî edebiyat, zenginliği ve kendisine mahsus hususiyetleri ile, çok erkenden dikkati çekmiş ve bunun araştırılmasına, Kazaklar da dahil olmak üzere, bir çok alimler iştirak etmiştir. (bk. msl. Çokan, Velihan, Divay, Baytursın, Şonan, Kemenger, Radloff, Melioranskiy, İlminskiy, Yudahin, Dereytskiy, Katarinskiy v.b.)

Güzel söz söylemek Kazaklar'da bir sanat haline gelmiştir. Bir çoklarının irticalen şiir söylemeğe istidadı vardır. Kazak hikayecileri (*şeşen*) vak'aları dinleyicilerin durumlarına ve meclisteki düşüncelerine uygun bir şekilde anlatmasını da bilirler. Kazaklar'ın tarihini, Orta Asya, Volga ve Kırım'daki kavimler ile olan münasebetlerini canlandıran eski kahramanlık mevzuları - Kazak destanının güzel örneklerini teşkil eder. (msl. Koblandı, Edige, Şora-Batır v.b.). Halk edebiyatının daha yaygın olan şekli, büyük bir maharetle

Kazak hayatını tasvir eden ve gençliğin kendi hakları için yaptığı mücadeleyi aksettiren lirik şiiirdir. (msl. Kozı-Körpeş men Bayan, Koz-Jibek, Ayman-Şolpan v.b.). Kazak halk edebiyatı, aynı zamanda, Kazaklar'ın ictimai hayatını tetkik bakımından da pek kıymetli malzeme vermektedir. Defin merasimlerinde *baksı* 'ların icra ettikleri şaman duaları, düğün şarkıları, gelin uğurlanması v.b. ile iki şair (*akın*) arasında irticâlen söylenmek suretiyle yapılmakta olan şiiir müsabakası - Kazak halkının keder ve sevinçlerinin asırlar boyunca tercümanı ola gelmiştir.

Yazılı edebiyat islam te'siri ile başlamış ve bunun en yaygın nümuneleri dinî kahramanların hayatları ile ilgili mevzular teşkil etmiştir. Kazaklar'ın mâarif tarihi ile ilgili olarak, bu eserlerin mühim bir kısmı şimal Türk mekteplerinde okumuş olan Kazaklar tarafından ve kısmen şimal Türkçesi'nden tercüme yolu ile vücuda getirilmiş olduğundan, bu eserlerin dili de mühim ölçüde şimal Türkçesi tesiri altında bulunmaktadır. Kazakistan'ın istilası, iktisadi ve siyasi tazyik ve bunların tevlit ettiği isyanlar - bir kavmin ictimai bünyesini sarsan bu değişiklikler, tabiattıyla, onun edebiyatına da te'sir etmiştir. Bu devrin şairi olup, Cihangir Han'a karşı isyanı idare edenlerden Mehmed Ötemis'in mücadele ateşi ile kaleme alınmış olan şiiirleri meşhurdur. Bunu takip eden yıllarda, mücadelenin Kazaklar'ın aleyhine dönmesi ile, esas motif olarak, inkisâr, istikbale karşı ümitsizlik, eski devrin, eski örf ve adetlerin ve umumiyetle eski hayat tarzının idealleşmesi ve düşman ile işbirliği yapanlara karşı lânet edebiyatta yer alıyor. Armanbet, Şortanbay, Ebubekir, Şangerey, Murat ve İsetay bu devrin başlıca şairleridir.

XIX. asrın sonları ile XX. asrın başlarında Kazak milli edebiyatı doğmuştur. Semipalat eyaletinde Cengiz dağlarında göçebe hayatı süren Tobıktı boyunda dünyaya gelen ve Kazak klasik edebiyatının kurucusu olan şair Abay (İbrahim) Kunanbay (1845-1904) ile başlayan bu milli edebiyat, A. Baytursın, Miryakub Dulat, Huday-Bergen ve Ömer Karaş ile devam eder. Millî uyanış devri olarak tavsif edilebilecek olan bu devir edebiyatı, yalnız eski hayatı idealleştirmekle kalmıyor, Kazaklar'ın içinde bulunduğu ağır durumdan kurtulmaları için yeni yolda gösteriyordu. Bilhassa *Uyan Kazak* müellifi M. Dulat, düşmana karşı milli hisleri körükleyen, Rus muhaceretine karşı koyabilmek için, Kazakları birleşmeğe davet eden kuvvetli bir fikir adamı ve edip olarak ortaya çıkmıştır ki, gerek kendisi, gerek eserleri Rus hükümeti tarafından devamlı olarak takip edilmiştir. Bunlara daha genç olanlardan Magcan Cumabay, Sabit Dönentay, Ahmet Mamet, Sultan Mahmud Toraygır, Beyimbet Meyli ve Saken Seyfulla katıldılar ve milleyetçilik, islamiyet ve ferdiyet esasında, ictimai

mevzular ve bilhassa Kazaklar'ın cehaleti, Ruslar'ın tazyiki meseleleri ele alındı. Bunlar Kazakları kültüre, birleşmeğe, uruglar arasındaki nizâlardan vazgeçmeğe davet ediyorlar ve eski zamanların güzel hatıraları perdesine umumî menfaatleri in'ikâs ettiriyorlardı. Fikir bakımından bu devirde Dulat ve Baytursın hakim bulunuyorlar ve milleyetçi münevverlerin başında Kazak edebiyatının ruhunu teşkil ediyorlardı. Diğerleri ise, onlara benzemeğe çalışıyorlardı. Bu inkişafın en parlak devri - 1917 şubat inkılâbından bolşeviklerin iş başına gelmesine kadar geçen zamandır. Bu devir nâsirlerinden Muhtar Avez (*Kara-Köz, Enli-Kabek, Tüngi sarın piyesleri*) ve G. Aymaut (*Kartkoca romanı, Kızıl-Bike, Eles, Konakeyrin jazığı hikayeleri ve Serniyaz piyesi*) ile şairlerden M. Cumabay, Toraygır ve Külli zikre değer. Bunlar ve Kazak halkının ağır hayat şartlarından şikayet ile 1905 inkılâbı ve 1916 isyanını idealleştiren Yusuf Kabey ve Esfendiyar Kobey bolşevik devrinin ilk senelerinde mevcut nizamı ister istemez, kabul etmek zorunda kaldılar. M. Avez resmen bu cepheye geçmiş olmakla beraber, hep milliyet yolunda devam etmiş ve yeni eserlerinde ve tenkidî yazılarında da hep eski destanî kahramanlar, münevver milliyetçileri tasvir ile mevzularını inkılâptan önceki devirden almıştır. Aymaut daha başka bir yol takip eder; bugünkü mevzuları ele almakla beraber, hep fakir Kazaklar ile münevverleri tasvir eder ve onlar vasıtası ile milliyetçi fikirleri ileri sürer. 1915'te *Şura* hikayesi ile tanınmış olan Beyimbet Meyli son devirde şair, tiyatro muharriri ve hikayeci olarak meydana çıkmıştır. Mevzuları eski Kazak hayatı, dahilî harp ve son devir ictimâî meseleleri olan, 12 piyes yazmıştır. (msl. *Aman-geldi, Bizdin Jigitter v.b.*). Fakat bütün bu çalışmalarda hep idealist milliyetçidir.

Magcan Cumabay açıkça faâl bir milliyetçi olarak kalmıştır. İnkılâbın ilk senelerinde bütün şarkın garba karşı birleşmesini mevzu olarak almış, fakat sonraları, Sovyet siyasetinin cebri ve tazyiki altında tasavvufla karışık bedbinliğe dönmüştür. Hattâ 1927'de meşhur "90" adlı ("*90'ın hatırı için 10'u feda etmek*") şiirini yazmış olmakla beraber, kavminin sarsılmaz ve hür çocuğu kalemini kendi milletine kullanamamıştır. Bunları kalabalık bir genç nesil takip eder ki, onlar zamanın icaplarına uyarak, bilhassa Kazak köylüsü ile yoksullar ve işçiler üzerinde durmakta ve milli olmaktan ziyade, sınıf menfaati veya münâferetini gözetmektedirler.

Sovyet Kazakistanı devrinin önemli şair ve yazarlarından bazıları şunlardır; Saken Seyfullahulı, Sabit Mukanov, Abid Müsrepov, Kalmagan Abdulkadirov, Allasgar Tokmuhammedov, Ali Ormanov, Tahir Jarulı, Abdulla Tajıbayev, Oljas Süleyman.

İŞARETLER

- é : açık ve geniştir, “a” sesine yakındır.
- (y)e : kelime başında olan “e” ünlüsü önüne “y” ünsüzü getirilerek okunmaktadır.
- ğ : gırtlığa yakın telaffuz edilir.
- h : hırıltılı sadasız ve sızıcı arka damak ünsüzüdür.
- k : gırtlığa yakın telaffuz edilir.
- ñ : nazallaşmayı gösterir.
- v : “v” ünsüzü dudaklarda teşekkül eden sadalı ve sızıcı bir ünsüzdür. Dişler dudağa değdirilerek değil iki dudak büzülerek telaffuz edilir.

Not: İncelediğimiz metinde “v” ünsüzü tek bir harf ile karşılandığı için ayrı bir işaret koymadık

GRAMER İNCELEMESİ

SES BİLGİSİ

A- ÜNLÜLER

Kazak Türkçesinde Türk Dilinin belli başlı sekiz ünlüsü asli olarak mevcuttur. Bu ünlüleri

<u>Kalın Ünlüler</u>	<u>İnce Ünlüler</u>
a	e [(y)e], é
ı	i [iy]
o	ö
u	ü

şeklinde gösterebiliriz.

é ünlüsü, Kazak yazı dilinde ayrı bir şekilde yerini almıştır. Bu ses bizdeki e sesinden daha açık ve geniştir; a sesine yaklaşan bir ses değeri vardır. éper- (64-2), éveli (62-9), éri-beri (64-37), édepsiz (99-26), mézkür (69-16), hém (69-23), éy (70-13)

e ünlüsü ise kelime başında olduğu zaman başına y ünsüzü getirilerek okunmaktadır. (y)eşki (100-32), (y)endeşe (98-3), (y)et (100-12), (y)eki < iki (100-11) örneklerinde olduğu gibi.

Kazak yazı dilinde normal i ünlüsünden başka Rusçanın etkisiyle iy-iy okunan bir harf daha mevcuttur. Bu harf Rusça kelimelerde i sesi verdiği halde Kazakça kelimelerde iy, iy olarak telaffuz edilmektedir.¹ i(y)t (84-23), i(y)man (82-20)

1- ÜNLÜ UYUMU

a. Kalınlık-İncelik Uyumu :

İncelediğimiz eserde kalınlık-incecik uyumu çok kuvvetlidir. Türkçe kelimelerin yanısıra alınma kelimelerde kalınlık-incecik uyumuna genelde uymuşlardır.

- avırğan (100-3)
- ķulađım (100-11)
- müyiz (100-34)
- tođaydıñ (72-49)
- uvakit “vakit” (64-18)
- aķır “ahir”(82-11)
- éreket (93-41)
- nağıp “ne kılıp” (112-20)
- mırza (112-30)
- böleksin “yadırgamak” (112-15)
- élek “helâk” (142-1)

Bu uyuma uymayan istisna şekiller de vardır, en önemlisi menen, penen, benen edatıdır. İncelediğimiz eserde isimlerin vasıta hali menen edatıyla veya onun kısaltmış ve

Not: Kelimelerin yanında bulunan rakamlardan birincisi sayfa numarasını, çizgiden (-) sonra gelenler ise satır numarasını göstermektedir.

¹Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü s.1047

ekleşmiş şekli olan -men, -pen, -ben eki ile yapılmaktadır. Bu ekler kalın ünlü kelimelere getirildiği zaman kalınlık-incelik uyumuna uymamaktadır.

ķulıķpen (61-27)
atpen (67-1)
jağasımen (3-2)
azappen (89-12)
ķulağımızben (123-19)
jaķsılıķpen (138-20)
davsımenen (181-31)

b. Düzlık-Yuvarlaklık Uyumu :

Kazak yazı dilinde dolayısıyla incelediğimiz eserde düzlük-yuvarlaklık uyumu yuvarlaklaşma yönünden oldukça zayıftır. Kazak Türkçesinde bir kelime içinde düz ünlülerden sonra genelde yuvarlak ünlü gelmez ancak düz ünlü gelebilir. Bu konuda büyük ölçüde uyum mevcuttur:

jalğız (77-36)
bilmeymin (71-46)
tesik (63-27)
kedey “fakir” (64-10)
(y)eşkim (64-8)
şakır (63-17)
tığıla (98-3)
bavır “bağır” (106-4)
pışak “bıçak” (153-8)
azık- “beslenmek” (131-31)
sınbalda- “sağlamlaştırmak” (139-40)
sıyaķtı “benzeyen, ...gibi” (122-11)
kiris- “başlamak” (134-5)
dabıs “ses” (141-38)
dıbıs “ses” (208-34)
jaķın (106-28)

Ancak ilk hecesi yuvarlak ünlü ile başlayan kelimeler yazı dilinde büyük ölçüde uyumsuzluk göstermektedir.

Düzlık-yuvarlaklık uyumu Kazak Türkçesinde yazı dilinden ziyade ağızlarda büyük ölçüde kendini göstermektedir.. Yazıya geçmiş bir eserde ı, i ve a,e ünlüleri eğer kelimenin ilk hecesinde o, ö, u, ve ü yuvarlak ünlüsü bulunuyorsa yazıda aynı kalmakla beraber telaffuz edilirken yuvarlaklaşıyorlar:

moynın (109-4)
buyrıķ (70-14)
ķon-ıp (69-31)
üşinşi (66-43)
burıl-ıp (64-33)
tüsip (64-31)
üz-ıp (68-21)

kuyruk-tarın (68-14)
bölin-ip (65-13)
müyiz “boynuz” (100-34)
tübinde (100-31)
közim (100-11)
söziñ (100-11)
bolayıq (98-13)
uşıraptı (72-36)
oy-ıp (72-11)
ölmeymen (72-12)
judırık “yumruk” (146-2)
şuñkır “çukur” (127-36)
tuqım “tohum” (101-4)
kudık “kuyu” (132-17)
qonıs “oturulan yer” (131-33)

2.ÜNLÜ DEĞİŞMELERİ

a > é değişmesi :

Alınma kelimelerde daha fazla görülür.

éper- <apar- (64-2),
téñerteñ <tañerten (64-7)
pére-pére < pare pare (69-24)
méni < mani (80-20)
félen < falan (84-9)
évrenen- < avrenen- (89-18)
élem < alem (89-26)
édil < adil (91-42; 123-17))
ézir < hazır (93-14)
érekət < hareket (93-41)
dème < dame (106-21)
éziz < aziz (139-21)
kénigüv < qanıguv “alışmak” (118-13) Metinde iki şekilde de görülmektedir.
uvéde < vade (126-6)
tétti < tattı < tatlı (121-31)
nésip < nasib (140-2)
émiyn < amin (99-13)

a > e değişmesi :

Kalın ünlülerin incelmesine örnek teşkil eder, alınma kelimelerde daha çok görülür.

meken < mekân (62-25; 69-13),
Süleymen < Süleyman (60-25),

düniye < dünya (61-4)
élek < helâk (101-10)
béle < belâ (100-36)
sélem < selâm (132-25)

a > o değişmesi:

Tek örnekte görölmektedir.

otan < vatan (143-9)

a > ı değişmesi:

Bir örnekte görölmektedir.

kırman < harman (101-18)

a > u değişmesi:

Bir kelimedede karşımıza çıkmaktadır.

s.259) uvis < adut “avuç” (213-26) (adut kelimesi için bkz. A.Von Gabain ETG.)

e > ı değişmesi :

Tek örneği mevcuttur

musılman < müselman (139-18)

e > i değişmesi :

Daha çok ilk hecelerde görölür.

hiysap < hesap (61-30),
ti-p < de-y-ip (100-12)
incelediğimiz eserde ti- fiilin de- şekli kullanılmaktadır. de-p (64-18; 68-17)
biyik < bidük < bedük (60-5; 68-19; 80-3)
biy < bey < beg (79-14;23)
iyil- < eyil- (132-25) Metinde iki şekilde de görölmektedir.

e > ü değişmesi :

üy < ev (61-17; 71-9)

e > ö değişmesi :

töbe < tepe (67-27)

e > é değişmesi :

élek < helâk (101-10)
hém < hem (69-29)
édepsiz < edepsiz (99-26)
émir < emir (209-35)
béle < belâ (100-36)
pétüva < fetva (217-39)
ér < her (119-24)
sélem < selâm (132-25)

e>a değişmesi :

Alınma kelimelerde görölür ve ünlüde kalınlaşma meydana gelerek ünlü uyumuna uyar.

javap < cevap (61-18)
ajal < ecel (115-38)
apat < afet (133-3)
sapar < sefer (131-39)
tağappar < tekebbür (209-36)

Ayrıca Eski Türkçedeki teg edatı kalın ünlülü kelimelere geldiği zaman ses değişikliğine uğramış ve -tay, -day şeklini almıştır.

kişkentay < kişkenteg (96-6)
osınday < osinteg (101-27)
munday < munteg 105-15)
қанjарday < қанjарteг (107-31)
moğındağayday < moęındağayteг (109-41)
tastay < tasteg (124-47)

ı > a değişmesi :

қаһар < қаһır (136-37)
davis < dibis “ses”(208-34) Aynı kelimenin davis şekli de vardır (141-38)

u > a değişmesi :

Ünlü benzeşmesi sonunda meydana gelir. Yuvarlak olan ünlü düzleşir.

surastır- < soruştır- (64-8)

ü > a değişmesi:

tağappar < tekebbür (209-36)

ü > o değişmesi:

Alınma kelime olan bir örnekte görülür.

momın < mümin (114-22)

u > ı değişmesi :

Türkçe ve alınma kelimelerde görülür, yuvarlak olan ünlü düzleşir. Örneği çoktur:

tavık < tavuk (59-8),

doñız < domuz (59-8)

otır- < otur- (60-14),

sulı < sulu (60-9) su kelimesi suv şekli ile de kullanılmaktadır,

burın < burun “önce” (60-9),

kıuyrığ < kıuyruk (62-10),

uzın < uzun (62-23)

burıl- < burul- (64-33),

buyrığ < buyruk (70-14, 61-7),

uşuraptı < uçur- (72-36),

bılay < bu teg (bu-layu) (79-21)

bıyıl < bu yıl (70-13)

tukım < tukum “doğum” (217-30)

maymıl < maymun (124-4) metinde iki şekilde de görölmektedir (119-20)

kıduık < kıduık “kıuyu” (132-17)

i > ı değişmesi :

Daha çok alınma kelimelerde görülür. İnce ünlü kalınlaşır ve genelde ünlü uyumuna uyar.

mısal < misal (59-5),

ıklas < ihlas (90-39)

ıkııyyar < ihtiyar (114-29)

kıızmet < hizmet (171-46)

ıntızar < intizar (141-4)

miñ < miñ “bin” (sayı) (257-2) Eski Türkçe’de ince ünlünün kullanıldığı miñ şekli vardır. Kalın ünlü olarak biñ şekli vardır.(bkz. A.Von Gabain ETG. s.287)

ı > i değişmesi :

siyır < sığır (59-7)

ézir < hazır (93-14) aynı kelime kıazir şekli ile de mevcuttur (82-2; 92-28)

i > ü değişmesi :

tüb-inde < dip (62-16; 100-31)

ü > i değişmesi :

biyik < bidük < bedük “büyük” (60-5; 68-19),
öli < ölü (61-10)
ölitir- < öldür- (61-14)
ötüp < ötüp (63-17)
törtinşi < dördüncü (64-46),
bölinip < bölünüp (65-13)

o > ü değişmesi :

müyiz < boynuz (100-34)

u > o değişmesi :

abiroy < ab-ı ruy “değer, saygı” (144-22)

ü > o değişmesi:

joğarı < yükgerü “yukarı” (64-37)

o > u değişmesi:

sura- < sor- (64-8)
tuv- < toğ- (64-22)
suviğ < sovuğ < soğuğ (153-28)

ü > u değişmesi :

tumsığ < tümsek (68-27)
duşpan < düşman (59-29)
kénigüv < kanığuv “alışmak” (118-13)
bulbul < bülbül (122-3) her iki şekil de mevcuttur.
musılman < müselman (139-18)
ęuvan- < küvenmek (244-28)

i > e, é değişmesi :

ket- < git- (70-34, 64-11, 62-15),
on(y)eki < oniki (59-4)
béşara < biçare (117-35) bu kelimenin bişara şekli de vardır (117-32)
jév- < év- < iv- “yürümek, acele etmek” (123-26)
jéne < yine “tekrar” (101-2)
méhnat < mihnet (251-41)

ı > u değişmesi:

mursat < fırsat (96-23)

3.ÜNLÜ TÜREMESİ :

a. Başta Ünlü Türemesi :

v ünsüzü ile başlayan bütün kelimelerde “u” ünlü türemesi görülür.

uvakit < vakit (116-24)

uvéde < vade (126-6)

b. Ortada Ünlü Türemesi :

barıs < pars (59-2)

halık < halk (64-11)

arıstan < arslan (69-13)

düniye < dünya (89-42)

ıkılas < ihlas (90-39)

kasiret < hasret (91-15)

baķıt < baht (123-17)

hayuvan < hayvan (131-31)

parız < farz (111-6)

pétüva < fetva (217-30)

4.ÜNLÜ DÜŞMESİ :

a. Başta Ünlü Düşmesi :

nanıp < inanıp (89-28)

b. Ortada Ünlü Düşmesi :

moynın < boyunun (19-14)

jaķsı < jaķısı (60-15)

patŗa < padiŗah (61-1)

janvar < canavar (63-12)

ķanday < kanı+teg (60/14)

c. Sonda Ünlü Düşmesi :

jav < yağı (144-25)

birev < biregü (91-12) Eski Türkçede bulunan -egü eki ğ > v değişmesi sonucu evü şeklini almıŗ daha sonra ü ünlüsü düşmüŗtür.

sözin < sözini (93-38)

ténir < téñri “Tanrı” (122-31)

B- ÜNSÜZLER:

İncelediğimiz eserden ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır; Kazak Türkçesi yazı dilinde, Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan ünsüzlerden ayrı olarak g, ğ, k, ñ, v ünsüzleri de mevcuttur. Bütün bu ünsüzler Türkiye Türkçesi yazı dilinde olmamasına rağmen ağızlarımızda genellikle mevcuttur.

Kazak yazı dilinde bulunan ğ sesi bizdeki yumuşak g'den daha belirgindir ve gırtlığa yakın telâffuz edilir. Kalın ünlülü kelimelerde görülür.

joğarı (64-37)

şığıp (185-34)

jiğıl- (185-30)

kıuyrığı (195-30)

jolğa (187-1)

Bayğus (64-7)

burıngı (212-15)

akırğan (218-28)

mağan (219-18)

karşığa (266-24)

tumsıgın (267-41)

buğı "geyik" (121-29)

h ünsüzü:

Türkiye Türkçesinde ağızlarında da sık görülen hırıltılı, sadasız ve sızıcı bir arka damak ünsüzüdür.

halık (64-11)

mıyhnat (206-17)

hal (207-32)

habar (258-14)

hanzada (258-16)

k ünsüzü:

Türkiye Türkçesindeki kalın k ünsüzüne göre gırtlığa daha yakın bir şekilde telâffuz edilir.

tuzakşı (86-13)

azık (88-34)

tavıktar (90-23)

jatқанım (100-21)

қорқамın (100-22)

tışқан (124-43)

қосқар (196-25)

ақıl (196-48)

қылған (210-41)

aksak (258-16)
kızık (266-30)
balkuv “mayışmak” (124-2)
şokay “çarık” (115-14)
kulak (123-43)
karın (126-10)
tukım (101-4)
salkım “serinlik” (100-30)
butak (101-23)

ñ ünsüzü:

Türkiye Türkçesi ağızlarında da çok kullanılan bir ünsüzdür.

soñ (158-9)
ğarañğı (140-20)
ölesiñ (124-47)
tereñ “derin” (100-25)
şapşañ “çabuk” (107-2)
kañıruv “gürültü çıkarmak” (114-18)
añkav “saf” (114-33)

v ünsüzü:

Kazak Türkçesindeki v ünsüzü dudaklarda teşekkül eden sadalı ve sızıcı bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi dişler dudağa değdirilerek değil, iki dudak büzülerek telâffuz edilir.

“v ünsüzü Türkçe kelimelerde g, ğ > v, alınma kelimelerde v > v ve ' > ğ > v sonucu ortaya çıkmıştır.”²

avzınan (62-15)
jav < yağı (64-1)
tuv- (64-22)
tav (68-19)
avır (110-19)
tatuv (223-18)
sévegey (224-29)

ÜNSÜZ UYUMU:

İncelediğimiz eserde Kazak Türkçesinin belirgin bir özelliği olarak ünsüz uyumunun çok sağlam olduğunu görmekteyiz. Ünsüzlerle başlayan eklerin sadalı ve sadasız şekilleri varsa baştaki ünsüzlerde çift şekilleri vardır. Yaklaşma hali ekinin -ğa, -ga, -ke; uzaklaşma hali ekinin -dan, -den, -tan, -ten şekillerinde görüldüğü gibi.

buzavğa (185-23)

² Ferhat TAMİR B.K.T.M. s.34

bulakça (188-9)
ğudiğğa (185-34)
burıngıdan (185-29)
buzavdan (185-36)
mekenden (190-30)
tamağtan (194-37)

Ayrıca $l > d > t$, $n > d > t$, $m > b > p$ değişmelerinde görüldüğü gibi sadalı ve sadasız karşılığı olmayan ünsüzlerin, sadalı ve sadasız karşılıklı şekilleri olan ünsüzlere dönüşmeleri bir merhalede bitmez, aynı değişme sadasızlaşma yönünde gelişir. Bu gelişmenin sonucu olarak l, n, ve m ünsüzleriyle başlayan ekler üç şekillidir. Meselâ çokluk ekinin -lar/-ler, -dar/-der; -tar/-ter, yükleme hali ekinin -nı/-ni, -dı/-di, -tı/-ti; soru edatının ma/me, ba/be, pa/pe şekilleri vardır.³ İsim çekim eklerinde bu eklerin örnekleri olduğu için ayrıca göstermiyoruz.

ÜNSÜZ DEĞİŞMELERİ:

g > k değişmesi:

Eski Türkçede kelime başında bulunan k sesleri Kazak Türkçesinde de genel olarak kendisini muhafaza etmiştir. Fakat Türkiye Türkçesinde sadalılaştırmıştır.

ket- (66-11; 62-15; 70-34)
kel- (61-8)
kör- (61-2)
kün (60-8; 61-3; 101-4)

k > g değişmesi:

işindegi (60-22)
birig- (62-30)
süyeg (61-5)

gör- (110-43) Genelde kör- şeklinde olan bu kelime bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

k > k değişmesi:

Az sayıda örnekte görülür.

pağır < fakir (135-28)
kuvan- < küven- (244-28)

³Ferhat TAMİR B.K.T.M. s.37

ķ > ğ değişmesi:

Genellikle kelime içinde, hece başlarında nadiren kelime başında görülür. İki ünlü arasında veya sadalı n ve l ünsüzleriyle bir ünlü arasında kalan ķ ünsüzleri sadalılaşarak ğ ünsüzüne dönüşmüştür.

- řıĝıp < çık + ıp (60-7; 70-14)
- jaĝındaĝı < jaķında + ķı (62-14)
- joĝarı < yoķarı (64-37)
- bayĝus < bayķus (64-37)
- tumsıĝın < tumsıķ + ın (68-27)
- jaĝa < jaķa (84-21)
- tıĝıp < tıķıp (92-32)
- tıĝıla < tıķ + ıla (98-3)
- ĝoy < ķoy (98-3)
- ķalĝıp < ķalk + ıp (109-44)
- sadaĝınıñ < sadaķ-ı-nıñ (267-20)
- oĝın < oķ-ın (267-20)
- janaĝı < janaķ-ı (101-26)
- ķarmaĝına < ķarmaķ-ına “olta” (106-21)

Bu sadalılaşmanın olmadığı kelimeler de vardır.

şakır- (63-17)

p > b değişmesi:

İki ünlü arasında kalan p ünsüzü sadalı b ünsüzüne dönüşmüştür. Nadiren kelime başında da görülür.

- barıs < pars (59-7)
- tab-a < tap-a (61-15; 196-44) tap- kelimesi -a zarf fiil ekini alınca b ünsüzüne dönüşmektedir.
- tübi < tüp-i “dip, kök” (62-16)
- köbigi < köp-iĝi (63-37)
- köbirek < köp-irek (77-10)
- köbinde < köp-inde (94-15)
- tobı < top-ı (196-15) İki ünlü arasında
- pıřaķ < bıçaķ (153-8) Eski Türkçe’de bıçaķ, bıçek şekilleri de vardır. (ETG. s.268)
- téb- < tep- (122-22)
- jib-in < jip-in < yip “ip” (214-3)

t- > d- değişmesi:

t ünsüzü Eski Türkçe’de kullanılan şeklini muhafaza etmekle beraber bazı kelimelerde d ünsüzüne dönerek sadalılaşmıştır.

de- < ti- (64-36; 64-40) de- fiili birçok yerde ti- şeklini korumuştur.
deyin < tegi (91-45; 143-17; 147-33)
dağı < takı (118-27; 143-27)
t- > d- meselesinde Kzak yazı dili genellikle t- tarafındadır:

tışkan "fare" (59-6)
tüye (60-5)
tösek (60-27)
tört (60-12)
tiri (61-20)
tav "dağ" (63-26)
tesik "deşik" (63-27)
tüs- (63-31; 64-31)
turğız- (64-20)
tuv- "doğmak" (64-22)
teri (72-4)
tamağ (72-22)
tüb "dip" (100-31)

Eski Türkçede kelime ortasında bulunan -t- ünsüzü Kazak Türkçesi yazı dilinde de kendisini muhafaza etmiştir.

katın < kadın (61-1)
budak < budak (62-26)

t > s değişmesi:

uvıs < adut "avuç" (213-26)

d > t değişmesi:

d ünsüzünün, ünsüz uyumuna uyarak t ünsüzüne dönüşüp sadasızlaşmasından önce sadasız ünsüzlerden sonra gelen l ünsüzünün süreksizleşmesinden meydana geldiğini görüyoruz yani l > d değişmesinin ileri safhasıdır.

Bu değişimi -lar, -ler çokluk; -ları, -leri çokluk 3. şahıs iyelik; -lık, -lik ve -lı, -li isimden isim yapma eklerinde görmekteyiz.

attarı < at-ları (59-5)
kustar < kus-lar (60-30)
kulaktarı < kulağ-ları (212-5)
biyiktik < biyik-lik (60-15)
köptik < köp-lik (61-33)
ölimtik < ölüm-lik (66-21)
ataktı < atağ-lı (63-17)

l > d değişmesi:

Akıcı l ünsüzleri, sadalı akıcı l, m, n, ñ, r, y ve sadalı sızıcı v, z ünsüzlerinden sonra geldiği takdirde d ünsüzüne döner ve süreksizleşir.

sözder < söz-ler (59-11)
hayvandar < hayvan-lar (59-11)
kervender < kerven-ler
özderi < öz-leri (150-77)
tilderi < til-leri (125-26)
karındarı < karın-ları (126-10)
ösimdik < ösim-lik (62-37)
kurbandıq < kurban-lıq (190-1)
sumdıq < sum-lıq (190-15)
akıldı < akıl-lı (188-30)

b > p değişmesi:

Kelime başında ve sonunda, alınma kelimelerde görülür.

javap < cevab (61-18)
kitap < kitab (111-6)
pêla < bela (127-25)
nésip < nasib (140-2)
kepter < kebuter "güğercin" (251-10)

b > v değişmesi:

davis < dabıs < dibıs "ses" (208-34) Üç şekli de metinde mevcuttur.

m > b > p değişmesi:

m < b değişmesinin ileri safhasıdır. Sadasız ünsüzlerden sonra gelen eklerin başındaki m sesleri önce süreksizleşerek b sesine çevrilir. Daha sonra da ünsüz uyumu gereği sadasızlaşarak p sesine dönüşürler⁴

batpas < batmas (84-15)
joqpin < joq-mın (87-8)
dospıs < dos-mıs (94-17)
umıtıppın < umıtıp-mın (100-20)
alpıs < altpıs "altmış" (102-10)
ketippin < ketip-min (109-48)
almaspıs < almas-mıs (112-13)
ketpe < ket- me (118-18)
kirispes < kiris- mes (134-7)
aytpa < ayt-ma (153-12)
şatpıs < şat-mış (154-29)
şığıppıs < şığıp-mıs (191-48)
düşpan < düşman (136-3)
danışpan < danışman (124-15)

O.T.A.L. s.164)

(daniş-mend. bkz. Ferit DEVELLİOĞLU

⁴Ferhat TAMİR B.K.T.M. s.39

n > m değişmesi:

Tek kelimedede görölmektedir.

umıt- < unıt- (70-21)

n > d değişmesi:

-niñ, niñ ilgi hali eki ile -nı, ni yükleme hâli eklerinde görölür, n ünsüzüyle başlayan bu ekler l, m, n, ñ, r, y, v, z sadalı ünsüzlerinden sonra gelince süreksizleşerek d ünsüzüne dönüşerek süreksizleşir.

qoyandardıñ < qoyandar-nıñ (62-17)

qaskırdıñ < qaskır-nıñ (107-5)

batırdıñ < batır-nıñ (135-42)

baydıñ < bay-nıñ (135-43)

yerdıñ < yer-nıñ (135-46)

ayudıñ < ayu-nıñ (190-27) ünlülerden sonra niñ şeklinin gelmesi gerekirken burada diñ kullanılmış

habardı < habar-nı (167-35)

jumıstardı < jumıstar-nı (168-40)

qılğanıñdı < qılğanıñ-nı (168-18)

sıyırdı < sıyır-nı (169-10)

qanıñdı < qanıñ-nı (170-24)

suvımdı < suvım-nı (187-32)

n > d > t değişmesi:

n > d değişmesinin daha ileri safhasıdır. Sadasız ünsüzlerden sonra gelen, ilgi hâli ekleri ile yükleme hâli ekinin başındaki n ünsüzü önce süreksizleşerek d ünsüzüne çevrilir daha sonra da Kazak Türkçesinde oldukça sağlam olan ünsüz uyumuna girerek sadasızlaşır ve t ünsüzüne dönüşürler.

qazaktıñ < qazaq-nıñ

ağaştıñ < aqaş-nıñ (62-26)

jolbarıdıñ < jolbarıs-nıñ (135-45)

laqtıñ < laqıñ (183-11)

tastıñ < tas-nıñ (183-26)

kitaptı < kitap-nı (111-6)

(y)esekti < (y)esek-ni (169-10)

tumsıqtı < tumsıq-nı (170-23)

davıstı < davıs-nı (192-30)

ç > ş değişmesi:

Kelimelerin başında, ortasında ve sonun da görölebilen kuvvetli bir ünsüz değişmesidir.

şöp < çöp (59-16)

şığ- < çığ- (60-7; 61-20; 70-14)
iş < iç (60-22; 64-1)
ağaş < ağaç (62-16)
şolak < çolak (64-13)
öş < öç (64-28)
üş < üç (64-42)
şirkin < çirkin (67-41)
neşe < neçe (69-25)
uşır- < uçır- (72-30)
(y)eş < hiç (143-26)

g, ğ > v değişmesi:

Bu değişme Eski Türkçenin -g, -ğ fiilden isim yapma ekinde görülür. Kalın ünlülü, tek heceli kelimelerin sonundaki ğ ünsüzü ile kelime içinde, ilk hecelerin sonunda veya hece başlarında bulunan ğ ünsüzünün bir kısmı da v ünsüzüne dönmektedir.

avız < ağız (62-15; 72-14; 193-11) avız kelimesinin ağız şekli de kullanılmaktadır (91-11)
tav < tağ (63-26; 68-19)
avıl < ağıl (64-7)
tuv < tuğ (64-22)
izdev < izdeg (91-21)
istev < istek (92-13)
tünev < tüneg (98-10)
ölüvge < ölügge (102-13)
buzavı < buzağı (104-18)
avır < ağır (110-19)
jav < javı < yağı (144-25)
bavır < bağır (106-4)
javıs < yabız "kötü" (11-6)
jayav < yadağ < yadağ "yaya" (138-9) Eski Türkçe'de adağ şekli de vardır.
suvık < sovik < soğığ (153-28)

Eski Türkçede bulunan -egü eki g > v değişmesi sonucu -ev şekline dönüşmüştür.

üşevi < üşegü (79-40)
birev < biregü (91-12)

c > j değişmesi:

Kazak Türkçesi yazı dilinde bulunan j ünsüzü umumiyetle y > j değişimindedir, alıntı olan bazı örneklerde c > j ünsüz değişimini de görmekteyiz

javap < cevap (61-18)
janvar < canavar (63-32)
jamağat < cema'at (104-6)

ajal < ecel (115-38)
kajet < hacet (153-36)
muktaj < muhtac (153-30)

y > j değişmesi:

Kelime başında görülür. Kazak Türkçesi yazı dilinde umumiyetle yerleşmiştir. Eski Türkçede kelime başında bulunan bütün y'ler j sesine dönmüştür. Ancak bıyıl (70-13) kelimesinde y ünsüzü kendisini muhafaza etmiştir.

jıl < yıl (59-3)
jılan < yılan (59-7)
jılkı < yılkı (59-7)
jaksı < yakşı (60-15)
jumsak < yumşak (60-27)
jün < yün (60-28)
jağ < yağ (62-14)
jok < yok (62-9)
jav < yağı (64-1)
jol < yol (64-2)
jar < yar (69-31)
jayav < yaya (138-9)
jip < yip "ip" (214-3)

d > y değişmesi:

Eski Türkçedeki d ünsüzü kelime içinde y ünsüzüne dönüşmüş ve akıcılaşmıştır.

biyik < bidük < bedük (80-39)
ayu < adığ (85-33)
kuduk < kuyuk ()
uyıku < udi- "uyumak" (124-2) Eski türkçe'de udi-, utı-, uvdı-, şekilleri de vardır. ETG. s. 304
jayav < yadağ < yadağı "yaya" (138-9)

d > v değişmesi

Tek kelimedede görülür.

uvıs < adut "avuç" (213-26)

g, ğ > y değişmesi:

g, ğ süreksiz ünsüzlerinin ünlüler ve sürekli ünsüzlerin tesiriyle akıcılaşma hadisesidir.

stıyr < sığır (59-7)
sukpastay < sukpas-teg (89-38)

h > k değişmesi:

Alıntı kelimelerde görülen bir ünsüz değişmesidir.

- kazir < hazır (82-2)
- aķır < aķır (82-11)
- ķuday < ķûda (82-18)
- naķaķ < naķaķ (91-12)
- ķasiret < ķasret (91-15)
- ķayır < ķayır (93-37)
- ķızmet < ķızmet (104-9; 171-46)
- ķayran < ķayran (106-14)
- ķırman < ķarman (101-48)
- ıķtıyyar < iķtiyar (114-29)
- ķıyanat < ķıyanet (121-22)
- baķıt < baķıt (123-17)
- nusķa < nüşa (121-1)
- ķajet < ķacet (153-36)
- mukķtaj < muķtaj (153-30)

f > p değişmesi:

Yabancı dillerden gelen kelimelerin Türkķeleşmesi esnasında ortaya çıkar.

- payda < fayda (83-30; 116-16)
- kepil < kefil (94-25)
- opasız < vefasız (110-7)
- keypin < keyfini (204-38)
- apta < hafta (204-43)
- parıs < fars (111-6)
- paķır < faķır (135-28)
- apat < afet (133-3)
- sapar < sefer (131-39)
- pil < fil (150-15)

f > m değişmesi:

Tek örnekte vardır.

- mursat < fırsat (96-23)

f > b değişmesi:

- bélen < falan (84-9)
- buķara < fuķara (251-39)
- baķır < faķır (251-35)

v > y değişmesi:

Kelime ortasında ve hece sonunda görülür.

tüye < teve (60-5)

üy < ev (71-9)

süylik < süvri < sivri (124-39)

ñ > v değişmesi:

Metinde bir kelimedede görülür.

av < añ "av hayvanı" (131-10) Eski Türkçe'de añ ve eñ şekilleri vardır. (ETG. s.261)

m > b değişmesi:

Fiilden fiil yapma eki -ma, -me; geniş zamanın menfisi -maz, -mez; soru ekleri ma, me ile bazı eklerde görülür. Başlarındaki m ünsüzü n ve z ünsüzünden sonra gelirse b ünsüzüne dönüşür.

önbes < ön-mes (60-2)

koydiñ ba < koyduñ ma (71-2)

jegizbeymiz < jegiz-meymiz (112-30)

konbağ < kon-mağ (131-41)

urınbastan < urın-mastan (191-4)

kuvıstanbay < kuvıstan-may (196-5)

minbey < min-mey (198-30)

mensibey < mensi-mey (198-34)

b > m değişmesi:

Sonunda n ünsüzü bulunan kelimelerde görülür.

moyın < boyun (109-14)

menen < bilen (59-14)

murın < burın (101-22)

ş > s değişmesi:

Kelimelerin başlarında, ortalarında ve sonunda görülür. Eski Türkçeden intikal eden bütün ş ünsüzleri Kazak Türkçesinde s ünsüzüne dönüşmüştür.

jil bası < yılbaşı (59-21)

kisi < kişi (59-30)

jağsı < yağı (60-15)

jumsağ < yumşak (60-27)

tösek < töşek (60-27)

kuš < kuş (60-30)

aş- < aç- (63-26)

tesik < teşik (63-27)
tüs- < tüş- (63-32; 64-31; 69-15)
kos- < koş- (64-6)
bayğus < baykuş (64-7)
suras- < soruş- (64-8)
esit- < eşit- “eşitmek, dinlemek” (142-6) Eski Türkçe’de işid-, esid-, şekilleri de vardır.
sorpa < şorpa “çorba” (134-45)

YAKIN BENZEŞTİRME:

nd > nn benzeşmesi :

n ünsüzü ile biten bazı isimlerden sonra -dan, -den uzaklaşma hâli eki getirildiği zaman ortaya çıkar.

hannan < han-dan (170-6)
toyğannan < toyğan-dan “doymak” (80-39)
şıkknnan < şıkkan-dan (95-5)

UZAK BENZEŞTİRME:

menen < bilen (68-4) kelimesinde görmekteyiz. b ve n sesleri l ünsüzünü kendilerine benzetmişlerdir.

ÜNSÜZ İKİZLEŞMESİ:

kattı < katığ (82-27)
ziyyan < ziyan (159-21)
siyyak < sıyak “şekil, görünüş” (141-45)
niyyet < niyet (251-44)
ıktıyyar < ihtiyar (114-29)

ÜNSÜZ DÜŞMESİ:

Kelimelerin başında, ortasında ve sonda görülür.

h düşmesi:

Alınma kelimelerde görülür.

ava < hava (60-29)

patşa < padişah (61-1)
ebden < hepden (64-1)
aram < haram (85-35; 86-1)
ayuvan < hayvan (84/27)
ezir < hazir (93-14)
ereket < hereket (94-3)
alla < allah (99-17)
apta < hapta < hafta (204-43)
elek < helak (101-10)
elsiz < halsiz (132-7)

ĝ dűŝmesi:

Son seste gűrűlűr

katı < katıĝ (82-27)

v dűŝmesi:

Baŝta ve ortada gűrűlűr.

sulı < suvlı (59-16)
otan < vatan (143-9)

t dűŝmesi:

Kelime ortasında ve sonunda gűrűlűr

dos < dost (101-1)
alpıs < altpıs < altmış (102-10)

ñ dűŝmesi :

Tek kelimedede gűrűlűr.

ŝuñkır < ŝukır “çukur” (127-36)

r dűŝmesi:

Kelime baŝında gűrűlűr, tek őrneĝi vardır.

ızĝar < rűzĝar (117-24)

‘ (ayın) dűŝmesi:

dav < dava’ (132-11) kelimesinde gűrűlmektedir.

ÜNSÜZ TÜREMESİ:

y türemesi:

Kelimelerin başında, ortasında ve sonunda görülür.

Kelime başında:

(y)et < et (60-26)

(y)emes pe < emes pe (93-37)

(y)eki < iki (100-11)

(y)eşki < eşki (100-32)

Kelime ortasında:

iyman < iman (82-20)

iyt < it (84-23)

rıyza < rıza (94-1)

padiyşa < padişah (124-26)

mıyras < miras (132-11)

siyyak < sıyak "şekil" (141-15)

ğıybrat < ibret (148-28)

tariyh < tarih (135-40)

Kelime sonunda:

kıday < huda (82-18)

bakıy < baki (242-32)

ğ türemesi:

Alınma kelimelerde görülür.

jamağat < cemaat (104-6)

kanığat < ğana'at (114-10)

sağat < sa'at (13-15)

ğıybrat < ibret (148-28)

v türemesi:

suvret < suret (153-2)

évmiyn < amin (99-13)

j türemesi:

jüzim < üzim (158-26)

jév- < év- <iv- (123-26)

HİCE KAYNAŞMASI:

Sonu ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelime ile veya sonu ünsüzle biten bir kelimenin ünsüzle başlayan bir kelimeyle birleşmesi esnasında görülür. Bu kaynaşma sırasında bazı ünlüler ve ünsüzler düşerek kelimelerdeki hece sayısını azaltırlar.⁵

- éket < alıp ket- (67-9)
- areke < arslan éke (75-45)
- ķaseke < ķaskır eke (76-10)
- nağıp < ne kılp (93-10)
- túke < túlki éke (109-7)
- kelatır < kele jatır (137-28)
- netip < ne edip (181-36)
- túlkeken < túlki eken(100-33)
- yapırım < ya pırım (14-30)
- yapıray < ya pırım ay (134-30)

HİCE DÜŞMESİ:

Arka arkaya gelen ve birbirlerine benzeyen seslerin düşmesiyle hecelerde eksilme görülür.

- đıp < kılp (118-33)
- gajap < acaib (121-15)
- bop < bolup (136-25)
- kep < kelip (138-40)
- batır < bağatur (100-28)

⁵Ferhat TAMİR B.K.T.M. s.52

ŞEKİL BİLGİSİ

KAZAK TÜRKÇESİ'NDE İSİM

Nesneleri karşılayan kelimelerdir. Nesnelere canlı cansız bütün varlıklar, melhumlar, vasıflar, şahıslar, durumlar, hülâsa zaman ve mekan içinde ve insan kafasında mevcut olan bütün maddi ve manevi varlıklardır.⁶

1.Kök İsim

Türkçe'de, gerek isim; gerek fiil kökleri başlangıçta tek heceden ibaretti.⁷

Tek heceden oluşmuş, anlamlı olarak analiz edilemeyen kelimelere kök kelimeler denilmiştir. Tek hece olup da tahlil edilebilen kelimelerimiz vardır. Bunlara ise gövde kelimeler denilmiştir. Buna isimler bahsinde örnek olarak "til" kelimesini verebiliriz. "til" "ti-" fiilinden, "-l" fiilden isim yapım eki ile genişletilerek yapılmış bir gövde kelimedir.

- jil "yıl" (59/3)
- at "ad" (59/5)
- qoy "koyun" (59/7)
- in "in" (62/14)
- jas "yaş" (62/36)
- iş "iç" (62/38)
- tıs "dış" (62/38)
- jer "yer" (67/10)
- may "yağ" (71/2)
- ün "ses" (73/12)
- qıs "kış" (73/23)
- şöp "çöp" (73/28)
- süt "süt" (73/35)
- mıy "beyin" (74/26)
- aş "aç" (75/32)
- oñ "sağ" (75/40)
- as "yemek, aş" (79/36)
- üy "ev" (87/36)
- (y)et "et" (88/21)
- şoq "atışın kuru" (88/26)
- kün "gün" (87/1)
- tas "taş" (90/21)
- tam "ev" (96/3)

⁶ Muharrem Ergin, T.D.B., s. 217

⁷ N. Hacıminoğlu, K.T.G., s.11

tar “dar” (96/4)
(y)er “er, yiğit” (114/1)
bel “bel” (107/23)
(y)em “em, ilaç” (117/6)
(y)el “el, halk” (117/29)
kūn “gün” (117/29)
ķar “kar” (119/16)
(y)es “şuur, akıl” (122/26)
tuz “tuz” (201/12)
ħan “han” (207/39)
ķus “kuş” (211/17)
tav “tağ” (211/20)
aņ “yabani hayvan” (87/24)
ot “ateş” (227/9)

2. Yalın İsim

Biz tek heceden meydana gelen isillere “kök isimler” dedik. Bunun yanında birden fazla heceye sahip olduğu halde, kökleri tesbit edilememiş, akrabası bulunamamış olanları da “yalın isimler” olarak ifade ettik.⁸

Bu isimler genelde hayvan isimleridir. Metnimizde geçen yalın isimlerin bazıları şunlardır;

jılan “yılan” (59/7)
ķoyan “tavşan” (59/7)
sıyır “sığır” (59/6)
doņız “domuz” (59/8)
arpa “arpa” (59/16)
sūyek “kemik” (61/5)
algıs “alkış, dua” (61/42)
uya “yuva” (62/26)
ķabırğa “iskelet” (62/36)
dōnen “üç yaşında at” (66/1)
tiri “diri” (67/23)
éke “baba” (67/31)
dombıra “dombıra” (67/37)
toğay “orman” (72/29)
japırak “yaprak” (74/19)
tülki “tilki” (86/6)
ķazan “kazan” (87/30)
ōkşe “topuk” (89/39)
siņir “sinir” (94/36)
uvis “avuç” (101/3)

⁸ N. Hacıeminoğlu. K.T.G., s. 12

kömek “yardım” (122/40)
jilkı “at” (171/1)
şoban “çoban” (184/5)
bult “bulut” (191/29)
japan “yaban” (206/18)
(y)esek “eşek” (207/22)
saba “bir çeşit kap” (210/18)
mısıık “kedi” (210/30)
koyan “koyun” (211/1)
böri “kurt” (211/18)
küşik “köpek yavrusu” (211/19)
buğı “ceylan” (217/12)
altın “altın” (223/25)
tışkan “fare” (224/6)
ular “bir kuş çeşidi” (244/17)
müyiz “boynuz” (244/15)

3. İsimden Türemiş İsimler

İsimden İsim Yapan Ekler

İsim kök veya gövdelerinden yeni isimler yapmakta kullanılan eklerdir.

Metnimizde geçen isimden isim yapım ekleri şunlardır;

-lık/-lik/-dık/-dik/tık/-tik

Türkçe'nin takip edilen ilk devirlerinden bu yana bütün lehçe ve şivelerinde işlek bir şekilde kullanılan eke Kazak Türkçesi'nde de rastlamaktayız. Soyut ve somut isimler yapabilmektedir. Ünsüz ve ünlülerin kalınlık incelik uyumuna riayet ettiği için karşımıza altı şekli çıkmaktadır.

koja-lık (68/28)
köşerşi-lik (187/23)
körer-lik (188/32)
tirşi-lik (190/36)
ösım-dık (62/37)
kurban-dık (190/1)
sum-dık (190/15)
(y)erkin-dik (195/42)
araz-dık (215/23)
sağ-tık (188/21)
köp-tik (61/33)
biyik-tik (60/15)

ölim-tik (66/21)
bilmes-tik (191/12)

-tı/-ti/-lı/-li/-dı/-di

Sıfat ismi yapar. Bulunma ifade eder.Kazak Türkçesi'nde altı şekli vardır.

ay-lı (tün)(62/4)
ayla-lı (188/30)
tav-lı (190/22)
azuv-lı (215/25)
belgi-li (196/18)
mgay-lı (194/30)
kadir-li (224/10)
bayan-dı (99/40)

kan-dı (122/19)
akıl-dı (188/30)
müyiz-di (210/23)
şalgın-dı (205/17)
sekil-di (216/25)
jaram-dı (224/33)
til-di (245/19)

atak-tı (63/17)
tét-ti (190/11)
ardağ-tı (190/11)
küş-ti (206/26)
ayağ-tı (227/3)

-sız/-siz

Bulunmama ifade eder. Ünlülerde kalınlık incelik uyumuna uymaktadır.

mgay-sız (62/18)
caza-sız (61/40)
sen-siz (61/27)
ün-siz (90/28)
(y)es-siz (123/4)
(y)el-siz (190/35)
adam-sız 190/35)
haber-sız (192/18)

-şı/-şi

Meslek ve uğraşma ismi yapmaktadır. Ünlü uyumuna uyar.

kul-şı-lık (61/24)
jürjin-şi (67/38)
tüye-şi (71/27)
aldam-şı (94/14)
küzet-şi (107/1)
kıyanat-şı (120/36)
an-şı (193/30)
şöp-şi (197/36)
düken-şi (213/19)
sın-şı (221/25)
ortan-şı (70/9)
böde-şi (230/20)

-şıl/-şil

sın-şıl "sınayıcı" (64/13)
ösek-şil "dedikoducu" (125/19)
ıntımağ-şıl (219/47)

-kı/-ki/-ğı/-gi

İsimlerden zamir ve sıfat görevinde kullanılan yeni isimler meydana getirir.

keş-ki (121/13)
tanertengi (121/12)
burın-ğı (122/
jaz-ğı (124/1)
kün-gi (134/37)
(y)erten-gi (183/39)
iş-ki (247/2)

-das/-tas/-tes /-las/-les

Ortak özelliklere sahip olma durumunu gösterir. Ses Bilgisi bölümünde açıklanan ünsüz benzeşmelerinden ötürü Kazak Türkçesi'nde ekin üç şekli ile karşılaşmaktayız.. aynı zamanda ünlü uyumuna da uymaktadır.

ay-las (72/44)
tilev-les (136/25)
zaman-das (68/3)
karın-das (73/19)
mun-das (72/44)

zaman-das (68/3)

jol-das (69/30)

bağ-tas (59/28)

serik-tes (79/8)

-day/-dey/-tay/-tey

Eski Türkçe'de "teg"⁹ şeklinde karşımıza çıkan edat Kazak Türkçesi'nde ek görevi üstlenmiştir. Berzerlik ifade etmektedir.

kıyırğın-day

bala-day (73/2)

süt-tey (73/35)

bir-dey (93/14)

balık-tay (205/12)

judırık-tay (205/21)

suv-day (208/35)

şoq-tay (211/30)

-raq/-rek

Çokluk ve fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir.

köb-i-rek (77/12)

tez-i-rek (78/45)

jıldam-ı-raq (82/20)

alıs-ı-raq (95/11)

ülken-i-rek (98/21)

jaqın-ı-raq (100/8)

beri-rek (128/36)

az-ı-raq (128/37)

qara-raq (257/3)

-şaq/-şek

Eklendiği kelimeye sevecenlik ifadesi katmaktadır. Ünlü uyumuna uymaktadır.

tülki-şek (73/19)

toqtı-şaq (114/4)

şöp-şek (205/9)

kelin-şek (219/26)

-er

"bir" sayısı üzerine gelmekte ve belirsizlik sıfatı yapmaktadır.

bir-er "birkaç" (131/37), (197/11)

⁹ A. Von Gabain, E.T.G., s. 99

-şik

Eklendiği kelimeye küçültme ve sevecenlik anlamı katmaktadır.

tömpe-şik (92/24)

üy-şik (131/27)

köl-şik (162/2), (178/26)

üy-şik (223/12)

-şa

Benzerlik ve küçültme ifade eden bir ektir.

bak-şa (204/25)

-sık

Karahanlı Türkçesi'nde¹⁰ de aynı şekilde kullanılan ek benzerlik ifade eder.

tan-sık "meraklı gibi" (32)

-jan

"can" kelimesinin Kazak Türkçesi'nde bir ek olarak karşımıza çıktığına şahit olmaktadır. Anlam olarak sevgi ifade etmektedir.

koayan-jan (100/5)

tırna-jan (101/43)

mısıq-jan (211/13)

-kene

Eski Türkçe'de "kımya, kıma, kıya, kıa"¹¹ şekilleriyle karşılaştığımız bu ek Metnimizde de bir kelime tabanına gelmektedir. Kuvvetlendirme , küçültme ve sevgi ifadesi katmaktadır.

Kipkiş-kene (61/8)

kiş-kene (72/2)

-gey

kün-gey "güney" (60/19)

-tay

ağa-tay (157/34)

¹⁰ N. Hacıeminoğlu. K.T.G.. s.141

¹¹ A. Von. Gabain. E.T.G.. s.105

-girim

kişi-girim “küçükçe” (158/12)

-ge

öz-ge (119/9)

bir-ge (211/26)

4. Fiilden Türemiş İsimler

Fiilden İsim Yapan Ekler

-gin

Aşırılık ifade eden bir ektir.

jür-gin-şi “fazla yürüyen”(67/38)

jay-kın “çok geniş” (195/23)

-i/-ı

Eski Türçe “-ğ/-g”¹² şeklinde olan ek Türkiye Türkçesi’nde olduğu gibi “-i/-ı” şeklinde kullanılmaktadır.

ur-ı (64/21)

öl-i (61/19)

tayan-ı-şı (188/33)

süyen-i-şi (188/33)

-ak

Fiilin gösterdiği hareketi sık sık yapanı, olanı, hareketi yapan aleti karşılar.

kon-ak (104/18)

korak (168/2)

pış-ak (227/38)

or-ak (244/22)

-k/ -k

İşlek olarak kullanılan bir ektir.

tes-i-k (63/26), (205/40)

ata-k (63/17), (269/14)

buyr-ı-k (61/41)

¹² M. Ergin, T.D.B., s.192

jumsa-k (60/27)
uyı-k-ta- (59/31)
sın-ı-k (85/23)
kıl-ı-k (108/30)
taya-k (116/5)
sası-k (124/10)
arı-k (207/38)
ulı-k (209/33)
tüne-k (235/13)

-kır/-kir

Fiillerden sıfat yapan bir ektir.

uş-kır “iyi uçan” (63/12)
öt-kir “iyi kesen” (124/5)
at-kır “iyi atan” (202/10)

-kış/-kiş/-ğış/-giş

Kazak Türkçesi’nde işlek olarak kullanılan bir ektir.

uş-kış (63/13)
jirt-kış (84/26)
tanı-ğış (105/20)
sor-ğış “emici” (125/20)
davlas-kış (134/44)
je-giş (182/9,10)
bil-giş “bilgiş” (188/30)
jüz-giş “yüzücü” (196/16)

-kağ/-ğak

Türkiye Türkçesi’nde “-ağ /-ek”¹³ olarak kullanılan ekin karşılığıdır. Karahanlı Türkçesi’nde¹⁴ de aynı şekilde karşımıza çıkmaktadır.

kur-ğak (191/5)
urıs-kağ (220/11)
tay-ğak (261/29) (kaygan)

¹³ M. Ergin, T.D.B., s.188

¹⁴ N. Hacıminoğlu, K.T.G., s.19

-kı/-ki/-gi

Eski Türkçe'de “-ğu/ -gü”¹⁵ olarak kullanılan ek metnimizde daralmış olarak kullanılmaktadır.

ayt-kı (215/26)
küldir-gi (122/5)
bel-gi (121/7),(161/13)
süz-gi (210/4)
kül-ki (122/6), (224/17)

-m-

Fiille ilgili oluş ifade eden isimler yapar.

ös-i-m (62/37)
öl-i-m (66/21)
keşir-i-m (87/9)
alda-m-şı (94/14)
uy-ı-m “cemiyet”(121/2)
jara-m (224/33)
tın-ı-m (268/22)

-n

Fiilin gösterdiği hareketi yapanı, olanı ifade eder.

ağ-ı-n (151/32)
(y)eg-i-n (203/35)

-ş

Aşırılık ifadesi vardır.

bılğan-ı-ş (74/10)
korkın-ı-ş (181/30)
kuvan-ı-ş (197/26)
tını-ı-ş (98/6)
süyen-i-ş (205/1)
ötin-i-ş (242/21)
ayan-ı-ş (245/26)

-şak/-şek

Türkiye Türkçesi'deki “-ıcı/-ici” gibi kullanılan bir ektir.

umıt-şak “unutkan(100/22)

¹⁵ A. Von Gabain, E.T.G., s.52

(y)erin-şek "erigen" (1162)
(y)em-şek "çok yiyen, obur"(178/36)
mahtan-şak "övünen"(212/12)
şegin-şek "çekingen" (268/16)

-şi

İki örekte karşımıza çıkmıştır

süyün-(i)-şi (98/28)
küzet-şi (131/39)
tilen-(i)-şi (24333)

-şik

Metnimizde bir örneğine rastladığımız eklerdendir.

üyren-şik-ti (111/31)

-ekse

öl-ekse "gömülmemiş ceset, leş" (268/10)

-ytın

ulı-ytın "kurtların uluma sesine verilen isim" (111/20)

-mıs

Aslı sıfat fiil eki olmasına rağmen Kazak Türkçesi'nde artık kalıcı isimler yapmaktadır.

kıl-mıs "günah" (108/9)
je-mıs "yemiş"(116/16)
oqtı-mıs "aydın, bilgili" (203/44)
tur-mıs "vaziyet"(219/28)

5. İkilemeler

Birbirinin aynı, birbirine yakın veya birbirine zıt anlamlara sahip kelimeleri yan yana kullanmak suretiyle yeni bir kavram meydana getirmeye "ikileme"¹⁶ denilmektedir.

Metnimizde geçen ikilemeleri "1. Zarf-fiiller yardımıyla fiillerden yapılan ikilemeler, 2. İsimlerden yapılan ikilemeler" olarak iki kısma ayırdık.

¹⁶ N. Hacıminoğlu, K.T.G., s.26

1.Zarf-Fiiller Yardımıyla Yapılan İkilemeler

kuva kuva “koyalaya koyalaya”(66/31)
ağa-ağa “aka-aka” (84/40)
sekire-sekire “seke seke” (105/42)
küle-küle “güle güle” (113/3)
jügire-jügire “koşa koşa” (147/5)
jalap-jalap “yalaya yalaya”(71/23)
buzıp-jarıp “boza dağıtı”(71/42)
kuvıp-kuvıp “kova kova”(72/18)
malşıp-malşıp “batıa bata”(74/14)
ölip-öşip “ölüp geçip” (74/19)
tuvıp-ösken “doğup-büyüyen”(197/34)
ahlap-ühlep “olıaya-üflüye”(203/24)

2. İsimlerden Yapılan İkilemeler

karuv-jarağ “güç-kuvvet” (67/15)
jaman-juman katındar” (74/12)
darıya köl “derya-göl” (74/13)
işek karın “bağırsak-karın” (74/16)
tayrañdap-tayrañdap (75/3)
kan-josa “yara-bere” (89/7)
işek-sile “karın-....” (89/26)
avzı-bası “ağzı-başı, ağzı-burnu” (94/4)
bala-şağa “çoluk-çocuk (96/18)
ağayın-tuvğan “hısım-akraba” (96/23)
kayır-koş “hayır-hoş” (99/39)
jılı-jumsağ “ ” (105/24)
jaksı-jaman “iyi-kötü” (108/6)
jan-jak “yan-yön” (109/15)
kulak-şeke “kulak-şakak” (118/39)
bet-avız “ağzı-yüzü” (119/3)
şan-tozan “toz-toprak” (132/2)
éri-béri “öte-beri” (165/30)
kurt-kumurska “börtü-böcek” (166/15)
karama-karsı “karşı karşıya” (229/26)
aluvan-aluvan “çeşit-çeşit” (99/36)
tus-tus “ dört yan” (106/19)

6. Birleşik İsimler

Birleşik isimler, en az iki isim yeni bir kavramı ifade edecek şekilde birleşip birlik oluşturuyorsa, biz bunlara “birleşik isim” diyoruz.¹⁷

Metnimizde geçen birleşik isimler şunlardı;

- jarċanat “yarasa” (60/24)
- jelmaya “at gibi hızlı koşan deve” (63/31)
- itbalıċ “kpekbalıċı” (84/23)
- jartas “dik kaya” (107/9)
- krscċızar “aċgz” (111/36)
- jelbezcek “solungaċ” (116/35)
- tanertcċn “sabah” (121/12)
- kıysık ayak “ayı” (147/1)
- klbaċa “gölde yaşayan kurbaċa” (162/2)
- ċaraċuyruk “ceylan” (216/34)
- bosbala “delikanlı” (219/26)
- jalmavız “obur” (266/33)

¹⁷ N. Hacıeminoċlu, K.T.G., s.28

İSİM ÇEKİM EKLERİ

İyelik Ekleri ve Çekimi

Bir nesnenin başka bir nesnenin sahip olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu ifade edilmek istenirse, o nesneyi karşılayan ismin sonuna **iyelik eki** getirilir.

Metnimizde geçen ve Kazak Türkçesi'nde kullanılan¹⁸ iyelik ekleri şunlardır.

Teklik

I. şahıs	: -m/-ım/-im
II. şahıs	: -n/-in/-in
III. şahıs	: -ı/-i/-sı/-si

Çokluk

I. şahıs	: -mız/-miz/-ımız/-imiz
II. şahıs	: -nız/-niz/-iniz /-iniz
III. şahıs	: -ları/-leri/-ları/-leri

Bir isim üzerinde ise çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	: böleg-im
II. şahıs	: ağa-n
III. şahıs	: dos-ı

Çokluk

I. şahıs	: kulağ-ımız
II. şahıs	: habar-iniz
III. şahıs	: jer-leri

-m/-ım/-im

- ... “**balam** ölgen (y)eken, (y)endi ne bolsa da izdeyin” dep jolğa şığadı. (67/31)
Osını (y)estigende bayağı aqsak kaskır tağı da **kabırğama** tepkileydi (y)eken dep zeresi uşıp satıbolıp turğan ornınan qaşa jöneledi. (193/13)
-Kane, **bögelegim**, salıgındı quvıp jetsen, alarsın. (170/4)
Moynım aqquv moynınday uzın bolsa, mağan ol budan da ésem körik bitirer (y)edi. (172/17)
Menin jaqsı köretin **Bözingenim** botalamaydı. (173/6)
-ornındaldı **tilegim**,
Kuvanıp keled **jüregim!** (178/28-29)
Armansız jegeniñe bolar (y)edim,
Sayrağan sol davsındı körse **közim.** (181/15,16)

¹⁸ Mévlen Balakayev, K.T.. s.31

Özin sıyatın şağın kürke jasa, menin jünim qalın, **(y)ctim** maylı, javın astında jatsam da tük (y)etpeymın ğoy. (190/43)

Ol mınaday, qojamız jumıška barğanda adamdarğa aytıp keldi, **ögizim** avırıp qaldı, köp uzatpay soyıp satıp aqşa şıgarıp almasam, arığan son qundi bul şığarmaydı ğoy. (204/10)

-O, meniñ aq sütün (y)emizgen **asıravşım!** (210/37)

Tülki aqatay, toqtay tur, senen suraytın bir avız **sözim** bar, munı bilüvge köpten intıq (y)edim. (231/15)

-ñ/nñ/-ññ

-Sonda qay **jeriñdi** tüzey tösüvge bolar (y)edi dep oylaysın? (172/13)

Özin palvan batırsın **davsın** biyik,

Az (y)emes basınızdın bağı deydi. (181/23,24)

Ağan da edemi. (183/18)

-Sen bolmasañ seniñ **(y)eneñ**, bolmasa seniñ **ataların**, dedi de qozını kenirdeginen alıp jerge bir soğıp jep qoydı. (187/36)

Kılşığın seldir, terin juqa sağan kürke jasadı aluv **ebden** durıs. (191/23)

Az künnen keyin **qarnın** qampıyıp, balıqtay bolıp semirip şığa kelesin. (205/12)

Süyciñ sorayğan ap-arıqsın. (205/14)

Qaljaqtı. (y)esek ayttı,- qoyarmısın,

Bolmasın menimenen (y)eşbir **isiñ**. (208/23,24)

Ataña nélet qara qaskır taqımdasıp, avızdı éne saldı,.... (227/19)

-ı/-i/-sı/-si

Balanıñ **ékesi** boz ayğırdı körüp "balam ölgen (y)eken, (y)endi ne bolsa da izdeyin" dep jolğa şığadı.(67/31)

Buğan qanı qaynap, közi alayıp ketken bögelek ızındap, **érqaysısına** bir tönedi. (169/13)

Sodan keyin qumırşqalar **patşası** barlıq qumırşqa atavlığa érqaysısı bir-bir tüyirden nan ügindisip, bir-bir bas sulı, bir-bir sabaqtan jabayı jonişqa alıp kelüvge emir beripti. (168/23)

Ol aq laqtın **ağası** bolatın. (182/34)

Al **özi** işinen: "Aq laq kişkentay (y)eken. Qapısın tavıp osını jévkemdeyin. Birak munı körgen **ağası** qorqıp, qasıp ketedi-av!" dep oyladı.(183/21)

Şal men kempirdin amal-**aylası** qurıdı. (190/6)

Berinen de jan tetti, adam **ömiri** ardaqtı ğoy. (190/11)

Mınaday surapıl boranda teke **jılı** kürke işinde **jaylanıp**, tınığıp jatatin bolsa, tönkergen qazanday semiz quyrıqın boranğa tosıp, kürkenin qasında jatqan qoşqardın hali müşkil (y)edi. (191/32)

Qoşqar **ayaktarimen** tirep, salmağın teñ ustamağandıqtan otırğan butağı satır-gütir mayısıp, sınıp tömen qulan bara jattı. (195/1)

Darıyanıñ **ortası** keñ aral, araldın arğı jağı tağı **jayqın** suv, suvın arğı jağı tağı qurğaq jer (y)edi. (195/22)

(Y)endi birer qusaq şöpti alıp laktırsa **dirildep** jatqan qoşqardın maylı quyrıqına qaskırdın tisteri tiyetin (y)edi. (197/11)

Tüye men (y)esek tavğa şıgısım̄en ébden boldırğan bolıp jıgıladı da, turmastañ jatıp aladı. (201/26)

Ol jerde onıñ kıyıspas dostı kaskır turadı (y)eken. (204/30)

Molşılıqtı (y)estigen son, (y)ésektin avzınan silekeyi ağıp, sarşunaktın aytқанına könedi de, şalgındı jerge barmaq boladı. (205/16)

Körgeñ körkine de rızıya, özi andardın setine jaralğan serke éri serisi, meninşe buğı bolsın. (217/11)

Öni kıp-kızıl, alasa boyına éntek artıgırak bitken tik murttarın damılsız kozğagan élgi an otırğandardın bérine de mangazdana qaraydı. (217/35)

-mız/-miz/-ımız/-imiz

(Y)ey, baqtıtı patşam, sizdey aşkan édil, aqıldı, patşa bolmağanın andardın özderinin şın niyetpen şuvlap aytıp jürgeñin osı kazdıyğan kara kulağıımızben (y)estip jürmiz. (123/17)

Koy kanatımız suv bolar, muntı kölden şıqqan son körermiz. (169/33)

-Budan kaşıp kutıla almaymız, izimizdi sezedi de, kayda ketsek te kuvıp jetip kurtadı. (192/5)

Tündeği kaskırlar ayuğa habar bergen (y)eken, izimizge tüsip, béri izdep keledi bizdi. (194/29)

Aldımızda ülken dariya boluv kerek, soğan jeteyik. (195/20)

Birevine toqtamayaylana şarlavımızdın ne jöni bar yedi. (196/40)

Jür, (y)ekemiz birlesip kajamızdan kaşayık ta oyımızga kelgeñin istep, öz (y)erkimizben ömir süreyik. (201/5)

(Y)erten kojamız bizge tuz artıp kalağa baradı. (201/12)

Olay sen şarşap, jüdegen bolsan menin aytatın minaday bir aqılum bar, sen avırğan bolıp, şöp jep, suv işpe, büginnen bastap, tanerten kojamız senin avırğanındı körse mümkün jumıska minbey qaldırar. (203/40)

Mıyvasın, şöbin jıyıp ala almadık,

Bağıımız oyran bolıp ketti deydi. (209/11,12)

Patşamız arıstan bolğanda, töbe basımız kaydan önsın,... (218/38)

Adam balası bizdın duşpanımız, saq bolındar, (y)eki şokıp bir qarandar. (240/9)

-Ay, şıraq, (y)endi bizdın kanat, kuvırğıımız jetildi. (262/5)

-iñiz/-iñiz

Barsalarıñız barıñızdar, bir-bir jünderiñizdi berıñızder. (60/27)

-Jaqsı habarıñız bar (y)eken, raqmet, dosım. (70/16)

-Areke, siz demıñizdi alıp jata turıñız. (76/3)

-Ay, kaseke, şaması sizdın (y)etiñizdi jeytin boldım goy. (77/179)

-Sizdın tulğañız atanın kem (y)emes (y)edi. (77/34)

(Y)esek sizdın tanertengi tamağıñız, kiyik keşki tamağıñız, koyandı tanerten men keşki astın aralığında avkat kılarısız. (122/12)

Taksır, aqılıñız dariyaday (y)edi, kıysındı sözdi qarday boratuvşı (y)ediñiz. (168/46)

Öziñ palvan batırsın davsın biyik,

Az (y)emes basınızdın bağı deydi. (181/23,24)

(Y)endi **kaŝtarınızd**an ŝıķpaymın. (200/35)

-Bödene-(y)eke, sizben joldas bolğalı **ķarnım aş, sizdiñ ķarnıñız tok** (y)eken. (231/44)

Süyikti patşamız, barşa buķara **ħalıķıñız** ötinemiz,... (251/38)

-ları/-leri/-darı/-dcri/-tarı/-teri

Bul jer meniñ atalarımñın **jerleri**, mağan tiyse kerek, **arıstan** aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, **arıstan** **ķaŝan** kelgende sen mağan ħabar ber, **arıstanniñ** kim (y)ekenin bildireyin. (119/32)

Başka **andırdıñ** (y)**etleri** tolıp jatır, jaña **arıstanniñ** (y)**eti**n tileydi. (120/30)

Uştı tünniñ **ķustarı** alavlanıp,

ŝıķtı künniñ ŝırağı jerden janıp. (142/1,2)

Birde **ķaŝır** sıyaķtı jirtķiŝ **andırdıñ** kezip jortķan **izderine** duşar boladı, keyde tün işinde aynalada ulıģan **ķaŝırdıñ** ünin, aķırdan **ayudıñ**, **ķorsıl**daģan **ķabanniñ** davıstarın (y)estip, janı alķımına tiğıldandey üreylenedi. (190/24)

Biraķ juvan **béytere**ktiñ jer astın alıstan **ķuvalaģan tamırları** dajuvan berik (y)edi, topıraģın **ķazıp** juvan tamırģa jetkende **ķaŝır**lar **basın** ŝayķap turıp **ķaldı**. (193/2)

Sıtır (y)etken **butaķtarınıñ** sıbdırı - **andıñ** bas **salğalı** turģan aş **ķaŝırdı** (y)elestetedi. (193/26)

Söytkenşe bolmadı bir-birine tap berdi, aldıñģı (y)eki **ayaķtarı** bir-birinin ıyıģında, **ézüvlerin** ırsıyıp, **azuvların** aķsıyıp ırıldastı da tur. (229/24)

İSİM HALLERİ

İsimler, kelime grupları ve cümleler içinde isim, edat ve fiillerle çeşitli münasebitleri olur. İsmiñ diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduģu durum isim hal ekleri ile sağlanır.¹⁹

Her hal bir çeşit münasebet ifade eder.

1.Yalın Hal

İsimlerin herhangi bir isim hal ekini almamıŝ durumlarıdır. İsimlerin çokluk şekilleri de yalın kabul edilmektedir.

sözder “sözler”

Buringıdan **ķalģan sözler** boyınşa sol ħayuvandar **jil aģası** boluvģa davlasıptı. (59/10)

ķayģılı “kayģılı”

Mına tartķan **ķayģılı** saziñizdiñ atı **ķalay?** (68/3)

¹⁹ M. Ergin, T.D.B., s.226

toğay “orman”

(Y)ertede qalın toğay işindegi ülken bir ünğirde üş ayu turıptı. (149/2)

suv “su”

-Mineki, dostarım, mınav ısıtık suv. (156/30)

jilki “at”

Jilki adamnın aytkanına könipti. (171/46)

2. İlgi Hali

İsminne ile ilgili olduğunu ifade eden eklerdir.

Kazak Türkçesi’nde ilgi hali eki olarak kullanılan ekler ünsüz benzeşmesi sebebiyle altı türdür.

Bunlar; “-nĩn/-nĩn’-dĩn’-dĩn’-tĩn’-tĩn” şekilleridir

-dĩn’-dĩn’

Sedalı ünsüz ile biten isim tabanlarına gelmektedir.

... koyandardĩn kıuyırđı... (62/17)

(107/5) Sonda kaskırdĩn kıuyırđı üzilip, terisi jırtılıp, kıuvıstan éren şıgıp, kıaşıp kıutılıptı.

Hannĩn isi kıarağa tuser,

Batırdĩn isi balağa tuser,

baydıń isi kedeyge tuser,

Beybişenĩn isi (...) tuser,

Jolbarıstĩn isi tışkańa tuser,

(Y)erdĩn isi baz-bazında duşpańa tuser. (135/41,42,43,44,45,46)

Seni”Aq laq - aqımaq“ dep mazaktaytındardĩn özderi aqımaq! - dep, aq laqtı kıuşaktap bavrına kııstı. (184/8)

Birde kaskır sıyaqtı jırtkış añdardĩn kezip jortқан izderine duşar boladı, keyde tün işinde aynalada ulığan kaskırdĩn ünin, aqırdan ayudĩn, kıorsılđađan kıabannın davıstarın (y)estip, janı alkımasına tığıldandey üreyledi. (190/24)

-nĩn’-nĩn’

İlgi hali ekinin bu şekli dikkat çekici bir şekilde iyelik eklerinin üzerine gelmektedir. Metnimizde geçen bir örnekte direk isim gövdesinin üzerine gelmiştir

Men tokımnĩn sabanın ğana jedim ğoy. (110/14)

Añdar patşasınĩn zalımdığınan, kıanışerliginen zar iylepti. (122/42)

Aldıńđı küńge arıstannĩn (y)eti (y)eskirip ketti. (134/37)

Kumırşkalar öz patşasınĩn jarlığın orındav üşin jan-jakқа tarap ketedi de, birinĩn sonınan biri kerı orala bastaydı. (168/27)

(170/10) Bir küni (y)epelektey uşıp jürgen köbelek kıoranĩn töbesine kelip kıonadı.

Kutılattın jalđız amal sol - kaskır apanınĩn özine tığıluv,- dedi. (192/6)

(Y)esekniñ davsın baǵbandar (y)estip kelip, ögiz, (y)esekti ustapalıp, köp maşakatqa salıp, diyirmenge (y)esekti salıp, joldası ögizdiñ (y)etin qavap kılıp jap aladı. (198/24)

Ölsem de armanım işimde ketpesin, osı añniñ atasınıñ atı ne! (231/16)

Bir kaç örnekte isim tabanlarına geldiğini de görmekteyiz.

Hanniñ isi karaǵa tüser,

Batırdıñ isi balaǵa tüser,

Baydıñ isi kedeyge tüser,

Beybişeniñ isi (...) tüser,

Jolbarıstıñ isi tışqanǵa tüser,

(Y)erdiñ isi baz-bazında duşpanǵa tüser. (135/41,42,43,44,45,46)

Ken apanniñ bir jaǵı quvalap qazılǵan üngir in (y)eken. (192/12)

-tñ/-tñ

Sedasız ünsüz ile biten fiil tabanlarına gelmektedir.

...aǵaştıñ butaqtarın panalap küneltipti. (62/26)

Qanşa tentek bolǵanmen, aq laqtıñ tilin aluvǵa véde berdi. (183/11)

-Tüke, éneki, ana töbeniñ basında, qara tastıñ qasında, bizdi qaskır kütip otır. (183/26)

Biraq juvan béyterektıñ jer astın alıstan quvalaǵan tamırları da juvan berik (y)edi, topıraǵın qazıp juvan tamırǵa jetkende qaskırlar basın şayqap turıp qaldı. (193/2)

Bastı jarıq ottıñ jiyegine qaktap qoyıp, tñni boyı qoşqar men teke jaybaraqat dem alıp, uyqtap şıqtı. (194/22)

3. Yükleme Hali

Fiilin doğrudan doğruya tesir ettiǵi fiiller ismin yükleme halinde bulunur. Yani ismi bir geçişli fiile irtibatlı hale sokan ek yükleme hali ekidir. Cümle içerisinde nesne görevi yapan kelime veya kelime gruplarını oluştururlar.²⁰

Türkiye Türkçesi'nde olduǵu gibi Kazak Türkçesi'nde de isim yükleme haline ekli ve eksiz olarak yapılabilmektedir. Kazak Türkçesi'nde isimleri yükleme hanine sokan ekler "-dı/-di, -ı/-i, -n, tı/-ti ve eksiz şekil"dir.

-ı/-i

Tabanı sedasız ünlü ile biten yalın isimler üzerine gelmektedir.

"Ölemiz" degen sözdü (y)estigende, qara laq üreyi uşıp qorqıp ketti. (183/10)

Qoşqır aqırn şıdamı tavsılıp... (191/36)

²⁰ M. Ergin. T.D.B., s. 231

-dı/-di

Sedalı ünsüz ile biten isim tabanlarına gelmektedir.

bir-bir **jünderiñizdi** beriñizder. (60/28)

Tilindi kulağıma sal. (124/42)

Bul **habardı** (y)esitgen soñ usaq jéndikter inderine tıgılıptı. (167/35)

-Meyli onda, qarlık **kılğanıñdı** körelik. (168/18)

Asa avır **jumıstardı** aqtarar kezde belimizdi tas kılıp buvıp alamız. (168/40)

Künderdiñ küninde ızıldap uşkan bögelek öriste jayılp jürgen jılqını, **sıyırdı**, (y)esekti kezdestiredi. (169/9)

Laq **ayudı** körip aldınan jügirip şıgıp, qosına ékelip, (y)esik aşıp (y)engizedi. (184/15)

-Üş jıldan beri işip jürgen **suvımdı** laylap jürsin. (187/32)

(Y)endigeri onday aqılısızdıq isteme, - dep, tar bolsa da kürkesine **qoşqardı** kirgizip aldı. (191/15)

Doğaday iyilgen zor, tastay avır müyizin qaday périmenen **qaskırdı** büyirlep qoyıp-qoyıp jiberdi. (192/23)

Tündeği qaskırlar ayuğa habar bergen (y)eken, izimizge tüsip, béri izdep keledi **bizdi**. (194/29)

Teke (y)eşnerseden qıvıstanbay, derev jüginin aralda **şöpterdı** tintip, déri şöp izdedi. (196/5)

Dérmeni ketken **savısqandı** tevip jibergende anaday jerge barıp, uşıp tüsedi. (203/21)

Osi menin bugün aş **qarımdı** toq qılsanız öle-ölgense sizdi umıtpas (y)edim. (232/1)

-nı/-ni

Ünlü ile biten isim tabanlarına gelmektedir.

Olardıñ qalğandarın qulatıp **jılqını** aydap avılğa qaytadı. (67/27)

Tülki suvğa batar batpas bolıp **böreñeni** qoyıq qıp öziniñ quyırığına:... (84/15)

Ayu sol arada **tülkini** şağıstıp aladı. (90/15)

Birde qayınnın qasınan ötip bara jatқан tülki biyiktegi **uyanı** köredi. (92/4)

Mına sözden şal men kempir şoşıp ketti, (y)eñ jaqsı köretin malı **qoşqar** men **tekeni** qalay ölimge qıymaq. (188/46)

-tı/-ti

Sedasız ünsüz ile biten fiil tabanlarına gelmektedir.

Mé, mına **kitaptı** al. (111/6)

Mına uzın **tumsıqtı** qalın törine suvıp jiberip, qanıñdı sorıp alamın. (170/23)

Seni”Aq laq - aqımaq“ dep mazaqtaytıñdardıñ özderi aqımaq! - dep, aq **laqtı** kuşaqtap havırına qıstı. (184/8)

Qıvıp bara jatıp “Toqtım, toqtım soq”, dep qoyadı teke, osi **davıstı** (y)estigen qaskır odan sayın üreylenip ıza beredi. (192/29)

(Y)endi birer kuşak şöpti alıp laqtırsa dirildep jatқан қоşқардын майлы
қуырығына қашқардын тистері тиетін (y)edi. (197/11)
Қуданын қуритеті бар неşe күшти,
Салadı пendesine ér түрлі isti. (206/26,27)

-n

İyelik eklerinden sonra bu şekil kullanılmaktadır.

Munısına түлкі көніп, (y)ekevi sol jerde қуырықтарын айырбастайды. (62/21)

Түлкі аристанннн қулағына тилин тıқты. (124/43)

Көктемдегі жанбірday sorғалатıp

Қандı jасқа toldırdı (y)eki көzin. (142/7,8)

Өзинннн ақılı jetпей, утилғанннн іштей сезеди de, құмирсқалар patşasın қалаy da bir
сүріндірүvdін амалннн ойлайды. (168/31)

Қанша tentek болғанмен, ақ лақтннн тилин aluvға véde berdi. (183/11)

Кедey (y)eşkileri men toқtısin baydннн қойна, atннн baydннн jilқısına қосadı
(y)eken.(185/3)

Dosнннн bul keypin көрген соң sarşunaқ:... (204/38)

-Nesin aytasннн, seniн көzin bozarıp tur, қулақтарннн salpayıp tur, avzin anқыyıp,
tilin salaқtap hém қуырығын salбірар tur. (215/5)

Қапı қапı қашқарлар тилдерннн тистep jalақtatıp, қатı ızalamıp araldннн jaғasında
тағı antarıлып қалды. (196/22)

Eksiz belirtme şekli ile de karşılaşmaktayız.

(Y)ey, қашқар, batır dedi sözim tında,

(Y)eşkinin sizge ötiniş zarı bar-dı. (181/3,4)

4. Yönelme Hali

Fiilin yönünü gösteren ektir.

Kazak Türkçesi'nde yönelme hali ekleri “-қа/-ке/-ға/-ге/-а/-е”dir.

Fakat teklik şahıs zamirleri ve işaret zamirlerinden bazıсы yönelme haline girince yönelme hali ekinde bir farklılık oluşmaktadır. Yönelme hali eki “-ған” şeklini almaktadır.

Teklik şahıs zamirlerinin ve işaret zamirlerinin yönelme haline girmiş şekli şöyledir;

şahıs zamirleri

yalın	yönelme hali
Men	mağan
Sen	sağan
ol	oğan, osığan

işaret zamirleri

yalın	yönelme hali
bu	buğan
o	oğan
so	soğan
ost	osığan
mına	mınağan

-ğa/-ge

Ünlü veya sedalı ünsüzlerle biten isimlerin üzerine gelmektedir.

Odan éri ne surarın bilmey, **oyğa** şomadı. (168/44)

Sodan köringen jerde **jılkığa** tiyisip, müyizdey bastaydı. (171/17)

Ajalsızğa sebep bop (y)eki baraq. (182/19,20)

Mine jerde toqtı, laq, **buzavğa** barıp (y)edim, özimdi jeyin degen son, qaşıp éren kütildim. (184/22)

(Y)eşkilerdi **üyge** kamaıdı. (111/12)

Bügin **sizge** asa zor sıy-sıyapat körsetüvimiz kerek. (168/41)

Maqtanıp **éng**e salıp jatır (y)edi. (181/33)

-Sen bolmasañ seniñ (y)eneñ, bolmasa seniñ ataların, dedi de qozını kenirdeginen alıp **jerge** bir soğıp jep qoydı. (187/36)

Ol tabılsa qorıqpay **üyge** qayıp barmaq. (190/37)

-ka/-ke

Bul **jartaska** (y)eki ret keldim. (107/14)

Keldi de **jolbarıska** arız kıldı. (136/30)

Ulıp sokқан boran, üskirik ayazdan bürsenı qaqqan bes (y)eski bir **taska** kelip ıqtaydı da, taşjarğınnıñ bürtigın kirt-kirt şaynap tura beredi. (185/9)

Qasiyet tutatın qoşqar men tekeni bul qurbandıqqa qıymaymız, **baska** bir qoymen (y)emdeniz. (190/1)

Qaşpaqqa qulan sonda bet buradı,

Könili bul dıbıstan soşıp (y)endi. (208/33,34)

Közin jumıp, tumsıgın **kökke** sozıp,

Maqtanıp **éng**e salıp jatır (y)edi. (182/33,34)

Bes **qoy** men bes (y)eşki **öriske** özderi jayılıp, **bulakqa** özderi barıp suv işip qaytadı. (188/8)

-Abıray, bizdi on (y)eki qaşqır izdep kele jatқан (y)eken, (y)endi tezirek jürüp, anav köringen **béyterekke** jetip alayıq, - dep ayagın jügirte bastı. (192/34)

-a/-c

Kazak Türkçesi'nde yönelme hali eki iyelik eklerinden sonra "-a/-e" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

... **üstime** minse alınsın jaq (y)etemin. (59/13)

Osını (y)estigende bayağı aqsak qaskır tağı da **qabırqama** tepkileydi (y)eken dep zéresi uşıp satıbolıp turğan ornınan qasha jöneledi. (193/13)

(Y)elimde ozbirdiñ, jerimde jeksurinnin boluvı meniñ **abıroyıma** kir keltiredi... (216/30)

Sözime qanşa aytsam da tüsinbedin,

Bitpeydi qarap turıp isim meniñ. (208/27,28)

Men maldı **üyine** apardım, qayt. (116/30)

Ol üşin seniñ **üstine** minip aluvımkerék. (171/31)

-Ay, tülkim, köziñdi **aşuvına** boladı. (233/44)

Qoy bulardı zar (y)eniretip tastap ketpeyin, **obalına** qalıp, muratıma jetpespin. (109/18)

Ortalarına jıynap, bölisip aluvğa qam istegenderinde arıstan qaskırğa: "Sen bölip ber bizge" deydi. (121/4)

Teke bastap jürüp otırıp, köp uzamay qaskır **apanına** keldi. (192/11)

Aşağıdaki kelimedede bulunan "-ğan" yönelme hali eki ayrılma eki anlamında kullanılmıştır.

Mına jağday dél, **osığan** keledi. (67/44)

"Ne (y)eksen sonı orasıñ." degen métel **osığan** keledi. (122/33)

5. Bulunma Hali

Fiilin kendi bünyesinde ortaya çıktığını ifade eden isimleri oluşturur.

Kazak Türkçesi'nde "-da /de/-ta/-te" şekilleri mevcuttur.

-da /de

Sedalı ünsüz ve ünlülerle biten fiil tabanlarına gelmektedir.

(Y)ertede bir kedey bay **avılında** bolatın béygege jüyrik kök atın qosuvğa keledi. (64/5)

Bir **vaqıttarda** bir tülki, bir tasbaqa, jéne bir kene üşevi joldas bolıp kele jatsa, bir jerde bir uvis jatr (y)eken. (101/2)

Osi **ömirimizde** istegen jaqsı-jaman isterimizdi aytıp, özimizdiñ qılıqtarımızdı özimiz bir bayqap, saralap körsek qaytedi. (108/6)

(Y)ertede birteñiz **jağasında** qalıñ jasıl ormanda bir arıstanömir süripti. (122/35)

Munı jaqtavdiñ **quvısında** jatqanmasanıñ közi **şalıp** qalıptı. (170/11)

-Tüke, éneki, ana töbenin **basında**, qara tastin **qasında**, bizdi qaskır kütüp otir.
(183/26)

(Y)elsiz dala, tav, orman **arasında** jırkış andarga kezdesse, bas salıp talap jep
qoyadı. (190/32)

Burıl ala bulttar **aspanda** jönkilip ağılıp, japalaqtap qar java bastadı. (191/29)

Ayu kelgende, anav **jerde** şandı burkıldatıp men jüreyin. (96/36)

Künderdin **küninde** bul jerinin maında éli kelip, avlap jerlik, azıq bolarlıq
hayuvanat azayıp ketkenin bayqap qatın-balasın üşigine qaldırıp, özi qonıs izdepti.
(131/30)

(Y)erte, (y)erte, (**y)ertede** jëndikter özderi-özderi mansapqa qoyıptı. (169/6)

İlgeri **kezde** birneşe köp kepter, işinde patşasimen bir jerdi meken qılıp jatıptı.
(251/10)

-ta/-te

Sedasız ünsüz ile biten isim tabanlarına gelmektedir.

-Bilmeymin, **alısta** dört ayaktı birdeme kele jatır, özi tıqır jündi, jargaq kulak,
moynında qargısı bar. (78/23)

Tavda tuvğan qulinnin (y)ekiközi tasta, **aştıqta** tuvğan balanin, aqıl, oyi asta.
(99/24)

Bir buzav, bir toqtı, laq (y)el köşkünde **jurta** qalıptı. (184/11)

Tülki qaskır menen jolbarıs (y)ekevin aldap tastap, jügirip **şelektegi** mayğa keledi.
(71/1)

Süyekte sınbağan süyek joq. (77/43)

Öriste jayılıp jürgen köp qoydin işinen bir arıq savlıq qoy jalğız bölünip qala
beripti. (105/12)

6.Ayrılma Hali

Fiilin ifade ettiği hareketin kendinden uzaklaştığını bildirmek için isimler bu
hale girer.²¹

Metnimizde geçen ayrılma hali ekleri “-dan/-den/-tan/-ten/-nan/-nen”dir.

-dan/-den

Sedalı ünsüz ile biten isim tabanlarına gelmektedir.

Jolbarıs tışqan dosına kıyın küninde iske jarağan son, razı bolıp, “rahmet,
dosım” dep qıvanıp, **ajaldan** ayırğanına şat boldı. (135/36)

Men senderdi **oydan-qırdan** izdep, taba almay qoyıp (y)edim. (184/6)

Béyterekke örmelegen **qaskırlardan** qorqıp, (y)esi avıp talıp qalğan qoşqar
siresken jabağı jünnen béyterek butağına ilinip, aman qaldı. (193/17)

Patşalıqtan keştim, **béleden** ayağımdı qutqar. (99/30)

²¹ M. Ergin. T.D.B., s.235

Bir **düldülden** söngıda jüyrik jılkı
Osı-aq şıǵar **qudaydın** jasaǵanı. (141/13-14)
Qoy qanatımız suv bolar, munı **kölden** şıqqan soñ körermiz. (169/33)
Qabırǵadan, **büyirden**, şabınan, tamaǵınan, sanınan tistep şaynay berdi.
(200/11)

-tan/-ten

Sedasız ünsüz ile biten isim tabanlarına gelmektedir.

Sol künnen bastap bala **kitaptan** köz almaydı. (111/9)
Aǵaştan-aǵaşqa ırǵıp nuv jinistin arasimen sırǵanap jüre beremin. (150/23)
Taksır, **attan** tüsinizder. (168/14)
Qoşqar ayaktarimen tirep, salmaǵın teñ **ustamaǵandıktan** otırǵan butaǵı satır-
gütir mayısıp, sınıp tömen qulan bara jattı. (195/1)
Bul bizge **kökten** tüsken paşamız şıǵar. (69/15)

-nan/-nen

Ayrıma hali ekinin bu şekli genelde iyeli eklerinin teklik şekillerinden sonra kullanılmaktadır.

Bunun yanında yalın isimler üzerine de geldiğini görmekteyiz.

(Y)ekevi jemtiktesip **toyǵannan** soñ,
Oynaydı érdi-berdi asır salıp. (80/39,40)
Sekireyik kenekey, éyi!" -degende, arıstan **şınnan** sekirip ketedi de tastan-taşqa
soǵılıp, qızıl-jossa qan bolıp, ölip qaladı. (80/10)
Men senin üstinnen qarǵıp sırqa şıǵayın, men **şıqqannan** keyin, seni bir lajin
tavıp şıǵarıp, alamin, - depti. (95/4)
(Y)eştene öndire almaǵan bögelek qaytayın dese, sona **hannan** qorqıp, éli
küнге deyin salıǵın ala almay, sıyırdı qıvalap jür desedi. (170/6)
Söytip, biraz vaqıttan keyin tişqandar bul **mañnan** birjola bezip, jolamay
ketipti. (222/15)

İyelik eklerinden sonra:

Kuyrǵınnan tiste . (72/22)
Özimnen burın seni öltireñin,
Köre almay ölgenimdi kettiñ biraq." (82/21,22)
Arqamnan jaqındadı ne qılayın,
Javırım (y)etke tüsip sasıǵalı. (206/24,25)

... innin başka jaǵındaǵı **avzınan** şıǵıp ketpese ... (62/14)
Qaşqır kelgenşe tülki törinin **töbesinen** tereñ or qazadı da, işin qıp-qızıl şoqqa
toltırıp, **üstinen** kiyizben javıp tastaydı. (88/25)
Küzetşi onı **kuyrǵınan** ustap alıp, soyılmen sabaydı. (107/4)
-Jé, aqsakal, bul bölis bilimin maǵan üyretken **denesinen** uşıp tüsken
qaşkırdınbası (y)emes pe? (121/17)

Tülki ayudan ozıp barıp, bağanağı kızıp koyğan ordın janınan inine jasırınıp
kaladı. (145/28)

Qaşkır bir jip tavıp bir jağın ayudın moynınan baylap, bir jağın öziniñ baylap
alıp jüredi. (184/25)

-Sen bolmasañ seniñ (y)eneñ, bolmasa seniñ ataların, dedi de qozını
keñirdeginen alıp jerge bir soğıp jep koydı. (187/36)

Qoşkar men teke sol küni tuvıp-ösken mekeninen qaşıp şıqqalı birinşi ret
qavip-qaretsiz, alañsız raqqattanıp uyıqtap (y)edi. (197/33)

Ağaştın kesip alıp keltesinen

Jegenin şıgaradı jelkesinen. (209/13,14)

Başkaların avzınan öz atım şığa ma (y)eken dep te demelenedi. (217/16)

7.Eşitlik Hali

İsmin nasıl ve ne şekilde yapıldığını, fiilin oluş veya İsmiñ nasıl ve ne şekilde
yapıldığını, fiilin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isim eşitlik haline girer.²²

Kazak Türkçesi'nde ismin eşitlik halini ifade etmek için "-şa/-şe, -day/
-dey²³" ekleri kullanılmaktadır.

-şa /-şe

Qaşkırşa aranday ğıp avzın aşıp,

Jöneldi jilki ürkip budan qaşıp. (118/33-34)

Tışqanşa in de qaza almaymın. (154/37)

Qoyancan-av, koyancan, nege sonşa jortasın? (110/5)

Genel olarak iyelik eklerinden sonra kullanılmaktadır;

Yalın isim tabanlarına şu şekilde gelmektedir

Tülki ölip-öşip barınşa jügirip kelip, qırmanğa otırayın dep (y)edi. (101/17)

... kiyikterdin (y)etinen qarnına sıyğanınşa jep jata berdi. (122/44)

Amalsız borsıq ta jinişke ösekşil qan-sorgış süyrik tilin tıqtı, biraq onşa arı
aparmay "tilim jetpeydi" dedi. (125/19)

Sén-sévletinen ayrılğan (y)esirik torğay sümireyin, burınğısınşa kızıl şaqa
keypine qayta tüsipti. (251/1)

Iyelim ekleri üzerine şöyle gelmektedir

Men sol torğa seniñ köziñşe tüsip, sağan körseteyin. (139/4)

²² M. Ergin. T.D.B.. s. 239

²³ Ferhat Tamir, B.K.T.M., s.60

Körgeñ körkine de rıyza, özi andardın setine jaralğan serke éri serisi, **mcniñşe** buğı bolsın. (217/11)

Meşkey aş **kaşkı** bar **küşinşe** sol (y)etten jeydi. (106/40)

Şal teke tavıp **ék**elgen déri şöpten jazılıp, bular **burıñışa** tınış ömir süre berdi. (197/37)

“teg” edatının ek olmuş şekli de eşitlik hali eki görevinde kullanılmaktadır

day/-dey

Eski Türkçe’de edat olarak kullanıldığını daha önce söylediğimiz bu ek eşitlik, gibilik ve benzerlik ifade edir. Bu da eşitlik hali ekinin vazifesi ile aynı şekilde kullanılabilceğini ortaya koyar.

Metnimizde eşitlik hali vazifesinde kullanılmış şekli ile sık sık karşılaştık;

Birağ basımdı **oñga** qarayıp soyıp, **üşevin** (y)etimdi **év**eli jemey, **kılday** kılıp bölip alındar, **éytpese** turıp ketem dep ayttı. (75/39)

Jarıbayday iyeni biz taba almaspız. (112/13)

(Y)endi **tülki** men borsıq arıstandı neşe türlü sırlı sözben maqtap, **sizdey** édil, ağıldı danışpan **paşa** **düniyege** kelip körmegen dep jağımpazdanıp **jéne** andardı **qalay** kırıvdın joldarın oylap tavıp aytuvdan baska jumısı bolmaptı. (123/7)

Bir **tuşkan** degen anı bar, **ülkendigi** attın **tezegindey** bolıp turıp, opasız onbağannın sizdi jamandap balağattağanın öz közimmen körip, mına saq **qulağım**men (y)esittim. (123/22)

Suvday tasıp köñili kele jatır. (141/19-20)

8. Vasıta Hali

Filil kendi vasıtasıyla veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim vasıta haline girer.²⁴

Metnimizde **vasıta** hali ifadesini “-men/-ben/-pen/-mencn/penen²⁵” ekleri vermektedir. Bu ekin “birilen” kelimesinden geldiği bilinmektedir.

Ekin kalınlık-incelik uyumuna uymaması hala ekleşme safhasını tamamlamadığı kanaatını vermektedir.

-ben

Kaşkı kelgenşe **tülki** töriniñ töbesinen tereñ or **qazadı** da, işin **qip-kızıl** şoqqo tolturıp, üstinen **kiyizben** javıp tastaydı. (88/25)

Tek “**dospız**” degen **sözben** ğana **tülkini** öltirmeydi. (94/17)

(Y)endi **tülki** men borsıq arıstandı neşe türlü sırlı **sözben** maqtap, **sizdey** édil, ağıldı danışpan **paşa** **düniyege** kelip körmegen dep jağımpazdanıp **jéne** andardı **qalay** kırıvdın joldarın oylap tavıp aytuvdan baska jumısı bolmaptı. (123/7)

²⁴ M. Ergin, T.D.B., s. 237

²⁵ M. A. Karayev, K.T., s.81

Sen qasiretti köp tarttın, ondaylar érdayım édil keledi, sen barlıgımızğa patşa da bola alasın,- dep, **sözben** bolsa da jubatıp ketpeysinder. (245/22)

Közben körmey, qolmen ustamay (y)eşkimge senbe. (248/26)

-Apiray, taqsır tım bolmasa barıp öziñiz **köziniñben** körsenizşi, anıq qaraqulaq. (134/14)

-men

Yalın isim tabanlarına şöyle gelmektedir;

Qazaq üyin **nemen** jabar (y)edi. (59/24)

Jıyğansın bir **küni** (y)esin (y)esek

Bardı da bir **qulanmen** jaqındastı. (207/25,26)

... tavdı **kökiregimen** soqқан (y)eken, deydi. (63/20)

Közben körmey, **qolmen** ustamay (y)eşkimge senbe. (248/26)

İyelik eklerinin üzerine şöyle gelmektedir;

Paytahtıma otırğan qaraqulaqtı **köziñmen** kördiñ be? (133/45)

Maymun **ketisimen** tülkinin qatını aytıptı. (119/38)

Bir küni bir tülki özenniñ **jağasimen** kele jatıp,... (83/2)

Aristan ötemin dep, bar **pérmenimen** sekirgende torğa barıp oraladı.(131/24)

Ağaştan-ağaşqa irgip nuv jinistin **arasimen** sırğanap jüre beremin. (150/23)

Sol kezde ögiz artkı **ayağimen** qulağın qasıydı. (170/32)

Doğaday iyilgen zor, tastay avır müyizin qaday **périmenimen** qaskırdı büyirlep qoyıp-qoyıp jiberdi. (192/23)

Béyterekke **jetisimen** teke butağına oñay sekirip basına örmelep şıqtı, al qoşkar avır denesin, maylı quyırğın köterip sekire almadı, bayterekke şığa almadı. (192/39)

-pen

Munday **qulıqpen** qutılmaysın, munı sensiz de kitaptan bilemin. (61/27)

Munday **qulıqpen** qutılmaysın. (61/27)

Aqırında osı **atpen** sınsil şolaq qasırdı quvıp jetip urıp aladı. (67/1)

Jetip kelip, tuzdı kölge túsken (y)eken, öne boyı odan beter duvıdap, aqırı **azappen** ölipti. (89/12)

Éy, ağaş, sen bilsen bizge ayt, jaqsılıqtı **jaqsılıqpen** ötey me, qastıqpenen ötey me? (138/20)

Sizdiñ qula **atpen** talay ret qaskır soqқанıñızdı bilemiz. (187/18)

Bular bizge **oñaylıqpen** qonaq ası berer türi joq körinedi. (194/12)

-menen

Hem yalınisim tabanlarına hem de iyelik eklerinden sonra kullanılabilir. gelmektedir.

Kempir **oramalmenen** tekege sermegen (y)eken, teke qozğalmay turıp alıptı, juvas bolıp, kempirdiñ sıyrığa “juvas tursan nan beremin” degeni (y)esine túsip. (198/9)

(Y)egesi **azanmenen** bardı bavdiñ,

Sırınan habarı jök sırtkı javdın,
Bağında şubar nêrse köringensin
Amalın taba almadi jakındavdın (207/15,16,17,18)
“(Y)e, kaskır, meniêzir jegeninmnen kür avzına tatımaymın,.... (93/13)
Jügirdi (y)eki töbet davsımenen
Şamalı jerde bir (y)el yakın (y)edi. (181/31,32)

-pcnen

Metnimizde geçen örneklerde yalın isim tabanlarına gelmiştir.

Kaşkan son kaskır jolbarıspnen tap koyıp kuvdı, tülki ornında kaldı. (71/40)
Kempir tekenin jürmegenin körip tayakpcnen urıp jiberipti. (198/11)
-Şıraktarım, karaktarım, suvirip alsandarşı, - dep bularğa édpcnen,
ıybalıkpcnen külimsirep buka söyley bastadı. (210/12)
-(Y)e, sen kudaysız küşti bolğan (y)ekensin göy, olay bolsa,- dep belden
kılışpcnen bir salganda, kılday bolğan. (270/31)

9.Gösterme Hali

Fililin kendi yönünde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme haline girer²⁶. İsim bu hale “-ğarı/-geri” eklerini alarak girmektedir.

Metnimizde ekin artık kalıptaşıp isim gövdelerini oluşturduğunu görmekteyiz. Yön gösterme ekini almış ve metnimizde geçen iki kelime ile karşılaştık. Bunlar “ilgeri ve joğarı” kelimeleridir.

ilgeri “ileri”

... ilgeri jürüvge ... (67/28)

Korıkpa, minav bastı osı jerge koyıp ket te, meniñ artımnan (y)ere ber, dep, ilgeri batıl attap basıp, ot aynala şokıyın şokıyıp otırğan kaskırlardıñ ortasına jetip keldi. (193/42)

Arğı jağağa jüzip ötip şıqtı da, bögelmeden ilgeri jürip ketti. (196/25)

İysi murnına barğan sayın jerik asına kumarı artıp, kara kaskır silekeyin ağızıp, ilgeri umtıla tüsip, ars-ars (y)etedi. (226/46)

İlgeri umtılp, kaskırğa taman barıp kal, ol sağan umtıladı. (228/42)

Siz ilgeride biri üşin biri janın kıyğan bir tört dostı (y)estimegensiz be? (257/42)

Onıñ kavırsındarı terge malşınıp, anğıp torğaydı bürüvge ilgeri soza tüsipti. (262/37)

²⁶ M. Ergin. T.D.B.. s.241

joǵarı "yukarı"

joǵarı köter. (68/27)

"Élin bilmegenék" degen söz sıkıldı ózin-ózi joǵarıǵa sanaymın dep, ózi ózine ajal tapkızdı. (69/26)

Ér jerdi körip, unitpay aralap júrip bir jaqsı jerge kez kelip, mañayın bayqap körip unutadı da qayta barıp qatın, balasınalıp kelip, joǵarıdaǵı ayılǵan jerge ornalasıptı. (131/33)

O, ormannıñ aqılǵöyi,-depti pil uzın tumsıǵın joǵarı sozıp turıp. (150/30)

Men ér vaqıtta qapadamın, senderge qarasam, joǵarıda oynaysındar da qarǵıysındar. (154/22)

Meniñ sıldırmaǵımdı joǵarı köterip bermey jatır. (158/23)

Savısqan joǵarıdan tömen qarap, öz isine ózi ökine, sıqılıqtaǵan boyımen ahlak-ühlep, bir canbastay uşıp, kerı qayıptı. (203/22)

Bavır jüninen tamşılaǵan qızılǵa jabıla qarap otırǵan andar onıñ arıstannan joǵarı şıǵıp alǵanına qayran qalıadı. (217/41)

Élden vaqta "jep boldı ma (y)eken" dep bödene joǵarı uşıp qarasa, (y)etke toyıp tülki ketip qalıptı. (323/31)

ÇOKLUK EKLERİ

İsimlerin çokluk şeklini yapan işletme ekleridir.

Kazak Türkçesi'nde geçen çokluk ekleri "-lar/-ler/-dar/-der/-tar/-ter"dir. Ekin altı çeşit olmasının sebebi Kazak Türkçesi'nin bir hususiyeti olan ünsüz benzeşmesinden ötürüdür.

-lar/-ler

Ünlü veya sedalı ünsüzle biten isim tabanlarına gelmektedir.

Şibiylar jetim ösedi. (63/7)

Qasıp bara jatqan qaskırdı ańsılar körip, artınan quva jöneledi. (115/4)

Söytip, qumırşalar patşası han men onıñ nökerlerin arnayı ézirlep qoyǵan şatırlarǵa bastap alıp ketipti. (168/23)

Biraq juvan béyterektin jer astın alıstan quvalaǵan tamırları dajuvan berik (y)edi, topıraǵın qazıp juvan tamırǵa jetkende qaskırlar basın sayqap turıp qaldı. (193/2)

Köptegen javlar izimizge túsip quvıp keledi. (195/19)

Şöpşiler jaqındap kelgende teke men qoşqar da şömele astınan şıǵa kelip, şöpşilerge qaray qarısı júrip kelip aldarında botaday bozdap jılap jata-jata qalıstı. (197/14)

-dar/-der

Ünlü veya sedalı ünsüzle biten isim tabanlarına gelmektedir.

Jigitter alpıs dildéni alıp, kün-tün çatıp, sıdırtıp barsa, **kervender** köşüvge kamdanıp jatır (y)eken. (178/24)

Kaskır apanınının üstinen şığıppız, jan-jağına tarap ketken **izder** sayrap jatır goy, mine! (191/48)

Bizder (y)emin-(y)erkin onāşa qalamız, tek qana ayağın şıdasa bolğanı, qayda qaşsañ da yerkin özinde. (201/17)

Senderdi **şeşederine** aytayın. (248/1)

Sondağı **kögerşinder** munı éveli özderindey kögerşin (y)eken dep kirgizipti. (260/28)

-tar/-ter

Sedasız ünsüzle biten isim tabanlarına gelmektedir.

Jumırtaşın kez kelgen uyağa tabadı, onı başqa **qustar** basıp balapan şığaradı. (63/6)

Mina jaktan bir **iytter** kele jatır,... (70/16)

Laktarım, qaraktarım,

(Y)estidi me **qulaktarin.**

Sütün jıynap keldi éjen,

(Y)emip, toysin, **tamaqtarin,**

Aş (y)esikti, **şıraktarım.** (113/11,12,13,14,15)

Jigitter mén-jayğa tüsinip, kempir-şaldın ayıbın keşiredi. (178/22)

Burıl ala **bulttar** aspanda jönkilip ağılıp, japalaqtap qar java bastadı. (191/29)

Söytip (y)esektin davsınan osınday köp **maşakattar** şığadı. (198/27)

AİTLİK ŞEKLİ

Kazak Türkçesi'nin aitlik eki “-kı/-ki/-ğı/-gi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

-kı/-ki/-ğı/-gi

Yalın isim tabanlarına ve isim hal eki almış isim tabanlarına gelebilmektedir.

... barşa **avadağı** qustardin ... (60/29)

Éy dosım, **biyilgi** zaman **burıngı** zaman (y)emes. (70/12)

Menin **astıngı** jağımda jat. (69/34)

Éy, jarqınım, “**meniki-seniki**” deytin ne bar, uzın moyınnın biri joq. (102/2)

(Y)esek sizdin tañerteñgi tamağınız, kiyik **keşki** tamağınız, qoyandı tañerten men keşki astın aralığında avqat qıarsız. (122/12)

Aqırı birin-biri satılap köterilip, bayterek **butağındağı** qoşqar men tekeni almak boldı. (193/6)

Darıyanın ortası ken aral, araldın arğı jağı tağı jaykın suv, suvın arğı tağı kurgak jer (y)edi. (195/22)

Al koşkar men teke bolsa bögelmeden tez jüzip otırdarıyanın ortasındağı araldankelip şıktı. (195/48)

(Y)egesi azanmenen bardı bavdın,

Sırınan habarı jök sırtkı javdın,

Bağında şubar nérse köringensin

Amalın taba almadı jaındavdın (207/15,16,17,18)

-Birindi kopadan, birindi ormannan, birindi aydaladağı kıyırdan nemese jan basıp, kus aspağan karlı tavdın kay-kaydağı kaptalınan, tülki sekildi silimtikterindi (y)eldin (y)eski jurtınan édeyi şakırıp otırmın. (216/23)

Karlığaş jılannan kórkip, adamdı dos tutup, üydin işki töbesine uya saladı. (247/12)

-diki/-niki²⁷

Aynı ekin ilgi hali eki üzerine gelmiş ve kalıplaşmış şekli de aitlik eki olarak kullanılmaktadır.

Sol kökektin küni büginge deyin özimdiki degen uyası da üy-işi de jök. (63/5)

Mına jerde ülken ağamdiki bar (y)edi. (70/28)

Bir küni kedeydikine saqalı beline túsken bir aqsakal keledi. (111/4)

-Ay, kaskır, bunin qalay, men seni ölimnen kutkarıp alıp qalıp (y)edim, jaksılıkqa jamandıq (y)ete me (y)eken, olay bolsa töreteyik, qaysımızdiki jön (y)eken. (115/22)

-Jaraydı, bul belgili nérse goy, (y)esek arıstandiki, qoyan tülkiniki, kiyik meniki meniki, - degende arıstan aşuvlanıp, kaskırdın moynın julıp alıp, laqtırıp jiberip (121/7)

Andarğa aqırın aytatın sözdi aqırıp aytatın onın túsinen "tur türenki, töbe tördeginiki, töbe bası töbelerindi şayşaydı" degen ürey şıgıp, andardın arasın aralap jürgen sekildendi. (216/1)

Bul bıyday torğaydiki. (249/39)

²⁷ M.A. Karayev. K.T.. s.85

SORU EKLERİ

İsmi soru şeklini yapan işletme ekidir. İsmi fiile soru şeklinde bağlanmak için girdiği şekildir.

Metnimizde “**ba/bc/ma/mc/pa/pe**” şekilleri mevcuttur.

-Sélamatsız ba, arıstan ağa, édeyi izdep keldim. (78/36)

...(y)endi iyem soyayın dep tursa, **kastık emey pe?** (138/34)

Kökjaldın tuqımı köptin **körki (y)emes pe?** (216/13)

Menen qorıqpaytın jan bar **ma** tiri? (69/1)

-(Y)e, maymıl, ér aluvan oynşı (y)edin, oynap aytasın ba, şındap aytasın ba, amaldı sökpe, abıroydı tökpe, arıstannan seni jaqsı dep kelgenimde aqvalın osı **ma?** (99/32)

“Jolbarısım anav **ma** senin pélen,

Bir adamnan ketipti sonşa zéren. (143/31,32)

ZAMİRLER ve ZAMİR ÇEKİMLERİ

Nesneleri temsil veya işaret yoluyla karşılayan kelimelerdir.

İşaret zamirleri şu şekilde sınıflandırılmıştır;

1. Şahıs Zamirleri
2. İşare Zamirleri
3. Dönüşlülük zamirleri
4. Soru Zamirleri
5. Belirsizlik Zamirleri

1. ŞAHİS ZAMİRLERİ

Eski Türkçe'den günümüze kadar Türkçe'nin bütün devir ve sahalarında bazı ses değişikliklerine uğrayarak aynı şekiller kullanıla gelmiştir.

Kazak Türkçesi'nde de bunu görmekteyiz. Metnimizde geçen şahıs zamirleri ve çekim ekleriyle çekimleri şöyledir;

Teklik	
konuşan	ben
dinleyen	sen
	siz
adı geçen	ol, al, osı
Çokluk	
konuşanlar	biz
dinleyenler	sender
	sizder
adı geçenler	olar, analar, osılar, solar

Görüldüğü gibi şahıs zamirlerinin kullanım yerlerinde bazı farklılıklar vardır. Türkiye Türkçesi'nde dinleyenlerin karşılığı olan "siz"²⁸ zamiri Kazak Türkçesi'nde "dinleyenin" karşılamaktadır. Yani Kazak Türkçesi'nde dinleyenleri karşılayan iki çeşit şahıs zamiri vardır; "sen ve siz".

Aynı husus dinleyenler için de söz konusudur; dinleyenleri karşılayan şahıs zamirleri "dinleyen"i karşılayan şahıs zamirlerine çokluk eki eklenerek oluşturulmuştur. Yine dinleyenleri karşılayan soru zamiri iki çeşittir; "sender ve sizder".

II. şahıslardaki bu çeşitliliğin sebebi dinleyenlerin ayrımı içindir. Dinleyen konuşanın büyüğü, saygı duyduğu bir kimse ise "siz veya sizder"; kendisinden küçük veya saygı göstermesi gerekmeyen bir kimse ise "sen veya sender" şekillerini kullanır.

²⁸ M.A. Karayev. K.T.. s.107

Adı geçen ve adı geçenleri karşılayan şahıs zamirleri de birer tane değildir. Bunlarda Türkçe'nin çeşitli devirlerinde karşımıza çıkan ve III. şahısları karşılayan şahıs zamirleridir.

Teklik Şahıs Zamirleri

I. Teklik Şahıs “ben”

Konuşanı karşılayan şahıs zamiridir. İsim hal eklerini alınca şu şekillere girmektedir;

a. Yalın Hal

“men”

Men adam üstime minse alısın jağın (y)etemin. (59/12)

-Ay, kaseke, **men** bökse jağın soyayın, siz bas jağın soyunuz. (76/10)

Men maldı üyine apardım, kayt. (116/30)

Men arıstan tügil jolbarıstan da qorıqpaymın. (119/31)

Söytip, bir künde osi jelmene neşe jağsı adam ötedi, neşe jaman adam ötedi. sonı **men** bilip turamın. (221/23)

-Balam, özin barıp, tavıp minbesen, sağan jaraytın attı **men** taba almadım. (224/34)

b. İlgili Hali ile

menin “benim”

Menin astıngı jağında jat. (69/34)

Menin aş jürgenimdi avıl kisileri de bileği (y)eken... (106/9)

-Sol istegen isterimdi aytsam, **menin** küném jenilđey me? (108/11)

Javızdıqpen küresüv **menin** parızım (y)edi. (111/6)

Menin basındağı jemisim qurap tüşip qaladı, piserlik uvakitka jetpey, sonın sebebi ne (y)eken, sonı suray kel. (116/16)

Jolğa şıqsam köligim,

Japanda jürsem serigim,

Qambar ata ösirgen

Qula atım **menin** qaydasın.. (187/1,2,3,4)

Özin sıyatın sağın kürke jasa, **menin** jünim qalın, (y)etim maylı, javın astında jatsam da tük (y)etpeymin qoy. (190/43)

c. Yükleme Hali ile

meni "beni"

Meni kabına salıp arkalap jüre ber. (115/8)

Sen **meni** tülki dep oylaysın ba? (119/31)

Meni de kuvıp jiberdi, **meni** kimşağıstırdı? (127/20)

Meni arıstan izdetip şarşatpay, arıstannın veziri bolıp jürgen, bizge keşe kelip dos bolğan jaqımız maymıl bar goy. (134/41)

Meni jılıtpasan halım haşarlap baradı. (191/13)

-(Y)e, jarqım, sen **meni** mina sumırayğa jem kılğalı ékele jatqanın belgili boldı. (202/46)

ç. Yönelme Hali ile

mağan "bana"

Jil bası boluv **mağan** layıq. (59/21)

... (y)endi jılasa balasın **mağan** bere salar. (106/10)

Bul jer menin atalarımın jerleri, **mağan** tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, arıstan qaşan kelgende sen **mağan** habar ber, arıstanın kim (y)ekenin bildireyin. (119/32)

-**Mağan** qarışı, menin közderim, kulaktarım, avzım hém quyırğım qanday (y)eken? (211/28)

d. Bulunma Hali ile

mende "bende"

Jalğız-aq **mende** qastıq bolsa qaskır,

Irbandap tura bermey qamdanıp qal... (114/11-12)

Men javradım, **mende** bir bilmestik boladı. (191/12)

e. Ayrılma Hali ile

menen "benden"

Ondağı barlıq andardıñ **menen** qalay qarqatınım öz köziñ men kör. (68/33)

Menen qorıqpaytın jan bar ma tiri? (69/1)

-Joq sözdi aytpañızdar, **menen** baska birev (y)estise külip jürer... (115/26)

... küşin artıq bolsa qutıl **menen**, avzıma bir-aq salayın ba? (131/15)

Men érkimmen qorqa bersen kerek, **menen** (y)eşkim qorıqpaydı, büytip jürgense suvğa tüsip ölgenim jaqsı. (155/7)

Jalğız **menen** baska raqım (y)eter (y)eşkim joq qoy. (226/37)

Qaytsen de qaskır jaqtan **menen** burın bar, qorıqpa! (229/1)

f. Vasıta Hali ile

menimen/ menimenen “benimle”

Menimen (y)erip jürinüz, ol aşkıñan akımaqtı ustap alasız, édisin barğan son aytam. (123/38)

-Jaraydı, **menimen** birge jür. (211/1)

Adam (y)egin (**y**)ekse **menimenen** (y)egedi, sütimdi işedi, kırt-may isteydi. (59/21)

Aristan **menimenen** jekpe-jekke alısıp körsin. (132/28)

Kaljaqtı. (y)esek ayttı,- koyarmısın,

Bolmasın **menimenen** (y)eşbir isin. (208/23,24)

g. Bıstık Hali ile

meniñşe “bençe”

-Körgeñ körkine de rızı, özi andardıñ setine jaralğan serke éri serisi, **meniñşe** buğı bolsın, - özimnen **tömendi** atasam özime keledi degen oyda oturğan kaskır, silevsin men qablannın birevin **aytsam** silkilese beredi dep oylap, olardan öresi biyik, ökteki köp ayudı aytpaptı. (217/11)

mendey “bençe”

Meni patşa **nege** şakıradı, **mendey** kişkeneni, men nege kerekpin, biraq, men kişkene bolsam da aqılım köp. (61/12)

Dünyede **mendey** sorlı joq. (154/32)

Mendey jetim balalar. (173/11)

Özim bek, **bolıp** jürmin özim bin han,

Joq şıgar siré **mendey** jetisken jan. (207/39/40)

ğ. Aitlik Şekli ile

meniki “benimke”

Éy, jarqınım, “**meniki-seniki**” deytin ne bar, uzın moyınnın biri joq. (102/2)

-Jaraydı, bul **belgili** nérse goy, (y)esek arıstandıki, koyan tülkiniki, kiyik **meniki** meniki, - **degen**de arıstan aşuvlanıp, kaskırdın moynın julıp alıp, laqtırıp jiberip,... (121/7)

Bul jer **meniki** bolatın. (132/10)

II. Teklik Şahıs “sen, siz”

Konuşanı karşılayan şahıs zamiridir.

a. Yalın Hal

sen

Jılı-jumsaqtı **sen** jemegende, kim jesin? (105/23)

Bul jerde **sen** jatarsin, ne jumıs kıp. (117/30)

Bul jer meniñ atalarımniñ jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, arıstan qaşan kelgende **sen** mağan habar ber, arıstanınıñ kim (y)ekenin bildireyin. (119/32)

-Arıstan jakın kelgende, **sen** balalardı jıлата ber... (120/4)

Baygus, dalada jalgız qaпа bolıp jürgense **sen** öziñdi mağan sat... (126/19)

Maymıl joldas, **sen** bulay dep aytpa, (y)egerde onday aytatuğın bolsañ éveli öziniñ sıyqına abaylap qarap, sonan keyin munday sözdi aytsañ sıyadı. (153/12)

Sonda kelesi jılı **sen** ne jep kün köresin, qaıda, neniñ tübinde panalaysın. ? (153/40)

siz

-Ay, qaşeke, men bökse jağın soyayın, **siz** bas jağın soyınız. (76/10)

Siz aldınğı ayağın soyınız, men artkı jağına barayın. (125/40)

Bir ulıq, jalgız şerim, **siz** devşi (y)edim. (136/33)

(Y)endi onı **siz** ben biz, köp buqara halıqınız meken kılıp turuvğa tiyisti. (251/40)

-(Y)ey, tuşkan biradar, **siz** qaşeke aytasız, **siz** meni ölüm péleninen kıtkardınız. (253/6)

b. İlgi Hali ile

seniñ

Biraq meni qonaqqa sağır, kelistirip toyğız, sonan son **seniñ** buzavındı tavıp bereyin. (104/28)

Bilesin menen **seniñ** jasın kişik. (117/28)

-Salğındı tölemey, sona handı (y)elemey jürgen **seniñ** sığandı bereyin,- dep, bögelek pen şirkey tap bergende, jılkı bulardı kıyırğımen şıkpırtıp, şıkpırtıp, köldin qalın qurağına kıoyıp beripti. (169/29)

Seniñ de şamañ jetpes sertim osı,

(Y)egerispen kuv (y)ekensin **seniñ** işin. (208/25,26)

sizdiñ

-Ay, qaşeke, şaması **sizdiñ** (y)etiñizdi jeytin boldım goy. (77/17)

Taqsır **sizdiñ** atañızdı körip (y)edim, osı tavda añ avlap jüretin (y)edi, éli de osı tavdiñ astında şıgar, añardı üstinen basıp alıp jeytuğın (y)edi, men sonı körip turuvşı (y)edim. (77/28)

(Y)esek **sizdî** tanertengi tamağınız, kiyik keşki tamağınız, koyandı tanertenmen keşki astın aralığında avkat kılarız. (121/11)

Ay... kaseke, şaması **sizdî** (y)etinizdi jeytin boldım göy. (127/32)

-(Y)ey biradar tışkan patşası, rahmet bizden jetpeydi, **sizdî** bizge kılgan jaksılığınız dūniye kazınasimen tolsın. (252/45)

c. Yükleme Hali ile

seni

(Y)endi **seni** jeymin. (105/17)

Men **seni** jeymin, karnım aştu. (115/18)

(Y)ertē (y)egesi kelse **seni** körip, terindi soyıp alıp (y)etindi tastap keter, sosın men jemey kim jeydi. (127/34)

-Bödeşim, meni bir küldirşi, men **seni** jemey kıya bereyin. (230/20)

(Y)ey. bişara jılan, (y)endi örtten kütüldin, seniñ janın dağı meniñ janımday, **seni** kütkağanım üşin bir jaksılıkka jeter me (y)ekenmin? (253/40)

sizdi "seni"

-Kaseke, **sizdi** apam as işsin dep şakırıp jatır. (88/17)

Solay bola tursa da keybir jaksılık jakpağan andar **sizdi** ümitsizdikpen avzı barıp jamandavın koymaydı. (123/20)

Jan-jauvarlar **sizdi** han dep (y)elemeydi, salığın tölemeydi. (169/18)

Osi meniñ bugün aş karnımdı tok kılsanız öle-ölgense **sizdi** umıtpas (y)edim. (232/1)

-Ras aytasız, olay bolsa da **sizdi** sağıngandıktan dos bolıp, sol kağanın sebebimen (y)ekevmiz bir-birimizdi körip, körisip oturmız. (257/)

Eger de osı kölsik kırsa, **sizdi** biz alıp uşıp bir jaksı kölge jetkizelik. (263/28)

ç. Yönelme Hali ile

sağan "sana"

Kudaydın **sağan** bergen malı ağaşağı altın, balıktağı gavhar, kudaydın bergen malın almağan, senen jaman kisini kaydan tabam? (117/10)

Aytamın munı **sağan** dostıqpenen. (130/22)

... köp kayırım **sağan** kılamın. (138/11)

Men **sağan** köresindi körsetemin. (170/22)

Kılışgın seldir, terin juğa **sağan** kürke jasap aluv ébden durıs. (191/23)

-Bastap jol salıp ajaldap alıp qalar kezek (y)endi sağan keldi. (195/28)

Éytevir ne kılsam da aqıramın,

Salamın **sağan** akıl, qalay osım. (208/5,6)

sizge

Taksır, **sizge** ne boldı? (74/27)

Bérinen burın **sizge** kelip men jolıktım. (98/44)

Bügin **sizge** asa zor sıy-sıyapat körsetüvimiz kerek. (168/41)
(Y)ey, kaçkır, batır dedi sözüm tında,
(Y)eşkinin **sizge** ötiniş zarı bar-dı. (181/3,4)
Köp (y)emes **sizge** aytar osı sözüm,
Bul jerde, (y)er kaseke, keldi kezim. (181/13/14)
Sizge (y)erip ketkenimizdi körse, aşuvlanadı göy. (183/28)

d. Bulunma Hali ile

sende

(Y)endeşe jemek üşin sende kaçıtım,
Köp sözün söylemeymin jaramastın... (114/14,15)
Sende kaçalış küş bar, bayğus-av. (146/16)
Onday kaçsat sende joq!.. (150/20)

e. Ayrılma Hali ile

senen "senden"

Senen ayrılıp kalsak, ... (73/22)
... **senen** başka ayuvanattı köre almadım. (73/28)
Senen nesin jasırayın, anav bavdın işinde sıkasıp tur. (111/28)
Almaymın (y)eş nerseni aldap **senen**. (130/23)
Joldas bolıp jürip osınday könilge keletin sözdi aytasın, men **senen** jaman bolğanım. (153/16)
(Y)eger **senen** murın men barıp kalsam, menin kelgenimdi bilip, kara avıs mağan karağan kezde, kara kaçkır kara avızdın moynın burap tastaydı. (228/44)

sizden

Sizden de ülken nérse körip keldim. (136/34)
Sizden de uyalıp kettim. (231/34)
Sizden denemnin ülkendigi bolmasa, aqılım az (y)emes pe? (246/17)

f. Vasıta Hali ile

senimen

Senen küşim artık bolmasa da **senimen** aytısamın, (y)eger küşti bolsan anav jerde menin bir nérsem bar, sodan öt, (y)eger de ötip ketsen meni jep-aq koy, arıstanım. (131/18)
Senimen şöp orıp alayınşı. (244/27)
-(Y)e, tışkan men **senimen** dos bolğım keledi. (256/46)
Ne sebepti **senimen** dos bolamın. (257/3)

sizben

-(Y)e bödene-(y)ekem, **sizben** joldas bolğalı biraz vaqıt boladı. (231/33)

Men ötinemin **sizben** dos boluvğa, bir jaqsılıq kızmet kılarım degen ümitim bar. (252/47)

-(Y)ey biradar kepter patşası men sizge kılğan jaqsılıqtı mindetke kılmadım, biraq men **sizben** dos bolmaymın, öytkeni "jaqsılıqqa jamandıq" degen tağı bir belgili maqal bar. (253/2)

g. Eşitlik Hali ile

sizdey "sizce, sizin gibi"

(Y)endi tülki men borsıq arıstandı neşe türli sırlı sözben maqtap, **sizdey** édil, aqıldı danışpan patşa dünyege kelip körmegen dep jağımpazdanıp jéne andardı qalay kıruvdın joldarın oylap tavıp aytuvdan baska jumısı bolmaptı. (123/7)

(Y)ey, baqıttı patşam, **sizdey** aşkan édil, aqıldı, patşa bolmağanın andardın özderinin şın niyetpen şuvlap ayıp jürgenin osı kazdıyğan qara qulağımızben (y)estip jürmiz. (123/17)

ğ. Aitlik Şekli ile

seniki

Kavqarlı avsar göy, seniki jön, qaytpas qaysarsın dep jürüp, tapqan jemtiğin bölisip jeyin. (87/10)

... kiyik meniki seniki, - degende arıstan aşuvlanıp, qaskırdın moynın julıp alıp, laqtırıp jiberip (121/7)

ı. Bulunmazlık Şekli

sensiz

-Munday qulıqpen qutılmaysın, munı sensiz de kitaptan bilemin.. (61/27)

III. Teklik Şahıs "ol, , o, al, osı, so"

a. Yalın Hal

ol "o"

Ol başka andarğa zorlıq-zombılıqtı halden asıra istegen. (121/20)

Ol üngirden alısırak turdı. (128/34)

Ol meni aldap, batpaqqa batırıp ketti. (150/8)

al

Al, jazdı künderi tavğa şığıp, mol say-salada jayılp jüripti. (171/6)

Al özi işinen: “Aq laq kişkentay (y)eken. Qapısın tavıp osını jévkemdeyin. Birak munı körgeñ aǵası qorqıp, qaşıp ketedi-av!” dep oyladı.(183/21)

Al tönkergen qazanday semiz quyırığın jel urǵan javınnıñ betine tosıp, kürkeniñ qasına ıqtay qoşqar jattı. (191/5)

b. İlgi Hali ile

onıñ “onun”

... **onıñ** üstine qaskırdan ürkip jeligip ... (66/19)

Onıñ qorek qılatın aǵası (y)emen (y)eken. (153/21)

Bir iytin Moynaq qoyuvınıñ sebebi: **onıñ** da baska denesi qara, moynınıñ aylanası aq bolǵansın Moynaq qoyıptı. (219/12)

Söytip, qumırşqalar patşası han men **onıñ** nökerlerin arnayı ézirlep qoyǵan şatırlarǵa bastap alıp ketipti. (168/23)

osınıñ

Oısı maldın jılqıdan türi bölek, jılkımen tuvis (y)emes sıyyaqtanadı, qoy, **osınıñ** özine jabılıp, özin jesek, jılkı osıǵan qalay bolısar (y)eken, - dep, oylasıp, aqıldasıp boldı daǵı taǵı jılqıǵa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa qoqırayıp, topıraq şasıp, ökirip aybat qılıp, qaskırlardıñ aldınan şıqtı. (200/5)

c. Yükleme Hali ile

onı

Sol tordan şıǵa almay jatıp, so arada bir jayav adam ötip jürse kerek, jolbarıs **onı** körıp jalınadı. (138/7)

Sen qalay jendiñ **onı**? (147/48)

Ömirinde körmegen añniñ özinen joǵarı oturuvǵa qalay batılı barǵanına qayran qalǵan arıstan da **onı** tarpa bassaluvdan jashañadı. (218/9)

ç. Yönelme Hali ile

oǵan “ona”

Oǵan biz ne istey alamız. (88/10)

Ol bizge ökpeler, ökpesin tarqatuv üşin **oǵan** tezек terip aparayıq. (112/14)

Birak qanday qıyanat körse de **oǵan** (y)eşqanday januvar teris kelmeydi. (121/22)

Sonda tülki **oǵan** bolıstıq qılamın dep vade berip, édeyi mergenşige körine salıp jasırınıp qaladı. (145/31)

Tün işinde qoşqardı oyatıp alıp, **oǵan** sumdıq habardı ayttı. (190/14)

Özi japtalasıp buvınıp jatқан kögerşin **oğan** javap berüvge de şaması kelmepti.
(261/21)

Bağanağı jolbarıs keldi **soğan**,
Kerek bolıp bir avkat (y)endi **oğan**. (140/9-
... kırım sarı ayğır **oğan** jılkı algızbay jüripti. (64/23)

soğan

Sol uvaqıtta jardın astına bir kiyik kelip qaldı, arıstan **soğan** qarğıp ketti.
(128/2)

Bürkit konakqa şakırıp (y)edi, **soğan** bargalı jatırımın vaqtım jok. (258/41)

osiğan

(Y)egerde men **osiğan** uksağan bolsam, bul dünyede turmay-aq ölgenim jaqsı
dep pısaqqa urınıp öler (y)edim. (153/7)

d. Ayrılma Hali ile

odan

Ölip-talıp zorğa **odan** qutılğan son,
Bir jerde (y)etpetinen tüsti qaskır. (182/11,12)
Ebden bayqap qarasabir adam tur
Körinbeydi (y)eş nérse **odan** baska. (143/26,26)

sodan

Sodan ağaşın basına şıgıp qutılıp (y)em, qayıp kele jatқанımda tülki kezdesti.
(150/7)

osıdan

Quday **osıdan** qutqar!(262/14)

Çokluk Şahıs Zamirleri

I. Çokluk Şahıs “biz”

a. Yalın Hal

biz

-Oybay, taqsır, **biz** jemeymiz. (76/6)
Oğan **biz** ne istey alamız? (88/10)
Jartıbayday iyeni **biz** taba almaspız. (112/13)
Bizge sağız ékelip bersen, **biz** sağan suv beremiz. (213/17)

(Y)endi onı siz **ben biz**, köp buqara ھاlıķınız meken ılıp turuvqa tiyisti.
(251/40)

eger de osı klik urısa, sizdi **biz** alıp uıp bir jaksı klge jetkizelik. (263/28)

b. İlgi Hali ile

bizdın

Bizdın basımız ne kepedi. (108/5)

Bizdın üyge soıp, dém tatıp ketinder. (183/19)

-uday senderdi **bizdın** ortamızqa alay aydap ekeldi deseysi. (194/3)

askırlar kelse **bizdın** izimizben osı japırılğan ömelerdin barlıgın atarıstırıp araydı. (196/43)

-Osı **bizdın** balamızqa ne boldı (y)eken? (224/18)

-Ay, ıra, (y)endi **bizdın** anat, uyrıımız jetildi. (262/5)

c. Yükleme Hali ile

bizdi

Özderine jan kerek bolsa birevindi soyıp, **bizdi** ona ılındar. (112/44)

-Tüke, eneki, ana töbenin basında, ara tastın asında, **bizdi** askır kütüp otur.
(183/26)

-Abıray, **bizdi** on (y)eki askır izdep kele jatan (y)eken, (y)endi tezirek jürüp, anav köringen béyterekke jetip jetip alayı, - dep ayağın jügirte bastı. (192/34)

oıamız **bizdi** arğap-silep, tayatın astına aladı. (201/15)

. Yönelme Hali ile

bizge

Bul **bizge** kökten tüsken patamız ıgar. (69/15)

Ol **bizge** ökpeler, ökpesin taratuv üin oğan tezek terip aparayı. (112/14)

Sen bölip ber **bizge** (121/5)

-Jolbarıs pen abılan jetin jemeyimiz, **bizge** arıstan (y)eti kerek dep, balaların jılap toqtamay oydı. (134/23)

Tülki **bizge** tiyisken jo oy, oya ber, depti. (149/10)

Bular **bizge** onaylıpen ona ası berer türi jo körinedi. (194/12)

(Y)ertenoıamız **bizge** tuz artıp alaqa baradı. (201/12)

d. Bulunma Hali ile

bizde

-oy, tülkim, olay (y)emes, **bizde** jıtı ayvanattar köp:ıytbalı, morj jéne kiytter bar. (84/30)

Ulıǵan énińizdi (y)estigende
Kumar bop qalmaqısı (y)edi **bizde** aqıl. (181/11,12)

e. Ayrılma Hali ile

bizden

Sen óziń barıp soyıp ber, **bizden** görü az da bolsa tapısıp qaldıń. (212/29)
Sıylı bizdiń, patşamız, **bizden** birneşe kepterler jolavşı barıp kelgen (y)edi, sol
jolavşılar bir jaqsı hoş habar aytıp keldi. (251/24)
-(Y)ey biradar tısqan patşası, rahmet **bizden** jetpeydi, sizdiń bizge qılǵan
jaqsılıǵıńız dúniye qazınasımen tolsın. (252/45)

f. Vasıta Hali ile

bizben "bizimle"

-Ay, munıń qalay, bizben birge namaz oqısuvǵa qaramay ketip baramısın?
(104/10)
Mümkin ózińiz de **bizben** birge júresiz. (183/29)

II. Çokluk Şahıs "sẽnder, sizder"

a. Yalın Hal

sender "siz"

(Y)eger **sender** köp bolsañdar qaz-qatar tizilip suv betine tura qoyındarşı, men
öz közimmen körüp, sanap şıǵayın, öytpeyinşe tipti senbeymin. 884/33)
Biz **sender** sıyaqtı talay qaskırlardıń basın jep körgenbiz. (112/30)
Sender ketkesin tüye türegelip, men senderge satılmaymın dep, terisin
jalbıratıp, işegin şubaltıp ketti. (127/13)
Sender óziń teksir, senderge aytayın. (138/22)
Sender érdayım qoy (y)etine qıstar bolsañdar, quday émiri boyınşa (y)endi biz
qaskır (y)etine qıstar boldıq. (194/6)
Biraq **sender** juvas qussındar, ne bolsa sonı jep, üş jüz jılǵa deyin ómir
süresinder. (268/3)

sizder

Sizder munda ne istep júrsinder? (84/7)
Sizder surap turǵanda,
Aytpay turar zaman ba? (177/39/40)
Sizder bul éngimeni qoyıńdar, osı üyrengen jerimizde turalıq. (251/33)
Bul azǵana kölsik qurıp tavıladı, **sizder** usıp ketesizder, men bıysara qanat,
kuyrıǵım joq, qayda baramın? (263/25)

b. İlgili Hali ile

Senderdĩn

Senderdĩn barşalarınnĩn men baktaşınmın. (59/28)

Jana **senderdĩn** artınnan (y)eki qarager atı bar, (y)eki kara bürkiti bar jéne (y)eki tazısı bar (y)eki adam kelip, "jañağı qasındağı tülki joldesındı tavıp ber" dep menin osınday avız-murnımdı kızıl-ala qan kıldı, sonda da men seni aytkanım joq. (101/24)

-Kim bergenin köresiner goy, mına qaptın işinde kırık qasqırdın bası bar, qazır **senderdĩn** bastarındı qosamız, barlığı sonda seksen bolsın. (112/34)

Senderdĩn aytkan sözinnin béri ötirik, öz közimmen körmey, men senderge nanbaymın. (139/1)

-Ey, men **senderdĩn** jumıstarındı kündep jatqan joqpın goy. (214/38)

Meni tenrim **senderdĩn** bérinen kem jaratıptı. (245/16)

sizderdĩn

Sen rast aytasın, bayğız, men senin oyınd bildim, men qatınımın tilin alıp, jazasız **sizderdĩn** süyekterinden saray salıp berüvge oylap (y)edim. (61/38)

c. Yükleme Hali ile

senderdi

Men qazır **senderdi** jeymin! (183/36)

Men **senderdi** oylan-qırdan izdep, taba almay qoyıp (y)edim. (184/6)

-Bes (y)eşki, bes (y)eşki, **senderdi** jeymin. (185/32)

-Quday **senderdi** bizdin ortamızğa qalay aydap ekeldi deseyşi. (194/3)

Senderdi şeşederine aytayın. (248/1)

sizderdi

Mine, (y)esti boldıñız balalarım, (y)esekti aşıñız **sizderdi** qasqır jer (y)edi, jılap qalar (y)edi anaların. (113/32)

ç. Yönelme Hali ile

senderge "size"

Senderge men joldas bolamın. (71/33)

... men **senderge** ırza bolayın... (101/31)

-Jok, mırzalar, biz **senderge** jegizbeymiz. (112/30)

-Jürinder, men **senderge** bir kızık körseteyin. (155/32)

-Ya, dém aydap **senderge** qonakğa keldik. (194/6)

sizderge

-Taksır, attan tüsıñızder,- deпти qumırşqalar patşası,- (y)eger **sizderge** as-tağam qamday almasaq, men aytıptı bolayın. (168/14)

Ꞑoyşı sağan bir saba süt, Ꞑoylar, sizderge bir Şok jakşı Şop berem. (210/18)

d. Ayrılma Hali ile

senderden

Senderden tenizge kpir saluvęa da boladı (y)eken, (y)endi Ꞑayda jürsender de aman bolındar, men tınığamın. (84/45)

c. EŞitlik Hali ile

senderdey

-A, biz jalęız (y)emespiz gy, - dedi masa, biz senderdey jalęız-jalęız jrmeyimiz jne ꞐorꞐak ta (y)emespiz. (148/1)

-AꞐımaęsındar, Ꞑudaydın özi aydap ekelgen maylı tamağtan ayrılıp Ꞑalęan senderdey aꞐımaętı körgenim jok. (194/37)

III. Çokluk Şahıs "analar, olar, solar, osılar"

a. Yalın Hal "analar, olar, solar"

analar

Onda analar kempir men Şaldı öltirmekŐi boladı. (174/14)f

olar

Olar uyaları bolmay, ağaştın butaktarın panalap künelipti. (62/26)

-Aynalayındar-ay, meni ayta krme, mına tarını (y)ekevin ten blip al, men senderge ırza bolayın, olar kelse "bilmeyimiz, Ꞑayta ketkenin de", - dep, tülki ketip Ꞑaldı. (101/30)

Ꞑoy turęanda olar (y)eşkini jemevŐi (y)edi. (105/35)

Olar tünimen toğaydı aralap, kn ısığan kezde nęirge kirip jatadı (y)eken. (149/3)

Olar tavdı tastı, Ꞑalın Ştırmanı mol toğaydın işine kelip kirdi. (193/22)

Olar (y)ertnęi tańdı kütedi. 8201/21)

Olar iykemsiz denelerimen tonas Ꞑozęalıp, baŐkaldarın ör jağınan orın aladı. (215/38)

solar "onlar"

KŐsiliktiń iŐinde nendey aꞐıldılar jok deysiz, solar bir (y)emin tabar. (124/28)

Osında ordalı tışkan bar, solar Ꞑaptap kelip aşka tsip ketedi. (256/24)

b. İlgı Hali ile “olardıñ, osıladıñ”

olardıñ

Olardıñ qorıkkannı (y)eşkiler sezedi... (112/41)

Olardıñ kele jatqanın körip, kempir-şal jasırınıp qaladı. (177/28)

Olardıñ sütün işip, qurt-mayın jéne jil sayıngı ösimdi tólin soyıp jeydi. (188/4)

(Y)esek sol jatqanınan qojayındı tüyeni jetektep qırdan aşqanşa jattı da, **olardıñ** qarası üsilgen soñ, ol tura salıp, bet aldı qaşa jöneledi. (202/12)

osıladıñ

Osıladıñ üstimen jürip otırıp teñizdiñ kiyegine şığıptı da, iybalıqtarğa ayqay salıptı. (84/42)

c. Yükleme Hali ile “olardı, osıladı”

olardı

Söytip kele jatsa, bir şiyeböri **olardı** körip qaştı. (138/36)

osıladı “onları”

Osıladı, men ösi bes tülkiniñ qanday qılıp quyırıqtarın şolaq qılıp özime teñ qılıp qoyamın. (68/13)

Osıladı körgende qoşqardıñ zéresi uşıp, (y)esi avıp ketedi. (194/48)

ç. Yönelme hali ile

olarğa

Bir soyl alıp **olarğa** umtıldı. (107/1)

Topas ayu, añkav qarğa, meñirev (y)esek **olarğa** kelemej külki boladı. (122/5)

Qara toqtı bişare **olarğa** (y)ere almaydı, “(y)endi öldim-av” dep, manırap turğanda, tap qasında bir tüp kökpek körinipti. (185/12)

d. Ayrılma Hali ile

olardan

-Körgeñ körkine de rıza, özi añdardıñ séline jaralğan serke éri serisi, meniñşe buğı bolsıñ, - özimnen tömendi atasam özime keledi degen oyda otırğan qaskır, silevsin men qablannıñ birevin aytsam silkilese beredi dep oylap, **olardan** öresi biyik, ökteñi köp ayudı ayıptı. (217/11)

solardan

- Müyizim bolsa öskén joq, buvınıñ bolsa qatqan joq, özim jalğız, éri elim kelmeytin bolğan soñ, **solardan** bir zaval bolar dep, bes (y)eşkige jiberip (y)edim. (187/13)

İyter éri-sériligi ayılıp jüretin alasa ğana sarkister tobi solardan éntek érirek oringá otıradı. (215/35)

2. İŞARET ZAMİRLERİ

Nesneleri işaret etmek göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir.

Metnimizde “bu, mu, bul, so, o, sol, anav, mına” işaret zamirleri kullanılmıştır.

“bu”

Yakındaki nesnelere işaret etmek suretiyle karşılamaktadır.

Alısı alasa at ıldıyğa qaray şaba almay, bu da qalıp qoyadı. (66/41)

-Keşegi déren basta turğan kede bul şirikti jan dep te (y)eseptegen joq (y)edim, bul künde bu da mağan qorlıq kórsetpek bolıp ayak köterip tur. (122/28)

Jol bolarğa bu da jaqsı ırım, ana baqanı ustap alıp kelip qorjınga salındar. (258/2)

a. İlgili Hali ile

bunin

Aristan **bunin** ölgenin bilip bas salıp pére-pére kılıp tastaptı. (69/23)

Bügin bazar, **bunin** ne bélesibar deysin? (77/10)

Bunin mağan qalayşa işi-bavını (y)eljirey qaldı? (87/7)

Bunin torğa oralıp jatqanın köredi. (261/9)

b. Yükleme Hali ile

bunı

Bunı tülki kördi. (102/26)

c. Yönelme Hali ile

buğan “buna”

Bara-bara **buğan** qaskır iştey qinjıla bastaydı. (87/25)

Buğan qasındağı (y)eşki de qosılıp, (y)ekevi tezek terüvgekirisedi. (112/15)

... **buğan** ıza bolğan jañgarlar Baljin kerge (y)eki qorjin qum attırıp tağı jarıstırıptı. (63/34)

... mundaylıq öcettik **buğan** qaydan keldi? (132/42)

-Lajin bar ma **buğan** qılar? (135/34)

Ayu joldas, men **buğan** uqsamağanmen... (153/9)

ç. Ayrılma Hali ile

budan "bundan"

Budan tuvğan kulin da tulpar boladı (y)eken. (64/22)

Budan öşigip jürüp, bir küni tülki bödeneni körüp jetip kelgende, bödene ağaştın basına şığıp, konıp otırıptı. (78/13)

Kaşırşa aranday ğıp avzın aşıp,

Jöneldi jilki ürkip **budan** kaşıp. (118/33-34)

f Sonda da keybir dene müşelerimdi **budan** da édemirek (y)etüvge bolar (y)edi-av dep oylaymın. (172/11)

"bu" İşaret Zamirinin Çokluk Şekli

a. Yalın Hal

bular

Bular tülkige oқиғанı bastan-ayaқ aytıp şıǵadı. (115/24)

Bular añardı kırıp jep, han sarayın kan sasıtıp jata beripti. (122/40)

b. İlgi Hali ile

bulardın

Mezkür tülki **bulardın** qorıqqanın bilip ... (69/16)

Bulardın izine bir adam tüşip, inge kelipti. (102/7)

Bulardın érkaşısı da onı özderi almaқ bolıp kıızıǵadı. (163/27)

Bulardın habarın (y)estip bin ayu jeymin dep qostın qasına kelgen (y)eken. (184/14)

Bulardın bul keñesterin qocayını (y)estip turadı (y)eken, sırtınan kelip külip jiberip, üyine qaray jüre beripti. (204/18)

c. Yükleme Hali ile

bulardı

-Salǵındı tölemey, sona handı (y)elemey jürgen senin sıǵandı bereyin,- dep, bögelek pen şirkey tap bergende, jilki **bulardı** quyrıǵımen şıqırtıp, şıqırtıp, köldin qalın quraǵına qoyıp beripti. (169/29)

ç. Yönelme Hali ile

bularǵa

Ayaқ atağan sayın qavip-qater kezdesedi **bularǵa**. (190/24)

bul "bu"

Yakındaki nesnelere işaret etmek suretiyle karşılamaktadır.

... bul bilay bolğan yeken. (63/10)

Bul solay jata tursın. (66/17)

Bul bir kuvattı añ bolar ma? (120/18)

"mu" İşaret Zamiri

Yakındaki nesnelere işaret etmek suretiyle karşılamaktadır.

a. İlgili Hali ile

muniñ

(Y)ey, bul jılan ölüm şengeline tutılğan (y)eken, (y)endi muni kutkarayın, bu da jaratılıstın maqulığı, **muniñ** janı da meniñ janımday goy, belkim, bir savap alarmin. (253/32)

Bul saraydın iyesi kervender, ne sebepti sarayın kaldırıp ketken, **muniñ** menisin bilesiz me? (256/9)

b. Yükleme Hali ile

muni "bunu"

Muni qurım sarı aygır dep ataydı (y)eken. (64/17)

Tülki **muni** körip qaskırğa ayttı. (76/13)

Muni bir qaskır körip turıp laqtardı jegisi keldi. (113/17)

Bir küni **muni** körip Maymun ayttı. (119/27)

Tülki **muni** körip qaskırğa ayttı. (126/33)

Jürgen **muni** kördi de jolbarıstı

Qarañıda at dep kümén kıldı. (140/19-20)

Qoy qanatımız suv bolar, **muni** kölden şıqqan son körerimiz. (169/33)

Tülki **muni** körip qabağı şat bolıp qarq-qarq küldi. (230/31)

c. Bulunma Hali ile

munda "burada"

Sizder **munda** ne istep jürsizder? (84/7)

-Bul bir kuvattı añ bolar ma, **munda** balalarğa arıstan (y)etin tileydi dep nege aytadı, bul jerdi tastap, (y)ekinşi saħarağa ketpek kerek. (120/18)

-(Y)e, qañbağım, qaydap jürsün, neğip keldiñ **munda**? (269/11)

ç. Ayrılma Hali ile

munan “bundan”

Munan son künde bérinen burın tışkan körüp, habar berip, jil bası bolganı. (60/8)

Munan (y)ekevi kórkip, keyin qaray kaytpakşı boladı. (112/18)

Tışkan **munan** jaman kórkip, kuvıp şıgaruvğa batpay, aqıl suray öziniñ kayğısın aytkalı körşilerine baradı. (159/7)

d. Eşitlik Hali ile

munşa

Öz (y)erkimen keledi **munşa** sorgıp

Nağıp şıdar üstinen kattı kışkan. (141/9/10)

Munşa kimden kórktiniz, émirşim? (202/31)

“O” İşaret Zamiri

a. Yalın Hal

o

Éne, o ne kışılağan? (98/8)

b. Yükleme Hali ile

onıñ “onun”

... **onıñ** inine kirgen. (62/14)

Köktemde **onıñ** basına qarlığaş pen şöje torğay üy salıp, balapan şıgarıptı. (260/2)

c. Yükleme Hali ile

onı

-Siz **onı** öltirmen turıp oylap kórdiñiz be? (110/19)

Siré, **onı** (y)eşki anturğan azgırgan şıgar. (105/25)

-Jılama, balam, kışkırga bermeymin, ol keletin bolsa, **onı** urıp öltiremin, -dep jatıptı şeşesi. (106/15)

ç. Yönelme Hali ile

oğan “ona”

Oğan bek kattı zalal keltirgen. (62/11)

Oğan oylanbay sene salatıñ (y)essiz arıstan derev askırđa tülki men barsı jamandagan ağdı lterip alıp kelüvge buyırık beredi. (123/4)

Oğan dav jo.(133/7)

d. Bulunma Hali ile

onda

- (Y)e, **onda** kınıştisi jo (y)eken oy. (109/3)

Tüsinde orman işinen aranıñ uyasın tavıp alıptı, **onda** bal tipti köp (y)eken. (147/15)

e. Ayrılma Hali ile

onan "ondan"

Al uv tülki basın **onan** sayın kötere turıp... (68/39)

Jo oy, **onan da** tömen tüsin, jerdegi tetti, şırındı şöpti jeseysi. (180/24)

-Tegi kabilan (y)emes pe, **onan** da "oratı uva berse batır boladı" dep oyandı saylamağan (y)ekenbiz tağılar tağılığın oysa, oyan oratığın oyar (y)edi, -dep kinip bara jatan davıstar (y)estiledi. (218/33)

odan "ondan"

... **odan** tuvđan ulın da tulpar (y)edi. (66/24)

Bira **odan** (y)eştene de bülengen jo. (110/14)

Üş suratıp, **odan** soñ meni je. (138/27)

f. Eşitlik Hali ile

onša

Amalsız borsı ta jiniške seksil an-sorđıř süyrik tilin tutı, bira **onša** arı aparmay "tilim jetpeydi" dedi. (125/19)

Sası, lay suv kevdesin alıp alđan sıyır **onša** uzap kete almaydı da, (y)eki-uşkırdı asan soñ at uvıp jetip, janınan jeldey jüytkin öte şıgadı. Sodan kömbere birinşi bolıp jetedi. (161/32)

İhalim jası, şarşap **onša** rencigem jo, jalđız-a sen jağınan bir orkınış söz (y)estip, küyzelip keldim soğan, - deydi. (204/7)

Sonda da iyt pen mısı tuşkandı **onša** jatırmaydı (y)eken. (214/21)

g. Vasıta Hali ile

onımen

...birevin alıp köziniñ ornına salıp jan-jağına arađan (y)eken, **onımen** de (y)eş nerse köre almaptı. (85/20)

Onımen tük te istey almayıñın arđa biledi. (92/21)

“so” İşaret Zamiri

Uzaktaki nesneyi işaret etmek suretiyle karşılayan işaret zamiridir.

a. İlgili Hali ile

sonın “onun”

Sonın için **kaskır** érdayım tülkinin artınan tüşip,... (62/12)

Menin basım~~dağı~~ jemisim **kurap** tüşip **çaladı**, piserlik uva~~ıtka~~ jetpey, **sonın** sebebi ne (y)eken, sonı suray kel. (116/16)

b. Yükleme Hali ile

sonı

Ol hannin **balası**, **katını** ayudın jüregine jerik bolıp, **sonı** izdep jür. (96/46)

Ne (y)eksen **sonı** orasın. (122/33)

Birağ sender juvas **ķussındar**, ne bolsa **sonı** jep, üş jüz jılğa deyin ömir süresinder. (268/3)

c. Yönelme Hali ile

soğan

Balıktı **soğan** jem kılıp **ķoyğan** (y)eken. (98/18)

... **soğan** özim de **ķinjılıp** jatırmin. (100/15) 10)

Aldımızda ülken özen boluv kerek, **soğan** jeteyik. (195/20)

Bürkit **ķonakķa** **ķaķırıp** (y)edi, **soğan** barğalı jatırmin vaķtım jok. (258/41)

ç. Ayrılma Hali ile

sodan “bundan”

... ayıp jılaydı, **sodan** son tüşeye biraz tiymey jürip,... (75/27)

-Umıtaşķ **degen** jaman ğoy, men de **sodan** **ķorķamın**, sondıktan da jortamın. (100/22)

sonan “ondan”

Sonan son **jerge** tüşip, jan-jagına **ķarap**, seskenip kele jatsa, özi jebirlegen tülki kezdesipti. (149/40)

Maymıl **joldas**, sen bulay dep aytpa, (y)egerde onday aytatüğim bolsan éveli özinnin sıyķına **abaylap** **ķarap**, **sonan** keyin munday sözdi aytsaın sıyadı. (153/12)

d. Eşitlik Hali ile

sonşa

Jolbarısım, anav ma seniñ péleñ,

Bir adamnan ketipti *sonşa zereñ*. (143/31,32)

Duşpanıña sır berip *sonşa korkıp*

Batır, seniñ ağardı neden köziñ. (143/37,38)

Neden *sonşa ünemediñ* ? (167/12)

(Y)ey, *qumırşkalar patşası, seniñ basın nege sonşa ülken*. (168/34)

e. Vasıta Hali ile

sonımen

Sonımen *qara kulak arıstanniñ jerinde tura berdi* (132/32)

Sonımen *üş dos birlesip alatın bolıp, gavhargğa jegilip tastadı*. (164/7)

Sonımen *birge olardıñ birinde joq minez qasıyet (y)ekinsisinde bar (y)edi*.

(188/27)

“osı” İşaret Zamiri

a. İlgi Hali ile

osiniñ

“Osı maldıñ jilkıdan türi bölek, jilkımen tuvis (y)emes sıyyaqtanadı, *qoy, osiniñ özine jabılıp, özin jesek, jilkı osığan qalay bolısar (y)eken*”, -dep oylasıp, aqıldasıp boldı dağı tağı jilkığa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa *qoqırayıp, topırak şasıp, ökirip aybat kılıp, qaskırlardıñ aldınan şıqtı*. (200/5)

b. Yükleme Hali ile

osını

Men *osını* sizge aytayın dep kelip edim, -dedi. (76/29)

Tülki *osını* oylap jan-jagına qarasa, özennen ağıp kele jatқан bir böreneni, böreneniñ/ üstinde oturğan (y)eki şağalandı köredi. (84/4)

“(y)Eger de *osını* birevge aytsañ seni jep qoyamın. (94/14)

“*Osını jey goy*”, -deydi de, özi anaday jerge barıp qaravıldap turadı. (93/40)

Osını (y)estigende bayağı aqsak qaskır tağı da qabırğama tepkileydi (y)eken dep, zeresi uşıp satı bolıp turğan ornınan qasha jöneledi. (193/13)

c. Yönelme Hali ile

osığan “ona”

Mına jağday dël, *osığan* keledi. (67/44)

“Ne (y)eksenı sonı orasıñ.” degen métel *osığan* keledi. (122/33)

ç. Eşitlik Hali ile

osınşa

Hem bar (y)edi basında urlık kılıp,
Öz basıma *osınşa* korlık kılıp. (142/26,26)

d. Vasıta Hali ile

osimen, osimnen

É, meni *osimcn* aldamağsın ba? (91/31)
Künde urıs, künde töbeles, *osimnen* şaşımız ağaratın boldı. (219/43)

“sol” İşaret Zamiri

a. Yalın Hal

sol “o”

Tülkige *sol* kerek (y)edi. (85/33)
Kudaydın bergen malı *sol*, sonı sen alıp bay bol, men de tınıştık tabayın.
(116/47)
Sol kaçkannan mol kaçtı. (135/5)

“anav” İşaret Zamiri

a. Yalın Hal

anav “bu,o”

Ayu surar “*anav* ne?” dep, sen ayt:... (96/37)
“Jolbarısım *anav* ma seniñ péleñ,
Bir adamnan ketipti sonşa zereñ. (143/31,32)

b. Vasıta Hali

anavmen

Sol uvakıtta men turıp, joldan keyin barıp *anavmen* de urısıp qoyamın, men
bolsam seniñ neñdi aldım? (221/21)

“mına” İşaret Zamiri

a. Yalın Hal

mına

-Kıymıldamay otıra tur, men **mına** başındağı bödeneni sağıp alayın (230/28)

b. Yükleme Hali ile

Mınanı “şunu, bunu”

“Janımdı alıp qaluvğa sebep bolar ma (y)eken” dep, (y)eşki **mınanı** aytadı.
(105/33)

-**Mınanı** kördiñ be? -dep, altındı mısıqtıñ aldına laqtırıp tastaydı. (222/37)

Yönelme Hali ile

mınağan “ona”

Şınımen-aq **mınağan** jem boldım-av! (227/11)

Kazak Türkçesi’nde işaret zamirlerinin iyelik ekini aldığını görmekteyiz.

İşaret zamirlerinin birinci teklik şahıs iyelik ekini almış şekilleri;

munım

Budan şığıp, (y)endi “**munım** jaramaydı (y)eken, (y)esim barda (y)elim tabayın”, dep qayta uşıp kele jatıp bir qırmanğa qonsa, qırman iyesi tuzaq qurıp, ustap aladı. (262/15)

osım

Ëytevir ne qılsam da aqıramın,
Salamın sağan aqıl, qalay **osım**. (208/5,6)

İşaret zamirlerinin ikinci teklik şahıs iyelik ekini almış şekilleri;

bunıñ

-Ay, qaskır, **bunıñ** qalay, men seni ölimnen qutqarıp alıp qalıp (y)edim.
(115/20)

munıñ

- Ay, **munıñ** qalay, bizben birge namaz oqısuvgā qaramay ketip baramısın?
(104/10)

Ayu osı ormandaqı añdardıñ (y)eñ küştisi, **munıñdı** kimge barıp sağarsın?
(146/8)

-Seniñ, **munıñ** tabılğan aqıl, danıspandıq dep osımı ayt! (201/20)

- Oy, dosım-ay, **munıñ** qanday jaqsı aqıl,-deydi qaskır quvanıp.(204/44)

-Ras, taqsır **munıñ** şın (y)eken. (256/9)

osin

Tağı aqır, kulan ayttı, dostım (y)endi,
Özine quttı bolsin osin (y)endi. (208/31,32)

Onin

Onin da durıs-av. (74/30)

minavin

-Mınavin akıl (y)ekenı -deydi (78/44)

osininiz

-Mine, osininiz jaman gıoy. (100/14)

mınaların

- Oybay-av, mınaların Aqşoqıdağı şal men kempirdin tekesi men qoşqarı gıoy.
(197/31)

İşaret zamirlerinin üçüncü teklik şahıs iyelik ekini almış şekli;

onısı

Onısı; qaskırlar keldi, quva gör dep, İhalık atayğa habar bergeni (y)eken
desedi. (110/42)

sonısı

Sonısı mağan kılğay qastık (y)emey ne dep aytasın? (138/25)

sosin "osunu,onu"

(Y)erten (y)egesi kelse seni körıp, terındı soyıp alıp (y)etındı tastap keter, sosin
men jemey kim jeydi. (127/34)

Sosin kempir men şal qorıqqaninan lajsız könedi. (174/15)

İşaret zamarine birinci çokluk iyelik ekinin getirilmiş şekli;

munımız

Munımız budan bılay qanday da bir avır kılmısqa barmavımız üşin sabaq
bolar. (108/8)

Qoy munımız uyat bolar. (176/23)

3. DÖNÜŞLÜLÜK ZAMİRLERİ

“Öz”

Asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli sahip bulunan, onların mana bakımından daha kuvvetlileri, katmerlileri olan şahıs zamirleridir.²⁹

İyelik eklerini üzerlerine alarak şahısları temsil ederler

Kazak Türkçesi'nin dönüşlülük zamiri “öz” kelimesidir. İyelik ekleri ile çekimi şöyledir.

Teklik

I. şahıs	özim
II. şahıs	özün
	özünüz
III. şahıs	özi

Çokluk

I. şahıs	özümüz
II. şahıs	özderin
	özderiniz
III.	özderi

Görüldüğü üzere “öz”³⁰ dönüşlülük zamirin II. Çokluk şahıs iyelik şekline girmesi, önce çokluk ekini alması ondan sonra iyelikekini alması şeklindedir.

öz “kendi, asıl”

... öz köziñ menen kör. (68/34)

İşine қандı kek қатақан жануварлар жаңи (y)erekşe қыналатın jerin тандап тұрп, өз шамаларыңша батırға жаза берипти. (122/19)

Bir күни маймыл айнаның алдына келіп өз сувретін көреді. (153/2)

Bayağı заманда жылқы (y)emin-(y)erkin өз бетимен жүрген jabayı аң (y)eken. (171/2)

Şal avruv, kempir өз бетимен mal izdey almaydı. (190/20)

Savışқан sol jerde өз közine özi senbeydi. (203/11)

Ol baydın өз itterin Törtköz, Moynaқ қoғандықтарın түсindirip öтpekşimin. (219/4)

Buған торғай да, тışқан да разı bolıp, өз jönderine ketedi. (250/3)

²⁹ M. Ergin. T.D.B.. S. 272

³⁰ M.A. Karayev. K.T.. s.111

özdi "kendini"

Bir örneğimizde yükleme hali eki dönüşlülük zamiri üzerine doğrudan gelmiştir.

Özdi-özün büytüp jatqanda, soñira mağan on (y)eki qoydı qalay beresinder?, dep tüye uşıp türegelip tayrañdap-tayrañdap ketip qaldı. (75/1)

I. Teklik Şahıs İyelik Eki

Yalın Şekil

özim "kendim"

Onı ustav tipten op-onay, men **özim** de op-onay ustap alam. (123/36)

...**özim** zorğa ğana qaşıp qutulğan bolatınmın. (134/4)

Özim de uyadan adaspay, tap basıp oturar (y)edim. (163/36)

Mağan qajet bola qalsañ, **özim** kelip ustap minetin bolayın. (171/44)

- Müyizim bolsa ösken joq, buvınım bolsa qatқан joq, **özim** jalğız, éri élim kelmeytin bolğan soñ, solardar bir zaval bolar dep, bes (y)eşkiye jiberip (y)edim. (187/13)

Ol tip tike (y)esektin üstine şüyilip tüsedi de, aldı-artına jorğalap jürüp, jolbarışqa keremet jirtkıştı **özim** öltirdim dep, aytuvdın siltavın izdey bastaydı. (203/13)

Özim bek, bolıp jürmin **özim** bin han,

Joq şığar siré mendey jetisken jan. (207/39/40)

İlgi Hali ile

özimniñ "kendimin"

Özimniñ kötensegimdi jep jatırmin. (72/5)

"Adamdın mañdayına kirgen tiken

Özimniñ kirse deydi tabanıma." (148/12,13)

Qarsılaspay bosqa ölgense, bul qorqınıştı jirtkışqa **özimniñ** (y)erligimdi körsetip, ölgenim artık. (202/24)

Yükleme Hali ile

özimdi "kendimi"

Joldasım da, bağatın iyem de joq bolğan soñ, men **özimdi** özim bağıp jürmin. (126/18)

Mine jerde toqtı, laq, buzavğa barıp (y)edim, **özimdi** jeyin degen soñ, qaşıp éreñ qutıldım. (184/22)

Yönclem Hali ile

özime "kendime"

... **özime** teñ kılıp koyamın. (68/15)

(Y)eger de **védesin** orındap, davlaskış arıstandı (y)ertip kelip, balarğa bir jas sorpa işkizse maymıldı **özime** bas vezir kılām. (134/43)

(Y)ertesine sol **toķımdı** tağı da **özime** japtı. (110/15)

Ölmeytuğın bolsam, öz kötenseğimdi **özime** oyıp berşi. (72/8)

Öz kötenseğimdi **özime** oyıp berşi. (72/9)

Ƙuyrıqtarın **şolak** kılıp **özime** teñ kılıp koyamın. (68/15)

Ayrılma Hali ile

özimnen "kendimden"

Özimnen burın seni öltireñin,

Köre almay ölgenimdi kettiñ birak." (82/21,22)

Aysız tün, azınağan boranda **özimnen** başka batır jov dep, dandaysığan böri Ƙula attın artına şıgıp, **şonƘayıp** otıradı da moldalarğa uqsap, (y)eki közin şart jumıp, öziñşe éndetip, ulıy bastaydı. (186/16)

-Körgeñ körkine de rıyza, özi andardıñ sétine jaralğan serke éri serisi, meniñşe buğı bolsın, -deydi, **özimnen** tömendı atasam özime keledi degen oyda otırğan ƘaşƘır, silevsin men Ƙablannıñ birevin aytsam silkilese beredi dep oylap, olardan öresi biyik, ökteñi köp oyudı aytpaydı. (217/11)

Aitlik Şekli ile

özimdiki

Sol kökektiñ künü büginge deyin **özimdiki** degen uyası da üy-işi de joƘ. (63/5)

II. Teklik Şahıs İyelik Eki

Yahn Hal

özin "kendin"

... **özin** Ƙalay tursın? (70/6)

Ƙaylañdı körip turmın, éveli **özin** ötsi. (131/23)

Özin palvan batırsın davsın biyik,

Az (y)emes basıñızdıñ bağı deydi. (181/23,24)

Özin sıyatın **şağın** kürke jasa, meniñ jünim Ƙalıñ, (y)etim maylı, javın astında jatsam da tük (y)etpeymın goy. (190/43)

Birevge or Ƙazba, **özin** tüsesin. (205/43)

-Balam, **özin** barıp, tavıp minbesin, sağan jaraytın attı men taba almadım. (224/34)

öziñiz "kendin"

Taksır, meni bir **öziñiz** tavısa almaysız... (93/26)

-Apiray, taksır tum bolmasa barıp **öziñiz** köziñizben körseniñzi, anıq qarakuak.
(134/14)

İlgi Hali ile

öziñniñ

Barlık suluvlık bir **öziñniñ** boyına qalay üylesip, qalay jarasıp bitken. (239/38)

Maymıl joldas, sen bulay dep aytpa, (y)egerde onday aytatuğın bolsan eveli **öziñniñ** sıyqına abaylap qarap, sonan keyin munday sözdi aytsañ sıyadı. (153/12)

Yükleme Hali ile

öziñdi

-Sen kıs işinde büytip éri aştan, éri jılı qoranı joq, suvıqtan ölgense, **öziñdi** bizge sat, jaz şığıp, köktem tuvganda seni botalı ingen qılıp bereyik. (75/35)

Éri taman barğan soñ, menimen amandaskan kim boldı (y)eken dep, artuma burılsam, **öziñdi** kördim. (87/14)

-Balalarıñdı tavıp bersen, **öziñdi** qoya bereyin. (78/4)

Baygus, dalada jalğız qapa bolıp jürgense sen **öziñdi** mağan sat... (126/19)

Öziñdi asırap jürgen adamğa kastıq, duşpandıq jasapsın. (110/8)

öziñizdi

Bul qarğa janın qıymaq tursın, qarını aşkan küni **öziñizdi** jep qoyadı. (257/419)

Yönelme Hali ile

öziñe

-Şırağım, sağan aytar bir sözim bar,

Düniyede aqımaq bolmas **öziñe** par. (165/13,14)

Tağı aqır, qulan ayttı, dostum (y)endi,

Öziñe quttı bolsın osın (y)endi. (208/31,32)

Ayrıлма Hali ile

öziñnen

Aytpaqşı **öziñnen** başka kim kördi? (133/38)

-Ayu ağa, janağı aqattığım üşin men **öziñnen** keşirim surağalı kelip (y)em.
(155/10)

özimizden

(Y)endi émir **özimizden**. (251/31)

Eşitlik Hali ile

özimizdey "kendiniz gibi"

Özimizdey rahımdısı bolmasa, batırsınğan dañgoyları aşıkça-aq, avzına kağıp saladı. (134/3)

III. Teklik Şahıs İyelik Eki

özi "kendisi"

... **özi** bir tavdın basına şığıp,... (68/19)

Kurım sarı ayğır **özi** bağıp, yirip,... (64/19)

Özi arıstannın artınan jügirip kete berdi. (76/34)

Özi arıstannın artınan jügirip kete berdi. (126/8)

Arıstandı da **kaşırıp** alıp naq mıqtının **özi** men bolamın. (135/11)

Özi semiz boldı. (198/32)

İlgi Hali Eki İle

öziniñ

Tışkan kelip **karasa**, bayağı **öziniñ** dosı jolbarıs (y)eken. (135/31)

Kaşır bir jip tavıp bir jağın ayudın moynınan baylap, bir jağın **öziniñ** baylap alıp jüredi. (184/25)

Bir küni jolbarıs **öziniñ** menşikti jerin aralap körüvge jöneledi. (202/18)

Öziniñ énine túsünbegenine qarğanın kabağı túsip ketedi. (259/36)

Yükleme Hali İle

özin "kendini"

Sol arıstan **özün** külli ándardın, maldardın patşasının dep jarıyalaptı. (122/37)

Bir allağa tapsırdı jalğız **özin**,

(Y)esitiniz urınıp aytқан sözün. (142/5,6)

Yönelme Hali İle

özine "kendisine"

... sınışıl şolak **kaşır** **özine** ajal oğı jetkendey kördi. (66/2)

Uykısı kangannan keyin tülki oyanıp, tonın kiyip, **quyırığın** **özine** japsırıp alıp közin ilip koyğan jerine kelse, közi joq. (85/11)

... **özine** bir pelenin jabışkanın işi sezgen tülki **quyırığın** bulğandata,... (90/18)

Torayların iyemiz kaldırıp, kaŋgıp jürgeŋ döniŋ öz obalı **özine**. (108/35)
Kıtılattın jalğız amal sol - kaŋgır apanıñ **özine** tıgıluv,- dedi. (192/6)

Bulunma Hali İle

özinde

(Y)eki kulağıñ sözinde tur, (y)eki köziñ **özinde** tur, siz (y)etti jaqsı köredi
deydi jurt, sol paspa? (100/10)

Bizder (y)emin-(y)erkin oñaşa qalamız, tek qana ayağıñ şılara bolğanı, qayda
qaşañ da (y)erkiñ **özinde**”, -deydi. (201/17)

Ayrıma Hali İle

özinen

-Mine, uqtınar ma?- dep, üki **özinen** törelik surap turğan pil men maymılğa
tüsendire bastadı. (151/41)

Ömirinde körmegen annıñ **özinen** joğarı otıruvğa qalay batılı barğanına qayran
qalğan arıstan da onı tarpa bassaluvdan jaŋanadı. (218/9)

Vasıta Hali İle

özimen

Bir küni ol **özimen** joldas bolıp jürgeŋ tüyege kelip:... (201/3)

Eşitlik Hali İle

özinşe

Tülki olardıñ üstine şıgıp **özinşe**: ... (84/38)

Şayan öziñşe paydasına maldanadı. (163/33)

Aysız tün, azınağan boranda özimnen başqa batır joq dep, dandaysığan böri
kula attıñ artına şıgıp, şonqayıp otıradı da moldalarğa uqsap, (y)eki köziñ şart jumıp,
özinşe éndetip, ulıy bastaydı. (186/16)

I. Çokluk Şahıs İyçilik Eki

Yalın Hal

özimiz

Osu ömirimizde istegen jaqsı-jaman isterimizdi ayıp, özimizdiñ qılıqtarımızdı
özimiz bir bayqap, saralap körsek qaytedi. (108/6)

Özimiz şoljiyıp jatıp birevdi kündemeyimiz. (214/28)
Érmen, érmen tur, özimiz asiğımızdı utılıp jürsek. (247/25)

İlgi Hali İle

özimizdîn

Osi ömirimizde istegen jaksı-jaman isterimizdi ayıp, özimizdîn kılıqtarımızdı özimiz bir bayqap, saralap körsek kaytedi. (108/6)

Osi ömirimizde istegen jaksı-jaman isterimizdi ayıp, özimizdîn kılıqtarımızdı özimiz bir bayqap, saralap körsek kaytedi. (108/6)

Ayrılma Hali İle

özimizden

Kinenin béri özimizden penişke turmaytın az nérsege talasıp, kıp-kızıl şeke bolıp-aq jürgenimiz. (220/15)

II. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Yalın Hal

özderin

Men sol almağa qarap otırıp, özderin qalağan törelikti aytamın. (151/4)

-Sender özderin barıp, süyinşi alıp, bastarına müyiz şıqpaydı. (174/10)

Yönelme Hali İle

özderine

Özderine jan kerek bolsa birevindi soyıp, bizdi konak kılındar. (112/44)

Eşitlik Hali İle

özderindey

Menin de özderindey (y)eki balam bar, birge oynarsındar. (183/20)

III. Çokluk Şahıs İyelik Eki

Yalın Hal

özderi

Özderi bir bitimge kelmepti. (150/27)

Bulardin érqaysısı da onı özderi almaq bolıp kıızığadı. (163/27)

(Y)erte, (y)erte, (y)ertede jéndikter **özderi-özderi** mansapka koyıptı. (169/6)
Seni”Aq laq - aqımaq“ dep mazaqtaytındardıñ **özderi** aqımaq! - dep, aq laqtı
kuşaptap bavrına kıstı. (184/8)

Bes koy men bes (y)eşki öriske **özderi** jayılp, bulaqqa özderi barıp suv işip
kaytadı. (188/8)

İlgi Hali İle

özderiniñ “kendilerinin”

(Y)ertede **özderiniñ** ülken toyında jonğarlar at béyge uyumdaştırıptı. (63/29)

- (Y)ey baqtıttı patşam, sizdey aşkan édil, aqıldı, patşa bolmağanın andardıñ
özderiniñ sın niyetpen şuvlap ayıp jürgenin osı kazdıyğan kara kulağımızben (y)esitip
jürmiz. (123/17)

Özderiniñ tavıp kelgenin qarışı. (184/7)

Aqırkı **özderiniñ** bilerine barıp jüginbek boladı. (249/31)

Yüklemce Hali İle

özderin “kendilerini”

... **özderin** şolaq kılıp... (68/23)

(Y)erte, (y)erte, (y)ertede jéndikter **özderin-özderi** mansapka koyıptı. (169/6)

Yönelme Hali İle

özderine “kendilerine”

-Durıs, durıs. - dep, pil men maymıl **özderine** aytkan ükinin töreligine bas
şulğısıptı. (152/1)

Eşitlik Hali İle

özderinşe “kendilerince”

Jaksılıq pen jamandık jağınan söylesip, **özderinşe** olardıñ qanday
bolatındıqtarın tekserip, onı bitirmesten sarañdıq jağınan söylesip... (219/33)

4. SORU ZAMİRLERİ

Nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklindeki karşılıkları olan, onları soru halinde ifade eden, onları sormak için kullanılan zamirlerdir.³¹

“kim”

İnsanlar için kullanılan soru zamiridir. Metnimizde hayvanlar insanlaştırıldığı için onlar içinde kullanılmıştır.

Soru zamiri “kim”in üzerine bulunma hali eki getirilince belirsizlik zamiri oluşmaktadır.

kim

Küñdi qarap turalık ta, **kim** burın körse, sol jıl bası bolsın. (60/2)

Ayu bizdın apamız, apamızğa **kim** tiysin? (79/12)

Éri taman barğan sön, menimen amandaşkan **kim** boldı (y)eken dep, artıma burılsam, özindı kördim. (87/14)

Jılı-jumsaqtı sen jemegende, **kim** jesin? (105/23)

Bul jer meniñ atalarımniñ jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, arıstan qaşan kelgende sen mağan habar ber, arıstannın **kim** (y)ekenin bildireyin. (119/32)

Bul şabıstı jılkıñı **kim** köripti,

Ustağanday qus uşsa kıyağınan. (141/17-18)

Kim bileği, (y)endigi tav asıp, jaylavğa jetip te qağan şıgar. (183/5)

İlgi Hali ile

-Üyden **kimniñ** tınışı ketip, kıyın bolsa - sol keter, mağan kıyın (y)emes, osında turuva boladı. (163/11)

Aqırkı (y)ekevi **kimniñ** küşti, kimniñ élsiz (y)ekenin sınap körvüğin amalın olmasadı. (242/9)

Yükleme Hali ile

Qarekeñ keze kelse **kimdi** ayaydı,

Kedey goy minav naşar, bay demeydi.(118/17,18)

Kimdi aytsa sol keledi degendey, manağı tanıs masa tap bola ketti. (147/44)

-Paşamızdın tamağına **kimdi** tapqanımdı bilesin be? (246/16)

Yönelme Hali ile

Ayu osı ormandağı añdardın (y)eñ küştisi, muniñdi **kimge** barıp şağarsın? (146/8)

Jahınayın men **kimge**

Jan kısılsa érdayım,

Suvğa derev suñ güvge

Jalañaşpın dap-dayın... (162/25,26,27,28)

³¹ M. Ergin. T.D.B.. s.276

Ayrılma Hali ile

Oy, sen ne degen ğajap böliske şeber (y)ediñ, bul bilimdi sen kimnen üyrendiñ.
(121/15)

Munşa kimnen qorqtıñız, émirşim? (202/31)

(Y)endi kimnen qorğanış tabarmın. (146/11)

“ne”

İnsan dışında kalan canlı cansız varlıklar için kullanılan soru zamiridir. Metnimiz hayvanlarla ilgili hikayelerden oluştuğu için yalnızca cansız varlıklar için kullanılmış soru zamiridir.

Yalın Şekil

... ne oyladıñ? (61/18)

... (y)erkektin köptigin érkim biledi, ne sanadıñ? (61/34)

Ne bereyin, bes jüz som aqşa bereyik. (71/28)

... qarnımız aştı , ne jeymiz? (79/20)

-Munday opasızdıñ, avır kılmıskerdin jazası ne? (110/19)

Sonda kelesi jılı sen ne jep kün köresin, qayda, nenin tübinde panalaysın. ?
(153/40)

Yükleme Hali ile

-(Y)e, bödene neni körip qaraysın?(78/22)

Yönelme Hali Eki ile

nege

Éveli şaqırğanda nege kelmedin? (61/16)

... nege jılaysın? (73/1))

Balalar nege jılaydı? (120/7)

-(Y)ey qatın, balalar nege jılaydı? (134/21)

Men qurısam jemis te qurıtının nege sezbeysin,al jemis kurısa, sen de qurıysın.
(154/5)

Şöpşilerdin béri qaşkırlardin şömelelerdi nege talqandap jürgen sebebin
(y)endi túsindi. (197/16)

Bar kılıqtardı üyretkende, aqaşqa örmelevdi nege üyretpegensin? (210/38)

(Y)eşki, (y)eşki, mına tobilğinin burşigin nege jemeysin? (247/17)

Ayrılma Hali

“Neden?” dep suradı. (127/2) -

-Jolbarıs ayttı : “Kırıqtıñ neden?”- dedi. (137/9)

Duşpanına sır berip sonşa qorqıp

Batır, senin ağıardı neden köziñ. (143/37,38)

-Muz-muz sen neden küşti boldıñ? (270/8)

Vasita Hali ile

Men bolmasam Kazak üyin nemen jabar (y)edi. (59/24)

Soru zamiri “ne” üzerine iyelik ekini de alabilmektedir.

Nem bar (y)edi basında urlık kılıp,

Öz basıma osınşa qorlık kılıp.

Tavba kıldım, mundaydı istemeyin

(y)Endi kудay jan kılsañ ornıqtırıp”. (142/25)

Barma desem bélede neñ bar (y)edi,

Janın şıqsın, özine kıldın öziñ. (145/5,6)

Sol uvaqıtta men turıp, joldan keyin barıp anavmen de urısıp qoyamın, men bolsam senin neñdi aldım? (221/21)

Öz basındı alıp jüre almaytın bolğan soñ baskağa aqıl aytıp neñ bar (y)edi? (261/26)

Senen nesin jasırayın, anav bavdın işinde sıqasıp tur. (111/28)

(y)Er bolsañ taylaq penen toydı jeşi,

Toqtınıñ nesin jeysiñ turbañdagan? (114/1,2)

5. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ

Nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden zamirlerdir

Metnimizde geçen başlıca belirsizlik zamirleri “éldekim, émmesi, érkim, barşası, barşalarıñ, béri, birdeme, (y)çşkim, kimde, nérsce, birev, (y)ckeş, üşev, törtcev, bescev”dir.

éldekim “biri”

Tünde örelep qoya bergen atın éldekimder uralap ketipti. (64/6)

émmesi “hepsi”

Sonda bes tülki qaşamız dep quyırıqtardın üzip, émmesi şolaq bolıp qaladı. (68/21)

érkim “herkim”

Qoyan érkim artınan tüse bergen soñ, bek qattı ıza bolıp aytadı. (155/5)

Érkim öz qasıyetin bağadavğa tiyis.(172/32)

“Érkimniñ öz jınısı özine” degen söz tariyhta sondaylardan qalğan (y)eken. (200/37)

barşası “hepsi”

Oğan barşası bargandarın maqul körip, patşasına arız kılıptı. (251/23)

Barşalarınız barınızdar, bir-bir jünderinizdi berinizder sodan tösek isteolge kerek,” -deydi.(60/27)

béri “tamamı”

Sonda **béri** birge küş kosıp, kanattarın kaqtı. (252/20)

Jumis basına **barğan** soñ (y)esekti kündegi ögizdiñ isteytin jumısının **bérine** saladı, (y)esek ébden **şarsap** qaljıraydı. (204/2)

Kinénin **béri** özimizden penişke turmaytın az nérsege talasıp, kıp-kızıl şeke bolıp-aq jürgenimiz. (220/15)

birdeme “biri”

-Bilmeymen, **alısta** tört ayaktı **birdeme** kele jatır. (78/23)

“Qarsaq avzına **birdemeni** qağıp saldı”, dedi.(71/38)

Égerde sen **birdememen** özindi aqtamasañ, qarşığağa jegizemin, -depti qaharlanıp. (61/28)

(y)çşkim “kimse”

... dep surastırsa, (y)çşkim “kördik” dep aytpadı. (64/8)

... (y)çşkim **mazak** kılıp külmeytin boldı. (68/24)

Men érkimnen **korqa** bersem kerek, menen (y)çşkim **korıqpaydı**, büytip jürgenşe suvğa tüsip ölgenim jaqsı. (155/7)

(Y)erte zamanda bir sıyırdan tuvğan kök buzav (y)çşkim minbey, (y)çşkim ustamay, buğı, maralday bolıp tel östi. (198/30)

kimde

Tarıday taqapparlıq bolsa **kimde**,

Bilseniz izgilikten sögedi irge,

Ne payda adırayğan qara tastañ,

Jatsa da gavhar artık su tübinde. (209/33,34,35,36)

keybiri

Keybiri birine biri qaqtığıp, suvdıñ tereñine batıp ketip jatır. (195/44)

“Boyı bittey **bolğanda** korıqpaytın ülken jüregi qay jerine sıyıp tur (y)eken?” desedi **keybiri**. (217/45)

nérse

Bul talasқанmen (y)eş **nérse** önbes. (60/2)

Törtköz, osı **men** oylap tursam, dünyede tatuvlıqtan jaqsı **nérse** bar ma? (219/40)

Kinénin **béri** özimizden penişke turmaytın az **nérsege** talasıp, kıp-kızıl şeke bolıp-aq jürgenimiz. (220/15)

SIFATLAR

Sıfatlar tek başlarına birer isim olan kelimelerdir. Kelime gruplarında veya cümle içerisinde kendinden sonra gelen bir ismi belirterek veya niteleyerek tamamladıklarında sıfat olurlar.³²

Metnimizde geçen sıfatları şu şekilde sınıflandırdık;

1. İşaret Sıfatları
2. Niteleme Sıfatları
3. Sayı Sıfatları
4. Soru Sıfatları
5. Belirsizlik Sıfatları

1. İŞARET SIFATLARI

Nesneleri yerlerine işaret etmek suretiyle belirten kelimelerdir.³³ Bunlar aslında birer işaret zamiridir. İşaret zamirleri ismin önüne gelerek onu belirttikleri zaman işaret sıfatı olmaktadır.

Metnimizde geçen işaret sıfatları şunlardır;

al "o"

Al jaylavğa barar joldı tabuv da oñay (y)emes. (183/6)

ana "şu"

-Balalarım **ana** qalın köktün işinde (y)edi, sol arağa barıp, men bolıp şaqırsan balalarım keledi. (78/6)

- Jaraydı, tüseyin, **ana** imamdi uyata gıoy, ağaş tübinde uyıqtap jatır. (104/7)

Mına jağı- qalın şilik, **ana** jağı- qalın bav. (182/27)

-Tüke, eneki, **ana** töbenin basında, qara tastın qasında, bizdi qaskır kütüp otır. (183/26)

Birese **ana** jerde, birese mına jerde qonıp bödene de jüredi. (232/30)

Jol bolarğa bu da jaqsı ırım, **ana** baqanı ustap alıp kelip qorjınğa salındar. (258/2)

Ayağınnıñ astına qarap, , **ana** sıqırayğan közderinñdi aşıp jürsen (y)etti. (261/13)

anav "şu, bu"

Ayu kelgende, **anav** jerde şandı burkıldatıp men jüreyin. (96/36)

Senen nesin jasırayın, **anav** bavdın işinde sıqasıp tur. (111/28)

Senen küşim artık bolmasa da senimen aytısamın, (y)eger küşti bolsan **anav** jerde menin bir nersem bar, sodan öt, (y)eger de ötip ketseñ meni jep-aq qoy, arıstanım. (131/18)

³² N. Hacıminoğlu, K.T.G.. s.54

³³ M. Ergin. T.D.B.. s.247

Körmek bolsan bélemdi alıp kaldı,
Anav turgan ağaşın bir butağı. (143/21,22)
Anav baylavdağı on bir kaskırdın birevinin basın julıp alıp kelşi, mınav otka
üyitip jeyik. (194/13)

bul "bu"

... **bul** attın on (y)eki müşesinde min joq (y)eken deydi. (66/47)
Bul talaskanmen (y)eş nérse önbes. (60/2)
Kaskırlardıñ **bul** kılığın mazaqtap küle küle (y)eki (y)eşki Jartubayğa kaytıp
kepti. (113/3)
Bul jer meniñ atalarımınñ jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip
kelip (y)edim, arıstan qaşan kelgende sen mağan habar ber, arıstanınñ kim (y)ekenin
bildireyin. (119/32)
...**bul** künde bu da mağan qorlıq körsetpek bolıp ayak köterip tur. (122/29)
Sonda **bul** maymun qorqınış oylap ketip kaldı. (119/35)
Sizder **bul** engimeni qoyıñızdar, osı üyrengeñ jerimizde turalıq. (251/33)
(Y)ey, **bul** jılan ölüm şengeline tutılğan (y)eken, (y)endi munı qutqarayın, bu
da jaratılıstın maqulığı, munıñ janı da meniñ janımday goy, belkim, bir savap aların.
(253/32)

mına "bu"

Men **mına** jardan kulap ketemin. (69/33)
Mına jerde ülken ağamdiki bar (y)edi. (70/28)
-Sen **mına** tavıqtardı nege jébirleysiñ. (90/45)
Mé, **mına** kitaptı al. (111/6)
... **mına** qaptın işinde kırık kaskırdın bası bar, qazir senderdiñ bastarındı
kosamız. (112/34)
Öz kulağımen **mına** sözdi (y)estigen soñ, arıstannın aşuvı kelip... (135/1)
Mına özenniñ arğı betine ötinder. (151/1)
Mına sözdi (y)estigen kaskırlarda ürey qalmadı. (194/15)
Birese ana jerde, birese **mına** jerde qonıp bödene de jüredi. (232/30)
Tışkan, tışkan **mına** jerde bir bay işin kötere almay otır, onıñ qazısın nege
jemeysiñ? (247/39)

mınav "bu"

Mınav tüye, satıp alıp, soyıp jatırımız. (71/34)
Qorıkpa, **mınav** bastı osı jerge qoyıp ket te, meniñ artımnan (y)ere ber.
(193/42)
Anav baylavdağı on bir kaskırdın birevinin basın julıp alıp kelşi, **mınav** otka
üyitip jeyik. (194/13)

mine "o"

Mine jerde toqtı, laq, buzavğa barıp (y)edim, özimdi jeyin degen soñ, qaşıp
éren qutıldım. (184/22)
... tülki **mine** jolbarıstın üstingi jağına şığıp jatıp ... (69/36)

o "o"

o küni de üşevi jattı. (71/8)

ol "o"

Ol baydın jilkısına san jetpeydi. (64/16)

Ol senin jilkınının tukımın kurtadı. (66/26)

Ol hannın balası. (96/38)

Ol (y)eki (y)eşkisi (y)eldin malına koşılmay, öz aldına bölek jayıp ösken (y)eken. (112/3)

Tübinde ol kudiğin suvı bar-dı. (137/18)

Sonda maymıl qaradı ol ağaşka,

Özi surap turğan kuv kramas pa. (143/23,24)

... balapan ol bürkitten ölip-talıp şöp astına kirip, aman qaladı. (262/12)

Ol köşikti köpten beri meken (y)etip jürgen bir baqa bar (y)edi. (263/20)

osi "o"

Akıında osı atpen sınşıl şolak qasırdı kuvıp jetip urıp aladı. (67/1)

(Y)ekevmiz birdey osı jerde ölemiz be? (94/41)

Senin ékenin (y)erligine sonday süysindim, osı jartastan éken bayağıda sekirip (y)edi, balası ékesindey sekire aladı deysiz be? (107/15)

Ayu osı ormandağı andardın (y)en küştisi, munıdı kimge barıp şağarsın? (146/8)

Söyttip jürgende osı arağa bir buğı avıp kelipti. (171/13)

Osı jerde bir bal aşıp alayıştı, bugün bir maylı kuyriqqa avız tolar ma (y)eken dep ayu arbanday basın, koşkar men teke oturğan qarağaydın tübine şalkaya kelip ourdı. (194/44)

Éger de osı köşik qırısa, sizdi biz alıp uşıp bir jaqsı kölge jetkizelik. (263/28)

so "o"

So ağamnın qatını buvaz (y)edi. (71/9)

Sol tordan şığa almay jatıp, so arada bir jayav adam ötip jürse kerek, jolbarıs onı körip jalınadı. (138/7)

...,so tüyeni (y)endigi jil bes jüz som aqşa bereyik dep aldık. (71/34)

sol "o"

Sol cıldarın attarı ér hayvannın attarına uqsaydı. (59/4)

Sol jerde tülki qoyandı ustap alıp ... (62/18)

Sol amalmen qutılamız. (102/14)

(Y)ertesine sol tokımdı tağı da özime japtı. (110/15)

Sol künnen bastap bala kitaptan köz almaydı. (111/9)

Sol arıstannın özine yakın Maymun degen bir veziri bolıptı. (119/19)

Armansız jegenine bolar (y)edim,

Sayrağan sol davsındı körse közim. (181/15,16)

-(Y)ey qarğa menin bir muratım bar, sol muratıma sen jerdem qılсан men senimen dos bolamn. (257/12)

sonav “şu”

-Arıstan ağa, **sonav** qarlı tavrın ar jağında balbırap turğan bav bar. (78/39)

2. NİTELEME SIFATLARI

Nesnelerin vasıflarını bildiren sıfatlardır. Sıfatların bu sıfatların büyük çoğunluğunu vasıflandırma sıfatları oluşturmaktadır.

Vasıflandırma sıfatlarını;

- İsimlerin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması,
- Renk İsimlerinin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması,
- Pekiştirilmiş İsimlerin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması,

başlıkları altında toplanılmıştır.

a. İsimlerin Niteleme Sıfatı Olarak Kullanılması

Nesnelerin ne kadar niteliği varsa o kadar da niteleme sıfatı vardır.

ülken “büyük”

Kazaqtın eşepsterinde cıldan **ülken** müşel degender bar. (59/3)

biyik “yüksek”

(Y)ertede minav, tömen jaқта bir **biyik** tav bolıptı. (63/11)

uzın moyın

Éy, jarkınım, “meniki-seniki” deytin ne bar, **uzın** moyınnın biri joқ. (102/2)

topas “cahil”

Topas ayu , añkav qarğa, menirev (y)esek olarğa kelemej külki boladı. (122/5)

kaljakbas “şakacı”

Éldeqalay onın uyqısın bölip, dibısın şıgarğan **kaljakbas** andar bola qalsa, avır jazığa kiriptar boladı. (122/9)

kalın

(Y)ertede **kalın** toğay işindegi bir üñgirde üş ayu turıptı. (149/2)

(y)eski “eski”

Jaña dostın qadiri **(y)eski** dosqa jetpeydi. (166/11)

semiz “şişman”

Al tönkergeñ qazanday **semiz** quyırğın jel urğan javınnın betine tosıp, kürkenin qasına ıqtay qoşqar jattı. (191/5)

surapıl “eşsiz, görülmemiş”

Minaday **surapıl** boranda teke jılı kürke işinde jaylanıp, unıgıp jatatın bolsa, tönkergeñ qazanday **semiz** quyırğın boranğa tosıp, kürkenin qasında jatqan qoşqardıñ hali müşkil (y)edi. (191/32)

keñ “geniş”

Keñ apannıñ bir jağı kuvalap qazılğan üñgir in (y)eken. (192/12)

Onanda meni (y)erkime qoya ber, meni (y)erkin **keñ** dñniyege jebir. (248/21)

batır“yigit”

Qorqak qoydan **batır** qaskır qorqıp qaşıp ketipti degen ataqtıñ özi maskarashılıq goy. (194/38)

Nesnelerin hareket vasfını bildiren sıfatlar ise sıfat fiil ekleri ile yapılmakta ve kalıcı isim olarak fazla kullanılmamaktadır.

köretin

Menin jaksı **köretin** Bözingenim botalamaydı. (173/6)

jatar

Köp outsa “jumısınnan kalarsın. **Jatar** uvaqıt boldı.” dep, tün ortasında şaşıramın. (59/32)

keler

Keler qısta qanday surapıl boran soqsa da toñbaysın. (73/45)

kelesi

Sonda **kelesi** jılı sen ne jep kün köresin, qayda, nenin tübinde panalaysın. ? (153/40)

bolaşak

Bolaşak ulıq (y)eli uyğarıla qoymaydı. (217/259)

b. Renk İsimlerinin Nitelme Sıfatı olarak Kullanılması

Tek başlarına renk ismi olan bu kelimeler nesnenin rengini belirtmek için kullanılınca renk sıfatı olmaktadır.

kök (at)

(Y)ertede bir kedey bay avılnda bolatın béyge jüyrik **kök** atın qosuvğa keledi. (64/6)

sarı (aygır)

Söytip **qurım sarı** aygırdı jegen şolak qaskırdı öltirip, duşpanın muqatıp, muratına jetedi. (67/2)

boz (aygır)

Boz aygır aynala pışkıırıp, avılına qaşıp keledi. (67/13)

ak (kar)
-Kıs bolsa minav, jerdegi şoptıñ bérin **ak** karmen javıp, úskirigin soǵıp tur.(75/31)

koñır (koy)
Ayu bizdın **koñır** koy, koñır koydı jıq ta soy. (79/25)

kızıl (éteş)
Bir küni nén bir **kızıl** éteşti qoranıñ irgesinen ustap aldım da moynın burap jiberip, ünin oşirdüm, -depti tülki barlıq, sırn aqtarǵan bolıp.(109/13)

kızıl-ala (kan)
Jana senderdın artınnan (y)eki qarager atı bar, (y)eki qara bürkiti bar jéne (y)eki tazısı bar (y)eki adam kelip, “janaǵı qasındaǵıtülki joldasındı tavıp ber” dep menin osınday avız-murnımdı **kızıl-ala** kan qıldı. (101/27)

jasıl (orman)
(Y)ertede bir teñiz jaǵasında qalıñ **jasıl** ormanda bir arıstan ómir süripti. (122/35)

qara (aǵaş)
Qara aǵaşın basında qaldı adam,
Jattı şeri bardı da alpıs qadam. (143/3)
On segiz mın élemde senen **qara** maqulıq jaratqan joq. (257/1)

kökşil (yeşilimsi)
“Qaşır (y)eldi tanımaǵanımen qaşır (y)eldin béri tanıdı.”, - dep tik qulaǵı (y)ediregey şubalan quyıqtın **kökşil** önine qalǵandarınin béri burıla qarasadı. (216/17)

c. Pekiştirilmiş İsimlerin NitelemeSıfatı Olarak Kullanılması

Sıfat olarak kullanılan kelimelerin bazıları pekiştirilmiş olarak kullanılmaktadır. Pekiştirme asıl sıfatın ilk hecesine “-p-, -m-” gibi seslerin ilavesiyle yapılmaktadır.

Metnimizde geçen bazı bekiştirme sıfatları şunlardır;

tap-taza “ter-temiz”
Aynalayın arısekem özi barıp, darıya kölge malşıp-malşıp alıp kelse, qanday **tap-taza** boladı. (74/13)

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

kıp-kızıl
Qaşır kelgenşe tülki töriniñ töbesinen tereñ or qazadı da, işin **kıp-kızıl** şoqqo toltırıp, üstinen kiyizben javıp tastaydı. (88/25)

kip-kişkenc

Sonda karşığa buyıktı ornına keltirip, kıstardı tegis jıynağanda, bir-aķ kip-kişkenc kıus-bayğız kelmeı ęalıptı. (61/7)

jap-jakın

Jap-jakın tur, éne key. (80/9)

jum-jumsak

Jum-jumsak jastıkķa otıra ketken kıskır:... (91/4)

jım-jirt

Aynala jım-jirt. (183/16)

jım-jılas

Tülki tüyeniñ kıanı-jımın, bir tal tüğın kıaldırmanı innen inge, körden körge tıgıp, jıp-jılmağay, jım-jılas kıp kırap otırıptı. (74/40)

tım-tıraķay

Söytkenşe bolmadı kıoşķar dérmenimen kelim ayudıñ dél töbesinen şańsıla kıulap tüsti, kıskırılar tım-tıraķay kıaşıa jöneldi. (195/6)

Jolbarıstı körıp andar men kıstar zéresi uşıp, tım-tırağay kıaşıadı, uyalarğı men inderine tıgıladı, aspańğa uşıadı. (68/38)

tım-tırıs

Kıysık ayaktıñ mańında ızıńdap-ızıńdap jürıp, masa bir mezette tım-tırıs bola kıaldı. (146/36)

tım-tunık

Kırda éri suvsap, éri ıstıqtan ölip (y)edim, apannın işi éri salkın, éri túbinde tup-tunık suvı bar (y)eken. (100/29)

op-ońay

Onı ustay tipten op-ońay, men özım de op-ońay ustap alam, biraķ arıstannın özi meni ustay almadı degeni, meniñ denemdi saķıldatıp kıaynatıp baradı. (123/36)

3. SAYI SIFATLARI

Sayı isimleri olan bu kelimeler, yalnız halde kullanılıncaya birer isim, başka bir ismi niteliyorsa o zaman sayı sıfatı olurlar.

Metnimizde geçen sayı sıfatlarını şu gruplara ayırdık;

- a. Asıl Sayı Sıfatları,
- b. Sıra Sayı Sıfatları
- c. Üleştirme Sayı Sıfatları
- ç. Sayı isimlerinden Yapılmış İsimler

a) Asıl Sayı Sıfatları

Nesnenin sayısını gösteren sıfattır. Bunlar aynı zamanda asıl sayı isimleridir. Diğer sayı isimleri ve sayı sıfatları bunlardan yapılmıştır.

bir

Bir iyibalık, (y)eki iy balık, üç iy balık..., bir morj, (y)eki morj, üç morj..., bir kiyt, (y)eki kiyt, üç kiyt, - dep sanadı. (84/40)

(y)eki

Tülki arıstandı (y)ertip kelip, tuşkanın ininin (y)eki avzın körsetti (123/41)
"Mine, (y)eki ayağı ki iltiyip, süm tülki in kıza almaytın, koyanğa jete almaytın, ösekte ayta almaytın koyan boldı" -dep mıs (y)etti.(125/5)

üç

Üç kündik jerge barğan son, demin birak aldı. (135/6)
(Y)ertede kalın toğay işindegi ülken bir üngirde üç ayu turıptı. (148/35)

tört

Osi jolı attan da ozıp, dört ayaklı januvarların arasındagi (y)en jüyriği degen atakka bir jola iye boluvdı maqsat (y)etedi. (161/7)

Burıngı vaqıtta devleti asskan, suvday taşkan, könili jay, dört tülgi say bir bay bolıptı. (219/2)

bes

Ana kıyriği uzun bes tülki: "Senin kıyriğin jok", -dep keleke kılip, küle beripti. (68/11)

(Y)eki jigir sıdırtıp oturıp, bes künde kemlir-şaldın üyine keledi. (77/27)

altı

Burıngı vaqıtta altı tülki joldas bolıptı. (68/10)

Altı batpan avırdı kötergen alıp (y)edim. (269/13)

jeti

Botasın **jeti kabat** temir üyge kirgizip, saqtap, ösken soñ, onı da satamız, -deydi. (174/12)

“**Jeti jildan** beri iş avruvı bolıp jürmin. (1116/11)

toğız

Osinı alsam **toğız torğay** qaladı. (262/44)

on

Jıyırma torğaydın jartısın ustavdı kırğıy mindetine aladı, qalğan **on torğay** bökterginin ülesine tiyedi. (262/26)

on bir

Başqa **on bir kaskır** biyik jardan avnap darıyağa topıldap qulap tüsin, maltıp şığa almay terenı suvğa bir batıp, bir şığıp kete bardı. (193/15)

on (y)eki

Müşel **on (y)eki jil** boladı. (59/4)

Sonan soñ elgi donızdın jetim qalğan **on (y)eki torayına** bardım. (108/26)

jıyırma

Jıyırma torğaydın jartısın ustavdı kırğıy mindetine aladı, qalğan **on torğay** bökterginin ülesine tiyedi. (262/26)

otız

Al biz bolsaq, **otız jastan** éren asıp barıp jıgılamız. (268/5)

otız doğız

Tüeyni ol **otız toğız ret** tayaqtaydı, biraq ol birk (y)eter (y)emes, kırkıñşı tayaqqtı siltegende tüye oybayın salıp uşıp tura keledi. (201/33)

kırk

Osi sapar joritkanda jolım bolıp,

Bolğan (y)eken **kırk şilten** meniñ jarım. (141/5,6)

Ol (y)esekke **kırk tayak** soqtı, ol kırk (y)etpesten jata beredi, tağı oğan elüv tayak soqtı, (y)esek birk (y)eter (y)emes, alpıs tayak tayak soqtı, (y)esek qozğalar (y)emes, jatқан küyinşe jata beredi. (202/2)

(y)elüv

Ol (y)esekke **kırk tayak** soqtı, ol kırk (y)etpesten jata beredi, tağı oğan **elüv tayak** soqtı, (y)esek birk (y)eter (y)emes, alpıs tayak tayak soqtı, (y)esek qozğalar (y)emes, jatқан küyinşe jata beredi. (202/2)

alpıs

Alpıs amal tülkide, alpıs (y)eki amal adamda devşi (y)edi, sol amalınñ birevimen qutqar. (102/10)

Qara ağaştın basında qaldı adam,
Jattı şeri bardı da **alpis qadam**. (143/3,4)

Ol (y)esekke kırık tayaq soqtı, ol kırık (y)etpesten jata beredi, tağı oğan elüv tayaq soqtı, (y)esek bilık (y)eter (y)emes, **alpis tayaq tayaq soqtı**, (y)esek qozğalar (y)emes, jatqan küyinşe jata beredi. (202/2)

alpis (y)eki

Alpis amal tülkide, **alpis (y)eki amal** adamda devşi (y)edi, sol amalının birevimen qutqar. (102/10)

üş jüz

Biraq sender juvas qussındar, ne bolsa sonı jep, **üş jüz jılğa** deyın ömir süresinder. (268/3)

min

Sizge (y)eştene bere almay kııldım dep aytkanınızğa **min rahmet**. (231/38)

on segiz min

On segiz min **elemde** senen qara maqulıq jaratqan joq. (257/1)

b) Sıra Sayı Sıfatları

Bunlar nesnelerin derecelerini sayıların gösteren, asıl sayı sıfatlarından “-ınşı/-inşi/ -nşı/-nşi” ekleri vasıtasıyla türetilmiştir.

birinşi

Qaşkırlar **birinşi** küni kelip, üydi torıydı, (y)eşkiler körinbedi. (111/13)

Birinşisi, “ötken iske könbe”,... (248/26)

(y)ekinşi

(Y)ekinşi küni keledi, (y)eşkiler şıqpaydı. (111/14)

üşinşi

Üşinşi küni qaşkırlar ırıldap kelip, üydin irgesin qaza bastaydı. (111/14)

Munin aldına **üşinşi bir at** şıgadı. (66/42)

törtinşi “dördüncü”

Munin aldına **törtinşi bir at** şıgadı. (66/46)

Sol dosımdı körmegeli, mine **törtinşi yıl** boldı. (257/17)

segizinşi

Segizinşi küni séske kezinde ölip-talıp, barıp salıp turğan qarğa sürinip ketken ulardı basıp qalıptı. (242/15)

on (y)ekinci

(Y)en̄ astiñgi satı bolıp aqsak qaskır turdı, onan keyin başqaları biriniñ üstine biri satılıp şığıp, on (y)ekinci qaskır tömengi butaqqa otırğan qoşqarğa jetip maylı kuyrığına ars (y)etip avız sala bastaqanda, barlıq amalı qurığan teke tek qana:... (193/8)

kırkıncı

Tüyenı otuz toğız ret tayaqtaydı, biraq ol bılq (y)eter (y)emes, kırkıncı tayaqtı siltegende tüye oybayın salıp uşıp tura keledi. (201/33)

c) Üleştirme Sıfatları

Nesnelerin sayısını bölük bölük gösteren sayı sıfatlarıdır.

Kazak Türkçesi'nde üleştirme sayı sıfatı “-lap/-lep³⁴” eki ile yapılmaktadır.

Üleştirme sayı sıfatına metnimizde bir defa rastladık.

bir-birlep “birer-birer”

“Koy, bulardı zar eniretip tastap ketpeyin, obalına qalıp, muratıma jetpespin” dedim de, balapandardı da balapandardı da bir-birlep ustap, asay bastadım. (109/19)

ç) Sayı İsimlerinden Yapılmış İsimler

Sayı isimlerinden yapılan yeni isimler metnimizde belirsizlik zamiri olarak kullanılmıştır.

Sayı isimlerinin “-v,-ev” ekleri ile genişletilmiş olduğunu görmekteyiz. Sayı isimleri önce “-e” eki ile fiil şekline konulmakta, daha sonra fiilden isim yapan “-gü” eki ile genişletilmektedir. (Karahanlı Türkçesi Grameri, 63s.)

birev

-Ey, dosım, bıyılğı zaman burıñğı zaman (y)emes, jaña gana keldim, buyırık şığıptı, birevge-birev zorlıq kılmasha, qoy men qaskır birge jürsıñ, tülki men tavıq birge jürsıñ degen,- (70/11)

Kele jatıp joldan bir qap tavıp aladı, sonan soñ birevi turıp aytadı. (112/10)

(y)ekev

Birevden (y)ekev jaqsı, (y)ekevden üşev jaqsı degen osı (y)eken-av!43)

Sonan keyin Jartıbayğa aşuvlanıp, başka bir jaqqa ketpekşi bolıp, (y)ekevi bir jolğa tüsedı de jürıp beredı. (112/8)

³⁴ M.A. Karayev. K.T.. s.104

üşev

Bularğa bir kaskır kezdesip, üşev bolıptı. (72/39)

Bir vaqıttarda bir tülki, bir tasbağa, jéne bir kene üşevi joldas bolıp kele jatsa, bir jerde bir uvis jatır (y)eken. (101/2)

Bağa kabıldap, üşevi şarttasıp, bir jüre beredi. (263/29)

..., üşevleri jılap, bul üşin janımızdı kıyıp, bir ayla kılalık, dep, keñes kılıstı. (258/8)

törtcv

Törtcv bolğan soñ “tügel boldıq” dep kuvanısıp:... (72/41)

İlgergi zamanda törtcv dos bolıptı birimen-biri. (257/46)

besevi

Besevi birdey şolâk bolğannan keyin (y)eşkim mazaq kılıp külmeytin bol

(y)ekevle-

Jaraydı, (y)erteñ onı (y)ekevlep arğan kırıp ustarmız. (202/38)

4. BELİRSİZLİK SIFATLARI

Nesneleri belirsiz olarak bildiren sıfatlardır.³⁵

Yalnız başlarına birer belirsizlik zamiri olan bu kelimeler kendilerinden sonra gelen isimleri belirttikleri zaman “belirsizlik sıfatı” görevini üstlenirler.³⁶

Metnimizde geçen belirsizlik sıfatları şunlardır;

ér “her”

... ér türlü andar bar ... (70/10)

... biyik tavidin basına şıgarıp domalatıp jibersin, ér tasta bir tügin qalsin. (128/18)

Ér vaqıtta tanbasa bul şabıstan,

Qalatugin (y)emes koy uşkan qıstan. (141/7-8)

Tülkini iyttér ér jerde bir şalıp avızdarına túsire almay júrgende aldarınan bir qoyan qasıp, iyttér somı kuvıp ketkende, tülki bir jağınan bult (y)etip bir suvırdin inine kirip ketip, qıday saqtap aman qaladı. (231/2)

bar “bütün”

Onın bar oyı javız kaskırdı óltiretin déri jasap şıgaruv boladı. (111/9)

Arıstan ótemin dep, bar pérmenimen sekirgende torğa barıp oraladı. (131/24)

³⁵ M. Ergin, T.D.B., s. 254

³⁶ N. Hacıminoğlu, K.T.G., s.64

Arıdım, şarşadım, **bar** avır jumıs menin moynımda. (203/37)
Birev bolmasa birev meni kúdıktan şıǵarıp alar dep, buka **bar** pırmeninşe ekirdi. (210/7)

barlık "bütün"

Baydın **bardık** jilkısı da bir, osı ayǵırı da bir (y)eken. (64/16)
Ondaǵı **barlık** andardıñ menen qalay qarqatının öz közin men kör. (68/33)
(Y)eger kara kaskır jegen bolsa, **barlık** kaskır atavlı adamǵa jerik bolar (y)edi.
(228/18)
Sebebi torǵay (y)eginge túsken barlık kúrtarı kúrtkan. (249/39)

barşa "bütün"

Bir küni Süleyman ğali assalam **barşa** kústı jıyıp alıp aytıptı. (60/25)
Sonda **barşa** avadaǵı kústardıñ ... (60/29)
Barşa kepterler tuzaktan bosanıp, tısqan patşasına raqmet ayttı. (252/42)

baska "baska"

Jumırtqasın kez kelgen uyaǵa tabadı, onı **baska** kústar basıp balapan şıǵaradı.
(63/6)
-Bul tülki suvretinde bolıp júrgen **baska** mıqtı an bolar ma? (119/37)

belen "falan"

Biraq tülki kuyrıǵına "belen jaqqa burıl" dep aytuvdı (y)eskermegen (y)eken..
(84/19)

belenşe

-Belenşe baydın balasıñ ba? (228/5)

bir "bir"

Bir küni Süleyman ğali assalam barşa kústı ... (60/)
Burında bir bay bolǵan (y)eken. (64/15)
Bir jıldarı kıs öte kattı boldı. (66/7)
Bir uvaqtarda bir tülki, bir tasbaqa jéne bir kene úşevi joldas bolıp kele jatsa, bir jerde bir uvis tarı jatır (y)eken. (101/2)
Bir kempirdin bir sıyırı men bir tekesi boyıptı. (198/2)

birer "birkaç"

Birer kün ótken soñ, qarakułaqqa maymıl kelip joǵılıptı. (131/37)
(Y)endi birer kuşak şöpti alıp laktırsa dirildep jatқан koşqardıñ maylı kuyrıǵına kaskırdıñ tisteri tiyetin (y)edi. (197/11)

birneşe "birkaç"

Akıñ, birneşe şöp tamırlardıñ qaynatıp, déri jasaydı. (111/10)
Şoşqa birneşe kün (y)erikken sayın, (y)emen tübin qazatın boladı. (153/33)
Birneşe jil işinde onıñjemtigin aluvmen kus jep tavıladı. (163/22)

Koşkar men ~~te~~ otin ottap, suvın işip, qalın toğay arasında **birneşe** kün jol jürdi. (195/11)

Birneşe takapparlıq kılık kıldı. (209/36)

Osımen **birneşe** kün jürdi. (226/9)

Sıylı bizdin, ~~patşamız~~, bizden **birneşe** kepterler jolavşısı barıp kelgen (y)edi, sol jolavşılar bir jaqsı hoş ~~habar~~ aytıp keldi. (251/24)

birtalay "çok"

Azbay kayteyin, **birtalay** künnen beri tamağıma tük salğanım joq. (106/34)

as tülki bolıptı. altı joldas(68/10)

bükil "bütün"

Arıstannın asa ~~korqınıştı~~ zor davısınan **bükil** toğaydağı añar, maldardın zéresi uşıp qaltıradı. (124/21)

Kıysıq ayak **bükil** ormandı kezip, buta-butanın arasimen jürüp keledi. (147/1)

Tünekti türüp, ~~qarañılıqtı~~ serpiltip, **bükil** élemge jarıq sévleni sebeleytin küdiretti kün özinsin. (235/13)

Bükil élemge ~~patşa~~ bolıp, barlıq biylikti öz qolıma alsam, budan da jaqsı turar (y)edim. (245/31)

(Y)endeşe ~~mağan~~ öpkeleme, jaman atındı **bükil** orkanğa jayıp güvleteyin, bélem! (268/33)

(y)eş "hiç"

... (y)eş uvakıtta jılqışı baqpaydı. (64/18)

Qolıma osı (y)eşegim tuskennen son

(Y)eş jeri jırtılğan joq ultanımdın. (206/32,33)

Senin (y)eptiligindi, (y)eş nérseden tayınaykın bettiligindi bilgemin. (246/11)

Bul kepterler özderi şoşıp qalğan nérseler, (y)eş jerge qonbastan, damıl kılmayınşa uşıp kelip, saraydın tap aldına kelip qonıp otırdı. (252/26)

(y)eşbir "hiçbir"

(Y)endi arıstan (y)eşbir éreketpen tuşqandı túsire almaytının bilip jata beredi. (125/42)

Bul jerde (y)eşbir hayuvannın ayağın bastırma dep (y)edi. (131/40)

Pes tutıp, mazak kıılma (y)eşbir jandı. (139/17)

Alpamsaday ayujudırıqtay qoyandı ustap alıp, (y)eşbir jazıqsız qulağınan tartıp kıynadı. (146/2)

Adamnın ayu kuşuvaq amanına,

(Y)eşbir söz keltirmeydi kıyalına. (148/11,12)

(Y)endi (y)eşbir küdik keltirmeydi. (196/33)

hémmec "bütün"

Bir küni tünde bayağı qalpınşa kıdırıp jürse, bir boyavşımın lapkesi aşık qalğan (y)eken, soğan kirip, **hémmec** denesin boyap alıptı. (69/9)

ķanday

On (y)eki ķoydın jabağısı öziñe **ķanday** jılı jabuv boladı. (73/42)

keybir "bazi"

Solay bola tursa da **keybir** jaqsılık jaķpağan ańdar sizdi ümitsizdikpen avzı barıp jamandavın koymaydı. (123/20)

Sonda da **keybir** dene müşelerimdi budan da édemirek (y)etüvge bolar (y)edi-av dep oylaymın. (172/11)

köp "çok"

... **köp** ańdar tań ķalıptı. (69/14)

-Men kökten túsken paşsalarınmın, -dep, özin-özi maķtap, **köp** zaman saşaradağı ańdarğa hükim dava jürgizip, taķķa minip, paşsa bolıp turdı, hém neşe türlü tünde ańdar ķızmetinde bolıp, ķoldarın ķıvsırıp turdılar. (69/18)

Sol saydın boyında mańırap jayılp jürgen sansız **köp** koy bar. (78/41)

Ķoy, tülkim, olay (y)emes, bizde jirtķış ayvanattar **köp**: iytbalıķ, morj jéne kiytter bar, -deydi iytbalıķ. (84/30)

külli "bütün"

Sol arıstan özin **külli** ańdardın, maldardın paşsasımın dep jariyalaptı. (122/37)

ne "her"

Süleymen paşsa bir ķatının meylinşe jaķsı körip, sonın ne aytkanın orındaydı (y)eken. (61/2)

neler

Neler uřķır, ķıran ķustar talaptanıp köripti. (63/12)

neşe "nice"

Neşe zamannan béri bizdi aldap jürgen (y)eken. (69/25)

... neşe türlü tav tasķa salıp jorta beredi. (66/48)

Neşe künnen beri ķandı avzına ķara şıbın da ilinbegen bir ķaķır avıldı torıp, ķorağa jaķın kelipti. (106/2)

İlgeri neşe zaman bizden burın. (139/30)

Neşe künder jol bastım. (174/35)

Ķudanın ķuriteli bar neşe küşti,

Saladı pendesine ér türlü isti. (206/26,27)

Söytip, bir künde osı jelmenen neşe jaķsı adam ötedi, neşe jaman adam ötedi, sonı men bilip turamın. (221/23)

pélen "filan"

Nil darıyasındağı **pélen** miñ jasağan bir jayın Süleyman payğambardın at basınday ğavharın jutķan yeken. (163/14)

Pélen jerde baķır bar, barsa baķır tursın tükte joķ. (251/34) 0)

tamam

Düniyedigi **tamam** qustardın süyeginen saray salıp ber. (61/4)

Tamam qustın zorısın. (175/24)

5. SORU SIFATI

Nesneleri soru halinde belirten sıfatlardır.

Metnimizde geçen soru sıfatları şunlardır;

ne "ne"

Endi **ne** amal jasaymız dep ollap, tünimen uykı kör/mepti. (91/16)

Sen qorıqsan özim jeyin, bugün bazar munıñ **ne** pélesi bar deysin, qul bazarğa barğanda quyriq arzan bolğan-dı, arzan quyriqtı köbirek alğan-dı. (127/25)

Buğan **ne** aqıl beresinder? (173/7)

qanday "nasıl"

Kaysımız **qanday** jerge qanday kisige bitsek, jaqsı bolar (y)edi. (60/14)

Sen **qanday** qorğanış bola alasin? (146/15)

Aşuvlansam bar goy, **qanday** juvan aqaştın bolsa da tamırimen qoparıp tastaymın. (150/19)

(Y)ekevi alıp kelgen almaların üninin aldına tökip qoyıptı, **qanday** törelik aytatının tosıptı. (151/30)

qay "hangi"

... kisinin **qay** jilda tuvğanın aytsa,... (59/9)

Qay jaqqa ketti? (76/45)

Qay jaqqa qaray ketti? (127/14)

(Y)endi **qay** jerime konar (y)eken ol? (146/34)

-Sonda **qay** jeriñdi tüzey tösüvge bolar (y)edi dep oylaysın? (172/13)

"Boyı bittey bolğanda qorıqpaytın ülken jüregi **qay** jerine sıyıp tur (y)eken? (217/45)

Bul kepterler **qay** jerge tuser (y)eken, tüsken jerin körip, sayatşığa habar qıların? (252/24)

qaybir "nasıl"

Barsın, özin urlatıp jürgen köz mağan **qaybir** qaravılşı bolıp jarıttadı? (85/15)

ZARFLAR

İsim soylu kelimelerdir. Cümle dışında tek başlarına isim olan kelimeler, cümle içerisinde bir fiilin veya sıfatın anlamını tamamlıyor veya niteliyorsa “zarf” adını alırlar.³⁷

Metnimizde geçen zarfları şöyle gruplandırdık;

1. Hal (Durum) Zarfları
2. Miktar Zarfları
3. Yer Zarfları
4. Zaman Zarfları

1. HAL (DURUM) ZARFLARI

Durum ve tavır ifade eden her isim, durum zarfı olarak kullanılabilir. Durum zarfları bu sebepten çoktur.

Metnimizde geçen durum zarfları bazıları şunlardır;

édeyi

-(Y)ey, osılay şarşap oturganda kônildi kötereyin dep, **édeyi** sayrap oturgan joğpın ba? (259/38)

berik

Ol uyasının kabırğaların jas butağtarmen taspalap, **berik** (y)etip ördi. (62/35)

bılay

(Y)ertede jilkı künge qarap **bılay** deydi. (172/7)

Sonda bosağada turğan bir jetim bala **bılay** depti. (173/9)

Ne aytatının küni burın oylap koyğan aq lağ **bılay** dep, til kattı. (183/24)

bılayşa

Birneşe ret jilkını korğagan son, kaskırlar ulıp-ulıp jıynalııp, kenes kılıp bılayşa dep ağıldastı. (200/2)

bulay

Maymıl joldas, sen **bulay** dep aytpa... (153/12)

Jas botamnan ayrılıp,

Bulay balar ne kıldım?(174/30,31)

³⁷ N. Hacıeminoğlu. K.T.G., s. 66

bulayşa

Bay aygırdın üyirinen **bulayşa** bölünip kelüvi tegin (y)emes, (y)ekenin bilgen jilkışının balası, aygırdı jügendep, (y)erttep, qaruv-jarağın asınıp, jilkının sonınan kuvadı. (67/13)

jaqsı

(Y)eki kulağım sözinde tur, (y)eki közim özinde tur, siz (y)etti **jaqsı** köredi deydi jurt, sol paspa? -deпти.

“**Jaqsı** barsañ barıp savdalap kel”, -dedi. (126/14)

Şirkin-ay, bul terenirek jerde bolsa suv astında şam janganday jarık bolar (y)edi de, közim budan da **jaqsı** körer (y)edi. (163/29)

Qarnım aşıp kele jatır (y)edi, munday **jaqsı** bolar ma! (183/35)

munday

Jol bolsın, tülki biy, burın bizge **munday** kürmek kılmavşısı (y)ediniz, (y)endi kalayşa kürmek kıldınız? (98/26)

Jaqsı, seni jibereyin, biraq, mağan ayt, nelikten sender ér vaqıt **munday** şatsındar? (154/20)

oñay

Qırım sarı aygır ölse başkasın jev **oñay** körindi. (66/3)

Al jaylavğa barar joldı tabuv da **oñay** (y)emes. (183/6)

osılay

Qırım sarı aygır **osılay** sınşıl şolaq qaşırğa jilkı bermey jüre beripti. (64/36)

Osılay qorqip kele jatqanda teke kenet juvan **qarağaydın** tübine toqtay qaldı. (193/28)

osılayşa

Mısıq pen iyt adam balasının qolına (y)en alğaş **osılayşa** üyrenipti. (223/15)

olay

Nege ökpeleyin, **olay** oylama. (87/18)

Qaşır aytı: “Beşara, **olay** bolsasañ,

(Y)endi meniñ soñıma (y)er tilimdi alsañ,

Qoreksiz seni aştan öltirmeymin. (117/35-36-37)

onday

Maymıl joldas, sen bulay dep aytpa, (y)egerde **onday** aytatugın olsañ éveli özinnin sıyqına abaylap qarap, sonan keyin munday sözdi aytsañ sıyadı. (153/12)

Men bir annan qorqip kelemin, **onday** qorqınıştı añ dünyede joq şıgar, oğan kulak ornına qanat bitken, bas degenin baqırkazanday, aqırğan üninen jer silkinip, kök jarılğanday, - deydi. (202/32)

onşa

Halim jakşı, şarşap onşa rencigem jök, jalğız-aq sen jağınan bir kórkıniş söz.
(y)estim, küyzelip keldim sağan. (204/7)

solay

Bul solay jata tursın. (66/17)

şın

Karagım, alay deme, kıldım tévba,
Şın tastap ketesin be meni javğa, (81/33, 34)

tcñ

-Aynalayındar-ay, meni ayta körme, mına tarını (y)ekevin tcñ bölip al, men senderge ırza bolayın, olar kelse "bilmeymiz, qayta ketkenin de", - dep, tülki ketip kaldı. (101/30)

tügel

Qoşkar men teke şel men kempirdin ne aytkanın tügel uğatın, tügel orındaytın.
(188/17)

Keşke qaray kün rayı buzıldı, kilegey qara bulttar aspandı tügel javıp sapırılıp ağılıp, satır-kütir (y)elip najağay oynadı. (190/47)

Teke qoşqardı (y)ertip şömelelerdi tügel aralap, jan-jağın tügel aynalıp şıqtı.
(196/37)

Aynalanı tügel şolıp şığadı, (y)eştene taba almaydı. (204/37)

Kus atavlı tügel belgilengen vaqıtta top-tobimen patşanın ardasında qaray şubırıpı. (250/9)

uzın

Ol mezgilde qoyandarın quyırğı uzın bolıp... (667/17)

Sonan beri tülkinin quyırğı uzın bolıp, qoyannın quyırğı kışka bolıp qalğan (y)eken. (62/22)

uzak "uzun"

Osılaysa pil men maymıl öz boylarındağı artıqşılıqtarın aytıp uzak talasıptı.
(150/25)

üş

Januvar, tegi tulpar tuqımınan bolsa kerek, siré. qazanğa jaña salğan (y)ettin qandı köbigi şıqqanşa, söreni üş aynalıp, ozıp kelipti. (63/36)

Meni de sınap körşi, sekireyin, -dep jartaska üş kelip, üş ret qaytadı. (107/18)

Tipti sazayın özim bereyin", -dep, jalınğan soñ, arıstan alañdap, qarakuñlaqqa qaray ayağın (y)eki-üş bastı. (134/31)

2. MİKTAR ZARFLARI

Bunlar azlık-çokluk ifade eden, miktar derece bildiren zarflardır.

kaşadan

Üş bölgesin bul érkaşamızğa **kaşadan** tiyedi. (101/13)

artık

Kaşa sanasam da ölinin biri **artık** boldı (61/21)

Apıray, mina közim burınğı közimnen éldeķayda **artık** boldı-av. (85/26)

(y)en̄ "en"

... (y)en̄ akırkı at törtinşi at... (66/46)

(Y)en̄ sonında "(y)endi kim kaldı?"- degend, ... (63/15)

(Y)en̄ irisi jéne miķtısu aķ tös ayu bolıptı. (149/4)

(Y)emennin̄ büşikterine jemis şıgadı, ol şoşkanın̄ atasının̄ ası, (y)en̄ süyip jeytin tamağı boladı. (153/23)

Koşkar men teke şal men kempirdin̄ janınday (y)en̄ jaksı köretin malı (y)edi. (188/15)

Tüye (y)en̄ aldı, onin̄ artında (y)esek, (y)en̄ sonında, kolında tayağı bar, kaçayın kele jatadı. (201/25)

(Y)erte, (y)erte, (y)ertede, (y)eşki kuyırğı keltede, an men kústardın (y)en̄ édemisi, simbattısı éteş bolıptı. (234/17)

Al sona ösimdik pen candıların̄ (y)en̄ létisin bilip alıp, paşasına қарay éveley uşıp, éndetip kele jatķanda, қарlıғаş kez boladı. (246/3)

köp

... sol sebepten öli **köp** şıķtı. (61/25)

Bir қattu boranda sınşıl şolaқ қашır ulıp, **köp** қашırdı қasına jıynap alıp, қurım sarı ayğirdin̄ üyirine kele-aķ tiyisedi. (66/12)

Üytkeni ol aylanı **köp** bileği. (85/34)

Teke bastap júrip otırıp, **köp** uzamay қашır apanına keldi. (192/11)

-Şınında da, қојamızdın̄ jaman (y)ekeni ras, **köp** jumşaydı, kütimimiz-aķ. (201/9)

(Y)esektin̄ **köp** uzamay-aķ öletin türü bar. (202/6)

Ol mınaday, қојamız jumşқа барғанда adamdarğa ayıp keldi, ögizim avırıp қaldı, **köp** uzatpay soyıp satıp aқşa şıғarıp almasam, arıған son̄ қundi bul şıғarmaydı ğoy. (204/10)

Éyel **köp** keşikpey-aķ jan tapsıradı. (233/19)

öte

Öte édemi, қuyırқ, jalı jerge süyretilip, üstinen toқtamay, suv tamşılap turadı- mıs (62/5)

Bir jıldarı kıs **öte** қattu boldı. (66/7)

Ol қasında tepkeli turған (y)esekti körip **öte** nazalandı. (122/26)

Bir koyan **öte** aylaker (y)eken. (155/16)
Ol **öte** (y)esti jayın (y)eken. (163/17)
Sondıktan ol **öte** tékappür (y)eken. (234/19)
(Y)egin **öte** jaksı şıgadı. (249/24)
Kursın, iyistinip ketipti, **öte** démsiz (y)eken. (268/17)

asa "pek"

Aristannın **asa** korkınışı zor davısınan bükil toğaydağı andar, maldardın zéresi
uşıp kältüradı. (124/21)

Asa avır jumıstardı aqtarar kezde belimizdi tas kılıp buvıp alamız. (168/40)
Bügin sizge **asa** zor sıy-sıyapat körsetüvimiz kerek. (168/41)

az "az"

-Kaskır, burın mağan **az** korlık körsetken joksın, seni şıgarmaymın, jemtikke
(y)ertip kelüv maqsatın da seni joğaltuv bolatın, osında qal! (95/9)
(Y)endi men karaytım, sütim **az** boldı. (138/33)
Sizden denernin üykendigi bolmasa, aqılım **az** (y)emes pe? (246/17)

ébden

Şoşka **ébden** aşıgadı, ötkenge ökinedi, biraq odan tük payda şıqpaydı. (154/14)
- Ey, tüye, men jük tasuvdan **ébden** jalıqtım, jon terimnin tamtığı qalmadı.
(201/4)

Jumis basına barğan son, (y)esekti kündeği ögizdin isteytin jumısınin berine
saladı, (y)esek **ébden** şarşap qaljıraydı. (204/2)

- Moyneke, munin **ébden** aytarlık söz. (220/10)

-Ov, qarğa, tañ atqalı, balapandarıma jem tasıp, **ébden** şarşap, mina qayının
sayasına azdap demalayın dep otır (y)edim. (259/32)

Ne azıgı, ne bas suğar panası joq şöje **ébden** aşıgadı. (260/16)

tap

Tap solay isteymiz. (201/21)

Sulap jatқан korkınışı jirtkıştın **tap** özi. (203/11)

tım

Joldas (y)edin göy, sözindi beri taman kelip aytşı **tım** bolmasa, - deydi kaskır.
(95/16)

Qaseke, **tım** körsekızar (y)ekensin. (111/36)

kanşama

Qarğıs atkır (y)eseksenin tilindi alamin dep, **kanşama** tayaq jedim, onin üstine
(y)eki (y)ese jük köterip kelem. (202/10)

kanday

- Oy, dosım-ay, munin **kanday** jaksı aqıl,-deydi kaskır kuvanıp.(204/44)

şok

Қоысы саған бир сaba сүт, қоылар, сиздерге бир **şok** жақсы шөп берем. (210/18)

minav

Мисікжан, minav жуvas айван (y)eken, балалардñ ішине қосып қоya тұрып, менñ балаларымнñ көзи ашылғанша осындай қылып оынатайық. (211/14)

3. YER ZARFLARI

Ашағы yukarı hepsinde бир yön ifadesi olduğu için zarf olarak fiilin yönünü gösterirler.

Metnimizde geçen yön zarfları şunlardır;

joғarı "yukarı"

.... joғarı көter. (68/27)

O, ormannñ aқылгөyi,-deпти pil uzun тұmsıgın joғarı созып тұрып. (150/30)

Menñ сıldırмағымды joғarı көтеріп бермей jatır. (158/23)

Бавыр жүninen тамшалаған қызılға jabıla қарап отырған аңдар onñ arıstannan joғarı шығып алғанına қаран қалısadı. (217/41)

Еlden вақта "jep boldı ma (y)eken" деп бөдене joғarı ушып қараса, (y)etке toyып түlki ketip қалыпты. (323/31)

ilgeri "ileri"

... ilgeri жүрүvge ... (67/28)

Қорықпа, minav bastı osı jerge қоыып ket te, менñ artımnan (y)ere ber, деп, ilgeri batıl attap basып, ot aynala şokıyın şokıyып отырған қашқırlardñ ortasına jetip keldi. (193/42)

Арғы жағаға жүзип öтip шықты да, бөгелместен ilgeri жүрıp ketti. (196/25)

İysi murnına барған sayın jerik asına қумары artып, қара қашқır silekeyin ағызып, ilgeri umtıла түсіп, ars-ars (y)etedi. (226/46)

İlgeri umtıлып, қашқırға таман барып қал, ol саған umtıladı. (228/42)

Onñ қавırsındары terge малшынып, аңгып торғайды бүрүvge ilgeri soza түсіпті. (262/37)

keri "geri"

Сөytip, алмаларды алıp болған соñ, (y)ekevi keri қайтыпты. (151/26)

Бестñ jayın уққан соñ at pen сыйрды бир күншілік jолға jолбарıs aydap барып, (y)ekevin қатар тұрғызып қоыады да, öкiрiп тұрып keri қайтуvға белgi beredi. (161/11)

Қумырşалар өз патшасынñ жарлығın orındав үшін jan-jaққа тарап ketedi de, birinñ sonınan biri keri orala bastayды. (168/27)

Савыşқан joғарыдан төмен қарап, өз isine özi ökine, шықылқтаған бойымен аһлап-үһлеп, бир canbastay ушып, keri қайтыпты. (203/22)

tömcn

Tülki kaçkır menen jolbarıs (y)ekevin aldap tastap, jügirip şeektegi mayğa keledi. (y)eli **tömen** tüsirip jedi, kaçtıp kaçkır menen jolbarıska keldi. (71/1)

Tülki maymıldı körip, basın **tömen** salıp, kıyırığın bulandıatıp, (y)erkelep, irjandap, külip sélem berdi.)98/24)

Sodan keyin moynın bir joğarı, bir **tömcn** sozğılap, öneşin kırmaykarkılday bastaydı. (259/25)

beri

Joldas (y)edın göy, söziñdi **beri** taman kelip aytı tim bolmasa, - deydi kaçkır. (95/16)

Beri taman şıkşı, söyleseyik. (266/17)

ķarsı

Arıstan kaçkırıldı kıvalap, şarşap kele jatsa tülki oğan **ķarsı** jolıktı. (76/34)

4. ZAMAN ZARFLARI

Fiilleri zaman bakımından tamamlayan isimlerdir.

Metnimizde geçen zaman zarfları şunlardır;

aldın

Jılkığa jetip, **aldın** orap üyirdi keyin kıyıradı. (67/15)

Tülki bulandıay **aldın** orap, keñesti kızdıra tüsipti. (108/12)

érdayım

Sonın üşin kaçkır **érdayım** tülkiniñ artınan tüsip, añdıp jürüp, bir küni kaçkır barıp onın inine kirgen. (62/12)

élden (soñ)

Élden soñ tülki ağaş işine kirip ketip, ağaşın tübinde turgan koyandı köredi. (62/16)

érķaşan

Érķaşan kaçkır menen tatuv turmagan sebepti kıyırığıñın coktığı jürgen izin jasıra almay, oğana bek kattı zalal keltirgen. (62/9)

éveli

Sondağı kögersinder munı **éveli** özderindey kögersin (y)eken dep kirgizipti. (260/28)

burin

Jıylıǵan köpke ayttı: “Bul talaskañmen (y)eş nérse önbes, kündi qarap turalıq ta kim **burin** körse sol jil bası bolsın” deydi. (60/2)

Men jeymin muni, men **burin** kördim. (152/9)

Qara laq bin kün **burin** tuvǵan (y)edi. (182/34)

(Y)eger senen **burin** men barıp qalsam, meniñ kelgenimdi bilip, qara avıs maǵan qaraǵan kezde, qara qaskır qara avızdın moynın burap tastaydı. (228/44)

Qaytsen de qaskır jaktan menen **burin** bar, qorıqpa! (229/1)

(y)erte

Kökek künde **erte** turup alıp... (62/27)

(y)ertede

... (y)ertede savıskan men kökek bir ormandı mekendepiti. (62/25)

(y)endi “şimdi”

(Y)endi başka jaǵına keleyik. (66/17)

(Y)endi birine biri avız salǵalı tur. (229/32)

Alayda bolsa, köpşilik baruvǵa niyet qılıpsızdar, (y)endi baralıq. (251/44)

(Y)endi sen küşikti kim şıǵarıp aladı? (261/14)

(y)erten

Jattı üşevi o küni, **erten** turdı üşevi. (71/18)

Beribir bugün men seni évrelenip şıǵarsam da sen (y)esalañ (y)erten taǵı soqıqtap, (y)ebelektep jürip torǵa tüsesiñ ğoy. (261/14)

jaz

-Sen kış içinde büytip éri aştan, éri jılı qorañ joq, suvıqtan ölgense, özindi bizge sat, **jaz** şıǵıp, köktem tuvǵanda seni botalı ingen qılıp bereyik. (75/35)

Jaz şıǵa tülki üş küşik tavıptı. 887/26)

qazir

-(Y)ey, qarañdar, men aytkan (y)edim, (y)endi népsi tuzaǵına ilindik, **qazir** sayatşı kelip, basımızdı kesip, (y)etimizdi qavap qılıp, jünimizdi jastıq qıladı. (252/12)

-(Y)ey, aqımaq, (y)esalañ, **qazir** kün taltus (y)emes pe? (261/11)

keşe

Keşe bir tavıq jep (y)edim, soǵan janım aşıp jılap ta jiberdim. (100/15)

keşke

Keşke tırnanıñ keletin uvaǵında tırnanıñaldına şıǵıp, solq-solq jıladı. (101/40)

keyde

Birde qaskır sıyaqtı jırtkış ańdardın kezip jortkan izderine duşar boladı, **keyde** tün içinde aynalada ulıǵan qaskırdın ünin, aqırdan ayudın, qorsılǵan qabannın davıstarın (y)estip, janı alqımına tıǵıldandey üreylenedi. (190/24)

keybir

Keybir jüzgiş toptarı tobın jazbay, kıyındıqpen maltıp aralğa tura tartıp jiljuvda. (196/15)

keyin “sonra”

... **keyin** qayıradı. (67/16)

... onan **keyin** jersin. (93/15)

Sonan **keyin** Jartıbayğa ašovlanıp, başqa bir jaqqa qaşıp ketmekşi bolıp, (y)ekevi bir jolğa tüsedi de jürüp beredi. (112/8)

Munı (y)estigennen **keyin** üki (y)endi pil men maymıldın ne sebepti talaskandarınñ sırina tüsünedi de, oylanıp qıladı. (150/37)

qıs

Qılışın süyretip **qıs** keledi. (73/27)

Qıs bolıp, uvaq añ tavsıladı, arıstan qaşqır, tülki üşevi aşıqadı. (75/25)

köktem

-Sen **qıs** işinde büytip éri aştan, éri jılı qorañ joq, suvıqtan ölgense, özindi bizge sat, jaz şıgıp, **köktem** tuvğanda seni botalı ingen qılıp bereyik. (75/35)

kündiz

Kündiz özi toğayğa jayıluvğa baradı da laqtarına aytadı (y)eken. (112/7)

Buringı zamanda bir tülki jaqın mañaydağı qalalarğa tünde barıp köşelerin aralap **kündiz** tüsip qalğan (y)et, may, onday-mundayların terip jep jüredi (y)eken. (69/6)

mana “demin”

Mana sağan jeme degende, bolıp pa (y)edin,... (74/35)

soñira “sonra”

Özdi-özin büytip jatqanda, **soñira** mağan on (y)eki qoydı qalay beresiner?- dep tüye uşıp türegelip tayrandap-tayrandap ketip qaldı. (75/1)

sosin

Éveli seni jeymin, **sosin** taydı,

Béribir kezeginen qutılmaysın. (114/6,7)

tañerten

Men **tañerten** turıp,şaşıp, habar aytamın “tañ attı” dep... (59/25)

EDATLAR

“Tek başlarına anlamları almayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli ilgiyi kurmaya yarayan” “âlet sözler”dir, “vasıtalar”dır. Daha müşahhas bir ifade ile anlatmak gerekirse, denilebilir ki *edatlar* dilin mantıkî kuruluşunu teşkil eden cümle yapısının “harcı”dır. Bu bakımdan görevi itibari ile isim çekim eklerine benzerler.³⁸

1. ÇEKİM EDATLARI

İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümledeki diğer unsurları arasında zaman, mekan, cihet, tarz, benzerlik başkalık v.b. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatları diyoruz. Bunlar, mutlaka bir isimden sonra gelmeleri ve ancak o isim sayesinde mana kazanmaları sebebi ile, isim hal eklerine çok benzerler.³⁹

Metnimizde geçen çekim edatları şunlardır;

beri “beri”

Zamannan beri bizdi aldap jürgen (y)eken. (69/25)

Sonan beri tülkinin (62/22)

Neşe zamannan beri bizdi aldap jürgen (y)eken, “men sizderge kökten tüsken patşamın”, - dep. (69/25)

(Y)e, kaçkır, meniñ tabanıma tıgılıp turğan bir şege bar, birneşe künnen beri azaptanıp jatırmin, tım bolmasa sol şegeñi tastap, onan keyin jeseñ rıyzamın. (93/42)

Neşe künnen beri kandı avzına kara şıbin da ilinbegen bir kaçkır avıldı torıp, korağa yakın kelipti. (106/2)

Jeti jıldan beri iş avruvı bolıp jürmin. jeti jıl(116/10)

-Az vaqıttan beri basım suvğa batpaytın bolıp kaldı, sebebin ne (y)ekenin surap kel. (116/24)

Sodan beri avız bağıp, küştilerdiñ sözine kirispeske ant (y)etken (y)edim. (134/7)

-Üş jıldan beri işip jürgen suvımdı laylap jürsüñ. (187/32)

Ol kölišikti köpten beri meken (y)etip jürgen bir bağa bar (y)edi. (263/20)

bermen “beri”

Sonan bermen qaray jarқанat tek tünde uşatın bolğan. (60/36)

bılay “böyle”

Kaseke, yendeşe budan bılay jigi ayrılmaytın dos bolayıkşı, -dep ötinipti tülki. (87/20)

Budan bılay arız aytatın bolsandar, jilinşikterindi şağamın! (91/13)

³⁸ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s. IV

³⁹ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s. I

Seni budan bilay tülki men kaskır jek köredi jéne (y)eşkaşan sıylamaydı.
(149/28)

Budan bilay sen menen kaşuvşı bolma. (171/43)

boyı

Tisi sinirge ilingen boyı baylanıp tülki de orğa tüsedı. (94/37)

Jaz boyı jumıs kılmay jürgen bolsan,

Öz obalın özine, jalqav, mundar. (165/15,16)

Bastı jarık ottın jiyegine kaqtap koyıp, tüni boyı koşkar men tekejaybaraqat dem alıp, uyqtap şıqtı. (194/22)

Ömir boyı birşek bolıp, qatıp qalğan januvar ker tulpar da kaskırđın dübirin (y)estigen kezde dübir-dübir (y)etip, itıp-itıp ketedi. (226/48)

boyınşa "göre"

Buringıdan qalğan sözder boyınşa sol hayuvandar jil ağası boluvğa davlasıptı.
(59/11)

Aytuvı boyınşa tülki sırtqa şıgıp aladı da:... (95/7)

Katını manağı tülkinin üyretüvi boyınşa: ... (120/12)

Oğan öziniñ buyırığı boyınşa semiz sıyır, semiz jilki, koy, buğı-maral sekildi januvarlar belgili "tértip" boyınşa kelip turadı. (121/28)

Sender érdayım koy (y)etine kuştar bolsandı, quday émiri boyınşa (y)endi biz kaskır (y)etine kuştar boldık. (194/6)

Osi maldin jilkıdan türi bölek, jilkımen tuvis (y)emes sıyyaqtanadı, koy, osinin özine jabılıp, özin jesek, jilki osıgan qalay bolısar (y)eken, - dep, oylasıp, aqıldasıp boldı dağı tağı jilkiğa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa koqırayıp, topıraq şasıp, ökirip aybat kılıp, kaskırlardıñ aldınan şıqtı. (200/5)

Kaskırlar vağda boyınşa tus-tusınan ögizge jabıldı. (200/10)

Orda kızmetkerleri patşanın nusqavı boyınşa kustardı ret-retimen kaz-qatar otırğızadı. (250/10)

Savdeger bişare tülki aytkan boyınşa qorjinnin avzınan ustap, jilandı tasqa urıp öltirip qutuladı. (256/4)

day/dey

Birde kaskır sıyaqtı jirtkiş andardın kezip jortkan izderine duşar boladı, keyde tün işinde aynalada ulıgan kaskırđın ünin, aqırdan ayudın, qorsıladağan qabannın davıstarın (y)estip, janı alqımına tıgıldandey üreyledi. (190/24)

(Y)ey. bişara jılan, (y)endi örtten qutulđın, seniñ janın dağı meniñ janımday, seni kutqarğanım üşin bir jaqsılıkqa jeter me (y)ekenmin? (253/40)

deyin "kadar"

Töbet küni büginge deyin tavıqtardı tülkinin, kaskırđın jéne başqa jirtkişardıñ jébirlevine jol bermey, meyirimmen korğan keledi (y)eken. (91/45)

Tüske deyin qalmasa körgen bélem

Körer (y)edin zorıgıp ölgenimdi. (143/17,18)

Tañ atqanğa deyin kirpik ilmey otırsam da seniñ köziñdi joyarmın. (147/33)

Söytip, koyan añdardı basınan ayağına deyin aralap şıkkansa, kazandağı suv suvıp kalıptı. (155/32)

(Y)eştene öndire almağan bögelek kaytayın dese, sona hannan korkıp, eli küngü deyin salığın ala almay, sıyırdı kuvalap jür desedi. (170/6)

Birak sender juvas kussındar, ne bolsa sonı jep, üş jüz jılğa deyin ömir süresinder. (268/3)

karata “-a/-e doğru”

Kerven sarayına karata uşıp kete beredi. (252/21)

-Éne bir köringen ülken orda-inge karata meni jetkizinder. (252/32)

karay “doğru”

Ol tavdan éri karay (y)eşbir ... (63/11)

Söytip biyik tavdan asa almayğan kústar arı karay bödene tesken tesikten ötip barıptı deydi. (63/26)

... avılğa karay jılkımen bet burğanda, ... (67/21)

... balağa karay onı ala jöneledi. (67/33)

Künimen jürıp otırıp, keşke karay bir tavdın (y)etegine keledi. (79/39)

Éytevir osı jakka karay kele jatır. (101/28)

Kay jakka karay ketti. (127/14)

(Y)endi bolsa üyge karay kayt, men de keteyin. (139/11)

Élden son tülki ayumenen orğa karay jürise bastaydı. (145/27)

Munı ötip bara jatқан añşılar körip kalıptı da kuvanıp, derev kelip buğılardı arbasına salıp üylerine karay jönele beripti. (152/19)

Keşke karay kün rayı buzıldı, kilegey qara bulttar aspandı tügel javıp sapırılıp ağılıp, satır-kütir (y)etip najağay oynadı. (190/47)

Kaşkır kelesi küni arқан tavıp aladı da, onın bir uşın jolbarıstın moynına, (y)ekinşi uşın özinin moynına baylap, (y)ekevi alańğa karay jöneledi. (202/39)

Bular arbasıp jatқanda, men iyt jağınan bararmın, sen körbestimen kaşkır jağına kel, sol uvaqıtta kaşkır senin iysindi bilip, sağan karay burıla berer, ol burıla bergen kezde añdıp turğan qara avız barıp kaşkırdın moynın burap tastaydı. (228/34)

keyin “sonra”

Arıstan ébden uykısı qanıp, jaylanıp tamakka toyğannan keyin, onın kónili qalavınşa érkim ér türlü savıq jarap batırdın kónilin jubatadı. (122/1)

Odan keyin arıstan borsıqtı şaqırıp alıp: “Sal tilindi”, -dep jekirdi. (125/18)

Sonda arıstan keyin şeginip barıp, jügirip barıp, jardıń basına kelip turdı. (127/47)

Sodan keyin (y)ekevi ülki aytқан alma ağaşın izdep tabadı. (151/15)

Keyin şeginе түсіp sartıldıta kep müyizedese süzisipti. (152/14)

Bir jıldan keyin kelemin. (167/1)

Birazdan keyin nan, suvlı, jonişқа töbe töbe bolıp üyilip қалады. (168/29)

onan

Kendisinden sonra gelen çekim edatı "son"un düşmesi neticesinde "onan" işaret zamiri çekim edatı görevini üstlenmiştir.

Sonda tülkekeñ sekirip eşkiniñ üstine minin, onan müyizine şığıp, ırğıp dalağa şığıp dalağa şığıp, jönime ketipti. (100/33)

Onan ülken suvdı örlep kele jatsa, sudan bası şığıp bir ülken balı menin basımndağı jemisim kұrap tūsip qaladı, piserlik uvaqıtqa jetpey, sonin sebebi ne (y)eken, sonı suray kel. (116/19)

Onan örlep sol özenniñ barına şıǵuvğa joqındaydı. (116/26)

sayın "-a/-e doǵru"

... anan sayın kötere tūsip ... (68/39)

Şoşqa birneşe kün (y)erikken sayın, (y)emen tübin qazatın boladı. (153/33)

Sodan beri jer betinde tüye de önip-öse bastaydı. Al jılqı bolsa, tüyeni körgen sayın éli künge deyindenesi dir (y)ete tūsip, qaltıray bastaydı (y)eken.(172/339)

Ayaq atağan sayın qavip-qater kezdesedi bularğa. (190/24)

Kuvıp bara jatıp "Toqtım, toqtım soq", dep qoyadı teke, osı davıstı (y)estigen qaskır odan sayın üreylenip ıza beredi. (192/29)

Söytip, bala osı tüsti kün sayın köretin boladı. (224/14)

Qıstardıñ patşası Qırannın jıl sayın köktem kezinde öz buqarasına arnap saltanatı toy ötkizetin édeti (y)eken. (250/5)

sonñ "sonra"

İsimlerin ve zamirlerin ayrılma halinden sonra da kullanılabilir.

Sonan sonñ baygız, amal taba almay, ketipti. (61/15)

Tüye joldastıǵın aytıp jılaydı, sodan sonñ tüyege biraz timey jürip,...

Sonan sonñ aspandağı Ay joǵalıp ketken buzavın izdep, dalanı qıdırıp jürip (y)eşkinsin üyine kirgizip, arқанmenen moynınan baylap ketipti. (104/20)

Azdan sonñ tülki ténir jarılqasın aytıp, izdevge şığıp ketip, aǵaş işinde jürgen qaskırdı tavıp alıp, buzavdıñ terisin üstine kiygizip jiberip:.. (104/32)

şeyin "kadar"

... ona da meni qoya beseñşi, küzge şeyin ot jep, semirip keleyin, ... (93/14)

"Ézir jegenimnen avzına tatımaymın, onan da meni qoya ber, küzge şeyin semirip keleyin, onan keyin jersin", dedi. (93/20)

taman "doǵru"

Éri taman barǵan sonñ, menimen amandaskan kim boldı (y)eken dep, artıma burılsam, özimdi kördim. (87/14)

Tüske taman aspanda ıdırap bitpegen bulttırdıñ qozǵalısına qalada qarap turıp teke: (191/18)

Bir küni keşke taman teke soqpaq izderdi, alıstan talıp jetken şañ-şuñ davıstardı bayqap:... (195/17)

İlgeri umtılıp, qaskırğa taman barıp qal, ol saǵan umtıladı. (228/42)

Beri taman şıkşı, söyleseyik. (266/17)

üşin "için"

... tamağın üşin kulboldın. (59/17)

Tamağ boluv üşin de (y)eşkim kelmedi. (122/15)

Sonın üşin tülki ağaş işinen izdep jürip bir ülken or tavıp aladı, kaskır ustav üşin kazıp koyğan. (145/23)

Sen ana jolı mağan jazıksız jébir körsetip (y)edin, sol üşin sazayındı tartkızgım keldi. (150/1)

Aralarındağı aytıstardı bitirip, arazdıktarına ağalık etüv üşin arıstan an atavlını araldığı alanga jıyadı. (215/23)

2. BAĞLAMA EDATLARI

Bağlama edatları, cümleleri veya cümle içinde kelimeleri ve kelime gruplarını ya mânâ bakımından, yahut şekil itibariyle birbirine bağlayan sözlerdir. Bu bakımdan Türkçe cümle kuruluşunda bağlama edatlarının yeri ve vazifesi ihmâl edilemeyecek kadar mühimdir.⁴⁰

Metnimizde geçen bağlama edatları şunlardır

al

Menin üstime sen şığıp turıp qarğısın bolar (y)edi, birağ men seni kötere almaymın, al senin boyın biyik, onin üstine küştisin, sondıktan sen (y)eki alıngı ayağınđı jarğa tirep köterilip tur. (95/1)

Kaskır alda jürip keledi, al jolbarıs oğan tıgıla tüsip, artta keledi. (202/42)

Al jılkı bolsa, tüyeni körgen sayın éli künge deyin denesi dir (y)ete tüsip, kaltıray bastaydı (y)eken.(172/339)

Al koşkar men teke bolsa bögelmeden tez jüzip otırıpdarıyanın ortasındağı araldankelip şıktı. (195/48)

Al buğı adammen dostaşkan jılkınin manına jolamay, orman arasın, tavdin işin jaylap, kaşıқта jüredi (y)eken. (172/3)

Al bulbul tamın nurın, künnin şapağın jıga koşıp, şattık énip şırkay beription. (235/27)

Senderdin beri tildisinder, al men ayır tildimin. (245/19)

akır ayağı

Akır ayağı öldim-taldım degende, tavdin betine ösken bir şok toblıgının basına ilip tastap, jayına jürip ketti. (269/18)

akır

Akır, birneşe şöp tamırların kaynatıp, déri jasadı. (111/10)

⁴⁰ N. Hacıminoğlu. T.D.E., s. 113

Boz aygır (y)eri-beri okıranıp, balanını qasınan kete almay aqırı bolmağan son avılğa tartadı. (67/29)

éger "eğer"

Éger barmasañ, óltirsem de alıp baramın. (61/14)

Éger de osı kólşik qurısa, sizdi biz alıp uşıp bir jaqsı kólge jetkizelik. (263/28)

égerde "eğer"

Égerde sen birdememen ózindi aqtamasañ, qarşığağa jegizemin. (61/28)

(Y)e, égerde meniñ pul-somam bolsa joldastarımnan qalar ma (y)edim. (253/24)

élbette

-Élbette, dedi qañbaq,- odan başqa qolaylı jer bolmağan sonı tobilğısınan ustap jatqanıñ goy. (269/31)

éytpese

Éytpese burın bödeneniñ quyırığı qırğavıldıñ quyırığınday uzın bolsakerek. (63/24)

Éytpese taviqtıñ (y)etin özi jep, mamıqtarınan jastıq jasap, tağı da birevlerge jağınıp jürer. (91/35)

Biraq basımdı oñğa qaratıp soyıp, üşevin éveli jemey, qılday qılıp bölip alıñdar, éytpese turıp ketem dep ayttı. (75/40)

éytevir "nihayet"

Éytevir osı jaqqa qaray kele jatır. (101/28)

Éytevir élgi balpandardıñ obalına qalmapsin goy. (109/24)

Éytevir ne qılsam da aqıramın,

Salamın sağan aqıl, qalay osım. (208/5,6)

bélki

Osılay istesek bélki tuzadı üzip alıp keter me (y)ekenbiz? (252/18)

béلكim

(Y)ey, bul jılan ölim şeñgeline tutılğan (y)eken, (y)endi munı qutqarayın, bu da jaratılıstıñ maqulığı, munıñ janı da meniñ janımday goy, béلكim, bir savap aların. (253/32)

ben/men/pen "ile"

(Y)ertede savıskan men kökek bir ormandı mekendepi. (62/25)

... koy men qaskır birge jürsin, tülki men tavıq birge jürsin.. (70/13)

Morj ben kıytter de osı kezde suv betine şıgıp jatadı. (84/38)

Köredi tek jürmegen sonday isti,

Bağasın bilmeytuğın jez ben mıbtı. (114/30,31)

Qaskır men kisi "bul ras" dep kerisip bolmaydı. (115/28)

-Jolbarıs pen qabilan jetin jemeymiz, bizge arıstan (y)eti kerek dep, balaların jılap toqtamay qoydı. (134/23)

Muni (y)estigennen keyin üki (y)endi pil men maymıldın ne sebepti talaşkandarınıñ sırina tüşümedi de, oylanıp qladı. (150/37)

Béstın jayın uqқан soñ at pen sıyırdı bir küñilik jolğa jolbarıs aydap barıp, (y)ekevin qatar turğızıp koyadı da, ökirip turıp kerı qaytuvğa belgi beredi. (161/11)

Aq laq pen kara laq eri jügirdi, béri jügirdi. (182/26)

Kedey (y)eşkileri men toqtısın baydın koyına, atın baydın jilkısına qosadı (y)eken. (185/3)

Bir künderde ögiz ben (y)esek joldas bolğan (y)eken. (198/18)

Qojayını (y)erte turıp, (y)esek pen üyege qañtavlı tuz arıp qalağa jöneledi. (201/22)

Bul baqtan ayvan kelip, adam qaştı,

Qulan men (y)esek barıp jaqındastı.(207/23,24)

Kara avız ben menin osı jaqta (y)ekenimdi kerbesti bildi. (228/22)

Al sona ösimdik pen candılardıñ (y)eñ tétisin bilip alıp, patşasına qaray éveley uşıp, éndetip kele jatqanda, qarlığaş kez boladı. (246/3)

(Y)endi onı siz ben biz, köp buqara halıqımız meken qılıp turuvğa tiyisti. (251/40)

Dévit pen qarlığaş (y)endi bir sét keşikse, balapandardı qılğıp sap, jumsaq uyada uyqtamakşı (y)eken. (259/13)

Köktemde onın basına qarlığaş pen şöje torğay üy salıp, balapan şıgarıptı. (260/2)

birak "fakat"

... birak men kişkene bolsamda, aqılım köp. (61/13)

Birak şamaları kelmepti. (63/13)

Birak basımdı oñga qaratıp soyıp, üşevin (y)etimde éveli jemey, qılday qılıp bölip alındar, éytpese turıp ketem dep ayttı. (75/40)

Amalsız borsıq ta jinişke ösekşil qan-sorgış süyrik tilin tıqtı, birak onşa arı aparmay "tilim jetpeydi" dedi. (125/19)

Şoşka ébden aşığadı, ötkenge ökinedi, birak odan tük payda şıqpaydı. (154/14)

Kerbestige minip, kara avızdı (y)ertip, kara qaskırdı kuvar (y)edim, birak kerbesti meni köterip şaba almaydı. (228/40)

bilen "ile"

Burıǵı zamanda bir arıstan patşa bolıp turıptı, neşe türli ándardı bilen. (119/18)

bolsa

-Ay, qaskır, bunıñ qalay, men seni ölimgen kutqarıp alıp qalıp (y)edim, jaqsılıqqa jamandıq (y)ete me (y)eken, olay bolsa töreteyik, qaysımızdiki jön (y)eken. (115/22)

Al jilkı bolsa, tüyeni körgen sayın éli künge deyin denesi dir (y)ete tüşip, qaltıray bastaydı (y)eken.(172/339)

Al qoşqar men teke bolsa bögelmeden tez jüzip otırıpdarıyanın ortasındaǵı araldankelip şıqtı. (195/48)

Tünde bolsa koranı sır aynalıp, qaskır, urı degenge mal benmegen. (219/15)

Ordalı tuşqan bolsa, olardıñ qazınası bolsa kerek. (256/28)

bolmasa "değilse"

-Ol (y)em bolmasa, anav tuzdı kölge barıp tūs, sol jarandı sıyratadı. (89/10)

(Y)e, kaskır, meniñ tabanıma tıgılıp turğan bir şege bar, birneşe künnen beri azaptanıp jatırmin, tım bolmasa sol şege ni tastap, onan keyin jeseñ, rızamın", -dep artkı ayağın köterip, "şege osı ayağında", -deydi. (93/42)

Joldas (y)edim̄ goy, söziñdi beri tamam kelip aytsı, tım bolmasa, -deydi kaskır. (95/16)

bulay "böyle"

-(Y)endeşe köz avdarmay, ayağıma qara da tur, men bir biylep köreyin, -deydi de, (y)eşki olay, bulay sekire-sekire, jilt berip, köp qoydım̄ arasına kirip ketedi. (105/41)

Janımdı alıp, rızamın tınıstıq berse,

Ölim artık bulay tiri bolğanımnan. (141/33,34)

Al budan bulay da qaza bersen, men köp uzamay-aq qulaymın. (153/39)

büytip

Men érkimnen qorqa bersem kerek, menen (y)eşkim qorıqpaydı, büytip jürgense suvğa tūsip ölgenim jaqsı. (155/7)

Büytip köringen indi qazıp, sümendep timiskilenip jürgense, adamın qorasın küzetsen, qarnın toq boladı.

dağı

Qarın toyğan soñ aqırmaqtan abzal nerse bolmaydı, - deydi dağı aqırıp jiberedi. (198/23)

da/dc

Sonan keyin Jartıbayğa aşuvlanıp, başqa bir jaqqa ketpekşi bolıp, (y)ekevi bir jolğa tüsedi de jürip beredi. (112/8)

Men sağan jaqın barar (y)edim̄-av, biraq sağan kirgen iz bar da, şıqqan iz joq. (128/39)

Munı ötip bara jatқан añsılar körip qalıptı da qıvanıp, derev kelip buğılardı arbasına salıp üylerine qaray jönele beripti. (152/19)

Qaskır qarğıp türegeldi de onı körip jegisi keldi. (154/18)

Bestiñ jayın uqқан soñ at pen sıyırda bir küñilik jolğa jolbarıs aydap barıp, (y)ekevin qatar turğızıp qoyadı da, ökirip turıp keri qaytuvğa belgi beredi. (161/11)

Qumırşqalar öz patşasınıñ jarlığın orındav üşin jan-jaqqa tarap ketedi de, biriniñ sonınan biri keri orala bastaydı. (168/27)

Ulıp soqqan boran, üskirik ayazdan bürsen qaqqan bes (y)eski bir tasqa kelip ıqtaydı da, tasjargınnıñ bürtiğın kirt-kirt şaynap tura beredi. (185/9)

Argı jağağa jüzip ötip şıqtı da, bögelmeden ilgeri jürip ketti. (196/25)

(y)eger

Éy, nadan tülki, padşa arıstannan qorıqpaysın ba, (y)eger kelip qalsa, ne janiñdi qoyadı, şapşap ket. (119/28)

Senen küşim artık bolmasa da senimen aytısamın, (y)eger küşti bolsañ anav jerde menin bir nersem bar, sodan öt, (y)eger de ötip ketsen meni jep-aq koy, aristanım. (131/18)

-Éy, Kazeke, (y)eger senin kolına men túsip kalsam, kayter (y)edin? (263/8)

(y)egerde

Tez taba almaysın, (y)egerde kalasan men bolistik kılayın. (104/27)

Bul jerde turmay-aq keteyik, (y)egerde aristan kelip kalsa, Maymun barıp aytsa, bizge ajal tapkızar. (119/40)

(Y)egerde men osıgan uksagan bolsam, bul dünyede turmay-aq olgenim jaksi dep pışakka urınıp öler (y)edim. (153/7)

Maymil joldas, sen bulay dep aytpa, (y)egerde onday aytatuğın olsan eveli özinnin sıyıkına abaylap karap, sonan keyin munday sözdi aytsan sıyadı. (153/12)

(y)endeşe

(y)endeşe, (y)ekvimiz joldas bolayık. (75/12)

(Y)endeşe mağan öpkeleme, jaman atındı bükil orqanğa jayıp güvleteyin, bélem! (268/33)

(Y)endeşe (y)ekvimiz de baralıq, birigip jelik. (184/24)

(Y)endeşe katıandı kesip tögem. (213/6)

(y)emes

Köz aldına ömir (y)emes, ölüm (y)elestedı. (227/27)

Jetip (y)endi avızdı sala bergende, bağanağıray (y)emes, jakınırak jerden, mank (y)etip, iyt tağı da ürip kep kaldı. (227/35)

demek

-Ol özi bizge kas, (y)eşkilerdi kırdı, demek ol kaskır göy. (110/36)

Demek, küş pan (y)epşilik kabışkanda gana jarasıp turadı. (151/46)

Demek, sodan tumsıgınnin kiri bes batpan. (242/30)

hém "ve"

Mısalı: Éveli jil müşelde - tuşkan, (y)ekinşi - sıyr, onan soñ - barıs, qoyan, uluv, jılan, jilki, koy, meşin, tavıq, it hém doñız. (59/8)

Qustardı bossıp qoya ber, hém olarğa ayt. (61/41)

-Men kökten túsken patşalarınmın, - dep özin özi maqtalap, köp zaman saharadağı andarğa hükim jürgizip, taqqa minip, patşa bolıp turdı, hém neşe türli andar kızmetinde bolıp, qoldarın qusırıp turdılar. (69/18)

(Y)ertede bir aristan, kaskır hém tülki joldas bolıptı. (126/5)

-Müyizim ülken hém ayırma. (152/25)

Bul bay köşim aldında itelgi hém tazı iyterı bar, (y)erigip kele jatқан köş başlılarına bödene tülkini tuvra bastap alıp kelip, jakındağan mezgilde tülkige:... (230/39)

Köş ötip keti hém köş başlılar tülkinin jasırınıp qalğanın baykamay, olar da iyterin jıynap alısıp, ketisip koydı. (231/6)

jéne "ve"

... tülkinin, kaskırdın jéne başka jirtkıştardın... (91/45)

(Y)ekevi kelisedi de, bödene kepildikke öziniñ uyadağı balapanın körsetedi jéne bir semiz attın jemtiğin tavıp berip bosaydı. (94/27)

Bir vakıttarda bir tülki, bir tasbaka, jéne bir kene üşevi joldas bolıp kele jatsa, bir jerde bir uvis jadır (y)eken. (101/2)

Keregesiniñ aynası ilgen semiz koy, jilkı (y)etteri (y)eken jéne üydin şanırağına sıkap ilgen semiz qazı, qarta bar (y)eken. (106/39)

-A, biz jalğız (y)emespiz goy, - dedi masa, biz senderdey jalğız-jalğız jürmeyimiz jéne qorqak ta (y)emespiz. (148/1)

Olardıñ sütün işip, kurt-mayın jéne jil sayıñı ösimdi tölin soyıp jeydi. (188/4)

(Y)esek sol kaskannan üş kün qaşadı, üş tavdan jéne alqaptan asadı, aqırında Tentek özeniniñ menşikti jağasındağı keñ alqapqa jetedi. (202/14)

(Y)ertede iyt, mısıq jéne tışkan üşevi dos bolıptı. (214/20)

menen/penen "ile"

Kus penen adam baykap seniñ sıyqıñdı körmeytin uvakıtta. (60/37)

(Y)er bolsañ taylak penen toydı jeşi,

Toktunin nesin jeysin turbandagan? (114/1,3)

Sol sıyr menen teke malde birge jayıladı (y)eken. (198/3)

Bir kaskır menen bir jolbarıs, bir tülki üşevi joldas bolğan, joldas bolıp üşevi kele jatқан, bir şekek may tavıp alğan. (70/26)

Kaskır menen jolbarıs: "Barsañ barı" dedi. (70/32)

mınaday "böylece"

Mınaday men osı torğa tüsip qalğan (y)edim. (139/6)

Mınaday surapıl boranda teke jılı kürke işinde jaylanıp, tınığıp jatatın bolsa, tönkergen qazanday semiz quyırğın boranğa tosıp, kürkeniñ qasında jatқан qoşqardıñ hali müşkil (y)edi. (191/32)

nemese "yoksa"

Anıñ ayırıp berşi, küş-qayrat üstem be , nemese (y)epşilik üstem be? (150/35)

Tek qana küştен nemese jalañ (y)epşilikten payda az. (151/44)

-Birindi qopadan, birindi ormannan, birindi aydaladağı kıyırdan nemese jan basıp, kus aspağan qarlı tavdıñ qay-qaydağı qaptalınan, tülki sekildi silimtikterindi (y)eldin (y)eski jurtınan édeyi şaqırıp otırmın. (216/23)

osılayşa "öylece"

Osılayşa maqtanıp urı batır,

Suday tasıp kömli kele jadır. (141/19-20)

Osılayşa jolbarıs kıldı nalıs

Tañ atқанşa körgeni tınbay şabıs. (141/35,36)

Osılayşa (y)ekevi kele jatsa,

Karsı aldınan kez boldı bir qara ağaş. (142/31,32)

Osılayşa pil men maymıl öz boylarındağı artıxılıqtarın ayıp uzak talasıptı.
(150/25)

Osılayşa koşkar men teke jazıq bir dalada kele jatır (y)edi. (190/39)

öytkeni "çünki"

Öytkeni bala Boz aygırmen bir şetke şıgıp, urılarga tutkıyıldan tiyisip,
(y)ekevin kúlatadı. (67/19)

Öytkeni tuşkannın küşi köp. (249/34)

-(Y)ey biradar kepter patşası men sizge kılğan jaksılıqtı mindetke kılmadım,
birak men sizben dos bolmaymın, öytkeni "jaksılıkka jamandıq" degen tağı bir belgili
maqal bar. (253/2)

Öytkeni elde kalay tuzakka iline kalsam, sen kutkaruvşı (y)ekensin. (256/46)

siré "herhalde, anlaşılan"

Januvar, tegi tulpar tuqımınan bolsa kerek, siré, kazağa jaña salğan (y)ettin
kandı köbige şıkkança, söreni üş aylanıp, ozıp kelipti. (63/36)

Siré, onı (y)eşki anturğan azgırğan şıgar. (105/28)

Özim bek, bolıp jürmin özim bin han,

Jok şıgar siré mendey jetisken jan. (207/39/40)

sonda "nihayct, böylece"

Sonda jilkı ayıptı. (59/12)

Sonda sıyır ayıptı. (60/17)

Sonda maymıl karadı ol ağaşka,

Özi surap turğan kuv kramas pa. (143/23,24)

Sonda jigit oylandı bir amaldı,

Bir butağın ağaşın burap aldı. (144/29,30)

Sonda béri birge küş qosıp, qanattarın qaqtı. (252/20)

sonımen "öylece"

Sonımen üş dos birlesip alatın bolıp, gavharğa jegilip tartadı. (164/7)

Sonımen üşevi qaytadan baradı. (184/33)

Sonımen töbe bası bolıp saylanğan kişkene qonaq dav şarğa tutas törelük
(y)etip şıgadı. (218/11)

söytip "böylece"

Söytip kurım sarı aygırdı jegen şolaq kaskırdı öltirip, duşpanın muqatıp,
muuratına jetedi. (67/2)

Söytip, almaldı alıp bolğan son, (y)ekevi keri qayıptı. (151/26)

Söytip, koyan andardı basınan ayağına deyin aralap şıkkança, kazandağı suv
suvıp qalıptı. (155/32)

Söytip, kumırşkalar patşası han men onın nökerlerin arnayı ezirlep koyğan
şatırlarğa bastap alıp ketipti. (168/23)

Söytip (y)ekevi bir kezde tavnin (y)etegine kelip ilindi. (183/15)

Söytip, sarşunakka ilesip jüre beredi. (205/18)

söytkenşe

Söytkenşe bolmadı koşkar pέρmenimen kelip ayudın dél töbesinen şaşıla kúlap tüsti, kásırlar tım-ıraqay kaşa jóneldi. (195/6)

Söytkenşe bolmadı bir-birine tap berdi, aldınđı (y)eki ayaktarı bir-birinin ıyısında, ézúvlerin ırsıyıp, azuvların aqsıyıp ırıldastı da tur. (229/24)

söytse "böylece"

Söytse tülki aldınđı jağına jatıptı. (69/35)

Söytse jolbarıs jiljy berse, jardan kúlap ketipti. (69/39)

ta / te"da"

Kündi qarap turalık ta, kim burın körse, sol jil bası bolsın. (60/2)

Bul talaşkanmen (y)eş nέρse önbes, kündi qarap turalık ta kim burın körse, sol jil bası bolsın. (60/2)

...üşevimiz inge kirsek te jan sağtaymız. (73/29)

Burın tuşkan (y)etine zar bolıp júrgen tülki men borsıq (y)endi tuşkan (y)etine pıskırıp ta karamay, ılđıy jılkı, sıyr, tüye, aqböken, arkar, kiyikterdin (y)etinen qarnına sıyđanıńsa jep jata berdi. (122/44)

Jolbarıs ta keledi tınıştık körmey,

Mağan qúday kıldı-av dep zaman aqır. (141/21-22)

tağı

Osí maldın jılkıdan türi bölek, jılkımen tuvıs (y)emes sıyyaktanadı, qoy, osının özine jabılıp, özin jesek, jılkı osığan qalay bolısar (y)eken, - dep, oylasıp, aqıldasıp boldı dağı tağı jılkıǵa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa qokırayıp, topırağ şasıp, ökirip aybat kılıp, kaskırlardın aldınan şıqtı. (200/5)

tipti "bilhassa, kesinlikle"

Tipti qurım sarı ayğırdın urıǵı darığan biye, baytalǵa da öş bolıptı. (64/27)

Tipti sen sol kılmsındı da moyındaytın türin joğ qoy. (110/16)

Tipti avız barıp aytuvǵa bolmaytın sózdi tipti batıl ayttı. (123/24)

Tipti osı jerdeği andardın işindegi (y)en (y)epti, öndisi sol maymıl körjnedi. (134/46)

Tipti bir qulağın burap, julıp tastay jazdadı. (146/3)

-Oybay, qabırđan tipti qatı goy. (266/22)

tügil

-Sen meni tülki dep oylaysın ba, men arıstan tügil jolbarıstan da qorıqpaymın. (119/31)

Men arıstanǵa aytam desem, "ayta ber, men inde turam, menin inime arıstannın özi tügil bir ayağı da sıymadı, ol qojal-qajbalağın meni ustay almaydı" - deydi. (123/31)

Ketpek tügil osı jerdin iyesi menmin degenin ayttı. (133/19)

üytkeni "çünkü"

Üytkeni uzın kulak habar teñizde ayvanattar qalmadı dep (y)edi. (84/27)

Üytkeni ol ayları köp biledi. (85/34)

ya "ya"

Kurım sarı aygırdın üyirin urı alıp, ya jattan ölip körmepti. (64/20)

Başka sahradağı arıstan, qabilan, jolbarıs ya başka köp andar tañ qalıptı.
(69/13)

3. KUVVETLENDİRME EDATLARI

Türkçe'de *bağlama, seslenme, cevap, karşılaştırma, v.b.* çeşitli edatlar içinde asli vazifelerine ilave olarak te'kit vazifesi de görürler.

Metnimizde geçen başlıca kuvvetlendirme edatları "ağ, av, da/de, dağı, ta/te, ğana, qana, tağı, hém, qoy" dur.⁴¹

ağ

Kazak Türkçesi'nde kullanılan ve eklemeye başlamış bir edattır. Kendisinden önce gelen kelime, kelime gruplarının veya cümlelerin anlamını kuvvetlendirmektedir.

Sonda jalğız-ağ jarqanat "Süleymenge qalayşadan bir tal jünimizdi beremiz dep, öziniñ tévir degen jüniniñ bérin alıp beripti. (60/31)

Bir kezde ketkenindey-ağ, bala tağı jılaptı. (106/13)

Özderin-ağ istey salındar. (214/34)

-Jaraydı, solay-ağ isteyik... (214/149)

Törtköz qoyğanınıñ sebebi, başka denesi qap-qara bolıp, jalğız-ağ (y)eki köziniñ kölemindey (y)eki sarğışı bolğan. (219/5)

Menin jalğız-ağ tilegim bar. (222/24)

Şınımen-ağ osı iyttiñ avzına tüsiremin be? (226/41)

Şınımen-ağ mınağan jem boldım-av! (227/11)

Éyel köp keşikpey-ağ jan tapsıradı. (233/19)

av

Kendisinden önce gelen kelime, kelime gruplarının veya cümlelerin anlamını kuvvetlendirmektedir.

Birevden (y)ekev jaqsı, (y)ekevden üşev jaqsı degen osı (y)eken-av!43)

Senen ayrılıp qalsaq, qutımız qaşadı-av, qarnımız aşadı-av dep jılaymın.
(73/22)

Qasınızğa biraz nöker (y)ertip alıp barsañız, şirkin-ay, şılqa mayğa bir keneler (y)edik-av. (78/42)

⁴¹ N. Hacıminoğlu. T.D.E., s. 218

da / de, ta/te

Bağlama ve kuvvetlendirme kuvvetlendirme görevi vardır.

Kazak Türkçesi'nde bu edatın ünsüz uyumuna uğradığını görmekteyiz.

Kırğıydın ataktısı kelipti, ol **da** asa almaptı. (63/14)

... men aristan **tügil** jolbaristan **da** qorıqpaymın. (119/31)

Joldasım da, **bağatın** iyem **de** joq bolğan soñ, men özimdi özim bağıp jürmin.
(126/18)

Aristan añdardın birevin **de** qaytarmadı. (128/29)

Munı (y)estigennen keyin üki (y)endi pil men maymıldın ne sebepti talaşkandarınñ sırina **tüsü**medi **de**, oylanıp qladı. (150/37)

-Mına, sen **qalağ**anday uzın **da** sıydan ayak, aqqıvdın moynınday uzın moyın, jappaq kevde eri de

Biraq teke **saspadı**, abırjımadı, qorıkpadı **da**. (192/3)

-(Y)endi (y)**esikti** cavıp qoy **da**, kete ber,... (222/9)

Onimen tük **te** istey almaytının qarğa bileği. (92/21)

Amalsız borsıq **ta** jinişke öseksil qan-sorğış süyrik tilin tıqtı, biraq onşa arı aparmay "tilim jetpeydi" dedi. (125/19)

-A, biz jalğız (y)emespiz goy, - dedi masa, biz senderdey jalğız-jalğız jürmeymiz jéne qorqaq **ta** (y)emespiz. (148/1)

Men qurısam **jemis** **te** qurıtının nege sezbeysin, al jemis qurısa, sen de qurıysın.
(154/5)

-Siz patşa bolğannan beri "édiletsizdik" degendi umıtıp **ta** kettik. (217/2)

dağı / tağı "dahi, da"

Bağlama ve kuvvetlendirme kuvvetlendirme görevi vardır.

Men **dağı** kémeletke jettim goy dep

Qaskırdın sonına (y)ermey qala berdi. (118/27/28)

Bélesi sol (y)ekenin bildi **dağı**,

Jolbarısqa qaradı küldi **dağı**.

Bir avqattı **qudayım** jetkizdi dep,

Bir sekirdi **quvanıp** turdı **dağı**. (143/27,28,29,30)

Osu maldın jilkıdan türi bölek, jilkımen tuvıs (y)emes sıyaktanadı, qoy, osınñ özine jabılıp, özin jesek, jilkı osığan qalay bolısar (y)eken, - dep, oylasıp, aqıldasıp boldı **dağı** tağı jilkığa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa qoqırayıp, topıraq şasıp, ökirip aybat qılıp, **qaskırlardıñ** aldınan şıqtı. (200/5)

(Y)ey. bişara **jılan**, (y)endi örtten qutıldın, seniñ janıñ **dağı** meniñ janımday, seni qutqarğanım üşin **bir** jaksılıkqa jeter me (y)ekenmin? (253/40)

... keş bolsa **tağı** şakıramın, "mezgil boldı" dep. (59/33)

... men **tağı** da hisap qılıp (y)edim. (61/31)

... karakşılardın tağı (y)ekeveni tüsirip,... (67/21)
Japanda jalğız tağı bop jürgen bir tüyege kañğığan bir jalğız tülki uşıraptı.
(72/36)

(Y)ertesine sol tokımdı tağı da özime japtı. (110/15)
Biraq, (y)elsiz, adamsız jerde tirşilik (y)etip ömir sürüv tağı mümkün
(y)emestigin (y)ekevi de jaksı tüsinedi. (190/35)

Osmı (y)estigende bayağı aqsak kaskır tağı da kabırğama tepkileydi (y)eken
dep zeresi uşıp satıbolıp turğan orınan qaşa jöneledi. (193/13)

Dariyanın ortası keñ aral, araldın arğı jağı tağı jaykın suv, suvın arğı tağı tağı
kurgak jer (y)edi. (195/22)

Ol (y)esekke kırık tayak soqtı, ol kırık (y)etpesten jata beredi, tağı oğan (y)elüv
tayak soqtı,(y)esek bilk (y)eter (y)emes, alpıs tayak soqtı, (y)esek kozgalar (y)emes,
jatқан küşinşe jata beredi. (202/2)

-(Y)ey biradar kepter patşası men sizge kılğan jaksılıqtı mindetke kılmadım,
biraq men sizben dos bolmaymın, öytkeni “jaksılıkka jamandık” degen tağı bir belgili
maqal bar. (253/2)

ğana

-Éy, dosım, bıyılğı zaman burıngı zaman (y)emes, jaña ğana keldim, buyrık
şığıptı, birevge-birev zorlıq kılmaşka, koy men kaskır birge jürsın, tülki men tavık birge
jürsın degen,- (70/11)

Meni jamandap arız aykanı ğana biledi. (90/26)

Tek “dospız” degen sözben ğana tülkini öltirmeydi. (94/17)

Men tokımnın sabanın ğana jedim ğoy. (110/14)

...özim zorğa ğana kaşıp kütılğan bolatınmın. (134/4)

-Toqtım, toqtım, soq!- degen aykaydı ğana aytıp saldı. (193/12)

İytpen éri-sériligi ayılıp jüretin alasa ğana sarkister tobi olardan éntek orınga
otıradı. (215/35)

Bul azğana kölşik kırıp tavsıladı, sizder uşıp ketesizder, men bışara kanat,
kuyrıgım joq, qayda baramın? (263/25)

kana

Tek kana küşten nemese jalañ (y)epşilikten payda az. (151/44)

Jevge kelmeytin tek kana ğavhar tas qalmanı. (163/23)

(Y)en astıngı satı bolıp aqsak kaskır turdı, onan keyin başkaları birinin üstine
biri satılıp şığıp, on (y)ekinşi kaskır tömengi butakka oturğan koşkarğa jetip maylı
kuyrıgına ars (y)etip avız sala bastağanda, barlık amalı kırığan teke tek kana:... (193/8)

Bizder (y)emin-(y)erkin oñaşa qalamız, tek kana ayağın şıdasa bolğanı, qayda
qaşsañ da yerkin özinde. (201/17)

hém

Munın asılı hém tülki bolğan üşin bul hém ölipti. (69/23)

ğoy /ğoy

Önüne geldiği kelime veya cümlenin anlamını pekiştirdiği gibi acıma ifadesi de vardır..

-Ay, kaseke, şaması sizdiñ (y)etiñizdi jeytin boldım **ğoy**. (77/179)

-Umıtşak degen jaman **ğoy**, men de sodan qorqamın, sondıqtan da jortamın. (100/22)

-Men üyde sen bar **ğoy** dep senip jürsem, tipti üyge kirgen urı, tuşqandardı da ustay almaydı (y)ekensin **ğoy**. (214/10)

Jalgız menen **başka** raqım (y)eter (y)eşkim joq **ğoy**. (226/37)

(Y)endi öldim **ğoy**, qara qaskırdan qutıla almadım **ğoy!** (227/14)

Sizge beretin **qolımda** (y)eştene joq, qur joldas bolıp jürmiz **ğoy**. (231/34)

(Y)ey, bul jılan ölüm şeñgeline tutılğan (y)eken, (y)endi munı qutqarayın, bu da jaratılıstıñ maqulıǵı, munıñ janı da menıñ janımday **ğoy**, belkim, bir savap alarımın. (253/32)

Beribir bugün men seni évrelenip şıǵarsam da sen (y)esalañ (y)erten taǵı soqaktap, (y)ebelektep jürıp torǵa tüsesin **ğoy**. (261/14)

4. KARŞILAŞTIRMA-DENKLEŞTİRME EDATLARI

Bağlama edatlarının bir çeşidi olan bu edatlar karşılaştırılan grupları veya unsurları bir birine karşılaştırmak suretiyle bağlarlar. Bağladıkları unsurlardan genellikle önce gelirler.⁴²

éri... éri...

Karşılaştırılan unsurlardan hepsi ifadesini taşır. Karşılaştırılan unsurların başına gelir.

-Sen kıs işinde büytip éri aştan, éri jılı qorañ joq, suvıqtan ölgense, özindi bizge sat, jaz şıǵıp, köktem tuvǵanda seni botalı ingen qılıp bereyik. (75/35)

Muz éri taza, éri aşık bolǵandıqtan, jan-jaǵındaǵısın jaqsı körsetipti. (85/24)

Qırda éri suvsap, éri ıstıqtan ölip (y)edim, apannıñ işi éri salqın, éri tübinde tup-tunıq suvı bar (y)eken. (100/29)

Qısqası, osı ormandaǵı dév jalgız (y)emen soşqannıñ éri ornı, éri azıǵı bolıp barlıq muqtajın ötep turadı. (153/29)

bir... bir...

Karşılaştırılan unsurlardan hepsi ifadesini taşır. Karşılaştırılan unsurların başına gelir.

Suv betinde **bir** batıp, **bir** şıǵıp jantalasıp maltıp jürgen qaskırlarǵa qoşqar qıvanıştı da üreyli de keskinmen qadalıp qarap turdı. (196/1)

Sodan keyin moynın **bir** joǵarı, **bir** tömen sozǵılap, öñeşin qırnayqarkılday bastaydı. (259/25)

⁴² M. Ergin, T.D.B.. s. 353

birese... birese...

Karşılaştırılan unsurlardan hepsi ifadesini taşır. Karşılaştırılan unsurun başına gelmektedir.

Birese ana jerde, **birese** mına jerde konıp bödene de jüredi. (232/30)

ya... ya...

Karşılaştırılan unsurlardan birini ifade için kullanılır. Karşılaştırılan unsurun başına gelir.

Baygızdı **ya** tiri **ya** öli alıp kel. (61/10)

Ya jersin, **ya** jemessin, kulağın sal,

Basında kanağatsız minez, ahval. (114/9-10)

da... da.../ta... ta...

Karşılaştırılan unsurlarından hepsi için kullanılır. Karşılaştırılan unsurun sonuna gelir.

Menin uya salatın kubatım **da**, qaruvım **da** jok. (62/32)

Sol kökektin küni büginge deyin özimdiki degen uyası **da** üy-işi **de** jok. (63/5)

Körnektimiz **de**, köriktimiz **de** sen(y)edin. (73/21)

-Atan **da** anan **da** jakşı (y)edi. (105/35)

Beri de menin sonımda : anşı **da**, it **te**, kaskır **da**, tülki **de**, qarşığa **da**, badırak köz japalak **ta**, akımaq qarğa **da** menin balalarımı tasıydı. (154/33)

Oğan jilki **da**, sıyır **da**, (y)esek **te** mink (y)etpeydi. (169/14)

-Bödene-(y)ekem, sizdin arkanızda tokşılıktı **da**, aştıktı **da** kördim. (233/29)

Bakit **ta**, şattık **ta** senin möldir şugılанда. (235/12)

Buğan torğay **da**, tışkan **da** razı bolıp, öz jönderine ketedi. (250/3)

(Y)erte **de**, keşte **de** tışkandar qarğanı köre bergen son, birine-biri üyir boldı. (257/9)

tağı... tağı

Karşılaştırılan unsurlardan hepsi için kullanılır. Karşılaştırılan unsurun başına gelir.

Aqırın tayanıp bödene de uşıp **tağı** konadı, **tağı** kuvadı, aqır sol jerde tabağın tastap kızığa kuvadı, kız bala artınan (y)eredi. (232/26)

ne... ne...

Karşılaştırılan unsurlardan hiçbiri için kullanılır. Karşılaştırılan unsurun başına gelir.

Tülki tamnıñ bir kişkentay tesiginen jilt (y)etip şığıp, aylanıp (y)esikke kelip, (y)esikten **ne** eri ketpey, **ne** qayta şığa almay ilinip jatқан ayudın artına kelip, mazaktap, ayudın böksesine sarıp ketedi. (96/5)

Ne azığı, **ne** bas suğar panası jok şöje ebden aşığıadı. (260/16)

5. SORU EDATLARI

Tek başlarına manaları olmayıp, ancak cümle içinde mana ve vazifeleri ortaya çıkan sözlere edat dediğimize göre, Türkçe’de kelime kelime grubu yahut cümlelerden önce veya sonra gelerek soru mefhumu ifade eden bütün sözlere de soru edatı denilebilir.⁴³

nelikten

“ne” soru zamiri, isimden isim yapma eki “-lik” alarak genişletilmiş ve ayrılma hali ekini almasıyla oluşmuştur.

Jaqsı, seni jibereyin, biraq, mağan ayt, **nelikten** sender ér vaqıt munday şatsındar? (154/20)

nesine

“ne” soru zamirinin III. teklik şahıs iyelik ekinin üzerine yönelme halinin gelmesi sonucu oluşmuştur.

Mağan nesine qaraysın? (74/35)

(77/47) -Areke, nesine asıgāsın, qıday buyırsa senin (y)etindi jeytuğın boldım gıoy.

Maqul, halıq unatsa patşalıqtan nesine qaşalıq. (99/2)

nemcnc

Aylanayın jan botam,

Nemene bolıp qaldı (y)eken. (178/38,39)

Bul şuvıldaqan davis nemene dep qarasa, birülken jılan örtten qaşıp, bir ağaştın basına şığıptı. (253/27)

qalay “nasıl”

Halın qalay? (70/5)

küzdigüni (y)egindi qalay soğıp jürsın? (115/32)

Batur-av, élini bilmeysin be, arıstanmen qalay talaspaksın? (132/20)0

Qalay sınamaksın? (150/43)

Maymıl, sen mına ağıni qattı özennen qalay öttiñ? (151/32)

(168/12) Osınşama adam men at-kölikti (y)enbeginmen qalay toydırar (y)ekensin?

Özinin aqılı jetpey, utılğanın iştey sezedi de, qumırşqalar patşasın qalay da bir sürindiüvdin amalın oylaydı. (168/31)

-Qıday senderdi bizdin ortamızğa qalay aydap ekeldi deseysi. (194/3)

Éytevir ne kılsam da aqıramın,

Salamın sağan aqıl, qalay osım. (208/5,6)

Patşa qalay jeydi (y)eken, patşanıñ jegenin köremiz. (212/32)

⁴³ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s.269

kalayşa "nasıl"

- Kalayşa qarğıp alatın (y)edi? (77/32)
Bunun mağan kalayşa işi-bavırı (y)eljirey qaldı? (87/7)
- Kalayşa meniñ kamımdı sen oylaysın. (91/26)
Jol bolsın, tülki biy, burın bizge munday kürmüt qılmavşı (y)ediniz, (y)endi kalayşa kürmüt kıldınız? (98/26)
Kalayşa qarğıp alatın (y)edi? (127/45)
Kalayşa şiyeböri jolbarıstı aldadı. (138/5)
Birinci qaralatın mesele, men de osı özimizdiñ urısqaq bolıp ketkenimizge bul kalayşa dep özimnen-özim érqaşan da oylavşı (y)edim. (220/10)
Sonın écirine men kalayşa jamandıq qılamin,)253/7)
-(Y)e, dosım, siz kalayşa qarğamen dos boldınız? (257/34)

kanday

Kanday bolıp sıktı. (61/20)

kane

- (Y)e, (y)endi barlıq jan-januvar bir-birine tiymeytin boldı degenin qane, nege qorkasın? (78/29)
(Y)e, sen, adamğa aytpaymın degenin kene? (96/21)

kaşa

- Şolaq qaskır kaşa toruvıldap şapsa da canuvar qurım sarı ayğır kevdelesip jılqığa darıtpaptı. (64/33)
Kaşa sanasam da ölinin biri artık boladı. (61/21)
Kaşa qarğıp şapsa da jıgılmadı. (140/35)
Kaşa sozsa da pildin tumsıgına birde-bir alma ilige qoymaptı. (151/17)
Andar birinen-son biri kelip, kaşa öjettense de qaynap turğan suvdı işüvgebatıldarı barmaptı. (155/21)
Kaşa tentek bolğanmen, aq laqtın tilin aluvğa vade berdi. (183/11)
Sözime kaşa aytsam da tüsinbedin,
Bitpeydi qarap turıp isim meniñ. (208/27,28)

kaybir "nasıl"

Osı qılığınmen bizdi kaybir ondırdım deysin? (110/9)

kayda "nerde"

- Bul ayğır bolmasa balan kayda qalar (y)edi... (68/6)
...kayda barasın? (70/20)
Sonda kelesi jılı sen ne jep kün köresin, kayda, neniñ tübinde panalaysın. ? (153/40)
-Kayda barasındar? (174/5)
Kayda bararın, kayda mekendep ömir sürerin qoşqar men teke eli anıқтаған жоқ. (190/30)
Bizdi mensinbey tuvdirğan ata-ana, öz jınısındı közge ilmey tékapparlıq (y)etip (y)edin, sıyırdı tastap jılqığa ketip (y)edin, jılqın kayda? (200/28)

Süvegim tirlikte ağarmay ma,
Kutılar bul mıyhnattan amal kayda. (206/14,15)

kaydan "nereden"

... sen onin süvegin kaydan tabar (y)edin? (68/6)

Jüzimdi kaydan jedin? (111/25)

Areke kaydan kelesiz? (127/40)

Ayudin tumsığına konuvdin nemen tinatinın masa kaydan bilsin: (146/28)

Men bolmasam jemis şığa ma, ékesiz bala kaydan tuvadı?(154/4)

kaşan

-Éy, sen kaşan keldin? (101/20)

Bul jer menin atalarımın jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, arıstan kaşan kelgende sen mağan habar ber, arıstanın kim (y)ekenin bildireyin. (119/32)

Kaşan "közindi aş" degende sonda aşasın. (233/37)

6. ÇAĞIRMA-HİTAP EDATLARI

Bunlar isimlerden veya ünvanlardan önce gelerek, hitap hareketini, bilhassa belirtmekten başka hiçbir anlamları olmayan sözlerdir. Bir kısmı taklidi kelimelerdir, bir kısmı ise, kalıplaşmış diğer gramer unsurlarıdır. Bu sebepten kökenlerini tesbit etmek güçtür.

Kullanılış bakımından da diğer edatlardan farklıdır; daha çok konuşma dilinde veya benli-senli edâ taşıyan şarkı, türkü, hikaye ve şiirlerde rastlanır.⁴⁴

a

A, téniri, bergeninge şükir. (263/14)

av

Av, kıumırşa, oynadin, jeter, meni (y)endi jiber. (102/30)

ay/ey

Çağırma-Hitap edatların geneli isimlerden veya ünvanlardan önce gelirken Kazak Türkçesi'nde geçen bu edat ya ismin sonuna bir ek gibi eklenmekte ya isim veya ünvanın sonuna eklenmektedir.

-Oy, minavin tabılğan akıl (y)eken-ey,... (91/5)

-Aynalayındar-ay, meni ayta körme, mına tarını (y)ekevin ten bölip al, men senderge irza bolayın, olar kelse "bilmeymiz, kayta ketkenin de", - dep, tülki ketip kaldı. (101/30)

⁴⁴ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s. 284

ay "ey"

- Ay, kaseke, **men** bökse jağın soyayın, siz bas jağın soyamız. (76/10)
-Ay, kaskır, **bu**nün kalay, men seni ölimnen kutqarıp alıp kalıp (y)edim. (115/20)
-Ay, tülkim, **kö**zindi aşuvına boladı. (233/44)
-Ay, şırak, (y)**en**di bizdin kanat, quyırımız jetildi. (262/5)

éy "ey"

- éy, dosım. (70/12)
...ay, jolbarıs, **meni** basıp kettin, arıraq jat. (69/37)
-Éy, nadan **tülki**, padşa arıstannan qorıkpaysın ba, (y)eger kelip qalsa, ne janındı qoyadı, şapşap ket. (119/28)
Éy, ağaş, **sen** bilsen bizge ayt, jaqsılıqtı jaqsılıqpen ötey me, qastıqpenen ötey me? (138/20)
-Éy aqımaq, **ö**lerindi bilmeytin sen donız, menin tübimdi qazıp, qılaytın halge jetkizdin. (153/35)
- Éy, tüye, **men** jük tasuvdan ébden jalıqtım, jon terimnin tamtığı qalmadı. (201/4)

dat

Büyük kimseler karşısında konuşmaya başlamadan onlara hitaben söylenen bir hitap edatıdır.

- Dat, Patşa, **men** hisaptağanda urğaşının tilin alıp, qıl degenin qılğan (y)erkekti urğası dep sanadım, **sol** üşin urğaşının biri artık boldı, -dedi. (61/35)
-Dat, patşam, **men** tağı da hıysap qılıp (y)edim, dünyede erkek köp pe, urğası köp pe dep, urğaşının birevi köp şıqtı. (61/30)

(Y)ey "ey"

- (Y)ey, **maymıl**, patşam, (y)eger altı kün aş jürsem de astın aldın évvel siz tatpay men kaytıp **je**yin, qul mirzasınanburın as jemeydi. (99/22)
- (Y)ey **bakıtı** patşam, sizdey aşqan édil, aqıldı, patşa bolmağanın andardın özderinin şın niyetpenşuvlap aytıp jürgenin osı qazdıyğan qara qulağımızben (y)esitip jürmiz. (123/17)
-(Y)ey **qatın**, **balalar** nege jılaydı? (134/21)
(Y)ey, **qumırskalar** patşası, senin basın nege sonşa ülken. (168/34)
-(Y)ey, **adam**, men jaña qolında turıp aytkan ösiyetime tüsinbepsin. (248/35)

jé

- Jé, aqsakal, **bul** bölis bilimin mağan üyretken denesinen uşıp tüsken qasvırdın bası (y)emes pe? (122/17)

qane "haydi"

- Qane, **kaseke**, törge şığıp otır jayğasıp. (88/28)
-Qane, **qane**, mağan körsetşi! (89/30)
Qane, **mınav** kar başqan toğaydan tamaq tavıp jey qoyşı. (214/17)

- Kāne, (y)ekinsisin kōrssetsi. (112/39)

-Kāne, tōrem, aytınızşı, ardaqtı patşamızdın tamağna kimdi taptınız? (246/19)

o "o"

O, ayu qarıyya, depti... (90/5)

O, ormannın aklgöyi. (150/30)

O, bizdın aklgöyimiz.

O, barlık jan-januvvarlarğa tirşilik sıylağan kayırımdı kün, meni januvvarlardın arasındağı suluvlardın biri desedi jur. (172/8)

O, dosım, deydı sarşunak kāsına jelip barıp, bunın ne? (205/7)

O, menin ak sūtim (y)emizgen asıravşım! (210/37)

ov

-Ov, tüke, nege küle beresin, qanday kızık kördin? (89/23)

-Ov, qarğa, tın atqalı, balapandarıma jem tasıp, ébden şarşap, mına qayının sayasına azdap demalayın dep otır (y)edim. (259/32)

öy

-Öy, önbağan jalqavlar, jatıp işer, aram tamaqtar. (201/29)

ya "ya"

-Ya, padşahi, dünyede öli köp pe , tiri köp pe dep sanap (y)edim. (61/19)

-Ya, taksır, arızım bar, meni öltirmeniz, bir künémde keşiriniz. (135/22)

-Ya, dem aydap senderge konakka keldik. (194/6)

-Ya, tuşkan, şık! (256/44)

(Y)e "ey"

-(Y)e, adam, aman kayttın ma? (117/3)

-(Y)e, jarkınım, sen meni mına sumırayğa jem kılğalı ékele jatқанın belgili boldı. (202/46)

-(Y)e, qanbağım, kaydap jürsın, neğıp keldin munda? (269/11)

7. ÜNLEMLER

Bunlar takdir, temenni, dua, hayret, teessür, pişmanlık vb. duyguları ifade eden edatlar olup her türlü **duygu** ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlerdir. Köken ve yapı bakımından ya **tabiat** seslerini taklid suretiyle, yahut da hislerin yorumlanarak "ses" şeklinde terennüm neticesinde meydana gelmişlerdir. Bu bakımdan bir kısmı aşağı yukarı bütün **dillerde** müşterektir. Ancak anlamları dil birliklerin kalıplaşmak suretiyle teşkil ettikleri müstesna örneklerde vardır.⁴⁵

⁴⁵ N. Hacıminoglu. T.D.E.. s. 293

ah

Üzüntü ifade etmektedir.

Kisi "ah" dep jalt karağanda, tülki şığa jönelipti. (102/22)

téyiri

Beğenme ifade eder.

Téyiri, tüsti ayıp turğanın. (73/26)

Téyiri, koyşı özim jünimdi sabay almay otırsam. (248/5)

oybay

Hayret bildiren ünlemdir.

-Oybay, jaraydı,... (75/43)

Oybay, (y)endeşe meni jasır, kayda tıgılam? (96/39)

-Oybay, kaseke, kuldık, deydi tülki jılmandap. (111/27)

-Oybay!, Teke! (Y)endi birjola kurıdık koy, - dep, қоşқор қорқып dirildey bastadı. (192/2)

- Oybay-av, mınaların Aқшоқыдағы şal men kempirdin tekese men қоşқары гоy. (197/31)

-Oybay, rahmet, jerge қонbavşı (y)edim. (231/40)

ov

Hayret ve üzüntü bildiren bir ünlemdir.

-Ov, tuvıskan, émén-esen jürsin be? -dep, éri қарay kete barıptı. (87/4)

-Ov, tülkişek, sen sonşama kişipeyil me (y)edin, -depti қашқır jaldırap. (87/17)

Ov, senin meni jarılқaymın degenin kéne? (138/16)

oy

Hayret bildiren bir ünlemdir.

- Oy, dosım-ay, munın қандаy jaқsı aқıl,-deydi қашқır қуванıp.(204/44)

қap

Üzüntü ve kızgınlık bildiren bir ünlemdir.

Қap, (y)endi mağan tağı көz izdev kerek boldı-av, a! (85/14)

Қap, seni (y)eşkıge aytarmın.(249/4)

"Қap, seni şeşeңe aytam", -depti. (249/14)

8. GÖSTERME EDATLARI

Gösterme edatları sıfat ve zamirlerden farklı olarak, isimleri, şahısları veya şeyayı değil, hareketleri işaret suretiyle gösteren sözlerdir. Onun için tek başlarına hiç bir mana ifade etmezler. Ancak bir cümlede veya çekimli fiilin yanında vazifeleri belli olur. Bunlar umumiyetle gösterme vazifesinin yanında kuvvetlendirme vazifesi de görürler.⁴⁶

mé

“işte” anlamında bir gösterme edatıdır.

Mé, mına kitaptı al. (111/6)

“Mé, sağan, kulak-şeken osı ma”, - dep,

Töpti gıoy sak (y)etkizip mandayına. (118/39,40)

Mé, osı koydı soyışka ber. (212/25)

mine

“işte” karşılığında olan bir edattır.

(59/17) Mine, men, sen kötere almaytın avırdı köterip neşe aylık alıs joldarğa baramın.

Mine, kördin bi? (139/7)

Sol dosımdı körmegeli, mine törtinşi jıl boldı. (257/17)

Mine, aqsak kiyik kele jatır, kuvıp soğıp alalık. (258/17)

mineki

“işte” karşılığı olan bir edattır

Mineki, dostarım, minav ıstık suv. (155/-30)

Ulığan küşti évazım mineki dep,

Ér türlü ayğay salıp is kıladı. (181/18,19)

Mineki, sodan beri iyt pen mısıq biri men biri araz bolıp qalıptı. (224/5)

énc

“işte” karşılığı olan bir edattır

(Y)endi kayttım, éne boyım qan-josa boldı. (89/7)

Éne, o ne kınsılağan? (98/8)

Éne bir köringen ülken orda-inge qarata meni jetkiziñder. (252/33)

al

“işte” karşılığı olan bir edattır

Al, (y)endi köziñ jetken şıgar. (69/1)

⁴⁶ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s. 306

Al, (y)esek, (y)endi sen aytşı. (109/28)

Al, men seni jeymin. (138/26)

Al, budan bulay da qaza bersen, men köp uzamay-aq qulaymın. (153/39)

9. TEKRAR EDATLARI

Bunlar umumiyetle fiillerden önce gelerek hareketin miktar ve tekerrür sayısını tayin eden edatlardır. Gramerler bunları miktar veya tarz zarfı olarak kabul ederler. Bizce edat sayılmaları daha uygundur. Çünkü tek başlarına oldukları zaman hiç bir anlamları yoktur.⁴⁷

Metnimizde geçen tekrar edatları şunlardır

jol "defa, kez"

Sol jolı Baljıkerdi öltiripti. (64/1)

(Y)endi bir jolı surayıq. (138/35)

Sen ana jolı mağan jazıqsız jébir körsetip (y)edin, sol üşin sazayındı tartqızgım keldi. (150/1)

ret "kez, defa"

Kurım sarı ayğırdin özine sınşıl şolaq qaskır talay ret jeyin dep şapsa da ala almay jürdi, jekpe-jekke tügil jilki da bermeydi. (66/4)

-Qaskır (y)eki ret keldi.(88/9)

Bul jartaska (y)eki ret keldim. (107/14)

"Meni de sinap körşi, sekireyin." dep jartaska üş kelip üş ret qaytadı. (107/18)

Sizdin qula atpen talay ret qaskır soqqanıızdı bilemiz. (187/18)

jaña

-Balalar jaña arıstan (y)etinen qabap kılıp ber deydi. (120/14)

Sol ustağa bar da, tileğindi aytıp, jaña orağ soqtırıp al.. (244/19)

jéne

Arıstan jéna jaqınırağ jüripti. (120/25)

Tülkinin qatını jéne balaların jilata beripti. (120/25)

Tülki jéne ayğay salıptı. (120/26)

⁴⁷ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s.309

10. CEVAP EDATLADI

Bunlar cümle içinde başka kelimelere bağlı olmadan, tek başlarına bir mefhum ifade edebilen sözlere dir. Bazan, bir cevap edati, bir cümle yerine geçer. Hususiyile karşılıklı konuşmalarda, her edat bir cümle sayılır.

Cevap edatları mana bakımından iki kısma ayrılırlar: 1. Tasdik ve kabul ifade edenler. 2. Red ve inkar ifade edenler. Her iki edatın cinsi kendi bahsinde bildirilmiştir.⁴⁸

jaraydı

Tastik ve kabul ifade eden cevap edatıdır.

Jaraydı, tülkişegim, dep köne beription. (73/45)

Jaraydı, bir tüye al. (71/30)

Quv tülkinin sözine anıav tüye könip "jaraydı" deydi. (75/37)

-Jaraydı, korkıtayın, birak menin aytkanıma köhseniz. (233/32)

-Jaraydı, meymanım, munin jayın aytayın. (256/24)

iyé "evet"

Tastik ve kabul ifade eden cevap edatıdır.

- İyé tülki sum... (90/13)

-İyé, soğan özüm de kınjılıp jatırmin. (100/15)

-İyé, dosım, patşamızğa (y)en tetti tamağ izdep ketti dep (y)estip (y)edik, taptın ba? (246/6)

jok

Red ve inkar eden cevap edatıdır.

-Jok, onin beker. (84/32)

-Jok, mirzalar, biz senderge jegizbeymiz. (112/30)

Jok jaranım, men sizge kara sanalmaymın, érkaşan sizdin jerdemeniz bizge tiyse kerek. (257/4)

-Jok, sen barmaytın bolsan mağan ruksat kıl. (262/10)

uva

Tastik ve kabul ifade eden cevap edatıdır.

Uva, kuday bergeniğe şükir. (263/11)

Uva, ünin öşkir, ünin öşsin! (235/25)

Uva, karakurt, tında meni! (236/26)

⁴⁸ N. Hacıminoğlu. T.D.E.. s. 290

FİLLER

Fiiller hareketleri karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabii, geniş manası ile alıyor ve nesnelere zaman ve mekan içindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz.⁴⁹

KÖK FİLLER

Tek heceden oluşan fiillere kök fiiller denilmektedir. Metnimizde geçen belli başlı kök fiiller şunlardır.

- de-** “demek” (59/21)
- sez-** “sezmek” (67/11)
- kül-** “gülmek” (72/33)
- (y)et-** “etmek” (72/33)
- ton-** “donmak” (73/45)
- kal-** “kalmak” (74/22)
- tur-** “ayağa kalkmak” (75/42)
- şık-** “çıkmaq, kırılmak” (76/1)
- kan-** “kanmak, yeterli olmak” (85/11)
- iş-** “içmek” (88/15)
- kel-** “gelmek” (96/3)
- kir-** “girmek” (96/3)
- aş-** “açmak” (99/4)
- tor-** “belli etmeden gözetlemek” (106/3)
- aş-** “acıkmak” (110/1)
- (y)em-** “emmek” (113/14)
- toy-** “doyma” (113/14)
- kaş-** “kaçmak” (115/4)
- jul-** “yolmak” (122/9)
- je-** “yemek” (211/17)
- pış-** “ısınmak” (211/40)
- tay-** “kaymak” (270/6)

⁴⁹ M. Ergin. T.D.B. s.280

TÜREMİŞ FİİLLER

İsimden fiil veya fiilden fiil yapma ekleri vasıtasıyla genişletilen fiillere türemiş fiiller denilmektedir.

- sana- "saymak" (61/24)
- aқта- "aklamak" (61/28)
- tasta- "atmak" (62/15)
- ayır- "değiştirmek" (62/22)
- istc- "yapmak" (62/31)
- ör- "örmek" (62/37)
- baylanıs- "sağlamlaştırmak" (62/37)
- uyımdastır- "teşkilatlaştırmak" (63/30)
- ata- "adlandırmak" (64/18)
- tart- "çekmek, yönelmek" (67/30)
- jönel- "yönelmek" (67/33)
- toydır- "doyurmak" (69/12)
- uşıra- "karşılaşmak" (72/37)
- kezdes- "karşılaşmak" (72/39)
- joliğ- "karşılaşmak" (72/41)
- semir- "şişmanlamak" (73/2)
- tolıktır- "doldurmak" (73/39)
- kıymılda- "haremek etmek" (75/45)
- şağıstır- "kötülemek" (77/2)
- jarıyala- "ilan etmek, duyurmak" (122/38)
- külimde- "gülümsemek" (123/36)
- öltir- "öldürmek" (211/18)
- jügir- "koşmak" (211/20)
- min- "binmek" (242/17)
- batır- "batırmak" (243/6)
- basta- "başlamak" (249/27)

Fiilden Türemiş Fiiller

Fiilden Fiil Yapan Ekler

Fiil kök veya gövdelerinden yeni fiillerin yapımında kullanılan eklerdir.

-ba-/ -be-, -ma- /-me-, -pa-/ -pe-

Bütün fiiller üzerine gelebilen ve olumsuzluk anlamı katan fiilden fiil yapma ekidir.

bol-ma- (60/27)

sen-be- (68/33)

aş-pa- (72/27)
ton-ba- (73/45)
bar-ma- (108/9)
kör-me- (218/9)
jet-pe- (223/24)
süysin-be- (227/5)
kork-pa- (228/42)
kül-me- (233/5)
algız-ba- (234/8)
bas-pa- (236/1)
ökin-be- (248/26)
ilin-be- (258/1)

-n-

Kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktadır. Bu ekle genişletilen fiillere dönüşlü fiiller denir.

kahar-la-n- (61/8)
talapta-n- (62/12)
kör-i-in- (66/4)
as-ı-n- (67/15)
jasır-ı-n- (194/31)
jalı-n- (234/28)

-l-

Pasiflik ve meçhul ifade eden fiiller yapmaktadır. Bu ekle genişletilmiş fiillere meçhul fiiller denir.

jiy-i-l- (60/2)
şakır-i-l- (63/17)
jaz-i-l- (197/38)
jab-i-l- (200/11)
jöne-l- (202/41)
süyret-i-l- (204/32)
kut-i-l- (206/15)
min-i-l- (206/17)
koy-i-l- (209/37)
jiğ-il- (268/6)

-s-

Bu yapım eki ile genişletilen fiiller bir ortaklaşma veya bir oluş ifade ederler

davla-s- (59/12)
tala-s- (60/2)

ķara-s- (60/6)
ayt-ı-s- (60/15)
jar-ı-s- (63/32)
ur-ı-s- (77/2)
ŗađ-ı-ŗ-tır (77/4)
böl-i-s- (87/11)
tij-i-s- (88/41)
joliğ-ı-s- (108/3)
ķuvanı-ı-s- (125/41)
akıl-da-s- (200/5)

-r-

Ettirgenlik ekidir.

bit-i-r- (67/44)
ķus-ı-r- (69/21)
jap(ı)s-ı-r- (85/12)
uza-r-t- (98/20)
öŗ-i-r- (109/14)
lüs-i-r- (210/4)
(y)est-i-r- (217/10)
ös-i-r- (260/6)

-ar-

Ettirgenlik ekidir.

jiber (108/21)
ŗıđ-ar- (63/7), (89-18)

-dır-/dir-/tır-/tir-

Kazak Türkçesi'nde sıkça kullanılan bir ettirgenlik ekidir.

bil-dir- (66/34)
ilin-dir- (144/36)
tüsün-dir- (151/42)
sez-dir- (190/16)
ön-dir- (218/38)

ķal-dır-(133/23)
tın-dır- (144/37)
jan-dır-(154/29)
aynal-dır- (157/17)

toy-dır- (168/13)
tamağtan-dır- (204/36)
toy-dır- (223/11)

uyım-da-s-tır- (63/30)
art-tır- (63/35)
şadııs-tır- (127/19)
bas-tır- (131/40)
oylas-tır- (231/31)

öl-tir- (61/14)
kel-tir- (62/12)
kelis-tir- (104/28)
kel-tir- (206/18)
sın-dır-t- (260/5)
(y)es-tir- (267/11)

-kar-

Ettirgenlik ekidir. Bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

kut-kar- (61/43),(102/11), (152/32)

-kız-/kiz-/ğız-/giz-

Metnimizde sıkça kullanılan bir ettirgenlik ekidir.

tap-kız- (69/28)
tart-kız- (150/2)
jat-kız- (204/35)
(y)et-kiz- (72/4)
iş-kiz- (263/23)
tur-ğız- (64/20)
al-ğız- (66/2)
toy-ğız- (232/4)
je-giz- (61/29)
ör-giz- (64/20)
jür-giz- (69/19)
kir-giz- (188/11)
min-giz- (205/21)

-t-

Genişlettiği fiillere ettirgenlik anlamı katan bir fiilden fiil yapım ekidir.

ay-t- (59/27)

önal-t- (206/34)
basa-t- (61/42)
künel-t- (62/28)
usta-t- (67/22)
tezde-t- (195/21)
semir-t- (206/35)
ağar-t- (206/35)
(y)est-i-r-t- (217/10)
usta-t- (248/38)

~~-kir-/ğır-/gır-~~

Metnimizde ~~az~~ olarak kullanılmış olan ettirgenlik ekidir.

keş-kir- (193/23)
az-ğır- (105/28)
öş-gir- (235/25)

~~-z-~~

İşlek olmayan bir ettirgenlik ekidir.

ağ-i-z- (174/36), (259/15)
tamı-z- (174/37)
(y)em-i-z- (113/17), (174/39)

~~-k-/k-~~

tol-i-k-tır- (73/39)
geş-i-k- (194/19)
aş-i-k- (260/17)

~~-(i)ñkire-~~

Menşei hakkında bir fiilden fiil yapma ekidir.

İyttin davsı (y)estilgende kaçkır kidirñkirep kaldı,... (227/30)

İsimden Yapılmış Fiiller

İsimden Fiil Yapan Ekler

İsim kök veya gövdelerinden fiil türeten eklerdir.

-a/-c/-y-

Genelde tek heceli isimlerden fiil yapmada kullanılan bir ektir. Ünlü ile biten isim gövlerine “-y-” eki getirilmektedir.

at-a- (63/17)
kart-a- (60/26)
san-a- (61/22)
kün-e-l-t- (62/27)
oy-n-a- (66/23)
jalbır-a-t- (76/43)
tün-e (79/6)
orun-a- (216/34)
tün-e- (235/13)
az-a- (239/18)
sile-y- (201/30)

-la/-le-

İşlek olarak kullanılan bir isimden isim yapım ekidir. Yapma veya olma ifade eden fiiller yapmaktadır.

oy-la- (60/1)
kahar-la- (61/9)
töre-le-t- (115/22)
aşuv-la- (12/9)
jay-la- (121/20)
dübir-le- (143/24)
véde-le- (126/6)
bir-le- (129/31)
naşar-la- (191/13)
kor-la- (216/34)

-da/-de-, -ta/-te-

“-la/-le-” fiilden fiil yapma eki ile aynı vazifeyi üstlenmiştir. Kazak Türkçesi’ndeki ünsüz uyumundan dolayı Türkiye Türkçesi’nde “-la/-le-” ekini alarak fiilleşen isimlerin bazıları bu ekle fiilleşmektedir.

uyık-ta- (59/31)
kos-ta- (60/6)
hisap-ta- (61/23)
ak-ta- (61/28)
jok-ta- (66/22)
japalak-ta- (191/30)
ot-ta- (193/21)
balaġat-ta- (201/30)
k6mek-te-s- (194/32)
kuşak-ta- (197/1)
al-da- (69/3)
orın-da- (61/
uyım-da-s-tır- (63/30)
jakın-da- (192/37), (207/26)
akıl-da- (200/5)
orın-da- (222/4)
kan-da- (227/21)
(y)esen-de- (252/36)

-ar-

Renk isimlerinden fiiller yapan bir ektir.

boz-ar- (223/6)
kızır (176/33)
aġ-ar (206/17), (206/35), (219/44)

-kır-/ġır-

Taklidi seslerden fiil yapımında kullanılan bir ektir.

pıs-kır-ı-n- (67/12), (122/45)
jan-ġır-ı-k-tır- (209/1)
kan-ġır-ı-k-tır- (209/2)

-el-

Metnimizde bir 6rneġi ile karşılaştık.

j6n-el- (181/38)

-k-/ġ-

Olma ifade eden fiiller yapar.

6ř-i-k- "birisine karşı kin beslemeye başlamak" (64/32)
jol-ı-k- (72/41)
kam-ı-k- (204/38)

-sa-

İstek ifadesi bulunan fiiller türetir.

an-sa- “anımsamak, özlemek” (66/11)

suv-sa- “susamak” (100/30)

-sı-/si-

Kazak Türkçesinde sık kullanılan bir ektir. Hal ve tavır ifade eden fiiller yapar.

ayağan-sı- “acımak” (88/48)

süy-si-n- (107/16)

talık-sı- “halsizleşmek” (122/26)

müsépir-si- “yoksul gibi görünmek” (123/27)

men-si-n- (246/8)

tilmer-si- “güzel konuşmaya çalışmak” (219/38)

(y)estimegen-si- (231/10)

-sıra-/sire-

Eski Türkçede kullanılan, Kazak Türkçesi'nde de işlek olarak kullanılmaya devam edilen, “-sır-a-”⁵⁰ şeklinde yığılma sonucu meydana gelmiş bir ektir.

қан-sıra- (67/28)

jılam-sıra- (98/7), (133/1)

jetim-sire- (109/1)

külim-sire- (172/14)

él-sire- “halsizleşmek”(200/22)

-i-

Metnimizde bir örneğine rastladığımız bir ektir.

renc-i- (204/7)

-sin-

İsimden fiil yapan “-sı-/si-” üzerine “-n-” dönüşlülük ekinin gelmesiyle kurulan bir ektir.⁵¹

süy-sin- “hayran kalmak”(107/16)

min-sin- “hoşgörmek”(198/34)

bilgiş-sin- (214/11)

⁵⁰ A. Von. Gabain. E.T.G., s.50

⁵¹ N. Hacıminoğlu. T.D.E., s.160

alım-sın- (215/37)
batır-sın- (222/6)
mindet-sın- (268/32)

İsim-Fiiller

İsim-fiil, fiilin ad şekli, yani kılış, durum veya oluşun adıdır. Bunun için fiilleri ad fiillerden biri ile anarız. İsim fiilin bu çeşidine mastar (infinitif) adını veririz.⁵²

Metnimizde “-v/-uv/-üv, -bak/-mak/-mek/-pak,-be/-pe, -s” ekleriyle yapılan dört türlü isim fiil vardır. İsim-Fiillerin kişi anlamı olmadığı gibi zamananlamı da yoktur. Aralarında az çok anlam ve kullanılış farkları vardır.

-v/-uv/-üv

İsim gibi telakki edilip, üzerlerine isimden isim yapım eklerini, iyelik eklerini ve hal eklerini alabilmektedir. 133/6

je-v (66/4)
berme-v (66/14)
bol-uv (59/21)
jür-üv (67/28)
barma-v (108/9)
söyle-v-ge (123/15)
bil-üv-im-şe (133/6)
jola-v-şı (139/35)
oturuvının (158/40)
avru-v (190/20)
suvar-uv (203/35)
bilme-v-şı (205/9)
orında-v (222/21)
de-v (230/10)
kel-üv-den (244/7)
iş-üv-den (268/24)

-mak/-mek/-bak/-pak

Fiillerin hareket ismini yapan bir ektir.

alda-mak (83/14)
je-mek (98/19)
sayla-mak (98/28)
ket-pek (120/20)

⁵² N. Hacıminoğlu, T.D.E., s. 162

öktir-mek (120/36)
kon-bak (131/41)
ket-pek-ke (140/28)
je-mek (182/13)
akır-mak "anırmak" (198/23)
kaş-pak (208/33)
jür-mek (211/40)
kıy-mak (257/41)
Ayt-pak-şı (133/38)

-be/-pe

Kazak Türkçesi'nde nadir olarak kullanılan isim-fiil ektidir.

min-be (216/1)
ket-pe (241/37)
ketpe-si (211/10)

-s

İş ismi yapan ektir.

ağ-ı-s (84/20)
ket-i-s (119/38)
böl-i-s (121/10)
kon-ı-s (131/33)
kel-i-s (139/36)
bar-ı-s (139/36)
tanı-s (204/41)

Sıfat-Fiiller

Nesnelerin haremnet vasıflarını karşılayan fiil şekilleridir. Sıfat-fiillerde hareket ifadesinin yanı sıra zaman ifadeside vardır. Yani hareketin ne zaman ait olduğunu da ifade ederler.⁵³

Sıfat-fiiller isim yapım eklerini ve işletme eklerini alarak da kullanılabilirler.

Sıfat-fiiller fiil kök veya gövdelerine sıfat fiil eklerini getirmek suretiyle meydana getirilir.

Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri

Olumlu Şekiller

-di

Metnimizde bir örneği ile karşılaştığımız sıfat-fiil ekidir.

Bakşaşı onı **öldiğc** sanap, qorşavdın sırtına laqtırıp tastaptı. (204/25)

-қан/-ken/-ған/-gen

Metnimizde geçmiş zaman sıfat-fiil eki olarak da kullanılan ekidir.

Kim biledi, buyrıqtı ol (y)estimegen şıgar. (70/22)

- (Y)ey baqtı patşam, sizdey aşkan édil, aqıldı, patşa bolmağanın andardın özderinin şın niyetpen şuvlap aytıp jürgenin osı **kazdıyğan** kara kulağıımızben (y)esitip jürmiz. (123/17)

Masa terige **sukkan** tumsıgın kayta şıgarıp ülgergenşe, tuyaq tiyip, miljalanıp qaladı. (170/32)

Ömirinde **körmege**n annin özinen joğarı otıruvğa qalay batılı barğanına qayran qalğan arıstan da onı tarpa bassaluvdan jaskanadı. (218/9)

Şu örneklerde isim hal ekleri, iyelik ekleri ve isimden isim yapım ekleri olarak kullanılmıştır.

Jür, sen bizdın **aytkanımızğa** senbey tursın, öz közınmen kör. (139/3)

Ayttı şeri : "Surama **körge**nimdi,

Körıp tursın boldırıp **kelge**nimdi. (143/15,16)

-Nege menin **aytkanı**mdı istemedin! (230/6)

⁵³ M. Ergin. T.D.B.. s.333

-Bödeşim, **korıkkannan** kulağım (y)eş nérse (y)estimey tur,... (231/11)
Korıkkannan karşığa kanatının astındağı bayğızdı jalmavız patşağa şıgarıp beredi. (266/32)

Menin küşim arkammen altı batpan, jelkemmen jeti batpan soyındı **kötergendikten** küşti boldım degende: (270/29)

-atın/-etin, -ytin

“-a turğan / -e turğan”⁵⁴ şeklinde Çağatay Türkçesi’nde karşımıza çıkan yapının Kazak Türkçesi’nde kullanılan şeklidir.

Menin jaksı **köretin** Bözingenim botalamaydı. (173/6)

(Y)en jaksı **köretin**, qasiyet **tutatın** bir malındı soyıp, qan-jinimen uşıqtap, (y)emdev kerek. (188/43)

Jumis basına barğan son, (y)esekti kündeği ögizdin **isteytin** jumısının bérine saladı, (y)esek ébden sarşap qaljıraydı. (204/2)

Şu örnekte iyelik eki ve eksiz yükleme hali ekini alarak kullanılmıştır.

Tülki munin kıymıldavğa şamasının **kelmeytinin** bilip, qon (y)etin jep jatur (y)edi. (77/43)

-atuğın/-etuğın/-ytuğın

“-atın/-etin/-ytın/-ytin” ekinin bir şeklidir.

Jéne aristannın jéy uvakitında özi **turatuğın** bir jaksı jerine bir tülki qatın-balasımenen kelip turıp aldı. (119/25)

Kez kelgenderdi, süze **beretuğın**, süzegen buqa bayqavsızda qudıqqa tüsip ketipti. (210/2)

Aşağıdaki örnekte iyelik ekini ve yükleme hali ekini alarak kullanılmıştır.

Uzak kögerşindi halıqtın kürmettep **asıraytuğının** körip, üsti-basın aqartıp boyap alıp, men de kögerşin bolam dep, kögerşin asıraytın kürkege uşıp kelipti. (260/26)

⁵⁴ N. Hacıminoğlu. T.D.Y.B.F.. s. 145

Geniş Zaman Sıfat Fiilleri

-kan/-ken/-ğan/-gen

Türkiye Türkçesi'nde "an/-en" sıfat fiil ekinin üstlendiği geniş zaman sıfat-fiillerini yapma işi Kazak Türkçesi'nde bu ekle sağlanmaktadır.

... nayza **ustağan** (y)erge bitem,... (60/21)

Birazdan son muz (y)eriy bastap, **(y)erigen** suvı tülkinin betine tamşılap beripti. (85/28)

Ulıp **sokkan** boran, üskirik ayazdan bürsen **kaqqan** bes (y)eski bir tasqa kelip ıktaydı da, taşjargının bürtingin kirt-kirt şaynap tura beredi. (185/9)

Koşkar men tekeni izdep artunan **kuvğan** (y)eşkim bolğan joq. (190/19)

Kaşkırlar kelse bizdin izimizben osı **japırılğan** şömelerdin barlıgın aqtarıştırıp qaraydı. (196/43)

Aşağıdaki örneğimizde "-gen" sıfat-fiil eki hareket ismi yapmıştır.

Karsılaspay bosqa ölgenşe, bul qorkınıştı jırkışqa özimnin (y)erligimdi körsetip, **ölgenim** artıq. (202/24)

-atın/-etin, -ytın/-ytin, -ytuğın

Jartıbay **deytin** kisinin mal degennen (y)eki (y)eşkisi gana bolğan (y)eken. (112/2)

Sol tün, sol künnen bastap qoraz **şakıratın** boldı, (y)eşki **bakıratın** boldı. (110/44)

-Sen aq laqsın, tük **bilmeytin** aqımaqsın. (182/30)

Aralda jayılp **ottaytın** januvarlar sıyrek (y)edi. (196/7)

Boyı bittey bolğanda **korıqpaytın** ülken jüregi qay jerine sıyıp tur (y)eken? desedi keybiri,... (217/45)

Osı mandağı bir avılda sayaq **jüretin** mağan tanıs bir (y)esek bar. (204/40)

Üysiz-küysiz aydalada qağıp jürüvşi (y)edi, (y)endi suv ötip, janbır **tiymeytin** kambada turatın boladı. (222/13)

Söytip, bala osı tüsti kün sayın **köretin** boladı. (224/14)

Éke-şeşesi munı (y)estip, qattı qorkıp, jan-jaktan tús **jorytın** sévegey adam izdeydi. (224/20)

-Balam, özün barıp, tavıp minbeseñ, sağan **jaraytın** attı men taba almadım. (224/34)

Meni seniñ dosñ dep **biletin** (y)el mazaktaydı goy. (234/26)

Qap, seni qabın **tesetin** tışqanğa aytamın. (249/11)

Bu ekin bir şekli de "-tuğın" dır.

Taksır sizdın atanızdı körüp (y)edim, osı tavda an avlap jüretin (y)edi, éli de osı tavdın astında şıǵar, andardı üstinen basıp alıp **jeytuǵın** (y)edi, men sonı körüp turuvşı (y)edim. (77/28)

-Areke, nesine asıǵasın, qıday buyırsa senin (y)etindi **jeytuǵın** boldım goy. (77/47)

-turǵan

Metnimizde bir defa karşılaştığımız bu ek zannımızca “-atın/-etin” sıfat fiil ekinin bir şeklidir. Fakat burada “-tur-” kısmı aynı zamanda bir ettirgenlik ifadesine sahiptir. Bu ek “-atın/-etin” ekinin bir şekli değil yalnızca “-ǵan” sıfat fiil eki olsaydı, ettirgenlik eki olarak Kazak Türkçesi’nin husiyetlerine göre ekin “-tur-” şeklinde değil “-dır-” şeklinde olması gerekirdi.

Siré, onı (y)eşki anturǵan azǵırǵan şıǵar. (105/28)

Olumsuz Şekil

-mas/-mcs/-pas

birevge birev zorlık **qılmaska**, qoy men qaskır birge jürsin, tülki men tavıq birge jürsin degen. (70/13)

Bir-birine jamandık **oylamaska** ant ayıp, şarttasadı. (85/37)

Sodan beri avız baǵıp, küştiledin sözine kirispeske ant (y)etken (y)edim. (134/7)

Köp sözün söylemeymin jaramastın... (114/15)

Qatını buzılıp **turmaska** aynalǵan son, jubanuv üşin qıdaydan mal ékelem dep toqtaǵan. (116/4)

Ölerde körgen botamnan

Ayamas quvlar ayırdı. (179/8,9)

...ol jerde onın **qıyıspas** dosı qaskır turadı (y)eken. (204/30)

Qara qaskır aluvǵa, kerbesti **algızbaska**, (y)ekevi talasıp keledi. (226/42)

Gelecek Zaman Sıfat-Fiilleri

-atın /-etin/-ytın/-ytin, -ytuǵın

Gelecek zaman sıfat-fiili yapan bir ektir.

Sol jıldarı **biletin** Kazaqtarǵa kisinin kay jılda tuvǵanın aytsa adamnıñ jasın tavıp beredi. (59/8)

Sen kötere **almaytın** avırdı köterip neşe aylık joldarǵa baramın. (59/17)

Qus penen adam bayqap senin sıyqındı **körmeytin** uvaqıtta”, - depti. (60/37)

Menin uya **salatın** kuvbatım da qaruvım da jok. (62/32)

- ... balanın (y)endi **ustatpaytınına** közderi jetken urıldırın tiri qalğanı ... (67/22)
Kaşqır bizdın **qasımız**, bugün **jeytin** asımız. (79/35)
Zahm tülki **bizge** kün körsetetin (y)emes. (90/7)
Kesetin balta-şotu da joq. (92/18)
... ayudan **qutulatin** amalın men tabayın, ne beresin? (96/30)
Jeytin tamak izdedim. (110/1)
Aytıp **tüsindiretin** til qayda, jılandı belinen tıstep jinşe şubatıp alıp keledi.
(125/33)
(Y)esektin köp uzamay-aq **öletin** türı bar. (202/6)
Bulardın qojası hayuvan tilin **biletin** oqımısı adam (y)eken, (y)esektin ögizge
üyretip jatqan aylasın (y)estip turadı (y)eken. (203/44)
Juvandıq qılğannın julının üzem, ozbırılıq qılğannın omırtaqasın opıram, munan
keyin ayu arqar almaytın, kaşqır qaraquyriqqa qaramaytın, qoyan **qorlanbaytın** ömir
ornatam. (216/32)
Tülki aqatay, toqtay tur, senen **suraytın** bir avız sözım bar, munı bilüvge
köpten intıq (y)edim. (231/15)
Sizge **beretin** qolımda (y)estene joq, qur joldas bolıp jürmiz qoy. (231/34)

Aşağıdaki örneğimizde iyelik ve eksiz yükleme hali ile kullanılmıştır.

Bar heli ketken son, istin jamanqa aynalğanın, özının bekerden-beker **öletinin**
buqa bilipti. (210/5)

Bu ekin bir kullanım şekli de “-yтуğın”dır.

Ölmeytuğın bolsam, öz kötenşeğimdi özime oyıp berşi. (72/8)

-ar/-er

Kazak Türkçesi'nde bu sıfat-fiil ekinin gelecek zaman sıfat-fiil ekin olarak
kullanıldığını görmekteyiz.

Köp otursa “jumısınnan kalarsın. **Jatar** uvaqıt boldı.” dep, tün ortasında
şaşıramın. (59/32)

Keler qısta qanday surapıl boran soqsa da tonbaysın. (73/45)

Jaqın maında tiske **basar** (y)estene körinbeydi. (110/2)

Aştan **öler** bolıp dınkesi qurıp jatqanda, odan burın jebir körgen andar
kezekpen kelip burıngı öşterin alğan (y)eken. (122/16)

Keter aldında meni küzetşi qılıp ketken bolatın. (131/39)

-Lajın bar ma buğan **qılar**? (135/34)

Éy, aqayın, **sen** qaşpa, biz sağan qaş qılmaymız, senen **surar** sözımız bar.
(138/37)

Mına jalğan **düniyede**

Körer künım bolar ma? (174/3233)

Süyegim tirlikte aqarmay ma,

Kutılar bul miyhñattan amal qayda. (206/14,15)
(Y)endi men ne **qılar** (y)ekenmin, sonı qara. (211/34)

Şu örnelerde gelecek zaman sıfat-fiil ekinin iyelik ekleri, isim hal ekleri ve yapım ekleri ile birlikte kullanıldığını görmekteyiz.

Tışkan ne **aytarın** bilmey turdı da bir türlü oylap, jıyılğan köpke ayttı. (60/1)

Qaşkırdı öz közimşe **öltirerlik**

Bir ayla (y)endi buğan (y)etegin dep. (81/15)

Bosatsam qaşıp ketesin, jaqın mannan kepil **bolarlık** nérse körset, -deydi tülki.
(94/25)

(Y)esek ne **aytarın** bilmey, basınan ötken okıyalardı (y)esine túsirip, oylana oturip qalıptı. (109/30)

Söylip, ne **isterimdi** bilmey tur (y)edim. (110/3)

Menin basımdağı jemisim qurap túsip qaladı, **piserlik** uvaqıtqa jetpey, sonin sebebi ne (y)eken, sonı suray kel. (116/16)

Onan keyin qarındardı aşıp aştan **ölerge** jaqındaptı. (126/10)

Qayda bararın, qayda mekendep ömir **sürerin** qoşqar men teke éli anıqtağan jok. (190/30)

... balası minip qaşarlık bir jaramdı at taba almaydı. (224/32)

Aqırkı özderinin **bilerine** barıp jüginbek boladı. (249/31)

-esi

Gelecek zaman sıfat-fiili yapan bir ektir.

Sonda kelesi jılı sen ne jep kün köresin, qayda, nenin tübinde panalaysın. ?
(153/40)

Qaşqır kelesi küni arqan tavıp aladı da, onın bir uşın jolbarıstın moynına, (y)ekinci uşın öziniñ moynına baylap, (y)ekevi alańğa qaray jöneledi. (202/39)

-baq/-bck/-maq/-mck/-paq/-pck/-paqşı/-pckşı/-maqşı/-mckşı

Tülki sol cazanı **qoldanbaq** boladı da, döñgelektin küpşegine tıqqan kezde, qarğa (y)ekinci jağınan zıp berip şığıp ketedi. (93/1)

Bir küni şal qambağadağı astığan alıp, bazarğa aparıp **satpaq** boladı.
(221/33)

Mısıq sol kezde iyesine jaqsı **atanbaq** bolıp, iyten burın altındı ala qaşadı.
(223/38)

Aqırkı özderinin bilerine barıp **jüginbek** boladı. (249/31)

Bir küni aşıqqan arıstan özin asırağan mısıqtı **jemek** boladı. (210/33)

Şaytan (y)endi sévleni ustamaq bop éri jügiripti. (267/20)

... bul künde bu da mağan qorlık **körsetpek** bolıp ayak köterip tur. (122/29)

Éveli béyterekti **kulatpak** bolıp, jan jaǵınan turnap qaza bastadı. (193/1)
Osı ma **aytpaǵın?** (266/44)

... **óltirmekşı** bolıp jatqanda, qoyan suraptı. (62/19)

... balanı ortaǵa alıp, qolǵa túsirip, **qorlamakşı** boladı. (67/17)

... órmannın aşıqtav bir alańkayına jetip, **tünemekşı** boladı. (79/6)

Qaskır **sendirmekşı** bop, qapqa kirgende, tülki (y)ekinsige “bayla qaptın avzın, (y)endi kıymıldaytın kezın keldi, qane men köreyin, küzdigüni (y)egindi qalay soǵıp jürsın?” deydi, (115/30)

Onda analar **kempir** men şaldı **óltirmekşı** boladı. (174/14)

Aqırı birin-biri satılıp köterilip, bayterek butaǵındaǵı qoşqar men tekeni **almak** boldı. (193/6)

Baqtın ólenderinde toyǵan son, (y)esek qattı **baqırmakşı** bolǵanda, sonda ógiz aytadı. (198/20)

Sonda Ay qıvanǵannan (y)eşkinsin üyine qaldırıp, avıldastarına barıp **aytpaqşı** bolıp, “joǵım tabıldı” degeli ketken vaqıtta, üstindegi terisin tastay salıp, joǵalıp kete baradı. (105/6)

Sonan keyin Jartıbayǵa aşuvlanıp, baska bir jaqqa **ketpekşı** bolıp, (y)ekevi bir jolǵa tusedi de jürıp beredi. (112/8)

... avıldastarına barıp **aytpaqşı** bolıp, “joǵım tabıldı” degeli ketken uvaqıtta... (105/6)

Aytpaqşı özinnen baska kim kördi? (133/38)

-aşak

Metnimizde bir örneǵi vardır.

Bolaşak ulıq (y)eli uyǵarıla qoymaydı. (217/259)

-mcs

Olumsuz gelecek zaman sıfat-fiil ekidir.

Tilesen qoldan kelmes isin bar ma,
Tiyisti (y)et qayratındı küşin barda. (130/26-27)

Zarf-Fiiller

Hareket hali ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne sıfat-fiiller gibi nesne ifade ederler. Zarf-fiiller şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hali karşılar.⁵⁵

Zarf-fiiller fiillerin zarf şekilleridir.

-a/-c/-y

Vokallerin kalınlık incelik durumuna göre “-a/-e” eklerinden biri, kelimenin son sesi ünlü ise “-y” eki eklenmek suretiyle kullanılmaktadır.

Tek olarak kullanılabilir.

Birazdan son muz **(y)eriy** bastap, **(y)**erigen suvı tülkinin betine tamşılup beripty.
(85/28)

...**ko**ya ber. (61/42)

... izin **ja**sıra almay, ... (62/11)

... omı **ala** jöneledi. (67/33)

-Adamdardan mağan payda jök **(y)**eken, **(y)**endi tabanımdı jaltıratayın, -dep kaçır ornınan **ko**zğala beredi. (106/16)

(Y)eştene öndire almağan bögelek kaçtayın dese, sona hanınan korkıp, eli künge deyin salığın **ala** almay, sıyırđı kuvalap jür desedi. (170/6)

Ƙara toқты bişare olarğa **(y)**ere almaydı, “**(y)**endi öldim-av” dep, manırap turğanda, tap qasında bir tüp kökpek körinipty. (185/12)

Aysız tün, azınağan boranda özimnen başka batır jov dep, dandaysığan böri kula attın artına şığıp, şonkayıp otıradı da moldalarğa uqsap, **(y)**eki közin şart jumıp, öziñşe éndetip, **uly** bastaydı. (186/16)

-Oybay!, Teke! **(Y)**endi birjola qurıdıq qoy, - dep, qoşqor korkıp dirildey bastadı. (192/2)

Tekenin artınan **(y)**ere berdi. (192/10)

Osılay korkıp kele jatqanda teke kenet juvan qarağaydın tübine **to**qtay qaldı.
(193/28)

Birden onay **ta**ba almaydı bizdi. (196/44)

Ƙabırğadan, büyirden, şabınan, tamağınan, sanınan tıstep **şay**nay berdi.
(200/11)

... **(y)**egerde **qarğy** alsanıñ jügirgen nusqanıñ atañızğa uqsap tur. (77/37)

Aş mısıq **(y)**endi iyt pen tışkanıñ tapqanın **ur**lay bastaydı. (214/40)

Tekrar şekilleri de karşımıza çıkmaktadır.

İzge tüşip **ku**va **ku**va ketip bara jatqan kaçqırlardıñ üstinen şığadı. (66/31)

⁵⁵ M. Ergin, T.D.B., s. 338

...sonan **ağa-ağa** tenizdin ortasına qaray ketip, (y)eşqaydan suv jağasin köre almaptı. (84/20)

... (y)eşki olay, bulay **sekire sekire**, jilt berip, köp qoydin arasına kirip ketedi. (105/42)

Qaşkırlardın **bul** kılığın mazaqtap **küle küle** (y)eki (y)eşki Jartıbayğa kaytıp kepti. (113/3)

Ayu jügire jöneldi, **jügire-jügire** eli qurıp, bir butanın tübine kelip kuladı. (147/5)

-p

Ek ünlü ile biten tabanlara “-p”, ünsüz ile biten tabanlara “-ı,-i-” yardımcı seslerini alarak gelmektedir.

... uyıqtavşı **dep** bilemin. (61/25)

... ot **jep, scmirip** keleyin. (93/15)

Han ün-tünsiz **türegelip**, aña da şıqpastan üyine **kaytıp** ketipti. (169/3)

Al buğı adammen dostaşkan jilkının mañına jolamay, orman arasın, tavdin işin **jaylap**, qaşıқта jüredi (y)eken. (172/3)

-Sonda **qay jerindi** tüzey tüsüvge bolar (y)edi dep oylaysın? - dep suraydı kün **külimsirep**. (172/13)

Bulardın habarın (y)estip bin ayu jeymin dep qostın qasına kelgen (y)eken. (184/14)

Qaşqır bir jip tavıp bir jağın ayudın moynınan baylap, bir jağın özünün **baylap alıp** jüredi. (184/25)

Ulıp soqqan **boran**, üskirik ayazdan bürsen qaqqan bes (y)eski bir tasqa **kelip** ıqtaydı da, taşjargının bürtingin kirt-kirt **şaynap** tura beredi. (185/9)

Suv betinde **bir** batıp, bir şığıp jantalasıp maltıp jürgen qaşkırlarğa **qoşqar** kuvanıştı da üreyli de **keskinmen** qadalıp qarap turdı. (196/1)

Şöpşiler **jaqındap** kelgende teke men **qoşqar** da şömele astınan şığa **kelip**, şöpşilerge qaray qarısı **jürüp kelip** aldarında botaday **bozdap jilap** jata-jata qalıstı. (197/14)

Jumis basına **barğan** son, (y)esekti kündeği ögizdin isteytin jumısının berine saladı, (y)esek ebden **şarşap** qaljıraydı. (204/2)

Qutpan **alıp qaşıp, jep**, tamam (y)etti. (220/39)

Köş ötip ketti hém köş başşılar tülkinin jasırınıp qalğanın bayqamay, olar da iyterin **jıynap alısıp, ketisip** koydı. (231/6)

“-p” zarf-fiil ekinin tekrar şekilleri de görülmektedir.

... jolbarıs **kuvıp-kuvıp** jete almay qaldı. (72/18)

Doğaday iyilgen zor, tastay avır müyizin qaday périmenen qaşkırdı büyürlöp **koyıp-koyıp** jiberdi. (192/23)

Birneşe ret jilkımı korgağan soñi, kaskırlar **ulıp-ulıp** jıynalısp, keñes kılıp bilayşa dep aqıldastı. (200/2)

“-p” zarf-fiil eki “bol-, kıl- ve kel-” fiilleri tabanına gelince her zaman olmasa da “-l-” sesini düşmesine neden olmaktadır.

Masa ıza **bop**, koqandıydı (170/26)

Ulığan éniñizdi (y)estigende

Kumar **bop** kalmavşı (y)edi bizde aqıl. (181/11,12)

Qasına **kep** suradı (221/11)

(Y)endеше bilay turı -dep, kaskır kıymelen **kep**, tülkiniñ ayağın innen suvırıp aladı da, öziniñ juvan tükti sıyrağın suğıp jiberedi. (89/34)

Halıq otay künde üyine qaytkanda öristep kaskırlar jemey tastap ketken (y)eşkinin kıyırsıqtarın bir (y)etek **kıp** jıynap ala kelip jüredi. (111/1)

İyesiz (y)el joq, kün joq, aydalada,

Bul jerde sen jatırsıñ, ne jumıs **kıp**. (117/29,30)

-may/-mey/-bay/-bey/-pay/-pey

“a/-e/-y, -p” zarf-fiil eklerinin olumsuz şeklidir.

Ünsüz uyumuna uyduğı için altı şekli vardır.

Jumısına **barmay** uyıqtap kalar (y)edi. (59/30)

Olar uyaları **bolmay**, ağaştın butaqtarın panalap künelipti. (62/26)

Savısqan kökektiñ kömegin **kütpey-aq**, uya saluvğa kiristi. (62/35)

Onı **jemey** jerigin baspaytınday köredi. (66/10)

Jolbarıs tülkige olay bir, bilay bir qarap, **senbey**:... (68/30)

... men közindi aş degende aş, men aş **demey** aşpa, ... (72/26)

Bir kırdan kaskır men arıstan asıp **körinbey** ketkende, tülki tüyenin bar (y)etin bir şunqırğa süyरेlep aparıp, kemip qoydı. (76/31)

Kışkene toraylardı **jetimsiretpey**, jöñin tapqanıñ da savap bolğan. (109/1)

Qolğa **tüspey** jürgen asav jilkiniñ bul munıñ (y)estigen soñ, adam oğan şart qoyıptı. (171/28)

Bérinen de jasırınıp, (y)eptep sıbdırın **sezdirmey** jürüp qaşa ötedi... (190/28)

Ol tabılsa **korıqpay** üyge qayıp barmaq. (190/37)

Teke bastap jürüp otırıp, köp **uzamay** kaskır apanına keldi. (192/11)

Teke (y)eşnerseden **quvıstanbay**, derev jügirin aralda şöpterdi tintip, déri şöp izdedi. (196/5)

(Y)erte zamanda bir sıyırдан tuvğan kök buzav (y)eşkim **minbey**, (y)eşkim ustamay, buğı, maralday bolıp tel östi. (198/30)

Sol dene, devletine mastanıp, sıyır jınısın özi şaban, özi köriksiz, denesi kelisimsiz, tuyağı sırtıldağ dep **mensibey** tönirekke qarap tüyeni, (y)esekti körüp olardı da **mensibey** jürgende, bir üyir jayılp jatқан arğımaq kulağı tik, jalquyırqtarı tögilgen, tuyağı tuyma bayqay, tik deneli suluv, asır salsaq quyınday oynağanın körüp “osı mal

menin tenim (y)eken, özi suluv, özi jüyrık (y)eken” dep, sıyırdı tastap jılkığa (y)erip jayıp kete beredi. (198/32)

(Y)esektin köp uzamay-aq öletin türi bar. (202/6)

Tañerten ögizdin **ottamay** turğanın körip ündemesten, (y)esekti jumışқа jegip alıp kete baradı. (204/1)

Kudaya, bir bos jürsem armanım joq,

Minilmey bir-(y)eki ayın bağar jayda. (206/16,17)

-mayınşa/-pcyinşc

Türkiye Türkçesi’nde “-ınşa/-inşe” olarak kullanılan ekin Kazak Türkçesi’nde yalnızca olumsuz şeklini görmekteyiz.

... men öz közimmen körip, sanap şığayın, **öytpcyinşe** tipti senbeymin. (84/53)

Bul kepterler özderi şoşıp qalğan nerseler, (y)eş jerge qonbastan, damıl **kılmayınşa** uşıp kelip, saraydin tap aldına kelip qonıp otırdı. (252/26)

-arda/-erde

Sıfat-fiil eki “-ar/-er” ekinin tabanına bulunma hali ekinin gelmesi neticesinde oluşmuştur.

Tışkan **şığarda** innin işi dübirlep ketedi. (123/44)

Osi menin qalkama adam degen kelip kölenkelep turıp, (y)endi **jürerde** menin butağımdı kerek-jaraqқа kıyratadı, kesip alıp ketedi. (138/22)

Ol künde irimsik qaynatıp üyinin töbesine jayıp qoyadı, keşke **alarda** azayıp qaladı. (239/17)

-qanda/-kencde/-ğanda/-gende

“-qan/-ken” sıfat-fiil eki tabanına bulunma hali ekinin getirilmesi neticesinde oluşmuştur.

Özgeleri qarap turğanda, tüye özinin biyiktigine senip, “menen burın kim köredi?” dep tışqandın sözün qostap, béri de qarasıp turdı. (60/5)

... qustardı tegis **jıynağanda**, bir-ak ... (61/8)

Karşığa barıp ménisin **aytqanda** bayğız cavap beripti. (61/11)

... dep, cavap **suraganda**, bayğız aytıptı. (61/18)

Munı körgende sınşıl şolaq qaskır özine ajal oğı jetkendey kördi. (66/1)

Demek, küş pen (y)epşilik qabısqanda gına jarasıp turadı. (151/46)

Bir buzav, bir toqtı, laq (y)el köşkende jurtta qalıptı. (184/11)

Qaskırlardın aldı aralğa kelip ayağın sala bergende **qoşqar** men teke tağı da dariyağa tüsip, aldınğı jağağa qaray tarttı. (196/20)

Şöpsiler jakındap kelgende teke men қошқар да şöмеle astınan şığa kelip, şöpsilerge қарay қарсы жүrip kelip aldarında botaday bozdap jılap jata-jata қalıstı. (197/14)

-mastan/-mestcen/-bastan/-besten/-pastan/-pesten

“mas/-mes” sıfat-fiil ekinin tabanına ayrılma hali ekinin getirilmesi neticesinde oluşmuştur.

... tülki aldı-artına қарамastan қаша jөneledi. (70/18)

Munan son кеşikpesten oylap... (60/33)

... jastıққа қарамastan özinin serikterine:... (91/32)

Қасекең aldı-artına қарамastan şığa jөneledi. (115/35)

... özim ölmestен burın, éveli seni öltiremin. (120/36)

Uyalmastan péle деп bir adamdı

Құtıldım деп tursın sodan éren. (143/33,34)

Pil özendi қақ жарп, (y)ешbir қıynalmastan арғı jaғaға öte şığadı. (151/14)

Іһан ün-tünsiz түрегелip, аңға да шıқpastan üyine қayтıp ketipti. (169/3)

Аstı-üsti, jan-jaғı şöppen jabılıp қımtалған jılı күrкенin ішінde teke minaday surapıl javınға urınbastan üsti-bası қurғaq, jaybaraқat тınıғıp jatu. (191/3)

Teke bulardıñ (y)endi bas salғalı otırған інғayın bayқasa da sır bildirmestен :...(194/4)

Al қошқар мен teke bolsa бөгelmestен тез жүzip otırпдарıyanın ortasındaғı арaldankelip шıқtı. (195/48)

Қошқар мен tekeni қувған қашқırlar көп, elüv-alpıs шамalı (y)edi, жүze almavına, suvға batıp ketip jatқandarına қарамastan jaғadaғı ayu ақırıp, buyrıқ берip, қашқırdın jana toptarın suvға түsirip jatır. (196/12)

Арғı jaғaға жүzip ötip шıқtı da, бөгelmestен ilgeri жүrip ketti. (196/25)

Tüye мен (y)esek tavға şıғısımen ébden boldırған bolıp jıғıladı da, турmastan jatıp aladı. (201/26)

Ol (y)esekke қırıқ тayaқ соқtı, ol қıңқ (y)etpesten jata beredi, тағı оған (y)elüv тayaқ соқtı,(y)esek билік (y)eter (y)emes, alpıs тayaқ соқtı, (y)esek қозғalar (y)emes, jatқан күшінşe jata beredi. (202/2)

Jolбарıstın japtı буған terilerin

Қойıptı аynıtpastan рендерin. (207/3,4)

Bul kepterler özderi шоşıp қалған нэрсeler, (y)еш jerge қонbastan, damıl қılmayınша ұşıp kelip, saraydıñ tap aldına kelip қонıp otırdı. (252/26)

-қалы/-keli/-ғалы/-geli

Eski Türkçe’de kullanıldıғı şekli ile Kazak Türkçesi’nde de yaşamaktadır. Sebep gösteren bir zar-fiil ekidir.

Sağan janım aşğannan bir akıl aytқalı keldim. (75/33)

Ölgeli öziñ қазir orda jatıp, (82/8)

Kaşır **bolğalı** uvayımdap, oylanıp otırğanın osı bolar. (95/14)

Sonda ay **kuvanğannan** (y)eşkinsin üyine qaldırıp, avıldastarına barıp aytpaqşı bolıp, “joğım tabıldı” **degeli** ketken uvaqıtta, üstindegi terisin tastay salıp, joğalıp kete baradı. (105/6)

Qudaydan **mal alğalı** bara jatırmin. (116/8)

Ol qasında **tepkeli** turğan (y)esekti körıp öte nāzalandı. (122/26)

-Ayu ağa, **janağı** aqattıgım üşin men özinnen keşirim **surāğalı** kelip (y)em. (155/10)

Onsız da **ölgeñi** jatırmin qoy. (186/6)

Sıtır (y)etken butaqtarınñın sıbdırı - andın bas **salğalı** turğan aş qaskırdı (y)elestetedi. (193/26)

Teke bulardın (y)endi bas **salğalı** otırğan inğayın bayqasa da sır bildirmesten :(194/4)

Qoşqar men teke sol küni tuvıp-ösken mekeninen qasıp **şıqqalı** birinşi ret qavıp-qaretsiz, alansız **raqqattanıp** uyıqtap (y)edi. (197/33)

-(Y)e, jarqınım, sen meni mina sumırayğa jem **qılğalı** ekele jatqanın belgili boldı. (202/46)

Jük artıp talay boldı **tasığalı**,

Arqamdı şamam kelmeyd **qasığalı**.

Arqamnan **jakındadı** ne qılayın

Javırıp (y)etke tüsip **sasığalı**. (206/22,23,24,25)

Birevi qıp (y)etip qozğalsa-aq, qulaq-şekeni örley, keñirdekti qapsıra, azuvların **basığalı** tur. (229/27)

Sol dosımdı **körmeğeli**, mine törtinşi jil boldı. (257/17)

-kensin/-ğansın/-gensin , -kesin/-ğasın/-gesin

Sıfat-fiil eki “-қан/-ken”in tabanına iyelik III. teklik şahıs iyelik eki gelmiş ve vasıta hali ekini de **üzerlerine** alarak kalıplaşma neticesinde meydana gelmiştir.

Ekin hem “-kensin/-ğansın/-gensin”, hem de “-kesin/-ğasın/-gesin” şekilleri mevcuttur.

Bu zarf-fiil **hal** ve zaman zarfı olarak kullanılır.

-kesin/-ğasın/-gesin

Sender **ketkesin**, tüye türe kelip “men senderge satılmaymın, mina qalıptarınnan tūbinde meni tölemeydi (y)ekensinder.” dep terisin jalbıratıp, işegin şubaltıp ketip qaldı,- dedi. (76/41)

Ol **ketkesin**, tülki qaskırdın (y)etin jep toyıp aldı. (77/23)

Üş **bölgesin** bul erqaysımızğa qanşadan tiyedi. (101/13)

Aristannan “ayta ber” degen ıyşarat **bolğasın** tülki tūgil jatqızıp müsēpirsip bılay deydi:... (123/26)

Sender **ketkesin** tüye türegelip, men senderge satılmaymın dep, terisin jalbıratıp, işegin şubaltıp ketti. (127/13)

(Y)endi kulağımızğa jılan kirip, tuşkandı tistep alıp şıkkısın, tartıp ala almasa şağıp öltirip şıksın, **ölgessin** tuşkan tüsedı. (125/28)

-kensin/-ğansın/-gensin

Ol **ketkensin** tülki kaskırdın (y)etin jep toyıp alıp, kaytıp kele jatsa, arıstan kelip kaldı. (127/38)

(Y)egesi azanmenen bardı bavdın,

Sırınan habarı joğ sırtkı javdın,

Bağında şubar nêrse **köringensin**

Amalın taba almadı jağındavdın (207/15,16,17,18)

Jıyğansın bir künü (y)esin (y)esek

Bardı da bir kulanmen jağındastı. (29/30)

Bir iytin Moynağ koyuvımın sebebi: onın da başka denesi kara, moynının aylanası ağ **bolğansın** Moynağ koyıptı. (219/12)

Maylı süyek **körgensin** turuvğa balmay, (y)ekevi de kuşaktı jazıp ala-ağ umtıladı. (220/31)

-kaşa/-kenş/-ğansa/-genşe

Sıfat-fiil eki “-kan/-ken”in tabanına eşitlik hali ekinin getirilmei neticesinde oluşmuştur.

Hal ve zaman zarfı olarak kullanılır.

... kazağa jaña salğan (y)ettin kandı köbigi **şıkkansa**, söreni üş aynalıp, ozıp ketipti. (63/36)

Kaskır menen jolbarıs **kelgenşe**, tülki tüyeni, buzıp-jarıp jerge tuğıp koyıptı. (71/41)

... suvıktan **ölgenşe**, özındı bizge sat,... (75/36)

... kaskır oynagan bolıp, tülkini **ölgenşe** julmalap, köbinde oğan tisin batırıp aladı (y)eken. (94/15)

Arıstan bir künü bir jerge barıp, (y)eki ay jürıp kelmekşi bolıp, özım **kelgenşe** padşa bola tur dep, ornına Maymundı tastap ketipti. (119/20)

Baygus, dalada jalğız kapa bolıp **jürgenşe** sen özındı mağan sat... (126/19)

Masa kün **atansa** ayuğa uykı bermedi. (147/30)

Masa terige sukkan tumsıgın kayta şıgarıp **ülgergenşe**, tuyak tiyip, miljalanıp kaladı. (170/32)

(Y)esek sol jatkanınan kojayındı tüyeni jetektep kırdan **askansa** jattı da, olardıñ karası üsilgen soñ, ol tura salıp, bet aldı kasa jöneledi. (202/12)

Jolbarıs demi kurıp üyine **jetkenşe** jügiredi. (203/1)

-kendey

Sıfat-fiil eki “ -kan/-ken”in tabanına “dey” ekinin getirilmesi neticesinde oluşmuştur.

ajel oğı **jetkendey** kördi. (66/2)

Munı körgende jan alatın ézireyil artınan kuvıp **jetkendey** kördi. (226/36)

(y)cken

İhbar fiilinin zarf şeklidir.

Munı körgen tülki: “Arıstan ağa, dos (y)edik koy, ölimtigindi qarğa-kuzıngıa jem kılmaymın”, dep, arıstannın terisin sııra başağan **(y)cken** deyti. (80/12)

-sızda

İsimden isim yapım ekinin üzerine bulunma hali eki getirilmek suretiyle oluşturulmuştur.

Bir tülki jügirip kele jatıp, **abaysızda** bir teren apanga túsip ketedi. (100/25)

Baykavsızda özin ustap alğan kaskırdan da, tülkiden de aylamen kutılıp ketip jüredi. (155/16)

BİRLEŞİK FİLLER

Birleşik fiil **bir** kelime grubudur. Kelime gruplarında esas, anlamda bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden **unsurlar**; asıl anlamlarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir anlam ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu böyledir. İster iki tarafda fiil olsun, ister bir tarafı isim, bir tarafı fiil olsun, her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar.⁵⁶

a. İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller

bol-

uyat bol- “utanmak”

Çoy, uyat bolar. (87/9)

kez bol- “rastlamak, karşılaşmak”

Bir mısıq kağırip jürip, apası ölip kağan arıstannın küşigine kez boladı. (210/29)

semiz bol- “şişmanlamak”

(Y)Erkin jürgen kus semiz boladı, -depti bayğız. (267/28)

kıl-

kürmet kıl- “saygı göstermek”

... (y)endi kaıayşa kürmet kıldımız? (98/27)

köp kıl- “çoğaltmak”

Ézildi köp kıladı bizdin kaзақ,

Jar körse javasıraq kılıp kıljaq. (139/25,26)

arız kıl- “dilemek”

Oğan barşası barğanların maqul körip patşasına arız kılıptı (252/23)

ber-

zıp ber- “gözden kaybolmak”

... kağığa (y)ekinşi jağınan zıp berip şığıp ketedi. (93/2)

keñes ber- “akıl vermek”

Ol (y)em bolmasa, anav tuzdı kölge barıptus, sol jarañdı şıyratadı, -dep keñes beredi. (89/9)

javap ber- “cevap vermek”

Çudaydan maı alğalı bara jatırmin”, -dep javap beredi. (116/8)

(y)et-

berik (y)et- “sağlamlaştırmak”

Ol uyasının kabırğaların jas butaqtarmen taspalap, berik (y)etip, ördi. (62/36)

jaqsılık (y)et- “iyilik etmek”

Jönine bar, mağan da bir jaqsılık (y)etersin. (115/16)

nazar (y)et- “bakmak”

⁵⁶ A.B. Ercilasun, K.B.G.-Fiil-. s.48

Jolbarıs sol kudıkkı nazar (y)etti. (137/16)

tamam (y)et- "bitirmek"

Qutpan alıp qaşıp, jep, tamam (y)etti. (220/39)

al-

til al- "gönül almak"

Mana sağan jeme desedegende, bolıp pa (y)ediñ, "jeme" desem, til almaysın, tüyede köz bolmaydı dep ömiri aytpağan ötirikti qalay ayta alam? (74/35)

Qanşa tentek bolğanmen, aq laqtın tilin aluvğa véde berdi. (183/11)

orun al- "yerleşmek"

Olar iykemsiz denelerimen tonas qozğalıp, baskalardıñ ör jağınan orın aladı. (215/38)

b. İsim + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiler

keşirim sur- "özür dilemek"

Odan keşirim surayın da, dostasıp alayın. (87/9)

ayğay sal- "yaygara koparmak"

Sonda tırna ayğay salıp uşa jönelipti. (102/21)

qam jc- "tasalanmak"

Ol jağınan qam jemeniz. (168/7)

könil ayt- "teskin etmek, yatıştırmak"

Jolavşı balanın janına kelip, ékesine könil aytadı. (67/48)

jol bas- "yürümek"

Neşe künder jol bastım. (174/35)

til kat- "konuşmak"(183/24)

Ne aytatının küni burın oylap qoyğan aq laq bılay dep, til kattı. (183/24)

can tapsır- "can vermek"

Moynı üzilip ökirgen ayu biraz jatıp jan tapsırdı.

namaz oqı- "namaz kılmak"

Jamağat bolıp namaz oqıyık. (104/6)

c. Fiil + Fiil Şeklinde Olan Birleşik Fiiller

jasıra kör- "saklamak, gizlemek"

... qoşım, meni jasıra kör. (98/1)

tavıp ber- bulmak”
Mağan bir aqım tavıp ber. (37)

köne ber- “razı olmak”
Biz ne kılamız desek te sen köne ber. (73/40)

küle ber- “gülmek”
... nege küle beresin. (89/23)

tüse ber-
Koyan erkim artınan түse bergen soñ, bek qattı ıza bolıp aytadı:/ (155/5)

uşa jönel- “uçmaya başlamak”
.... dep, bödene uşa jönelipti. (63/18)

jügire jönel- “koşmaya başlamak”
Ayu jügire jönelde, jügire eli qurıp, bir butanın tübine kelip quladı. (147/5)

tösey sal- “döşemek”
... bir jastıqtı qaskırdın jambasına tösey saladı. (91/3)

kusırıp tur- “kolları kavuşturmak”
... qoldarın kusırıp turdılar. (69/21)

külip tur- “gülüp durmak”
Baska qoyandardın külip turğanın bayqağan soñ barıp, tez (y)esin jıynaydı da
(156/8)

asıp öte al- “geçmek, aşmak”
Ol tavdan eri qaray (y)eşbir qus asıp öte almaptı. (63/11)

urlap ket- “hırsızlamak”
Tünde örelep qoya bergen atın eldekimder urlap ketipti. (64/6)

oylanıp otır- “düşünüp durmak”
Süleyman oylanıp otırıp aytı. (61/38)

jürip otır- “yürüyüp durmak”
Törtevi jürip otırıp, bir özen suvlı, biyik tavlı jeri tavıp meken kılip jüredi.
(75/21)

uyıqtap qal- “uyumak”
...uyıqtap qalar (y)edi. (59/31)

şıgarıp koy- “çıkarıp koymak”
Kaskır tüyenin basın para-parasın şıgarıp, terilerin jırtıp, köz mayın şıgarıp koydı.
(76/12)

salıp jiber- “salmak, göndermek”
Tülkini jutamın dep avzına salıp jiberdi. (72/14)

ketip kıala jaz- “gideyazmak”
Sonda tolkın bolıp suvğa ketip kıala jazdaptı. (165/18)

FİİL ÇEKİMİ

Şahıs Ekleri

Çekimli fiillerde hareketi yapan kişiyi ifade ede eklerdir. Şahıs ekleri şekil ve zaman kalıbına dökülmüş hareketin şahsa bağlanması için kullanılan eklerdir.⁵⁷

Kazak Türkçesi'nde kullanılan şahıs ekleri şunlardır.

I. Tipteki Şahıs Ekleri

Bu şahıs ekleri şahıs zamiri menşelli olup, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, anlatılan geçmiş zaman çekimlerinde kullanılmaktadır.

Bu ekler şunlardır;

Teklik

- I. Şahıs : -mın/-min/-bın/-bin/-pın/-pin
- II. Şahıs : -sın/-sın/-sız/-siz
- III. Şahıs : -dı/-di/-tı/-ti

Çokluk

- I. Şahıs : -mız/-miz/-bız/-biz/-pız/-piz
- II. Şahıs : -sındar/-sinder/-sızdar/-sizder
- III. Şahıs : -dı/-di/-tı/-ti

Bu şahıs eklerinde dikkatimizi çeken birinci husus II. teklik şahıs için "-sın/-sın"ın yanı sıra Türkiye Türkçesi'nde II. çokluk ifade eden "-sız/-siz" in de kullanılıyor olmasıdır. Bunun sebebi konuşulan kişi, konuşan kişiden büyük veya saygı duyduğu bir kimse ise onu ifade etmek içindir. Aynı açıklama II. çokluk şahıs içinde geçerlidir. II. Çokluk ifadesini belirtmek için şahıs eklerinin üzerine çokluk eki getirilmiştir.

İkinci husus III. şahısları ifade ediyor dediğimiz "-dı/-di/-tı/-ti" ekleridir. Bu ekin aslı "tur-" yardımcı fiilidir. Bu fiil zamanla aşınmaya uğrayarak bu şekle girmiştir. I. ve II. şahıslarda Harezmi ve Çağatay devirlerinde karşımıza çıkmasına rağmen kendini koruyamamış, yalnızca III. şahıslarda kendini muhafaza etmiştir

Ayrıca bu ek geniş zaman ve şimdiki zamanın yardımcı fiillerle yapılan şekilde kullanılmamakta, yardımcı fiil yalın olarak yer almaktadır.

Üçüncü husus da III. çokluk şahıs zamirinin ifadesindedir. III. çokluk şahıs ifadesi ya cümlelerin öznesinde gizlenmiştir veya aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere müşareket eki ile III. çokluk şahıs zamirinin ifadesindedir. III. çokluk şahıs ifadesi ya cümlelerin öznesinde gizlenmiştir veya aşağıdaki örneklerde de görüleceği

⁵⁷ M. Ergin. T.D.B. s.282

üzere müşareket eki ile apılmıştır. Müşareket eki bu durumlarda daima zaman ifade eden ekin önünde yer almaktadır.

II. Tipteki Şahıs Ekleri

İyelik menşei olan bu şahıs ekleri, Kazak Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman, şart, gereklilik, istek çekimlerinde kullanılmaktadır.

Teklik

- I. Şahıs : -m/-ım/-im
II. Şahıs : -ñ/-ñiz/-ñiz
III. Şahıs : eksiz

Çokluk

- I. Şahıs : -k/-k
II. Şahıs : -ñdar/-ñder/-ñizdar/-ñizder
III. Şahıs : -lar/-ler/-dar/-der/-tar/-ter, eksiz

III. Tipteki Şahıs Ekleri

Şekil ve şahıs ifadesini birlikte taşıyan emir ekleri Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi Kazak Türkçesi'nde de karşımıza her şahıs için farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Teklik

- I. Şahıs : -ayın/-eyin,-yın/-yin
II. Şahıs : eksiz, -iniz/-iniz, -kır/-ğın
III. Şahıs : -sin/-sin

Çokluk

- I. Şahıs : -alık/-elik, -lık/-lik, -ayık/-eyik, -yık/-yık, -eli
II. Şahıs : -ñdar/-ñder, -sındar/-sinder, -inizdar/-inizder
III. Şahıs : -sin

Şekil ve Zaman Ekleri⁵⁸

Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya gövdesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ifadesi hepsinde zaman ifadesi ise bir kısmında vardır.

Ortaya çıkan veya çıkacak olan hareket, ve ortaya çıkması tasarlanan hareket olmak üzere nesnelere hareketleri iki çeşittir. Bu iki hareketin şeklini karşılamak için fiiller ayrı ayrı şekillere girer. O halde bir kısım fiil şekilleri ortaya çıkan veya çıkacak olan bir hareketi bildirirler. Bu fiil şekillerine “bildirme kipleri” adı verilir. Fiil şekillerinin diğer bir kısmı ise tasarlanan hareketi ifade eder. Bunlara da “tasarlama kipleri” adı verilir.

Bildirme Kipleri⁵⁹

Gerçek hareketleri haber verir. Hareketleri haber verdiği göre zamanını da gösterir. Yani bildirme kipleri hem haber hem de zaman ifade ederler.

Bildirme kiplerinde zaman ifadesi şekil ifadesinden daha belirgindir. Bildirme kipleri geniş zaman, şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman ve gelecek zaman şekilleridir.

Tasarlama Kipleri⁶⁰

Tasarlama kiplerinde zaman ifadesi yoktur. Bu kipleri yapan şekil ekleri yalnızca bir takım şekilleri ifade eder. Bu şekiller de tasarlamanın şart, istek, gereklilik ve emir şeklinde ortaya çıktığını gösterir. Dört tasarlama kipi olup bunlar, şart, iste, gereklilik ve emir şekilleridir.

1. GENİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

Hareketin her zaman içinde çıktığını, çıkıyor olduğunu veya çıkacağını ifade eden zamandır.

Kazak Türkçesi'nde geniş zaman ifadesi “-a/-e/-y, -r, -ar/-er” olmak üzere üç değişik ekle yapılmaktadır.

Çekimlerde I. tipteki şahıs ekleri kullanılmaktadır.

⁵⁸ M. Ergin, T.D.B., s.288

⁵⁹ M. Ergin, T.D.B., s.289

⁶⁰ M. Ergin, T.D.B., s.289

Örnek Çekimler;

“-a/-c/-y”

Teklik

I. şahıs	ket-e-min	“giderim”
II. şahıs	tüs-e-siñ	“düşersin”
II. şahıs	toyğız-a-sız	“dozurursun”
III. şahıs	jügir-e-di	“koşar”

Çokluk

I. şahıs	saқта-y-mız	“saklarız”
II. şahıs	ayt-a-sındar	“söylersiniz”
III. şahıs	meken kılıp jür-e-di	“yürüler”
III. şahıs	ayır-ı-s-a-dı	“ayırırlar”

Olumlu

-a-mın/-e-min/-y-mın/-y-min

- Men adam üstime minse alısın jakın (y)etemin. (59/12)
Men mına jardan kulap ketemin. (69/33)
Sen qorıksan özüm jeymin. (77/10)
Sonda tülki munısına könip alıp, oylaydı, qaytsem bul ayudan mülde qutılamin dep, ayudın érdayım kılğan azaptarına şıday almağanna. (145/20)
(Y)endeşe qatığındı kesip tögem. (213/6)
-Sol aytқанındı men orındaymın. (222/4)
-Jaraydı, onday bolsa, qazir toyğızamın. (232/4)

-a-siñ/-c-siñ/-a-sız/-c-sız/-y-siñ/-y-siñ/-y-sız/-y-sız

- Sen adamnın jumısın kılasiñ (59/16)
Az künnen keyin qarnıñ qampıyıp, balıqtay bolıp semirip şığa kelesiñ. (205/12)
Birevge or qazba, öziñ tüsesiñ. (205/43)
Sen nege éline qaramay qıyın iske qolıñdı sozasıñ? (212/12)
Béribir bugün men seni évrelenip şığarsam da sen (y)esalan (y)erten tağı şoqaqtap, (y)ebelektep jürip torğa tüsesiñ qoy. (261/14)
-Qalay toyğızasız, qolınızda (y)eştene joq qoy. (232/5)

-a-dı/-c-di/-y-dı/-y-di

- ... attarına uqsaydı. (59/5)
Müşel on (y)eki jıl boladı. (59/4)
Tülki jolbarıstıñ aldına tüsip pédana jürip otıradı. (68/36)
Tüye (y)eñ aldı, onıñ artında (y)esek, (y)eñ sonunda, qolında tayağı bar, qajayın kele jatadı. (201/25)
Tüyenı otız toğız ret tayaqtaydı, biraq ol bılq (y)eter (y)emes, qırıqınşı tayaqtı siltegende tüye oybayın salıp uşıp tura keledi. (201/33)

Jolbarıs demi kırıp üyine jetkenşe jügeredi. (203/1)
Jumis basına barğan son, (y)esekti kündeği ögizdın isteytin jumısınin bérine
saladı, (y)esek ébden şarşap qaljıraydı. (204/2)
Kaşpakqa kulan sonda bet buradı,
Könili bul dibıstan şoşıp (y)endi. (208/33,34)

-a-mız/-e-miz/-y-mız/-y-miz

Mına üşevimiz inge kirsek te jan saqtaymız. (73/29)
Jüre ber, bir nérse tabamız. (77/7)
Osını orındamasañ, adasıp ölemiz. (183/9)
(Y)endi bir şömelenin astına kirip jasırınamız. (196/42)
Bastapkıda biz aydağanına könip tınış jüremiz, al tavğa şıqqan son tıyıtqap...
(201/13)
Biz dibısın (y)estiy sala tıgılıp ülgeremiz. (214/12)
Jok nérsege tartısamız, jok nérsege urısamız,... (219/41)

-a-sındar/-e-siñder

Sender jep qoyasıñdar. (76/5)
-Meni joldastıqqa alasındar ma? (84/10)
-Naqak birevdin üstinen arız aytasıñdar, é! (91/11)
Bugının müyizin bilesiñder, taldın butağı sıyaqtı boladı. (152/15)

-s-a-dı/-s-e-di

Törtevi jürıp otırıp, bir özen suvlı, biyik tavlı jeri tavıp meken kılıp jüredi.
(75/21)
Onısı, kaskırlar keldi, quva gör dep, Halıq atayğa habar bergeni (y)eken
desedi. (110/42)
(Y)estene öndire almağan bögelek qaytayın dese, sona hannan qorqıp, éli
küñge deyin salıgın ala almay, sıyırđı quvalap jür desedi. (170/6)
Ülken qulağı üdireyip, qorqak jüregi lüp-lüp yetken qoyandar tobi da talay
arızdarın ala kelisedi. (215/28)
Bavır jüninen tamşılağan kızılğa jabıla qarap otırğan andar onın arıstannan
joğarı şıgıp alğanına qayran qalıadı. (217/41)
Şuvıladağan davıstan qoy ürkıp, qoydın şetinde jatkan qoyşılar jügerip iyterdi
soyıldap, üstterine suv quyıp jürıp, zorğa ayırısadı. (220/40)
Munı körgen iyt pen mısıq qattı qıñjılıp, qojasınıñ joğalğan altının izdevge
kirisedi. (223/24)
Kustar da méz-méyram bop, körsetilgen orınga jayğasadı. (250/12)

-r

II. şahıs je-r-siñ “yersin”

-r-siñ

... semirip keleyin, onan keyin jersin. (93/15)
Éveli meni toygız, sonan son jersin. (211/23)

“-ar/-cr”

Teklik

I. şahıs	şığar-ar-mın	“çıkarırım”
II. şahıs	kel-er-sin	“gelirsin”
II. şahıs	kıl-ar-sız	“kılırsın”
III. şahıs	jağınıp jür-er	“yaranır”

Çokluk

I. şahıs	sal-ar-mız	“salarız”
II. şahıs	oyın-ar-sındar	“oynarsınız”

-ar-mız/-er-miz

Bul kepterler kay jerge tüser (y)eken, tüsken jerin körüp, sayatşığa habar kılarım. (252/24)

(Y)ey, bul jılan ölüm şengeline tutılğan (y)eken, (y)endi muni kutqarayın, bu da jaratılıstın maqulığı, munın janı da menin janımday goy, belkim, bir savap alarım. (253/32)

... men qorjındı tesip, baqanı şığararım. (258/13)

-ar-sin/-cr-sin/-ar-sız/-cr-siz

Jönine bar, mağan da bir jaqsılıq (y)etersin. (115/16)

(Y)esek sizdin tanertengi tamağınız, kiyik keşki tamağınız, qoyandı tanerten men keşki astın aralığında avqat kılırsız. (121/11)

Tezirek barıp kelersin. (205/2)

Sonan son üyrek sağan habar kılsın, sen öz janındı kutqurarsın, qaşıp ketersin. (258/14)

-cr

Éytpese tavıqtın (y)etin özi jep, mamıqtarınan jastıq jasap, tağı da birevlerge jağınıp jürer. (91/35)

-ar-mız/-er-miz

Éveli sağan, sodan keyin mağan salarmız. (62/30)

Sol amalmen kutıarmız. (102/14)

Areke, siz deminizdi alıp jata tur, biz munin terisin soyıp bolğan sonhabar berermiz. (126/28)

Qoy qanatımız suv bolar, muni kölden şıqqan son körermiz. (169/33)

Jaraydı, (y)erten omı (y)ekevlep arқан qurıp ustarmız. (202/38)

-ar-sĩndar

Menin de özderindey (y)eki balam bar, birge oynarsĩndar. (183/20)

Olumsuz

Metnimizde geniş zamanın olumsuz şekli üç ana şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi “-a/-e/-y” şeklinde olan geniş zaman ekinin “-may/-mey/-bay/-bey/-pay/-pey” şeklidir. İkincisi “-mas/-mes/-bas/-bes/-pas/-pes”li şekil, üçüncüsü ise “-ar” geniş zaman ekinden sonra getirilen “jok” kelmesiyle yapılan şekildir.

“-bay/-bey/-may/-mey/-pay/-pey”

Teklik

I. şahıs	bar-ma-y-mın	“varmam”
II. şahıs	ķutul-ma-y-sĩn	“kurtulmazsın”
	ķutul-ma-y-sız	“kurtulmazsın”
III. şahıs	bit-pe-y-di	“bitmez”

Çokluk

I. şahıs	ķors̄et-pe-y-miz	“göstermeyiz”
II. şahıs	ķors̄et-pe-y-sinder	“göstermezsiniz”
	ķors̄et-pe-y-sizder	“göstermezsiniz”
III. şahıs	ķors̄et-pe-y-di	“göstermezler”

-ma-y-mın

Ayu “men barmaymın”- deydi. (184/25)

Baska malmen emdemeymin. (190/5)

-ma-y-sĩn

Munday ķulıpen kutılmaysĩn. (61/27)

-pe-y-di

Jeyin dese, ķurım sarı ayķır alķızbaydı. (66/3)

Sözime ķańsa aytsam da tũsinbedĩn,

Bitpeydi ķarap turıp isim meniĩn. (208/27,28)

-ma-y-mız/-me-y-miz

Oybay, taķsır, biz jemeymiz. (76/6)

ķasiyet tutatın ķoşķar men tekeni bul ķurbandıķķa ķıymaymız, baska bir ķoymen (y)emdeniz. (190/1)

... bir-birimizge jılı şırayımızdı bir ķors̄etpeymiz. (219/42)

Aşağıdaki örnekte hece ölçüsüne uydurmak için “-meydi” şeklinde olması gereken 3. şahıs teklik çekiminin “-meyd” şekline dönüştüğünü görmekteyiz.

Jük artıp talay boldı tasıǵalı,
Arkamdı şamam kelmeyd qasıǵalı. (206/22,23)

-bes/-pas/-pes/-mas/-mes

Teklik

III. şahıs süy-mes “sevmez”

Çokluk

I. şahıs şek-pes-piz “çekmeyiz”

-mas/-mes/-bes

İt büyreğin böri süymes. (64/28)

Bul talaşkanmen (y)eş nérse **önbes**, kündi qarap turalıq ta kim burın körse sol jil bası bolsın. (60/2)

Böri balası - iyt bolmas. (211/18)

(Y)ekevmizdin dostıǵımızdı (y)endi (y)eşkim ayıra almas. (220/27)

-pas-pız/-pes-piz

Avızı altı qarıs arıstan men jarlıǵı jandı alatın jolbarıstan élde qayda élsiz kelgen, tüsi jılı qonaqtap (y)eşkimi zébir şekpespiz dep oylaydı. (218/4)

Aştan ölsek te tamaq jaǵına talaspaspız. (220/28)

-ar -ımız joq

İhan turǵanda qararı **saylarımız joq**, arıstannın özi bolsın. (217/9)

2. ŞİMDİKİ ZAMAN

Hareketin bulunulan zamanda ortaya çıktığını bildirir.

Kazak Türkçesi’nde şimdiki zamanı bildiren ekleri üç ana başlık altında toplayabiliriz

- “-a/-e/-y” ekleri yapılan şimdiki şimdi zaman şekli
- Zarf-fiil ekleri **-p, -a/-e/-y, -ǵalı/** + durum yardımcı fiilleri “**otır-/tur-/jür-/-jadır**” ile yapılan şimdiki zaman şekli
- “-vda/-vde /-uvda/-üvde” ile yapılan şimdiki zaman şekli

-a/-e/-y-

Fiillerde bulunan ünlülerin kalınlık-incelik durumuna göre “-a/-e” eklerinden birisi, ünlü ile bitiyorsa “-y” eki getirilerek oluşturulur.

Teklik

I. şahıs	çork-a-mın	“çorkuyorum”
II. şahır	oyla-y-sın	“düşünüyorsun”
II. şahıs	kel-e-siz	“geliyorsun”
III. şahıs	kel-e-di	“geliyor”

Çokluk

I. şahıs	bil-e-miz	“biliyoruz”
II. şahıs	bar-a-sındar	“gidiyorsunuz”
II. şahıs	bar-a-sızdar	“gidiyorsunuz”
III. şahıs	bar-dı	“giderler”

-a-mın/-e-min/-y-mı/-ymin

Jerge tūsüvge çorkamın. (70/10)

-Otu mol, suvı mol jer izdep baramın. (75/10)

-Çarnım aşıklandıktan jılaymın. (85/32)

-Umitşak degen jaman çoy, men de sodan çorkamın, sondıktan da jortamın.
(100/22)

Çudaydan mal alğalı baramın. (116/22)

Men oğan uykı bermevge jaraymın. (146/18)

(Y)endi ötinemin, sol dosıma meni jetkizsen, men senimen dos bolamın.
(257/20)

-a-sın/-e-sin/-e-siz/-y/sin/-y-sin

Çayda barasın? (70/20)

-Areke, nesine asığasın, çuday buyırsa senin (y)etindi jeytuğın boldım çoy.
(77/47)

-(Y)e, bödene neni körıp çaraysın?(78/22)

-Tülkim, nege jılaysın, kim renjitti seni? (85/31)

-Sen mina tavıktardı nege jébirleysin. (90/45)

-Çalaysa menin çamımdı sen oylaysın? (91/26)

- Areke, çaydan kelesiz? (77/26)

Ne kıldı, dosım, nege jılaysın? (101/41)

Senin ékenin (y)erligine sonday süysindim, osı jartastan éken bayağıda sekirip
(y)edi, balası ékesindey sekire aladı deysiz be? (107/15)

Sen bolsan Maytaban osı ne tuvradan jolğa kelip jatasın? (221/12)

-Paşamızdın tamağına kimdi tapçanımdı bilesin be? (246/16)

Türindi körıp janım ajıydı, taramısına ilinip tırıyp tursın. (205/13)

Tışkan, tışkan mina jerde bir bay işin kötere almay otır, onın çazısın nege
jemeysin? (247/39)

Bul saraydın iyesi kervender, ne sebehti sarayın kaldırıp ketken, munin ménisin bilesiz me? (256/9)

-Dosım, nege zarlaysın? (259/5)

Mindetsinesin be? (268/32)

-(Y)e, batır kayda barasın tıvdı tastap? (269/35)

-a-mız/-c-miz/-y-miz

Otı mol, suvı mol jer izdep baramız. (75/17)

Sizdın kula atpen talay ret kaskır soqkanıızdı bilemiz. (187/18)

-Özimiz şoljiyıp jatıp birevdi kündeymiz. (214/28)

Süyikti patşamız, barşa buqara halıqımız ötinemiz,... (251/38)

Al bis bolsak, otız jastan éren asıp barıp jıgılamız. (268/5)

Biz bolsak, tek ölekselermen gana kün köremiz. (268/9)

-a-sındar/-c-siñder

-(Y)e, kayda barasındar? (75/16)

Nege tiyisesiñder? (214/38)

Biraq sender juvas kussındar, ne bolsa sonı jep, üş jüz jılğa deyin ömir süresiñder. (268/3)

Sender ilğıy jemtikti tiridey jep, qanın işesiñder. (268/9)

Aşağıdaki fil çekiminin şahsını bildiren ek yalnızca “-m” şeklinde ifade edilmiştir.

Sender birevin barıp soyıp berinder, men baruvğa qorqam. (212/27)

Olumsuz Şekli

-bay/-mey/-pey

Fil kök veya gövdelerinden sonra olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır.

Teklik

I. şahıs bil-be-y-min “bilmiyorum”

Çokluk

II. şahıs ket-pe-y-siñder “kitmiyorsunuz”

Tüveni men bilmeymin. (71/46)

... dorbağa ülken kaskır sıydı degenge nanbaymın. (115/27)

Sen qasiretti köp tartın, ondaylar érdayım édil keledi, sen barlıgımızğa patşa da bola alasın,- dep, sözben bolsa da jubatıp ketpeysiñder. (245/22)

Zarf-fiil + durum yardımcı fiiller “tur-/otur/-jür/-jatır-” yardımıyla yapılan şimdiki zaman şekilleri şunlardır.

“jatır”

“jatır” durum fiili hareketin bulunulan zamanda meydana çıktığını ve devam etmekte olduğunu bildirir.

-e jatır

Çokluk

III. şahıs

kel-e jatır

“geliyorlar”

Mına jaқта bürkitter kele jatır. (68/20)

-y jatır

Teklik

I. şahıs

қаза alma-y jatır-mın

“kazamıyorum”

Іn қаза алмай jatırmın. (249/12)

-p jatır-

Teklik

I. şahıs

je-p jatır-mın

“yiyorum”

II. şahıs

je-p jatır-sın

“yiyorsun”

III. şahıs

tüsir-i-p jatır

“düşürüyor”

Çokluk

I. şahıs

soy-ı-p jatır-mız

“kesiyoruz”

-p jatır-mın

Özimniñ kötenşegimdi jep jatırмın. (72/5)

(Y)e, қашыр, meniñ tabanıma ұғılıп турған bir şege bar, birneşe күnnen beri azaptanıп jatırмın, тım болмаса sol şege ni tastap, onan keyin jeseñ rızamın. (93/42)

Men avırıp jatırмın, jaқınıрақ kelseñsi, қошtasayық. (100/7)

Іyé, соған özim de қиңjılıп jatırмın. (100/15)

Қудaydan мал алғалı bara jatırмın. (116/8)

Қörmey tursiñ ba, men de jumıs istep jatırмın гоу. (165/37)

Biye soyıp, sonı jumıstap jatırмın. (249/10)

Јети қабат jer astınan шıғıp, alıp degen атағın (y)estip, astımda jatқан tavmen édeyilep kelip alısıп (y)edim, altı күn alısıп jети күn degende éren dep jıғıp, jelkesinen basıp jatırмın. (269/24)

-p jatır-siñ

Ne jep jatırsiñ? (72/4)

İyesiz (y)el жоқ, күn жоқ aydalada

Bul jerde sen jatırsiñ, ne jumıs қıp. (117/29,30)

Sen neğip jatırsın? (184/31)

-Tükiş-tükiş, şarşap jatırsın ba? (234/1)

Baygız, baygız neğip jatırsın? (266/12)

-(Y)e, kañbağım neğip jatırsın? (269/22)

-p jatır

Koşkar men tekeni kuvğan kaşkırlar köp, elüv-alpıs şamalı (y)edi, jüze almavına, suvğa batıp ketip jatqandarına qaramastan jağadağı ayu aqırıp, buyrıq berip, kaşkırdın jana toptarın suvğa tüsirip jatır. (196/12)

-p jatır-mız

Mınav tüye, satıp alıp, soyıp jatırmız. (71/34)

-ğalı jatır

Teklik

I. şahıs

bar-ğalı jatır-mın

“gidiyorum”

Bürkit konaqqa şaqırıp (y)edi, soğan bargalı jatırın vaktım joq. (258/41)

“tur”

Hareketin bulunulan zaman içinde meydana geldiğini bunun yanında aralıklarla devam ettiğini bildirir.

-y tur

Teklik

I. şahıs

jarıtpa-y tur-mın

III. şahıs

(y)estime-y tur

“işitmiyor”

-Men buzavımdı jarıtpay turmın. (238/42)

-Bödeşim, qorıqqanımnan qulağım (y)eş nérse (y)estimey tur,... (231/11)

-p tur-

Teklik

I. şahıs

kel-i-p tur-mın

“geliyorum”

II. şahıs

oy-la-p tursın

“düşünüyorsun”

II. şahıs

qara-p tur-sız

“bakıyorsun”

Çokluk

II. şahıs

qayğır-ı-p tur-sındar

-p tur-mın

Mağan öpkeleme, aldına kelip turmın goy, keşir. (87/15)

Sondıktan senen kemek surap kep turmın. (90/41)
Men şöldep turmın, suv ékelsen japırağ beremin. (213/14)f
Men bolsam adam balasın sinap turamın. (221/13)
Sonı (y)estigen soñ édeyi izdep, alıstan kelip turmın. (239/40)

-p tur-siñ

Ne oylap tursiñ. (61/33)
-(Y)ey, tülki batır, ne kılıp tursiñ? (100/28)
Maymıl, sen ne söylep tursiñ. (132/9)
Türinđi körıp janım ajıydı, taramısıña ilinip tırıyıp tursiñ. (205/13)
Türinđi körıp janım ajıydı, taramısıña ilinip tırıyıp tursiñ. (205/13)
(Y)ey... areke, nege qarap tursız, kıymıldasañız. (126/25)

-p tur-siñdar

-Nege soñsa kayğırıp tursiñdar? (221/43)

-ğalı tur

Teklik

III. şahıs sal-ğalı tur

(Y)endi birine biri avız salğalı tur. (229/32)

“jür”

Türkiye Türkçesi'nde kullanılan “-yor” ekinin Kazak Türkçesi'ndeki tam karşılığıdır.

-p jür

Teklik

I. şahıs	uyal-ı-p jür-min	“utaniyorum”
II. şahıs	sal-ı-p jür-siñ	“salıyorsun”
III. şahıs	izde-p jür	“arıyor”

Çokluk

I. şahıs	avla-p jür-miz	“avlıyoruz”
II. şahıs	iste-p jür-siñder	“yapıyorsunuz”

-p jür-min

-Ayucan-av, meniñ oylağanım seniñ kamin goy, jamasına tas batpasın dep, tavıqtardıñ jünimen sağan mamıq tösek pen mamıq jastıq ézirlep jürmin. (90/20)
-Oy, sırttanım-av, men seniñ kaminđi oylap jür (y)emespin be? (91/24)
-Tevir turamın, birağ buzavımdı joğaltıp, izdep jürmin. (104/26)
Mine, osı kılğımğa küni büginge deyin qatı uyalıp jürmin. (110/5)
Jeti jıldan beri iş avruvı bolıp jürmin. (116/10)
Özim bek, bolıp jürmin özim bir han,

Jok şıgar siré mendey jetisken jan. (207/39/40)

Osi jegen nérselerimniñ bérin özim alıp jep jürmin ğoy. (241/9)

-p jür-siñ

Sen taviqtardı nege azapka salıp jürsiñ? (90/16)

Kaşır sendirmekşi bop, kaşka kirgende, tülki (y)ekinşiğe “bayla kaşkın avzın, (y)endi kıymildaytın kezın keldi, kaşne men köreyin, küzdigüni (y)egindi kaşay soğıp jürsiñ?” deydi, (115/30)

-Ne istep jürsiñ? (166/6)

-Üş jıldan beri işip jürgen suvımdı laılap jürsiñ. (187/32)

Şalğınga maltıǵıp jüresin. (205/11)

Mına jenre ne jep jürsiñ? (205/13)

-(Y)e, kaşbaǵım, kaşdap jürsiñ, neǵıp keldiñ munda? (269/11)

-p jür

Sorlılar şark urıp surav salıp izdep jür. (197/32)

-Béybişe, béybişe, baladarın, buzavındı jamıratıp özderi asıq oynap jür,... (248/3)

-p jür-miz

Balıq avlap jürmiz. (84/9)

(Y)ey, baqıttı paşsam, sizdey aşkan édil, aqıldı, paşsa bolmaǵanın andardın özderiniñ şın niyetpen şuvlap aytıp jürgenin osı kaşdıyǵan kaşara kulaǵımızben (y)esitip jürmiz. (123/17)

-Iz tastap jürmiz. (196/42)

-p jür-siñder

Sizder munda ne istep jürsiñder? (84/7)

Ne jayında talasıp jürsiñder? (150/33)

-É, tamaq jep jürsiñder me? (214/5)

“otır”

Hareketin yaşanılan an içerisinde meydana geldiğini, bunun yanında aynı hareketin geçmişte ve gelecekte de olacağını bildirir. Bildirdiği zamanın ağırlıklı olarak geniş zaman olduğunu görmekteyiz.

-y otır

Teklik

I. şahıs

köter-e al-ma-y otır-mın

“kaldıramıyorum”

Özim aşka toyıp işimdi kötere almay otırın. (247/36)

-p otır-

Teklik

I. şahıs

ķork-ı-p otır-mın

“korkuyorum^

II. şahıs

jıla-p otır-sın

“ağlıyorsun”

III. şahıs

tos-ı-p otır

“bekliyor”

Çokluk

I. şahıs

ķoris-i-p otır-mız

“görüŷüyoruz”

II. şahıs

-p otır-mın
Kaŷa kaŷtık isteseñ de, dosım bolġan soñ janım aŷıp, ŷıġarıp alıp otırмін.
(88/47)

Sırķattanıp otırмін. (101/38)

Meniñ saġan aytar aķılım, sen burıñıday ŷöp jep, suv iŷip tévir bolġanıdı édet
boyınŷa ķörsetpeŷeñ, men tübinen ķorkıp otırмін, unamsız is bola ma dep saġan.
(204/14)

-Birindi ķopadan, birindi ormannan, birindi aydaladaġı kıyırdan nemese jan
basıp, kus aspaġan ķarlı tavdıñ kay-ķaydaġı ķaptalınan, tülki sekildi silimtikterindi
(y)eldiñ (y)eski jurtınan édeyi ŷaķırıp otırмін. (216/23)

Men bul suvdı ısıķta ŷöldep, suvsaġandardıñ suvsınıp ķandırıuv üŷin saķtap
otırмін. (243/4)

-p otır-sın

-(Y)e, ķoyŷı, neġe jılap otırsın. (96/27)

Barlıķ ķustı avlap, tügel ustap otırsın. (267/1)

-p otır

-Jüriniz, apam bir ķazan (y)et aŷıp ķoydı, sizdi tosıp otır. (88/20)

-Tüke, éneki, ana töbeniñ basında, ķara tastıñ ķasında, bizdi ķaskır kütıp otır.
(183/26)

Seni patŷa ŷaķıradı, kütıp otır. (266/13)

-p otır-mız

-Ras aytasız, olay bolsa da sizdi saġıñdıktan dos bolıp, sol ķarġanın
sebebimen (y)ekevmiz bir-birimizdi ķörip, ķörisip otırımız. (257/

-uvda

Hareketin tam şimdiki zaman içerisinde ortaya çıktığını bildirir. Kazak Türkçesi'nin mastar eki “-uv” üzerine isim çekim eklerinden bulunma hali ekinin gelmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.

Türkiye Türkçesi'nde kullanılan “-makta/-mekte” şimdiki zaman ekinin tam karşılığıdır.

Keybir jüzgiş toptarı tobın jazbay, kıyındıqpen maltıp aralğa tura tartıp jiljuvda. (196/15)

Şınımın-aq osı iyttin avzına tüsiremin be?,- degendey kerbesti januvar jan uşıruvda. (226/41)

3. GÖRÜLEN GEÇMİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

Hareketin bilinen geçmiş zamanda ortaya çıkıp sona erdiğini haber veren zamandır. Kazak Türkçesi'nde görülen geçmiş zaman “-dı/-di/-tı/-ti, -қан/-ken/-ған/-gen, -atın/-etin/-ytuğın” olmak üzere üç değişik şekilde yapılabilmektedir.

“-dı/-di/-tı/-ti”

İkinci tipteki şahıs eklerini alarak çekime girer.

Teklik

I. şahıs	қartay-dı-m	“ihtiyarladım”
II. şahıs	jabıstır-dı-n	“yapıştırdın”
II. şahıs	tap-tı-nız	“buldun”
III. şahıs	as-tı	“acıktı”

Çokluk

I. şahıs	jolıq-tı-k	“karşılaştık”
II. şahıs	jet-ti-nder	“ulaştınız”
II. şahıs		
III. şahıs	tur-dılar	“durdular”
III. şahıs	қal-ı-s-tı	“kaldılar”

-dım/-dim/tım/-tim

Men bul münde қartaydım. (60/26)

Қaқır dosım, men mol bir тамақ taptım, özi öte semiz (y)eken. (94/32)

Bérinen burın sizge kelip men jolıqtım. (98/44)

Paşalıқтан keştim, béleden ayağımdı қutқар. (99/30)

-Oybay, tülki men bir péle körip keldim. (101/24)
Senin ékennin (y)erligine sonday süysindim, osi jartastan éken bayağıda sekirip
(y)edi, balası ékesindey sekire aladı deysiz be? (107/15)
-Jarağannan jasımnan
Küyip, janıp sabıldım. (174/20,21)
- Éy, tüye, men jük tasuvdan ébden jalıktım, jon terimnin tamtığı kalmadı.
(201/4)
Kargıs atkır (y)eseksenin tilindi alamin dep, қаңsama tayaқ jedim, onin üstine
(y)eki (y)ese jük köterip kelemin. (202/10)
Men seni izdep keldim. (222/44)

-dñ/-dñ/-tñ/-tñ/-dñız/-dñız/-tñız/-tñız
... ne oyladin. (61/18)
... ömirinde қандай қılmıstı is jasadın? (109/28)
Tuv sırtımnan bir béle jabıstırdın,
Sal ğıp (y)eki ökpemdi қаıstırdın,
Janımdı almay sonımnan қалmaytuğın,
Mağan қудay bir бақtı tabıstırdın. (141/23,24,25,26)
Jol bolsın, tülki biy, burın bizge munday күрмет қılmavşı (y)ediniz, (y)endi
қалайша күрмет қıldınız? (98/24)
-Sen bu араға nege keldin? (170/16)
-(Y)enesinen ayırıp,
Jas botanı қıldın zar. (178/13,14)
Meni érli-berli süyrep жүrip, ақırı adastırdın. (182/30)
Munша kimden қорқtinız, émirşim? (202/31)
Sen özін барıp soyıp ber, bizden göri az da bolsa tapısıp қaldın. (212/29)
-Jaman bolmağanda қaytedi, osi sizben birge joldas bolğalı bir күлмедim, ne
siz күлмедiniz. (233/4)
Köp joldas bolıp (y)edik қoy, (y)en қurısa demimdi алғızbadınız, tülkim-ay,
қудay üşin avzında ашşı, қışkentay dem alayın. (234/8)
-Қane, төrem, аytınızşı, ардақtı patşamızdın tamaғna kimdi taptınız? (246/19)
-(Y)ey, uşқан biradar, siz қate аytasız, siz meni ölüm péleninen қutқardınız.
(253/6)

-dı/-di/-tı/-ti
-(Y)e, dosım menin қarnım ашtı, bir amalın tavıp meni toyğызşı. (93/8)
Bul (y)eki it saldır-күлdir keldi jetip,
Én salған қашқır қaydan bilsin netip. (181/35,36)
Ақ лақ pen қара лақ éri жүgirdi, бéri жүgirdi. (182/26)
“Ölemiz” degen sözdi (y)estigende, қара лақ üreyi uşıp қорқıp ketti. (183/10)
Seni”Ақ лақ - ақıмақ“ деп mazaқtaytındardın özderi ақıмақ! - деп, ақ лақtı
қушақtap bavrına қıstı. (184/8)
Қошқар men teke jolға шıғıp жүrip kele jattı. (191/17)
Béyterekke jetisimen teke butaғına onay sekirip basına örmelep шıқtı, al қошқар
avır denesin, maylı қуырığın көterip sekire алмаdı, bayterekke шıға алмаdı. (192/39)

Bügin janıñdı javdan kim acıratı? (200/30)

-dıq/-dik/-tık/-tik

Süyiñşi beriniz, patşa saylamakka keldik. (98/28)

Dayar tamakka jolıktık. (99/17)

Al (y)endi jel tınganday söz basıldı,

Éngime aytıp öttik bir naııldı. (119/13,14)

Biz talay ülken kalalarğa bardık. (177/22)

Alpıs dilda berip aldık. (177/23)

Biz bara almaytın boldık. (178/9)

Sender érdayım koy (y)etine kuştar bolsañdar, kuğay émiri boyınşa (y)endi biz kaskır (y)etine kuştar boldık. (194/6)

-Siz patşa bolğannan beri “édiletsizdik” degendi umıtıp ta kettik. (217/2)

-dıñdar/-dıñder/-dıñızdar/-dıñızder/-tıñdar

(Y)esikti nege aştıñdar? (88/7)

-Mine, uqtıñdar ma?- (151/41)

Selbesip maqtastarıña jettinder. (151/43)

-Oy, ana Moynakka tamak kuydıñdar ma? (219/19)

-dılar/-dıler/-tılar/-tıler

-Men kökten tüsken patşalarınmın, - dep özin özi maqtalap, köp zaman saharadağı andarğa hükim jürgizip, taqqa minip, patşa bolıp turdı, hém neşe türli andar kızımetinde bolıp, koldarın kısırıp turdılar. (69/18)

III. çokluk şahıs ifadesi müşareket ekinde saklıdır.

Şöpşiler jakındap kelgende teke men koşkar da şömele astınan şıga kelip, şöpsilerge karay karşı jürip kelip aldarında botaday bozdap jılap jata-jata kalıstı. (197/14)

Olumsuz şekli

Fil gövdesine olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır.

Teklik

I. şahıs	taba al-ma-dı-m	“bulamadım”
II. şahıs	iste-me-di-ñ	“yapmadın”
III. şahıs	kal-ma-dı	“kalmadı”

-ma-dı-m

-Balam, öziñ barıp, tavıp minbesen, sağan jaraytın attı men taba almadım. (224/34)

-be-di-ñ/-me-di-ñ

-Nege meniñ aytkanımdı istemedin! (230/6)

Sözime kaçşa aytsam da tüşinbedin,
Bitpeydi qarap turıp isim menin. (208/27,28)

-ma-dı

(201/4) - Ey, tüye, men jük tasuvdan ébden jalıktım, jon terimnin tamtığı kalmadı.

“-kan/-ken/-ğan/-gen”

Birinci tipteki şahıs eklerini alarak çekime girer.

Teklik

I. şahıs	kel-gen-min	“geldim”
II. şahıs	(y)estime-gen-siz	“işitmedin”
II. şahıs		
III şahıs	bit-ken	“bitti”

Çokluk

I. şahıs	al-ğan-bız	“aldık”
----------	------------	---------

-ken-min/-ğan-mın/-gen-min

Men osı ormanğa kaçalık (y)etüvge kelgenmin. (68/28)

Özderinmen birge kaçsaqtı kuvıp ketkenmin. (71/47)

-Sen bağana “alla ékbar” degende-aq men kelip kaçğanmın. (101/21)

Men jeymin, men burın kelgenmin bul jerge. (152/11)

Üskirik ayazda bosqa ölip kaçladı-av dep, işim (y)eljirep, büyregim burılıp,
bavırım (y)ezilip, seni kılmay jılap turğanım göy. (73/33)

Men oylap kaçğanmın, kaçam jeme. (201/11)

-gen-siz

Mına déndi nege tügel jemey, jartısın kaçdırğansın? (167/11)

(257/42) Siz ilgeride biri üşin biri janın kıyğan bir tört dostı (y)estimegensiz be?

-ken

Barlık suluvlık bir özinnin boyına kaçalay üylesip, kaçalay jarasıp bitken? (239/38)

-ğan-bız/-gen-biz

Sondıktan belimizdi mıqtap buvıp alğanbız. (168/42)

Biz sender sıyaqtı talay kaçşıklardıñ basın jep körgenbiz. (112/30)

Bu ekin nadiren de olsa birinci şahıs çekimlerinde “n” sesinin düşerek “/-ka/-ke/-ğa/-ge”ye dönüştüğünü görmekteyiz.

-ğa-mın/-gc-min

Senderden tenizge köpir saluvğa da boladı (y)eken, (y)endi kayda jürsender de aman bolındar, men tınığamın. (84/45)

Senin (y)eptiligindi, (y)eş nerseden taynaykın bettiligindi bilgemin. (246/11)

-gc-miz -

Bul jerge biz urlıqqa kelgemiz, sen akırma. (198/21)

Aşağıdaki örnekte ise hem zaman eki “-ğan”ın “n” sesi düşmüş hem de şahıs eki ikinci tipteki şahıs ekine dönüşmüştür.

- Men- botamnan ayrılğam. (176/4)

Olumsuz Şekli

Genelde “kan/-ken/-ğan/-gen” görülen geçmiş zaman şeklinin olumsuzu “jok veya (y)emes” kelimeleri ile yapılmaktadır. Bir örneğimizde de fiile olumsuzluk eki getirilmek suretiyle yapılmıştır.

Şahıs zamiri zaman ekinin üzerine gelirse ikinci tipteki şahıs zamirlerine dönüşmekte, “jok veya (y)emes” kelimelerinin üzerine gelirse birinci tip şeklini almaktadır.

Teklik

I. şahıs	ayt-kan-ım jok (y)esti-gen (y)emes-pin jat-kan jok-pin	“söylemedim” “işitmedim” “yatmadım”
II. şahıs	şarşa-ğan jok-sın	“yorulmadın”
III. şahıs	tiyis-ken jok	“değmedi”

-gen (y)emes-pin

- (Y)eşki bileydi degendi (y)estigen (y)emespin. (105/38)

-kan-ım jok/-ğan-ım jok/-gen-ım jok

... meniñ osınday avız-murnımdı kızıl-ala kan kıldı, sonda da men seni aytkanım jok. (101/27)

Azbay kayteyin, birtalay künnen beri tamağıma tük salğamım jok. (106/34)

-Sen meni aldap évreleme, kızıqtı jumıstan bögeme, men seniñ aqılınmen kün körgenim jok. (154/7)

-Akımaksındar, kudaydıñ özi aydap ékelgen maylı tamaqtan ayrılıp qalğan senderdey akımaktı körgenim jok. (194/37)

Halim jaksı, şarşap onşa rencigem jok, jalğız-aq sen jağınan bir qorqınış söz (y)estim, küyzelip keldim sağan. (204/7)

-kan joḡ-pın/ḡan joḡ-pın

-Ey, men senderdin jumıstarını kündep jatḡan joḡpın. (214/38)

-(Y)ey, osılay şarşap otırḡanda köñildi kötereyin dep, édeyi sayrap otırḡan joḡpın ba? (259/38)

-ḡan joḡ-sın

Hal-jayın ḡalay boldı, şarşaḡan joḡsın ba? (204/5)

Ḳolıma osı (y)esegim tüskennen sön

-pc-gen-sın

Bar kılıqtardı üyretkende, aḡaşḡa örmelevdi nege üyretpegensın? (210/38)

-ken joḡ/-ḡan joḡ/-gen joḡ

Biraḡ odan (y)eştene de būlingen jok. (110/14)

Ḳaşır bizge tiyisken joḡ ḡoy. (149/20)

(Y)eş jeri jırtılḡan joḡ ultanımdın. (206/32,33)

“-atın/-ctin/-ytın/-ytuḡın/-tuḡın”

Birinci tipteki şahıs eklerini alarak çekime girer.

Teklik

I. şahıs

bol-atın-mın

“oldum”

III. şahıs

orında-ytın

“yerleşti”

Ötken jılı ḡabilan men jolbarıs arasındaḡı janjaḡalḡa kirisem dep, dör birdey balamdı segizip öldim, özim zorḡa ḡana ḡasıp ḡutılḡan bolatınmın. (134/4)

Köredi tek jürmegen sonday isti,

Baḡasın bilmeytuḡın jez ben mıstı. (114/30,31)

Keter aldında meni küzetşi ḡılıp ketken bolatın. (131/39)

Bul jer meniki bolatın. (132/10)

Ol aḡ laḡtın aḡası bolatın. (182/34)

Denesi şımır, jup-jumır, mañdayındı (y)eki müyizi bartuḡın. (182/35)

Özi barıp turḡan soḡtar bolatuḡın. (132/36)

Ḳoşḡar men teke şel men kempirdin ne aytḡanın tügel uḡatın, tügel orındaytın. (188/17)

4. ANLATILAN GEÇMİŞ ZAMAN ÇEKİMİ

Görülmeyen geçmiş zamanda ortaya çıkan veya çıktığı anda görülmeyen, sonradan fakedilen bir hareketi bildirir.

Metnimizde üç değişik ekle görülen geçmiş zamanın ifade edildiğini görmekteyiz. Bunlar “-p, -ğan, -kanı-ğanı”dır.

Çekime girince birinci tipteki şahıs eklerini almaktadır.

Teklük

I. şahıs	ket-i-p-pin	“gitmişim”
II. şahıs	jasa-p-sin	“yapmışsın”
	ķıl-ı-p-sız	“kılmışsınız”
III. şahıs	ķal-ı-p-tı	“kalmış”

Çokluk

I. şahıs	şıĝ-ı-p-pız	“çıkılmışız”
II. şahıs	ķıl-ı-p-sızdar	“kılmışsınız”
	ķıl-ı-p-sındar	“kılmışsınız”
III. şahıs	süz-i-s-i-p-ti	“süsmüşler”
	kör-i-p-ti	“kormüşler”

“-p”

-p-pin

Men del sol jerin oylavdı umıttıppın. (100/20)
Öne boyım balbirap, uyķı başkan son, ķalĝıp ketıppın. (109/48)
Eke-şeşemnin muraĝa ķaldırĝan mülkin üyge tastap ketıppın. (205/30)
(Y)esimnen burın arıp janılıppın,
Akırmay sol sebepten anırıppın.
Bayķasam osı künde öz boyımdı,
Dertinen akırtıķtın arılıppın. (207/35,36,37,38)

-p-sin/-p-sız

Kattı azıp ķalıpsın. (106/27)
Özindi asırıp jürĝen adamĝa ķastıķ, duşpandıķ jasapsın. (110/8)
Ölövĝe tayanıpsın aştan jüdep,
Küşigim menen ķalma şapşan jür dep,
Bayĝustın (y)ertip alıp (y)eliktirip,
Ķaseken jelip jortıp ketti “şuv” dep. (118/1,2,3,4)
Jolbarısım ne boldı (y)endi saĝan
Osınşama batıpsın ķara terge. (142/13,14)
Siz beker ķılıpsız, bul ķarĝa opaĝa japa ķıluvşıdan (y)emes pe? (257/39)

-p-ti

Pil almaları terip, bir jerge üyip koyıptı. (151/24)

Buringi ötken zamanda, nuv jimis qalın ormanda bir şoşq meken (y)etip turıptı.
(153/20)

Bir buzav, bir toqtı, laq (y)el köşkünde jurtta qalıptı. (184/11)

-p-pız

Qaskır apanının üstinen şığıppız, jan-jağına tarap ketken izder sayrap jatır
goy, mine! (191/48)

-p-sızdar

Alayda bolsa, köpşilik baruvğa niyet qılıpsızdar, (y)endi baralıq. (251/44)

-s-i-p-tı/-s-i-p-ti

Aylas-mundas, ordalı qulan, ruvlı (y)el, uyalı terekpiz,- desip jüripti. (72/44)
Er jerdi körıp, unıtpay aralap jürıp bir jaksı jerge kez kelıp, manayın bayqap
körıp unutadı da qayta barıp qatın, balasınalıp kelıp, joğarıdağı ayılğan jerge
ornalasıptı. (131/33)

Keyin şegine tüsip sartıldata kep müyızdese süzısıptı. (152/14)

Kölşik manındağı köğalda baqa men kirpi bir-birinin türin körıp qayran
qalıstı. (162/2)

Şekil olarak 3.teklik olmasına rağmen anlam olarak 3. çokluktur.

-p-tı/-p-ti

(Y)endi ne amal jasaymız dep oylap, tünimen uykı körmepti. (91/16)

Köktemde onın basına qarlığaş pen şöje toğay üy salıp, balapan şıgarıptı.
(260/2)

Olumsuz

-ba-p/-ma-p/-pa-p

Fiile olumsuzluk eki eklenerek yapılmaktadır.

Teklik

I. şahıs	bayqa-ma-p-pın	
II. şahıs	tüsi-be-siñ	“anlamamışsın”
III. şahıs	ayt-pa-p-tı	“söylememiş”

-ma-p-pın

Qaseke sen renjime mağan, bir oyğa şomıp ketip seni baykamappın. (87/13)

-bc-p-siñ/-ma-p-siñ

-(Y)ey, adam, men jaña qolında turıp aytqan ösiyetime tüsinbepsin. (248/35)

Éytevır elgi balpandardın obalina qalmapsiñ goy. (109/24)

-pa-p-tı

...(y)eşkim “kördik” dep aytpaptı. (64/9)

“-ğan”

Teklik

II. şahıs

(y)estime-**gen-siz**

“iştirmemişsiniz”

III. şahıs

bol-**ğan**

“olmuş”

-gen-siz

(Y)ey, kepter, siz ilgergide jaksılıkka jamandık kılğandardı (y)estimegensiz.
(253/8)

-ğan

Sonan bermen **karay** jarğanat tek tünde uşatın bolğan. (60/36)

-kanı-ğanı

Metnimizde bu ekle yapılmış anlatılan geçmiş zaman iki örnekte görülmektedir.

Munan son künde bérinen burın tuşkan körip, jil basi bolğanı. (60/9)

Men de bolsam tan kaldım: tegi joldas bolmaytuğın (y)eki jan birigip kep turğanı. (138/39)

5. GELECEK ZAMAN ÇEKİMİ

Hareketin gelecek bir zamanda ortaya çıkacağını bildirir.

Metnimizde gelecek zaman ifadesini üç değişik ekle yapıldığını görmekteyiz. Bunlar “-a/-c/-y, -ar/-er/, -mağ/-mek/-pağ/-pekşi”dir.

“-a- /-c- /-y”

Birinci tipteki şahıs zamirleriyle çekime girmektedir.

Teklik

I. şahıs

ket-e-min

“gideceğim”

II. şahıs

je-y-sin

“yiyeceksin”

je-y-siz

“yiyeceksiniz”

III. şahıs

bar-a-dı

“gidecek”

Çokluk

I. şahıs	kutıl-a-mız	“kurtulacağız”
II. şahıs	ber-e-siñder	“vereceksiniz”
	ket-e-sizder	“gideceksiniz”
III. şahıs	ket-e-di	“gidecekler”

-a-mın/-e-min/-y-mın/-y-min

... jıl ağası men bolamın. (59/15)

Öltirsem de alıp ketemin. (61/14)

Қуырықтарın şолақ қılıп өзime теñ қılıп қоямын. (68/15)

“Élin bilmegenélek” degen söz sıқıldı өзін-өzi жоғарыға санаймын деп, өzi өзine ажал тапқызды. (69/26)

Түлкini жұтамın деп авзına салып жіберди. (72/14)

(Y)endi seni jeymin. (96/21)

Сүйиñсiñди оңдап берemin... (99/5)

- Асықпа, қасекеси, сенiñ азув тisiñ түгел түсип биткен кезде мен де түрпilerимди тастаймын. (107/38)

Men қазир senderdi jeymin! (183/36)

Men қурандı kelistirip оқымын да, kelistirip turıp seni jeymin. (186/11)

Juvandıқ қылғанныñ julınnıñ üzem, озбірлік қылғанныñ omırтқасын opıram, munan keyin ayu арқар алмайтын, қасқир қарақуырыққа қарамайтын, қойан қорланбайтын ömir ornatam. (216/32)

Mına түrimmen қалай барамын. (234/26)

Ne sebepti senimen dos bolamın. (257/3)

(Y)endi ne isteymin? (267/26)

-a-siñ/-e-siñ

Ne beresiñ? (71/28)

Ne ğılıп jeysiñ? (77/19)

-Sen, қуырық, (y)endi buran bolasiñ, аyaғım, sen (y)eskek bolasiñ. (84/17)

-a-di

(Y)erten қојамыз bizge tuz artıp қалаға барadı. (201/12)

-a-mız/-e-miz/-y-mız/-y-miz

Muniñ ésebin қалай табамыз. (73/8)

(y)endi қайда барıp turamız? (77/6)

A-a-a... қарыз аştı, ne jeymiz? (79/30)

(Y)endi ne amal jasaymız деп ойлап, түнимен uyқы көрmepti. (91/16)

(Y)ekevimiz birdey osı jerde ölemiz be? (94/41)

... mına қaptıñ işinde kırық қасқırdıñ bası бар, қазир senderdiñ bastarıñди қосамыз. (112/34)

Ayuға ne beremiz? (184/17)

Javız mısıқтан қалай қutılamыз? (214/5)

Tañ atқан соñ қара avızdı (y)ertip, ol қасқırdıñ, sonına түsemiz. (228/28)

-e-siñder/-e-sizder

... mağan on (y)eki koydı alay beresinder? (75/2)

Kim bergenin köresinder ğoy,... (112/34)

Bul azğana kölišik kırıp tavsıladı, sizder uşıp ketesizder, men bışara kanat, kıyırığım jok, kayda baramın? (263/25)

“-ar/-er”

İstekli gelecek zaman ifadesi vardır.

Çekime girince birinci tipteki şahıs eklerini almaktadır.

Teklik

I. şahıs	uş-ar-mın	“uçacağım”
II. şahıs	uş-ar-sın	“uçacaksın”
II. şahıs	jür-er-siz	“yürüyeceksin”

Çokluk

I. şahıs	köş-er-miz	“göçeceğiz”
----------	------------	-------------

-ar-mın/-er-min

Sonda men ayğay salıp uşarın, ol jalt karağanda, sen jügirip ket. (102/17)

Elim kelgenşe édiletpen is tutarın. (99/3)

-Aristan kelgende bir ayla kıların. (120/1)

Jüre berinder, men artarınan bararın. (183/30)

Bular arbasıp jatğanda, men iyt jağınan bararın, sen körbestimen kaçır jağına kel, sol uvakıtta kaçır seniñ iysindi bilip, sağan qaray burıla berer, ol burıla bergem kezde andıp turğan kara avız barıp kaçırđın moynın burap tastaydı. (228/34)

Ƙan seni kaçırğa aytarın. (249/5)

-ar-siñ/-er-siñ

Sen avada tünde uşarsın. (60/36)

Değen söz suvğa ketip ğarq bolarsın,

Darıyağa (y)esek minip jaldasañız. (148/30)

Mümkün öziñiz de bizben birge jürersiz. (183/29)

Siz (y)endi aqırın-aqırın atıñdı қағıp, bizdiñ artımızdan kelersiz,... (253/21)

-ar-mız/-er-miz

(Y)erten-aq köşermiz dep bolsa nesip. (140/2)

Ƙoy, mina beleniñ astına tüsip, külge kömilip қаларımız, jürinдер, sıyırdı tavıp alayық. (169/39)

3. şahıs çokluk müşareket eki ile gerçekleştirilmiş

Osı maldin jilkıdan türı bölek, jilkımen tuvis (y)emes sıyyaqtanadı, koy, osının özine jabılıp, özin jeseq, jilkı osığan qalay bolısar (y)eken, - dep, oylasıp, aqıldasıp boldı dağı tağı jilkığa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa qoqırayıp, topıraq şasıp, ökirip aybät kılıp, qaskırlardıñ aldınan şıqtı. (200/5)

“-maq/-mek/-paq/-pekşi”

İstek ifadesi olan bir gelecek zaman ekidir.

Çekime birinci tipteki şahıs zamirleri ile girmektedir.

Teklik

I. şahıs	ber-mek-pin	“vereceğim”
	öt-pekşi-min	“geçeceğim”
II.	alda-maq-sın	“aldatacaksın”
III.	kıy-maq	“kıymak”

-mek-pin/-pekşi-min

-Oy, aqımaq, öz müyizimdi qalay tüsirip bermekpin? (238/28)

(219/4) Ol baydın öz itterin Törtköz, Moynaq qoyğandıqtarın tüsindirip öppekşimin.

-maq-sın/-paq-sın

-É, menni osımen aldamaqsın ba? (91/31)

... (y)endi jalğızımdı jutpaqsın goy. (88/40)

Batır-av, élındı bılmeysın be, arıstanmen qalay talaspacsın? (132/20)

Ayuğa ne istey almaqsın sen? (146/16)

Qalay sınamacsın? (150/43)

-maq

Mına sözden şal men kempir şosıp ketti, (y)en jaqsı köretin malı qoşqar men tekeni qalay ölimge kıymaq. (188/46)

Olumsuz Gelecek Zaman

“-mas/-mes/-bas/-bes/-pas/-pes”

“-ar/-er” gelecek zaman ekinin olumsuzu olarak “-mas/-mes/-bas/-bes/-pas/-pes” eki kullanılmaktadır.

Birinci tipteki şahıs ekleri ile çekime girmektedir.

Teklik

I. şahıs	umıt-pas-pın	“unutmayacağım”
----------	--------------	-----------------

Çokluk

I. şahıs

taba al-mas-pız

“bulamayacağız”

-mas-pın/-pas-pın/-pes-pin

Tülki senin jaksılığın umıtpaspin. (99/4)

Süyüşündi öndap beremin, mağan biylik tiygen uvakıtta senin aytkan sözündi jerge salmaspin. (99/5)

Çıoy bulardı zar (y)eniretip tastap ketpeyin, obalina kalıp, muratıma jetpespin. (109/18)

Sen tünep ketti dep ayta koymaspin. (132/7)

-mas-pız

Jartıkbayday iyeni biz taba almaspız. (112/13)

...sizge qaray almaspız. (253/22)

“bay/-bey/-may/-mey/-pay/-pey”

“-a/-e/-y” ekinin olumsuz şeklidir. Olumsuzluk eki ünlü ile bittiği için gelecek zaman eklerinden yalnızca “-y” eki karşımıza çıkmaktadır.

Teklik

I. şahıs

şık-pa-y-mın

“çıkmayacağım”

Çokluk

I. şahıs

jegiz-bey-miz

“yedirmeyeceğiz”

II. şahıs

ķutul-ma-y-sındar

“kurtulamayacaksınız”

-mey-min/-pay-mın

(Y)endi ķastarınızdan şıķpaymın. (200/35)

-Men toydım, senin (y)etündi jemeymin, ķoş bol. (211/37)

-bc-y-miz

-Jok, mirzalar, biz senderge jegizbeymiz. (112/30)

-ma-y-sındar

-Ķutulmaysındar, belemder! (195/36)

6. ŞART KİPİ

Tasarlama kiplerinden birisidir. Hareketin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için fiil kök veya gövdelerine şart eki getirilir.

Metnimizde kullanılan şart eki “-sa/-se”dir

İkinci tipteki şahıs ekleri ile çekime girmektedir.

Fiiller ile çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

“-sa/-se”

Teklilik

I. şahıs	burıl-sa-m	“dönsem”
II. şahıs	şakır-sa-ñ	“çağır-san”
II. şahıs	aş-sa-ñız	“açsan”
III. şahıs	kör-se	“görse”

Çokluk

I. şahıs	kir-se-k	“girsek”
II. şahıs	ber-se-ñder	“verseniz”
II. şahıs	al-sa-ñızdar	“alsanız”

-sa-m/-se-m

Éri taman barğan son, menimen amandaşkan kim boldı (y)eken dep, artıma burılsam, özindi kördim. (87/14)

Éger barmasan, öltirsem de alıp baramın. (61/14)

Қудaya, bir bos жүрsem armanım жоқ,

Minilmey bir-(y)eki ayın baғar jayda. (206/16,17)

Bayқasam osı күнде өз бойымdı,

Dertinen ақırtıқтın arılıппın.

Éytevir ne қılsam da ақıramın,

Salamın saғan ақıl, қалау osım. (208/5,6)

(Y)eger senen murın men barıp қalsam, menin kelgenimdi bilip, қара avız mağan қараған kezde, қара қашır қара avızdın moynın burap tastaydı. (228/44)

Öytkeni elde қалау tuзаққа iline қalsam, sen қutқарuvşı (y)ekensin. (256/46)

Beribir bugün men seni évrelenip şıғarsam da sen (y)esalan (y)erten tağı şoқaқtap, (y)ebelektep жүrip torға түsesin гоy. (261/14)

-Éy, Қазеке, (y)eger senin қолına men түsip қalsam, қayter (y)edin? (263/8)

-sa-ñ /-sc-ñ/-sañız /-señiz

-Balalarım ana kalın köktin içinde (y)edi, sol arağa barıp, men bolıp şakırsañ balalarım keledi. (78/6)

-Jaraydı, aytsañ, ölesin. (96/17)

Menin sağan aytar aqılım, sen burıngıday şöp jep, suv işip tévir bolğanındı édet boyınşa körsetpesen, men tübinen kórkip otırmın, unamsız is bola ma dep sağan. (204/14)

(Y)esektin qalay desen jayı mınav,

Bir adam jüredi (y)eken (y)etip ılav. (206/6,7)

-Jerge tüsip söylesseñiz qaytedi ? (70/8)

Qasınızğa biraz nöker (y)ertip alıp barsañız, şirkin-ay, şılqa mayğa bir keneler (y)edik-av. (78/42)

Mine, (y)esti boldıñız balalarım, (y)esikti aqsañız sizderdi kaskır jer (y)edi, jılap qalar (y)edi anaların. (113/32)

Değen söz suvğa ketip qarq bolarsın,

Darıyağa (y)esek minip jaldasañız. (148/30)

Osi menin bügin aş qarımdı toq qılsañız öle-ölgense sizdi umıtpas (y)edim. (232/1)

-sa/-sc

(Y)endi birer kuşaq şöpti alıp laqtırsa dirildep jatқан koşqardıñ maylı quyırına kaskırdın tisteri tiyetin (y)edi. (197/11)

Olay sen şarşap, jüdegen bolsañ menin aytatın mınaday bir aqılım bar, sen avırğan bolıp, şöp jep, suv işpe, büginen bastap, tanerten qojamız senin avırğanındı korse mümkün jumışqa minbey qaldırar. (203/40)

Avılğa tayap kelse, (y)esek avıldın sırt jağındağı taqırdın şöbin türtipektep, jayılıp jür (y)eken. (205/4)

-sa-қ/-sc-k

Mına üşevimiz inge kirsek te jan saqtaymız. (73/29)

Başqa jerge barsaq, balalardı asıray alatın (y)emespin. (133/2)

-Taksır, attan tüsinizder,- depti qumırşqalar patşası,- (y)eger sizderge as-tağam kamday almasaq, men aytıptı bolayın. (168/14)

Köpterin maqul desender, patşağa aytıp, (y)endi sol sarayğa köşsek üş-tört künde raqatta bolar (y)edik. (251/21)

-(Y)ey qarğa, menin bir baqa dosım bar (y)edi, bir sağat bir-birimizdi köre almasaq, otıra almavşı (y)edik. (257/16)

Biz bolsaq, tek ölekselermen gana kün köremiz. (268/9)

-sañızdar/-señizder/-sañdar/-señder

Mağan (y)erik bersender, men onı öz ırzalığımen-aq qarışıqın batırıp ünin öşirer (y)edim. (73/11)

(Y)eger sender köp bolsañdar qaz-qatar tizilip suv betine tura qoyındarşı, men öz közimmen körip, sanap şığayın, öytpeyinşe tipti senbeymin. (84/33)

Menin tilimdi alsanizdar maymildi patşa saylanizdar. (98/32)

Sender éridayım koy (y)etine kuştar bolsandar, kuday émiri boyınşa (y)endi biz kaskır (y)etine kuştar boldık. (194/6)

Köpterin maqul desender, patşağa aytıp, (y)endi sol sarayğa köşsek üş-tört künde raħatta bolar (y)edik. (251/21)

Şart Kipinin İstek Kipi Görevinde Kullanılması

Şart eki üzerine “-şı” eki getirilince anlam isteğe dönüşmektedir.

-sa-ñ-şı/-se-ñiz-şi

Jolbarısım “mañıt” dep jutsañşı. (72/16)

Al, sen qanday bolatınındı oylasañşı. (132/15)

Tırbyğan borbayın, şoltuyğan quyırğın, qalkayğan qulağın, tür-tüsin közinizben körsenizşi. (133/30)

-Apıray, taqsır tım bolmasa barıp öziñiz közinizben körsenizşi, anıq qaraqulak. (134/14)

Qane, tilinizdi şıǵarıp, mörinizdi körsenizşi. (246/30)

-se-y-şi

-Kuday senderdi bizdin ortamızğa qalay aydap ekeldi deseysi. (194/3)

-sa-ñdar-şı

-Şıraqtarım, qaraqtarım, suvırıp alsandarşı. (210/12)

Şart kipinde fiil şarta baǵlandığından bir hüküm ifade etmez. Fakat aşıǵıda geçen örneklerde şart kipinin yalın bir şekilde geçmesine rağmen bir hüküm ifade etmektedir. Şart çekiminin aşıǵıda verdiği hüküm istektir.

Oy, téyiri, qoyşı, özim kök şöp jep toyıp tursam. (247/18)

Érmen jürşi, özim baydin asavın jep toyıp tursam. (247/24)

Érmen jürşi, özim jilkımdı jıya almay évre bolıp jürsem. (247/30)

Téyiri, qoyşı özim jünimdi sabay almay otursam. (248/5)

(Y)endi siz beni qorkıtsañız. (233/30)

-Jaraydı, qorkıtayın, biraq menin aytqanıma könseniz. (233/32)

(Y)endi siz mağan bir jerdemşilik qılıp, meni uşbuv hépsi tuzağınan basatsañız (y)eken. (252/38)

Érmen, érmen tur, özimiz asıǵımızdı utılıp jürsek. (247/25)

7. EMİR KİPİ

Yalnız şekil bildiren eklerdir. Tasarlanan hareketi emir şeklinde ifade eder, hareketin emirle yapılmasına işaret eder.

Her şahsın kendine mahsus eki vardır. Bu ekler hem şahsı hem de emir ifade emir ifadesini bildirmektedir.

Teklik

I. şahıs	ber-eyin	“vereyim”
	soy-alın	“keseyim”
	izde-yin	“arayayım”
II. şahıs	ayt-îmiz	“söyle”
	keş-kin	“geç, affet”
	toyğız	“doyur”
III. şahıs	iş-sin	“işsin”

Çokluk

I. şahıs	kaş-alık	“kaçalım”
	je-lik	“yiyelim”
	ket-eli	“gidelim”
	iste-yik	“yapalım”
	kıl-ayık	“kılalım”
II. şahıs	ğara-ndar	“bakınız”
	tüs-îmizder	“ininiz”
III.	(y)esti-sin	“işitsinler”

Olumlu

-ayın/-cyin/-yin/-yın

Meni öltirme sagan kuyrığımıdı sıyğa bereyin. (62/20)

... balam ölgen (y)eken,(y)endi ne bolsa da izdeyin. (67/31)

-Ay, kaseke, men bökse jağın soyayın, siz bas jağın soyınız. (76/10)

Sonda da jol kesip köreyin. (183/7)

Men jorğalap bolsa da soğan barayın da osı arağa (y)ertip keleyin. (204/41)

Қıymıldamay отира тур, мен мина басındaғы бөденени соғıp алаын. (230/28)

-Қалayша жақсылыққа жамандық бар (y)eken, aйтiмiз, (y)estiyin. (253/11)

-îmiz/-ñiz

Olarğa da habarîmizdi aytîmiz, (y)estisin. (70/17)

-Areke, siz demîmizdi alıp jata turîmiz. (76/3)

-Ay, kaseke, men bökse jağın soyayın, siz bas jağın soyınız. (76/10)

Қасиет tutatın қошқар мен текеңи bul құrbандыққа қıymayмыз, басқа bir қоymen (y)emdeniz. (190/1)

Keliniz, ёngimeselik. (231/39)

-Siz osı arada körinbey otırınız. (232/13)

-kin/-ğın

-Basın köp kattı avırıp tur (y)eken, olay, bulay jügirip, kuyrığındı kök muzğa koya koyğın. (95/36)

Jürğın, bastağın. (99/6)

Munı (y)esitip, kempir-şal özderi şığıp, (y)eki jigitke jalımıp: "Ayıbımızdı keşkin!" dep, bar şının aytadı. (178/21)

Eksiz

... öz közin menen kör. (68/34)

(Y)eger kele kalsa, dél kele jatkanında men sağan osılay deyin, sen mağan osılap dep **javap ber.** (133/4)

Qarap tur kulak salıp kulan dosım,

Kelip jür osı künde könil-koşım. (208/3,4)

Éveli meni **toyğız.** (211/23)

-şın/-sin

-Éy, dosım, bıyılğı zaman burıngı zaman (y)emes, jaña gana keldim, buyrıq şığıptı, birevge-birev zorlıq kılmaşka, koy men kaskır birge jürsin, tülki men tavıq birge jürsin degen,- (70/11)

-Qaseke, sizdi apam as işsin dep şakırıp jatır. (88/17)

Tagı aqır, kulan ayttı, dostım (y)endi,

Özine kuttı bolsın osin (y)endi. (208/31,32)

-Onda bügingi jıyınğa töbe bası saylandar, isti sol mengersin. (217/4)

Munı (y)estigen éke-şeşe qalay şıdap otırsın? (224/30)

Ölsem de armanım işimde ketpesin, osı annin atasının atı ne! (231/16)

Qaşan "közindı aş" degende sonda aşasın. (233/37)

-alıq/-elik/-lıq/-lik

... kündi qarap turalıq. (60/2)

Maqul, halıq unatsa patşalıqtan nesine qaşalıq. (99/2)

Üşevimiz de bir januvarğa kıyanat kılmaıq, (y)eger mal jolıkşa zorlıq kılmaıq satıp alıp **jelik**, bolmasa aştan ölsek te jüre bereyik dep, şart kılıp bir neşe kün jüripti. (126/6)

-Meyli onda, qarlıq kılğanındı körelık. (168/18)

(Y)endeşe (y)ekevmiz de baralıq, birigip jelik. (184/24)

(Y)ekevmiz acıraspaytın dos bolaylıq. (211/3)

Keliniz, éngimeselik. (231/39)

Sizder bul éngimeni koyımızdar, osı üyrenge jerimizde turalıq. (251/33)

Mine, aqsak kiyik kele jatır, kuvıp soğıp alalıq. (258/17)

Éger de osı kölışik qırısı, sizdi biz alıp uşıp bir jaksı kölge jetkizelik. (263/28)

-eli

Keteli, bir jaksı suvğa jeteli. (263/31)

-ayık/-cyık/-yık/-yik

Biz bir jaksı oyun kılayık. (68/17)

(Y)ekevmiz birigip berik uya isteyik. (62/30)

(Y)endi başka jağına keleyik. (66/17)

Jamağat bolip namaz okıyık. (104/6)

Koy, mina belenin astına tüşip, külge kömilip qalarımız, jürinder, sıyırdı tavıp alayık. (169/39)

Anav baylavdağı on bir qaskırdın birevinin basın julıp alıp kelşi, minav otqa üyitip jeyik. (194/13)

Maldin kutı bolar, avılğa aparıp koy men (y)eşkige qosayık. (197/20)

Jür, (y)ekevmiz birlesip qajamızdan qasayık ta oyımızğa kelgenin istep, öz (y)erkimizben ömir süreyik. (201/5)

-inırdar/-inırdar/-ndar/-nder

... bir-bir jünderinırdi berinırdar. (60/28)

Barşalarınız barınırdar, ... (60/28)

-Sender jep qoyasındar. (76/5)

-Daretim sınıp ketti, sabır (y)ete turındar, daret janalap keleyin. (104/2-13)

-Mına (y)eşkilerdi qarandırdar. (112/26)

(Y)esikti mıqtap bekitip oturındar, (y)eşkimge aşpındar. (113/8)

Taksır, attan tüşinırdar. (168/14)

Bögelekke (y)erındar,

Salık jıynap kelındar,

Tölemese salıqtı,

Sıbağasın berındar. (169/22,23,24,25)

Bizdin üyge soğıp, dem tatıp ketındar. (183/19)

Tayak jep sileymesten burın tez turındar. (201/29)

-Onda bügingi jıyınğa töbe bası saylandırdar, isti sol mengersin. (217/4)

Adam balası bizdin duşpanımız, saq bolındar, (y)eki şoqıp bir qarandırdar. (240/9)

Sizder bul engimeni qoyınırdar, osı üyrenge jerimizde turalıq. (251/33)

Jol bolarğa bu da jaksı ırım, ana bakanı ustap alıp kelip qorjınğa salındar. (258/2)

-sın/sin

Mına jaktan bir iyter kele jatır, olarğa da habarımızdı aytırdar, (y)estisin. (70/16)

Emir Kipinin İstek Kipi Olarak Kullanılması

Emir çekimi üzerinde “-şı” eki kullanılıncaya anlam isteğe dönüşmektedir.

Teklik

I. şahıs	bil-cyin-şi	“bilem”
II. şahıs	je-şi	“yiyessin”

Çokluk

I. şahıs	bol-ayık-şı	ol-a-k
----------	-------------	--------

-ayın-şı/-cyin-şi

Kayda jürgenimdi özüm biletin şığarmın, “tenizde jirtkış ayvan bar ma (y)eken, bileyiñşi” dep şığıp (y)em? (84/26)

Tülki ayttı: “Tabayıñşı men bir amal,
Şerige keltireyin men bir ajal. (136/23-24)

-şi

Öz kötenşegimdi özime oyıp berşi. (72/9)

-Éy, tülki, éveli köz mayımdı jeşi. (77/46)

Meni de sınaş körşi, sekireyin. (107/18)

Anav baylavdağı on bir kaçkırdın birevinin basın julıp alıp kelşi, mınav otka üyitip jeyik. (194/13)

-Sol aytkanındı men orındaymın, қане, көrsetşi sumıray urı tışқандardı. (222/4)

Mülgigen қараңғıda tınış ömir süreyikşi. (236/17)

(Y)eger sender köp bolsañdar қаз-қатар tizilip suv betine tura қoyındарşı, men öz közimmen көrip, sanap şığayın, öytpeyiñşe tipti senbeymin. 884/33)

-Meni jazasız, күnésiz öltirmendersi. (210/15)

-Bödeşim, meni bir күldirşi, men seni jemey қоя bereyin. (230/20)

-ayık-şı

-Қасеке, (y)endeşe budan біlay jigi ayrılmayтın dos bolayıkşı. (87/19)

Osi jerde bir bal aşıp alayıkşı, bugün bir maylı қuyрыққа avız tolar ma (y)eken dep ayu arbanday basın, қоşқар мен теке отırған қарағayдın түбіне шалқaya kelip otırdı. (194/44)

Olumsuz

Fiil kök veya gövdesine olumsuzluk ekinin getirilmesi neticesinde yapılmaktadır.

Teklik

I. şahıs	ayt-pa-yın	“söylemeyeyim”
III. şahıs	tiyip jü-me-sin	“değmesin”

Çokluk

I. şahıs	aş-pa-yık	“açmayalım”
II. şahıs	aş-pa-ndar	“açmayınız”

-pa-yın

Oybay, (y)endeşe, aytpayın

-me-niz

-Ya, taqsır, arızım bar, meni öltirmeniz, bir künemdi keşiriniz. (135/22)

-me-sin

Abayla, menin künim sağan da tuvip jürmesin!(203/27)

Sırındı andıp jürgen bilsin halık,

Jürmesin, batır, tiyip basın tasқа. (208/21,22)

-pa-yık/-pe-yik/-ma-yık/-me-yik/-ma-lık

Aşpayık, aşpaymız,- deydi küşikteri. (87/32)

-Koy, biz büytpeyik. (112/13)

-Bu (y)ekevine tiymeyik. (197/20)

“Sarı iyt savğa suraymındep davğa kalıptı” degen maqaldaqıday bolmalık. (251/36)

Üşevimiz de bir januvarğa kıyanat kılmayık, (y)eger mal jolıkça zorlık kılmay satıp alıp jelik, bolmasa aştan ölsek te jüre bereyik dep, şart kılıp bir neşe kün jüripti. (126/6)

-ma-ndar/-ba-ndar-pa-ndar

Sender men jokta kaşqır kele qalsa, (y)esikti aşpandar. (87/30)

(Y)endigéri birevdi jamandap, menin aldıma arız aytıp kelüvşi bolmandar. (90/31)

Töbe basılıkqa süygen andarındı atavdan tartınbandar. (217/5)

9. İSTEK ÇEKİMİ

Metnimizde istek ifadesinin üç ayrı şekilde yapıldığını görmekteyiz. Bu şekiller şunlardır;

- “-a/-e” eki ile yapılan,
- “-ğ/-gi + kel-” sistematığıyla yapılan

“-a/-e”

Çekime girince, I. teklik şahısta ikinci tipteki şahıs ekini, I. çoklukta birinci tipteki şahıs ekini aldığını görmekteyiz.

Teklik		
I. şahıs	bit-e-m	“yetişem”
Çokluk		
I.	kaş-a-mız	“kaçak”
	kör-e-miz	“görek”

-a-m/-e-m

Betegeli belege bitem, nayza ustağan (y)erge bitem. (60/19)

Mana sağan jeme desedegende, bolıp pa (y)ediñ, “jeme” desem, til almaysın, tüyede köz bolmaydı dep ömiri aytpağan ötirikti qalay ayta alam? (74/35)

Oybay, (y)andeşe meni jasır, qayda tıgılam? (96/39)

Qoyşı sağan bir saba süt, qoylar, sizderge bir şoq jaqsı şöp berem. (210/18)

Qan, seni baydın jılqışısına aytam. (249/7)

Uзақ kögerşindi halıqtın qurmettep asıraytuğının körıp, üsti-basın aqartıp boyap alıp, men de kögerşin bolam dep, kögerşin asıraytın kürkege uşıp kelipti. (260/26)

-a-mız/-e-miz

Sonda bes tülki qaşamız dep quyrıqtardın üzıp, émmesi şolaq bolıp qaladı. (68/21)

Patşa qalay jeydi (y)eken, patşanın jegenin köremiz. (212/32)

“-ğ/-gi + şahıs eki - kel-”

Eski Türkçe’de “-ğ/-gü” şeklinde geçen ek Kazak Türkçesi’nde istek ifadesini bildirmek için kullanılmaktadır.

Şahıs eki “-ğ/-gi” ekinin üzerine gelmektedir. “kel-” fiilinin üzerine ise isteğin ortaya çıkması istenen zaman eki getirilmektedir. Kazak Türkçesi’ndeki bu kullanım Türkiye Türkçesi’deki “-ası/-esi” + şahıs eki + gel-” şeklinin tam karşılığıdır.

Örnek çekimi şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs	bol-ğı-m kel-e-di	“olasım geliyor”
II. şahıs	bol-ğı-ñ kel-e-di	“olasın geliyor”
	bol-ğı-ñiz kel-e-di	“olasın geliyor”
III. şahıs	bol-ğı-sı kel-e-di	“olası geliyor”

Çokluk

I. şahıs	okı-ğı-mız kel-e-di	“okiyasımız geliyor”
II. şahıs	okı-ğı-ların kel-e-di	“okiyasınız geliyor”
	okı-ğı-larınız kel-e-di	“okiyasınız geliyor”
III.	okı-ğı-ları kel-e-di	“okiyasıları geliyor”

-ğı-m kel-

Sen ana jolı mağan jazıksız jébir körsetip (y)edin, sol üşin sazayındı tartkızgım keldi. (150/1)

-(Y)e, tışkan men senimen dos bolğım keledi. (256/46)

-ğı-ñ kel-

Qalay, senin de osınday bolğın kele me? (172/28)

-kı-/gi-si kel-

Munı bir qaskır körıp turıp laqtardı jegisi keldi. (113/17)

Öytkeni ol da tiri jürgisi keledi gıoy. (100/16)

Ayudın tülkimenen jügisip jarıskısı keldi. (145/20)

Qaskır qarğıp türegeldi de onı körıp jegisi keldi. (154/18)

olumsuz

Bu şeklin olumsuzu yapılırken, olumsuzluk eki “kel-” fiilinin üzerine getirilmektedir.

Örnek çekim;

Teklik

I. şahıs	bol-ğı-m kel-me-y-di	“olasım gelmiyor”
----------	----------------------	-------------------

-ğı-m kel-me-y-di

Men qayırmsız han bolğım kelmeydi. (216/29)

10. GEREKLİLİK KİPİ

Kazak Türkçesi'nde gereklilik ifadesi dört şekilde yapılmaktadır. Bunlar;

- Şart ekinden sonra "kerek" kelimesi getirilmek suretiyle,
- Mastar eki "-v/-uv/-üv" eklerinden sonra "kerek" kelimesi getirilmek suretiyle,
- "-mağ/-mek/-bağ/-bek/-pağ/-pek" eklerinden sonra "kerek" kelimesi getirilmek suretiyle,
- "-v,-uv,-üv" mastar eklerinden sonra "kajel" kelimesi getirilmek suretiyle,

"-sa/-se kerek"

Metnimizde yalnızca üçüncü teklik şahıs şekli ile karşılaştık.

Tekil

I. şahıs tiy-se kerek

-sa/-se kerek

... uzın bolsa kerek. (63/25)

Bul jer menin atalarımın jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, arıstan qaşan kelgende sen mağan habar ber, arıstannın kim (y)ekenin bildireyin. (119/32)

Ordalı tuşkan bolsa, olardıñ qazınası bolsa kerek. (256/28)

"-v / -uv kerek"

Çekime girince birinci ve ikinci teklik şekiller ikinci tipteki şahıs eklerini, diğer şekiller ise birinci tipteki şahıs eklerini almaktadır.

Örnek çekim;

Teklik

I. şahıs	kör-üv-im kerek	"görmeliyim"
II. şahıs	qarap tur-uv-in kerek	"bakmalısın"
	qarap turuv-iniz kerek	"bakmalısın"
III. şahıs	iste-v kerek	"yapmalı"

Çokluk

I. şahıs	körset-üv-imiz kerek	"göstermeliyiz"
II. şahıs	körset-üv-inder kerek	"göstermelisiniz"
	körset-üv-inizder kerek	"göstermelisiniz"
III.	körset-üv kerek	"göstermeliler"

-v/-uv/-üv-im kerek

Munı menin is üstinde sınap körüvim kerek. (150/41)

Ol öte (y)esti jayın (y)eken, mendegi gavar kisi aqısı (y)edi. sonı aqiretke arqalamay berip ketüvim kerek. (163/17)

Ol uşın senin üstine minip aluvım kerek. (171/31)

Sonı alıp jüvim kerek. (205/32)

-uv-ın kerek

Ol üşin mına tesikke ayağındı tıgıp, tura karşı aldınnan köz almay qarap turuvın kerek. (89/32)

-v/-uv/-üv kerek

Ne istev kerek? (92/13)

- Bul kılmısın üşin senin jazandı berüv kerek. (110/10)

Opasızdın közin joyuv kerek. (110/18)

(Y)endi qayıuv kerek? (268/24)

-üv-imiz kerek

Bügin sizge asa zor sıy-sıyapat körsetüvimiz kerek. (168/41)

“-pek kerek”

Metnimizde bir örnekle karşılaştık.

Teklik

I. şahıs ket-pek kerek “gitmeli”

-Bul bir kuvattı an bolar ma, munda balalarğa arıstan (y)etin tileydi dep nege aytadı, bul jerdi tastap, (y)ekinşi saħarağa ketpek kerek. (120/18)

-uv/-üv qajet

Bu şekilde “kerek” kelimesi yerine Arapça’dan geçmiş olan “qajet” kelimesi kullanılmaktadır. Anlam olarak “kerek” ile aynıdır.

Çokluk

I. şahıs jet-üv-imiz qajet “ulaşmalıyız”

-üv-imiz qajet

Qalay da tan atpay bir bekiniske jetüvimiz qajet. (196/31)

Olumsuz

Kazak Türkçesi’nde gereklilik çekiminin olumsuzu “kerek veya qajet” kelimelerinden sonra “(y)emes” kelimesi getirilmek suretiyle yapılmaktadır.

Örnek ekim;

Teklik

III. şahıs sen-üv kenek (y)emes “inanmamalı”

Qaşanda bolsa kuv, zahım adamnın kızmet kılıp, jaksılık körsetemindegenine senüv kerek emes. (105/9)

Aşağıda geçen ekimlerde şekil olarak gereklilik olmasına rağmen anlam olarak bildirme kipi görevindedirler.

Şimdiki Zaman

Jok jaranım, men sizge ara sanalmaymın, raşan sizdiñ jrdemeñiz bizge tiyse gerek. (257/4)

Anlatılan Geçmiş Zaman

Bir küni jolbarıs tamağ izdep Şıgıp, bir torğa tsip çalsa gerek. (138/8)

Bir Őayoja degen adamnıñ Maytaban attı bir lken ara tbeti zi sağ bolsa gerek. (221/2)

Şimdik Zamanın Rivayeti

Ol yirden uzap alıŐka ketpey, Şet jağında jayılıp jrse gerek. (67/6)

...bir kri sıyr jayılıp tursa gerek. (138/29)

Őağırğan uvakıtta uyrığın bulğandatıp, basıp tmen salıp, (y)erkelep kelgende, kzinin stingi jağındağı (y)eki alı abattalıp, osarlanıp krinetin de jaytı bolsa gerek. (219/8)

İHBAR FİİLİNİN ÇEKİMİ

Bütün isim ve fiil şekillerinin sonuna gelerek, onlardan birleşik fiil yapmaktadır. Bu sebepter dolayı bu fiile *ana yardımcı fiil* denilmektedir.⁶¹

Kazak Türkçesi'nde kullanılan ve metnimizde geçen ihbar fiilleri “er-, tur- jür- ve şığ-”dır.

İhbar fiilleri geniş zaman, görülen geçmiş zaman, anlatılan geçmiş zaman ve şart kipiyle çekime girebilmektedir.

Geniş Zaman Çekimleri

“er-”

İhbar fiilinin geniş zaman çekiminde hem fiil gövdesinin hemde geniş zaman ekinin düşmüş olduğunu, şahıs eklerinin aynı zamanda zamanı da ifade ettiğini görmekteyiz.

İhbar fiilinin şahıslara göre ekleri şöyledir;

Teklik

I. şahıs	:	-bın/-bin/-mın/-min/-pın/-pin
II. şahıs	:	-sın/-sın/-sız/-siz
III. şahıs	:	eksiz

Çokluk

I. şahıs	:	-bız/-biz/-mız/-miz/-pız/-piz
II. şahıs	:	-sındar/-sinder/-sızdar/-sizder
III. şahıs	:	-lar/-ler/-dar/-der/-tar/-ter

Görürüz ki ihbar fiilinin geniş zaman şekilleri birinci tipteki şahıs zamiri menşei eklerin aynısıdır. Bunun böyle olmasının sebebi “er-” fiilinin geniş zaman çekimi üzerine gelen şahıs eklerinin de şahıs zamiri menşei ekler olmasıdır.

Çekimi ise şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	padişa-mın	“padişahım”
II. şahıs	kaşsar-sın	“yığitsin”
	ağılşısı-sız	“akılcısısın”
	ülken	“büyük, büyüktür”

⁶¹ M. Ergin, T.D.B., s. 314

Çokluk

I. şahıs	dos-pız	“dostuz”
II. şahıs	şat-sındar	“mutlusunuz”
	şat-sızdar	“mutlusunuz”
III. şahıs	bala-lar	“çocukturlar”

-bin/-bin/-mın/-min/-pın/-pin

Men sizderge kökten tūsken padişamın. (69/25)

... tım bolmasa sol şegeni alıp lastap, onan keyin jeseñ, rızamın. (93/44)

Ƙarım aştı dep (y)edin, öziñ jey ğoy, men bugün as jemesem de Ƙuvanişimnenen-aƘ tokpın. (99/20)

Ƙetpek tügil osı jerdiñ iyesi menmin degenin ayttı. (133/19)

Men aƘımakpın, jaman dep Ƙayğırganıp ƘutƘardı, Ƙuvanğanıp ustap berdi. (152/32)

Men ér vakıtta Ƙapadamın, senderge Ƙarasam, joğarıda oynaysındar da Ƙarğıysındar. (154/22)

-Demimdi alıp, halımdı jıyıp alğan soñ, sizge ténir jarılƘasın aytuvşımın. (210/24)

-Ne Ƙalaysıñ, vane ayt, tilegiñdi orındavğa ézirmin. (222/21)

Senderdiñ béri tildisiñder, al men ayır tildimin. (245/19)

-Aytıñız, taƘsır, Ƙoldan kelse, jan-ténimnen Ƙızmetiñizdem. (257/14)

-siñ/-siñ/-sız/-siz

ƘavƘarlı avsar ğoy, seniki jön, Ƙaytpas Ƙaysarsıñ. (87/10)

Sen sonday Ƙışkene Ƙussıñ, ne oyladıñ. (61/18)

Meniñ üstime sen şığıp turıp Ƙarğısan bolar (y)edi, biraƘ men seni kötere almaymın, al seniñ boyıñ biyik, onıñ üstine küştisiñ, sondıƘtan sen (y)eki alğıñı ayağıñdı jargıa tirep köterilip tur. (95/1)

Sen de bir biz sıyaƘtı élsiz sorlıñın birisiñ ğoy. (132/7)

-Men-arıstan, sen tışƘansıñ, Ƙaljıñın mınav, sen mağan Ƙızmetke jaramaysıñ. (135/26)

-Sen aƘ laƘsıñ, tük bilmeytin aƘımaksıñ. (182/30)

Süyegin sorayğan ap-arıksıñ. (205/14)

Mağan sen tuvğan anamday ıstıksıñ. (210/37)

Tünekti türüp, ƘarañılıƘtı serpiltip, бүkil élemge jarıƘ sévleni sebeleytin küdiretti күn öziñsiñ. (235/13)

Siz paşanıña aƘılşısız. (246/18)

eksiz

Meniñ bilüvimşe bul arıstan küştilikke kelgende añniñ eñ mıƘtı. (133/6)

Meniñ boyık davday. (150/18)

(Y)ey, ƘumırşƘalar paşası, seniñ basıñ nege sonşa ülken. (168/34)

Meniñ domındığım, minezimniñ jaƘsılığı Zeñgi babağa mağlum. (210/16)

-mız/-mız/-pız/-piz

Aylas-mundas, ordalı Ƙulan, ruvlı (y)el, uyalı terekpiz. (72/44)

Tek “dospız” degen sözben ğana tülkini öltirmeydi. (94/17)
(Y)eşkimge javızdıķ kılmaymız, sonın üşin şatpız. (154/29)
Aş ta bolsam, édepsiz tamaķ jemeytin, bilimdi biydin balasımız. (99/26)
Biz akkõnilmiz. (154/29)

-sındar/-sinder/-sızdar/-sizder

Éy, küşikterim kãdasındar? (87/45)

Jaķsı, seni jibereyin, birak, mağan ayt, nelikten sender ér vaķıt munday şatsındar? (154/20)

-Akımaksındar, kũdaydın özi aydap ékelgen maylı tamaķtan ayrılıp kağan senderdey akımaķtı kõrgenim jok. (194/37)

Senderdın béri tildisiñder, al men ayır tildimin. (245/19)

Birak sender juvas kussındar, ne bolsa sonı jep, üş jüz jılğa deyin ömir süresinder. (268/3)

“tur-”

“tur” fiili de “er-” fiili ile aynı vazifede kullanılabilir. Yine “tur-” fiilindeki geniş zaman ekinin düşmüş olduğunu görmekteyiz.

Çağatay Türkçesi’nde “tur-” fiilinin geniş zaman ekini muhafaza etmiş “tur-ur” şekli ile karşılaşmaktayız.

“tur-” fiilinin çekimi şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs	tur-mın
II. şahıs	tur-sın
	tur-sız
III.	tur

Çokluk

I. şahıs	tur-mız
II. şahıs	tursındar
	tursızdar
III. şahıs	tur

Fiil ile çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	adam tur-mın
II. şahıs	adam tur-sın
	adam tur-sız
III. şahıs	adam tur

Çokluk

I. şahıs	adam tur-mız
II. şahıs	adam tur-sıñdar
	adam tur-sızdar
III.	adam turlar

Metnimizde “tur-” fiile yapılmış ihbar çekimi iki kelimedede karşımıza çıkmıştır.

tur-sın

Öziñ kalay tursın? (70/6)

tur

Ébden baykap karasabir adam tur
Körinbeydi (y)eş nérse odan başka. (143/26,26)

“jür-”

“tur-” fiili gibi “jür-” fiilinin de ihbar çekimlerinde kullanıldığını görmekteyiz.
Yine bu ekin üzerinde olması gereken geniş zaman eki düşmüştür.

Çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	jür-min
II. şahıs	jür-sın
	jür-siz
III.	jür

Çokluk

I. şahıs	jür-miz
II. Şahıs	jür-sinder
	jür-sizder
III.	jür

İsim üzerinde çekimi ise şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs	jalğız jür-min
II. şahıs	jalğız jür-sın
	jalğız jür-siz
III.	jalğız jür

Çokluk

I. şahıs	jalğız jür-miz
II. Şahıs	jalğız jür-sinder
	jalğız jür-sizder
III.	jalğız jür

jür-sin

-Ov, tuvışkan, aman-(y)csen jürsin be? (87/4)

Ay... tüye munda nağıp jalğız jürsin? (126/17)

jür

Bul kaydan jür? (176/19)

Birevdin könili aspanda, jerde bası,

Birevdin aspanda jür mértébesi. (209/25,26)

“şıǵ-”

Bu fiil metnimizde isimleri fiilleştirmek için kullanılmıştır. Geniş zaman ekini korumaktadır.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs şıǵ-ar-mın

II. şahıs şıǵ-ar-sın

şıǵ-ar-sız

III. şahıs şıǵ-ar

Çokluk

I. şahıs şıǵ-ar-mız

II. şahıs şıǵ-ar-sındar

şıǵ-ar-sızdar

III. şahıs şıǵ-ar

Örnek bir fiil üzerinde ekimi işe şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs biletin şıǵ-ar-mın

II. şahıs biletin şıǵ-ar-sın

biletin şıǵ-ar-sız

III. şahıs biletin şıǵ-ar

Çokluk

I. şahıs biletin şıǵ-ar-mız

II. şahıs biletin şıǵ-ar-sındar

biletin şıǵ-ar-sızdar

III. biletin şıǵ-ar

şıǵ-ar-mın

Kayda jürgenimdi özüm biletin şıǵarmın, “teñizde jirtkiş ayvan bar ma (y)eken, bileyiñi” dep (y)em? (84/26)

şığ-ar

Al, (y)endi köziñ jetken şığar. (69/1)

Bul bizge kökten tüşken patşamız şığar. (69/15)

Men bir annan qorqip kelemin, onday qorqınıştı añ dünüyede jok şığar, oğan kulak ornına qanat bitken, bas degeniñ baqırqazanday, aqırğan üninen jer silkinip, kök jarılğanday, - deydi. (202/32)

Özim bek, bolıp jürmin özim bin han,

Jok şığar siré mendey jetisken jan. (207/39/40)

Qarğa qarqıldaydı, tuzakqa bir nérse tüşken şığar. (252/9)

şığ-ar-sındar

Sarşap qalğan şığarsındar. (183/19)

Görülen Geçmiş Zaman Çekimleri

“er-”

Genelde “er-” fiilinin “e” sesi muhafaza edilirken yalnız bir örnekte bu sesin de dütüğünü görmekteyiz.

Tübinde ol qudıqtıñ suvı bar-dı. (137/18)

“er-” fiilinin görülen geçmiş zaman ekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs (y)e-di-m

II. şahıs (y)e-di-ñ
(y)e-di-ñiz

III. şahıs (y)e-di

Çokluk

I. şahıs (y)e-di-k

II. şahıs (y)e-di-ñder
(y)e-di-ñizder

III. şahıs (y)e-di

(y)e-di-m

-Sen qaskır (y)ediñ, men at (y)edim. (186/4)

Al (y)endi men bolsam, men jigittiñ sırtanı (y)edim. (228/22)

Tülki aqatay, toqtay tur, senen suraytın bir avız sözim bar, munı bilüvge köpten ıntıq (y)edim. (231/15)

(y)e-di-ñ

Körnektimiz de, köriktimiz de sen(y)ediñ. (73/21)

... sonşama kişipeyil me (y)ediñ? (87/17)

... mına özge üşevimiz bir töbe, sen bir **töbe (y)ediñ**. (73/20)

Joldas (y)ediñ ğoy, sözindi beri taman kelip aytsı tum bolmasa, - deydi kaskır.
(95/16)

-(Y)e, maymıl, ér aluvan **oyınşı (y)ediñ**, oynap aytasın ba, şındap aytasın ba,
amaldı sökpe, abıroydı tökpe, arıstannan seni jakısı dep kelgenimde aħvalin osı ma?
(99/32)

Birağ özın de mal **tanıǵış (y)ediñ**... (105/19)

Ízdeǵenim sen **(y)ediñ**. (105/32)

(y)e-di

Köpten beri istegen bir **édil törem (y)edi**. (115/36)

-Atan da anan da **jakısı (y)edi**. (105/35)

Mınaday surapıl boranda teke jılı kürke işinde jaylanıp, tınıǵıp jatatın bolsa,
tönkergen kazanday semiz kuyrıǵın boranǵa tosıp, kürkenin qasında jatқан қоşқardıñ
ħali **müşkil (y)edi**. (191/32)

Birağ juvan **béyterektin** jer astın alıstan kuvalaǵan tamırları dajuwan **berik
(y)edi**, topıraǵın qazıp juvan tamırǵa jetkende kaskırlar basın şayqap turıp qaldı.
(193/2)

Aralda jayılıp ottaytın janıvarlar **siyrek (y)edi**. (196/7)

(y)e-di-k

Qarandı körip, işpey mas, jemey toq bop **jürüvşi (y)edik**. (73/21)

Dos **(y)edik** ğoy. (88/41)

“tur-”

Geniş zaman çekiminde olduǵu gibi görülen geçmiş zaman ihbar fiili olarak da
“tur-” fiili de qarşımıza çıkmaktadır.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs tur-dı-m

II. şahıs tur-dı-n

tur-dı-nız

III. şahıs tur-dı

Çokluk

I. şahıs tur-dı-k

I. şahıs tur-dı-ndar

tur-dı-nızdar

III. şahıs tur-dı

Örnek bir kelime üzerinde çekimi ise şöyledir;

Teklik

I. şahıs	ortasında tur-dı-m
II. şahıs	ortasında tur-dı-ñ
	ortasında tur-dı-ñiz
III. şahıs	ortasında tur-dı

Çokluk

I. şahıs	ortasında tur-dı-k
I. şahıs	ortasında tur-dı-ndar
	ortasında tur-dı-ñizdar
III. şahıs	ortasında tur-dı

Mentnimizde “tur” fiiliyle yapılmış görülen geçmiş zamanın ihbar çekimi yalnızca bir örnekte karşımıza çıkmıştır.

tur-dı

Aş közin tülkim,- dedi, tülki közin aşıp jiberse, köp kisiniñ ortasında turdı, bödene aldap aldap kelgeni bildi. (72/32)

Anlatılan Geçmiş Zaman Çekimleri

“(y)eken”

İhbar fiilinin anlatılan geçmiş zaman çekimi, “er-” fiilinin üzerine “-ken” eki getirilerek yapılmaktadır.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	(y)eken-min
II. şahıs	(y)eken-siñ
	(y)eken-siz
III. şahıs	(y)eken

Çokluk

I. şahıs	(y)eken-miz
II. şahıs	(y)eken-siñder
	(y)eken-sizder
III. şahıs	(y)eken

Örnek bir fiil ile çekimi ise şöyledir,

Teklik

I. şahıs	ķus (y)eken-min
II. şahıs	ķus (y)eken-sin̄
	ķus (y)eken-siz
III. şahıs	ķus (y)eken

Çokluk

I. şahıs	ķus (y)eken-miz
II. şahıs	ķus (y)eken-sin̄der
	ķus (y)eken-sizder
III. şahıs	ķus (y)eken

(y)eken-min

Ya, taķsır, arızım bar, meni öltirmen̄iz, bir künemde keşirin̄iz, bilmegen (y)ekenmin, tiri jürsem men de bir ķızmetin̄izge jararmın. (135/23)

Oylap otursam, jandı men jansızdın̄ işindegi sorlısı men (e)kenmin. (245/20)

Men (y)en̄ sevletti ķus (y)ekenmin. (250/33)

(y)eken-sin̄

-Ya, sen şınında da aybarlı (y)ekensin̄,... (69/3)

-Sen nağız opasız (y)ekensin̄. (110/7)

-Kaseke, tım körse kızar (y)ekensin̄. (111/36)

ķısıltayanda süyeniş bolar nağız dosım (y)ekensin̄ ğoy. (205/1)

Senin̄ de şaman̄ jetpes sertim osı,

(Y)egerispen ķuv (y)ekensin̄ senin̄ işin̄. (208/25,26)

-Sen de bir (y)er jürek (y)ekensin̄. (223/11)

Jolin̄ bolıp, izdegen̄indi tapķan (y)ekensin̄. (256/10)

(y)eken

Balıķ ülkenirek (y)eken. (98/21)

(Y)ertede bir şuvdalı torğay bar (y)eken. (247/16)

ķustardın̄ patşası ķırannın̄ jil sayın̄ köktem kezinde öz buķarasına arnap saltanattı toy ötkizetin̄ edeti (y)eken. (250/5)

“tur-”

“tur-” durum fiili üzerine anlatılan geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. Çeki şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs	adam tur-ı-p-pın
II. şahıs	adam tur-ı-p-sin̄
	adam tur-ı-p-sız
III. şahıs	adam tur-ı-p-tı

Çokluk

I. şahıs	adam tur-ı-p-pız
II. şahıs	adam tur-ı-p-sind̄ar
	adam tur-ı-p-sızdar
III.	adam tur-ı-p-tı

tur-ı-p-tı

(Y)ertede kalın toğay işindegi ülken bir üngirde üş ayu turıptı. (149/2)

“bol-”

Türkiye Türkçesi'ne “er-” fiiline anlam olarak en yakın kelime olan “ol-”⁶² fiilinin Kazak Türkçesi'ndeki karşılığı olan “bol-” fiili ile de ihbar fiilinin anlatılan geçmiş zaman çekiminin yapıldığını görmekteyiz.

Çekim normal bir fiil çekiminde olduğu gibidir. Farklı olan tarafı kendisinden önceki ismi fiilleştirerek haber vermesidir.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	ayu bol-ı-p-pın
II. şahıs	ayu bol-ı-p-sin̄
	ayu bol-ı-p-sız
III. şahıs	ayu bol-ı-p-tı

Çokluk

I. şahıs	ayu bol-ı-p-pız
II. şahıs	ayu bol-ı-p-sind̄ar
	ayu bol-ı-p-sızdar
III.	ayu bol-ı-p-tı

bol-ı-p-tı

(Y)ertede mınav, tömen jaқта bir biyik tav bolıptı. (63/10)

⁶² M. Ergin, T.D.B., s. 314

Uşan-teñiz köp bolıptı. (64/15)

Künderdin küinde tülki men askır dos bolıptı (93/6)

Buringı otken zamanda jalı mavız patşa bolıptı(265/35)

Şart Çekimi

İsmi fiilleştirip şart kipi ile çekime sokmak istenirse, Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi "er-" fiili değil, "bol- veya jür-" fiilleri tercih edilmektedir. Metnimizde "er-" fiiliyle yapılmış şart çekimine rastlamadık.

"bol-"

Bu fiilin Kazak Türkçesi'ndeki çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	bol-sa-m
II. şahıs	bol-sa-ñ bol-sa-ñız
III. şahıs	bol-sa

Çokluk

I. şahıs	bol-sa-k
II. şahıs	bol-sa-ndar bol-sa-ñızdar
III.	bolsa

Bir isim üzerinde çekimi ise şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs	küşti bol-sa-m
II. şahıs	küşti bol-sa-ñ küşti bol-sa-ñız
III. şahıs	küşti bol-sa

Çokluk

I. şahıs	küşti bol-sa-k
II. şahıs	küşti bol-sa-ndar küşti bol-sa-ñızdar
III.	küşti bolsa

bol-sa-m

Men bolsam birneşe kün tama körmey ebden arnım aştı. (138/14)

Men bolsam onı bosattım. (138/42)

bol-sa-ñ

Senen küşim artık bolmasa da senimen ayısamın, (y)eger küşti **bolsañ** anav jerde meniñ bir nérsem bar, sodan öt, (y)eger de ötip ketseñ meni jep-aq koy, arıstanım. (131/18)

bol-sa

Hannın qayırsız bolsa qavımındı qayğı basadı. (216/28)

Jaman adam mağan jaqın kelmey, anaday jerden ayqaylap, qoyda tayağı bar bolsa, sol tayaqtı ala mağan qaray jüiredi. (221/18)

bol-sa-k

Biz bolsaq, tek ölekselermen gana kün köremiz. (268/9)

“jür-”

Örnek çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	jür-se-m
II. şahıs	jür-se-ñ
	jür-se -ñiz
III. şahıs	jür-se

Çokluk

I. şahıs	jür-se -k
II. şahıs	jür-se -ñder
	jür-se-ñizder
III.	jür-se

Örnek bir fiil üzerinde çekimini ise şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	qayda jür-se-m
II. şahıs	qayda jür-se-ñ
	qayda jür-se -ñiz
III. şahıs	qayda jür-se

Çokluk

I. şahıs	qayda jür-se -k
II. şahıs	qayda jür-se -ñder
	qayda jür-se-ñizder
III.	qayda jür-se

jür-sc-m

Ya, taksır, ~~azım~~ bar, meni öltirmeniz, bir künemdi keşiriniz, bilmegen (y)ekenmin, tiri jürsen men de bir kızmetiñizge jararmin. (135/23)

jür-señ

Bul da bir gäret söz, oylap bilsen,
Dünyede ne körmeysiñ tiri jürsen. (119/5-6)

jür-scñder

Senderden ~~temiz~~ge köpir saluvğa da boladı (y)eken, (y)endi qayda jürsender de aman bolındar, men ~~tuğ~~amın. (84/45)

İhbar Fiilinin Olumsuz Çekimi

İhbar fiilinin olumsuzu “jok veya (y)emes” kelimeleri ile yapılmaktadır. Şahıs eki bu kelimelerin üzerine getirilmektedir.

Geniş zaman

jok-pın

Al men bolsam onıñ onıñ jay-japsarın surağan da jokpın. (87/8)

Qalay aqılın jetpedi, men özim judırıqtay jokpın. (248/36)

“(y)emes”

Eski Türkçe’de canlı bir şekilde kullanılan “er-” fiilinin olumsuz geniş zaman şeklinin kalıplaşmış olarak Kazak Türkçesi’nde yaşayan şeklidir.

(y)emes-pın

Men de tashavır (y)emespin. (242/23)

Başka jerge barsaq, balalardı asıray alatın (y)emespin. (133/2)

(y)emes

Osinşa üyilsen boqtıgım turğanda mağan joldas bolıp laşınğa ne kerek, özim laşınnan artıq (y)emes pe? (241/11)

Sizden denemniñ üykendigi bolmasa, aqılım az (y)emes pe? (246/17)

(y)emes-piz

-A, biz jalğız (y)emespiz goy. (148/1)

Görülen Geçmiş Zaman

(y)emes (y)edi

-Sizdiñ tulğamız atannan kem (y)emes (y)edi. (77/34)

Anlatılan Geçmiş Zaman

joğ (y)ekcn

- (Y)e, onda ökiniştisi joğ (y)eken ğoy. (109/3)

... bul attın on (y)eki müşesinde min joğ (y)eken deydi. (66?47)

şart Kipi

Olumsuzluk eki "bol-" fiilinin üzerine getirilerek yapılmaktadır

bol-masa

(Y)e, kaşır, meniñ tabanıma tıgılıp turđan bir şege bar, birneşe künnen beri azaptanıp jatırmin, tım bolmasa sol şegeni tastap, onan keyin jeseñ rıyzamın. (93/42)

-Apiray, taşır tım bolmasa barıp öziñiz köziñizben körsenişi, anıķ karağulak. (134/14)

Senen küşim artık bolmasa da senimen ayısamın, (y)eger küşti bolsan anav jerde meniñ bir nersem bar, sodan öt, (y)eger de ötip ketsen meni jep-aķ qoy, arıstanım. (131/18)

BİRLEŞİK ÇEKİMLE

1. HİKAYE BİRLEŞİK ÇEKİMİ

Asıl fiil kipini gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda ortaya çıktığını bildirir. Asıl fiil kipi ile “er-” fiilinin görülen geçmiş zamanın birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkar.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	(y)edi-m
II. şahıs	(y)edi-ñ
	(y)edi-ñiz
III. şahıs	(y)edi

Çokluk

I. şahıs	(y)edi-k
II. şahıs	(y)edînder
	(y)edi-ñizder
III. şahıs	(y)edi

Geniş Zamanın Hikayesi

“-ar (y)edi”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	bas-ar (y)edi-m
II. şahıs	bas-ar (y)edi-ñ
	bas-ar (y)edi-ñiz
III. şahıs	bas-ar (y)edi

Çokluk

I. şahıs	bas-ar (y)edi-k
II. şahıs	bas-ar (y)edînder
	bas-ar (y)edi-ñizder
III. şahıs	bas-ar (y)edi

-ar (y)edi

-Men küşti bolsam, betimdi bult basar ma (y)edi? (270/12)

-Men küşti bolsam, quyrıgımdı kaşkırtar ma (y)edi. (270/19)

“-vşı (y)edi”

Şu şekilde fiiler ile çekimi yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	je-vşı (y)edi-m
II. şahıs	je-vşı (y)edi-ñ je-vşı (y)edi-ñiz
III. şahıs	je-vşı (y)edi

Çokluk

I. şahıs	je-vşı (y)edi-k
II. şahıs	je-vşı (y)edinder je-vşı (y)edinizder
III. şahıs	je-vşı (y)edi

Örneklerde karşılaştığımız bir durum “er-” ihbar fiilinin görülen geçmiş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde ekin tamamen düştüğünü görmekteyiz.

Mesela: “jevşı (y)en̄ < jevşı (y)edin̄”

-vşı (y)edi-ñ

-Dünyede kezek degen osı, öziñ maldı qalay jevşı (y)en̄, (y)endi seni de birev sıyrağınnan kemirip körsin! (89/42)

-vşı (y)edi

Bular mundaydı oylavşı ma (y)edi? (90/26)

“-p jür-etin (y)edi”

“jür-” durum fiili üzerine “-atin” ekinin getirilmesi ve “er-” fiilinin görülen geçmiş zaman şeklinin ilavesiyle oluşurulmaktadır.

Teklik

I. şahıs	avla-p jür-etin (y)edi-m
II. şahıs	avla-p jür-etin (y)edi-ñ avla-p jür-etin (y)edi-ñiz
III. şahıs	avla-p jür-etin (y)edi

Çokluk

I. şahıs	avla-p jür-etin (y)edi-k
II. şahıs	avla-p jür-etin (y)edinder avla-p jür-etin (y)edinizder
III. şahıs	avla-p jür-etin (y)edi

-p jür-etin (y)edi

Taksır, sizdiñ atañızdı körip (y)edim, osı tavda añ avlap jürctin (y)edi, (77/28)

“-yтуѓın (y)edi”

“-atın/-etin” ekinin bir şekli olduğunu zannettiğimiz “-yтуѓın” ekinin, ihbarın görülen geçmiş zaman şekliyle oluşturduğu birliktelik neticesinde oluşmuştur.

I. şahıs	je-yтуѓın (y)edi-m
II. şahıs	je-yтуѓın (y)edi-ni je-yтуѓın (y)edi-niz
III. şahıs	je-yтуѓın (y)edi

Çokluk

I. şahıs	je-yтуѓın (y)edi-k
II. şahıs	je-yтуѓın (y)ediñder je-yтуѓın (y)ediñizder
III. şahıs	je-yтуѓın (y)edi

-yтуѓın (y)edi

.... andardı üstinen basıp alıp jeyтуѓın (y)edi ..(77/29)

Olumsuz

“-mas/-pas/-pes (y)edi”

Teklik

I. şahıs	kөгert-pes (y)edi-m
II. şahıs	kөгert-pes (y)edi-ni kөгert-pes (y)edi-niz
III. şahıs	kөгert-pes (y)edi

Çokluk

I. şahıs	kөгert-pes (y)edi-k
II. şahıs	kөгert-pes (y)ediñder kөгert-pes (y)ediñizder
III. şahıs	kөгert-pes (y)edi

-mas/-pas/-pes (y)edi-m

(232/1) Osi meniñ bugün aş қарымdı тоқ қılsañız öle-ölgense sizdi umıtpas (y)edim.

-Men küşti bolsam, күn közi jarқırap şıққаннан қurımas (y)edim. (270/9)

-Men küşti bolsam, java-java juvsannın basın kөгertpes me (y)edim? (270/14)

-mas (y)edi

... şirigen öligi (y)eştenege jaramas (y)edi. (108/34)

-mas (y)edi-ñder

Biriñe-birin jérdemdespegende (y)ekevin de mina almanı alıp kele almas (y)edinder. (151/45)

“-ma-vşı (y)edi”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	kılmavşı (y)edi-m
II. şahıs	kılmavşı (y)edi-ñ
kılmavşı (y)edi-ñiz
III. şahıs	kılmavşı (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	kılmavşı (y)edi-k
II. şahıs	kılmavşı (y)edinder
kılmavşı (y)edinizder
III. şahıs	kılmavşı (y)edi

-ma-vşı (y)edi-ñiz

Jol bolsın, tülki biy, burın bizge munday kürmet kılmavşı (y)ediniz, (y)endi kalayşa kürmet kıldınız? (98/26)

-ma-vşı (y)edi-k

-(Y)ey qarğa, meniñ bir baқа dosım bar (y)edi, bir sağat bir-birimizdi köre almasaқ, otıra almavşı (y)edik. (257/16)

Şimdiki Zamanın Hikayesi

“-y tur (y)edi”

Teklik

I. şahıs	bil-e tur (y)edi-m
II. şahıs	bil-e tur (y)edi-ñ
bil-e tur (y)edi-ñiz
III. şahıs	bil-e tur (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	bil-e tur (y)edi-k
II. şahıs	bil-e tur (y)edinder
bil-e tur (y)edinizder
III. şahıs	bil-e tur (y)edi

Metnimizde bu şekilde yapılmış şimdiki zamanın hikayesi bir örnekte geçmiştir.

-y tur (y)edi-m

Söytip, ne isterimdi bilmey tur (y)edim. (110/3)

“-p jür (y)edi”

Teklik

I. şahıs	jayılı-p jür (y)edi-m
II. şahıs	jayılı-p jür (y)edi-ñ
	jayılı-p jür (y)edi--ñiz
III. şahıs	jayılı-p jür (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	jayılı-p jür (y)edi-k
II. şahıs	jayılı-p jür (y)edinder
	jayılı-p jür (y)edinizder
III. şahıs	jayılı-p jür (y)edi

-p jür (y)edi-m

Men tav çoynavındağı şalgındı alqapta (y)emin-(y)erkin jayılp jür (y)edim.

-p jür (y)edi

Tastı tavdın basında (y)eşki ottap jür (y)edi. (180/20)

“-p otır (y)edi”

Durum fiili yapılan şimdiki zaman şekli ile ihbar fiilinin görülen geçmiş zaman şeklinin birlikteliği sonucu oluşturulmuştur.

Teklik

I. şahıs	de-p otır (y)edi-m
II. şahıs	de-p otır (y)edi-ñ
	de-p otır (y)edi--ñiz
III. şahıs	de-p otır (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	de-p otır (y)edi-k
II. şahıs	de-p otır (y)edinder
	de-p otır (y)edinizder
III. şahıs	de-p otır (y)edi

-p otır (y)edi-m
-Ov, qarğa, tañ atqalı, balapandarıma jem tasıp, ebden şarşap, mina qayınnıñ sayasına azdap demalayın dep otır (y)edim. (259/32)

-p otır (y)edi
Şal üy jamında qayın şoqparında jonıp otır (y)edi. (230/26)

“-e jatır (y)edi”

“jatır” durum fili ile yapılmış şimdiki zaman şeklinin hikayesidir.

Çekimi şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs	kel-e jatır (y)edi-m
II. şahıs	kel-e jatır (y)edi-ñ
	kel-e jatır (y)edi--ñız
III. şahıs	kel-e jatır (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	kel-e jatır (y)edi-k
II. şahıs	kel-e jatır (y)edinder
	kel-e jatır (y)edinizder
III. şahıs	kel-e jatır (y)edi

-e jatır (y)edi-m

Bir küni qarnım aşıp, işek-qarnım şurıldap kele jatır (y)edim. (108/18)

-e jatır (y)edi

Osılaysa қошқар мен теке jazıq bir dalada kele jatır (y)edi. (190/39)

Bul halde sol manayda bir baydın kōşi kele jatır (y)edi. (230/38)

“-mekte (y)edi”

Türkiye Türkçesi’nde tam şimdiki zaman ifadesini veren “-makta/-mekte” ekine Kazak Türkçesi’nde şimdiki zamanın hikayesi çekiminde karşılaşmaktayız.

Çekimi şöyle olur;

Teklik

I. şahıs	bolı-p jür-mekte (y)edi-m
II. şahıs	bolı-p jür-mekte (y)edi-ñ
	bolı-p jür-mekte (y)edi--ñız
III. şahıs	bolı-p jür-mekte (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	bolı-p jür-mekte (y)edi-k
II. şahıs	bolı-p jür-mekte (y)ediñder bolı-p jür-mekte (y)edinizder
III. şahıs	bolı-p jür-mekte (y)edi

-p jür-mekte (y)edi

... kız-kelinşek, bozbalalar da üy-üydin arasında özderinin edemi jürisimen, köz kağısıp kılınıdasıp, érkaısına özderinin turmıstarı, jürgen jüristeri bir türlü kızıktı, bir türlü köñildi bolıp jürmekte (y)edi. (219/26)

Gelecek Zamanın Hikayesi

“-r /-ar (y)edi”

Maksatlı gelecek zaman eki olan “-ar/-er” ekleriyle yapılmış birleşik çekimdir.

Çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	bar-ar (y)edi-m
II. şahıs	bar-ar (y)edi-n bar-ar (y)edi--nız
III. şahıs	bar-ar (y)edi-

Çokluk

I. şahıs	bar-ar (y)edi-k
II. şahıs	bar-ar (y)ediñder bar-ar (y)edinizder
III. şahıs	bar-ar (y)edi

-ar/-er (y)edi-m

Men sağan jañın barar (y)edim-av, biraq sağan kirgen iz bar da, şıqqan iz jok. (128/39)

(Y)egerde men osıgan uqsagan bolsam, bul dünyede turmay-aq ölgenim jakşı dep pısaqqa urınıp öler (y)edim. (153/7)

Kerbestige minip, qara avızdı (y)ertip, qara qaskırdı kuvar (y)edim,... (228/40)

Közimge köringen tamaktı işpey, dünyedegi jandılardıñ (y)en tetti qandısın jer (y)edim. (245/33)

(Y)e, egerde meniñ pul-somam bolsa joldastarımnan qalar ma (y)edim. (253/24)

-ar/-er (y)edi-ñ

... sen onıñ süyegin qaydan tabar (y)ediñ? (68/7)

Tüske deyin qalmasa körgen belem

Körer (y)edin zorigıp ölgenimdi. (143/17,18)

-Korkıt, korkıt degende östip kórkitar ma (y)edin? (234/5)

-Éy, Kazeke, (y)eger senin kolına men tüsip kalsam, kayter (y)edin? (263/8)

-ar/-er (y)edi

Men bolmasam Kazak üyin nemen cabar (y)edi. (59/24)

... öltirip tastar (y)edi. (62/15)

(Y)eger sen bolmasan bebibir aştan ölip, aydalada qalar (y)edi... (108/33)

Mine, (y)esti boldınız balalarım, (y)esekti aşsanız kaskır jer (y)edi, jılap qalar (y)edi anaların. (113/32)

(Y)eger kara kaskır jegen bolsa, barlık kaskır atavlı adamğa jerik bolar (y)edi. (228/18)

-ar/-er (y)edi-k

Qopterın maqul desender, patşağa aytıp, (y)endi sol sarayğa köşsek üş-tört künde rahatta bolar (y)edik. (251/21)

“-atın (y)edi”

Fiil üzerinde çekimi şu şekildedir;

Teklik

I. şahıs

jat-atın (y)edi m

“yatacaktım”

II. şahıs

jat-atın (y)edi-ñ

jat-atın (y)edi--nız

III. şahıs

jat-atın (y)edi-

Çokluk

I. şahıs

jat-atın (y)edi-k

II. şahıs

jat-atın (y)ediñder

jat-atın (y)edinizder

III. şahıs

jat-atın (y)edi

-atın/-ctin (y)edi

(Y)eger sen meni bul kamavdan bosatuvdı umıtıp ketsen, tağı da bir jılkamavda jatatın (y)edi. (167/16)

Bir deni tügel jep koysam, aştan oletin (y)edim. (167/17)

Onımız dep keldi, éytpengende aş kaskır berimizdi de jep qoyatın (y)edi. (187/20)

-Kara avız iyt öltirgen bolsa, iyt atavlı kaskırğa qoja bolatın (y)edi. (230/11)

“-mağ-mekşi (y)edi”

“mağ” ile “mekşi” arasında kullanım şekli ve anlam olarak bir fark yoktur.

Çekimi şu şekilde yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	bar-mağ (y)edi m	“gidecektim”
II. şahıs	bar-mağ (y)edi-ñ bar-mağ (y)edi--ñız	
III. şahıs	bar-mağ (y)edi-	

Çokluk

I. şahıs	kel-mekşi (y)edi-k
II. şahıs	kel-mekşi (y)ediñder kel-mekşi (y)ediñizder
III. şahıs	kel-mekşi (y)edi

-mağ (y)edi-m

-Dosım, men bugün qonaqqa barmaq (y)edim. (234/25)

-mekşi (y)edi

Sol arıstandı aldap (y)ertip kelmekşi (y)edi. (134/43)

“-vşı/-vşı (y)edi”

“mağ/-mekşi” ekleri ile aynı vazife ve anlamda kullanılmaktadır. Bilindiği gibi “-v/ -uv/-üv” Kazak Türkçesi’nin mastar ekidir.

Teklik

I. şahıs	oyla-vşı (y)edi m	“düşünecektin”
II. şahıs	oyla-vşı (y)edi-ñ oyla-vşı (y)edi--ñız	
III. şahıs	oyla-vşı (y)edi-	

Çokluk

I. şahıs	oyla-vşı (y)edi-k
II. şahıs	oyla-vşı (y)ediñder oyla-vşı (y)ediñizder
III. şahıs	oyla-vşı (y)edi

İkinci teklik şahıs çekimlerinin örneklerinde hikaye ekinin düşmüş olduğunu görmekteyiz.

Misal olarak; *je-vşı (y)en̄ < je-vşı (y)edin̄* “yiyecektin”

-vşı/-vşı (y)edi-m

Birinci qaralatin mesele, men de osı özimizdin urısqaq bolıp ketkenimizge bul kalayşa dep özimnen-özim érqaşan da oylavşı (y)edim. (220/10)

- Oybay, rahmet, jerge konbavşı (y)edim. (231/40)
-(Y)e, dosım, men ne bilüvşı (y)edim. (246/17)
-Kaytuvşı (y)edim,- dedi kaz, jüninnen tistep turıp,... (263/10)

-vşı (y)cñ

- Düniye kezek degen osı, öziñ maldı qalay jevşı (y)cñ, (y)endi seni de birev sıyrağınnan kemirip körsin. (89/42)
Bilmevşı mc (y)cñ? (205/9)

-vşı (y)edi

- Üysiz-küysiz aydalada qañgıp jürüvşı (y)edi, (y)endi suv ötip, jañbır tiymeytin qambada turatın boladı. (222/13)

-vşı (y)edi-k

- Qarañdı körip, işpey mas, jemey toq bop jürüvşı (y)edik. (73/21)
Osı astıqpen kün körüvşı (y)edik. (221/39)
-Osı qoydın sütin qorek (y)etüvşı (y)edik. (222/36)

Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikayesi

“- p (y)edi”

Teklik birinci şahıs çekiminde ihbar fiilinin görülen geçmiş zaman ekinin düştüğünü görmekteyiz.

Mesela; *şığ-ı-p (y)em < şığ-ı-p (y)edi-m* “çıkıştım”

Fiil ile çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	bar-ı-p (y)edi m	“gitmişim”
II. şahıs	bar-ı-p (y)edi-n bar-ı-p (y)edi--ñiz	
III. şahıs	bar-ı-p (y)edi-	

Çokluk

I. şahıs	bar-ı-p (y)edi-k
II. şahıs	bar-ı-p (y)ediñder bar-ı-p (y)ediñizder
III. şahıs	bar-ı-p (y)edi

-p(y)em/-p (y)edi-m

- ... dünyede öli köp pe, tiri köp pe dep sanap (y)edim. (61/19)
Men osını sizge aytayın dep kelip (y)edim. (76/29)

Kayda jürgenimdi özüm biletin şığarmin, "teñizde jirtkış ayvan bar ma (y)eken, bileyiñi" dep şığıp (y)em? (84/26)

Biraz (y)et tavıp kelip (y)em, qazanğa salıp qoydım. (88/30)

Jabasınnan siz ötesin dep, mamıqtan jastık jasap (y)edim. (91/1)

Tünev küni bir tazın küşigin jutıp (y)edim, sol (y)endi ülken tazı bolıp, işimnen şığayın dep kınıslap jatır. (98/10)

Siz duva kılıp (y)ediniz, men évmin dep (y)edim... (99/16)

Bayağıda ékendi maqtap-maqtap sekirtip, kötenşegin suvırıp jep (y)em. (107/27)

Sodan ağaştın başına şığıp qutılıp (y)em, qayıp kele jatqanımda tülki kezdesti. (150/7)

-Ayu ağa, janağı aqattığım üşin men özinnen keşirim surağalı kelip (y)em. (155/10)

Mine jerde toktı, laq, buzavğa barıp (y)edim, özimdi jeyin degen son, qaşıp éren qutıldım. (184/22)

Jeti qabat jer astınan şığıp, alıp degen atağın (y)estip, astımda jatqan tavmen édeyilep kelip alısıp (y)edim, altı kün alısıp jeti kün degende éren dep jıgıp, jelkesinen basıp jatırmin. (269/24)

-p (y)edi-ñ

Aqır alıp qaştan (y)eken, kerbestiden başqa jılqı bolğanda, qaşkırdın avzına tüşip (y)edin. (228/13)

Bizdi mensinbey tuvdirğan ata-ana, öz jınısındı közge ilmey tékapparlıq (y)etip (y)edin, sıyırda tastap jılqığa ketip (y)edin, jılqın qayda? (200/28)

-p (y)edi

Bürkit qonakla şaqırıp (y)edi,... (258/41)

-Qısılğanda kerék bolar degenim (y)edi. (210/40)

-p (y)edi-k

Köp joldas bolıp (y)edik qoy, (y)en qurısa demimdi alğızbadınız, tülkim-ay, quday üşin avzındı aşı, kişkentay dem alayın. (234/8)

-İyé, dosım, paşamızğa (y)en tetti tamaq izdep ketti dep (y)estip (y)edik, taptın ba? (246/6)

“-kan/-ğan (y)cdi”

Metnimizde geçen bazı örneklerde “er-” fiilinin tamamen düştüğünü görmekteyiz.

Fiil ile ekimi şöyledir.

Teklük

I. şahıs	ayt-kan (y)cdi m
II. şahıs	ayt-kan (y)cdi-n̄ ayt-kan (y)cdi-n̄iz
III. şahıs	ayt-kan (y)cdi-

Çokluk

I. şahıs	arķala-ğan (y)cdi-k
II. şahıs	arķala-ğan (y)cdi-nder arķala-ğan (y)cdi-nizder
III. şahıs	arķala-ğan (y)cdi

-kan (y)cdi-m̄

-(Y)ey, qarandar, men aytkan (y)cdim, (y)endi népsi tuzağına ilindik, qazir sayatşı kelip, basımızdı kesip, (y)etimizdi qavap qılıp, jünimizdi jastıq qıladı. (252/12)

-Altı batpan avırdı arķalağan (y)cdim. (269/24)

-gcn (y)cdi-k

-Keşegi déren basta turğan kede bul şirikti jan dep te (y)cseptegen joq (y)cdim, bul künde bu da mağan qorlıq körsetpek bolıp ayak köterip tur. (122/28)

-ğan-dı

Sen qorıqsan özim jeyin, bugün bazar munin ne nélesi bar deysin, kül bazarğa barganda quyriq arzan bolğan-dı, arzan quyrikti köbirek alğan-dı. Ol üyine şavıp bara jatqanda, qanjıgasına bos baylap tüşip qalğan-dı. (127/25)

Gereklilik Çekiminin Hikayesi

Gereklilik çekiminin hikayesinde şahıs eklerinin “-v/-uv/-üv” üzerine getirildiğini görmekteyiz.

Fiil ile çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	bol-uv-ı-m gerek (y)edi	“olmalıydım”
II. şahıs	bol-uv-ı-ñ gerek (y)edi bol-uv-ı-ñız gerek (y)edi	
III. şahıs	bol-uv-ı gerek (y)edi	

Çokluk

I. şahıs	bol-uv-ı-mız gerek (y)edi
II. şahıs	bol-uv-ı-ñdar gerek (y)edi bol-uv-ı-ñızdar gerek (y)edi
III. şahıs	bol-uv-ı gerek (y)edi

-uv-ıñ gerek

O basta tilñe iye boluvıñ gerek (y)edi. (269/4)

2. RİVAYET BİRLEŞİK ÇEKİMİ

Asıl zaman çekimin üzerine getirilen ihbar fiiline anlatılan geçmiş zaman ekinin eklenmesi neticesinde oluşturulur. Anlatılan geçmiş zaman ekinin vazifesi burada nakletme, anlatmadır.

Kazak Türkçesi’nde ihbar fiilinin anlatılan geçmiş zaman şekli “(y)eken”dir.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	(y)eken-min
II. şahıs	(y)eken-sin (y)eken-siz
III.	(y)eken

Çokluk

I. şahıs	(y)eken-miz
II. şahıs	(y)eken-sinder (y)eken-sizder
III. şahıs	(y)eken

Görüldüğü gibi birinci tipteki şahıs eklerini almaktadır.

Geniş Zamanın Rivayeti

“-y-dı/-adı/-edi (y)eken”

“a/-e/-y” geniş zaman ekinin rivayet şeklidir. Asıl zaman daima üçüncü teklik şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	jasa-y-dı (y)ekenmin.	“yaparmışım”
II. şahıs	jasa-y-dı (y)ekensin̄ jasa-y-dı (y)ekensiz	
III. şahıs	jasa-y-dı (y)eken	

Çokluk

I. şahıs	jasa-y-dı (y)ekenmiz
II. şahıs	jasa-y-dı (y)ekensin̄der jasa-y-dı (y)ekensizder
III. şahıs	jasa-y-dı (y)eken

-y-dı (y)eken-sin̄

Şöpten déri jasadı (y)ekensin̄. (268/28)

-y-dı (y)ekcn

Süleymen patşa bir katının meylinşe jakşı körip, sonin̄ ne aytkanın orındaydı (y)eken. (61/2)

Munı kırım sarı aygır dep ataydı (y)eken. (64/17)

(Y)ekevi (y)eki jaktan tamağ izdep, tapkının ortağa salıp, bölisip jeydi (y)eken. (94/12)

Bar (y)eken de joğ (y)eke de toğ (y)eken, alıs bir teñizdin̄ jağasında, biz jak (y)emes, argı jağında bir koyannın̄ köjegi ömir süredi (y)eken. (158/2)

Kedey (y)eşkileri men toktısın baydin̄ koyına, atın baydin̄ jılķısına koşadı (y)eken. (185/3)

Ögiz éman avır jumıstarda bolıp mıyhnatpen kün keşiredi (y)eken. (203/34)

Çanadı katpağan balapandardı apası azıq ékelüvge ketkende şıdamsızdana kütüvmen boladı (y)eken. (258/34)

Ol türlü kıstarğa tor, tuzak kırıp ustap aladı (y)eken. (261/4)

“-p jür edi (y)eken”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	turgız-ı-p jür-e-di (y)ekenmin.	“dururmuşum”
II. şahıs	turgız-ı-p jür-e-di (y)ekensin	
	turgız-ı-p jür-e-di (y)ekensiz	
III. şahıs	turgız-ı-p jür-e-di (y)eken	

Çokluk

I. şahıs	turgız-ı-p jür-e-di (y)ekenmiz
II. şahıs	turgız-ı-p jür-e-di (y)ekensinler
	turgız-ı-p jür-e-di (y)ekensizler
III. şahıs	turgız-ı-p jür-e-di (y)eken

... yirip, kayırıp, örgizip, turgızıp jüredi (y)eken. (64/20)

olumsuz

Olumsuzluk ekinin asıl zamandan önce fiil kök veya gövdesine eklenmesi ile yapılmaktadır.

Çekimi şöyledir;

“-ma-y jür-edi (y)eken”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	tastama-y jür-e-di (y)ekenmin.	“atmazmışım”
II. şahıs	tastama-y jür-e-di (y)ekensin	
	tastama-y jür-e-di (y)ekensiz	
III. şahıs	tastama-y jür-e-di (y)eken	

Çokluk

I. şahıs	tastama-y jür-e-di (y)ekenmiz
II. şahıs	tastama-y jür-e-di (y)ekensinler
	tastama-y jür-e-di (y)ekensizler
III. şahıs	tastama-y jür-e-di (y)eken

-y jür-e-di (y)eken-sin

Sen-ağ türpilerin di tastamay jüredi (y)ekensin ömür. (107/35)

“-ma-ydı (y)eken”

Budan şığıp, (y)endi “munım jaramaydı (y)eken, (y)esim barda (y)elim tabayın”, dep kayta uşıp kele jatıp bir kırmanga kónsa, kıрман iyesi tuzak kırıp, ustap aladı. (262/15)

Şimdiki Zamanın Rivayeti

“-adı- mıs”

Türkiye Türkçesi'nde anlatılan geçmiş zaman eki ve rivayet çekiminde kullanılan “-mış/-miş” ekinin Kazak Türkçesi'nde “-mıs” olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Çekimi şöyledir;

Teklik

III. şahıs tamşıla-p tur-a-dı - mıs “damlıyormuş”

Çokluk

III. şahıs ayt-ı-s-a-dı - mıs “söylüyorlarmış”

Üçüncü çokluk şahsın müşareket eki ile yapıldığını görmekteyiz.

-p tur-a-dı - mıs

Öte edemi, kıyırık, jalpı jerge süyretilip, üstinen toqtamay suv tamşılap turadı-
mıs. (62/5)

-s-a-dı - mıs

“Қaysımız қандай жерге, қандай kisige bitsek жақсы bolar (y)edi”, - degen sözdi
aytısadı-mıs. (60/15)

Olumsuz Şekli

Fiil kök veya gövdesinden sonra olumsuzluk eki getirilerek yapılmaktadır.

“-meydi eken”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs töle-me-y-di (y)ekenmin. “ödemiyormuşum”

II. şahıs töle-me-y-di (y)ekensin

töle-me-y-di (y)ekensiz

III. şahıs töle-me-y-di (y)eken

Çokluk

I. şahıs töle-me-y-di (y)ekenmiz

II. şahıs töle-me-y-di (y)ekensin~der

töle-me-y-di (y)ekensizder

III. şahıs töle-me-y-di (y)eken

-ma-ydı (y)eken

Sonda da iyt pen mısıq tışqandı onşa jaktırmaydı (y)eken. (214/21)

-me-y-di (y)eken-siñder

-Sender ketkesin, tüye türe kelip, “men senderge satılmaymın, mina qalıptarıñnan tübinde meni tölemeydi (y)ekensiñder” dep terisin jalbıratıp, işegin şubaltıp ketip qaldı. (76/41)

“-p jür (y)eken”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	jav-ı-p jür (y)ekenmin.
II. şahıs	jav-ı-p jür (y)ekensiñ
	jav-ı-p jür (y)ekensiz
III. şahıs	jav-ı-p jür (y)eken

Çokluk

I. şahıs	jav-ı-p jür (y)ekenmiz
II. şahıs	jav-ı-p jür (y)ekensiñder
	jav-ı-p jür (y)ekensizder
III. şahıs	jav-ı-p jür (y)eken

-p jür (y)eken

Munin baqıtına qaray jaqın arada qoyşı bir top qoy jayıp jür (y)eken. (210/9)

-p jür (y)eken-iñder

-Sender jala javıp jür (y)ekensiñder. (90/31)

“-p jürisipti”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	je-p jür-i-p-pin
II. şahıs	je-p jür-i-p-siñ
	je-p jür-i-p-siz
III. şahıs	je-p jür-i-p-ti

Çokluk

I. şahıs	je-p jür-i-p-piz
II. şahıs	je-p jür-i-p-siñder
	je-p jür-i-p-sizder
III. şahıs	je-p jür-i-s-i-p-ti

Çokluk şekli müşareket eki ile yapılmıştır. “-p jür-” şeklindeki şimdiki zaman şekline anlatılan geçmiş zaman ekinin ihbar fiilini almadan gelmesi sonucu oluşmuştur.

-p jür-i-s-p-ti

Péli, qarğam, péli davsına, bir senen artıq kus jok,- dep, manağı üyilip jatқан jemtiktin şettep jep jürisipti. (241/16)

Gelecek Zamanın Rivayeti

“-maşşı (y)eken”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	uyқта-maşşı (y)ekenmin.	“uyuyacakmışım”
II. şahıs	uyқта-maşşı (y)ekensin	
	uyқта-maşşı (y)ekensiz	
III. şahıs	uyқта-maşşı (y)eken	

Çokluk

I. şahıs	uyқта-maşşı (y)ekenmiz
II. şahıs	uyқта-maşşı (y)ekensin̄der
	uyқта-maşşı (y)ekensizder
III. şahıs	uyқта-maşşı (y)eken

-maşşı (y)eken

Dévit pen qarlıgaş (y)endi bir sét keşikse, balapandardı kılğıp sap, jumsaq uyada uyqtamaşşı (y)eken. (259/14)

“-uvşşı (y)eken”

Çekimi şöyle yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	kutqar-uvşşı (y)ekenmin.	“kurtaracakmışım”
II. şahıs	kutqar-uvşşı (y)ekensin̄	
	kutqar-uvşşı (y)ekensiz	
III. şahıs	kutqar-uvşşı (y)eken	

Çokluk

I. şahıs	kutqar-uvşşı (y)ekenmiz
II. şahıs	kutqar-uvşşı (y)ekensin̄der
	kutqar-uvşşı (y)ekensizder
III. şahıs	kutqar-uvşşı (y)eken

-uvşı (y)eken-siñ

Öytkeni elde qalay tuzaqqa iline qalsam, sen qutqaruvşı (y)ekensin. (256/46)

“-er (y)eken”

Çekimi şöyle yapılmaktadır;

Teklik

I. şahıs	tüsindir-er (y)ekenmin.	“anlatacakmışım”
II. şahıs	tüsindir-er (y)ekensin	
	tüsindir-er (y)ekensiz	
III. şahıs	tüsindir-er (y)eken	

Çokluk

I. şahıs	tüsindir-er (y)ekenmiz
II. şahıs	tüsindir-er (y)ekensinder
	tüsindir-er (y)ekensizder
III. şahıs	tüsindir-er (y)eken

-er (y)eken-min

(Y)ey. bişara jılan, (y)endi örtten qutıldın, seniñ janıñ dağı meniñ janımday, seni qutqarğanım üşin bir jaqsılıqqa jeter me (y)ekenmin? (253/40)

-ar/-er (y)eken-siñ

Osinşama adam men at-kölikti (y)enbeginmen qalay toydırar (y)ekensin? (168/12)

Adamdın qanınıñ téttiligin (y)endi qalay tüsindirer (y)ekensin! (246/34)

3. ŞART BİRLEŞİK ÇEKİMİ

Şart kipi asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade eder. Kazak Türkçesi’nde şart birleşik çekimi “bol-” fiilinin yardımıyla fiilinin yardımıyla apılmaktadır.

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	bol-sa-m
II. şahıs	bol-sa-ñ
	bol-sa-ñız
III. şahıs	bol-sa

Çokluk

I. şahıs	bol-sa-k
II. şahıs	bol-sa-ñdar bol-sa-ñızdar
III. şahıs	bol-sa

Geniş Zamanın Şartı

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	ayt-atın bol-sa-m	“söyleyeceksem”
II. şahıs	ayt-atın bol-sa-ñ ayt-atın bol-sa-ñız	
III. şahıs	ayt-atın bol-sa-	

Çokluk

I. şahıs	ayt-atın bol-sa-k
II. şahıs	ayt-atın bol-sa-ñdar ayt-atın bol-sa-ñızdar
III. şahıs	ayt-atın bol-sa-

Budan bilay arız aytatın bolsañdar, jilñşikterindi şağamın. (91/13)1

-Jılama balam, kaskırğa bermeymin, ol keletin bolsa, onı urıp öltiremin.

(106/16)

Gelecek Zamanın Şart Çekimi

Gelecek zamanda meydana gelecek hareketi şarta bağlar.

“-atın/-ytın/-ytuğın bol-sa”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	Ölme-ytuğın bol-sa-m	“ölmeyeceksem”
II. şahıs	Ölme-ytuğın bol-sa-ñ Ölme-ytuğın bol-sa-ñız	
III. şahıs	Ölme-ytuğın bol-sa	

Çokluk

I. şahıs	ayt-atın bol-sa-k
II. şahıs	ayt-atın bol-sa-ñdar ayt-atın bol-sa-ñızdar
III. şahıs	ayt-atın bol-sa

-yтуѓın bol-sa-m

Ölmeyтуѓın bolsam, öz kötenşegimdi özime oyıp berşi. (72/8)

-ytın bol-sa-ñ

-Jok, sen barmaytın bolsañ maѓan ruksat kıl. (262/10)

-atın bol-sa-ñlar

Budan bilay az aytatın bolsañdar, jilkinşikterdi şaѓamın. (91/13)

“-mek bol-sa-”

Çekimi şöyledir;

Teklik

I. şahıs	kör-mek bol-sa-m	“göreceksam”
II. şahıs	kör-mek bol-sa-ñ	
	kör-mek bol-sa-ñız	
III. şahıs	kör-mek bol-sa	

Çokluk

I. şahıs	kör-mek bol-sa-k
II. şahıs	kör-mek bol-sa-ñdar
	kör-mek bol-sa-ñızdar
III. şahıs	kör-mek bol-sa

-mek bol-sa-ñ

Körmek bolsam bélemdi alıp kaldı,
Anav turѓan şaştın bir butaѓı. (143/21,22)

İKTİDARİ FİLLER

Kazak Türkçesi'nde iktidarilik anlamı veren fiil “al-”tır.

Olumlu

Mana sağan jeme desedegende, bolıp pa (y)edin, “jeme” desem, til almaysın, tüyede köz bolmaydı dep ömiri aytpağan ötirikti qalay ayta alam? (74/35)

Senin ékennin (y)erligine sonday süysindim, osı jartastan éken bayağıda sekirip (y)edi, balası ékesindey sekire aladı deysiz be? (107/15)

Başka jerge barsaq, balalardı asıray alatın (y)emespin. (133/2)

Bolmasa qarakułak menin paytahtıma ayak basa ala ma? (133/26)

Ayuğa ne istey almağsın sen? (146/16)

Sol kezde tasada turğan ayu şap berip, qoyannın (y)edireygen qulağınan ustay aladı. (156/4)

Oğan biz ne istey alamız. (88/10)

Tübi qarastırıp kelgende, sol keşe babamızdın jolınan tuvra jol taba alamız ba, (y)ey? -dep sözün bitirdi. (220/19)

Onday jipti kim (y)ese aladı? (267/8)

Olumsuz

Onimen tük te istey almaytının qarğa bileği. (92/22)

Meni jey almaysın? (68/28)

Men arıstaña aytay desem, “ayta ber, men inde turam, menin inime arıstannın özi tügil bir ayağı da sıymaydı, ol qojal-qojbalağın meni ustay almaydı” -deydi. (123/31)

Sen (y)eşkaşan qaskır bola almaysın. (212/13)

Mıyvasın, şöbin jıyıp ala almadık,

Bağımız oyran bolıp ketti deydi. (209/11,12)

(Y)ekevmizdın dostuğımızdı (y)endi (y)eşkim ayıra almas. (220/27)

Sandıktan arıstan qanşalıqtı basın silkinese de, bar küşimen ışkına ırısa da, bar davısımen arıldasa da, qarıldasa da, tışkandı tüsire almadı.

Özderi bir bitimge kelise almaptı. (150/27)

Jok, ol ağaştı kese almaymın, sebebi ol sıyyaqtı talay ağaştı kesip, obalına qaldım. (158/24)

SORU ŞEKLİ

Her çeşit kelimenin soru şeklini yapan genel bir ektir.

Metnimizde soru eki olarak karşımıza “ma, me, ba, be, pa, pe” çıkmaktadır. Kazak Türkçesi’nde bu ekin ekleşme safhasını tamamlamadığını, yarı ek -yarı edat şeklinde olduğunu görmekteyiz.

Ek kesinlikle şahıs eklerini üzerine almamaktadır.

Yardımcı fiillerle meydana getirilen zaman çekimlerinin soru şekli yapılıncı 3. şahıslarda yardımcı fiilin düştüğünü görmekteyiz.

Yani “oylat-a-di, bol-ı-p-tı” olumlu şekilleri, soru şekline girince “oylat-a ma, bol-ıp pa” şekillerini almaktadır.

ma

Aştık aldı-artındı oylata ma? (108/21)

Uзақ ömür sürüvge sebepsi bolar ma (y)eken degen oymen burkit te dém tatuvğa kirisedi. (268/14)

-Men küşti bolsam, miltıgımınnıñ bavin tuşkan kıyyar ma (y)edi? (270/24)

me

-Sol istegen isterimdi aytsam, menin künem jeniildey me? (108/11)

(Y)eger ular jıksa ğoy bul azaptı sol şeger me (y)edi, kayter (y)edi. (244/23)

Osılay istesek belki tuzaqtı üzip alıp keter me (y)ekenbiz? (252/18)

ba

Attın basın buram ba? (177/8)

Keşke deyip turam ba? (177/9)

Atanın jolin kuvmay, alağaymız ba? (220/18)

Tübi qarastırıp kelgende, sol keşe babamızdın jolınan tuvra jol taba alamız ba, (y)ey? (220/19)

be

... buyıqtı umıtıp kettin be? (70/20)

Mınanı kördin be? -dep, altındı mısıqtın aldına laqtırıp tastaydı. (223/37)

(Y)eki şokıp bir qaramay, bir şokıp (y)eki qaraganda aştan/ ölemiz be (240/11)

Mindetsinesin be? (268/32)

pa

Onın üstine şömelelerdi aqtarıp jürgende şöp iyeleri de kelip qalmas pa (y)eken! -dedi. (196/45)

Mana sağan jeme degende, bolıp pa (y)edin, “jeme” desem, til almayın, tüyede köz bolmaydı dep, ömiri aytpagan ötirikti qalay ayta adal? -degende, arıstan qaskırğa tap beripty. (74/35)

-(Y)ey, osılay şarşap otırğanda kōnildi kōtereyin dep, édeyi sayrap otırğan
jokpın ba? (259/38)

pe

Qumırşkalardıñ beri inine tıǵılsın dep habar berilmep pe (y)edi? (167/40)

Sen kōmektespes pe ekensin? (171/27)

Bunların yanı sıra, soru ekin zaman eklerinin úzerine geldiğini birkaç örnekte
görmekteyiz. Bu şekil kullanımlarda soru ekinde bulunan ünlü daralmaya uğramaktadır.

Öz kōtenşegindi özin jep ölmeymisin? (72/6)

Sol tüyenin aqşasına qosılamısın? (71/35)

- Ay, munin qalay, bizben birge namaz oqısuvgá qaramay ketip baramısın?
(104/10)

CÜMLE⁶³

Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir durumu, bir olayı yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisine cümle denir.

I. YAPISINA GÖRE CÜMLELER

Yapılarına göre cümleleri basit, birleşik, bağlı ve sıralı cümle olmak üzere dört cümle çeşidi bulunmaktadır.

a. Basit Cümler

Bünyesinde isim veya fiil cinsinden bir yüklem bulunan cümleye basit cümle denilmektedir.

Metnimizde bulunan ve örnek amacıyla çıkarılmış olan basit cümleler şunlardır:

Bir zamanlarda kurum sarı aygırdın balalarının aldı kınan dönen, beske şığar boldı.(64/37)

Bir jıldarda kıs öte kattı boldı. (66/7)

(Y)ertede tav bökterinde jatқан jilkıardı urılar aydap ketedi. (67/5)

Burıngı zamanda bir tülki yakın mañaydağı kalalara tünde barıp köşelerin aralap kündiz tüşip kalğan (y)et, may, onday-mundayların terip jep jüredi (y)eken. (69/6)

Söytse tülki aldınğı jağına jatıptı. (69/35)

Öz kötenşegindi özin jep ölmeymişin (72/6)

Tülki munı körip kaskırğa ayttı. (76/13)

Budan öşigip jürüp, bir küni tülki bödeneni körip jetip kelgende, bödene ağaşın basına şığıp, qonıp otırıptı. (78/13)

-Oy, sırttanım-av, men senin qamındı oylap jür (y)emespin be? (91/24)

Tülki maymıldı körip, basın tömen salıp, quyrığın bulandııp, (y)erkelep, ırjandap, külip sélem berdi. (98/24)

Oqığanındı köniline tokıy bil. (111/7)

⁶³ L. Karahan. T.S.D. cümle ile ilgili tanımlar bu eserden alınmıştır.

b. Birleşik Cümleler

Bir ana cümle ve ana cümlenin anlamını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşan cümlelerdir.

Şartlı Birleşik Cümle

Bir ana cümlenin, şart cümlesi veya cümleleri ile tamamlandığı cümlelerdir. Şart cümlesi yalnız olarak bir duygu, düşünce veya yargı bildirmezler. Başka bir cümleyi zaman, şart, sebep ve benzetme anlamlarıyla tamamlarlar.

Şart cümlesi genel olarak ana cümlenin zarfı durumundadır. Ana cümlenin içinde veya başında bulunurlar.

Metnimizde geçen şartlı birleşik cümlelere şunları örnek olarak verebiliriz;

Jeyin dese kurım sarı aygır algızbaydı. (66/2)

Kurım sarı aygır ölse başkasın jey onay körindi. (66/3)

(Y)eger şolağ kaskır ölmese ol senin jilkinin tuğımın kurtadı. (66/25)

Sen korıksan özüm jeymin. (77/10)

Soğan barıp avnasan, kulan taza jazılıp ketesin. (89/1)

Jep bolğan son, jan-jağıma karasam, bayğustın balapandardı ékesinin şaşılğan mamıqtardı men tögilgen qan-jının körüp, şurkırasıp jilap bastadı. (109/15)

Ne (y)eksen som orasin. (122/33)

Men arıstağa aytam desem, "ayta ber, men inde turam, menin inime arıstannın özi tügil bir ayağı da sıymaydı, ol qojal-qajbalağın meni ustay almaydı" - deydi. (123/31)

-Taksır, attan tüsinizder,- deпти qumırşqalar patşası,- (y)eger sizderge as-tağam qamday almasaq, men aytıptı bolayın. (168/14)

Ol minaday, qojamız jumısqı barğanda adamdarğa aytıp keldi, ögizim avırıp qaldı, köp uzatpay soyıp satıp aqşa şığarıp almasam, arığan son qundi bul şığarmaydı goy. (204/10)

Qöpterin maqul desender, patşağa aytıp, (y)endi sol sarayğa köşsek üş-tört künde raqatta bolar (y)edik. (251/21)

-(Y)ey qarğa, menin bir baqa dosım bar (y)edi, bir sağat bir-birimizdi köre almasaq, otıra almavşı (y)edik. (257/16)

İç İçe Birleşik Cümleler

Bir cümlenin herhangi bir görevle başka bir cümlenin içinde yer aldığı cümledir. Yardımcı cümle, ana cümlenin bir unsuru veya o unsurun bir parçasıdır. Kazak Türkçesi'nde ana cümlenin yüklemi çoğunlukla "de-" fiilidir. Ana cümle sonda bulunmaktadır.

Metnimizde geçen iç içe birleşik cümlelerden bazıları şunlardır.

Sonda jalğız-aq jarqanat "Süleymenge qalaysadan bir tal jünimizdi beremiz dep, öziniñ tévir degen jüniniñ bérin alıp beripti. (60/31)

"Élin bilmegenélek" degen söz sıkıldı özin-özi joğarığa sanaymın dep, özi özine ajal tapqızdı. (69/26)

Qaskır sendirmekşi bop, qapqa kirgende, tülki (y)ekinşige "bayla qaptın avzın, (y)endi qıymıldaytın kezın keldi, qane men köreyin, küzdigüni (y)egindi qalay soğıp jürsın?" deydi, (115/30)

Üyiñe aparıp tastadım dedi quday. (117/5)

Amalsız borsıq ta jinişke öseksil qan-sorgış süyrik tilin tıqtı, biraq onşa arı aparmay "tilim jetpeydi" dedi. (125/19)

Birev bolmasa birev meni qudıqtan şıgarıp alar dep, buqa bar pırmeninşe ökirdi. (210/7)

-Qayteyin! Qara qaskır tuvra mağan bassaladı goy dep, qorıqtım!- devden başka ne aytsın bala. (230/9)

Élden vaqta "jep boldı ma (y)eken" dep bödene joğarı uşıp qarasa, (y)etke toyıp tülki ketip qalıptı. (323/31)

-İyé, dosım, patşamızğa (y)en téti tamaq izdep ketti dep (y)estip (y)edik, taptın ba? (246/6)

-Ov, qarğa, tan atqalı, balapandarıma jem tasıp, ébden şarşap, mına qayınının sayasına azdap demalayın dep otır (y)edim. (259/32)

Qayda jürgenimdi özim biletin şığarmın, "tenizde jirtkış ayvan bar ma (y)eken, bileyinşi" dep şıgıp (y)em? (84/26)

c. Bağlı Cümleler

Bağlama edatlarıyla birbirine bağlanmış cümlelerin oluşturduğu şekildir.

Metnimizde geçen bağlı cümleler şunlardır

-Men kökten túsken patşalarınmın, - dep özin özi maqtalap, köp zaman saharadağı andarğa hükim jürgizip, taqqa minip, patşa bolıp turdı, hém neşe türli andar qızmetinde bolıp, qoldarm qusırıp turdılar. (69/18)

Qaskır sümen qağıp, tavğa keledi de, oşağanga avnay bastaydı. (89/3)

Menin üstime sen şıgıp turıp qarğısın bolar (y)edi, biraq men seni kötere almaymın, al senin boyın biyik, onin üstine küstisin, sondıqtan sen (y)eki aldıñğı ayağıñdı jarğa tirep köterilip tur. (95/1)

-Tévir turamın, biraq buzavımdı joğaltıp, izdep jürmin. (104/26)

Onı ustay tipten op-õnay, men özüm de op-õnay ustap alam, birağ arıstannın õzi meni ustay almaydı degeni, menin denemdi sağıldatıp kaynatıp baradı. (123/36)

Ulıp soğkan boran, üskirik ayazdan bürsen kaçkan bes (y)eski bir tasğa kelip ıktaydı da, tasjargının burtigin kirt-kirt şaynap tura beredi. (185/9)

Tüeni otuz toğız ret tayaktaydı, birağ ol bılğ (y)eter (y)emes, kırıkınşı tayaktı siltegende tüye oybayın salıp uşıp tura keledi. (201/33)

ç.Sıralı Cümle

Tek başına anlam bildiren cümlelerin bir anlam bütünlüğü içinde sıralanmasıyla meydana gelen cümleler topluluğudur.

Sıralı cümleler iki veya daha fazla cümle ile kurulur, Cümleler birbirinden virgül veya noktalı virgülle ayrılır. Sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin basit cümle olması şart değildir.

Metnimizde geçen sıralı cümlelere örnek şunlardır;

Közderine tüyeden baska (y)eştene körinbeydi, tüeni jemek boladı. (75/26)

Bügin bazar, sunın ne belesi bar deysin, jurt bazarğa barğanda, quyırık arzan bolğandı, arzan quyırıkı köbirek alğan, ol üyine şavıp bara jatğanda kaçığığasına bos baylap tüsip kalğan. (77/10)

Taksır sizdin atanızdı körıp (y)edim, osı tavda an avlap jüretin (y)edi, eli de osı tavdin astında şıgar, andardı üstinen basıp alıp jeytuğın (y)edi, men sonı körıp turuvşı (y)edim. (77/28)

Menin üstime sen şıgıp turıp qarğısın bolar (y)edi, birağ men seni kötere almaymın, al senin boyın biyik, onın üstine küştisin, sondıktan sen (y)eki alğınğı ayağınđı jarğa tirep köterilip tur. (95/1)

Sonan keyin Jartıbayğa aşuvlanıp, başka bir jakğa ketpekşi bolıp, (y)ekevi bir jolğa tüsedi de jürıp beredi. (112/8)

Mine, (y)esti boldınız balalarım, (y)esekti aşsanız kaçır jer (y)edi, jılap қalar (y)edi anaların. (113/32)

Kaytsen de meni jasır, umıtpasın jaksılığınđı, meni қabına salıp arқalap jüre ber. (115/6)

İt қabadı, kaçır talaydı, at tebedi, sıyır süzedi, tuşkan tisteydi. (122/22)

Mına sözden şal men kempir şoşıp ketti, (y)en jaksı köretin malı қоşқар men tekeni қalay ölimge қıymақ. (188/46)

Қасиет tutatın қоşқар men tekeni bul қурbandıққа қıymaymız, başka bir қоymen (y)emdeniz. (190/1)

Béyterekke jetisimen teke butağına õnay sekirip basına örmelep şıqtı, al қоşқар avır denesin, maylı quyırığın köterip sekire almadı, bayterekke şığa almadı. (192/39)

Tarını aparıp tavıққа beredi, tavıқ tuқım beredi, tuқımdı aparıp dükenşige beredi, dükenşi sağız beredi, sağızdı aparıp қızdarğa beredi, қızdar suv beredi, suvdı aparıp aғаşқа beredi, aғаş japırağın beredi. (213/27)

Juvandık kılğannın julının üzem, ozbırlık kılğannın omırtkasın opıram, munan keyin ayu arkar almaytın, kaskır qarakuyırıkka karamaytın, koyan qorlanbaytın ömir ornatam. (216/32)

Bular arbasıp jatqanda, men iyt jağınan bararmın, sen körbestimen kaskır jağına kel, sol uvakıtta kaskır senin iysindi bilip, sağan qaray burıla berer, ol burıla bergem kezde andıp turğan kara avız barıp kaskırdın moynın burap tastaydı. (228/34)

-Usta, usta sokşı oraq, orılsın quraq, jesin sıyır, şıksın süt, işsin iyt, kuvsın buğı, tüssin müyiz, aparamın usta, şegelesin ayak, ilemin suv, juvamin avız, jeymin toktı kanq, kanq (239/7)

Bul azğana kölşik qurıp tavsıladı, sizder uşıp ketesizder, men bıysara kanat, quyırım jok, kayda baramın? (263/25)

II. YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER

Yüklemnin isim veya fiil olmasına göre yüklemnin türüne göre cümleler Fiil cümleleri ve isim cümleleri olmak üzere iki çeşidi vardır.

a. Fiil Cümleleri

Yüklemi çekimli bir fiil veya fiil grubu olan cümlelerdir. Her türlü hareket, iş, oluş fiil cümleleri ile karşılaşılır.

Metnimizde geçen fiil cümlelerine örnek olarak şunları gösterebiliriz;

Sol jıldardın attarı ép hayvannın attarına uksaydı. (59/4)

Öreli kök kördinder me? (64/8)

buyırkıtı umıtıp kettin be? (70/20)

Tülkişegim, elde jaman tüs kördin be? (73/25)

Közderine tüyeden baska (y)eştene körinbeydi, tüyeni jemek boladı. (75/26)

Menin aytқанımdı suradin ba? (116/34)

Senen nesin jasırayın, anav bavdin işinde sıkasıp tur. (111/28)

Sodan bastap kaskır kaskır atanğan (y)eken. (110/37)

-Az vaqıttan beri basım suvğa batpaytın bolıp qaldı, sebebin ne (y)ekenin surap kel. (116/24)

(Y)ey, baqıtı patşam, sizdey aşkan edil, aqıldı, patşa bolmağanın andardın özderinin şın niyetpen şuvlap aytıp jürgenin osı kazdıyğan kara qulağımızben (y)estip jürmiz. (123/17)

Jıl müşeli bolıp, Bözingen qayıp, tuvatın mezgili jetip, bir küni bası altın, artı kümis bota tuvadı. (174/1)

Qoşqar ayağın jaylap basıp, tastap ketken baska qaray jüre berdi. (194/14)

Söytkenşe bolmadı qoşqar permenimen kelip ayudin del töbesinen şaşıla kulap tüsti, qasırlar tım-tıraqay qaşa jöneldi. (195/6)

Molşılıqtı (y)estigen soñ, (y)esektin avzınan silekeyi ağıp, sarşunaqtın aytқанına könedi de, şalgındı jerge barmaq boladı. (205/16)

Birevge or kazba, özin tüsesin. (205/43)

Sen bolsan qalaysa adam balasın sınaq turasin? (221/15)

b. İsim Cümlesi

Yüklemi ihbar fiili ile çekimlenmiş bir isim veya isim grubu olan cümlelerdir. Metnimizde geçen örnek isim cümleleri şunlardır;

Mısalı: Éveli jil müşelde - tışkan, (y)ekinşi - sıyır, onan soñ - barıs, koyan, uluv, jılan, jılkı, koy, meşin, tavık, it hém doñız. (59/5)

Meni arıstanga şağıstırıp jürgen sen. (77/2)

Janıma batıp avırıp jatқанım sonın ökinışı. (100/21)

Қарсыласpay bosқа ölгенşe, bul қорқınıшту jirtқışқа özimniñ (y)erligimdi körsetip, ölgenim artık. (202/24)

Men bir annan қорқıp kelemin, onday қорқınıшту añ dünyede жоқ şıғар, oған қулақ орına қанат bitken, bas degeniñ бақırқазандаy, ақırған üninen jer silkinip, kök jarılғандаy. (202/32)

Sulap jatқан қорқınıшту jirtқıştıñ tap özi. (203/11)

Sebebi torғay (y)eginge түsken barlıқ қurtarı қurtқан. (249/39)

Künde üstinde uşıp jürip, (y)egindi күzetken. (249/40)

III. ÖGELERİN DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLELER

Yüklemin cümledeki yerine göre kurallı ve kuralsız olmak iki çeşidi vardır.

a. Kurallı Cümle

Yüklemi sonda bulunan cümleler, kurallı cümlelerdir. Türkçe'nin cümle dizilişinde Yüklemi sonda bulunan cümleler, kurallı cümlelerdir. Türkçe'nin cümle dizilişinde yüklem sonda bulunur.

Metnimizde geçen kurallı cümlelere şu örnekleri verebiliriz;

Senen ayrılıp қалсақ, қутımız қаşadı-av, қарımız ашadı-av деп jılaymın. (73/22)

On (y)eki қoydıñ jabaғısı öziñe қандаy jılı jabuv boladı. (73/42)

Törtevi jürip otırıp, bir özen suvlı, biyik tavlı jeri tavıp meken қılıp жүredi. (75/21)

-Balalarım ana қалın көktiñ ішінде (y)edi, sol араға барıp, мен болıp шақırsañ balalarım keledi. (78/6)

(Y)e, қасқır, meniñ tabanıma тıғılıп турған bir şege бар, birneşe күnnen beri азaptanıп jatırmın, тım болмаса sol şegeñi tastap, onan keyin jeseñ rıyzамın. (93/42)

Jol bolsın, түlki biy, burın bizge munday күрмет қılmavşı (y)ediñiz, (y)endi қалайша күрмет қıldıñız? (98/26)

Birazdan soñ oyansам, қарым аşıп, зıқım шıқtı. (110/1)

Bаsқа аңдарıñ (y)etteri толıp jatır, jaña arıstanniñ (y)etin tileydi. (120/30)

Şoşka birneşe kün (y)erikken sayın, (y)emen tübin kızatın boladı. (153/33)
Meni jiltpasan halım naşarlap baradı. (191/13)
Aralda jayıp ottaytın januvarlar siyrek (y)edi. (196/7)
Birneşe ret jılkıni qorğağan soñ, qaskırlar ulıp-ulıp jıynalısqı, keñes qılıp
bilayşa dep aqıldastı. (200/2)
Osı mañdağı bir avılda sayaq jüretin mağan tanıs bir (y)esek bar. (204/40)
Bir küni Maқта kız üyin jıynap jürse, bir meyiz tavıy aladı. (213/2)
İysi murnına barğan sayın jerik asına qumarı artıp, qara qaskır silekeyin ağızıp,
ilgeri umtıla tüsip, ars-ars (y)etedi. (226/46)

b. Devrik Cümle

Yüklemi sonda bulunmayan cümlelere devrik cümle denilmektedir. Bu tip cümleler genelde konuşmalarda, şiirlerde karşımıza çıkmaktadır.

Devrik cümleye örnek olarak şunları verebiliriz;

Tülki ketti jügirip. (70/32)
Jattı üşevi o küni, erteñ turdı üşevi. (71/18)
-Tülkim, nege jilaysın, kim renjitti seni? (85/31)
Aşındar (y)esikti. (87/35)
-Qane, qaseke, töрге şıgıp otır jayğasıp. (88/28)
Oğan da könedi qaskır. (95/7)
Olay bolsa, iste amalındı. (102/15)
Buriği zamanda bir arıstan patşa bolıp turıptı, neşe türli andardı bilen. (119/18)
Bir qumırşqa özenge kelipti suv işüvge. (165/18)
Kempir oramal menen tekege sermegen (y)eken, teke qozğalmay turıp alıptı,
juvas bolıp, kempirdiñ sıyrığa "juvas tursan nan beremin" degeni (y)esine tüsip. (198/9)
Halim jaqsı, şarşap onşa rencigem joq, jalğız-aq sen jağınan bir qorqınıs söz
(y)estim, küyzelip keldim sağan. (204/7)
Menin sağan aytar aqılım, sen burıngıday şöp jep, suv işip tévir bolğanındı édet
boyınşa körsetpesen, men tübinen qorqıp otırmin, unamsız is bola ma dep sağan.
(204/14)
Apanına sopıyıp, bos qaytadı qamıgıp. (204/37)
- Mısıqtın moynına qonırav tağıp qoyalıq,- deпти bir tışқан bilgişsinip. (214/10)
Neşe zamannan beri bizdi aldap jürgen (y)eken, "men sizderge kökten tüsken
patşamın",- dep. (69/25)

IV. ANLAMINA GÖRE CÜMLELER

Anlamına göre cümleler üç çeşittir.

a. Olumlu Cümle

Yargının gerçekleştiğini anlatan cümle olumlu cümledir. Bu cümlelerin yüklemi yapma, yapılma veya olma bildirirler.

Öte edemi, kıuyriq, jalı jerge süyretilip, üstinen toqtamay, suv tamşılap turadı-mıs (62/5)

Jolşıbay bir töbenin (y)etegine jetip, ilgeri jürüvge şaması kelmey kıansırıp, atınan jıgıladı. (67/27)

Tülki kıaşkıır menen jolbarıs (y)ekevin aldap tastap, jügirip şeektegi mayğa keledi. (y)eli tömen tüsirip jedi, kıayıp kıaşkıır menen jolbarıska keldi. (71/1)

Künderdin küinde tülki men kıaşkıır dos bolıptı. (93/6)

-Aynalayındar-ay, meni ayta körme, mına tarını (y)ekevin ten bölip al, men senderge ırza bolayın, olar kelse "bilmeymiz, kıayta ketkenin de", - dep, tülki ketip kıaldı. (101/30)

Süyte-süyte kıaşkıırdın biri kıalmastan kıaşıp ketedi. (113/1)

Bul jer menin atalarımın jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esitip kelip (y)edim, arıstan kıaşan kelgende sen mağan kıabar ber, arıstannın kim (y)ekenin bildireyin. (119/32)

-Bul bir kıuvattı an bolar ma, munda balalarğa arıstan (y)etin tileydi dep nege aytadı, bul jerdi tastap, (y)ekinşi saħarağa ketpek kerek. (120/18)

Maymıl türli oyunlar körsetedi. (122/4)

Kıaşkıır tilin kıulakka tıktı. (125/13)

Hannın kıayırımsız bolsa kıavımındı kıayğı basadı. (216/28)

- Moyneke, munin ebden aytarlıq söz. (220/10)

Mineki, sodan beri iyt pen mısıq biri men biri araz bolıp kıalıptı. (224/5)

Jası 26-27-ler şamasında, engezerdey, uzın boylı, (y)eki jağında (y)eki kisi mingendey, kıakpak javırın, at jaktı, közi ötkir, tüsi suvık, kıarasur jigit (y)eken. (228/1)

Senin sırtınnan da işin kıararak. (257/2)

Akıır ayağı öldim-taldım degende, tavdın betine ösken bir şok tobilğinin basına ilip tastap, jayına jürip ketti. (269/18)

b. Olumsuz Cümle

Yargının gerçekleşmediğini anlatan cümle olumsuz cümledir. Bu cümlenin yüklemi yapmama, yapılmama, olmama bildirir.

Yüklemi fiil olan cümlelerin olumsuz şekli "-ba/-be/-ma/-me/-pa/-pe" olumsuzluk eki; yüklemi isim olan jümlelerin olumsuzu ise "jok ve (y)emes" kelimelerinin yardımıyla yapılmaktadır.

Metnimizde geçen olumsuz cümlelere örnek şunlardır;

Menin̄ uya salatın kuvatım da, karuvım da jok. (62/32)

Senin̄ kuyriktay moynin̄ bar, sıriktay sıyrağın̄ bar, (y)eki örkeşin̄ anav-mınav
korağa sıyar (y)emes. (73/30)

Süyekte sınbağan süyek jok. (77/43)

Al men bolsam onin̄ jay japsarın da, jokpın. (87/8)

...bıyılıgı zaman burıngı zaman (y)emes. (70/12)

Zalım tülki bizge kün körsetetin (y)emes. (90/6)

Jana senderdin̄ artınnan (y)eki qarager atı bar, (y)eki kara bürkiti bar jéne
(y)eki tazısı bar (y)eki adam kelip, "janağı qasındağı tülki joldesındı tavıp ber" dep
menin̄ osınday avız-murnımdı kızıl-ala kan kıldı, sonda da men seni aytkanım jok.
(101/24)

Nege jilatasın̄ balalardı, üyde jolbarıs, qabilan (y)etiköp (y)emes pe? (120/27)

Baksı aytkanınan qarısıp kaytpadı. (190/3)

Osi talaska, osi şabıska jalğız kerbesti bolmasa tört ayaktı januvardin̄ (y)eşbiri
de şıdap bolar (y)eme (y)edi. (227/2)

Qara kaskır jalıp tikireytin, tumsıgın sozıp, közin qadap ırıldaqanda (y)eşbir
jürek toqtatıp şıdap turar (y)emes. (229/13)

Qalay aqılın jetpedi, men özim judırıktay jokpın. (248/36)

Bürkit konakka şakırıp (y)edi, soğan bargalı jatırmin vaqtım jok. (258/41)

Bunların yanında metnimizde "ne" kelimesininde cümlelerin yüklemine olumlu
olmasına rağmen olumsuzluğa çevirdiğini görmekteyiz.

-Éy, nadan tülki, patşa arıstannan qorıkpaysın ba, (y)eger kelip qalsa, ne
janındı koyadı, şapşan ket. (119/28)

c. Soru Cümleleri

Soru yoluyla bilgi bilgi almayı amaçlayan cümle soru cümlesidir. Soru cümlesi
olumlu veya olumsuz olabilir. Soru sıfatları, soru zamirleri, soru edatları ve soru eki
"ba, be, ma, me, pa, pe", bir cümleyi soru şekline sokan unsurlardır.

Metnimizde geçen soru cümleleri şunlardır;

- Areke, bir jerin̄iz avırıp kaldı ma? (77/41)

Meni joldastıkkı alasınar ma? (84/10)

(Y)esikti nege aştınar. (88/7)

-Oy, sırttanım-av, men senin̄ kamınıdı oylap jür (y)emespin be? (91/24)

(Y)ekevimiz birdey osı jerde ölemiz be? (94/41)

Bala jastan birge ösken, toğaydın̄ démin bir jesken, körşi (y)emes pe (y)edik.
(100/6)

-Onday küşti senderge kim bersin? (112/33)

Sonısı mağan kılğan kastıq (y)emey ne dep aytasın? (138/25)

- ...(y)endi iyem soyayın dep tursa, kaçık emey pe? (138/34)
Bir jaman masanın meni osınşalık évrelegenin kördin be? (147/10)
(Y)endi onu öz mekenimden kalay kuvamın? (171/26)
Şöpşek terip jüngenin kalay? (205/9)
Kökjaldin tukımı köptin körki (y)emes pe? (216/13)
Munı (y)estigen éke-şese kalay şıdap otırsın? (224/30)
Şınımen-aq osı iyttin avzına túsiremin be? (226/41)
Ölsem de armanım işimde ketpesin, osı annin atasının atı ne! (231/16)
Kalay akımaq éyelin ömtirip aldı? (233/23)
Barlıq suluvlıq bir özinnin boyına kalay üylesip, kalay jarasıp bitken? (239/38)
(Y)eşki, (y)eşki, mına tobilginin burşigin nege jemeysin? (247/17)
-(Y)ey dosım, siz kalayşa qarğamen dos boldinız? (257/34)
-Éy, Kazeke, (y)eğer senin kolına men túsip kalsam, kayter (y)edin? (263/8)

Aşağıdaki cümlede şekil olarak olumsuzluk görülse de anlam olarak sorudur.
Bu vurgu vasıtasıyla yapılmaktadır.

Sizdin kezdeskeniz (y)esek bolmasın? (202/37)

METİN

(59)¹ KAZAKTIN BURINGIDAN KALGAN SÖZİ

(Jil Bası)

Kazaktın (y)esepterinde jildan ülken müşel degender/ bar. Müşel-on (y)eki jil boladı. Sol jildardıñ⁵ attarı ér hayuvannıñ attarına uqsaydı. Mısalı:/ éveli jil müşelde-tışkan, (y)ekinci siyır, onan/ soñ-barıs, koyan, uluv, jılan, jilkı, koy, meşin,/ tavık, iyt hem doñız. Sol jildardı biletin Kazak/tarğa kisiniñ kay jilda tuvğanın aytsa, adamnıñ¹⁰ jasın tavıp beredi.

Buringıdan kalğan sözder boyınşa sol hayuvandar jil/ ağası boluvğa davlasıptı. Şonda jilkı aytıptı: “Men adam/ üstime minse alısın jaqın (y)etemin, meniñ küşim bolsa köredi,/ sütim bolsa işedi, kılıma şeyin arқан, jip (y)esedi, adamğa menen/¹⁵ paydalı mal joq, jil ağası men bolamın”, -deydi. Tüye/ ayttı: “Sen adamnıñ jumısın kılasıñ, arpa, sulı, şöp asay/sıñ tamagın üşin kul boldıñ. Mine, men, sen kötere almaytın/ avırdı köterip neşe aylık alıs joldarğa baramın. Aş boldım/ dep arpa, sulı suramaymın, köde bolsa köde, juvsan bolsa juvsan/²⁰ ne kez kelse sonı qorek (y)etip, tabılsa suv işip, tabılmasa şolde/ de jolğa jüre beremin. Jil bası boluv mağan layık”, -deydi.

Siyır ayttı: “Adam (y)egin (y)ekse menimenen (y)egedi, sütimdi işedi,/ qurt-may isteydi”, -deydi.

Koy aytadı: “Men bolmasam Kazak üyin nemen jabar (y)edi/²⁵ jünimdi alıp kiyiz isteydi, jabağımnenem kiyim tigatedi, arқан-jip/ isteydi, sütimnen qurt-may aladı”, -deydi.

Iyt ayttı: “Men bolmasam senderdiñ kübiñdi ne urlap, ne/ qaskır jep tavısar (y)edi. Senderdiñ barşalanıñnıñ men bak/taşıñmın, duşpan körinse ürip, abalap iyeme habar beremin”.

³⁰ Tavık ayttı: “Men bolmasam, kisi (y)erte turıp jumısına/ barmay uyıqtap qalar yedi. Men tañerteñ turıp şaqırıp, habar/ aytamın “tañ attı” dep. Köp otırsa, “jumısıñnan qalarsıñ,/ jatar uvakit boldı” dep, tün ortasında şaqıramın, keş bolsa/ tağı şaqıramın, “mezgil boldı” dep, -deydi./

(60)¹ Tışkan ne aytarın bilmey turdı da, bir türlü kuvlık oylap/ jıylğan köpke ayttı: “Bul talaşkanmen (y)eş nérse önbes, kündi/ qarap turalıq ta, kim burın körse, sol jil bası bolsın”, -deydi.

⁵/ Özgeleri qarap turğanda, tüye öziñiñ biyiktigine senip, “menen/ burın kim köredi” dep, tışkanıñ sözün kostap, béri de qarasıp/ turdı. Birazdan soñ tışkan jorğalap tüyeniñ üstine şığıp,/ örkeşiniñ basına mindi de otırdı. Munan soñ kündi bériñen/ burın tışkan körüp, habar berip, jil bası bolğanı.

¹⁰/ “Tüye boyına senip qur qaldı”, -degen söz osıdan kalğam”/ (y)eken.

TÖRT TÜLİK MALDIN KEÑESI

Koy, siyır, jilkı tüye törtevi bir küni jayılp/ otırıp, keñesedi. “Qaysımız qanday jerge, qanday/¹⁵ kisige bitsek, jaqsı bolar (y)edi?” -degen sözdi ayttı/sadı-mıs.

Sonda siyır aytıptı: “Qalıñ qorıq-nuvga bitem,/ qorı üzilgen kuvğa bitem”.

Koy: “Küngeyli qarataşka bitem, jün jep, jabağı/²⁰ tışkan naska bitem”.

Jilkı: “betegeli belge bitem, nayza ustağan (y)erge bitem”./

Tüye: “Jalmañ kulaktı sorga bitem, (y)el işindegi zorğa bitem”.

JARĶANAT TUVRASINDAĶI BURINĶIDAN ĶALĶAN SÖZ

²⁵Bir küni Süleymen Ķaliy assalam barşa Ķustı jıyıp/ alıp aytıptı: “Men bul künde Ķartaydım, (y)etime/ jümsaĶ tösek bolmasa bolmaydı. Barşalarıñız/ bariñızdar, bir-bir jünderiñizdi beriñizder sodan/ tösek istevge kerek,” -deydi. Sonda Ķarşa avadaĶı/³⁰ Ķustardıñ béri de bir-bir jünin julıp berdi deydi/ Süleymen Ķaliy assalamĶa. Sonda jalĶız-aĶ jarĶanat/ “Süleymenge Ķalayşadan bir tal jünimizdi beremiz” dep, öziñiñ/ tevir degen jüniniñ bérin alıp beripti. Sonda Süleymen gamma/ jünin alıp, “Ķustardıñ aldı bol” dep bata beripti. Munan soñ/³⁵ keşikpesten oylap: “Jalañaş nérsege özge Ķustar mazaĶtap/ küle bereme?” -dep, taĶı aytıptı: “Sen avada tünde uşarsıñ,/ Ķus penen adam bayĶap seniñ sıyĶıñdı körmeytin uvakıtta”, -/deпти. Sonan bermen Ķaray jarĶanat tek tünde uşatın bolĶan.

(61)¹SÜLEYMEN PATŞA MEN BAYĶIZ

Süleymen patşa bir Ķatının meylinşe jaĶsı körip,/ sonıñ ne aytkanın orındaydı (y)eken. Bir küni sol/ Ķatını Süleymenge aytıptı: “Dünyedegi tamam Ķus/¹tardıñ süyeginen saray salıp ber”, -dep. Sonda/ patşa ĶarşıĶanı şaĶırıp alıp, tamam Ķustardı/ jıyuĶa buyırıptı. Sonda ĶarşıĶa buyırĶtı ornı/na keltirip, Ķustardı tegis jıynaĶanda, bir-aĶ Ķip-/kişkene Ķus-bayĶız kelmey Ķalıptı. Sonda patşa Ķahar/¹⁰lanıp, ĶarşıĶanı Ķaytadan jiberipti: “BayĶızdı ya tiri ya öli/ alıp kel!” -dep. ĶarşıĶa barıp ménisin aytkanda, bayĶız/ javap beripti: “Meni patşa nege şaĶıradı, mendey kişkeneni,/ men nege kerekpin, bir-aĶ men kişkene bolsam da, aĶılım köp”, -/deпти. Sonda ĶarşıĶa aytıptı: “Eger barmasañ, öltirsem de/¹⁵ alıp ketemin”, -deпти. Sonan soñ bayĶız, amal taba almay,/ kelipti. Sonda Süleymen patşa aşuvlanıp: “Eveli şaĶırĶan da/ nege kelmediñ?”, -deпти. BayĶız: “Üyde otırıp oy oyladım”, -/deпти. “Sen sonday kişkene Ķussıñ, ne oyladıñ?” -dep javap/ suraĶan da, bayĶız aytıptı: “Ya, padşahiy, dünyede öli köp pe,²⁰ tiri köp pe dep sanap (y)edim”, -deпти. Patşa: “Ķanday bolıp şıĶ/tı?” -deпти. BayĶız: “Ķanşa sanasam da öliniñ biri artıĶ/ boldı”, -deпти. Patşa: “Olay (y)emes, maĶan tiri köp körinedi”, -/deпти. Sonda bayĶız aytıptı: “Men hiysap taĶanda uyıĶtaĶandar/dı da öli dep sanadım, oyav jürip ĶudayĶa ĶulşılıĶ ĶılmaĶan/²⁵ dardı uyıĶtavşı dep bilemin, sol sebepten öli köp şıĶtı”, -/deпти. Patşa:

—Munday ĶuvlıĶpen Ķutulmaysıñ, munı sensiz de kitaptan/ bilemin. Egerde sen birdememen öziñdi aĶtamasañ, ĶarşıĶaĶa/ jegizemin, -deпти Ķaharlanıp.

³⁰—Dat, patşam, men taĶı da hiysap Ķılıp (y)edim, dünyede (y)er/kek köp pe, urĶaşı köp pe dep, urĶaşınıñ birevi artıĶ şıĶ/tı, -deпти. Patşa:

—Ne aytıp tursıñ, (y)erkektiñ köptiyin érkim biledi, ne sana/dıñ? -deпти.

³⁵—Dat, Patşa, men hisaptaĶanda urĶaşınıñ tilin alıp,/ Ķıl degenin ĶılĶan (y)erkekti urĶaşı dep sanadım, sol üşin/ urĶaşınıñ biri artıĶ boldı, -dedi.

Sonda taĶ Süleymen oylanıp otırıp ayttı deydi: “Sen ras/ aytasıñ bayĶız, men seniñ oynıñdı bildim, men Ķatınımniñ/⁴⁰ tilin alıp, jajasız sizderdiñ süyekteriñnen saray salıp berüvge/ oylap (y)edim”, -dep. Patşa ĶarşıĶaĶa buyırĶ Ķılıptı: “Ķus/tardı bosatıp Ķoya ber, hem olarĶa ayt, bayĶızĶa alĶıs aytsın,/ ĶutĶarĶanı üşin”, -deпти.

(62)¹SÉYGÜLİK TULPAR JILĶI ĶAYDAN TUVADI

UrĶaşı Ķulin (y)eseygen soñ tüsinde suvındı körip, ĶaşıĶ boladı./ Retin tavıp, jarıĶ aylı tünde teñiz jaĶasına baradı./⁵ Sonda teñizden suvın şıĶadı. Suvın-teñiz jılĶısı.

Öte/ édemi, kuyruk, jalı jerge süyretilip, üstinen toktamay suv/ tamşılap turadı-mıs. Mine, osı (y)ekevinen tulpar tuvadı deydi.

TÜLKI MEN KOYAN

Éveli tülkiniñ kuyrığı joq (y)edi. Ér qaşan kaskır/¹⁰-menen tatuv turmağan sebepti kuyrığınıñ joqtığı/ jürgen izin jasıra almay, oğan bek qattı zalal/ keltirgen. Sonıñ üşin kaskır érdayım tülkiniñ/ artınan túsip, añdıp jürip, bir küni kaskır barıp/ onıñ inine kirgen. Égérdé tülki inniñ başqa jağın/¹⁵dağı avzınan şığıp ketpese, óltirip tastar (y)edi./ Élden soñ tülki ağaş işine kirip ketip, ağaştıñ tübinde turğan/ koyandı köredi. Ol mezigilde koyandardıñ kuyrığı uzın bolıp,/ şapşañ jürgenderine iñgaysız bolıp turuvşı (y)edi. Sol jerde/ tülki koyandı ustap alıp, óltirmekşi bolıp jatqanda, koyan/²⁰suraptı: “Meni óltirme, sağan kuyrığımdı sıyğa bereyin”, -/dep uvağda kıladı. Munısına tülki könip, (y)ekevi sol jerde/ kuyriqtarın ayırbastaydı. Sonan beri tülkiniñ kuyrığı/ uzın bolıp, koyanniñ kuyrığı kısqı bolıp qalğan (y)eken.

SAVIŞKAN MEN KÖKEK

²⁵(Y)Ertede savışkan men kökek bir ormandı mekendepti./ Olar uyalanı bolmay, ağaştıñ butaqtarın pamalap/ künelipti. Kökek künde (y)erte turıp alıp: “uya/ kerek”, “uya kerek”, -dep, körşileriniñ mazasın keti/redi. Bir küni savışkan körşisine:

³⁰—(Y)Ekevmiz birigip berik uya isteyik. Éveli sağan,/ sodan keyin mağan salarmız, -deydi. Kökek:

—Meniñ uya salatın kuvatım da, qaruvım da joq. “Kerek./ kerek” dep qaqsay bersem, küstiñ béri ağayımın, köp bolıp/ kömektesip, uya salıp berer, -dep kelispeydi.

³⁵Savışkan kökektiñ kömegin kütpey-aq, uya saluvğa kiristi. Ol/ uyasınıñ qabırğaların jas butaqtarmen taspalap, berik (y)etip/ ördi. Onı şımnen, ösimdik tamırlarımın mıqtap baylanıstırdı. İşi-tısın saz balşıqtarmın siladı. Kışkene butaqtardan kurastırıp, sağın qaqpalı (y)esik jasadı. Uyanıñ astına/(63)¹ mamıqtan tösek töse. Al kökektiñ “kerek, kerek” dep qaqsay/-qaqsay davsı qarlığıp, tili saqav boldı. Ol keyingi jıldarda/ “kerek” degendegi r-dı ayta almay, “kerek” deydiñ ornına/ “kelek, kelek” deydi. Sondıqtan jurt onı keketip “kökek” dep/⁵ ataytın boldı. Sol kökektiñ küni büginge deyin özimdiki degen/ uyası da üy-işi de joq. Jumırtqasın kez kelgen uyağa tabadı,/ onı başqa kustar basıp balapan şıgaradı. Şibiyler jetim/ öse.

BÖDENENİÑ KUYRIĞI NEGE KISKA?

¹⁰Bul bilay bolğan (y)eken. (Y)Ertede mınav, tömen jaqta bir/ biyik tav bolıptı. Ol tavadan éri qaray (y)eşbir kus asıp/ öte almaptı. Neler uşqır, kıran kustar talap/tanıp köripti. Biraq şamaları kelmepti. Bürkittiñ uşqış kıranı kelipti, asa almaptı. Kırgıydıñ ataqtı/¹⁵sı kelipti, ol da asa almaptı. (Y)Eñ soñında “(y)endi kim/ qaldı?” -degende, bödeneden başkanıñ béri sınnan/ ötip bitken (y)eken. Bödeneniñ ataqtısı şaqırılıptı.

—Tévekel! -dep, bödene uşa jönelipti. Şırqap köterilip/ barıp, tavadan ol da asa almaptı. Sodan soñ ızalanğan bödene/²⁰ zımırıp kuyılğanannan kuyılıp kep, tavdı kökiregimen sokқан/ (y)eken deydi. Sonda ol tavdıñ ar jağına bir-aq túsip ketipti. Mine./ sodan beri qaray bödene qonğanda, ayağımen qonbaydı, kökiregin/ jerge soğa qonadı. Al kuyrığı nağıp kısqı desek, elgi tav tesi/giniñ arasında julınıp qalıp koyıptı... Eytpeşe burın böde/²⁵neniñ kuyrığı kırğavıldıñ kuyrığınday uzın bolsa kerek.

Söytip biyik tavdan asa almağan kústar arı karay bödene/ tesken tesikten ötip barıptı deydi.

BALJIŃKER

(Y)Ertede özderiniñ ülken toyında joŃğarlar at béyge/³⁰ uyımdastırıptı. Onda Kazaktıñ baljiŃkeri men/ jonğardıñ ataktı jelmayası jarıska tússe kerek./ Marğa köliñ aynala jarısıptı. Sonda januvar bal/jiŃker jelmayağa karasın körsetpey kömbege burın/ kelipti. Bujan ıza bolğan jonğarlar baljiŃkerge/³⁵ (y)eki qorjin qum arttırıp tağı jarıstırıptı./ Januvar, tegi tulpar tukımınan bolsa kerek, siré, qazanğa jaña/ salğan (y)ettiñ qandı köbige şıqqanşa, söreni üş aynalıp, ozıp/(64)¹ kelipti. Sodan ebden işi küygen javlar aylasın tavıp, sol/ jolı BaljiŃkerdi öltiripti. Eline abıroy épergen attı joqtap/ kazak “BaljiŃker” küyin şıgarıptı.

ÖRELI KÖK

⁵(Y)Ertede bir kedey bay avılında bolatın béygege jüy/rik kök atın qosuvğa keledi. Tünde örelep qoya bergen atın elde/-kimdeñ urlap ketipti. Téñerteñ kedey bayğus avıl adamdarınan/ “örelı kök kördiñder me?” -dep surastırsa, (y)eşkim “kördik”/ dep aytpaydı. Sonda mañdayğa başkan jalğız atınan ayrılğan/¹⁰ élgi bayğus qolına sibızgısın alıp zarlaptı. Sol bir kedey/ zarın halıq “Örli kök” küyi dep atap ketipti.

QURIM SARI AYĞIR MEN SINŞIL ŞOLAK QASKIR

Burında bir bay bolğan (y)eken. Ol baydıñ jilqısına/¹⁵ san jetpeydi. Uşan-teñiz köp bolıptı. Osı köp jil/qınıñ bası bir ayğır (y)eken. Baydıñ barlıq jil/qısı da bir, osı ayğırı da bir (y)eken. Muni qurım/ sarı ayğır dep ataydı (y)eken. Muniñ üyirin (y)eş uvaqıt/ta jilqısı baqpaydı qurım sarı ayğır özi bağıp,²⁰ iyirip, qayıp örgizip, turğızıp jüredi (y)eken. Qurım/ sarı ayğırdıñ üyirin urı alıp ya juttan ölip körmepti qurım/ sarı ayğır tulpar (y)eken. Budan tuvğan qulındı da tulpar boladı/ (y)eken. Qurım sarı ayğır ömirinde qaskırğa jilqı alğızbaptı./ Qurım sarı ayğırdıñ balası bérıde tulpar bolıp tuvadı/²⁵ (y)eken. Muni bir sinşil şolak qaskır bilip, ilğıy osı qurım/ sarı ayğırdıñ qulının ösirmey jelide turğanda jep ketetin/ bolıptı. Tipti qurım sarı ayğırdıñ urığı darığan biye./ baytalğa da oş bolıptı. “İyt büyregin böri süymes” degen./ Qurım sarı ayğırdan tulpar tuvıp, jüyrik köbeyse qaskırğa/³⁰ jaysız tiyetinin sinşil şolak qaskır erteden bilgen, bul/ qaskırdıñ sırttanı (y)eken.

Sinşil şolak qaskırdıñ öşikkenin bilip, qurım sarı/ ayğır oğan jilqı alğızbay jüripti. Şolak qaskır qanşa/ torvildap şapsa da januvar qurım sarı ayğır kevdelesip jil/³⁵ qığa darıtpaptı.

Qurım sarı ayğır osılay sinşil şolak qaskırğa jilqı/ bermey jüre beripti. Bir zamandarda qurım sarı ayğırdıñ/(66)¹ balalarınıñ aldı qunan, dönen, beske şıgar boldı. Muni kör/gende sinşil şolak qaskır özine ajal oğı jetkendey kördi./ Jeyin dese, qurım sarı ayğır alğızbadı. Qurım sarı ayğır/ ölse başkasın jey oñay körindi. Qurım sarı ayğırdıñ özine/⁵ sinşil şolak qaskır talay ret jeyin dep japsa da ala almay/ jürdi, jekpe-jekke tügil jilqı da bermeydi.

Bir jıldarı kıs öte qattı boldı. Mundayda qaskırdıñ/ qutırıp ketetini qanday jerik ayı tuvğan soñ qutırınıp qas/qır atavdı malğa jeriydi. Şolak qaskırdıñ közinen ot üziniq/¹⁰ ünemi añaşanı qurım sarı ayğır boldı. Onı jemey jerigin/ baspaytınday köredi.

Bir kattı boranda sınışıl şolak kaskır ulıp, köp kaskır/dı, kasına jıynap alıp, kurım sarı ayğırdıñ üyirine kele-ak/ tiyisedi. Kurım sarı aygır jalğız özi köp kaskırğa jılkı ber/¹⁵mevge köp uvaqıt taptıadı. Akırında qoymaytıñ bolğan soñ,/ januvar özi qaşadı. Ne kerek, tulpardı köp kaskır muzğa qamap/ jarıp öltiredi. Bul solay jata tursın. (Y)Endi başqa jağına/ keleyik. Kurım sarı ayğırdıñ qayıruvimen gana turgan jılkı/ onıñ üstine kaskırdan ürkip jeligin, dürkirep şavıp jöneledi.

²⁰(Y)Erteñinde izdep kelse jılkı joq, iğip kelken (y)eken bir jer/de kurım sarı ayğırdıñ ölimtigin tavıp aladı bayğa habar/da barıp qaldı. Kurım sarı ayğırdı joqtap bay ünemi jatıp/ aldı. Oynap, külmedi. Sonda bir sınışı ayttı deydi: “Kurım/ sarı aygır tulpar (y)edi, odan tuvğan kulin da tulpar (y)edi, sonı/²⁵ bilip kurım sarı ayğırdı jegen sınışıl şolak kaskır. (Y)Eger/ şolak kaskır ölmese ol seniñ jılkıñnıñ tuqımın qurtadı”,/-depti.

Munı (y)estigen soñ bay kurım sarı ayğırdıñ balasınan tört/ attı baptap katırıp, jaraladı. Attar ébden babına kelgen/³⁰ soñ, kaskırdı izdep şıgıp bir jerden köp kaskırdıñ izin/ tabadı. İzge tüsip quva-quva ketip bara jatқан kaskırlardıñ/ üstinen jıgadı. İşinde sınışıl şolak kaskır da bar (y)eken. Bul/ quva beredi. Bir mezgilde sınışıl şolak kaskır burılıp, artına/ qaraydı. Karasa bir at oqşay aldında kele jatıp (y)eken. Şolak/³⁵ kaskır qasındağılarğa bildiredi. Bul attıñ artı alasa, aldı/ joğarı (y)eken. Öрге qaray şabayıq deydi. Şolak kaskır bastap/ bulap öрге karañ şabadı. Éri-beri jürgen soñ aldı joğarı/ at öрге şaba almañ qalıp qoyadı. Munıñ aldına (y)ekinşi bir/ at şıqtı. Muñı da sınışıl şolak kaskır qarap körip, bul/⁴⁰ attıñ artı biyik, aldı alasa (y)eken, oyğa qaray şabayıq dep tömen/ qaray şabadı. Aldı alasa at ıldıyğa qaray şaba almay, bu da/ qalıp qoyadı. Munıñ aldına üşinşi bir at şıgadı. Sınışıl/ şolak kaskır munı da qarap, bul atta şaba almay qalıp qoyadı. Munı/ aldına (y)eñ akırğı törtinşi at şıgadı. Şolak kaskır kasap/ bul attıñ on(y)eki muşesinde min joq (y)eken deydi. Jüysik at bir/ kalsa ayağıman qaladı, dep neşe türli tay-taşka salıp jorta/ (67)¹ beredi. Akırında osı atpen sınışıl şolak kaskırdı quvıp/ jetip urıp aladı. Söytip kurım sarı ayğırdı jegen şolak/ kaskırdı öltirip duşpanın muqatıp muratınajetedi.

BOZ AYĞIR

⁵(Y)Ertede tay bökterinde jatқан jılkıları urılar/ aydap ketedi. Jılkı işinde boz aygır bar (y)eken. Ol/ üyirden uzap alısqa ketpey şet jağında jayılıp/ jürse kerek. Urılar jılkıları quvğanda boz/ ayğırdı da üyirimen qosa éketken. Jolda üş kün/¹⁰ bolıp, törtinşi küni jerdıñ, onı aydap kele jatқан/ adamdardıñ böten ekenin sezgen boz aygır aynala/ pısqırınıp, avılına qaşıp keledi.

Boz ayğırdın üyirinen bulayşa bölünip kelvi tegin (y)emes/ (y)ekenin bilgen jılkışınıñ balası, ayğırdı güyendep, (y)erttep/¹⁵. Qaruv-jaragın asınıp, jılkıñ sonınañ kuvadı. Jılkığa/ jetip, aldın orap üyirdi keyin qayıradı. Muñı körgen qarak/şılar jan-jaktan kavmalap, bolanı ortağa alıp, kolğa tüsi/rip qorlamakşı boladı. Biraq olardıñ bul oyınan tük şıq/paydı. Öytkeni bala boz ayğırmen bir şetke şıgıp, unılarğa/²⁰ tutkıyıldan tiyisip, ekevin qulatadı. Qızıp alğan ayğırmen/ kayta şavıp, qarakşılardıñ tağı ekevin tüsirip, avılğa qaray/ jılkımen bet buğanda, balanıñ endi ustatapaytınına közderi/ jetken urılaşdın tipi qalğanı, onı bilteli miltıkmen atıp/ sanınan jaralaydı.

Oq tiygen bala burınğıdan da beter öşigip/²⁵ tula boyun ıza kernep, jaradı sanın kıl belbevmen katdı/ tañıp, qarakşılarga kayta tiyisedi. Olardıñ qalğandarın qula/tıp jılkıñı aydap avılğa kaytadı. Jolşıbay bir tö(p)beniñ/ etegine jetip, ilgeri jürüvge şaması kelmey

ķansırıp, atınan/ jıgıladı. Boz aygır (y)eri-beri okıranıp, balanıñ ķasınan kete/³⁰ almay akırı bolmağan soñ avılğa tartadı.

Balanıñ ekesi boz aygırđı kōrip “balam ōlgen (y)eken, (y)endi/ ne bolsa da izdeyin” dep jolğa şıgadı. Boz aygır iyesine bas/ bermay, tayda ķalğan balağa ķaray anı ala jōneldi. Kelse,/ şınında bala ōlipti. Balasınıñ ōlimine ekesi ķattı ķaygırıp,³⁵ jılap-(y)eñirep otırğanda ķasında turğan boz aygır okıranıp,/ kisineydi. Tağı da urılar kelip ķalğan (y)eken dep, bul zeresi ketip,/ ornınan uşıp tursa, (y)eriniñ ķasına ilgen dombıraşı bar,/ salt attı jalğız jūlginşi (y)eken. Jolayşı balanıñ janına/ kelip, ekesine kōñil aytadı. Bul bolğan jağdaydı oğan tūgel/⁴⁰ barandaydı. Sonda jolayşı:

—Şirkin, januvarın -ay! At bolsa osınday, (y)er bolsa seniñ/ balañday bolsın. “Jaķsı at- (y)er süyegin dalağa tastamaydı”/ degen osı da. Balaña astındağı atı say (y)eken. Jaķsı at (y)erge/ ķanat bitiredi degen. Mina jağday dēl osığan keledi, -dep,⁽⁶⁸⁾¹ dombırasın alıp, bir küydi tartıptı. Küy künirene barıp/ asaķtalğanda balanıñ ekesi:/

—Zamandas” Mina tartķan ķayğılı sazıñızdıñ atı/ ķalay? -dep, surağanda dombıraşı:/

⁵—Januvar, mina turğan boz aygırğa razı bolıp, soğan/ arnap tartķan küyim (y)edi, atın “Bozaygır” ķoydım. Bul aygır/ bolmasa balañ ķayda (y)edi, sen onıñ süyegin ķaydan tabar/ (y)ediñ -depti/

ALTI TŪLKI

¹⁰Burıngı uvakıtta altı tŭlki joldas bolıptı. Altavı/niñ bireviniñ ķuyrıǵı şolaķ (y)eken. Ana ķuyrıǵı/ uzın bes tŭlki: “Seniñ ķuyrıǵıñ jok”, -dep keleke/ ķılıp, küle beripti. Sol uvakıtta şolaķ tŭlki: “Osı/lardı, men osı bes tŭlkinin ķanday ķılıp ķuyırık/¹⁵tarın şolaķ ķılıp özime teñ ķılıp ķoramın”, -dep/ oylap kelip, tapķan aķılı. Sonda bes tŭlkige ayttı:/

—Biz bir jaķsı oın ķılayıķ! -dep/

Tŭlkilerdi adıp kelip, ķarağayğa ķuyırıktañınan bay tap/ ķoyıp ōzi bir biyik tavdıñ basına şıǵıp, tŭlkilerge ayttı./

²⁰—Mina jaķta bŭrkitter kele jatıp, -dep ōzi ķaştı./ Sonda bes tŭlki ķaşamız dep ķuyırıktañınan üzip, emmesi şolaķ/ bolıp ķaladı, şolaķ balğannan keyin burıngı, minē, şolaķ/ tŭlki özderin şolaķ ķılıp, serik ķıldı. Beseyi birdey şolaķ/ bolğannan keyin (y)eşkim mazak ķılıp küymektin boldı./

²⁵ĶUV TŪLKI

Jolbarıs bir tŭlkinini ustap aladı. Tŭlki ķuyrıǵım/ bulandatıp, tumsıǵım joǵarı kōterip:/

—Meni jey almayıñ! Men osı armanğa ķojalıķ/ (y)etvge kelgenmin, -deydi./

³⁰Jolbarıs tŭlkige olay bir, bılay bir ķasap, sen/bey:/

—Mumkin (y)emes, -deydi./

—Senbeseñ, menimen birge ormanğa jŭr. Ondağı bardıķ/ añdardıñ menen ķalay ķorķatımın ōz kōziñ men kōr, -deydi/³⁵ tŭlki./

Jolbarıs buğan kelisedi. Tŭlki jolbarıstıñ aldına tŭsip/ pañdana jŭrip otıradı. Jolbarıstı kōrip andar men ķustar/ zeresi uşıp, tım-tırağay ķaşadı, uyalarǵı men inderine tıǵı/ladı, aspañğa uşadı. Al ķuv tŭlki basın onan sayın kōtere/⁴⁰ tŭsip:

⁽⁶⁹⁾¹—Al, (y)endi kōzin jetken şıǵar” Menen ķorıķpaytın jan/bar ma tiri? -dep moķtanadı./

—Ya, sen şınında da aybardı (y)ekensin, -dep aldanğan/ jolbarıs jayına ketedi./

5ÖTKEN ZAMANDAĞI İYYKAYAT SÖZ

Burıngı zamanda bir tülki jakin mañaydağı Ʒalalar/ğa tünde barıp köşelerin, bazasların asalap kündiz/ tüsip Ʒalğan (y)et, may, onday-mundayların terip jep/ jüredi (y)eken. Bir küni tünde bayadı Ʒalpınşa Ʒıdısıp/¹⁰ jürse, bir boyavşınıñ lapkesi aşık Ʒalğan (y)eken,/ soğan kirip, hémme denesin boyap alıptı. Timiskilep/ jürip tamağın toydırıp alıp öziniñ saħaradağı/ mekenine barıptı. Başka saħaradağı arıstan, Ʒabılan, jol/barıs ya başka köp añlar tañ Ʒalıptı:/

¹⁵—Bul bizge kökten túsken patşamız şıǵar, -dep, arıstan/ astındağı toğın tüsip beripti. Mézkür tülki bulardıñ Ʒorıq/Ʒanın bilip:

—Men kökten túsken patşalarıñmın, -dep, özin-özi maƷtap,/ köp zaman saħaradağı añdarğa hükim dava jürgizip, takƷa/²⁰ minip, patşa bolıp turdı, hém heşe türlü tünde añdar Ʒızmetinde/ bolıp, Ʒoldarın Ʒıvsırıp turdılar. Bir küni tünde başka/ atırap tağı tülkile uvanıp ölüpti: Tülkilerdiñ ölgenin (y)estüvi/menen munıñ asıldı hém tülki bolğan üşin bul hém ölipti. Arıs/tan bunıñ ölgenin bilip bas salıp pèrè-pèrè Ʒılıp tastaptı./²⁵ Neşe zamanan beri bizdi oldap jürgen, “men sizderge/ kökten túsken patşamın”, -dep. “élip bilmeygen élek” degen/ söz sıkıldı özin-özi joǵarıǵa sanaymın dep, özi-özine ajaltapƷızdı./

TÜLKI MEN JOLBARIS

Burıngı uvakıtta tülki men bir jolbarıs joldas/ bolıptı. (Y)Ekevi bir jardiñ basına kelip Ʒonıptı./ Jolbarıs aytıptı:

—Men mına jardan Ʒulap ketemin, sen tülki/ meniñ astıñǵı jaǵımda jat, -depti./

³⁵Söytse tülki astıñǵı jaǵında jatıptı. Jol/barıs uyıktap Ʒalǵanda, tülki mine jolbarıstıñ üstıñǵı jaǵa/na şıǵıp jatıp: -Ay, jolbarıs, meni basıp kettiñ, arıraq/ jat! -depti.

—Söytse jolbarıs jiljy berse, jardan ketipti Ʒulap/⁴⁰ barıp ölip Ʒalıptı.

(70)¹TÜLKI MEN ƷIRǵAVIL

Bir tülki Ʒalıñ aǵaştı aralap kele jatıp aǵaştıñ/ basında otırǵan Ʒırǵavıldı söredi de, jaƷından/ kelip:/

⁵—Sélemetsiz be, Ʒırǵavılıım, halıñ Ʒalay? -/deydi Ʒırǵavıl:/

—JaƷsı, öziñ Ʒalay tursıñ? -deydi./

Tülki:

—Jerge tüsip söylesseñiz Ʒaytedi, bir Ʒulaǵım (yestimevşi/¹⁰ (y)edi? -deydi.

Ʒırǵavıl:

—Jerge Tüsüvge ƷorƷamın, jerde ér türlü añadar bar,/ bizdi jep Ʒoyuı mümkün, -deydi. Tülki:/

—Éy, dostım, bıylǵı zaman burıngı zaman (y)emes, jaña ğana/ keldim, buyırık şıǵıptı, birevge birev zorlık ƷılmasƷa, Ʒoy/¹⁵ men Ʒaşır birge jürsin, Tülkimen tavıƷ birge jürsin degen, -/deydi. Ʒırǵavıl:

—JaƷsı ğabarıñız bar (y)eken, raƷmet; dostım! Mına jaƷ/tan bir iyter kele jatır olarǵa da ğabarıñızdı aytıñız,/ (y)estisin, -deydi. İyt degen sözdi (y)esitken soñ tülki aldı -artına/²⁰ Ʒaramastan Ʒaşa jönelede. Ʒırǵavıl:/

—Ʒayda barasıñ, tülkim, buyırıqtı umıtp kettiñ be? -/deydi. Tülki:/

—Kim biledi, buyırıqtı ol (y)esitmegen şıǵar, -deydi miñgir/lep.

25 TÜLKİNİN ALDAĞANI

Bir kaskır menen bir jolbaris, bir tülki üşevi joldas/ bolğan, joldas bolıp üşevi kele jatқан, bir şekek/ may tavıp alğan. Bir jerge üşevi kelip jattı. Tülki/ ayttı: “Mına jerde ülken ağamdiki bar (y)edi, sol/³⁰ ülken ağamniñ katını buvaz (y)edi, sol ağamniñ katını/ bala tapқан (y)eken, soniñ balasına barıp, atın qoyıp/ keleyin!” -dedi. Kaskır menen jolbaris: “Barsañ/ bar!” dedi. Tülki ketti jügirip. Bağanağı tavıp alğan şekek/(71)¹tegi maydı üşevi bir jerge kömip ketken. Tülki kaskır menen/ jolbaris (y)ekevin aldap tastap, jügirip şeektegi mayğa kele/di, bir (y)eli tömen tüsirip, jedi, qoytıp kaskır menen jolbarısқа/ keldi./

⁵—Ağamniñ balasınıñ atın qoydıñ ba? -dedi. “Qoydım” -dedi. “Atın kim qoydıñ?” -dedi. “Atın Bireli qoydım”, -dedi.

O küni de üşevi jattı, (y)erteñ turğan soñ tülki kaskır men/ jolbarısқа ayttı: “Mına jerde ortañı ağamniñ üyi bar, sol/¹⁰ ağamniñ katını buvaz (y)edi, ağamniñ katını balasın tapқан (y)eken./ soniñ balasına barıp: atın qoyıp keleyin” -dedi. Kaskır/ menen jolbaris ayttı: “Bar, qoyıp kel!” dedi. Tülki jügirip/ ketti, jügirip bağanağı şeektegi mayğa keldi. Şeektege maydıñ/ jarımın jedi. Jügirip kaskır menen jolbarısқа qayıp/¹⁵ keldi. Joldastarı ayttı: “Ağamniñ balasınıñ atın qoydıñ/ ba?” -dedi. “Qoydım”, -dedi. —“Atın kim qoydın?” “Ortabel/ dep qoydım”, -dedi tülki./

Jattı üşevi o küni, (y)erteñ turdı üşevi. Tülki ayttı: “Kenje/ ağamniñ üyi bar (y)edi”, -dedi. “So ağamniñ katını buvaz (y)edi,²⁰ ağamniñ katını balasın tapқан (y)eken, so ağamniñ balasınıñ/ atın qoyıp keleyin!” dedi. Kaskır menen jolbaris ayttı:/ “Bar, qoyıp kele qoy!” -dedi jügirip ketti, jügirip mayğa/ keldi maydıñ berinde jalap-jalap gep qoyğan soñ qayıp/ keldi. Jügirip jolğastağı: “Ağamniñ balasınıñ atın kim/²⁵ qoydıñ?” -dep suradı olar. Tülki ayttı: “Jalap-jalap/ qoydım”, -dedi.

Jürdi üşevi, bir tüyeşişe keldi “Ey, tüyeşi! -dedi, -bir/ tüye sat bizge!” “Ne beresiñ?” -dedi tüyeşi. “Ne bereyin, bes/jüz som aqşa bereyik!” -dedi. Tüyeşi ayttı: “Kaşan bere/³⁰ siñ?” -dedi. “Endigi jil bereyik!” -dedi. “Jaraydı, bir tüye/ al”, -dedi. Bir tüyeni aldı üşevi, alıp kelip bir jerge soydı./ Üşevi tüyeni soyıp jatқанда bir қарсақ keldi. Қарсақ ayttı:/ “Sederge men joldas bolamin!” -dedi. Joldastar ayttı:/ “Bol! Mınav tüye, satıp alıp, soyıp jatırmız, so tüyeni/³⁵ (y)endigi jil bes jüz som aqşa bereyik dep aldık sol tüyeniñ/ aqşasına қосılamısıñ?” -dedi. “Qosılsañ törtevmiz tüyeni/ soyayık!” -dedi. “Soyıp bolmay jemeyik”, -dedi. Törtevi soyıp/ jattı, tülki ayttı: “Қарсақ avzına birdemeni қағıp saldı”, -/ dedi. Kaskır tap berdi, tap bergende қарсақ jalt qoyıp қаştı./⁴⁰ Қаşқан soñ kaskır jolbarispenen tap qoyıp қувdı, tülki/ ornında қалdı. Kaskır menen jolbaris kelgenşe, tülki tüyeni/ buzıp-jarıp, jerge tıqıp qoydı. Tülki kömip qoyған soñ ketip/ қалdı. Bir uvaqıtta kaskır menen jolbaris keldi, kelse tülki de/ joқ, elgi jerde tüye de joқ. Tülkini tappay turғанında tülki/⁴⁵ keldi. Jolbaris pen kaskır ayttı: “Tüye қайда?” -dep./ “Tüyeni men bilmeymin, sender Қарсақtı қувғанда men de қувıp/ ketip edim. Men қайдан bileyin, özderiñmen birge қарсақtı қувıp/ ketken min”, -dedi tülki./

(72)¹ Üşevi jattı. Tünde tülki tüyeni kömgen jerden alıp, tüye/niñ (y)etin jep jattı. Tüyeniñ, (y)etiniñ berin tülki jep qoydı. Kış/kene terisi қалғанда jolbaris, kaskır bildi, ayttı: “(Y)E, tülkim/ ne jep jatırsıñ? Қırş (y)etkizip ne jep jatırsın?”/

⁵—Özimniñ kötenşegemdi jep jatırmın, -dedi tülki./

—Tülkim, öz kötenşegindi öziñ jep ölmeymisin? -dedi/ kaskır./

—Ölmeymin, -dedi. Kaskır ayttı: “Ölmeytuğın bolsam, өз/ kötenşegimdi özime oyıp berşi,” -dedi. Kaskırniñ қасına/¹⁰ tülki: “Kötenşegindi oyıp beremin”, -dep keldi,

keldi de ƙas/ƙırdın ƙötenşegin oyıp jedi. Ƙaƙırdıñ işi/ne (y)enip ketti, işi ƙarnın jedi; ƙaƙırdı öltirdi, öltirgen soñ ƙaƙırdıñ işinen/ tülki şıktı şıƙƙan soñ ƙaşa berdi, jolbarıs tülkini ƙuvdı./ ƙuvıp jetip, ustap aldı. Tülkini jutamın dep avzına salıp/¹⁵ jiberdi.

—Jolbarısım, “mañğıt” dep jutsañşı” -dedi tülki./ Jolbarıs “mañğıt dep, avzın aşa ber gende, tülki sañğıtıp/ avazınan şığa berdi. Tülki şığıp ƙaşıp ketti, jolbarıs ƙuvıp-/ƙuvıp jele almay ƙaldı.

²⁰Tülki bir jerge kelti, bir bödenemen joldas boldı, (y)ekevi/ joldas bolıp kele jattı. Bödene ayttı: “Tülkim, seni men ƙöp/ tamaƙƙa aparayın. Ol uşın tülkim, ƙözindi jum. Ƙuyrıgım/nan tiste!” -dedi.

Tülki: “Jarandı”, -dep, ƙözin jumdı da bödeneniñ ƙuy/²⁵ rıgınan tisten jüre berdi.

Bödene ayttı: “Tülkim, men ƙözindi aş degende aş, men aş/ demey aşıpa”, -dedi.

Bödene jürip keledi, jurip keledi, tülkini (y)ertip, jetektep/ kele jatır. Ülken bir toğaydıñ ƙasına keldi. Toğaydıñ aşıƙ/³⁰ alañında bir top kisi tur (y)eken, top kisiniñ ortasına tülkini/ jetektep bödene keldi. “Aş ƙözindi, tülkim”, -dedi, tülki ƙözin/ aşıp jiberse, ƙöp kisiniñ ortasında turdı, bödene aldap kelge/nin bildi. Bödene ƙülip, “pır” etip uşıp ketti. elgi jerde/ tülkini kisiler soğıp aldı.

³⁵TÜLKI, ƘAŞKIR, TÜYE, ARISTAN

Japanda jalğız tağı bop jürgen bir tüyege ƙañğığan/ bir jolğız tülki uşıraptı (Y)Ekevi joldar bolıp kete/ beripti.

Bularğa bir ƙaşƙır kezdesip, uşev bolıptı. Üşevi/⁴⁰ joldas bolıp kete barıptı. Söytip kele jatsa,/ aldarınan bir arıstan jolğıptı. Törtev bolğan/ soñ “tügel boldıƙ” dep ƙuvanısıp:

—Birevden (y)ekev jaksı, (y)ekevden uşev jaksı degen osı (y)eken/av! Aylas- muñdas ordalı ƙulan, ruvlı (y)el uyaldı terekpiz, -desip/⁴⁵ jürıptı.

(73)¹ Şöp tabıladı, suv da tabıladı. Tüyenıñ azıgı tügel bolğan/ soñ (y)eki örkeşi (y)eki baladay, ebden jetilip semirıptı./

Tülkige tışƙan joƙ, ƙaşƙırğa ƙoy joƙ, arıstanğa (y)eñ ayağı/ ƙoyan da joƙ. Bularğa arıƙtıƙ kirip, aşıƙ jülete bastaydı./⁵ Üşevi tüleni ƙündep, semizdigine suƙtanıp, ƙözin joğaltuvğa/ uyğarıstı.

—Buğan elim jettik ƙılıp, tarpa bas saluvımız uyat bolar,/ joldas aƙısı bar goy. Mumiñ (y)esebin ƙalay tabamız? -dep/ üşevi keñesıptı./

¹⁰Sonda tülki béleket jimıñ (y)etip:

—Mağan (y)erik berseñder, men onı öz ırzalıgımen -aƙƙaraşı/ğın batırıp, ünin öşirer (y)edim, -depti. Arıstan da, ƙas/ƙır da:

—(Y)E, jaraydı, bizge tek (y)esebin tavıp, tamaƙ tüsirüvdi”/ ƙamın ƙıl, -desıpti.

Anav (y)ekevi tamaƙ avlap ketkende, tülki tüyenıñ ƙasına kelip,/ solƙ-solƙ jılay berdi deydi.

Sonda tüye mañƙıyıp:

—Tülkişegim, ƙarındasım, nege jılaysıñ? -dep suraptı./

²⁰—Jılamay ƙayteyin, mına özge üşevimiz bir töbe, sen bir/ töbe (y)edin. Ƙörnektimiz de, ƙörıktimiz de sen (y)ediñ. Ƙarandı ƙörıp,/ işpey mas, jemey toƙ bop jürüvşi (y)edik. Senen ayrılıp ƙalsaq,/ ƙutımız ƙaşadı-av, ƙarnımız aşadı-av dep jılaymın, - / degende tüye şaşıp ketip:

²⁵—Tülkişegim, elde jaman tüs ƙördiñ be? -depti.

—Téyiri, tüsti aytip turğanın. Buringılar “Tüs-Tülki/niñ boğı” demedi me? Kılışın süyretip kıs keldi. Tüyenin/ şuvdasınan qar javadı oñdı-teristi boran soğadı. Şöp qar/ astında qaladı. Mina üşevimiz inge kirsek tejan saқтаymız.³⁰ Seniñ qurıqtay moynıñ bar, sırıqtay sıyrağıñ bar, (y)eki örkeşiñ/ anav-mınav qorağa sıyyar (y)emes. Osı bayğus jel ötpeytin jabuvğa/ süyenip, astı qurğaq jılı qorada jaladı-av dep, işim (y)eljirep,/ büyregim burılıp, bavırım (y)ezilip, seni kıymay jilap turğanım/³⁵ ğoy, -degende, tüye tülkiniñ bul sözine qatıqtay qatıp, süttey/ uyıp:

—Magan bir akıl tayıp ber, -deпти.

—Taptım aqıldı, mina arıstan, qaskır, men-üşev/miz on (y)eki qoyğa seniñ kunıñdı tolıqtırıp kesip alayık.⁴⁰ biz ne kılamız desek te, sen köne ber. Sol köngen aqıña jar/qırap jaz şıqqanda, jünün jelkildetip, quyrıqıñ jayqañ/datıp on (y)eki qoydı aldıña salıp bereyik. On (y)eki qoydıñ jaba/ğısı özine qanday jılı joladı. Ködeden jip sıyratıp,/ selevden iyne istep, özim qanday uqsatıp sıırıp, jabuv ğıp bere/⁴⁵ min? Keler kısta qanday surapıl boran soqsa da toñbaysıñ, -/degen soñ, tüye (y)esi şıǵıp:

—Jaraydı, tülkişegim, -dep köne qoyıptı.

(74)¹ Arıstan men qaskır kelgen soñ, olar da tülkiniñ aytqanın/ quptap, tüye de:

—Oğan ırzamin. Tek qoydı jaramdı ğıp bersender/ boladı, -dey besipti.

⁵ Tülki men qaskır tüyeni soyıp jatır deydi. Sonda tülki:/

—Bul jarıqtıǵınıñ özge (y)eti bir töbe, işek-qarnı bir/ töbe ğoy. Düniyede tüyeniñ, işek-qarınan tétti tamaq boladı/ deymisiñ, -dep kübirley berdi deydi.

Tülki sonı aytqanda qaskır men arıstan:

¹⁰—(Y)E, onı qalay jeymiz? Bılğanış qoy, -deпти.

Sonda tülki turıp:

—Jaman-juman qatındar qanday qanday oñdap arşıp, suvdan taza,/ süttin aq kıladı! Aynalayın arısekem özi barıp, darıya kölge/ malşıp-malşıp alıp kelse, qanday tap-taza boladı! -degen/¹⁵ soñ, arıstan dırday bolıp, maqtanıp:

—Men bolmasam, sen (y)eki iyтке tazalıq qayda? -dep, işek/ qarındı arqalap ala-aq jöneldi deydi.

Tülki men qaskır arıstanınan ay bınıp, qaharınan qaymı/ğıp, bir japıraқ tata almay, ölip-öşip intası ketip, kulqını/²⁰ qurıp baradı. ébden şıday almağan soñ, tülki qaskırğa:

—Jerik asıñ ğoy, közin oyıp jey ğoy, men mıyın jeyin./ Arıstan joқtamas, joқtay qalsa mıydıñ javabı dayar, “közin/ nege jediñ?” dese, mağan jalt qara, javabın men beremin, -/deпти. Bir mezgilde arıstan kelip, tüyeniñ (y)etin tügendep, şekeniñ/²⁵ işinde mıyınıñ joǵın körip:

—Mıy qayda? -degende, tülki julıp alǵanday:

—Taqır, sizge ne boldı? Tüyede mıy boluvşı ma (y)edi? Mıy/ bolsa, özin-özi on (y)eki qoyğa saydalap ölimge basın baylay ma? -/degende, arıstan basın iyzep:

³⁰—Onıñ da durıs-av! Tüyende mı(y) boladı dep turğanım meniñ/de mı(y)ım joқtıǵı ğoy, -deпти.

Arıstan közdiñ joқtıǵın körip:

—Közi qayda? -degende, qaskır tülkige jalt qaraptı./

Tülki:

³⁵—Mağan nesine qaraysıñ! Mana sağan jeme degende, bolıp-pa (y)ediñ, “jeme” desem, til almayñ, tüyede köz bolmaydı dep,/ ömiri aytpagan ötirikti qalay ayta adal? -

degende, arıstan/ kaskırğa tap beripti. Kaskır çaşa jönedipti. (Y)Ekevi birin-biri/ kıyıp döñnen dön asıp körinbey ketipti.

⁴⁰Tülki tüyeniñ kanı-jının, bir tal tügin kaldırmayı innen/ inge, körden körge tıgıp, jip-jılmağay, jim-jılas kıp/ qarap otırıptı.

Bir Mezgilde ébden alkınp, ırsıldap, (y)eki tanavı şeektey/ bop arıstan kelipti. Kelip, jan-jağına alak-julak (y)etip:

⁴⁵—(Y)E, tüyeniñ, (y)eti kayda? -degende, tülki dım körmegen ne/meşe:

—Oybay, sender jemey jatıp, kırık pışak bolıp, jan/jalğa kiristiñder. Biriñe-biriñ bir japırağ (y)etti kıymay, alas/(75)¹ urıp berekeleriñ koştı. Özdi-öziñ büytip jatqanda, soñıra/ mağan on (y)eki koydı beresiñder?" -dep tüye uşıp türege/lip tayrañdap-tayrañdap ketip qaldı, -degen soñ, arıstan/ añkıyıp turdı da qaldı deydi.

5 TÜYE, ARISTAN, KASKIR, TÜLKI JÉNE BÖDENE

Bir tülki jortıp kele jatıp, kañgıp bara jatqan bir/ tüyege kezdesedi.

—Tüyem, tüyem, kayda barasıñ? -deydi. Tüye:

¹⁰—Otu mol, suvı mol jer izdep baramıñ-/deydi. Tülki:

—(Y)Endeşe, (y)ekevmiz joldas bolayık, -deydi./ Tüye:/

—Bolsaq bolayık! -deydi. (Y)Ekevi kele jatsa, bir kaskır/¹⁵ kelip jolıgadı.

—(Y)E, kayda barasıñdar? -deydi. Bular:

—Otu mol, suvı mol jer izdep baramız, -deydi. Kaskır/ joldas bolıp jürüp kele jatsa bir arıstan kelip kezdesedi./ Üşevi:

²⁰—Otu mol, suvı mol jer izdep baramız, -deydi. Arıstan/

—(Y)Endeşe, törtevmiz joldas bolayık -deydi. Törtevi jü/rip otırdı, bir özen suvlı, biyik tavdı jerdi tavıp meken/ kılıp jüredi. Arıstan, kaskır, tülki uvağ añ, tıqqan avlap/jep jüredi. Tüye jerdiñ otı men suvma jaday bolıp semiredi./²⁵ Kıs bolıp, uvağ añ tavsıladı, arıstan, kaskır, tülki üşevi/ aşıgadı. Közderine tüyeden basqı (y)eşteñe körinbeydi, tüyeni/ jemek boladı. Tüye joldastıgın ayıp jılaydı, sodan soñ/ tüyege biraz tiymey jürüp, tipti ébden aşıqqan soñ, arıstan./ kaskır, tülki üşevi aqıldasıp tüyedi jemek bolıp, tüyemen/³⁰ söylesüvge tülkini jiberedi. Tülki tüyege kelip aytadı:

—Kıs bolsa mınav, jerdegi şöptiñ bérin aq qarman javıp,/ üskirigin soğıp tur. (Y)Endi az künde sen bayğuş aştan ölip qalasıñ/ goy. Sağan janım aşığannan bir aqıl aytkalı keldim. Tüye:

—Ayta goy, -deydi. Tülki:

—Sen kıs işinde büytip éri aştan, éri jılı qorañ jok/³⁵ suvıqtan ölgense, özindi bizge sat, jaz şıgıp, köktem turganda/ seni boğalı ingen kılıp be redik, -deydi. Quv Tülkiniñ sözine/ añkav-tüye könip, "jaraydı" deydi. Tülki tüyege barıp kelip,/ arıstan men kaskırğa aytadı:

—Tüye özin satıp berüvge köndi. Birağ basımdı oñğa qara/⁴⁰ tıp soyıp, üşeviñ (y)etimdi éveli jemey, kılday kılıp bölüp aliñ/dar, éytpese turıp ketem dep ayttı, -deydi. Ana (y)ekevi:

—Oybay, jaraydı, -dep, tüyege keledi. Bular tüyege kelgen/ soñ, arıstanga tülki ayttı:

—Éy, areke, nere qarap tursiñ, kıymıldañız, -deydi. Sonda/(76)¹ arıstan tüyeni jerge köterip soqtı, tüyeniñ moynı şıgıp/ öldi, Tülki turıp ayttı.

—Areke, siz demiñizdi alıp jata turñız, biz munıñ terisin/ soyıp bolğan soñ, habar beremiz, -deydi. Arıstan:

⁵—Sender jep koyasındar, -dedi. Tülki:

—Oybay, takısır, biz jemeymiz, -dedi. Arıstan:

—Bulay bolsa, jakısı, -dep jattı.

Bul (y)ekevi sayıp, pısaq ta joq, tisterimenen terisin jır/tıp jattı. Tülki turıp, kaskırğa ayttı:

¹⁰—Ay, kaseke, men bökse jağın soyayım, siz bas jağın soy/iñız, -dedi.

Kaskır tüyeniñ basın para-parasın şıǵarıp, tesilerin/ jırtıp, köz mayın şıǵarıp koydı. Tülki munı körip kaskırğa/ ayttı:

¹⁵—Ay, kaseke, siz bökse jağın soyıñız, men bas jağın/ soyayın, -dedi. Kaskır barıp bökse sin soydı. Tülki kaskırğa/ bildirmey tüyeniñ köz mayın oyıp jedi. Jéne kaskırğa ayttı:

—Siz aldıñǵı ayağın soyıñız, men art jağına barayın, -/dep, kaskır aldına aldanıp jatqanda, tülki iş mayın suvırıp/²⁰ jep koydı. Tağı da kaskırğa ayttı:

—Siz, soya turñ, men jügirip, arekeñe barıp keleyin, nağıp/ jatır (y)eken, -dep, jügirip ketti. Arıstan munı körip, jatқан/ ornınan türe kelip ayttı:

—Soyıp boldıñdar ma? -dep. Tülki ayttı:

²⁵—Soyıp boldıq, biraq men bir nérsege qarqıp keldim, -dedi. Arıstan:

—Neden? -de suradı. Tülki ayttı:

—Kaskır aytқан turmay, tüyeniñ köz, may, men iş/ mayın jep koydı, -dedi. Men osını sizge aytayın dep kelip/³⁰ edim, -dedi. Arıstan aşuvlanıp, aqırıp kaskırğa keldi./ Kaskır qorıqқанınan qaşa jöneldi. Arıstan kuvıp ketti. Bir/ kırdan kaskır men arıstan asıp körinbey ketkende, tülki tüye/niñ bar (y)etin bir şunqırğa süyrelep aparıp, kömip koydı./ Özi arıstanıñ artınan jügirip kete berdi. Arıstan kaskır/³⁵ kuvalap, şarşap kele jatsa tülki oğan qarşı jolıqtı. Arıstan/ tülkige ayttı:

—Qayda barasıñ? Tülki ayttı:

—Kaskırdıñ kesiri bérimizge de tiydi, -dedi. Arıstan/ ayttı:

⁴⁰—Nege? Tülki ayttı:

—Sender ketkesin, tüye türe kelip, “Men senderge satılmay/mın, mına qalıptarıñnan tübinde meni tölemeydi (y)ekensiñder”/ -dep terisin jalbıratıp işerin şubaltıp ketip qaldı, -dedi./ Arıstan:

⁴⁵—Qay jakqa ketti? -dep suradı. Tülki

—Osı kırdan asıp ketti, -dedi. Arıstan:

—Qap! -dep tüyeniñ jolına tüsip, kuvıp kete berdi. Tülki/ tamağın toydırıp alıp kele jatsa, bir jerde kaskır şarşap/(77)¹ (y)entigip jatır (y)eken. Tülki qasına jetip keldi. Kaskır tülkige/ urıstı: “Meni arıstanga şağıstırıp jürgen sen”, -dep/ Tülki:

—Meni de kuvıp jiberdi. Meni kim şağıstırdı? Kaskır/⁵ buğan manıp:

—(Y)Endi qayda barıp turamız? -dedi. Tülki

—Jüre ber, bir nérse tabamız, -dedi. Söytip (y)elewi kele/ jatsa, aldında bir jartı kuyriq jatır. Kaskır munıñ bir/ bélesi bar şıǵır dep, jeyin dese qorıqtı. Tülki ayttı:

¹⁰—Sen qorıqsan özim jeymin. Bügin bazar, bunıñ ne bélesi/ bar deysiñ, jurt bazarğa barğanda, kuyriq arzan bolğan/dı, arzan kuyriqtı köbirek alğan, ol üyine şavıp bara jatқан/da kayjıǵasına bos baylap, tüsip qalğan, -dep, tülki özim/ jeyin dep, kuvlıqpenen umtılganda, kaskır “özim jeymin” dep,¹⁵ kuyriqtı asap alsa, astında kaqpan bar (y)eken. Ol kaqpanğa kas/kır tüsti de qaldı, sonda tülki:

- Ay, kaseke, şaması sizdiñ (y)etiñizdi jeytin boldım ğoy, -/dedi. Kaskır:
- Ne ğılıp jeysiñ? -dedi. Tülki ayttı:
- ²⁰—(Y)Erteñ iyese kelse, seni körüp terindi soğıp alıp, (y)etiñ/di, tastap ketedi. Sosın men jemey kim jeydi, -dedi. Barıp tülki/ bir şuñkırğa tuğılıp jatiredi. Añşı kelip, kaskırdı körüp,/ terisin soyıp alıp, (y)etin tastap ketti. Ol ketkesin, tülki kaskır/diñ, (y)etiñ jep toyıp aldı. Onan qayıp kele jatsa arıstan/²⁵ kelip qaldı. Tülki munı körüp:
- Areke, qaydan kelesiz? -dedi. Arıstan:
- Men tüyedi taba almadım, -dedi, Tülki:
- Taksır, sizdiñ atañızdı körüp (y)edim, osı tavda añ avlap/ jüretin (y)edi, éli de osı tavdiñ, astında, jığar, andardı üstinen/³⁰ basıp alıp jeytuğın (y)edi, men sonı körüp turuvşı (y)edim, sonda/ arıstan ayttı:
- Qalayşa qarğıp alatın (y)edi? Mağan sen körset, men qar/ğıp köreyin. Tülki kuv ayttı:
- Sizdiñ tulğañız atañnan kem (y)emes (y)edi
- ³⁵Sonda arıstan keyin şeginip, jügirip barıp, jardiñ basına/ kelip qorqıp turdı tülki:
- Éy, areke, (y)egerde qarğıy alsañız jügirgen nusqañız ata/ñazğa uqsap tür, -dedi. Sol uvakıtta jardiñ astına bir kiyik/ kelip qaldı, arıstan soğan qarğıp ketti. Jerge barıp tüsip/⁴⁰ (y)edi, süyekteri külpara talqan boldı, sonda tülki kelip:
- Areke, bir jeriñiz avırıp qaldı ma? -dep suradı./ Arıstan ayttı:
- Süyekte sınbağan süyek joq. Tülki munıñ kıymıldavğa/ şamasınıñ kelmeytinin bilip, koñ, (y)etin oyıp jep jatır (y)edi. Son/⁴⁵ da arıstan aytadı:
- Éy, tülki, éyeli köz mayımdı jeşi. Tülki ayttı:
- Areke, nesine asığasıñ, quday buyırsa seniñ (y)etiñdi jey/tuğın boldım ğoy -dedi. Süytip arıstandı jene jep aldı./**(78)**¹ Süytip tülki kıstan şığadı. Bir küni tülki kele jatsa, bir böde/ne jorğalap baradı (y)eken, tülki şap berip bödeneni ustay aladı./ Bödeneye aytadı:
- Balalarıñdı tavıp berseñ, öziñdi qoya bereyin, -dedi/⁵ bödene:
- Balalarım ana qalıñ köktiñ işinde (y)edi, sol arağa barıp./ men bolıp şaqırsañ, balalarım keledi, -deydi.
- Jaraydı, -dep, bödeneni tistep, tülki qalıñ jöpke/ keledi.
- ¹⁰—Balapandarıñdı ne dep şaqırayın? -dedi. Bödene:/
- “Mañğıt” dep, qattı davıstap şaqır, -deydi. Tülki:/
- “Mañğıt”, -degende, bödene “avziña sañğıt” dep uşa/ jönelipti. Budan öşigip jürip, bir küni tülki bödeneni körüp/ jetip kelgende, bödene ağasıñ basına şığıp, qonıp/¹⁵ otırıptı. Tülki:
- (Y)E, bödene, ne bildiñ? Barlıq jan-januvar bir-birine qas/tıq qılmasın degen téñirden jarlıq keldi. (Y)Endi birev/ge-birev tiymeydi. Barlıq jan-janvir (y)endi bir-birimen dos bolatın boldı./ Jerge tüs, dostığımızdı bildireyik, -deydi. Sonda ağaşıñ/²⁰ basında otırğan bödene, boylap-boylap alısqa qaraydı. Jerde/ turgan tülki:
- (Y)E, bödene, neni körüp qarayıñ? -dedi. Bödene:
- Bilmeymin, alısta tört ayaktı birdeme kele jatır. Özi/ tıqır jündi, jarğaq kulak, moynında qarğısı bar, -deydi./²⁵ Tülki:
- Oybay, ol tazı şığar, -deydi. Bödene boylap qaray:
- Bolsa bolar -deydi. Tülki:
- Oybay, (y)endese, men qaşayın, -deydi. Bödene:

—(Y)E, (y)endi barlık jan-januvar bir-birine tiymeytin boldi/³⁰ degeniñ kane, nege kórkaşın? -deydi. Tülki.

—Oybay, kim biledi? éli de ol jarlıktı (y)esti(y) qoymağan tazı/ şıgar, -dep qaşa jönelipti.

ZALIM TÜLKI

Bir küni arıstan uyıqıdan jaña oyanıp, (y)esinep otırsa,³⁵ salıp urıp tülki keledi.

—Sélamatsız ba, arıstan ağa, édeyi izdep kel/dim, -deydi tülki.

—Jay ma? -dep suraydı arıstan.

—Arıstan ağa, sonav qardı tavdıñ ar jağında/⁴⁰ balbırıp turğan bav bar. Tavdan şığa beriste/ kök oray şalğın say bar. Sol saydıñ boyında mañırıp jayılp/ jürgen sansız köp qoy bar. Qasıñızğa biraz nöker (y)ertip/ alıp barsañız, şirkin-ay, şılka mayğa bir keneler (y)edik-av!

—Minaviñ aqıl (y)eken! -deydi, Qarnı aşıp otırğan arıs/⁴⁵tan. -Ol qoylarğa tezirek jeteyik. Qasıımızğa kim derdi alsaq/(79)¹ (y)eken? -Jürektiden jolbarıstı, bilektiden ayudı alayık,/ qaruvlıdan qaskırdı alayık! -deydi tülki. -Öñkey batırdıñ/ ortasında bir kórkaş ta kerek bolar, qoyandı da ala keteyik./

Arıstan tülkiniñ tilin aladı. Söytip, arıstan, jolbarıs,⁵ ayu, qaskır, tülki, qoyan joldas bolıp, saparğa şığadı. Keşke/ qaray ormanıñ aşıqtav bir alañqayına jetip, tünemekşi/ boladı.

Arıstan qantalağan közimen seriktesin bir şaldı da:

—A-a-a Qarnımız aştı qoy. Ne jeymiz! -dep aqıradı.

¹⁰Sonda tülki arıstanniñ aldıña kelip, qol quvsırıp turıp/ bılay deydi:

—Arıstan bizdiñ aqamız, aqamızğa kim tiysin! Ayu bizdiñ apa/mız, apamızğa kim tiysin! Jolbarıs bizdiñ jolım/ biy, , jolım biyge kim tiysin! Qaskır bizdiñ qaban biy, qaban biyge kim tiysin!/¹⁵ Tülki bizdiñ tümen biy, tümen biyge kim tiysin! Qoyan bizdiñ qoyımız,/ qoyımızdı soynız! Qarındar, aşıp otırğan añdar qoyandı/ tarpa bassaladı. Ol kün qoyandı bölip jep, “barımen bazar”/ desip jatadı da, (y)erteñine tağı da jol jüredi. Künimen al/martan jürip, keşke qonağa bir saydıñ basına kelip toqtaydı.²⁰ Arıstan tülkige qaray burılıp: “A-a-a... Qarnımız aştı, ne/ jeymiz?” -deydi. Tülki qol quvsırıp tura qalıp, bılay deydi:/

—Arıstan bizdiñ aqamız, aqamızğa kim tiysin! Jolbarıs/ bizdiñ jolım biy, jolım biyge kim tiysin! Qaskır bizdiñ qaban/ biy, qaban biyge kim tiysin! Tülki bizdiñ tümen biy, tümen biyge kim/²⁵ tiysin! Ayu bizdiñ qoñır qoy qoñır qoydı jık ta soy!/³⁰ Tülkinin sözün (y)estirimen jolbarıs ayudı alıp urıp, jévkem-/dey bastaydı. Törtevi ayudıñ (y)etine toyıp alıp uyıqtaydı da,/ (y)erteñine tağı da jolğa şığadı törtevi qas qaraya bir özenniñ jağasına kelip toqtaydı.³⁰ Arıstan tağı da üyrenşikti énine basadı: “A-a-a... qarnımız/ aştı, ne jeymiz?” -deydi. Sonda tülki ornınan uşıp turıp/ bılay depti:

—Arıstan bizdiñ aqamız, aqamızğa kim tiysin? Jolbarıs/ bizdiñ jolım biy, jolım biyge kim tiysin! Tülki bizdiñ tümen biy,³⁵ tümen biyge kim tiysin! Qaskır bizdiñ qasıımız bünin jeytin/ asımız.

—Tülki sözün ayaktasimen-aq, jolbarıs jarıp saladı. Uşevi/ qaskırdı jep alıp, uyıqtaydı. Tañerteñ, tağı da jolğa şığa/dı. Künimen jürip otırıp, keşke qaray bir tavdıñ (y)etegine/⁴⁰ keledi. Sol arada tünemekşi boladı. Uşevi üş jerge şoqşıyıp/ otıradı. Sol kezde déndegen arıstan tağı da tülkige qarap:/ “A-a-a... qarnımız aştı qoy, ne jeymiz?” -deydi. Tülki arıs/tanıñ ar jağına şıqıp, qol quvsırıp turıp bılay deydi:

—Arıstan bizdiñ aǵamız, aǵamızǵa kim tiysin? Tülki bizdiñ/⁴⁵ tümen biy, tümen biyge kim tiysin! Jolbarıs bizge jol azıq, bugün/ tañǵa mol azıq!

Osı sette arıstan aǵañ jolbarıstı bassaladı. Jolbarıs/ tıpırlavın qoyǵan kezde tülki de kelip, terisin sıpıruvǵa kiri/(80)¹ sedı. (Y)Ekevi jolbarıstı jep bolıp uyıqtaydı. Tañerteñ (y)eki/ dos arıp-talıp tav basına örmelep şıǵadı. Arıstan solıqtap,/ şarşap tursa, tülki bir biyik şıñnıñ basına kelip:

—Arıstan aǵa, tezirek beri keliñiz, -dep şaqıradı./

⁵—Ne bop qaldı?

—Tömende qaptap qoy jayılp jur.

(Y)Entigip arıstan jetedi.

—Kéne!

Tülki alaqanın şapalaqtap: “Jap-jaqın tur, éne key./¹⁰ Sekireyik kénekey, évp!” - degende, arıstan şıñnan sekirip/ kededi de tastan-taşqa soǵılıp, kızıl-jossa qan bolıp, ölip/ qaladı. Mını körgen tülki: “Arıstan aǵa, dos (y)edik qoy, ölimti/gindi qarǵa-qızınǵa jem kılmayın” terisin/ sıpıra bastaǵan (y)eken deydi.

¹⁵AYLAKER TÜLKI

Bar (y)eken bir kuv tülki jurttı qurtqan,
Jeydi (y)eken süyek-sayaq (y)eski jurttan.
Bir jılı tışqan joq bop aşığıptı
Tışqan avıp ketipti bükil sırttan.

²⁰Tülkiniñ tışqan kelmey méni bolmas.
Jese de süyek-sayaq qarnı toymas
Jemtigin qalǵan-qutqan men jeyin dep,
Qaşırǵa izdep kelip boldı joldas.

Qaşır:

²⁵(Y)Ey, Tülki, sen toyasıñ maǵan (y)erseñ,
Maldı da körıp-kelip şalıp berseñ,
Qarnım toysa qaljıñdap oynavşı (y)edim,
Oyınǵa ökpeleme şınǵa balap.

Jatamın aş künimde şabım jalap
³⁰Sol kezde kelip qalma janasalap
Toymasam turpayılav minezim bar
Oyınǵa ökpeleme şınǵa balap

Qaşırdıñ köndi-tülki ol sözine,
Oynaǵan şıdaymın dep minezine.
³⁵“Qarnım toysa boladı, oynay-aq ber,
Tamaq berseñ boladı tek özime.”

Bir küni tülki kördi Maldı barıp,
Qaşır bir qoy ékeldi süyrep alıp,
(Y)Ekevi jemtiktesip toyǵannan soñ,
⁴⁰Oynaydı érdi-berdi asır salıp.

(81)¹ Kaskır tura jügirse közi jaynap,
Tülki (y)erkelep jatadı aġataylap.
Üstine alıp soġıp avnaġanda,
Kaladı azar janı “a, Kūdaydap.”

⁵ Oynaydı alıp soġıp kıykıldatıp,
Kūstırıp jegenderin ŗykıldatıp.
Siresken öne boyı kara katır,
Üstine toyġanınıñ, iñkiltadıp.

Oylaydı tülki bir kün érbir oydı,
¹⁰ Bul kaskır ösirmeydi bizdiñ boydı.
Jegenimdi jelkemnen aldı sıġıp,
Kūrısın bergeni de jemtik koydı.

Oylaydı sonda tülki neteyin dep,
Kaskırdan keġimdi alıp keteyin dep,
¹⁵ Kaskırdı öz közimşe öltirerlik
Bir ayla (y)endi buġan (y)etegin dep.

Bir küni tülki ŗıktı döñge ŗavıp,
Jemtigin semiz jılkı aldı tavıp,
Karasa kazġak ura, jer kaġpan bar,
²⁰ Koyıptı ŗöp-ŗalamen betin javıp.

Kūvandı sonda tülki ordı körip,
Kaskırdı örtip koldı ġabar berip.
Semiz jılkı jemtigin körgennen soñ,
Avızdı kökjal kaskır saldı kelip.

²⁵ (Y)Ekevi (y)eki jaġta jür juhsıp,
Toyuga (y)ekevi de kaġm kılısıp.
ŗegingende (y)ernevin basıp ketip,
Uraġa kökjal kaskır ketti tūsip.

Uranı sonda tülki jaġalaydı,
³⁰ Arsıldap, Mazak kılıp abalaydı.
Tıyıŗtık bermevŗi (e)diñ, batırım dep
Kaskırdı sonda tülki tabalaydı.

“Karagım, alay deme, Kıldım tévba,
ŗın tastap ketesiñ be meni javġa,
³⁵ ŗıġarmasan uranıñ avzınan ket,
Küydırıp ala berme köp mazamdı.”

“Aytasñ eli buyrık boska şatıp,
Ögeli öziñ kazır orda jatıp,
(82)¹Tipti körmey ketpeymin ölgeniñdi,
Ölgedi öziñ kazır orda jatıp.”

“Olay deme, karağım, keş jazamdı,
Aytasañ da tartım ğoy men jazamdı,
⁵Şığarmasañ, uranıñ avzınan ket,
Küydrip ala berme köp mazamdı.”

“Aytasñ eli turık boska şatıp,
Ögeli öziñ kazır orda jatıp,
Tipti körmey ketpeymin ölgeniñdi
¹⁰Soyğanıñ bar terindi tırjındatıp.”

Kaşırğa sonda tüsti aqır zaman,
Tabası ölimnen de boldı jaman.
Şokıyıp añduvında tülki otırsa,
Kuyırğı salbraydı oyğa taman.

¹⁵Kuvandı sonda kaşır sonı körip,
Jarmastı sol kuyırkka şapşıp kelip.
Tülkini or tübine ala tüsti.
Kudayım kaşırğa da kezek berip.

Aytadı sonda kaşır: “Tülki, şıraқ,
²⁰Ayta ğoy ı(y)manıñda jıldamıraқ.
Özimnen burın seni öltireñin,
Köre almay ölgenimdi kettiñ biraq.”

“Énşeyin aytıp (y)edim qaljıñ kılıp,
Jumıstı bitirip (y)em süytip jürip.
²⁵Seni uradan şıgarıp alayın dep,
Bir uzın ékelip (y)em tal sındırıp.”

Tülki nalıp aytadı qattı sózin,
Kaşır nalıp tigedi (y)eki közin:
“(Y)Endi şıgaruvdan ayda barma
³⁰Tal taptım dep aytpadıñ nege öziñ?”

“(Y)Endi oylanbaқ orını osı arada,
Örmelep osı aradan turıp qara.
Töbeñe şıgıp alıp sekireyin,
(Y)Ernevge ilikpes be (y)ekem men bışğağa.”

³⁵Kerilip bar élinşe kaşır turdı,
Tebesinde örmedep tülki jürdi.

Töbesine şığıp ap sekirgende
(Y)Ernevge (y)eki ayağı tuvra ilindi.

(83)¹Jöneldi sonda tülki şığıp alıp,
Artına karamaydı kayta oynalıp,
Urada kaskır şirkin kale berdi
Şıgar dep (y)endi meni taldı salıp.

⁵Sonımen tülki ketti kaskırdı aldap,
Kaskır kaldı öz kolın özi şaynap.
Tübinen toblıgınıñ izdep jürüp,
Bödeneni ustap aldı tülki karmap.

Bödene ayttı: “Éy, tülki, ne dep jeysiñ,
¹⁰Bir yıs jün jegendi tamaq deysiñ,
Mına jerde birtalay jemtik jatır
Döñ asıp izdemeysiñ (y)erinesiñ.”

Qara bul bödeneniñ kuvlıgım kör,
Bizdi aldamaq senderge birtalay jer.
¹⁵(Y)Egerde aytқан söziñ beker bolsa
Balañdı uyadağı kepilge ber.”

Bödene kepil berdi tört balasın,
Bosatıp ol bödene aldı basın.
“Aldıñnan men uşamın, jügir de otır,
²⁰Jemtikke toygızamın ne kılasiñ.”

Aldanıp bul tülkini qara bastı,
Bödene burın kelip bir döñ astı.
Döñeske tülki kelip şıqqan közde,
Bir tazı jalandağan aralastı.

²⁵Jöneldi sonda tazı kuvıp alıp,
Ayızdı éni salıp, mine salıp.
Adımın jüyrik tazı aldırısın ba
Bas saldı kök jelkeden bir-aq şalıp.

Mıqtı kaskır, aylaker tülki qayda,
³⁰Aldampaz paqımsız kimge payda,
Sol jerde tülki de öldi, kaskır da öldi,
Bödene aman kaldı ol bir sayda.

Küş qanday, ayda qanday, kömek qanday,
Jigitter behim (y)etip munı da oyda.

(84)¹AYLALI TÜLKI

Bir küni bir tülki özenniñ jağasimen kele jatıp:/ “Köldegi balıqtardı qalay alıp jesem (y)eken?” -/dep oylaydı. Tülki osını oylap jan-jağına qarasa,⁵ özennen ağıp kele jatқан bir böreneni, böreneniñ/ üstinde otırған (y)eki şağalandı köredi.

—Sizder munda ne istep jürsizder? -dep/ suraydı tülki şağalalardan.

—Balıq avlap jürmiz, -deydi şağalalar.

¹⁰—Meni joldastıqқа alasıñdar ma?

—Jaraydı, sekir, -deydi şağalalar tülkige.

Tülkige kabaқта turıp suvdağı börenege sekirgen (y)eken, qalkıp/ kele jatқан börene tülkiniñ (y)ekpinimen batıp ketkende şağala/lar uşa jönelipti.

¹⁵Tülki suvğa batar-batpas bolıp böreneni qayıq kıp öziniñ/ kıyırığına:

—Sen, kıyırık, (y)endi buran bolasıñ, ayağım, sen (y)eskek bola/sıñ! -deydi de tülki dayar qayıqpen jüzip jüre beripti.

—Birak tülki kıyırığına “bélen jaqқа burıl!” dep aytuvdı/²⁰ (y)eskermegen (y)eken, son betirde ağıspenen ülken teñizge kelip, sonan/ ağa-ağa teñizdiñ ortasına qaray ketip, (y)eşqaydan suv jağasın köre/ almaptı. Tülki (y)endi qalay qaray jüzetinin bilmey dağdarıp/ turğanda alduran iytbalıq kezdesipti.

—Qayda barasıñ, tülkim? Sen adasıp bara jasırsın göy,²⁵ (endi) sağan qarakқа şıǵuv kıyım bolar, -deydi iytbalıq.

—Qayda jürgenimdi özim biletin şıǵarmın, “tenizde jirt/kiş ayuvan bar ma (y)eken, bileyiñi” dep şıǵıp (y)em. Üytkeni/ uzın kulak habar teñizde senen başka ayuvanattı köre almadım, -deydi tülki./

³⁰—Qoy, tülkim, olay (y)emes, bizde jirtkiş ayvanattar köp/ iytbalıq, morj jéne kıytter bar, -deydi iytbalıq.

—Jok, onıñ beker. Men öz közimmen körmey buğan nanbay/mın. (Y)Eger sender köp bolsañdar kaz-qatar tizilip suv betine tura/ qoyıñdarşı, men öz közimden körip, sanan şıǵayın, öytpeyiñse/³⁵ tipti senbeymin, -deydi tülki.

Tülkini “nandıramız” dep iytbalıq bitkeniñ, béri suv betine/ şıǵa bastadı.

Morj ben kıytter de osı kezde suv betine şıǵıp jatadı. Tülki/ olardıñ üstine şıǵıp aldıp öziñse:

⁴⁰—Bir iytbalıq, (y)eki iytbalıq, uş iytbalıq... bir morj, (y)eki/ morj, uş morj... bir kıyt, uş kıyt -dep sanay beripti./ Osılarıñ üstimen jurip otırıp teñizdin jiyegine şıǵıptı da,/ iytbalıq tarğa aykay salıptı.

—Sen as aytıñ, iytbalıq teñizde añqav jirtkiştar köp.⁴⁵ Senderden teñizge köpir saluvğa da boladı/ (y)eken, (y)endi qayda jür/sender de aman bolıñdar, men tınıǵamın, -deпти.

(85)¹ Tülki tonın şeşip alıp, kuvraylarğa ilip keptirivge qoyadı/da, kıyırığın bir tastıñ üstine salıp qoyadı.

Öziniñ bir közin aladı da, butaqқа ilip qaravılğa qoyıp/ oğan:

⁵—Meniñ tonımdı (y)eşkim alıp ketpesin, kıyırığımda (y)eşkim/ urlamasın, -dep tapsıradı da, rahattanıp kün şuvakқа jatıp/ uyıqtap qaladı

Tülki uyıq tağan kezde (y)eki savısqan uşıp keledi de butaqta/ ilüvli turğan közdi körip: “Osı jan-jaktı körip tur-av” dep/¹⁰ oydaydı. Aqırında ne bolsa da deydi de közdi ala qaşadı./

—Uykısı qağannan keyin tülki oyanıp, tanın kıyip, kıyırığın/ özine japsırıp alıp közin ilip qoyğan jerine kelse, közi jok./ Olay qarap bilay qarap közin taba almaydı. “Bul

kalay? Men/ onu karavilğa koysam, ol özin urlatkanına jol bolsın. Kap./¹⁵ (y)endi mağan tağı köz izdev kerek boldı -ay, a! Barsın, özin arla/tıp jürgen köz mağan kaybir karavılşı bolıp jarıtağı” -/deydi de tülki ormanğa karay jürüp ketedi. Jürüp kele jatıp/ kalın karakatka kez boladı. Birevin julıp alıp köziniñ ornına/ salıp, jan-jağına karağan (y)eken. Közi (y)eş nérse körmepti. Onı/²⁰ alıp tastap kele jatsa, kalıñ jiydekke kez boladı. Onıñ/ birevin alıp köziniñ, ornına salıp jan-jağına karağan (y)eken,/ onımen de (y)eş nérse köre almaptı. Jiydekdi de alıp tastap tağı/ jüredi, süytip kele jatıp ayda joқта muzdıñ bir sınıgın/ tavıp aladı da közine saladı. Muz éri taza, éri aşık bolğan/²⁵ dıktan jan-jağındağısın jaqsı körsetipti. Bугan tülki kuva/nıp, “apıray, mına közim burınğı közimnen éldeqayda artıq/ boldı-ay” deydi. Biraq tülkiniñ bul kuvanışı uzakka barmaydı./ Birazdan soñ muz (y)eriy bastap, (y)erigen suvı Tülkiniñ betine tam/şılav beripti. Süytip kele jatqanda aldınan kaskır men ayu/³⁰ kezdesip:

—Tülkim, nege jılaysıñ, kim renjitti seni? -depti.

—Karnım aşkandıktan jildaymın, -depti tülki. Kaskır/ men ayu onı ayap tamak berip, (y)ertip ketipti. Tülkige sol kerek/ (y)edi. Tülki (y)endi Tok jüretin boldı. Üytkeni ol aylanı köp bileği./

³⁵ARAM TÜLKI JAYINDA

Erteđegi zamanda bir tülki, bir kulan, bir savıskan/ uşevi dos bolıp, joldas boladı. Bir-birine jaman/dıq oylamaska ant aytıp, şarttaradı. Söytip jür/gende, bir küni kulan tuzakka tüsip, şark urıp bosana/⁴⁰ almay, ölemin-ay dep korkıp, tülki men sayıskan/ dostarına qarap "(y)el-jurt, lajdarıñ bar ma?" -dep,/ jaltak-jaltak qarap jılağan soñ, tülki tuzaktı/ kıymak üşin kulanniñ kasına tamam keledi. “Osı kulanniñ/ ölse (y)etin jeyin, tuzaqşı soysa işek-qarınların tastaydı goy./⁽⁸⁶⁾ Muniñ dostıgınan magan (y)eti tetti goy” dep taytadan aram/dıq oylap, bir butaga barıp kulanniñ ölgenin baykap buğıp/ jata berdi.

Savıskan munı körıp kulanga kelip, bilayşa dep aqıl/⁵ ayttı: -Kulan dosım, meniñ tuzak jibin kıyyatın kuvatım joq,/ öziñ bilesin, -deydi, -Mına tülki tisimen şaynasa (y)edi, ol seniñ/ dostıgınan (y)etiñdi tetti körıp anav jerde jatır.

(Y)Endi bir aqıl aytayın: “Osı tuzaktı salğan adam kelgende/¹⁰ şınımen ölgendey bolıp kı(y)mıldamay siresip jatıp kal. Tuzak/¹⁰şı seni bavızdarda tuzaktı moynıñnan ağıtadı. Sonda tura/ kaşsan, kolimen ustay almay kaladı. Kutılıp ketesiz” -/deydi. Kulan munı aqıl körıp, aytkanıday siresip jattı./ Tuzaqşı kelip kördide, aram ölip jalır (y)eken dep pışağın/ kolına alıp tuzaktı ağıtkanda, kulan julkıñıp tura koştı./¹⁵ Tuzaqşı apır-topır oybay salıp, moynındağı miltığın/ julıp aldı da, kulanniñ ketken jağına karay miltığın/ basıp kalğanda, kulan tülki jatқан jaqpen kaşқан (y)edi, kulan/ uzap ketip, miltıqtıñ oğı butanıñ tübinde buğıp jatқан/ tülkige tiyip, ökpesinen oq ötip, tülkiniñ jahı şığıp. kıyırğı/²⁰ köterilin bulay (y)etipti. Tuazqşığa tülki olja bolıp ketipti./ “Kim oylasa doska kas, basına tiyer tas” degen maqal sonan/ kalğan.

TÜLKINIÑ KAYRAVI

Bir kaskır jortıp kele jatsa, aldınan bir (y)elik/²⁵ şığıp, kaskır sonı kuvıp kele jatqanda bir arğa kez/ kelip, (y)elik attap ötip ketipti. Kaskır orğıy almay/ kalıptı. Söylip turğanda kaskırdıñ dosı kuv tülki/ jağılıp. “ne kılıp tursıñ?” -depti. Kaskır: “Bir/ (y)elik kuvıp osı orğa kelgenimde ol qarğıp, men/³⁰ öte almay turıp kalıp turmın”, -deydi, Sonda/ tülki:

—Öziñiz arıstanday basıñız ben butı sıydiyğan (y)elik qurı/ attay almağanıñız layıq pa? -dese, qaskır qordanıp, ıza/ bolıp attaymın dep beli mertigip ölip, tülki dosına azıq/³⁵ bolıptı.

(87)¹ TÜLKİNİÑ AYLASI

Bir küni timiskilenip jürgen tülkiniñ tusınan ötip bara/ jatқан qaskır:/

—Ov, tuvışkan, émén-esen jürsiñ be? -dep, éri/⁵ qaray kete barıptı./

Tülki sonda qaskırđıñ soñınan qarap turıp:/ "Buniñ mağan qalaysa işi-bavırı (y)eljirey qaldı?.../ Al men bolsam onıñ jar-japsarın surağan sda/ joqpin. Qoy, uyat bolar. Odan keşirim surayın da, dostasıp/¹⁰ alayın. Qavqarlı avsar ğoy, seniki jön, qaytpas qaysarsıñ/ dep jürip, tapқан jemtigin/ bölisip jeyin", -dep oylaydı.

Sonan son tuvra jügiredi de, qaskırđıñ soñınan quvıp jetip:/

Qaseke, sen renjime mağan, bir oyğa şomıp ketip, seni/ bayqamappın. Éri taman barğan soñ, menimen amandaskan kim/¹⁵ boldı (y)eken dep, artıma burılısam, özindi kördim. Mağan ökpeleme./ aldıña kelip turmın ğoy, kemir, -dep jallalaqtıptı./

—Ov, tülkişek, sen soñşama kişipeyil me (y)ediñ, -depti/ qaskır jaldırap. -Nege ökpeleyin, olay oylama./

—Qaseke, yendeşe budan bılay jigi ayrılmaytın dos/²⁰ bolayıqşı, -dep ötinipti tülki./

—(Y)e, qalasañ dostasayıq, -depti qaskır könildenip./

Söytip, qaskır men tülki tös qağısıp dostasıptı da, jupta/rın jazbay jüretin bolıptı. Qaskır azıq tavıp kelse, (y)ekevi/ bölisip jeydi. Al tülki aña şıksa, tük tappay bos qaytadı/²⁵ (y)eken. Bara-bara buğan qaskır iştey kınjıla bastaydı./

Jaz şığa tülki üş küşik tavıptı. (Y)Endi qaskırđıñ jemine/ tülkiniñ küşikteri de ortaqtasadı. Sondıqtan buğan qaskırđıñ/ küyiniñ jürgenin tülki de sezedi./

Bir küni jem izdevge şıgıp bara jatıp, tülki küşikterine:/

30—Men özek jalğaytın birdeñe tavıp keleyin, sender men/ joқта qaskır kele qalsa, (y)esikti aşpañdar! -dep (y)eskertip ketedi./

—Aşpayıq, aşpaymız! -deydi küşikteri./

Tülki ketken soñ biraz uvaqıttan keyin qaskır ketedi de./ (y)esikti qağadı./

35—Aşpañdar (y)esikti, -dep davıstaydı. Tülkiniñ küşikteri:/

—Üyde apam yok! -dep, aşpay qoyadı. Qaskır birazdan/ keyin qayta aynalıp kelip, tağı da (y)esikti qağadı. Sonda da/ tülkiniñ küşikteri (y)esikti aşpaydı. Qaskır aşuvğa bulğıp:/

—Aşpañdar (y)esikti! -dep aqıradı. Sonda da tülkiniñ küşik/⁴⁰teri könbeydi. Ébden zıǵırı qaynağan qaskır tabaldırıqtıñ/ astın tırmalap qazıp, işke kirip keledi de, tülkiniñ (y)eki küşigin/ ustap alıp jep ketedi. Al bir küşigi inniñ tübine, qaskırđıñ/ tumsıǵı batpaytın bir quvışka tıǵılıp, aman qaladı./

Élden uvaqıtta tülki kelip:/

45—Zorğa taltım -av as bolar birdeñeni. Éy, küşikterim, qay/dasıñdar?... -dep davıstaydı. Ékelgen jemtigin jayıp qoyadı./

Jalğız qalğan küşigi quvıstan şıgıp:/

(88)¹—(Y)Eki serigimdi qaskır jep ketdi. Men tükpirdegi quvışka/ tıǵılıp, aman qaldım, -deydi bozdap./

—(Y)Ekevin de jep ketti, -deydi küşigi kaytalap./

Sonda tülki:/

⁵—Oy, sorlı basım -ay, kayran bozdahtarım ay! -dep,/ bozdaptı, davistap zar (y)eñirepti. Biraz jılap, öksigin başkannan/ keyin: -(Y)Esikti nege aştıñdar? -dep, jalğız küşigine akıra/dı.

—Kaskır (y)eki ret keldi. Biz aşpay koydık. Sonan soñ ol/¹⁰ tabaldırıktıñ astın kazıp kirdi. Oğan biz ne istey alamız?! Kolina ilingendi bas saldı, -dep, küşigi anıñm aytadı./

—Olay bolsa, (y)endi sen saķ bol, -deydi de, tavıp kelgen/ (y)etin qazanğa salıp, küşigin jumsaydı./

—Men kamır ileyin, sen barıp kaskırdı tamaķķa şaķı/¹⁵rıp kele ğoy./

Küşigi kaskırğa baradı/

—Kaseke, sizdi apam as işsin dep şakırıp jatır, -deydi./ Kaskırdıñ barğısı kelmey, kıpaķtaydı:/

—Jumısım köp (y)edi, bara almaymın.

²⁰—Jürıñız, apam bir qazan (y)et asıp koydı, sizdi tosıp/ otır, -dep, tülkiniñ küşigi de ketpey turıp aladı. (Y)Ettiñ/ atın yestigen soñ kaskır:/

—Koymadıñ, ğoy, jür (y)endeşe, -dep, tülkiniñ küşiginiñ/ soñınan ileseği/

²⁵Kaskır kelgenşe tülki töriniñ töbesinen tereñ or kazadı da./ işin kıp-kızıl şoķķa toltırıp, üstin kiyizben javıp tastaydı./ Özi konaķ kütken bop otıra beredi. Kaskır (y)esikten kirgen kezde:/

—Qane, kaseke, törge şıǵıp otır jayğasın. Men dastar/kan jayayın, -dep, küşikterin izdegen-izdemegenin sezdirmepti. -/³⁰ Biraz (y)et tavıp kelip yem, qazanğa salıp koydım. Men kelsem,/ mına balam jalğız otır (y)eken. Elgi yekevin oynap ketti deydi./ Qanda barar deysiñ, keler. Biz tamaķ işe bereyik./

Tülki sapıldap söylep, avız jappaydı./

"Küşikteriniñ qayda ketkenin eli bilmeydi (y)eken ğoy. Mına/³⁵ balası korıķķannan aytpağan şıǵar", -dep oylağan kaskır/ alşañday bası, törge qaray betteydi. Törge şıǵıp, otı/ra bergende, orğa kulap tüseği. Lavlap turğan şoķ örtey bastaydı./

—(Y)Eki bozdağımđı sen jep koydıñ, -deydi tülki töbesinen/⁴⁰ tönip, -(y)endi jalğızımđı jutpaķsıñ ğoy, aram!/
—(Y)Endigeri tiyispeymın, köketay! Dos yedik qoy, -dep jal/barımadı kaskır. - Şıǵarıp alşı mına tozaķtan./

—Örten, örten, -dep qarķ-qarķ külipi tülki. Kaskır/ şoķķa küyip, sıraǵınıñ taramısı tırısıp, toban ayak bolıp/⁴⁵ qalğan soñ, tülki şıǵarıp aladı./

—(Y)Endi kaytıp jan bağamın! -dep bozdaptı kaskır./

—Qarşa qastıķ isteseñ de, dosım bolğan son janım aşıp,/ şıǵarıp alıp otırmin, -depti tülki ayağansıp. -(Y)Endi (y)emin de/(⁸⁹)¹ aytayın. Anav tavdıñ bökterinde oşağan öledi. Soğan barıp/ avnasañ, kulan taza jazılıp ketesiñ./

Kaskır sümeñ qaǵıp, tavğa keledi de, oşağanğa avnay bastaydı. Söytse, tiken öne boyına iynedeıy qadalıp, odan beter janın/⁵ közine körsetedi. Zıķısı şıķķan kaskır tülkige qayta kelip,/ munın şağadı jalbarınıp./

—Tüke, kömektes! (Y)Endi kayttım, ene boyım qan-josa boldı./ Kaskırdıñ zarın tıñdap turğan tülki:7

—Ol (y)em bolmasa, anav tuzdı kölge barıptus, sol jarañdı/¹⁰ şıyratadı, -dep keñes beredi./

Janın koyarda jer tappağan ƙaşır kölge ƙaray jügiredi/ jetip kelip, tuzdı kölge tüsken (y)eken, öne boy odan beter duvıl/dap, aƙır azappen ölipti./

Söytip, tülki ƙaşırardan kegipti./

(89)¹⁵TÜLKİNİN KÜLKİSİ

(Y)Elpeñdey jügirip kele jatƙan tülkiniñ sıyrağı sarı/şunaƙtıñ inine türip ketip, keptelip ƙalıptı. Ƙoñşa/ évrelese de, ƙayba tartıp şığara almaydı. İninde/ jatƙan sarşunaƙ suğınıp turğan tülkiniñ tabanın/²⁰ ƙıtıƙtay bastaydı. Ƙıtıƙƙa şıday almağan tülki/ özinen-özi irjañdap, küle beredi. Söytip, külip/ turğanda ƙasına ƙaşır keledi,

—Oy, tüke, nege küle beresiñ, ƙanday ƙızık kördin? -dep/ suraydı tañdanıp.

²⁵Sonda tülki:

—Élemde bolıp jatƙan ƙızıƙtı körseñ, seniñ de işek-sileñ/ ƙatar (y)edi, -deydi irjilaƙtap.

Bugañ ƙaşır nanıp ƙaladı da, sol ƙızıƙtı közimen körgisi/ kelip intığadı.

³⁰—Ƙane, ƙane, mağan körsetşi! -dep jalınadı.

Tülki ƙılmañday ƙaraydı ƙaşırğa.

—Ol üşin mına tesikke ayağındı tığıp, tuvra ƙarsı aldıñ/nan köz almay ƙarap turuvıñ gerek.

—(Y)Endeşe bilay tur! -dep, ƙaşır ƙıymelep kep, tülkiniñ/³⁵ ayağın innen suvırıp aladı da, öziniñ juvan tükti sıyrağın suğıp/ jiberedi.

Munı körip, indegi sarşunaƙ oylanıp ƙaladı. “Jaña ƙıtıƙtap (y)edim, sonda da ketpey ƙoydı. “(Y)Endi munı suƙpastay ƙı/layın”, -dep, ƙaşırardıñ öƙşesin kemire bastaydı.

⁴⁰Ƙaşırardıñ janı közine körinip, tülkige jalınadı:

—Ƙutƙara gör, dosım!..

—Düniye kezek degen osı, öziñ, maldı ƙalay jeymi(y)eñ, (y)endi/ seni de birev sıyrağıñnan kemirip körsin! -dep, kete beripti/ tülki aldı-artına ƙaramay.

(90)¹SAZAYIN TARTƘAN TÜLKİ

İlgıy da zébir köre bergen soñ, ormannıñ bir serisi (y)edi/ ğoy dep, bir tavıƙ ayuga arız ayla baradı da, tülkiniñ zorlığın bayandaydı.

⁵—O, aynı ƙarıyya, -depti jalañ, téjisi jelibiregen/ ƙopaz tavıƙtar atınan söylep. -Zalım tülki bizge/ kün körsetetin (y)emes. Odan baska bizge (y)eşkim de tiyiş/geydi. Sum tülki urlanıp keledi de, tün işinde ƙı/rıp ketedi.

¹⁰Ayu arız ayƙan tavıƙtarga tesireye ƙarap turıp:

—Tülki me?.. -dep, ƙaytalap suraydı. Ƙoraz ƙulşına/ pastaydı.

—Iyé, tülki sum!..

Ayu sol arada tülkini şaƙıstıp aladı. Ƙarsı aldında jıl/¹⁵ mañdap turğan tülkini:

—Sen tavıƙtardı nege azapƙa salıp jursiñ? -dep tergey/ bastaydı.

Ayudıñ tüsi suvıp ketken (y)eken. Özine bir péleniñ jabışƙanın/ işi sezgen tülki ƙuyriğim bulğandata, méymöñkelep:

²⁰—Ayujan-av, meniñ oylaanım seniñ ƙamıñ ğoy, jambasıña/ tas batpasın dep, tavıƙtardıñ jüninen sağan mamıƙ tösek pen/ mamıƙ jastıƙ ézirlep jürmin, -dep, ƙalığına

kısa kelgen/ bir mamık jastıktı ayudıñ şıntağına tösey koyadı. Ayudıñ/ kabağı jadıray bastağanın baykap, tavıktardıñ, özin söge/²⁵ jöneldi:

—Bular mundaydı oylavşı ma (y)edi? Meni jamandan, arız/ aytkandı ğana biledi.

Budan keyin tavıktar dar ayta almay, ünsiz jer şukıp qala/dı. Ayu mamık jastıqqa şıntaktay jatқан қуыı tavıktarga/³⁰ nemқuraydı nazar saladı.

—Sender jala javıp jur (y)ekensinder. Bara berinder! (Y)Endi/geri birevdi jamandap, meniñ aldıma arız aytıp kelüvşı bolmañ/dar! -dep, tavıktardı kuvıp tastaptı.

Sorı қayнаған tavıktar (y)endi “қaysar (y)edi ğoy, zarımız/³⁵dı ugar” dep, қашırға барıp, түлкiniñ üstinen шағım jasadı.

—Kaseke, -deydi tavıktar jabıla şuvlap, -arızımızdı/ tuñdaşı...

—Kane, aytıñdar, -depti қашır ıqılaspın.

⁴⁰Sonan soñ elgi қopaz söz bastaydı:

—Tülki sum bizge күн көрsetpeytin boldı. Sondıqtan senen/ kömek surap kep turmın.

Tavıktardıñ muñına (y)eltigen қашır қaharga minip, түлкini/ шақırtıp aladı da:

⁴⁵—Sen mına tavıktardı nege jebirleysiñ? -den aşuv/ шақıradı.

—O kaseke, bosқа kijinbeñiz, -deydi sonda түlki japal/(91)¹dap. -Meniñ oylağanım seniñ қamiñ ğoy, Jambasıñnan sız/ ötpesin dep, mamıqtan jastıq jasadı (y)edim.

—Osını aytadı da, bir jastıqtı қışkırdıñ jambasına/ tösey saladı. Jup-jmsaq jastıqtı қastır:

⁵—Oy, mınaviñ tabığan aқıl (y)eken-(y)ey, -dep қuvanadı./ Sonda:

—Mına шақша бас, қuvşıқ шеке қuvlar munday isti oylavşı ma (y)edi, -dep, түlki tavıktarga ojıraya қaraydı.

Қашır mamık jastıqtıñ üstінде otırıп, tavıktarға/¹⁰ sirkildej jöneldi:

—Naқaq birevdin üstinen ağıз aytasıñdar, e! Қurtıñdar/ közderindi, şuybut aқımaқtar! Tülki neni bolsa da aқılmen is/teydi. Budan bılay arız aytatın bolsandar, jilınşıкterindi/ шағамın!

¹⁵Arızdarı ötpegen tavıktar қasiret şegip, қattı munға ba/tıptı. Endi ne amal jasaymız dep ollap, tünimen uyқы көr/mepti.

Erteñine alañğasarға jol bermeytin édi (y)edi ğoy dep, töbet/ke arız ayta barıptı.

²⁰Töbet tavıktardıñ muñın tındap bolğan soñ:

—Men anıқтайын, -dep түлкini izdevge қамданadı. Dolanı/ közip, özden жүrip, түлкini tavıp aladı da teksere bostaydı./ Sonda түlki:

—Oy, sıрттанım, -av, men seniñ қamiñdı oylap жүr (y)emes/²⁵pin be? -deydi. Buğan töbet таңdana қалadı:

—Қалайша meniñ қамımdı sen oylaysıñ?

—Sen қашан kelseм қорanıñ şetinde түmsiğıñdı şabınaña/ тігіп, бүкtelesip de jatasıñ. Sondıqtan jambasıña tas bat/pasın, astıñnan sız ötpesin dep (y)edim, -dep, түlki bir mamık/³⁰ jastıqtı usına beredi. Teber түлкiniñ қuvlıғın seze қoyadı:

—É, meni osımen aldamaқsın ba? -dep ақıradı da, jas/tıққа қaramastan öziniñ serikterine:

—Kane, meniñ adal serikterine, -depti, tanaday көк төber/ pen aқ төs iyтке. -Mına sumdı adam ayağı baspaytın aydalaға/³⁵ kuvıp tastandar. Éytpese tavıqtıñ (y)etin özi jep, mamıqtarınan/ jastıq jasadı, tağı da birevlerge jaғınıп жүrer.

(Y)Eki iyt түlki iyttiñ (y)eki jaғına şıғıp alıp, қavmalay қuvadı da,/ şöl dalaға aydap tastaydı.

⁴⁰Sodan bılay tülki iyttiñ davısı (y)estilgen jerge mañaylamay,/ şöl kezip, avlak jüredi (y)eken.

Töbettiñ özderine körsetken édil qamqorlıgınıñ arqasında/ taviqtar tülkiniñ azabınan qutılıptı. Söytip, beyqam ömir/ sürip, jumırtqa salıp, balapan şıǵarıp, ösip-öne beripti./⁴⁵ Töbettiñ mañınan ketpepti.

Töber küni büginge deyip taviqtardı tülkiniñ, qaskırdıñ/ jéne baska jirtkıştardıñ jébirlevine jol bermey, meyirim/men qorǵan keledi (y)eken. Avlada taviqtar şubırıp jürse de/ iyterdiñ tıymeýtini sodan desedi.

TÜLKI, QARATORǴAY JÉNE QARǴA

Qaratorǵay bir kişkene qayıńǵa uya salıp, balapan/ şıǵaradı. Bir uvaqıtta balapandarı ülkeye bastay/dı. Birde qayıńnıñ qasınan ötip bara jatqan tülki/⁵ bıyıktegi uyanı köredi. Biraq boyı (y)etpeytin bolǵan/ soñ, qaraterǵaydı aldap soguvdı oylaydı.

—Jurttiñ béri (y)eginin (y)egip bitirdi, -deydi/ tülki. -Meniñ soqam sınıp qalıp (y)edi, sonı jön/devime kerek-mına qayındı kesemin.

¹⁰—Kesne, -dep jalbarınadı qaratorǵay, -baladandarım/ éli uşa almaydı, qayda qoyamın olardı?

—Olay bolsa baladandarınıñ birevin ber?

Qaratorǵay oyǵa şomadı. Ne istev kerek? Berse qaysısın/ beredi? Qay savsaǵındı kesseñ de béribir-janıña birdey/¹⁵ botadı.

Sol araǵa qarǵa kelip qaladı da:

—Qonıqpa qaratorǵay, -deydi, -tülki qayındı kese al/maydı. Kesetin Balta-şoti da joq.

—Meniñ baltam mınav, -dep, tülki quyrıǵın bulǵañ/²⁰datadı.

Onımen tük te istey almaytının qarǵa biledi.

—Qane, kese qoy, (y)endeşe...

Qıvlıǵın ötkize almaǵan tülki (y)endi qarǵaǵa öşigedi. Bir küni/ tülki kişkene tömpeşikke şıǵadı da, tört ayaǵın kökke sereytip,²⁵ jata ketedi. Qarǵa ölgen tülki (y)eken dep, qasına kelip, şoqıy/ bastaydı.

—Aqılǵoyım, tüstiñ be qolǵa? -dep, tülki şap berip ustap/ aladı. -Qazir sazayındı tastıqzamin.

—Bir ötiñişim bar: aǵayıma istegendi istey körme, -dep/³⁰ jalnadı qarǵa.

—Aǵayıña ne istep (y)edi?

—Onı döñgedektin quvısına tıǵıp, jardan domalatıp/ jibergen.

—(Y)Endeşe tuvra sonı isteymin!

(93)¹Tülki sol jazanı qoldanbaq boladı da, döñgelektiñ küp/şigine tıqqan közde, qarǵa (y)ekinşi jaǵınan zp berip şıǵıp/ ketedi.

Söytip, tülki taǵı da aldanıp qaladı.

TÜLKI MEN QASKIR

Künderdin küninde tülki men qaskır dos bolıptı. Bir/ küni tülki qaskır dosınıñ üyine barsa, qaskır dosı/ aş (y)eken. -“(Y)E, dosım, meniñ qarnım aştı, bir amalın/ tavıp meni toygızdı”, -deydi. Dosi aytkan soñ/¹⁰ tülki naǵıp tursın, derev barıp bir adırda jayılp/ jatqan bir qora qoydın işinen bir toqtını dosına/ ékelip beredi de özi ketip qaladı. Sonan soñ qaskır/ toqtını jeyin dep turǵanda, toqtı. Aytadı: “(Y)E, qaskır, meni/ ézir

jegeniñmenen kur avızıña tatımaymın, onan da meni qoya/¹⁵ berseñşi, küzge şeyin ot jep, semirip keleyin, onan keyin jer/siñ”; -deydi.

Qaskır oniñ tiline (y)erip, onı qoya beredi. Qaskır toqtıdan/ ayrılıp, qarnınıñ aşqanına şıday almay, tülki dosına/ barıp aytadı: (Y)E, dostım, jañağı ékelgen toqtıñ arıq (y)eken, al:/²⁰ “Ézir jegeniñmen avızıña tatımaymın, onan da meni qoya ber./ küzge şeyin semirip keleyin, onan keyin jersiñ”, -dedi. Onıñ/ sözün men maqul körip, onı qoya berdün. (Y)Endi, dostım bir semizire/gin ékelip ber”, -deydi. Tülki tağı badırıp, alırda jayılp/ jürgen tegin qoydı ayasın ba, bir ülken semiz qoydı ékelip/²⁵ berip özi tağı da ketip qaladı. Qarnı aşıp tarğan sorlı derev/ jeyin dep jatqanda: “Taksır, meni bir özüniz tavısa almaysız./ men osı jerde turayın, siz barıp, joldastarıñızdı (y)ertip/ keliniz”, -dep, qoy sözdi aytıp, tura beredi. Qaskır qoydın/ sözün (y)estipi “Maqul, sen osı jerde tura tur, men joldastarımdı/³⁰ (y)ertip keleyin”, -deydi de, ketip qaladı, qaskır ketken soñ/ qoy, ol jerde béle kütüp nağıp tursın, bas qamın kılıp ketip qaladı.

Qaskır joldastarın (y)ertip kelse, bayağı yédeli jerinde qoy/ joq. Bul qoydan munday ayrılıp, arsız qaskır tülki dosına/³⁵ tağı baradı. Onıñ barqandağı jumısı bayağı quv tamağı goy./ Dosına barıp, bastan-ayaq keşirgen oqıyğaların aytıp: “(Y)E, dos/tım, qayır qılsañ, bütin kıl degen (y)emes pe, sen de (y)endi qayırnıñ/dı bütin kıl”, -dep sözün kısqartadı. Tülki dosınıñ bul ayt/qanın maqul körip, bir şunqırda üyelep jatqan bir atqa apa/⁴⁰ rıp: “Osını jey goy”, -deydi de, özi anaday jerge barıp/ qaravıldap turadı. Qaskır attı jeymin dep éreket kılıp jat/qanda, at qaskırğa aytadı: “(Y)E, qaskır, meniñ tabanıma tıǵı/lıp turğan bir şege bar, birneşe künnen beri azaptanıp jatır/mın, tım bolmasa sol şegeni tastap, onan kekip jeseñ./⁽⁹⁴⁾ rızamın”, -dep artqı ayağın köterip, “şege osı ayağında”, -/deydi. Qaskır: “Alsam alayın”, -dep, attıñ tabanın qaray/ bergende, at, bir éreketi kılmay qalsın ba, bastan salıp/ jiberedi. Qaskır qañk (y)etip, avzı-barı daladay qan bolıp/⁵ jatqanda, sondağı tülki dostınıñ qaskır dostıǵa kılğan jér/demi: “Senen-aq küydım goy”, -dep, sol jerde qaskırdı soyıp,/ terisin alıp, dostınan bir işik kiyip, öz jolına jönelip ketedi.

(94)⁸ TÜLKİ MEN QASKIR

(Y)Ertede tülki men qaskır dos bolıptı. Dos bolğanda/¹⁰ (y)evi aralarındağı tatuvlıǵı men tétiligin üzbestey/ dos bolıptı./

(Y)Ekevi (y)eki jaqtaptamaq izdep, tapqanın ortaǵa/ salıp, bölisip jeydi (y)eken. Qaskır-éldi, avızdı,/ tülki-aldamşı boladı. Ör jerde tülkiniñ alda/ǵandı, quvlıǵı sezile qalsa, qaskır oynağan bolıp,/ tülkini ölgenşe julmalap, köbinde oğan tisin batırıp aladı/ (y)eken. Tek "dospız" degen sözben gana tülkini óltirmeydi. Süyte/ jürip tülkiniñ jüregine kek ornaptı .../

Azıq izdep jortıp jürip, tülki bir bödeneni ustap aladı./²⁰ "Munı qaskırğa körsetpey jeke jeyin" dep oylap, tülki avzına tistep ketip bara jatqanda, bödene:/

—Meniñ bir tamşı qanıñ men bir uvıs jünim bar. Meni/ jegende qanşa büyiriñ şıǵadı? Saǵan semiz attıñ jemtigin/ körseteyin, meni qoya ber, -depti./

—Bosatsam qaşıp ketesiñ, jaqın mañnan kepil bolarıq/ nérse körset, -deydi tülki./

(Y)Ekevi kelesedi de bödene kepildikke öziniñ uyadağı balapanın/ körsetedi jéne bir semiz attıñ jemtigin tavıp berip bosaydı./

Tülki jemtikti aynala qarap baykasa, jemtiktiñ bir jaq/³⁰ beti bilindirmey javıp koyğan or (y)eken. Osı joq jağan/ kelip, jemtikten meylinşe jep toyadı da, dosın tabadı./

—Kaskır dosım, men mol bir tamaq taptım, özi öte semiz/ (y)eken. Biraz jep (y)edim, tım tetti körindi. Biraz toyğansa jevge/ sensiz tamağımnan ötpedi, -dep kaskırđı jemtikke (y)ertip keledi.³⁵ (Y)Ekevi kele jemtikke bas koyadı. Tülki or joq jağan jep/ otırğanda tisine bir siñir ilinip qaladı. Del sol sette kaskır/ jemtikti ala orğa qulap ketedi tisi siñirge ilingen boyı boy/⁴⁰lanıp tülki bılay deydi./

—(Y)E, dosım! (Y)Ekevmiz birdey osı jerde ölemiz be? Birimiz/di birimiz köterip şığarayık/

Bosı qatıp otırğan kaskır köne ketedi bul aqılğa, tülki/ tağı da:/

(95)¹— Meniñ üstime sen şığıp turıp qorğusañ bolar (y)edi, biraq/ men seni kötere almaymın, al seniñ boyıñ biyik, onıñ üstine/ küstisiñ, sondıqtan sen (y)eki aldıñğı ayağındı jorğa tirep kö/tirilip tur. Men seniñ üstiniñen qarğıp sırğa şığayın, men/⁵ şıqqannan keyin, seni bir lajın tavıp şığarıp, alamañ, -/depti./

Oğan da könedi kaskır. Aytuvşı boyınşa tülki sırtқа şığıp aladı da:/

—Kaskır, burın mağan az qorlıq körsetken joqsıñ, seni/¹⁰ şığarmaymın, jemtikke (y)ertip kelüv maqsatım da seni joğaltuv/ bolatın, osında qal! -dep ordan alısaraq barıp soñkıyıp/ otradı./

Amalı qurıp, aytarı tavsılğan kaskır qattı qomırağandı./

—Kaskır bolğadı uvayımdap, oylanıp otırğanıñ osı/¹⁵ bolar, -dep tülki onan eri mazaq qıladı./

—Joldas (y)ediñ goy, söziñdi beri tamam kelip aytşı, tım/ bolmasa, -deydi kaskır./

Tülki quyrıñın bulañdata or jiyegin aynalıp, elgi sözün/ qayta bostağanda salaqtap turğan tülkiniñ quyrıñın köre sala/²⁰ Kaskır bar küşin jıyıp ırşıydı. Tülkiniñ quyrığı avzına/ ilingen zamanda tülkini tartıp orğa alıp tüsedı. (Y)Ekeviñiñ/ şıǵuvı da (y)endi kıyındaydı. Tülkiniñ "aldağan (y)edim qalındağan/ (y)edim" degenine kaskır köne qoymaydı. Süytıp, birin-biri arbab/ orda turğanda, añşı keledi de (y)ekevin birdey sağıp aladı./

²⁵Aladamşı tülki rakımsız kaskır koyda

Opasız meyirimsizdikten bar ma payda?

Teginde tınış jürıp künin körgen;

Bödene qaldı aman anav sayda, -

dep halık ölenge qosıptı./

³⁰ TÜLKİ MEN KASKIR

Burıñğı uvaqıttabir kaskır men bir tülki joldas/ bolıptı. Bir jerge kelgende kaskır tülkige ayttı:/

—Meniñ basım avırıp baradı, tamırımdı ustap berşi, -deydi. Sonda tülki tamırın ustap/³⁵ turıp aytadı:/

—Basım köp qattı avırıp tur (y)eken, olay-/bulay jügirip, quyrıñıñdı kök muzğa koyı qoyıp! -/ deydi./

Sonda kaskır olay-bulay jügirip kelip, quyrıñın kök muzğa/⁴⁰ koyı qoyıp (y)edi, kök muzğa jabısıp qaladı, sonımen kaskır/ sol jerde qaladı.

TÜLKİ, KOYŞI, AYU

Bir koyşu koy bağıp jürse, bir tülkini bir ayu kuvıp/ keledi (y)eken. Tülki bir tamğa kelin kiredi. Ayu da tamğa/ kiremin degende. Tamniñ tar (y)esigine keydesi sıyıp,⁸ bökseşi sıymay ilinip kaladı. Tülki tamniñ bir/ kişkentay tesiginen jilt (y)etip şığır, aynalıp (y)esikke/ kelip, (y)esikten ne éri ketpey, ne kayta şığa almay/ ilinip jatқан ayudiñ artına kelip, mazaqtap ayudiñ/ bökseşine sarıp ketedi. Onı koyşu körüp turadı. Ayu éren dep/¹⁰ kayta şığıp, jan-jañma karanıp, koyşığa keledi.

—(Y)E, sen ne kördin? -deydi.

Koyşu: “Men ne köreyin? Bir ayudiñ bökseşine bir tülki/ sarıp ketti, sonı ğana kördiñ? deydi.

Ayu aşuvdanıp: “(Y)Eger de osını birevge aytsañ seni jep qoya/¹⁵ min!” -deydi.

Koyşu: “Oybay, (y)endeşe aytpayın! -deydi.

—Jaraydı, aytsañ, ölesiñ! -dep, ayu ketedi. Keşke ayılğa/ kelgen soñ, koyşu munı avılğa aytadı. Avılдаğı bala-şağa/ munı öleñ kılıp aytıp, şuvlap oynap jüredi. Munı ayu (y)estip,²⁰ ıza bolıp, (y)erteñ, koy jayıp turğan koyşığa kelip:

—(Y)E, sen, adamğa aytpaymın degeniñ keni? (Y)Endi seni jeymin!/ deydi.

Koyşu jılap:

Üş künge mursat ber, üy işine, ağayın -tuvğanıma қоş/ tasıp keleyin! -deydi.

Ayu:

²⁵—Jaraydı, üç künge mursat berdim, -dep ketedi.

Koyşu dalada jılap otırsa, tülki keledi:

—(Y)E, koyşu, nege jılap otırıñ? -dedi.

Koyşu: “Oybay, osılay da osılay, béri seniñ kesiriñ. (Y)Endi/ öletip boldım!” -deydi.

³⁰Tülki: “Oybay, ündeme, ayudan қutulatın amalın men ta/bayın, ne beresiñ?” -deydi.

Koyşu kuvanıp: “Oybay, ne қалasan, sonındı bereyin!” -/deydi.

Tülki: “Mağan bir buyregindi ber!” -deydi.

³⁵Koyşu: “Jaraydı”, -dep (y)ekevi kelisedi, yédelesedi/

Tülki aytadı: “Avılñnan bar da ülken bir қап ékel. Ayu kel/gende, anav jerge şañdı burқıldatıp men jüreyin. Ayu surar/ “anav ne?” dep, sen ayt: “Ol hannıñ balası. Қатını ayudiñ/ jüregine jerik bolıp, sonı izdep жүр” de, ayu қорқıp: “Oy/⁴⁰bay, (y)endeşe meni jasır, қайда тıғıлам? der, sonда sen éлgi/ ülken қапқа тıғı/ dep, қапқа тıғıp, қаптіñ avzın mıқтап/ bıvıp, шоқпармен urıp öltir”, -deydi. (Y)Ekevi (y)edelesip, tülki/ ketedi. Kelem degen күni ayu keledi. Koyşimen söydesip, “(y)endi/ jermin” dep turғанда, alıstan? Burқıldıаған şañdı köredi/⁴⁵ Koyşıdan: “Koyşım, anav ne?” -dep suraydı./

Koyşu: Ol hannıñ balası, қатındı ayudiñ jüregine jerik/ bolıp, sonı iz izdep жүр!” -deydi.

(98)¹Ayu: “Oybay, koyşım, meni jasıra kör! Қайда тıғıлам!” -/dep saradı.

Koyşu: “Endeşe minda тıғıla ğoy!” -dep, oyudı қапқа/ тıғıp, қаптіñ avzın şılbırmem mıқтап bıvıp, шоқпармен/⁵ urıp öltirip aladı.

(Y)Endi tülki kelip, külip: “(Y)E, (y)endi büyregindi ber!” -deydi./ Koyşu kıypaқтап, jılam sırap belbevin şeşkende koyşınıñ/ işi şurıldaydı, Tülki, қулағın тige қалıp: “Éne, o ne қıñ/сілаған?” -deydi. Sol arada koyşu:

¹⁰—Tünev күni bir tazınıñ күşiğın jutıp (y)edim, sol (y)endi/ ülken tazı bolıp, işimnen şıғayın dep қıñсілап jatır, -/deydi.

Tülki k rkıp: Oybay,  oyşım, (y)endeşe dos bolayık  uyrı/ ındı kısa tur, men  aşayın", -dep j nelipti.

¹⁵T LKI MEN MAYMIL

Bir k ni t lki jortıp j rip,  lip jatkan bir balıktı/ k redi. Balıktı alıp jeyin dese, astında  akpanı/ (y)eken. Balıktı soğan jem  ılıp  oyğan (y)eken./ Onı k rip aylandırdı. Alıp jemekte  eket  ılıp,²⁰  uyrının uzartıp balıktı sıypap tartıp  akpannan/ Őıgara almadı. Balık  lkenirek (y)eken. T lkiniň  uy/rınının  uvatı kelmedi. Alıp jey almay ızalanıp/ jolmenen jortıp kele jatsa aldınan bir maymıl uşradı./

T lki maymıldı k rip, basın t men salıp,  uyrının bulaň/²⁵datıp, (y)erkelep, ırjandap, k lip s lem berdi. Maymıl s lemin/ alıp: "Jol bolsın, t lki biy, burın bizge munday  urmet  ıl/mavşı (y)ediňiz, (y)endi  alaysa  urmet  ıldıňız?" -dedyi. Onda/ t lki ayttı: "S yiniş beriniş, patşa saylamakka keldik. K p/ andar, k p jandar keňes  ılıp (y)edi. Aramızdan patşa saylay/³⁰ mız dep mağan a ıl saldı, seniň bilimiň k p (y)edi, osı keňesimiz/ ma ul ma?" -dep. Men aytтым: "Menen maymıldıň bilimi k p,/ adamzatka usaydı", -dedim. "Meniň tilimdi alsanırdar maymıl/dı patşa saylaňırdar,  lken-kişimizdiň  udayımızdı biler,/ Őarıy atsız is  ılmas", -dedim. "(Y)Eger arıstan patşa bolsa,³⁵ onıň k şi k p,  zine ıktıyyar tiygen soň, oyına kelgen isin  ılar./ Jazıktı, jazıksızga  aramay, naşar jandardıň barlığın/  ırıp tastap, aldına (y)eşkim arız sılık (y)etip jerge kulap t sedi de, mert/ boladı./ete almas,  vletimen  urtıp/ jiberer", -dedim. Onda jıylığan k p jandarğa meniň a ılım,/ ma ul boldı. "T lki biydiň a ılı tabılđan a ıl", -dedi.⁴⁰ "Patşa saylamakka arıstan jaramaydı sılık (y)etip jerge kulap t sedi de, mert/ boladı./eken, b rimizge de zıyyan/ k ltiredi (y)eken. Maymılısı patşa saylalık. Naşardıň s zin/ aytap, adamzatka uksağan  dilette, a ılı k p Őıgar tez tavıp/ keliňiz", -dedi, Sizdiň  ayda (y)ekeniňizdi bilmey  r jandar tus-tus/ jakka  arap izdep ketti. Berinen burın sizge kelip men jolık/⁴⁵tm.  urmet  ılıp turđanımnıň meni osı", -dedi./

(99)¹Bul s zge maymıl t lkiniň avzına  arap mıyık/ tartıp k lip otırıp: "Ma ul, halık unatsa patşalıktan nesi/ne  aşalık.  lim kelgenşe  diletpen is tutarımın. T lki, seniň/ jaksılığını umıtpasım, "kelinniň betin kim a sa, k zine/⁵sol ıstık" degen. S yinişindi ondap beremin, mağan biylik tiygen/ uvakıtta seniň aytқан s zindi jerge salmasım: J rgip, bas/tağın", -dedi. Onda t lki biraz jerge bastap keldi. Manağı  ak/pan men balıkka jakındağan uvakıtta  arap tura  aldı./ Maymılga  arap:/

¹⁰ y, patşam, bir arızım bar, meniň  arnım a , osı uvakıtta/ (y)eş ta atım  almadı. Siz bir duva  ılıňız, men  vmiyn desem/  uday  abil  ıladı. Bir tama  tabılıp  alap", -dedi. Sonda/maymıl  z tilimen duva  ıldı. T lki " miyn" dep aldıňđı (y)eki/ ayağın k terdi. Duva  ılıp bolđannan soň j ne maymıldı bastap/¹⁵ ertip, bir  ıldan  irt (y)etip asıp mağanı  akpanşa  oyđan balık/ a jolıktı. Onda t lki maymılga ayttı: "Siz duva  ılıp (y)ediňiz,/ men  vmiyn dep (y)edim allağa  abil bolđan (y)eken. Dayar tama ka/ jolıktık. " lmesin degen  ulga  li balık jetkizer" degen/ na ıl osı. Mine, jeňiz", -dedi. Sonda maymıl ayttı:/

²⁰ arnım a tı dep (y)edip,  ziň jey  oy, menb gin as jemesem/ de  uvanişimnenen-  tokpın", -dedi. Sonda t lki ayttı:

—"(Y)Ey, maymıl, patşam (y)eger altı k n a  j rsem de/astıň aldın  vel siz tatpay men  ayıp jeyin,  ul mırzasınan/ burın as jemeydi. Biyi patşasınan burın as jemeydi. "Tavda/²⁵ tuvđan  ulinniň (y)eki k zi tasta, a tıktıa tuvđan balanıň a ıl,/ oyı asta" degen. A  ta bolsam,  depsiz tama  jemeytin, bilim/di biydiň balasımız," -dedi. Sonda

maymıl akpanga aray/ayağın bir basıp (y)edi, sart etin ayağına tusti. Tulki ağıp alıp jedi. Sonda/³⁰ maymıl oybaylap turıp aytadı: "Patalıqtan ketim, beleden/ ayağımdı kutar", -dep tlkinini sokti. Sonda tlki ayttı:/

—(Y)Ey, maymıl, er aluvan yunı (y)edin, oynap aytasn/ ba, ındap aytasn ba, amaldı sokpe, abıroydı tokpe, arıstan/nan seni jası dep kelgenimde auvalın osı ma? Ayağınnan usta/³⁵ an akpandı ktere almay jin urdı ma? Avzınnan aı-/aı sz ığadı... Aluvan-aluvan ba bar:Biyyi bastan onadı, alasası ayağtan onadı. Maymıl-(y)eke, menisi osılay boladı./ Ayağınnan asa da otır. Avzınmen aksa da otır. Tekpilesen/ etpeytin temir ba onadı. akpanga seni patsa ıldım. ayır/⁴⁰ o, aman bol! Patalığın bayandı bolsın, -dep jonedı.

(100)¹TLKI MEN OYAN

Bir kuni boldırıp kele jatan tlki jortıp jurgen/ oyadı korıp, otirik avırđan bolıp, onın jolına/ sulay ketipti de, oyandı aırıptı.

⁵—oyanjan-av, oyanjan, nege sona jortasn?/ Menen nege orkasn? Bala jastan birge osken,/ toğaydın demin bir jesken, korı (y)emes de (y)edik, men/ avırıp jatırmin, jamıra kelsenı, ata/sayı -depti: sonda oyan:

¹⁰—(Y)Eki ulağım szinde tur, (y)eki kozim zinde tur, siz (y)etti/ jası koredi deydi jurt, sol paspa? -depti.

—Pas bolđanda anday, tipti (y)et jemesem basım avıradı./

—Mine, osınız jaman oy.

¹⁵—Ne, soğan ozimde ınjılıp jatırmin. Kee bir tavı/ jep (y)edim, soğan janım aıp jılap ta jiberdim. ytkeni/ ol da tiri jurgisi keledi. oy. O, irkin, tirilik! -depti.

oyan

—Siz onı oltirmen turıp oylap kordıız be? -depti./²⁰ Sonda tlki: "Men del sol jerin oylavdı umıtıppın./ Janıma barıp, avıp jotanım da sonın okiniı", -deydi./

—Umıta degen jaman oy, men de sodan orkamın, sondıqtan/ da jortamın, -dep tura jonelipti oyan.

TLKI MEN (Y)EKI

²⁵Bir tlki jugirip kele jatıp, abaysızda bir teren/ apanđa tusıp ketipti. ığa almay turđanda, bir (y)eki/ suv izdep jurıp, elgi apanđa kez bolıp, tlkinini koredi/

—Ey, tlki batır, ne ılıp tursın? -depti.

—Oy, ne ılasın, janım jay tavıp tur. ırda/³⁰ eri su(v)sap, eri ıstıqtan olıp (y)edim, apannın iı eri sal/ın, eri tubinde tup-tunı suvı bar (y)eken, -depti./ Munı (y)estip (y)eki: "Men de salındayın, eri suv ieyin", -/dep oylap sekirip apanđa tusıptı. Sonda tlkeken sekirip ekinin/ ustine minip, onan myuzine ığıp, ırđıp dalağa ığıp, jonine/ ketipti./

"otirikke. Aldanba, basın belege duvar bolar" degen osıdan alıptı.

(101)¹TLKI, TASBAĞA JENE KENE

Bir uvaqıttarda bir tlki, bir tasbağa jene bir kene/ uevi joldas bolıp kele jatsa, bir jerde bir uvıs/ tarı jatır (y)eken. uevi oylastı: "Munı tuım/⁵ ılıp, jerge (y)erip, kobeytip, borıp alayı", -dedi./ Tlki bir jardı korıp:/

—Men osı jardı suyep turayın bolmasa ulap/ keter -dep, jardın astında sayalap jatıp aldı./ Tasbağa bayđus jerdı tırnalap, kene sorlı jıyıp, tarımı/¹⁰ aydap elkeke tusti.

Söytip köp beynet şegip aydap, ol pisken/ soñ, orıp jıynap aldı. Bunu bastırıp (y)edi, bir ayakları boldı./ Birevi barıp tülkini şakırıp kelip (y)edi. Tülki keldi dağı:/

—Bul tarındı üşevmindiñ bölgenimizge bolmaydı. Üş böl/gesin bul ér kıysımızğa kañşadan tiyedi? Onan da üşevimiz/¹⁵ jarısıp kay ozğanımız alayık, -dedi. Mañul dep üşevi qatar/lasıp, bir şerge kelip, "Alla ékber" dep tülki jöney bergende,/ kene tülkiniñ başpayına jabısıp ol da kepti. Tülki ölip-öşüp/ barınşa jügirip kelip, kırmangá otrayın dep (y)edi, kene:/

—Éy, batşağar, meni basıp öltiresiñ be, -dedi. Tülki:/

²⁰—Éy, sen qaşan keldiñ? -dedi Kene:/

—Sen bağana "Alla ékber" degende-aq men kelip qalğan/mın, -deydi. (Y)Ekevi şataktasıp jatqanda, avızı-murnı qan bolıp/ tasbağa keldi. Kele sala:/

—Oybay, tülki, men bir péle körip keldim. Jaña senderdiñ/²⁵ artıñnan (y)eki qarager atıbar, (y)eki qara bürkiti bar jéne (y)eki/ tazısı bar (y)eki adam kelip, "Jañağı qaşındağı tülki joldasıñ/dı tavıp ber" dep meniñ osınday avız-murnıdı kızıl-ala/ qan kıldı, sonda da men seni aytkanım joq. Éytebir osı jaqqa/ qaray kele jatır, -ded., Tülki:/

³⁰—Aynalayındar-ay meni ayta körme, mına tarını (y)ekeviñ/ teñ bölip al, men senderge ırza bolayın, olar kelse, "bilmeymiz,/ qayda kepkenin de", -dep, tülki ketip qaldı. Söytip, tarını tas/bağa men kene (y)ekevi bölip alıptı./

TÜLKİ MEN TIRNA HI(Y)KAYASI

³⁵Tülki men tırna joldas boy, dos bolıptı. Tülkide (y)eki/ bala bar (y)eken, tırnada da (y)eki bala (y)eken, (y)ekevi de/ tañerteñ tamaq avlap ketip keşke keledi (y)eken. Bir/ küni tülki "sırqattanıp otırmın" dep üyde qaladı./ Qarnı aşıp bara jatqan soñ, tırnanıñ bir bala/⁴⁰panın jep qoydı. Keşke tırnanıñ keletin vağında/ tırnanıñ, aldına şığıp, solq-solq jıladı. "Ne/ kıldı, dostım, nege jılaysın?" -degende, tülki tırnağa/ aytadı: "Jılamay qoytemin, tırnağan, tört balamızdıñ/ birevi joq, biraz közim iligip ketken (y)eken oyayıp ketsem, bala/(102)¹mızdıñ biri joq. Qayda ketip, qayda turğanın bilmeymin",/ "Sonda qaysımızdıñ balamız joq?" -deydi tırna. "Éy, jar/qımım, "Meniki-seniki" deytin ne bar, uzın moyınnıñ biri/ joq", -deydi tülki.

⁵TÜLKİ MEN TIRNA

Bir tülki tırnamen joldas bolıp, tülkiniñ apanına/ kelip kırıpti. Bulardıñ izine bir adam tüsip, inge kelip/ti: İndi qazıp, élgilerge jaqındağan mezginde/ şıbık salıptı. Şıbık tiygen soñ, tırna tülkige/¹⁰ aytıptı: "Alpıs amal tülkide, alpıs (y)eki amal adamda/ devşi (y)edi sol amalınıñ birevimen kutqar, -dedi./-kutqarmasañ ölemiz", -dedi! Sonda tülki: "Amalım/ qurıdı", -dedi. Tağı ölüvge jetken soñ, tırna aytıptı:/ "Olay bolsa, meniñ bir amalım bar! Sol amalmen kutılar/¹⁵mız", -dedi. Tülki aytıptı: "Olay bolsa, iste amalındı!"/ Tırna aytıptı: "Men ölgen bol, avız jağında jatayın./ Sonda ol qol sozar da meni alıp tastar, jemtik (y)eken de./ Sonda men ayğay salıp uşarmın, jügirip/ ket", -dedi de, inniñ avızına barıp jatıptı. Jigit qol sozıptı,²⁰ tırna qolına ilinipti, kisi alıp qarasa, ölgen tırna (y)ekenin kör/gen soñ, jerge tastay beripti. Sonda tırna ayğay salıp uşa/ jönelipti, kisi "ah" dep jalt qarağanda, tülki şığa jönelipti./ Söytip (y)ekevi de kutılıptı./

TÜLKİ MEN KUMIRŞA

Bir qatın dalağa (y)egin ora kelip, kumırşasın sütimen/ bir şöptiñ tübine jasırıp qoydı. Bunu tülki kördi./ Tülki buğan kelip, kumırşanıñ işine basın tığıp,/ sütti jalap işip

qoydı. (Y)Endi qaytayın dep (y)edi basın/ qımırşadan şıgara almadı. Tülki olay jürdi. Bulay/³⁰ jürdi, basın bulgadı, söyledi: “Av, qımırşa, oyna/diñ, jeter, meni (y)endi jibeş. Bolar, mazaq kılma,/ jiber (y)endi!” Qımırşa qalmadı. Tülki aşuvlandı: “Toktay tur,/ jaqsılıqpen qalmasañ, seni men suvğa batırayın!” -dedi./ Jügirip tülki özenge keldi, qımırşasın batıra bastadı. Özenge/³⁵ qımırşa da battı jéne tülkini de ala ketti.

(104)¹TÜLKİ MEN ÉTEŞTİÑ SİRLARI

Bir tülki tañ aldında tamaq izdep jartıp kele jatıp,/ aqaş basında buğıp otırğan éteşti körıp, jaqındap kelip:/

⁵—Oy, dostım, namaz uvaqıtı boldı, tüspeysiñ be?/ Jamaqat bolıp namaz oqıyık -deydi. Éteş:/

—Jaraydı, tüseyin, ana iymamdı oyata qoy, aqaş/ tübinde uyıqtap jatr, -degende, tülki iytti köre/ sala jalıt burılıp qaşa jöneldi. Éteş davıstap:/

¹⁰—Ay, muniñ qalay, bizben birge namaz oqısuvğa qaramay/ ketip baramısıñ, -dep şaqıradı, sonda tülki javap qayı/radı:

—Déregim sınıp ketti, sabır (y)ete turındar, déret jañalap/ keleyin, -dep tartıp otırıptı.

TÜLKİ MEN AY

—Aspandağı ay jarlı bolıp turuvşı (y)edi. Mal degende/ öziniñ bir eşkisi, bir buzavı bar (y)edi. Bir küni qaskır/ Aydıñ jalız buzavın soyıp, tülkini qonaqqa şaqı/ırıp, buzavdı jesip, terisin jasırıp qoyıladı.²⁰ Sonan soñ aspandağı Ay joqalıp ketken buzavın/ izdep, dalanı qıdırıp jürıp, (y)eşkisin üyine kirgizip,/ arqanmenen moynınan baylap ketipti. Sonda dalada/ aspandağı Aydıñ qarşı aldınan tülki şığa kelip, quyrıqın/ bulqaqlatıp jiberip, közine qaray berip:/

²⁵—Qalay turasıñ, Ay. -dep suraydı. Sonda ay aytadı/

—Tévir turamin, biraq buzavımdı joqaltıp, izdep jür/min, -degen soñ: “Tez taba almaysın, (y)egerde qalasañ men bolıs/tıq qılayın”, -deydi. “Biraq meni qonaqqa şaqır, kelistirip/ toyız, sonan soñ seniñ buzavıñdı tavıp bereyin”, -deydi.³⁰ Sonan soñ aspandağı Ay tülkini uyine qonaqqa şaqırıp, janın/dağı avıldastarınan qımız, (y)et surap alıp, işkizip, jegizip/ toyğızadı. Azpan soñ tülki téñin jarılqasın aytıp, izdevge/(105)¹ şıgıp ketip, aqaş içinde jürgen qaskırdı tavıp alıp, buzav/diñ terisin üstine kiygizip jiberip:/

—Jür, Aydıñ üyine qonaqqa barayıq, (y)eşkisin soyıp qonaq/ qıladı, keş uvaqıtı bolıp keledi, tamaq bolıp qalap, -desip/⁵ kelipti.

Sonda ay quvanğannan (y)eşkisin üyine qaldırıp, avıldas/tarına barıp aytpaqşı bolıp, “jogım tarıldı” degeli ketken/ uvaqıtta, ustindegi terisin tastay salıp joqalıp kete baradı./

Qaşanda bolsa quv, zalım adamnıñ qızmet qılıp, jaqsılıq/¹⁰ körsetemin degenine senüv kesek (y)emes./

AQİMAQ QASKIR

Öriste jayılıp jürgen köp qoydıñ işinen bir arıq/ savlıq qoy jalız bölünip qala beripti./

Kalıñ şıydıñ arasınañ bir qaskır şığa kelip:/

¹⁵—(Y)E, jerik asım, qaydan jürsiñ? İzdegende mun/day kezdestire almas (y)edim, buyırğan démge söz joq./ (Y)Endi seni jeymin, -deydi/

Koy:

—Jeytin bolsañ ajalım jetken (y)eken. Birağ öziñ de mal/²⁰ tanığış (y)ediñ ğoy, ƙarnı ƙampıyğan, butı tırtyğan, avzında/ aƙ tisi joƙ, bir aram (y)eti joƙ, tula boyı şandır meni ƙaytesıñ./ Meni bosat, ƙoraldı ƙoyga ƙaytayın, ƙozımdı sağan ékelip tar/tayın. Jıldı-jumsaƙtı sen jemegende, kim jeydi? -deydi./

“Jılı-jumsaƙ” degen söz ƙaşƙırdı ƙızıƙtıradı. Ƙoydı/²⁵ bosatıp ƙoya beredi.

Ƙaşƙır jutınıp, ƙoydıñ baƙlanın kütedi. Ƙoy da, baƙlan/ da joƙ. Ƙaşƙır tüñiledi. “Ƙoy balası monın ğoy, aldavdı/ bilmevşi (y)edi. Siré, onı (y)eşki anturğan azgırğan şıgar. Barıp/ köreyin!” -dep jorta jöneledi./

³⁰Bir beleske şıgıp, töñirekke ƙarasa, aldında, ƙızılşanı/ kürt-kürt şaynap, bir (y)eşki jür (y)eken. Köp ƙoy da, ƙoyşı da alıs/ta (y)eken. “İzdegenim sen (y)ediñ”, -dep ƙaşƙır (y)eşkini bas saladı./ “Janımdı alıp ƙaluvga sebep bolar ma (y)eken” dep, (y)eşki mına/nı aytadı./

³⁵—Atañ da, anañ da jaƙsı (y)edi. Ƙoy turğanda olar (y)eşkini/ jemvşi (y)edi. Men ƙarapayım (y)eşki de (y)emespin, toyda, torƙa/ ƙıygen (y)eşkimin! -dep suvdıratadı./

—(Y)Eşki bıleydi degendi (y)estigen (y)emispin. Onday öneriñ bolsa,/ körset, -deydi ƙaşƙır./⁴⁰ (Y)Eşki:

—(Y)Endeşe köz avdarmay, ayağıma ƙara da tur, men bir bıylep/ köreyin, -deydi de, (y)eşki olay, bulay sekire, jilt berip,/ köp ƙoydıñ arasına kirip ketedi./

Sol arada ƙoyşı da kelip, (y)eşki aman ƙuvtıladı./

(106)¹ AŞ ƘAŞƘIRDIÑ DÉMESİ

Neşe künnen beri ƙandı avzına ƙara şıbın da ilin/begen bir ƙaşƙır avıldı torıp, ƙorağa jaƙın kelipti./ Jalğız tal şiydi panalap, jer bavırlap, jan-/ jağına alaƙtap bir üydiñ, irgesine tayaptı. Üy işinen/ jılağan balanıñ davsı şığaladı./

—Jılama, ƙoy (y)endi, jılay berseñ ƙaşƙırğa/ bere salamın, -depti şeşesi balasına./

—Meniñ aş jürgenimdi avıl kisileri de bileği (y)eken ğoy,¹⁰ (y)endi jılasa balasın mağan bere salar, -dep démelengen ƙaşƙır/ üydiñ irgesinde otıra beripti. Balanıñ jılavın kütipti. Sol/ oturğannan tañğa tayağansa otırıptı.

Bir kezde kütkenindey-aƙ, bala tağı jılaptı./

—Jılama, balam, ƙaşƙırğa bermeymin, ol keletin bolsa,¹⁵ onı urıp öltiremin, -dep vatıptı şeşesi./

—Adamdardan mağan payda joƙ (y)eken, (y)endi tabanımdı/ jalıtratayın, -dep ƙaşƙır ornınan ƙozğala beredi. Tañ/ ravandap atıp ƙalğan (y)eken, turıp jatƙan adamniñ közine/ túsken ƙaşƙır tus-tus jaƙtan tap bergin ülken küştiñ ötinde/²⁰ ƙaladı.

Baladan déme ƙılğan ƙaşƙır ajaldıñ ƙarmağına ilinip,/ terisi joyılıp tındım boladı./

ƘAŞƘIR MEN TÜLKI

Ƙaşƙır men tülki kele jatıp bir jartasıñ üstine/¹⁰ şıgadı, ƙaşƙır bir ƙoy jep toyınıp alğan, tülki/ aş. Tülki jemegen, biraz ƙoyğılanıp turıp, işin/ tartadı. Ƙaşƙır:

—Tülkim-av, nege işiñ tartasın? -deydi. Tülki:/

—Bir nérsege ƙaysan ƙalıp turmın. Bul jar/¹⁵ tasƙa (y)eki ret keldim. Seniñ ékeñniñ (y)erligine sonday/ suysındım, osı jartastan éken, bayağıda sekirip (y)edi, balası/

ekesindey sekire aladı deysiz be, -deydi. Kaskır oğan senip:/ "Meni de sınap körşi, sekireyin", -dep jartaska üş kelip,/ üş ret kaytadı. Tülki sakıldap küledi. Kaskır suraydı:/

²⁰—Nege küldiñ/ -dep

Tülki: "Atañ atratkanıña külemin, dél sen sıyyaqtı üş kelip,/ üş ketip, törtinşide sekirip (y)edi", -deydi. Tülkige senip, törtin/şide jartastan sekirgende kaskır buyğustiñ kulap tüsip, beli/ sinadı. Dosınıñ kulağanın körüp, tülki urtınan kelip, köten/²⁵şegin suvırıp alıp, mırs (y)etip köledi. Kaskır:/

—Nege küldiñ, tülkim? -deydi. Tülki:/

—O, aqımaq! Bayağıda ekeñdi de maqtap-maqtap sekirtip,/ kötenşegin suvırıp jep (y)em, -deydi./

(107)¹Bir mezgilde küzetşisi qapılısta kirip keldi. Bir soyl/ alıp olarğa umtıldı. Amalşı tülki kuvıstan şapşañ şığıp,/ qaşıp kutıladı, meşkey kaskırdiñ karnı köp jegennen ösip/ ketip, elgi kuvıstan şığa bergende kısılıp qaladı. Küztşi/⁶ onı quyruğınan ustap alıp, soyılmen sabaydı. Sonda kaskır/diñ quyruğı üzilip, terisi jırtılıp, kuvıstan ereñ şığıp,/ qaşıp kutuluptı.

KAŞKIR MEN TÜLKİ

Kaskır men tülki kelejatıp bir jartasıñ üstine/¹⁰ şığaldı, kaskır bir koy jeb toyınıp alğan, tülki/ aş. Tülki jemegen, biraz kayğılanıp turup, işin/ tartadı. Kaskır:/

—Tülkim-ay nege işin tartasın? -deydi. Tülki:/

—Bir nérsege kayran qalıp turmin. Bul jar/¹⁵taska (y)eki ret keldim. Seniñ ekeñniñ (y)erligine sonday/ süysindim, osı jartastan ekeñniñ bayağıda sekirip (y)edi, balası/ ekesindey sekire aladı deysiz be, -deydi. Kaskır oğan senip:/ "Meni de sınap körşi sekireyin", -dep jartaska üş kelip,/ üş ret kaytadı. Tülki sakıldap küledi. Kaskır suraydı:/

²⁰—Nege küldi? -dep./

Tülki: "Atañğa tartkanıña külemin, dél sen sıyyaqtı üş kelip,/ üş ketip törtinşide sekirip (y)edi", -deydi. Tülkige senip, törtin/şide jartastan sekirgende kaskır bayğustiñ kulap tüsip beli/ sinadı. Dosınıñ kulağanın körüp, tülki artınan kelip, köten/²⁵jegin suğırıp alıp, mırs (y)etip küledi. Tülki:/

—Nege küldiñ, tülkim? -deydi. Tülki:/

—O, aqımaq! Bayağıda ekeñdi de maqtap-maqtap sekirtip,/ kötenşegin suvırıp jep (y)em, -deydi./

KAŞKIR MEN KİRPİ

³⁰Orman şetinde domalanıp bara jatқан kirpini aş/ kaskır bas saladı. Sol kezde kirpiniñ iyneleri qan/jarday qadalıp, kaskırdiñ tumsığı men tamağı boyaladı. Öziniñ ozırlıqın, komağaylıqın sezdirgisi kelmegen kaskır:/

³⁵—Betiniñen süyeyin dep (y)edim. Sen-aq türpilerinde/ tastamay jüredi (y)ekensiñ ömiri, -dep siltavratadı./ Kirpi türpileriniñ arasınan bizdey tumsıqın şıgarıp/ turıp, sıqılıqtay küledi de:/

—Asıqpa, kasekesi, seniñ azuv tisiñ tügel tüsip bitken kez/⁴⁰de men de turpilerimdi tastaymın, -deydi.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

(108)¹KAŞKIR, TÜLKI JÉNE (Y)ESEK

Bir küni kaşırer kaşır, aylaker tülki jéne añkav (y)esek/ uşevi bir soydın işinde jolığısıp kaladı da,/ jayğasıp otırıp, éngimelese bastaydı.

⁵—Bizdin basımız ne keşpedi, -depti tülki sözdi/ éripen çoşgap. -Osı ömirimizde istegen jaşsı-jaman/ isterimizdi oytıp, özimizdiñ kılıqtarımızdı özimiz/ bir baykap, saralap körsek kaytedi. Munımız budan/ bılay qanday da bir avır kılımsıka barmavımız uşın sabak/¹⁰ balar.

—Sol istegen istrimdi aytsam, meniñ küném jeñildey me?/ -depti kaşır ökirendep. Tülki bulañday aldın orap, keñesti/ kızdıra tüsıpti:/

—Kaşane, ne isteygendi tügin kaldırma, jasırma, aytşı,¹⁵ tıñdap tüsıpti:/

—Onı aytuv da kıyın-av./

—(Y)Eşteñe (y)emes, künéñ jeñildeydi/

—Bir küni kaşırnım aşır, işek-kaşırnım şurıldap kele ja/tıp (y)edim, -dep bastaptı sözin kaşır tamağın kenep qoyıp.²⁰ -Kalıñ toğaydıñ arasında bir doñızğa közim tüsti. Tarpa bas/ salıp, jarıp jiberdim. Aştık aldı-artıñdı oylata ma? Ay/şayğa qaramay, silkıyya toyıp aldım. Onı qoyşı. ésirese onıñ/ balalarına abal boldı ma dep oylaymın. éytse de olardıñ/ ajalına anası sebepker boldı. Basında barmaqtay mıyı bolsa,²⁵ on (y)eki torayın iyemiz tastap. Jalğız özi toğay kezip ketüşi me/ (y)edi. Soran soñ élgi doñızdıñ jetim qalğan on (y)eki torayına bar/dim. Bayğustar tımınektenip, şüpirlep jür (y)ekep. Bulardıñ/ (y)endi (y)enesi joq. (Y)Enesi bolmağan soñ, körgen küni qursın, aştan/ öler dep, janım aşdı da, bérin de jey saldım. Mine, küni/³⁰ buginge deyin osı kılığım durıs da, dep, oylanuv/men jurmin.

—Oy, qaseke-ay, ökinetin (y)eşteñesi de joq, öte durıs istegen/ (y)ekensiñ, -depti sonda tülki qumeñdey qarap -(Y)Eger sen bolma/sañ béribir aştan ölip, aydalada qalar (y)edi. Şirigen öligi (y)eşte/³⁵ nege jaramas (y)edi. Torayların iyemiz qaldırıp, qañgıp jürgen/(109)¹ doñızdıñ öz obalı özine. Kışkene taraylardı jetimsiretpey,/ jönin tapqanıñ da savap bolgan./

—(Y)E, onda ökiniştisi joq (y)eken göy, -depti kaşır (y)ezvin/ jalap qoyıp./

⁵Tülki qoşemettey qoldaydı:/

—Savap is istegeniñ ökinbe!/
—Al (y)endi öziñ aytşı, tüke. Dalanıñ kerbezisiñ göy. Seniñ/de osınday oқығanı bastan keşirgen keziñ boldı ma?/
—Künésiz pende bar ma bul jalğanda, -depti. Tülki kürsi/¹⁰ nıp.

—Künésiz pende bar ma bul jalğanda, -depti. Tülki kürsi/¹⁰ nıp.

—Künésiz pende bar ma bul jalğanda, -depti. Tülki kürsi/¹⁰ nıp.

—Kaşır (y)enteley intıgadı:/

—Ne keştiñ bariñnan, aytşı?/
—Bir küni nén bir kıızıl éteşti qoranıñ irgesinen ustap/ aldım da moynın burap jiberip, ünin öşirdüm, -depti tülki/¹⁵ barlıq, sırın aqtarğan bolıp. -Jep bolğay soñ, jan-jağıma/ qarasam, bayğustıñ balapandarı ékesiniñ şaşılğan mamık/tarı men törilgen kaşırnımın körüp, şurkırasıp jılay bas/tadı. “Qoy, bulardı zar (y)eñiretip tastap ketpeyin, obalına/ qalıp, Muratıma jetpespin”, -dedim de, balapandardı da/²⁰ bir-birlep ustap, asay bastadın. Söytip, jetim qalğan balapan/dardıñ köz jasın tıydım. Bul isim qalay, durır pa? Élde/ ökiniş pe?/
—Tarılğan aqıl (y)eken, -dep kostaptı kaşır sol kezde./ Éytevir élgi balpandardıñ obalına qalmapsıñ göy. Jana/²⁵ şırılıq degenniñ özi osı (y)emes pe?/
Kaşır men tülkiniñ aytқанına (y)esek tandanıp, mañkaya tıñ/tap otırıptı. Sol kezde:/

—Bir küni nén bir kıızıl éteşti qoranıñ irgesinen ustap/ aldım da moynın burap jiberip, ünin öşirdüm, -depti tülki/¹⁵ barlıq, sırın aqtarğan bolıp. -Jep bolğay soñ, jan-jağıma/ qarasam, bayğustıñ balapandarı ékesiniñ şaşılğan mamık/tarı men törilgen kaşırnımın körüp, şurkırasıp jılay bas/tadı. “Qoy, bulardı zar (y)eñiretip tastap ketpeyin, obalına/ qalıp, Muratıma jetpespin”, -dedim de, balapandardı da/²⁰ bir-birlep ustap, asay bastadın. Söytip, jetim qalğan balapan/dardıñ köz jasın tıydım. Bul isim qalay, durır pa? Élde/ ökiniş pe?/
—Tarılğan aqıl (y)eken, -dep kostaptı kaşır sol kezde./ Éytevir élgi balpandardıñ obalına qalmapsıñ göy. Jana/²⁵ şırılıq degenniñ özi osı (y)emes pe?/
Kaşır men tülkiniñ aytқанına (y)esek tandanıp, mañkaya tıñ/tap otırıptı. Sol kezde:/

—Tarılğan aqıl (y)eken, -dep kostaptı kaşır sol kezde./ Éytevir élgi balpandardıñ obalına qalmapsıñ göy. Jana/²⁵ şırılıq degenniñ özi osı (y)emes pe?/
Kaşır men tülkiniñ aytқанına (y)esek tandanıp, mañkaya tıñ/tap otırıptı. Sol kezde:/

—Kaşır men tülkiniñ aytқанına (y)esek tandanıp, mañkaya tıñ/tap otırıptı. Sol kezde:/

—Al, (y)esek, (y)endi sen aytşı, ömirinde kaday kılmıstı is/ jasadıñ? -dep suraptı tülki oragıtıp./

³⁰(Y)Esek ne aytarın bilmey, basınan ötken okıyğalardı (y)esine/ tüsirip, oylana otırıp kalıptı./

—Ne aytarımdı bilmeymin.../

—Kılmıstıñ köp-av, şaması, -dep, kıymeley jönelipti/ tülki. Sonda kaskır:/

³⁵—Kısılıp-kımtırılmay, ayta ber, -deпти jebegen bop./ -Biz de (y)eşteñeni jasırmadıq kol,

—Ey, baygus, -deпти tülki sümandap, -Kılmısındı birev/ge aytsañ boyıñ sergip kaladı. İşñnen şıqpay, tunıp jatsa/ jegidey jeytin dert (y)emes pe?/

⁴⁰Tülkiniñ sözine (y)eltigen (y)esek basın şaykap qoyıp:/

—Eriyne, meniñ de istegen kılmısım bar, -deпти kinésin/ moyındaganday bası salırap./

—Kane, sonı aytşı, bizde bileyik ne kılmıs (y)ekenin./ -deпти kaskır men tülki key-keylep./

⁴⁵—Bir küni jumıstan şarşap-şaldıqıp qaytқан kezim/ (y)edi, -deпти (y)esek basınan keşken okıyğanı bayandan. -Korağa/ kelgen soñ qojayın ağaştıñ tübine, baylay saldı da, üyine/ kirip ketti. Öne boyım balırap, uykı baskan soñ, qalgıp ketip/(110)¹pin. Birazdan soñ oyansam, qarnım aşıp, zıqım şıqtı. Jeytin/ tamaq izdedim. Jaqın manda tiske basar (y)eşteñe körinbeydi./ Söytip, ne isterimdi bilmey tur (y)edim, qojayınñ özime (y)erttep/ Jürgen taqımınıñ jirtıgınan sabannıñ şerti şıgıp tur/⁵ (y)eken. Sonı suvırıp jep, özerimdi jalğadım. Mine, osı kılığıma/ küni büginge deyin qattı uyalıp jürmini.../

—Sen nağız opasız (y)ekesin! -deпти tülki ornınan atıp/ turıp. -Özindi asırap jürgen adamğa qastıq, duşpandıq ja/sapsın, Osı kılığınmen bizdi qaybir andırdım deysiñ!/

¹⁰—Bul kılmısın üşin senin jazandı berüv kerek! -dep/ aqırıptı kaskır tisin kayrap.

Bulardıñ ayak astınan bulқан -Talışan bolğanına (y)esek tañ/danadı da, aqtala bastaydı:

—Men toqımınñ sabanın gana jedim goy. Biraq o olan (y)eşteñe/¹⁵ de bülingen jok. (Y)Ertesine sol toqımdı tağı da özime japtı./

—Tipti sen sol kılmısındı da moyındaytın türiñ, jok/ qoy, -deпти tülki kijinip. -Opasızdıgıñ da sodan!/

—Opasızdıñ közin jöyü kerek! -dep küjildeпти kaskır./

—Munday opasızdıñ, avır kılmıskerdin jazası ne?/ -dep suraydı tülki aşuvlanıp.

Sonda kaskır qaharlanıp, ükimin aytadı:/

—Közin jöyü kerek! Bul kılmıskerge sol daylıq! (Y)Esek qasıp qutıda almaptı. Söytip, kaskır men tülki/ añkav (y)esekti ölim jazasına kesip, jarıp salıp, silkiyya toyıp,²⁵ jönderine jüre beripti.

KASKIR NEGE ULİYDI?

(Y)Ertege Halıq degen bir kedey bir kedey ömir süripti. Mal degende/ on şaqtı (y)eşkisi, jalğız atı jéne altın qavırsın/dı qorazı bolıptı. Ol kezde qoraz ayğay salıp, (y)eşki/³⁰de baqırmaıdı (y)eken.

Künderdin, bir küninde aqsıyğan tisi bar, adam ker/qar tisi bar bir añ kelip, kedeydin (y)eki (y)eşkisin alıp/ ketid.

—Özi barıp turğan kaskünem (y)eken, kırdı da ketti, -deydi/³⁵ halıq küyinip kempiri men balasına.

—Ol özi bizge kas, (y)eşkilerdi kırdı, demek ol kaskır ğoy, -/dep kaladı sonda bala. Sodan bastap kaskır kaskır atanğan/ (y)eken. Kaskırlar keleydin malın kırıvıdı koymaydı. Keş qoroy/ğanda tipti kamavlı turğan (y)eşkini qoraga türüp alıp ketetin/⁴⁰ boladı. Ondayda (y)eškiniñ bar bitiretini: Saqalı soşañdap baqı/radı. (y)eken. Koraz bolsa altın qanatıñ qağıp-qağıp kaskırlar keldi,/ quva gör dep, Halıq atayğa habar bergeni (y)eken desedi./ Sol tün, sol künnen bastap qoraz şaqıratın bolıptı, (y)eşki de/⁴⁵ baqıratın bolıptı.

(111)¹ Halıq otay künde üyine qaytkanda öristep kaskırlar jemey/ tastap ketken (y)eškiniñ quyırşıqtarın bir (y)etek qıp jıynap ala/ kelip jüredi.

Bir küni kedeydikine saqalı beline túsken bir aqsakal keledi./⁵ Ol:

—Javızdıqpen küresüv menin parızım (y)edi. Mé, mına kitap/tı al. Oqı. Oqığanıñdı köñiliñe tokıy bil. (Y)Erinbesen, duşpanıñ/nan qutılasıñ, -dep kedeydiñ balasına bir kitap beredi./

Sol künnen bastap bala kitaptan köz almaydı. Onıñ bar oyı/¹⁰ javız kaskırdı öltiretin déri jasap şıǵaruv boladı. Aqırı,/ birneşe şöp tamırların qaynatıp, déri jasadı. Onı aparıp/ quyırlar jemtikke seyip qoyadı. (Y)Eşkilerdi üyge qamaydı./ Kaskırlar birinşi küni kelip, üydi torıydı, (y)eşkiler körinbeydi./ (Y)Ekinşi küni keledi, (Y)Eşkiler şıqpaydı. Üşinşi küni kaskırlar/¹⁵ ırıldar kelip, üydiñ irgesin qaza bastaydı. Biraq üyge kirüvge/ batpaydı. (Y)Eşkiden küler üzgen soñ javızlar jemtikke jıyna/ladı. Qomaǵıylav birevi kelgen betinde ars (y)etip, jemtikke qavıp/ ötedi de: “Uv-uv-uv...” dep, mırınan şańşıla qulap türedi./ Qalǵandarı bası avǵan jaqqa qaşa jöneledi.

²⁰Sodan beri kaskırlar “Uv-uv-uv!...” -dep ulıytındı şıǵa/rıptı.

JÜZİM JEGİSİ KELGEN KASKIR

Bir tülki jüzimge lıqa toyp, bavdan şıǵıp kele/ jatadı. Onı körgen kaskır:/

²⁵—Jüzimdi qaydan jediñ? Aytşı, men de jeyin./ Aytpaşañ, özindi jayratamın! -deydi aqırıp./

—Oybay, qaseke, qıvdıq -deydi tülki jılmañ/dap. -Senen nesin jasırayın, anav baydıñ işinde/ sıqasıp tur. Jürniñiz, (y)ertip alıp barayın./

³⁰Tülki sonı aytadı da, kaskırdı (y)ertip aparıp,/ özine üyrenşikti tesikten bavğa kirgizip jiberedi./

Kaskır tañsıq bolǵan jüzimine ébden toyp,/ bavdan qayta şıǵayın dese, élgi tesikten öte almay,/ keptelip qaladı./

³⁵Munı körgen tülki:/

—Qaseke, tım körseqızar (y)ekensiñ. Artın oyla/maǵańa sol kerek, dep jüreberipti.

Bavğa suv salıp jürgen adam tesikte keptelip jatqan kaskır/dı soǵıp alıptı.

(112)¹ KIRIĞ KASKIR, (E)Kİ (Y)EŞKİ

Jartıbay deytin kisinin mal degennen (y)eki (y)eşkisi ğana/ bolǵan (y)eken. Ol (y)eki (y)eşkisi eldiñ malına qosılmay,/ öz aldına bölek jayılın ösken (y)eken. Bir küni Jar/⁵tıbay üyde avırıp qalsa, (y)eki (y)eşkisi eldiñ qoyına/ qosılmay dalada qalın, künde soñınan qalmaq jüre/tin Jartıbaydı izdep, tastap-taska sekiredi, taba/ almaydı, tavdan-tavğa şıǵadı, taba almaydı. Sonan/ keyin jartıbayğa aşuvlanıp, baska bir jaqqa qaşıp

ketpekşi/¹⁰ bolıp, (y)ekevi bir jolğa tüsedi de jürip beredi. Kele ja/tıp joldan bir kan tavıp aladı, sonan soñ birevi turıp/ aytadı:/

—Koy, biz büytpeyik. Jartıbayday iyeni biz taba almasız./ Biz keyin qaytayık. Ol bizge ökpeler, ökpesin tarqatuv üşin/¹⁵ oğan tezek terip alapayık, -deydi. Buğan qasındağı(y)eşki de/ qosılıp, (y)ekevi tezek terüvge kirisedi./

Avıldı betke alıp tezek terip kele jatsa aldarında ölgen qaskırdıñ (y)eki kuv bası jatıp (y)eken. Munan (y)ekevi qorkıp, keyin/ qaray qaytpaqşı boladı. Biraq keyin qaray qaytsa jolda qas/²⁰ kır köp, bulardı jep qoyu mümkün, sodan keyin (y)ekevi éri-beri/ keñesip, elgi qaskırdıñ (y)eki kuv basın qaptarına salıp aladı da/ tağı da jürip berdi. Bir kezde aldarında ot jağıp otırğan/ köpti körüp, tezirek jürige basıp qastarına kelse, olar jıylıs/ aşıp otırğan kırık qaskır (y)eken. Kelgen (y)eki (y)eşkini köredi de,²⁵ birine-biri sıbırlap:/

—Mına (y)eşkilerdi qarañdar! Tamaqtı uvayımdap otırğanda/ özderiniñ kez kelüvin, -deydi. Bulardı qaskırlardıñ béri de/ köredi de, "tamaq tabıldı" dep qarq-qarq külisedi. Sonda (y)eki/ (y)eşki turıp:/

³⁰—Joq, mırzalar, biz senderge jegizbeymiz. Biz sender sıyyaq/tı talay qaskırlardıñ basın jep körgeñbiz, -deydi. Buğan qas/qırlar nanbaydı da:/

—Onday küşti senderge kim bersin, -deydi. Sonda (y)eşkiler:³⁵ qaskırdıñ bası bar, qazıp senderdiñ bastarıñdı qosamız,/ qaptan suvırıp alğanda, qaskırlar qorqa bastaydı. Sonda/ qorıqpaytın kökjäl birvi otıradı da:/

—Qane, (y)ekinşisin körsetşi, -deydi. (Y)Eşkiler qoldarına/⁴⁰ alğan bastı qapqa qayta salıp, birevin suvırıp alğanda,/ qaskırlar üreylenin keyin şegine bastaydı. Olardıñ qorıq/qanın (y)eşkiler sezedi de:/

—Qane, bizdiñ qaskırdıñ (y)etin jemey, qarnımız aşqanına/ köp boldı. Özderine jan kerek bolsa birevindi soyıp, bizdi/⁴⁵ qonaq qılıñdar, -deydi. Buğan qaskırlar amalsızdan könedi de, (y)eşkilerdi törge şıǵarıp, éveli suv ékelmek bop töptev-be/seyin jiberedi, olar ketkennen keyin suvğa ketkenderdi tez (y)ertip/(113)¹ kelmek bolıp, ol şaqtısı ketedi. Süyte-süyte qaskırdıñ/ biri qalmastan qaşıp ketedi./

Qaskırlardıñ bul qılıǵın mazaqtap küle-küle (y)eki (y)eşki/ Jartıbayğa qayıp ketti./

(113)⁵QASKIR MEN LAQTAR

Bir (y)eşki toǵayda üy jasap, laqtarımnen soyada turıp/tı. Kündiz özi toǵayga jayıluvga baradı da laqtarına aytadı/ (y)eken-(y)ésikti mıqtap bekitip otırıñdar, (y)eşkimge (y)esikti aşpañ/dar, -deydi (y)eken, -deydi (y)eken. (Y)Eşki üyine qayıp, müyizimen (y)esikti qağıp/¹⁰ öleñdetedi.

Laqtarım, qaraqtarım,

(Y)Estidi me qulaqtarım.

Sütün jıynap keldi éjeñ

(Y)Emip, toysın tamaqtarım

¹⁵Aş (y)esikti, şıraqtarım.

Şeşesiniñ davsın (y)estip balaları (y)esikti aşadı. Balaların/ (y)emizip toǵızadı da, qaytadan toǵayğa ketedi. Munı bir qaskır/ körüp tusıp laqtardı jegisi keldi. (Y)Eşki ketken soñ, (Y)Esik aldı/na kelip öleñdete bastaydı:

²⁰Laktarım, karaktarım,
(Y)Estidi me kulaktarın.
Sütün jıynap keldi ejeñ,
(Y)Emip, toysin tamaktarın,
Aş (y)esikti, şıraqtarım.

Laktar davıstı (y)estidi, şeşesiniñ davsına uqsamaydı, kaçır (y)ekenin bildi.
“(Y)Estidik, (y)estidik, seniñ davsın, ejem davsına/ kelmeydi, kaçır (y)ekeniñdi kim bilmeydi? Eyde, jöniñe jüre/ ber”, -depti.

(Y)Esikti aşpadı, kaçır kütüp otırdı-otırdı, avzına tük/³⁰ tüşpey ketti. Onan soñ şeşesi keldi, sözün tındağanı üşin bala/ların maqtadı: “Mine, (y)esti boldıñız balalarım, (y)esikti aşsa/ñız sizderdi kaçır jer (y)edi, jılap qalar (y)edi anaların!//

KAŞIR MEN TOKTINIŇ AYTISI

³⁵Toktı:

Kaşır-av avızın kursın ırbañdağan,
Jol tappay karañıda turğan jaman.
(114)¹(Y)Er bolsañ taylak penen toydı jeşi,
Toktınıñ nesin jeysiñ tırbañdagan?

Kaşır:

Toktışak, ne deseñ de kutılmaysıñ,
⁵İşinde şım qoranıñ kutındaysıñ.
Eveli seni jeymin, sorın tavdı,
Béribir kezeriñden kutılmaysıñ.

Toktı:

Ya jersiñ, ya jemessiñ, kulagıñ sal,
¹⁰Basıñda qanağatız miniz, ahval.
Jalgız-aq mende qastıq bolsa kaçır,
Irbandap tura bermey qamdanıp qal...

Kaşır:

(Y)Endeşe jemek üşin sende qastım,
¹⁵Köp sözün söylemeymin jaramastıñ...
Umtılıp ırğıp tüstim degen kezde,
Ayağı kaçpan bastı kılqıymastıñ.

Kaşırday qañğırttar köp alandağan,
Avzından tili şığıp salañdagan.

²⁰Añğaldı aş közdikpen kaçpan bastı,
Retin añkovlıqpen taba almağan.

Koy momıñga kaçır zalım zorlıq (y)etti,
Aqırı ol zorlığı tükpe jetti.
Kaşırdı mal iyesi kuvaladı.

²⁵İzine salıp koyıp kök töbetti.

Kaķpanmen kaķır kaŗtı aydalaĝa,
Kaķırdı kuvmay adam jay qala ma?
Bélemdi kuvıp jetip sogıp aldı,
Satsa da İktıyyarı kay qalaĝa.

³⁰Köredi tek jürmegen sonday isti.
Baĝasın bilmeytugin jez ben mıstı.
Olar da ölip qalam dep oylamas,
körgemen neŗe türli qorlıķ isti.

(115)¹ KAĶIR MEN KİSİ

Bir kaķır tamaķ izdep kele jatıp, quruvlı turĝan/ kaķpanĝa tüsip qaladı. Olay julķınıp, bulay jul/ķınıp zorĝa qutuladı. Kaŗıp bara jatqan kaķır/dı ańşılar körip, artınan kuva jöneledi. Kaķır/⁵ saskalaktap bir (y)eginşige kelip jayın aytadı: "Qayt/señ de meni jasır, umıtpasın jaķsılıĝındı/ meni qabıña salıp arķalap jüre ber", -deydi./ Kaķır jılap turĝan soñ, (y)eginşi adam qabına salıp alıp, ar/ķalap jüre beredi. Keşikpey ańşılar mıltıq, qılışın jar/¹⁰ kıldatıp jetip keledi. Kisiden suraydı:/

—Kaŗıp bara jatqan kaķır körmediñ be? -dep./ Kisi:/

—Jaña bir kaķır anav şoqaydan kaŗıp ötti, tezirek/ umtılıñdar, -deydi. Ańşılar asıp ketkennen keyin, (y)eginşi/¹⁵ qaptıñ avız şeşip, kaķırĝa "jöñine bar, maĝan da bir jaķ/ sılıķ (y)etersiñ" -deydi. Kaķır kuvanıp sekirip şıĝıp, (y)eginşige/ "men seni jeymin, karnım aŗtı" -dep tap-tap beredi. (Y)Eginşi/ bayĝus saskalaktap:/

—Ay, kaķır, bunıñ qalay, men seni ölimnen qutqarıp alıp/²⁰ qalıp (y)edim. jaķsılıķqa jamandıķ (y)ete me (y)eken, olay bolsa/ töreleteyik, qaŗsımızdiki jön (y)eken, -deydi./

(Y)Ekevi kerisip turĝanda qañĝırıp bir jaĝıman tülki/ keledi. Bular tülkige okıyĝanı bastan-ayaķ aytıp/ şıĝa/dı. Tülki:/

—Jok, sözdi aytpańızdar, menen başqa birev (y)estise külip/ jürer, dorbaĝa ülken kaķır sıydı degende nanbaymın, barıp/ turĝan ötirik, -deydi. Kaķır men kisi "bul pas" dep kerisip/ bolmaydı. Tülki kaķırĝa:/

—Kaŗqa kirmey senbeymin, -deydi. Kaķır sendirmekşi/³⁰ bol kaŗqa kirgende, tülki (y)eginşige "bayla qaptıñ avızın, (y)endi/ kıymıldaytıp keziñ keldi, qane men köreyin, küzdigüni/ (y)egindi/ qalay soĝıp jürsiñ?" deydi. (Y)Eginşi quralın alıp kaķırdı/ ura bastaydı. Tülki:7

—(Y)Endi qaptıñ avzın aŗ, -deydi. Qasekeñ aldı-artına/³⁵ qaramastan şıĝa jöneledi. Artınan tülki "köpten beri istegen/ bir édil törem (y)edi", -dep saķ-saķ külipti. Söytip, (y)eginşi bayĝus/ tülkiniñ qaŗlasımen ajaldan qutulıptı./

(116)¹ KEDEY MEN KAĶIR

(Y)Ertede bir kedey bolıptı, özi (y)erinşek bolıptı, aŗtıq -/jalañaŗtıqtan ıza şekken soñ qatını buzıladı./ Qatını buzılıp turmaska aynalĝan soñ, juŗbanur/⁵ uşın qudaydan mal ékelem dep toķtaĝan. Qolına taya/ĝın alıp, japaĝa kezip bara jatqanda aldınan bir/ kaķır jolıĝadı. "Adam qaŗda barasın?" -dep kaŗ/ķır süraydı. "Qudaydan mal alĝalı bara jatır/mın", -dep javap beredi.

Ƙaƙır aytadı: “Jeti jıldan beri iş ovruvı bolıp jürmin./ Sonı ƙudaydan suray kel. (Y)Emine (y)eken?” -Kedey:/ aƙaştıñ tübine kelip ƙonadı. Aƙaş adamnan suraydı: “Ƙayda/ barasıñ?” -deydi.

¹⁵—Ƙudayƙa mal alƙalı baramın, -deydi. Aƙaş aytadı:/

—Meniñ barımdaƙı jemisim ƙuvrap türüp ƙaladı, piserlik/ uvaƙıtına jetpey, sonıñ sebebi ne (y)eken, sonı suray kel, -/Adam “Jaraydı,” -dep jürüp ketedi./

Onan ülken suvdı örlep kele jatsa, suvdan bası şıƙıp bir/²⁰ ülkenbalıƙ turadı. Adamnan: “Ƙayda barasıñ?” -dep balıƙ/ suraydı.

—Ƙudaydan mal alƙadı baramın, -deydi Balıƙ adamƙa/ tapşıradı.

—Az uvaƙıttan beri barım suvƙa batpaytın bolıp ƙaldı,²⁵ sebebi ne (y)ekenin suray kel, -deydi./

Onan örlep sol özenniñ barına şıƙuvƙa joƙındaydı. Tus/turınan “ƙayda barasıñ” köbeydi. “Ƙudayƙa mal alƙalı bara/mın” degennen başƙaƙa şama kelmeydi. Davsı ƙana (y)estiledi, (y)eş/ nérse körinbeydi.

³⁰Ƙuday: “Men maldı üyiñe apardım, ƙayt!” -deydi. Burılıp/ ala ƙaytadı ƙaytıp kele jatıp balıƙƙa jolıƙadı. Balıƙ:/ “Ƙudayƙa bardıñ ba?” -dep suraydı. “Bardım”, -deydi. “Mal/ aldıñ ba?” -deydi. “Aldım”, -deydi. “Maliñ ƙayda?” -deydi/³⁵ suradıñ ba?” -deydi. “Suradım”, -deydi. “Jenbezegiñde ƙav/har tas bar” -deydi. “Sonı alsa bası şuvƙa batadı”, -deydi/ “Ƙudaydıñ bergeniñ malı osı ƙoy, sonı al”, -deydi balıƙ Adam/ almaydı jürüp ketedi. Onan aƙaşƙa jetedi. Aƙaş adamƙa:/ “Ƙudayƙa bardıñ ba?” -deydi. “Bardım”, -deydi. “Mal aldıñ/⁴⁰ ba?” -deydi. “Aldım”, -deydi. “Maliñ ƙayda?” -deydi. “Üy/iñe aparıp tastadım dedi Ƙuday”, -deydi.

“Meniñ tapsırƙanımdı suradıñ ba?” -deydi. “Suradım”, -/ -deydi. “Ne (y)eken?” -deydi. “Ƙar boyı jerde. Tamırıñda toƙ/taƙan altın bar, sonıñ ƙızuvimen uvaƙıtına jelpey, jemis pis/⁴⁵ pey ƙuvavı sol üşin. Ol altındı alsa öz ƙaƙ itında jermis pisip,/ öz uvaƙıtında tüsedı”, -deydi.

Aƙaş jalinadı: “Ƙulaydıñ bergeniñ malı sol, sonı sen alıp/(117)¹ bay bol. Men de tınıştıƙ tabayın”, -deydi. Adam bolmaydı, jürüp ketedi./

Üyine tayaƙanda bayaƙı ƙaƙır jolıƙadı. “(Y)E, alam, aman/ ƙaytıñ ba?” “Ƙayttım”. “Ƙudayƙa bardıñ ba?” “Bardım”/⁵ “Mal aldıñ ba?” “Aldım”. “Maliñ ƙayda?” “Üyiñe aparıp tas/tadım dedi ƙuday”. “Meniñ avruvıma (y)em suradıñ ba?” “Sura/dım”. “Ne deydi?” “Jaman kisini jese jozıladı”, -deydi./

“O, menen başƙa jolıƙkanıñ bar ma?” “Bar”. “O, ne?”/ Bayaƙı aƙaş pen balıƙtı aytadı. Joƙargı sözderdi tolıƙ/¹⁰ söyleydi. Ƙaƙır aytadı: “Ƙudaydıñ bergeniñ malı aƙaş/taƙı altın, balıƙtaƙı ƙavhar, ƙudaydıñ bergeniñ malın almaƙan,/ senen jaman kisini ƙaydan tabam”, -dep ƙaƙır adamdı jep/ ƙoyadı.

AK KÜŞİK PEN ƘAƘIR

¹⁵Bir ƙaƙır japan duzde közip jürdi.

Köringen adamzattan bezip jürdi.

Jurtına bir avıldıñ timiskilep

Jür (y)eken bir aƙ küşik közi kördi.

Kasekeñ aƙ küşikke kelip jetti,

²⁰Tabıldı izdep jürgen jemim depti.

Kördi de kasekeñdi elgi aq küşik
(Y)Erkelep tırañ (y)etip jata ketti.

Qaljırap qarnı aşkannan kıñsılaydı.
Kaskırdıñ ızğarına kim şıdaydı.
²⁵Müsirkep jamı aşıp ayadı da,
Kasekeñ, ol küşikten jön suraydı.

Söyleşi hal-jayıñdı sen, aq küşik,
Bilesiñ menen seniñ jasıñ küşik.
İyesiz (y)el joq, kün joq, aydalada,
³⁰Bul jerde sen jatırsıñ, ne jumıs kıp.

Küşik ayttı: “Kaseke, men bir qara,
Kañgırıp jurtta qolğan men bışara,
Qajalap süyek-sayaq jatqanımda.
(Y)El köşip ketip qaptı, barma şara.”

³⁵Kaskır ayttı: “Beşara, olay bolsañ,
(Y)Endi meniñ soñıma (y)er tilimdi alsañ.
Koreksiz seni aştan öltürmeymin”,
Soñımnan qalma dedi, qayda barsam,

(118)¹Ölövge topanıpsıñ aştan jüdep,
Küşigim menen qalma şapşañ jür dep,
Bayğustı (y)ertip alıp (y)eliktirip,
Kasekeñ jelip jortıp ketti “şüv” dep,

⁵Kasekeñ kele jatır arsalactap,
Aranday avzı aşuvlı, til salactap.
Artınan borsañ-borsañ, tıpıñ qağıp.
Aq küşik “korekelep” jürdi jactap,

Bir jürdi kündiz-tüni birge jatıp,
¹⁰Qaraydı qarayganga közin satıp,
Artılğan sarqıtınan urttap jalap,
Biraz kün merekege jürdi batıp.

Kénigip (kanığıp) aq küşigiñ dénden oldı,
Tabılıp tegin tamak paydalandı.
¹⁵Belgili Kasekeñniñ minezderi,
Malına köringenniñ avız saldı.

Karekeñ keze kelse kimdi ayaydı,
Kedey goy mınav naşar, bay demeydi.
Johısa bir sorlımıñ jalğız atı,
²⁰Aq küşik uyat bolar koy demeydi.

Oylağanı kaskırdıñ bir tamağı,
Kosılıp aq küşikpen intımağı.
(Y)Ekevi bolıp alıp “kompaniyya”
Bilgin jaman édeti, (y)erteñ tağı.

²⁵Semirip (y)endi aq küşik dırdey boldı.
Teñelip kasekeñmen birdey boldı.
Men-dagı kemeletke jettim goy dep,
Kaskırdın soñna (y)ermey qala berdi.

Künimdi köreyin dep öz betimmen,
³⁰(Y)Emes dep kaskırdan da kuvatım kem.
Japanda jayılp jatқан köp jılkığa,
Kaskır bop şabamın dep jetip kelgen.

Kaskırşa aranday gıp avzın aşıp,
Jöneldi jılkı ürkip buday qaşıp.
³⁵Şap berip bir ayğırdıñ quyırığına
Jarmastı akımaq şirkin qara barıp.

Aygırdın kelip qaldıñ ingayına,
Aq töbet jürmedi goy tek jayına.
“Mé, sağan, kulak-şekeñ osı ma”, -dep
⁴⁰Tepti goy saq (y)etkizip mandayıña

(119)¹Qañk (y)etip qala berdi sonda aq töbet
Jark (y)etip körindi de közine ot.
Ber-avzı dal-dal bolıp qala berdi,
Öziñe öz obalıñ tamaqsav iyt.

⁵Bul da bir gıyrat söz oylap bilseñ,
Düniyede ne körmeysiñ tiri jürsen
Janday şavıp jürgender janamalap
Qakañnan jarar (y)edi avlak jürseñ.

Sakta kuday, özgeniñ kezeginen,
¹⁰Birevdikin alsam dep izdegennen,
Düniyede ér nérsege arın satıp,
Ümitin ı(y)manınan üzgenderden.

Al (y)endi jel tınganday söz basıldı,
Éñgime aytıp öttik bir naqıldı.
¹⁵Bozbala, uqpasandar meyliñ bilsin,
Qar jovdı degen mısıl iz basıldı.

ARISTAN PATŞA

Buringi zamanda bir aristan patşa bolip turıptı./ neşe türli añdardı bıylep. Sol arıstanniñ özine/²⁰ jaqın Maymun degen bir véziri bolıptı. Arıstan/ bir küni bir jerge barıp, (y)eki ay jürıp kelmekşi/ bolıp, özım kelgenşe patşa bola tur dep, ornına/ Maymundı tastap ketipti. Arıstanniñ ketkeniñ bilgen soñ, ér jerden añdap kelip, orn alıp turıp-/²⁵ti. Jéne arıstanniñ jéy uvakıtta özi turatuğıp bir/ jaqsı jerine bir tülki qatın-balasımenen kelip, turıp aldı./ Bir küni munı körip Maymun aytıptı:

—Éy nadan tülki, patşa arıstannan qorıqpaysıñ ba, (y)eger kelip qalsa, ne janındı koyadı, şapşañ ket! -depti.

³⁰Tülki aytıptı:

—Sen meni tülki dep oylasıñ ba, men arıstan/ tügil jolbarıstan da qorıqpaymın. Bul jer meniñ/ atalarımniñ jerleri, mağan tiyse kerek, arıstan aldı dep (y)esi/ tip kelip (y)edim, arıstan qaşan kelgende sen mağan habar ber,³⁵ arıstanniñ kim (y)ekenin bildireyin, -depti. Sonda bul Maymun/ qorqınış oylap ketip qaldı.

—Bul tülki suvretinde bolıp jürgen baska mıq/tı añ bolar ma? -dep. Maymun ketisimen tülkiniñ qatını aytıptı:

⁴⁰—Bul jerge turmay -aq keteyik, (y)egerde arıstan kelip qalsa,/ Maymun barıp aytsa, bizge ajal tapqızar, -deydi.

Onda tülki aytıptı:

(120)¹—Arıstan kelgende bir ayla qıların, -deydi.

Bir-yeki kün ötken soñ, arıstan bir davis (y)estiledi./ Tülkiniñ qatını aytıptı:

—Arıstan kelip qalıptı, ne qılamın dep (y)ediñ, aylañ/⁵ bolsa qıl, -deydi. Sonda tülki aytıptı:

—Arıstan jaqın kelgende, sen balolardı jıлата ber,/ men ayğay salıp aytamın “balalar nege jıladı?” dep,/ sonda sen ayt: “balalarıñ jaña arıstan (y)etip qabap qılıp ber/ deydi” -dep ayt deydi. Bir uvakıtta arıstan jaqınday qalıptı,¹⁰ sonda tülkiniñ qatını balaların jıлата beripti. Tülki ayğay/ salıp aytıptı:

—Balalar nege jıladı? -depti. Qatını manağı tülkiniñ/ üyretüvi boyınşa:

—Balalar jaña arıstan (y)etinen qabap qılıp ber/¹⁵ deydi, -depti.

Sonda arıstan (y)estip, tura qalıp, qasındağı May/munğa qaray aytıptı:

—Bul bir quvattı añ bolar ma, munda balalarğa/ arıstan (y)etin tileydi dep nege aytadı, bul jerdi tastap, (y)ekinşi/²⁰ saharaga ketpek kerek, -dep. Sonda qasındağı Maymun aytıptı:

—Ay, taqsır, taqsır arıstan, siz aqır jerjüzinde bol/ğan añniñ patşası, köriñiz, (y)eger körseñiz, bir jaman kişkentay/ añniñ aylaları şığar.

²⁵Arıstan jéne jaqınaraq jürıpti. Tülkiniñ qatını jéne/ balaların jıлата beripti. Tülki jéne ayğay salıptı:

—Nege jılatasıñ balalardı, üyde jolbarıs, qabilan (y)eti/ köp (y)emes pe? -deydi.

Sonda qatını aytadı:

³⁰—Baska andardıñ (y)etteri tolıp jatır, jaña arıstanniñ/ (y)etip tileydi -deydi. Sonda tülki aytıptı:

—Balalarğa ayt, biraz sabır (y)etsin, osı jerdi aynalıp/ jürgen bir arıstandı Maymun dostım aldap alıp kelse kerek,/ köp keşikpey kelse, arıstandı ustap alıp balalarğa (y)etip/³⁵ qabap qıların, -deydi. Sonda arıstan qasındağı Maymunğa:/

—Éy, zalım, kıyanatşı Maymun, meni aldap öltirmekke/ kelesiñ, özım ölmesten burın, éveli seni öltireyin, -dep, Maymun/ beşaranı nère nère kılıp tastap, özi tez kaçıp ketipti./ Tülki aylasimenen arıstanniñ jerin özine qaratın aladı.

ARISTAN, KAŞKIR, TÜLKI

Arıstan, kaçkır, tülki, bul üşevi uyım jasasıp./ tamaqtık añ avlarga şıgadı. Bulardıñ qoldarına/ bir (y)esek, bir kiyik, bir qoyan türedi, ortalarma jıynap,⁸ bölisip aluvğa kam istegenderinde arıstan kaçkırga:/ “Sen bölip ber, bizge”, -deydi. Kaşkır:

—Jaraydı, bul belgili nerse goy, (y)esek arıstan/diki qoyan tülkiniki, kiyik meniki, -degende, arıstan/ aşuvlanıp, kaçkırdıñ moynın julıp alıp, laqtırıp jiberip,¹⁰ (y)endi tülkige qarap, arıstan: “Sen böl, mınajoldasıñ bölisten/ şalastı goy”, -deydi. Tülki: “Jaraydı, oyın-qarıştıñ ékesi,/ bul aşık jumıs koy. (Y)Esek sizdiñ toñerteñgi tamağınız, kiyik/ keşki tamağınız, qoyandı toñerteñ men keşki astıñ aralığında/ avkat kılırsız”, -depti.

¹⁵Sonda arıstan tülkige: “Oy, sen ne degen gajap bölirke şeber/ (y)ediñ, bul bilimdi sen kimnen üyrendiñ”, -deydi. Tülki:/

—Jé, aqsakal, bul bölis bilimin mağan üyretken denesinen/ uşıp tüsken kaçkırdıñ bası (y)emes pe? -depti.

KARTAYĞAN ARISTAN

²⁰Bir zamanda ülken tavdı bir arıstan jaylaptı. Ol/ başka añdarğa zorlıq/zombılıqtı halden asıra/ istegen. Birak kaday kıyyanat körse de ogan (y)eşkanday/ jan(u)var teris kelmeydi. Öytkeni qarışlasarlık/ şaması jok. Sandıqtan birneşe jil jébirlik/²⁵ körip, qoldan keleri jok, işten tınıp, tisterin/ kayrap, élsiz januvarlar şıdap jüre beredi./

Arıstanniñ meymanası aşkanı sonday, ol jemdi öz ayağı/ men jürüp izdemeydi. Oğan öziniñ buyırığı boyınşa semiz/ sıyır, semiz jılkı, koy, buğı-masal sekildi januvarlar belgili/³⁰ “tertip” boyınşa kelip turadı. Soyatın-jolbarıs, buzap/-jaratın ayu, tétti-démdelerin patşağa tasıp berip jüretin/ (y)epti dayaşı-tülki (y)eken.

(122)¹Arıstan ébden uyqısı kanıp, jaylanıp tamaqqa toyğannan/ keyin, oniñ kónili qalavınşa érkim ér türlü savıq jarap batırdıñ kónilin jubatadı. Bulbul sayraydı, kökek zikir sala/dı, şımşık biyleydi. Maymıl türlü oyındar körseledi.⁵ Tülki küldirgi kuvlik aytadı. Topas ayu, añkav karga, meñirev/ (y)esek olarga kelemes külki boladı. Al batırdıñ tınıştık/ tavıp jatқан kezinde tört mısıq tabandarın jalap mavji/ratıp uyıqtatadı. Éldekalay oniñ uyqısını bölip, dibısını/ şıgarğan kaljakbas andar bola qalsa, avır jazaga kiriptar/¹⁰ boladı.

Sol sıyyaqtı meymanası aşkan arıstan künderde bir küni/ érden kartayıp, aljuvğa aynaladı. Akırında ornınan turuvğa şaması kelmey éli bitedi. Tisteri tügeldey tüsken, tırnak/tarı tuqıl bolğan, buvıdarında él jok. Osı jaydı körgen añdar (y)endi batırdan qorıqpadı. Onı sıylavdı koydı. Tamaq boluv uşın de (y)eşkim kelmedi. Aştan öler bolıp diñkesi qurıp jatқanda, onad burın jébir körgen/¹⁵ añdar (y)endi batırdan qorıq padı. Onı sıylavdı koydı. Tamaq/ boluv uşın de (y)eşkim kelmedi. Aştan öler bolıp diñkesi/ qurıp jatқanda, odan burın jébir körgen andar kezekpen/ kelip burınğı öşterin alğan (y)eken./

İşine kandı kek katқан januvarlar janı (y)erekşe kıynala/²⁰ tın jerin tandap turıp, özşamalarınşa batırğa jaza/ beripti.

İyt kabadı, kaçkır talaydı, at teledi, sıyır süzedi, tışқан/ tisteydi. Bir mezigilde salpan kulak (y)esek kelip:/

“Kaj jerinen tepsem oniñ janına artıq batar (y)edi, -dep/²⁵ batırđıñ denesindegi jandı jerin tañdaydı. Osı kezde/ talıqsıp jatқан arıstanniñ, (y)esi kirip, közin aşadı. Ol Kasin/da tepkeli turğan (y)esekti körıp öte nazalanadı./

—Keşegi dergen basta turğan kezde bul şirikti jan dep/ te (y)eseptegen jok (y)edim, bul künde bu da magan қорлық көrset/³⁰ pek bolıp ayak köterip tur.

—É, téñirim, meniñ janımdı bul jamanniñ қарlıғın/ көrsetpey al! -dep jan téslim (y)etken (y)eken.

“Ne (y)ekseñ sonı arasıñ” degen métel osıған keledi./

ARISTAN MEN TIŞKAN

³⁵(Y)Ertede bir teñiz jaғasında қalıñ jasıl ormanda/ bir arıstan ömir süripti. Bul toғanda түрli añdar,/ maldar da köp bolıptı. Sol arıstan özin külli/ añdardıñ, maldardıñ patşasının dep jarıyyalap/tı. Arıstan özine қашır түlki, barsıқ, jılandar/⁴⁰dı kömekşi aқılгөy (y)etip dayındap alıptı. Bular/ añdardı қırıp jep, һan sarayın қan sasıtıp jata/ beripti. Añdar patşasınıñ залımdıғınan, қаниşerлігінen/ zar iylepti.

Burın tışқан (y)etine zar bolıp жүрген түlki men borsıқ/⁴⁵ (y)endi tışқан (y)etine pıskırıp ta қарamay, ılgıy jılkı, sıyrı/(123)¹ түye, aқböken, aşkar, kiyikterdin (y)etinen қарніна sıyғанınша/ jep jata berdi. Biraқ түlki borsıқ tek (y)etpen jata bermeydi,/ ol jegisi kelgen añdardı neşe түрli ösek, ötirik, jalamen/ arıstanға jamandaydı. Oған oylanbay sene salatıñ (y)essiz/⁵ arıstan derev қашırға түlki men barsıқ jamandagan aңdı/ öltirip alıp keluvge buyrıқ beredi. Ol қашır buljıtpay/ orındap, aңdı öltirip, һanға ekep bere beredi. (Y)Endi түlki men/ barsıқ arıstandı neşe түрli sırlı sözben maқtap, sizdey/ édil, aқıldı danışpan patşa duniyege kelip көrmegen dep/¹⁰ jaғımpazdanıp jeñe añdardı қalay kırıvđıñ joldarin oy/lap tavıp aytuvdan başka jumısı bolmaptı.

Bir күni түlki tışқаñıñ (y)etin añsap jegisi keledi. Tүlki/ özine özi: “Men tışқан (y)etin arıstanniñ özine ustatıp-aқ/ jeymin”, -deydi. Bir uvaқıtta түlki arıstanniñ aldına taғzım/¹⁵ (y)etip édeppen kirip kelip, söylevge ruқsat alıp, sıyқırlı/ sözін bastaptı:

—(Y)Ey, baқıttı patşam, sizdey aşқан édil, aқıldı, patşa/ bolmaғанın andardıñ özderiniñ sın niyetpen şuvlap aytıp/ жүргенin osı қazdıyған қара қулағımızben (y)esitip жүrmiz./²⁰ Solay bola tursa da keybir jaқсылıқ jaқпаған aңdar sizdi/ ümitsizdikpen avzi barıp jamandavın қoymaydı.

Bir tışқан degen añ bar, үлкendiği attıñ tezeginde, bolıp/ turıp, opasız oñbaғanıñ sizdi jamandap balaғattaғанın/ öz közimmen көrip, mına saқ қулағımмен (y)esittim. Tipti avız/²⁵ barıp aytuvға болmaytın sözdi tipti batıl ayttı. Қaharıñız/ға sabır berse aytayın, -dep jevtekteди. Arıstannan “ayta/ber” degen іşarat bolғasın түlki түgin jatқızıp мүse pirsip/ bılay deydi:

—Arıstaniñ patşa (y)emes, andardı қınaday қırıp, özi/³⁰ jeñe dostarına jegizip һan sarayın қan sasıtıp jatқан қани/ şer, -dep şaқ-şaq (y)etedi. Men arıstanға aytay desem, “ayta/ ber, men inde turam, meniñ inime arıstanniñ özi түgil bir ayağı/ da sıymaydı, ol қojal-қojbalaғıñ meni ustay almaydı” -/deydi.

³⁵Arıstan turıp: “Onı қalay ustavға boladı”, -deydi. Tүlki/ külimdep: “Onı ustav tipten op-oñay, men özim de op-oñay ustap alam, biraқ arıstanniñ özi meni ustay almaydı degeni,/ meniñ denemdi saқıldatıp қaynatıp baradı. Menimen (y)erip/ жүriñiz, ol aşқınған aқımaқtı ustap alasız, édisin bargan/⁴⁰ soñ aytam”, -deydi.

Tүlki arıstandı (y)ertip kelip, tışқанıñ ininiñ (y)eki avzın/ көrsetti. “Odan mına indi alıp küşti ayağıñızben taptap kömi/ñiz de, (y)ekinşi inniñ avzına қулағıñızdı tosıp jata

beriniz./ Tışkan şığarda inniñ işi dübirlep ketedi. Sol kezde bası⁴⁵ñzdi köterip, avzıñzdi inniñ avzına tosıp, aşıp tura/ kılñız. Tışkan innen şığa bergende қағıp alasız”, -dep/ arıstanniñ kulağın tışkan inine keptep jatqızıp tülki/ sırttan bakılap jüredi.

(124)¹ Arıstan kulağın inge tosıp jatıp, jazğı bıstık, küñge/ denesi balkıp uyıqtap ketti. Tışkan öz inim dep, jer astınan/ jügirip şıqqan boyımen arıstanniñ apanday keñ kulağına/ kirip ketti. Arıstan kulağının işin tırnalağan éreketten/⁵ şoşıp oyandı. Arıstan kulağının işi dübirlep ötkir ıydeney/ tırnaqtıñ tırnap-şabaqtap jarıp bara jatqanın sezdi./ Arıstan basın januşıra, ışkına şaykalı. Arıldap aspan/ga қарғı(y)dı. Öz kulağın öz ayağıñ ötkir tırnağımen tırna/ladı. Biraқ kulaқ avruvı қалғında tur. Ol kezde tışkan arıs/¹⁰ tanniñ sasıқ kulağınınñ eñ tülki tar қuvsına barıp ülgergen/ (y)edi. Sandıqtan arıstan қаншалıqtı basın silkinese de, bar/ küşimen ışkına ırısa da, bar davısımen arıldasa da, қarıл/dasa da, tışқandı түsire almadı.

Munday soyқandı, körinisti körgen tülki zar (y)enirep: “Oypi/¹⁵ rim-ay, patşam, қамқорım danıspanım, ne boldı”, -dep/ jügirip keldi. Bul uvaқıtta tışkan da қандай inge kirgenin/ sezdi. Jerge түsse aңdıған ажал (y)ekenin de bildi. (Y)Endi tışkan/ basın arıstanniñ, kulağının avzına қаратıp bir tırnağın/ batıra бүrip jarısıp қатıp қалған (y)edi. Tүske deyin arıstan/²⁰ örizden beter ökirip, ayudan beter ақırıp, aspanға қарıp өз/ basın özi jerge urıp, alas urdı. Arıstanniñ asa қорқınıш/tı zor davsınan бүkil toғандағı аңдар, mandardıñ zeresi/ uşıp қалtıradı. Tülki zar (y)eniren, tilev tilep қasında turıp/ aldı. Bir kezde érden alas uruvdan éli қуриған arıstan tülkige/²⁵ ala közimen ајıraya қарap: “İsteyin degeniñ osı ma, sum”, -dedi./ Zéresi uşқан tülki: “Danıspanım, қамқорım, padişam, sapay/ sabır (y)etşi, бүkil toғayдағı andı jıynap patşa avırdı dep/ (y)emdevge ақıl surayық. Köpşiliktıñ işinde nendey ақıldılar/ жоқ deysiz, solar bir (y)emin tabar”, -dedi.

³⁰Sol kezde arıstan: “Қасқır, borsıқ, jılan törteviñ tez/dep барлық аңdı osında jıynap kel”, -dedi. Tülki zıtıp jöne/di. Қасқır, borsıқ, jılan törtevi барлық аңdı ilezde jıynap/ keldi. Tülki bir ағаştıñ butағına şıp andарға: “Arıstan/ patşanıñ kulağına таşқан zalım kipir ketip, kulaқ işinen/³⁵ in қазıp, arıstanniñ mı(y)ın tesip boradı. Buған қандай amal/ bar, sonıñ ақılın tabıñızdar”, -dep tülki betin барıp sur/ kı(y)yalıқpen jılap turdı.

Sol kezde arқardıñ көp jastaғı ақбар құлјası turıp./ “Onıñ amalı tülkiniñ süyriktey sum tilin arıstanniñ kulağı/⁴⁰niñ işine tıғıp, tışқandı tilmen orap aluv kerek. (Y)Eger tülki/ ala almasa, қасқır, barsıқtıñ tilimen aluv kerek”, -deydi.

Arıstan tülkige: “Tiliñdi kulağıma sal”, -dep buyradı./ Tülki arıstanniñ kulağına tilin tıqtı, tışkan tülkiniñ tili/niñ uşın қırşıp aldı. Tülki tilin tez tartıp aldı. Sol kezde/⁴⁵ arıstan қашpasın dep, tülkiniñ бөксесin тиртеp sıғıñқırap:/ “Tilindi ayanbay қayta-қayta sala berdi. Tışkan da/ tülki tilin қırşıp tastay berdi. Bir kezde tülki tiliniñ ada/(125)¹ bolғанın arıstanga көрсетти. Arıstan: “(Y)Endi ayağıñ sal” -dedi./ Tışkan tülkiniñ ayağın da қırşıp tastavmen tizesine deyin/ kemitti, şaltıyttı. Arıstan: “(Y)Ekinşi ayağıñdı sal”, -dedi./ Ol ayağın da қayta-қayta saldı. Ol ayak ta мүјilip ada boldı./⁵ Sol kezde bugan süysingen bir- қoyan ақırın ғана: “Mine, (y)eki/ ayağı ki iltiyip, сүм tülki in қaza almayтın, қoyаңға jete almayтın,/ ösekte ayta almayтın қoyan boldı” -dep mırs (y)etti. Arıstan/ basın silkise tülkiniñ tuvралған tili men savsақтары түsti./ tışқан түspeди.

¹⁰Aşuvı aşınған arıstan tülkini şaynap-şaynap laқtırıp jiberdi

Arıstan қасқırға kulağına tilin salıp tışқandı aluvdı/ buyırdı. Қасқır tilin kulaққа tıqtı. Arıstan қашıp ketpesin/ dep қасқırdıñ artқı sanınan tisten turdı. Tışқан қасқır/¹⁵ tilin de қırшы berdi, қасқır da arıstanniñ apanday avzında/ turıp ayana almadı, қayta-қayta tilin sala berdi. Bir kezde/ қасқırдыñda tili ada boldı.

Odan keyin arıstan borsıktı şakırıp alıp: “Sal tiliñ/di”, -dep jekirdi. Amalsız borsıq ta jıñışke ösekşil, **kan**/²⁰sorgış suyrik tilin tıktı biraq anşa arı aparmay “tilim/jetpeydi”, -deydi. Sol kezde arıstan aqırıp barıktıñ da bök/sesinen tisten: “Tilindi tübine jetkiz”, -dedi. Borsıq tilin **ku/lak** tübine jetkizdi. Tildiñ uşın tışkan kırşıp aldı. **Kayta-kayta/** saldı. Bir kezde barsıktıñ tili de ada boldı. Arıstan/²⁵ basın silikti. **Kulaqtan** kaskırdıñ, barsıktıñ turalğan/ tilderi tüsti. Tışkan tüspedi.

Arıstan aqbas **kuljağa** **karap**: “(Y)Endi ne istev kerek” -/dedi. **Kulqa**: (Y)Endi **kulağıñızğa** jılan kirip, tışkandı tistep/ alıp şıksın, tartıp ala almasa şağıp öltirip şıksın,³⁰ ölgesin tışkan türedi”, -dedi. Muni (y)esitip, jılan **kalıñ şöl/tiñ** astimen suvsıp **kaşkan** (y)eken, Arıstan (y)endi **kaskırğa**: “Jı/landı alıp kel”, -dedi. Tilinen **kanı** ağıp, **kaskır** jılanğa/ baradı. Aytıp tüsinderetin til **qayda**, jılandı belinen tisten/ jipşe şubatıp alıp keledi. Arıstan jılanğa: **Kulağıma**/³⁵ kir, laji bolsa zalım tışkandı tistep alıp **şık**, bolmasa/ şağıp öltirip **şık**”, -dedi, jılan arıstanniñ **kulağına/** suvsıp kirdi. **Kulaq** işi **qarañğı**, jılan basın kırşıp uzip tasta/dı. Bir kezde **kaskır** jılandı tistep suvırıp alsa, jılanda bas/⁴⁰ joq (Y)Esektiñ tusavınday jip bolıp **qalıptı**. Andar zalımdar/dın sazayın tarttırğanına kuvanısp, tarap ketipti./

(Y)Endi arıstan (y)eşbir éreketpen tışkandı tüsire almaytı/nın bilin jata beredi. **Kaskır**, **barsıq**, tilinen **qansırap** öledi./ Tışkan arıstanniñ **kulağınan** kevlep kündelikti jep jata/⁴⁵ beredi. Arıstanniñ mıyına zakım kelip, **qarlıkpen** uzaq avırıp/ öledi.

Arıstanniñ ölgenin bilgen tışkan bir küni **kulaqtan** şıgıp,/ jayqalğan jasıl şöptiñ arasimen jürip ketti. Söytip, bir/(126) tışkanniñ **qasırılı**, batırılıq işinen ormandağı javızdar/ tobi kırılıp andar **qanavsız**, talavsız (y)erkin ömir sürip ke/tipti.

ARISTAN, KAŞKIR, HÉM TÜLKI

⁵(Y)Ertede bir arıstan, **kaskır** hém **tülki** joldas bolıptı./ Bul üşevi bir jerde otırıp védelesipti: Üşevimiz de/ bir januvarğa **qıyanat** kılmayıq, (y)eger mal jolıksa/ zorlıq kılmayı satıp alıp jelik, bolmasa aştan/ ölsek te jüre bereyik dep, şart kılıp bir neşe kün/¹⁰ jürıpti. Onan keyin **qarındarı** aşıp aştan ölerge/ jaqındaptı. Mal jeyin dese **qıyanat**. Jemeyin dese/ ölip baradı. Sol uvakıtta **tülki** turıp ayttı: “Ana bir köringen/ tüyege men barıp söylesip keleyin, ol özin mağan satpas pa/ (y)eken”, -deydi, onda arıstan turıp: “Jaqsı barsañ barıp/¹⁵ savdalap kel”, -dedi.

Tülki kelse bir közi soqır tüye (y)eken, **tülki** ayttı: “Ay.../ tüye munda nağılıp jalğız jürsiñ?” -deydi. Tüye ayttı:/ “Joldasım da, baqatın iyem de joq bolğan soñ, men özimdi özim/ bağıp jürmin”. Sonda **tülki** turıp tüyege aqıl ayttı: “Bayğuş,²⁰ dalada jalğız qapa bolıp jürgenşe sen özindi mağan sat,/ (y)endigi jılı jantaq şıqqanda men botalı ingen kılayın, sodan/ soñ sen (y)ekev bolıp jüresiñ”, -dedi. **Kuv** **tülkiniñ** bul sözi tüyege/ maqul körindi. Sodan-soñ **tülki** arıstan men **kaskırğa** kelip:/ “Men tüye satıp aldım jürinder”, -dedi, bul üşevi tüyege/²⁵ kelipti. Kelgen soñ arıstañğa **tülki** ayttı: “(Y)Ey... areke, nege/ **karap** tursız, **qıymıldasañız**”, -dedi, sonda arıstan tüyeni/ jerge köterip soqtı, tüyeniñ moyını sınıp öldi, **tülki** turıp/ ayttı: “Areke, siz demiñizdi alıp jata tur, biz muniñ terisin sayıp bolğan soñ habar berermiz” -dedi. Arıstan ayttı: “Sen/³⁰der jep **qoyarsıñdar**” -dedi, **tülki**: “Oybay, taqsır, sizsiz/ jemeymiz”, -dedi. Arıstan: “Bulay bolsa, jaqsı”, -dep jat/tı. Bul (y)ekevi sayoğa **pışaktarı** da joq, tisterimenen terisin/ jırtıp-jırtıp aldı. Sonda **tülki** turıp **kaskırğa** ayttı:/ “Ay... **qaseke**, men bökse jağıp soyayın, siz bas jağın soy/³⁵ñız”, -dedi. **Kaskır** tüyeniñ basınıñ para-parasın şıgarıp,/ terilerin jırtıp, köz mayın şıgarıp qoydı.

Tülki muni/ körüp kaskırğa ayttı: “(y)ey... kaseke, siz bökse jağın soyıñız,/ men bas jağıp soyayın”, -dedi, kaskır barıp bökse sin soydı./

Tülki kaskırğa bildirmey tüyeniñ köp mayın oyıp jedi. Jéne/⁴⁰ kaskırğa ayttı: “Siz aldındı ayağın soyıñız, men artkı jağı/na barayın”, -dep, kaskır aldına aldanıp jatqanda tülki/ kuyriq mayıp suvırıp jep qoydı. Tağı kaskırğa ayttı: “Siz/ soya turıñız men jügirip arekeñe barıp keleyin, nağıp jatır/ (y)eken”, -dep jügirip ketti. Arıstan muni körüp jatqan ornınan/⁴⁵ turagelip ayttı: “Soyıp boldındar ma?” Tülki ayttı: “Soyıp/(127)¹ boldıq. Biraq men bir nersedan qorqip keldi mu, -dedi. Arıstan:/ “Neden?” -dep suradı. Tülki ayttı: -kaskır aytqan şartta/ turmay, tüyeniñ köz mayı men kuyriq mayın jep qoydı, men/ osını sizge aytayın dep kelip (y)edim, -dedi. Arıstan kaskırğa/⁵ aşuvlap, akırıp kaskırğa keldi, kaskır qorıq kanınan qaşa/ bastadı. Arıstan kuvıp ketti. Bir kırdan kaskır men arıstan/ asıp, körinbey ketkende tülki tüyeni bir şunqırğa süyrelep/ aparıp kömip qoydı. Özi arıstanıñ artınan jügirip kete/ berdi. Arıstan kaskırdı kuvalap şarşap kele jatsa, tülki/¹⁰ ağan qarısı jolıqtı. Arıstan tülkige ayttı: “Qayda bara/sıñ?” -dep. Tülki ayttı: “Kaskırdıñ kesiri bérimizge tiydi”, -/dedi. Arıstan ayttı: “Nege?” Tülki ayttı: “Sender ketkesin/ tüye türegelip, men senderge satılmaymın dep, terisin jalbıra/tın, işegin şubaltıp ketti?”, -dedi. Arıstan suradı: “Qay jak/¹⁵ka qaray ketti?” -dep. Tülki ayttı: “Osı kırdan asıp/ ketti”, -dedi. Arıstan tüyeniñ jolina tüsip, kuvıp kete berdi./ Tülki “kaskırğa barayın” dep izdep kele jatsa, qarqır bir/ jerde şarşap jatır (y)eken, tülki qasına jetip keldi. Kaskır/ tülkige urıstı: “Meni arıstanğa şağıstırıp jürgen sen”, -/²⁰dep. Tülki ayttı: “Meni de kuvıp jiberdi, meni kim şağıstır/dı”, -dep. Kaskır buğan nanıp: “(y)endi qayda barıp turamız”, -/dedi. Tülki: “Jüre ber, bir nérse tabarmız”, -dedi. Söytip/ (y)ekevi kele jatsa, aldında bir jartı kuyriq jatır. Kaskır:/ “Muniñ bir bélesi bar şıǵar”, -dep jeyin dese qorıqtı. Tülki/²⁵ ayttı: “Sen qorıksañ özim jeyin, bugün bazar muniñ ne pélesi/ bar deysiñ, kul bazarğa barǵanda kuyriq arzan bolǵan-dı, arzan/ kuyriqtı köbirek alǵan-dı. Ol üyine şavıp bara jatqanda,/ kanjıǵasına bos baylap tüsip qalǵan-dı”, -dep, tülki özi jeyin/ dep, kuvlıq penen umtıǵanda, kaskır “özim jeymin” dep/³⁰ kuyriqtı asap qalsa, astında qağ pan bar (y)eken, ol kuqpanǵa/ kaskır tüsip qaldı. Sonda tülki:

Ay... kaseke, şaması sizdiñ (y)etiñizdi jeytin boldım ğoy”, -/dedi.

Kaskır: “Neǵılıp jeysiñ”, -dedi. Tülki ayttı. “(y)erteñ/³⁵ (y)egesi kelse seni körüp, teriñdi soyıp alıp, (y)etiñdi tastap keter,/ sosın men jemey kim jeydi”, -dedi. Tülki bir şunqırğa tıǵı/lıp jatıp (y)edi, añşı kelip, kaskırdı körüp, terisin soyıp/ alıp, (y)etin tastap ketti. Ol ketkensin tülki kaskırdıñ (y)etip jep/ toyıp alıp, qağıp kele jatsa, arıstan kelip qaldı. Tülki/⁴⁰ muni körüp: “Areke, qaydan kelesiz?” -dedi. Arıstan: “Men/ tüyeni taba almadım”, -dedi. Tülki: “Taksır, sizdiñ atañızdı/ körüp (y)edim, osı tavda añ avlap jür (y)edi, elde osı tavdiñ astın/da şıǵar, andardı üstinen basıp alıp jeytuǵıp (y)edi, elde osı tavdiñ astın/da şıǵar, andardı üstinen basıp alıp jeytuǵın (y)edi, men sonı/ körüp turuvşı (y)edim”, -dedi. Sonda arıstan ayttı:

⁴⁵—Qalayşa qarǵıp alatın (y)edi? Maǵan sen körset, men qar/ǵıp köreyin. Tülki kuv ayttı: “Sizdiñ tulǵañız atadan ke/ (y)emes”, -dedi. Sonda arıstan keyin şeginip barıp, jügirip barıp,/ jardiñ basına kelip turdı.

(128)¹—Areke, (y)egerde qarǵıy alsañız, jügirgen nusqañız atañız/ǵa uqsap tur, -dedi. Sol uvaqıtta jardiñ astına bir kiyik kelip/ qaldı, arıstan soǵan qarǵıp ketti, jerge barıp tüsip (y)edi, süyek/ tegi külpére talqan boldı. Sonda tülki kelip: “Areke, bir/⁵ jeriñiz avırıp qaldı ma?” -dep suradı. Arıstan ayttı:/ “Süyekte sınbaǵan Süyek joq”. Tülki muniñ kıymıldavǵa şama/sınıñ kelmeytinin bilip, kuyriğın oyıp jep jatır (y)edi, sonda/ arıstan

ķuyrığın oyıp jep jadır (y)edi, sonda/ arıstan aytadı: -Ay... tülki, éveli köz mayımdı jeşi, - dedi./ Tülki ayttı: “Areke, nesine asıǵasıñ ıuday buyırsa (y)etindi jey/¹⁰ tuǵın boldım”, - dedi. Arıstandı jep aldı. Munan soñ tülki/ uyıқтаǵan bolıp, bir dalada jadır (y)edi, üstine bir savıskan/ kelip ıondı, onan soñ basına ıondı. Söyte-söyte avzına ıondı/ Sol uvakıtta savıskannıñ ayaǵınan tıstep alıp jevge aynaldı./ Savıskan ötirik jata ıalıp, jılan ıoya berdi. Tülki ayttı:/¹⁵ “Savıskan, sen nege jılaysın”, -dedi. Savıskan ayttı:/ “Ata-ananıñ ıarǵısın alǵan oñbaydı (y)eken, maǵan ata-anam köp/ ıarǵan urısuvsı (y)edi”, -dedi. ıarǵaǵanda bılay aytuvvsı (y)edi:/ “Ay, jügirmek dalada tülki ustap alsın. Bıyık tavdıñ basına/ şuǵarıp domalatıp jibersin, ér tasta bir tügiñ ıalsın dep,²⁰ ıarǵaǵan ıarǵısı osı bügin tuvra keldi”, -dedi. Sonda tülki/ savıskannıñ ata-anasınıñ aytқанın ıılayın dep, tavdıñ/ basına şıǵıp, domalatıp tastap jiberip (y)edi, savıskan pırıl/dap usıp ketti. Söytip ıuv tülki savıskannan bir soǵılıp/ ıalıptı.

ARISTAN MEN TÜLKİ

Arıstan ıartaydı. Andardı burınıǵınsınday avlay/ almaytın boldı. (Y)Endi andardı aylamen avlaǵısı/ keldi. Özi üñgirde jattı da:

—Avruvmın, jürüvge élim jok, -dep, barlıq añ/³⁰darǵa habar tarattı.

Andar bir-birlep arıstannıñ halin bilüvge keledi./ Arıstan andardın birevin de ıaytarmadı. Béri de/ arıstanǵa jem boldı.

Bir küni tülki keldi. Ol üñgirden alısıraq turdı da:/

³⁵—Haliñiz ıolay takır? -dep, köñilin suradı.

—halim naşar. Nege jakınırak kelmeysiñ? Berirek kel,- tulkijan, bir azırak söyleseyik? -dedi arıstan.

Tülki:

—Men saǵan jakın barar (y)edim-av, bıraǵ saǵan kirgen iz bar/⁴⁰da, şıkkın iz jok! -dep, jürüp ketipti.

(130)¹ARISTAN, KIYIK HÉM TÜLKİ

Bar (y)edi bir zeñgir tav aşkan bıyık,
Ér türli meken (y)etken andar süyip.
Jol şekken tamaǵ izdep aş arıstan
⁵Sol tavdıñ arasında ıuvdı kiyik.

Keledi (y)endi arıstan jetemin dep,
Oylaydı tüstik tamaǵ (y)etemin dep,
Keledi kiyik jılap bir ıudayǵa
ıaytkende munan aman ketemin dep.

¹⁰Jılasañ şın zarıǵıp bir ıudayǵa,
Oylama ıaladı dep zañı jayǵa,
Janman kiyik küler üzgen şakta,
(Y)Ekevi kez boladı tereñ sayǵa.

Kuvandı saydı körip (y)endi kiyik,
¹⁵Saylandı öteyin dep küşin jıyıp,

Zırkırıp atқан oqtay öleşikti,
Arıstan qala berdi işi küyip.

Sol jerde tülki keldi arıstanğa:
“Jıǵasıñ, -dedi, -bérin olışkanda.
²⁰Bolarsıñ duşpan tügil dosqa külki,
Kiyikten qalıp qoysañ jarışkanda.

Aytamın munı sagan dostıqpenen,
Almaymın (y)eş érsendi aldap senen.
Tiyisti béygesinen qur qaladı,
²⁵Keybirevler jüreksiz bostıqpenen.

Tileseñ qoldan kelmeş isiñ bar ma,
Tiyisti (y)et qayratıñdı tüşiñ barda,
Sıydyǵan jaman kiyik ötip ketip,
Uyan qoy toқтаǵanıñız osı jarga.

³⁰Aqırsañ ne şıdarlıq aybatıña,
Duşpanıñ qalma mışkı aybatına,
Tursam da saydıñ körıp tereñdigin,
Senebin (y)ebiñ menen qayratına.”

Jelikti mına sözge (y)endi arıstan,
³⁵Qasǵuvğa jar şetine keldi arıstan.
Öte almay qarǵıǵanmen arjaǵına,
Tübine jardıñ qulap öldi arıstan.

(131)¹Tülki-(y)ekeñ qulap ölgen dosın kördi,
Aqırın oyǵa tüsip jaqın keldi.
Atavsız süygen dosın tastasın ba,
Sol jerde keşikpey-aq asın berdi.

⁵Öltirdi dosın aldap tülki buzıq.
Jep jatır ölişimen (y)etin buzıp,
Bir ayday azıq (y)etip tülki jattı,
Süyeǵin jan dostısınıñ taza müjip.

ARISTAN MEN KISI

¹⁰Bir adam jasınan añ avlap kün köredi (y)eken. Bir kezde/ avın bir aǵaştıñ türine qurıp jürse, qapıda/ arıstanğa kezdesedi. Arıstan:

—Ey, adam! Kezdespey jür (y)ediñ, beri kel, qulaq/ sal sözime, seniñ istegeniñniñ béri qıyyanat körinedi,¹⁵ maǵan sırttan qoyrat (y)etetin körinesıñ, küşiñ artıq/ bolsa qutıl menen, avzıma bir-aq salayın ba?

Adam ayladı:

—Senen küşim artık bolmasa da senimen aytısamın, (y)eger/ küşti bolsañ anav jerde meniñ kırıp koyğan bir nérsem bar,²⁰ sodan öt, (y)eger de ötip ketseñ meni jep-aq koy, aristanım, -/deydi.

Arıstan:

—Kıylandı körıp turmın, éveli öziñ ötsi, -deydi. Adam/ avlıñ astınan öte şıgadı. Arıstan ötemin dep, bar pérmeni/²⁵men sekirgende torğa barıp oraladı. Soytip, adam aylasimen/ arıstandı torğa túsiredi.

KARAKULAK PEN ARISTAN

Bir karakulak üş-tört balası, kıatınimen bir üşikte/ meken (y)etedi (y)eken.

³⁰Künderdiñ küninde bul jeriniñ mañında éli kelip,/ avlap jerlik, azıq bolarlık hayuvanat azayıp/ özi jaña konıs izdepti. Er jerdi körıp, unatpay ara/lap jürıp bir jakşı jerge kez kelip, mañayın baykap/³⁵körıp unatadı da kıayta barıp kıatın, balasın alıp/ kelip, joğarıdağı ayılğan jerge ornalasıptı.

Birer kün ötken soñ, karakulakka maymıl kelip jolığıptı./

—Bul jer arıstanıñ mekeni (y)emes pe, bayğus. Özi bir/ saparğa ketip (y)edi. Keter aldında meni kúzetşi kıılıp ketken/⁴⁰bolatın. Bul jerge (y)eşbir hayuvannıñ ayağın bastırma dep/ (y)edi. Şınında, arıstanıñ mekenine (y)eşbir hayuvan konbak tügil,⁽¹³²⁾juvıq kelmeydi de (y)endi sağan aytatınım mınav:

—“Bul jerge iz salıp, şañ-tozañ ğıp bılgamay, kıazin/ ket”, -dep bajalaqtaydı. (Y)Eger de karakulaktıñ bul jerge/ tünep ketkenin bilse, arıstan aldında ayıptı bolatındığın,⁵ maymıl özi sol arıstanıñ véziri (y)ekendigin aytadı. Jéne de/ juvıq jerge turmay, avlak uzağıraq jerge ketüvine akıl beredi./ “Sen tünep ketti dep ayta kıoymasın. Sen de bir biz sıyaqtı élsiz/ sorlınıñ birisiñ ğoy”, -deydi.

Sonda karakulak turıp: “Maymıl, sen ne söylep tursıñ/¹⁰ Meni arıstanan kıorkaldı dep bilesiñ be? Bul jer meniki bola/tın. Ülkep atamnan mağan miras kıalğan jer (y)edi. Davlasam,/ şataktasam dese, arıstan kelip kıörsin. Sazayın berem. (Y)Eki/ kıavıp, bir jutam. Mağan kıamkıorsımay-aq kıoy”, -dedi.

—Éy, karakulak-ay, men seniñ javıñ (y)emespin ğoy. (Y)Eger/¹⁵ osı sağıatta arıstan kelip kıalsa mağan da jaman boladı. Al, sen/ kıanday bolatınıñdı oylasañşı. Kıatın, balañmen öziñ bir/ asağanda arıstanıñ avzına köldeneñ de turmaysıñ (y)emes pe?/ Barlığıñdı birak jutadı, -deydi maymıl. Maymıldıñ sözün/ karakulak tıñdamaydı. Arıstanıñ jerinen ketpey, ébden/²⁰ornıgıp aldı. Maymıl karakulakka: “Batır-av-, éliñdi bilmey/siñ be, arıstanmen kıalay talas paqsıñ. Odan da meni uyattı/ kıılmay, öziñ de ölmey, osındayda ketseñşı. Ne degen akılsız/sıñ, tırşiligiñdi köp körıp, ölüm izdep jürsiñ be? Arıstanmen sen/ tügil jolbarıs, kıabılandar da alısa almaydı. Kıörinin ketse/²⁵ kıaşa jöneledi. Bolmasa, iyilip sélem berip, tağum kıılıp, kışı/lik bildiredi”, -dep, kün sayın kııypaqtap jürdi.

Karakulak: “(y)ey, maymıl, men jolbarıs, kıabılandarıñ (y)emes./ Arıstan menimenen jekpe-jekke alısıp kıörsin. Jımımdı/ túsirip, tomırığımdı ustatsa, jağın ayırıp, tobıgın şay/³⁰naymın. Sen elbendep janiñ aşımay-aq kıoy mağan. Izamdı/ keltirmey, (y)endi avlak tur”, -dep kesip ayttı. Sonımen kara/ kulak arıstanıñ jerinde tura berdi./

Arıstanıñ ornına otırıp alğan karakulaktı körıp, sol/ orman mañındağı başka hayuvandar da karakulaktı mazak/³⁵kılıptı: “Élin bilmegen-élek” degen osı. Bugın bolmasa (y)erteñ arıstan kelgende kıarakeñe tesik jer tabılar ma (y)eken?/ Élde alıy

köriñiz dep élsizdigin ayıp, sayañızğa panalağalı/ keldim taqsır”, -dep, jalıpıp-jalpayar ma (y)eken desti.

Qaysı biri: “Aşuvı kelse arıstan munı ayırıp-ayırıp/⁴⁰ tastaydı”, -deydi. Qaysı biri: “Jok, arıstan raqımdı ğoy./ Osını vazir kılıp aladı. Maymıldı vézirlikten şıgaradı./ bolmasa, jıpdı ma, mundaylık öjettik buğan qaydan keldi./ Tegi arıstanmen burınnan vé delesken jakındıqtarı boluvı/ kerek”, -desti.

⁴⁵Al, qarakułaktıñ qatını bayına: “Osı jerden ketelik/ Seniñ arıstan tügil qaskırğa da éliñ kelmeytini anıq (y)edi ğoy./ Ötken jılı münizinen başka qaruvı jok sıyrı süzip, karnıñdı/ jarıp, kabırğandı kıyratıp kete jazdamap pa (y)edim, -dep ayt/(133)¹ baylavşı (y)edi. Qarakułaq qatınına: “Qatın, seniñ aqılıñ jok./ Munday jer bizge tabılmaydı. Başqa jerge barsaq, balalardı/ asıray alatın (y)emespin. Barğan saparında arıstan bir apatqa/ uşırıp, arısı ölip, bolmasa mertigin kele almas. (Y)Eger kele/⁵ qalsa, dél kele jatqanında men sağan osalıy deyin, sen mağan/ asılay dep javap ber. Meniñ bilüvimşe bul arıstan küştilikke/ kelgende añıñ (y)eñ mıqtısı. Oğan dav jok. Al, özi ürgedek, qor/qak, aqılsız boluvı kerek. Qorqaktıñ talay (y)estip (y)edim. Müm/kin qaşıp keter. (Y)Eger qaşpağanda da bir qayla kılarmın”, -/¹⁰ devşı (y)edi.

Bular osılay arıstannıñ üyinde söylesip otırğanda orman/ mañı şuv-şuv bola bastadı.

Arıstannıñ aykayı da şıqtı. Orman mañındağı añdar/ tügelimen arıstannıñ aldınan şıǵıp, sélem beristi. Barıǵı/¹⁵nan burın küzetşi véziri maymıl arıstannıñ aldırınan şıǵıp./ sélem berip iyilip, aman-(y)esen kelgenine kuvanıştı (y)ekenin, patşa/niñ keşikkendigine öte saǵıñğandarın ayıp, alaқанınan/ jalap bolğan soñ, qarakułaktıñ jayıp ayta bastadı. Ket/ degenine ketpey, kıyqandağanın ayttı. Ketpek tügil osı jerdiñ/²⁰ iyesi menmin degenin ayttı. (Y)Egerde davlasıp, şataktasam dese./ jekpe-jek alısıp körsin. Alıp urıp jaǵın ayırıp, tobiǵın/ şaynap külin kökke uşıram degen édensiz sözlerin, birin qaldır/ may tügel ayttı. Bul sözdi (y)estigen soñ, arıstannıñ közi şarasınan şıǵıp, qorqıp ketti.

²⁵—Maymıl, sen bayqamağan şıǵarsıñ. Bul bir küşti, qay/ratı menen artıq hayuvan boluvı kerek. Bolmasa qarakułaq/ meniñ paytahtıma ayak basa ala ma? Vézirim sağan sol térizdi/ artıq söz ayta ala ma, -dedi arıstan.

Maylım turıp, jılmıñdap: “Taqısır-av, men qarakułaktı/³⁰ tanımaymın ba. anıq qarakułaq. Tırbıyğan borbayın, şoltıyğan/ kıyırǵın, kalkayǵan qulaǵın, tür-tüsin közinizben körsenizşı./ Siz tügil men de édepsiz sözine ızalanıp, jımım tüsip alısıp/ ketkim kelip (y)edi, biraq sizdiñ jarlıǵıñızdı kütip, aqılsız/ aqımaqtıñ jazasın özi bersin dep, éden saqtadım. Ayda, taqsır/³⁵ jıldamıraq jazasın beriñiz”, -dedi.

—Ey, şıraǵım, maymılın-ay, ol qarakułaq beyneli bolsa/da, özi menen küşti hayuvan ğoy deymin. Dünüyede neler/ jok. Éveli bayqavımız kerek. Aytpaqşı öziñnen başka kim/ kördi? -dedi arıstan.

⁴⁰Sol uvakıtta tülki kelip qalğan (y)eken.

—Mına tülki de körgen, taqsır, -dedi maymıl.

—Ey, tülki, meniñ paytahtıma qarakułaq ornalasıp alıp,/ ket desem küş ayıp, ketpey qoydı, -dep tur, mina maymıl/ vézirim. Sen bul tuvralı ne bilesiñ. Öziñ qarakułaktı anıqtap/⁴⁵ tanvuşı ma (y)edin. Paytahtıma otırğan qarakułaktı köziñmen/ kördin be? -dedi arıstan.

(134)¹Sonda tömen qarap tülki, jilamsırap turıp./

—Taqısır, biz bir añdardıñ arasındaǵı sorlısımız ğoy./ Öziñizdey raqımdısı bolmasa, batırsınğan dañğoyları/ aşıksa-aq, avzına qaǵıp saladı. Ötken jılı qabilanmen/⁵

jolbarıs arasındağı janjalğa kirisem dep, tört birdey balam/dı jegizip aldım, özüm zorğa ğana kaçıp kütılğan bolatın/mın. Sonan beri avız bağıp, küştilerdiñ sözine kirispeske ant/ (y)etken (y)edim. Men sorlını kaytesiz. Başqalarınan suray beri/ñiz, -dedi.

¹⁰—Ayttım ğoy, as, bir menimen édeyilep, alısuvğa kelgen/ mıqtınıñ özi. Jer köp koy. Ne kerek, şataktasıp, -deydi de/ arıstan burılıp kaçuvğa iñğaylandı.

Maymıl bolmaydı.

—Apıray, takısır, tım bolmasa barıp öziñiz köziñiz ben/¹⁵ körsenizşi, anık karakulak -dep jalınğan soñ, arıstan may/mılğa ilesip, (y)ekevi karakulakka taman jürıp ketti. Tülki de/ anadaydan bulardıñ artınan ilesedi.

Tülki men maymıl arıstandı (y)ertip kele jatқанın körip,/ karakulaktıñ katını balaların tistelep jılata bastadı./²⁰ Sonda karakulak kattı aykaylap:

—(y)ey katın, balalar nege jılaydı? -dep suraydı.

Katını:

—Jolbarıs pen kaçılan (y)etin jemeymiz, bizge arıstan (y)eti/ kerek dep, balalarıñ jılap toktamay koydı, -dedi.

²⁵Mına sözdi (y)estigen soñ, arıstan ébden korkıp ketti. “May/mıl, sen meni bir pélege jolıqtırasıñ. Ayttım ğoy, bul bir/ küştiniñ özi. Davsı karakulak sıyaqtı bolsa da, menen éldeqayda/ mıqtı boluvı kerek”, -dep, kaçuvğa keyin қарay iñğaylanıp/ (y)edi.

³⁰Maymıl: “Yapıray, takısır, sizge ne bolğan? Kışkene jürıp/ öz köziñizben tüsip köriñizşi. Söytiñiz de mağan émir beriñiz. Tipti/ sazayın özüm bereyin”, -dep, jalınğan soñ, arıstan alañdap,/ karakulakka қарay ayağın (y)eki-üş bastı.

Karakulaktıñ balaları burınğıdan da jaman jılay bas/³⁵tadı. Karakulak katınına kattı aqırıp, aşuvlanıp: “Balalar/ nege jılay beredi?” -dep suradı.

Katını: “Aldıñı küñgi arıstannıñ (y)eti (y)eskirip ketti./ Jemeymiz. Bizge arıstannıñ jaña (y)eti kerek dep jılaydı/ balalar”, -dedi.

⁴⁰—(y)endeşe toktay tur, katın. Osı jerdiñ iye arıstanı kelip/ қалар. Meni arıstan izdetin şarşatpay, arıstannıñ véziri/ bolıp jürgen, bizge keşe kelip dos bolğan jaқınımız maymıl/ bar ğoy. Sol arıstandı aldap (y)ertip kelmekşi (y)edi. (Y)Eger de védesin/ orındap, davlaşkış arıstandı (y)ertip kelip, balalarğa bir jas/⁴⁵ sorpa işkizse maymıldı özime bas vézir қıлам. Katın, sen umıt/ pa. Tipti osı jerdegi añdardıñ işindege (y)eñ (y)epti, oñdısı sol/ maymıl körinedi. Başqalarınıñ keregi joқ. Vézir қılmaymın, -/dedi karakulak.

(135)¹Öz қулағıмен мına sözdi (y)estigen soñ, arıstannıñ aşuvı/ kelip: -Éy, қıyanatşı, ақıмақ maymıl, -dedi de, aldında kele/ jatқан maymıldı ustay alıp, dal-dal қılıп, ayırıp-ayırıp/ tastadı. Söytti de özi keyin қарay қаша jöneldi. Zéresi uşıp/⁵ ketip, қорıққanı sonday, artına da қараған joқ. Sol қаşқаннан/ mol қаştı. Üş күндик jerge барған son, demin biraқ aldı./ Arıstannıñ қаşқанın, maymıldıñ ölgenin көrip турған тülki,/ шаşılıп jatқан maymıldıñ (y)etinen (y)eñ jaқсыларın таñdap/ jürıp, özi köterгенşe avzına tistedi de jaқın jerde tereñ in/¹⁰ işindegi balalarına aparıp jegizdi.

Al, karakulak, bir aqırıp: “Arıstandı da kaçırıp alıp, naқ mıqtınıñ özi men bolamın”, -dep, kevdesin қағıp, sol/ jerde ormandаğı andarğa patşa boldı. Kartayғанша arıstan/niñ mekeninde ömir sürdi.

JOLBARIS PEN TIŞKANNIŃ DOSTIĞI JAYINDA

(Y)Erte zamanda bir jolbaris bir toğaydıñ ƙalıñ be/delinde uyıƙtap (y)edi. Üstimenen bir tişƙan/ jorğalap jürip bara jatƙanın sezip, uyƙsınan/²⁰ oyanıp ƙarasa, tişƙan (y)eken, ustap aldı da, tişƙandı/ ƙısıp öltiretin bolıp (y)edi. Tişƙan:

—Ya, taƙsır, arızım bar, meni öltirmeñiz, bir/ künemdi keşiriñiz, bilmegen (y)ekenmin, tiri jürsem men/de bir ƙızmetinizge jararmin, -dep, arızın ayttı.

²⁵Jolbaris külip turıp:

—Men-arıstan, sen tişƙansıñ, ƙalıñıñ mınav, sen/ mağan ƙızmetke jaramaysıñ, -dep, tamaşa (y)etip turıp, -ƙop,/ bar (y)endi, körermiz, -dep, tişƙandı ƙoya berdi. Tişƙan paƙır/ ƙuvanıp, “jolbaris dosım” dep, jügirip oynap kete berdi.³⁰ Kunderde bir kün jolbaris jortıp oynap jürip, moynınan/ aspa tuzakƙa tüsip, şarıƙ urıp jilay berdi. Tişƙan kelip/ ƙarasa, bayağı öziñiñ dosı jolbaris (y)eken. Ƙasına kelip ƙarap/ turdı, jolbaris tişƙanğa ƙarap:

—Lajıñ bar ma buğan ƙılar? -dep, tişƙannan kömek/³⁵ suradı. Tişƙan tura jügirip kelip, tuzakƙı ƙajap, ƙıyıp ƙep/ jiberdi, jolbaris tişƙan dosına ƙıyın küninde iske jarağan/ soñ, razı bolıp, “rahmet, dosım” dep ƙuvanıp, ajaldan ayır/ğanına şat boldı.

Osınday sebepter birev-birevdiñ arasınan ötpey ƙolğan/ (y)emes. Tarı(y)hta halıƙ avzında mınaday maƙaldar bar:

Hannıñ isi ƙarağa tüser,
Batırdıñ isi balağa tüser,
Baydıñ isi kedeyge tüser,
(136)¹Béybişeniñ isi (...) tüser

Jolbarıstıñ isi tişƙanga tüser,
(Y)Erdiñ isi baz-bazında duşpanga
tüser, -degen

⁵MERT BOLĞAN JOLBARIS (Üzindi)

Tüsirgen téképparlıƙ torga ƙustı,
Peyilinen adam tabar ƙılğan isti.
Mert bolgan menmesingen özin bilmey,
¹⁰Özine-özi şapgan jolbarıstay.

Jolbaris patşası (y)edi bir toğaydıñ,
Ƙaskır men tülki, ƙarsak bir ƙasaydıñ,
Közine köringenniñ bérin jutıp,
Zeresin alğan (y)edi birtalaydıñ,

¹⁵Zehéri bir toğayğa ƙattı battı,
Andardı neşe turli zar jılatı.
“Jolbaris şetke şıksak jep ƙoyar”, -dep,
Ƙamalıp türli hayuvan béri ƙoptı.

Kamalıp türli hayuvan beri qaldı,
²⁰Jıylıp meken kıldı biyik jardı.
Qutılar jolbarıstan kün barma dep
Keldi de bir tülkige aqıl saldı.

Tülki ayttı: Tabayınşı men bir amal,
Şerige keltigeyin men bir ajal.
²⁵Beriñ de tilevnes bol soñımnan (y)er,
Alıp jer, jatsañızdar bolıp qamal”.

Bul tülki aqıl oylap tura keldi,
Qulıqtı neşe türli oylay berdi.
Aldına jolbarıstıñ jılap kelip,
³⁰Keldi de jolbarısqa arız kıldı:

“İyé, şerim, bir nerseden qorqıp keldim,
Qorıqqannan jéy jüre almayjortıp keldim.
Bir ulıq, jalğız şerim, siz devşe (y)edim,
Sizden de ülken nérse körıp keldim.

³⁵İyé, şerim, senüvşi (y)edim bilegiñe,
Joraskan érkimder de tireginde.
Şınımın qahar (y)etip umtılganda,
Jav birin qaspavşı (y)ediñ birevine”.

(137)¹Jolbarıs sonda ornınan türekeldi,
“Kénekiy, körsetşi,” -dep moynın burdı,-
“Qurtayın ne de bolsa, körsetşi”, -dep,
Tülkini basşı qılıp (y)ertip jürdi.

⁵Ol tülki kele jatır şubalandan,
Şerini qurtayın dep jür amaldap,
Basına bir qudıqtıñ (y)ertip kelip,
Ayağın tura qalıp bastı bayqap.

Jolbarıs ayttı: “Qorıqtıñ neden?” -dedi,
¹⁰Tuvğan joq küşti, éldi menen, -dedi.
“Qurtaydı jan-jagına, (y)elendedi.
Basına bir qudıqtıñ alıp barıp,
Osınıñ tübinde dep javap berdi.

¹⁵Osınıñ tübinde dep, tülki aytkan soñ,
Jolbarıs sol qudıqqa nazar (y)etti.
Jolbarıs sol qudıqqa nzara kıldı
Tübinde ol qudıqtın suvı bar-dı.

Jolbarıs sol kudıkkı (y)eminedi,
²⁰Aynaday öz sévlesi körinedi.
Özine öz sévtesin duşpan bilip,
Al, keyin, şabamın dep şeginedi.

Tülki ayttı: “Korıktın-av, batırım-ay,
Tügindi keyin qarap japırıp-ay,
²⁵Jé, şerim, sen şuppasañ ol şabadı,
Men şabam, ol şappasa dep jatır ma-ay.
Dıbısı osı bastan bilinip tur,
Jogarı saldısatıp kelatır ma-ay”.

Tülkiden (y)esitken soñ mına sözin,
³⁰Jaynatıp jaskıratı (y)eki közin.
Tülkiniñ bul sözine şıday almay,
Kudıkkı “ap” dep barıp urdı özin.

Bul tülki osı arağa ketip (y)edi,
Ajalın jolbarıstıñ keltiredi.
³⁵Er uvakıtta nadandık kudı osınday,
Tübinde sol kudıktıñ ökinedi.

Bolğanmen bilegi juvan birdi jıgar,
Bolsa (y)eger bilimi juvan mıñdı jıgar,
Er uvakıtta nadandıktıñ turkı osınday,
⁴⁰Tüpinen ol kudıktıñ kaytıp şıgar.

(138)¹Şıgadı ér nerseden akıl bolsa,
Akıldı ornım tavıp maqul bolsa,
Öziniñ ajalına özi jeter,
Orınsız jolbarıstay batır bolsa.

⁵KALAYŞA ŞİYEBÖRİ JOLBARISTI ALDADI

Bir küni jolbarıs tamaq izdep şıgıp, bir torğa/ tüsip qalsa kerek. Sop tardan şığa almay jatıp,/ so arada bir jayav adam, ötip jürse kerek, jolbarıs/¹⁰ onı körıp jalınadı. “Ey, sen, adam bolsañ meni osı/ tordan bosatsañ”, men ötep beremm köp qayırım/ sağan kılamin”. Jamandıqtı oylamağan adam, torğa/ kelip jolbarıstı bosatıp şıgardı. Jolbarıs/ bosanıp şıqqan soñ, adamğa ayttı: “Men bolsam bir neşe kün/ tamaq körmey, ébden karnım aştı. Men seni jeymin”. Sonda/ adam ayttı: “Ov, seniñ meni jarılqaymın degeniñ kéne? (Y)Endi/ ötep, meni jeymin dep turğanıñ bola ma? Bul isti birevge barıp/ aytıp jügineyik”, -dedi adam. Sonda jolbarıs: “Maqul, birev/ge sınatsaq”, -dep bir ülken ağaşqa kelip, ağaştan suradı:²⁰ “Ey, ağaş, sen bilseñ bizge ayt, jaqsılıqtı jaqsılıqpen/ ötey me, joq kastiqpenen ötey me?”. Sonda ağaş ayttı: “Kas/tıq penen öteydi. Sender öziñ tekser, senderge aytaydı. Osı/ meniñ kalkama adam degen kelip köleñkelep turıp, (y)endi jürerde,/ meniñ butağımdı kerek-jarakka kıyratadı, kesip alıp ketedi.²⁵ Sonısı mağan kılğay kastiğ (y)emey ne dep aytasñ?” -dep,/ osı sözdi ağaş ayttı. Sonda jolbarıs adamğa ayttı: “Alı, men/ seni jeymin”. Adam ayttı: “Üş suratıp, odan soñ meni je!” -/deydi. “Kup,

jaraydı”, -dep, jolbaris bir küni kele jatsa, / bir keri sıyr jayıp tursa kerek. Sol sıyrdan adam suradı:/³⁰ “Éy, sıyr, bizge aytıp ber, jaksılıkı jaksılıkpen ötey me, / élda kástıkpenen ötey me?” Sonda sıyr ayttı: Kástıkpenen/ öteydi. Sebebi, burın özim jas bolğanda, sütım mol bolğanda/ meni jaksı körip jürdi. (Y)Endi men kartaydım, sütım az boldı, / (y)endi iyem soyayın dep tursa, kástık (y)emey ne” sonda jolbaris/³⁵ adamga ayttı: “Al, men seni jeymin”. Adam ayttı: “(Y)Endi bir/ jolı surayık”. Söytip kele jatsa, bir şıyeböri olardı körip/ kaştı. Sonda jolbaris aykaylaydı: “Éy, ağayın, sen kaşpa, / biz sağan kaş kılmaymız, senen surar sözimiz bar!”/ Sonda şıyeböri toktap tura ayttı: “Men de bolsam tañ kaldım:/⁴⁰ tegi joldas bolmaytuğın (y)eki jan birigip kep turğani”. Sonda/ adam ayttı: “Ey, şıyeböri! Osi jolbaris torğa tüsip, şığa/ alınay mağan jalındı. Men bolsam onı bosattım. (Y)Endi bolsa/ meni jeymin dep tur”. Sonda şıyeböri adamğa ayttı: “Sen bolsañ/ ötirik aytıp tursıñ, jolbaris oñıñ potşası, ol bolsa kaday/⁴⁵ torğa tüsse de, şığa alada”. Sonda jolbaris ayttı: “Adam/(139)¹niñ aytkanı pas”. Sonda şıyeböri: “Senderdiñ aytқан söziñniñ/ béri ötirik, öz közimmen körmey, men senderge nanbaymın”, -dedi/ şıyeböri. Sonda jolbaris ayttı: “Jür, sen bizdiñ aytқанımızğa/ senbey tursıñ, öz köziñmen kör. Men sol targa senin köziñse/⁵ tüsip, sağan körseteyin”, -dep, üşevi kayta sol torğa baradı. Jolbaris: “Minday men osi torğa tüsip kalğan (y)edim”, -dep/ torğa tüsip, oralıp kaldı. “Mine, kördiñ be?” -dep, jolbaris/ şıyebörige ayttı. Sonda adam kayta jolbarıstı bosatayın dep/ umtıldı. Sonda şıyeböri adamğa aqırın ayttı: “Sen bolsañ/¹⁰ budan keyin torğa tüsken jolbarıstı tegi bosatuvşı bolma. / (Y)Endi bolsa üyge karay kayt, men de keteyin”, -dep, (y)ekevi kaşıp/ ketti. Jolbaris sol oralğan kuyı kaldı. Sonda añşı jetip/ kelip, jolbarıstı atıp tastap, terisin soyıp aldı. Tegi, kuş/ keyde adal tans, kuvlıkқа karşılık kıla almaydı, aldavga/¹⁵ könse tutılıp kaladı. Bu da bolsa bir jumbaq.

MAYMIL, JOLBARIS HIYKAYASI

Pés tutıp, mazaq kılma (y)eşbir jandı,
Keyitpe kelse qoldan “musılmandı”.
(Y)Erki bar ne kılsa da jaratқанıñ
²⁰Bosatsa küdiretimen kısılgandı.

Adamzat birde éziz, bir demde qar,
Pendeniñ bul artada ne (y)erki bar.
Pés tutpas özin bilgen (y)eşbir jandı
Zil depti ézil türi buringılar.

²⁵Ézildi köp kıladı bizdiñ kazaq,
Jar körse javaşraq kılıp kıljaq.
Almağan nasıyhattı maymılday bop,
Aqır özi birevge bolar mazaq.

Maymıldıñ men aytayın körgen sırın,
³⁰İlgeri neşe zaman bizden burın.
Duşpanğa mazaq bodı kılıp mazaq
Nasıyhät almaymın dep şerinin tilin.

Toğayda jüredi (y)eken bir jolbarıs,
Özi aslan azuvı kere qarıs.

³⁵Jolavşı kervender jüretuğın
Jatağı jol üstinde kelis barıs.

Sol jayğa köp jamağat keldi bir kün,
Birtalay kerven (y)edi ol bir jürgen.
Kavıp (y)etip töñirekte duşpan, javdan
⁴⁰Qaravıl neş jerden koydı dürkin.

(140)¹Tüyeler şarşap (y)edi (y)erte köşip,
(Y)Ereteñ-aq köşermiz kep bolsa nésip.
Sımbalan qos-qosınıñ arasına
Tüsirdi kırday kılıp jügin şeşip.

⁵Qarañğı boldı ol tün bulttanıp,
Jorıtқан tülki basa almas jonın tanıp,
Ayğay salıp uyıqtamak jattı kerven
Masaladay ér jerge şraq jagıp.

Baganağı jolbarıs keldi soğan,
¹⁰Kerek bolıp bir avqat (y)endi ogan
İlgeriden öziniñ életi (y)edi
Er kervennen bir qara soğıp qalğan.

Jolbarıs tur kervenge toñırkanıp,
Körgeñ soñ turğanın şamdar janıp,
¹⁵Kelip (y)edi sol küni bir qaraxşı
Kerveningen qalmaqqa bir mal alıp.

(Y)Ekevinin kelvi bir kün tüni,
(Y)Eki jaqtap andıstı jürğınşini
Jürgen urı kördi de jolbarıstı
²⁰Qarañğıda at dep kümén kıldı munı.

Jolbarıs tur tanırqap otqa qasap,
(Y)Eki közi jarqırıp bavırı jarap.
Turğan qara mağılıp bayqayın dep
Unı batır qasına bardı janap.

²⁵Bilindirmey ayağın daq-daq basıp,
Keldi urı qarağa joqındasıp.
Kealip körse bir şubar, özi jarav
Kıldı köñil ketpekke mine qasıp.

Jaqındasıp bardı da dél qasına,
³⁰“Ya, pirim” dep sekirdi arqasına.

Özi jatқан kuv (y)edi kustay uşıp
Tüsti barıp del minip ortasına,

Jolbarısıñ seskenip janı şığıp,
Tastamakқа sekirdi muni jığıp.
³⁵Kaşa qarğıp şapsa da jigilmadı
(Y)Eki ayağın koltakқа mıqtap tığıp.

Ay karañğı kün bult, toğay kalıñ,
Jolbarısıñ kıynadı kúday janın.
(141)¹Urı batır körgende kuvanadı
Karañğıda kalıñnan qarğığanın.

“Jüyrık (y)eken januvar bul şubarım,
Bir at (y)edi tilegen ıntızarım,
⁵Osi sanar jorıtqanda jolım bolıp
Bolğan (y)eken kırık şilten meniñ jarım.

Er uvakta tanbasa bul şabıstan,
Kalatuğın (y)emes koy uşkan kústan.
Öz (y)erkimen keledi munşa sorgıp
¹⁰Nağıp şıdar üstinen qattı kısqan.

Buğan kazık kılayın qaşamaldı,
(Y)Eki közi gal kılar masaladı.
Bir düdülden soñğıda jüyrık jılkı
Osi-aq şıgar kulaydıñ jasağanı.

¹⁵(Y)Esken jeldiñ (y)ekpişi sıyyağınan
Şapsa dübir şıqpaydı tuyağınan.
Bul şabıstı jılqını kim köripti
Ustağanday kus uşsa kıyyağınan.”

Osilayşa maqtanıp urı batır,
²⁰Suvday tasıp könidi kele jatır.
Jolbarıs ta keledi tınıştık körmey,
Mağan kúday kıldı-av dep zaman aqır.

“Tuv sırtımnan bir béle jabıstırdıñ,
Sal gıp (y)eki ökpemdi kabıstırdıñ,
²⁵Janımdı almay soñımnan qalmaytuğıñ.
Mağan kúday bir baktı tabıstırdıñ.

Bul ne degen kuv béle qalmay tuğın,
Kaşa qarğıp şapsam da talmay tuğın,
Şavıp jelip kelemin kutıla almay,

³⁰ Ajalıma basımdı şalmay tiğin.

(Y)Endi şarşap adastım amalımnan,
Şıktı tesip kirgen şöp tabanımnan.
Janımdı alıp, rıyzamın tınıstık berse,
Ölüm artık bulay tiri bolğanımnan.”

³⁵ Osılayşa jolbarıs kıldı nalis,
Tañ atқанşa körgeñi tınbay şabis.
Köterilip keşeniñ karañısı
(Y)Endi tañniñ kústarı kıldı darıs.

(142)¹ Uştı tünniñ kústarı alavlanıp,
Şıktı küñniñ sırağı jerden janıp.
Karakşınıñ kıyyalı özgerildi
Mingen atın astındağı (y)endi tanıp.

⁵ Bir allağa tapsırdı jolğız özin,
(Y)Esitiniz urıñniñ aytқан sözin.
Köktemdegi jañbirday sorğalatıp
Kandı jaska toltırdı (y)eki közin.

“Kuday-av, bul ne degen körim (y)edi
¹⁰ Şubar jılkı degenim şerim (y)edi
Karañğıda kañırtıp jolıqtırıp,
Osı meni alatın jeriñ be (y)edi.

Kılatuğın bul iske ayda kéne,
Osı-dağı sarımnıñ kaynağanı,
¹⁵ Aynalayın, kuday-av, kattı kısıp,
Tar kıldıñ alaқanday aydalanı.

O basında (y)ekenmin oylamağan,
Bul nağılğan jılkı dep baylamağan
Bul jolbarıs sıımdı bilse meniñ
²⁰ Jerim қалmas tırnaқtay şoynamağan.

(Y)Endi meniñ janıma-av boldı қavip,
Ajал (y)eken жүргенim minip şavıp.
Aşuvlansa jolbarıs (y)eki-aқ asar,
Jemtigimdi jey almas қuzın tavıp.

²⁵ Nem bar (y)edi basında urlıқ қılıп,
Öz basıma osınşa қorlıқ қılıп.
Tavba қıldım, mundaydı istemeyin
(Y)Endi қудay jan қılsañ ornıқtırıp”.

Aktı jası közinen kan aralas,
³⁰Jayı bar ma jappardıñ jağalamas.
Osılayşa (y)ekevi kele jatsa
Karsı aldınan kez boldı bir kara ağaş.

Bardı tuvra tübine sol ağaştıñ
Kıldı qabil tilevin qıday jastıñ.
³⁵Jolbarıstan qalmaqqa dalba salıp
Jigit qamın oylandı qara bastıñ.

Delebesi jigittiñ (y)endi qozıp,
Butağınan ustadı qolın sozıp.
(143)¹Ustadı da ayrılıp qala berdi.
Ketti şeri jolina ilgeri ozıp.

Qara ağaştıñ basında qaldı adam,
Jattı şeri bardı da alpıs qadam.
⁵Qıday-av bul pélendi toq tat dedi
Alısqa üzilgenşe meniñ qaram.

Jolbarıs jattı arııldap barıp kelip,
Şarşağan (y)emes pe (y)edi şavıp jelip.
Bir maymıl otan qılıp jüredi (y)eken
¹⁰İşinde sol toğaydıñ jıyde terip.

Keldi maymıl jolbarıs jatqan jerge,
Jaқındasıp söylesti (y)endi şerge.
“Jolbarısım, ne boldı (y)endi sağan
Osınşama botıpsıñ qara terge.”

¹⁵Ayttı şeri: “Surama körgenimdi,
Körıp tursıñ boldırıp kelgenimdi.
Tüske deyin qalmasa körgen bélem
Körer (y)ediñ zarıqıp ölgenimdi.”

Ne béle dep suradı maymıl tağı,
²⁰Ayttı şeri, tabılar qalğay jağı.
“Körmek bolsañ bélemdi alıp qaldı
Anav turğan ağaştıñ bir bu tağı”.

Sonda maymıl qaradı ol ağaşqa,
Özi surap turğan kuv qaramas pa.
²⁵Ébden bayqap qarasa bir adam tur
Körinbeydi (y)eş nerse odan basqa.

Bélesi sol (y)ekenin bildi lağı,
Jolbarısqa qaradı küldi dağı.

Bir avkattı kúdayım jetkizdi dep
³⁰Bir sekirdi kuvanıp turdı dağı

“Jolbarısım, anav ma seniñ péleñ,
Bir adamnan ketipti sonşa zéreñ,
Uyalmastan péle dep bir adamdı
Kúıldım dep tursiñ ba sodan éseñ.

³⁵Kaharlanıp şapqanda kelse keziñ,
Kıyratasıñ bir tobın jolğız öziñ.
Duşpanıña sır berip sonşa kórkıp
Batır, seniñ ağardı neden köziñ.

(144)¹Senbeseñiz karap tur men barayım,
Körseteyin péleñniñ sağan jayım.
Sarkıtındı toğayda köp jep (y)edim,
Men de seniñ küniñe bir jarayım”

⁵Ayttı jolbarıs: “Jolama oğan, bayđus,
Ol pélege eşbir jan bolmasın tus.
Kútila almay maskara bolıp júrme
Túsip qalsa basıña bir kıyın is.

Osal néle demeñiz ağaşağı,
¹⁰Ođan kıyım pédeniñ janaspadı.
Meniñ kórgen tündeği pélem bolsa,
Bir jabıssa soñıñnan kalmas tağı”.

Koy degende bolmadı maymıl batır,
Ağaş jaqqa toñkañdap bara jatır.
¹⁵Adam kórkıp ağaşa otır (y)edi,
Mağan kúday kıldı-av dep zaman aqır.

Şıqtı maymıl ağaşıñ şıñ basına,
Karumadı óziniñ, tulgasına
Mazak kılıp adamı oynay berdi
²⁰Ézildesken kisidey kúrdasına.

Şığıp aldı ağaşıñ bas jağına
Abıroyın adamniñ aşpagına.
Sol maymılga bir péle bola qalsa
Jolbarıs tur iñđaylap qaşpagına.

²⁵Sol adamniñ boldı jav tóñiređi,
Bir alladan baska joğ (y)eş kömegi
Bir uvakıtta qarasa maymıl jaqqa

Otur (y)eken bultıyıp bir bölegi.

Sonda jigit oylandı bir amaldı,
³⁰Bir butağın ağaştıñ burap aldı.
Uşda jipten ilmek kıp bayladı da
Dorbasına maymıldıñ tuzak saldı.

Sonda maymıl sekirdi munı bilip,
Otur (y)edi baykamay burın külip.
³⁵Salbırağan avadan örmekşidey
Koydı kудay ağaşka ilindirip.

(Y)Endi jigit köñilin tındıradı
Kıbirğasın tayaqtap sıındıradı.
(145)¹Şıday almay bul iske maymıl baykus
Şır köbelek aynalıp şıñıradı.

Mun (y)estip jolbarıs aştı közin,
(Y)Esitiñiz maymılğa aytқан sözin,
⁵Basma desem beledede neñ bar (y)edi,
Janıñ şıqsın, öziñe kıldıñ öziñ,

Bir belege urındıñ öziñ kelip.
Kıtılarsıñ kólinan (y)endi ölip.”
Dedi dağı jolbarıs kayır-koş dep,
¹⁰Türegelip ornınan ketti jelip.

Kurbakaday tasbandan (y)eki sanı,
Avzı menen murnınan aqtı qanı.
Elin bilmey adamdı mazak kılıp,
Aqırında azappen şıqtı janı.

¹⁵Al ne taptı sol maymıl mazağınan,
Boldı sebep mazağı qaza kılğan.
Aqırında osınday bolar depti,
Mazak kılıp birevdi naza kılğan.

AYU MEN TÜLKİ

²⁰Ayudıñ tülkimenen jüگیرisip, jarıskısı keldi. Sonda/ tülki munısına könip alıp, oylaydı, qaytsem bul/ ayudan mülde kütılamın dep, ayudıñ érdayım kılğan/ azaptarına şıday almagannan. Sonıñ uşın tülki/ ağaş işinen izdep jürip bir ülken er tavıp aladı./²⁵ kaskır ustav uşın qazıp qoyğan. Sol ordıñ avzın/ butaqtar, şöppenenden jovıp qoyıp dél ordıñ qasınan/ özine in qazıp qoyadı. Elden soñ tülki oyumenen orga qaray/ jüگیرise bastaydı. Tülki ayudan ozıp barıp, bağanağı qazıp/ qoyğan ordıñ janınan inine jasırınıp qaladı. Ayu qalğanına/³⁰ razi bolmay tuvra jüگیرip bara jatıp orga túsip ketip, or işinde/ jatıp jaman baqırıp, kışkıradı. Sonda tülki oğan bolıstık/ kılamın dep véde berip, édeyi mergenşige

körine salıp jasırınıp kaladı. Sonda mergenşi tülkini izdep jürüp, ayuğa kez/ bolıp, ayudı öltirip aladı.

(146)¹AYU MEN MASA

Alpamsaday ayu julırıktay koyandı ustap alıp, (y)eşbir/ jazıksız kulağınan tartıp kıynadı. Tipti bir kula/ğınan burap, julıp tastay jazdadı.

⁵Koysan kattı kapalandı. “Kulak jazılar, közdiñ/ jası da qurğan-av birak keğim tarqamas! Ne üşin/ korlık kördim! Kıysıq ayakqa kezdesip qalsam qurıymın/ ğoy! Oğan julğıza berüvge kulağım şıday ma! Ayu osı/ orman dağı andardıñ (y)eñ küştisi, muñıñdı kimge barıp şağar/¹⁰siñ? Kaskır men tülki aralarınan kıl ötpeytin onıñ sıbaylas/ dostarı! (Y)Endi kimnen qarğanış tabarmın!” -dep jıladı ol./ Sol uvaqıtta qalıñ qamıs işinen:

—Mağan qorğala! -degen jiñişke davıs şıñk (y)ele tüsti.

Koyan sol köziniñ kıyığın tastap (y)edi, masa (y)eken.

¹⁵—Sen qanday qorğanış bola alasıñ! Ol-ayu, sen şırkey/siñ, Ayuğa ne istey almaksiñ sen! Sende qanşalıq küş bar./ baygus-av! -dedi koyan.

—Men oğan uyqı bermevge jaraymın, -dedi masa. Istıq orman işinde ayu janın koyarga jer tappaydı. Ébden/²⁰ qaljırağan ol büldirgen japırağınıñ üstine jatıp dem al/maqşı boldı. Közin jamğanı ğana sol (y)edi, naq kulağınıñ üsti/nen:

—Iziñ-ñ-ñ! Iziñ-ñ-ñ! -degen dibıs (y)estildi.

Ayu masanıñ davısı (y)ekenin tanıy qaldı. Masanıñ murnına/²⁵ kelip qonatin mezetin kütüp, ézirilenip jattı ol. Masa aynala/ uşıp jürdi de, ayudıñ tumsıǵına kelip qonadı. Kıysıq ayak/ oylanıp jatpadı, bar küşin salıp sol jaq tabanımen murnın/ urıp kep qaldı. “Ayudıñ tumsıǵına qonuvdıñ nemen tınatnına/ masa koydan bilsin!”

³⁰Ayu oñ jaǵına avnap tüsip közin jumıp, (y)esiney berip (y)edi./ taǵıda kulağınıñ tusınan:

—Iziñ-ñ-ñ! Iziñ-ñ-ñ! -degen davıs (y)estildi.

Masa, sire, ayudıñ, taranıan qutılıp ketken boluv kerek!

—(Y)Endi qay jerime qonar (y)eken ol, -dep uyıқтаған bop./³⁵ qozğalmay tıñdap jattı oyu.

Kıysıq ayaktıñ mañında ızıñdap-ızıñdap jürüp, masa bir/ mezette tım-tırıs bola qaldı.

—Uşıp ketti ğoy deymın, qarǵıs atқан” -dep kürsindi ayu./ Masa bul kezde kulağınıñ tübine (y)eptep qana kirdi de, şım (y)etki/⁴⁰zip şaǵıp aldı, Ayu ornınan sekirip turdı. Şırq aynalıp oñ/ tabanımen kulağın salıp kep qalğanda, köziniñ otı jarq (y)ete/ tüsti. “Masa (y)endi ayudı şaguvdı mülde (y)esinen şıgarar!”

Kıysıq ayak kulağın bir sıypap koyıp jaylanıñqırıp jattı./ (Y)Endi uyıqtavğa boladı! Közin juma bergeni sol-aq (y)edi, bas jaǵı/⁴⁵nan taǵı da bayaǵı iziñ (y)estildi.

—Bul ne degen beymaza (y)edi! Netken berik şırkey!

Ayu jerge bir tükirdi de, masa masa bermegen jerden ketip/(147)¹ qaldı. Kıysıq ayak бүkil ormandı kezip, buta-butanıñ arasımın/ jürüp keledi, uyqısı kelgendikten avzın aranday aşıp (y)esineydi,/ al masa soñınan qalar (y)emes.

“Iziñ-ñ-ñ! Iziñ-ñ-ñ!”

⁵Ayu jügire jöneldi, jügire éli qurıp, bir butanıñ/ tübine kelip quladı. Demalıp jatıp, tıñ tıñdaydı. Masa qay/da! Orman işi jim-jirt. Közge türtse körenbes qarañǵı. Töñirektegi küldi añdar men qıstar bayaǵıda-aq şırt uyqıǵa kirgen./ Jalǵız ayu ğana uyıqtay almay, ébigerlenüvde.

¹⁰—Mine, péle! Bir jaman masanıñ meni osanşalık évre/legenin kördin be! Osi men kedimgi ayumın ba, joq pa? Tipti odan/ qaşıp qutılğanıma da miñ qat şukurşilik. (Y)Endi raqattanıp/ uyıqtaytın şugarmin, -dedi ayu.

Ayu jañğaq ağaşıniñ astına barıp ornalastı. Közin jumdı/¹⁵da, qalgıp ketti. Ol tus köre bostadı. Tüsinde orman işinen/ aranıñ uyasın tavıp alıptı, onda bal tipti köp (y)eken. Ol uyağa/ ayağın sala bergende, kenet: “Iziñ-ñ-ñ!” -değen davıs tağı/ (y)estildi. Masa ayudı tağı da quvıp jetipti. Quvap jetip, oyatıp/ jiberedi.

²⁰Kıysık ayak otırıp alıp, ızalanıp iñkılday bastadı. Al/ masa tas qarañıda onı aynalıp, birese qattı, birese jay ızıñ/day berdi. Dızıldap-dızıldap masa jim-jirt bola qaladı./ Ayu tiñdap turıp, jañğaq ağaşıniñ, tübine jasırına tüsti/de közin jumıp, qalgıp ketti, boyı da jılına bastağanı sol/²⁵(y)edi, masa tağı Iziñ- Iziñ (y)ete qaldı.

Kıysık ayak butanıñ tübine şıqtı da, jılap qoya berdi./ “Soñimnan qalmaq koydıñ-av, qarğır atқан! Tura tur, bélem!/ Tañ atқанğa deyin kirpik ilmey otırsam da seniñ köziñdi joyar/mın!” -dedi.

³⁰Masa kün şıqqanşa ayuğa uyqı bermedi. Ébden qaljıratıp,/ (y)esin ketipdi. Tañ atқанşa ayu köz şırımın almadı. Özin-özi/ soqqılap, bar denesin kögertti, biraq masanı jene al/madı.

Kün şıqtı. Ormandağı añdar men qıstar ébden uyqısı/³⁵qanıp oyandı. Én şırqap, şattandı. Jaña kündi tek ayu gana/ köñilsiz qarşı aldı. Orman işinde oğan koyan kezdesti. Üsti-bası/ uyqı-tuyqı, jüni uypalaq-uypalaq bolğan ayu ayağın zorğa/ basıp, sendelip keledi. Közin aşa almaydı, qulağınan masanıñ/ ızıñı ketpeydi.

⁴⁰Kıysık ayaktı telkektep, koyan ébden méz boldı.

—Ay, masa! Jaraysıñ, masa! -dep, közinen jas aqqanşa/ küldi.

Kimdi aytsa sol keledi degendey, manağı tanıs masa tap bola/ ketti.

⁴⁵—Ayu kördin be?

—Kördim! Kördim!

Koyan külkiden işin basıp tur.

—Sen qalay jeñdiñ onı?

(148)¹—A, biz jolğız (y)emespiz goy, -dedi masa, biz senderdey jalğız-jalğız jurmeymiz jene qorqaq ta (y)emespiz.

Koyan bir butanıñ tübinde jalğız şoқыıp otırıp qaldı, al masa ayudıñ artınan ızıñdap uşa jöneldi.

⁵AYU MEN ADAMNIÑ DOSTIĞI

Bir ayu dos bolıptı bir adammen,

Jeñilip birin-biri unağannan.

“Adam men ayudayın bolmadıq” dep,

Sırtınan körgen adam qıladı arman.

¹⁰Adamniñ ayu quşvaq amanına,

(Y)Eşbir söz keltirmeydi kıyalına.

“Adamniñ mañdayına kirgen tiken

Özimniñ kirse deydi tabanıma”.

Östesı osı adamniñ iştesim dep,

¹⁵Janımen qağadı (y)eken ökpesin kep.

Bet-avzın jelpüvişpen jelp iydi (y)eken,

Betine şıbın kınıp ketpesin dep.

Bir küni adam uyıktap jatır (y)edi,
Kasında ayu dosı otır (y)edi,
²⁰ Adamnıñ mandayına şıbın kındı,
Ayuğa ketti jaman batıp (y)endi,

Köterip adamday tas alıp keldi,
Şıbındı öltirüvge atıp (y)endi.
Köterip adamday tas alıp kaldı,
²⁵ Adamnıñ mañdayınan salıp kaldı.

Sol jerde adam da öldi, şıbın da öldi,
Dostıǵı nadan dostıñ beker boldı,
Çıyrat osı sözden almasañız,
Bul sözge jaqsı kulaq salmasanız,

³⁰ Degen söz suvğa ketip gork bolarsıñ,
Darıyyağa (y)esek minip jaldasañız,
Ketüvden basıñ jarıp tayınbaydı,
Adamın tavıp joldas bolmasañız.

ÜŞ AYU

(Y)Ertede kalıñ toǵay işindegi ülken bir üñgirde üş ayu/ turıptı. Olar tünimen toǵaydı aralap, kün ısıǵan/ kezde üñgirge kirip jatadı (y)eken. (Y)Eñ irisi jéne mıq/tısı aq tös ayu bolıptı. Kazanday tastı donşa/ domalatıp oynaydı (y)eken. Küstiligine maqtanıp, kiş/ kene añdarğa maza bermepti.

Bir küni tülkini kuyrıǵınan ustap julkılaydı./ (y)eki ayu:

¹⁰—Tülki bizge tiyisken joq koy, koya ber, -depti.

—Bul tülki meni sıylap jürem dese, jiberem! -/dep, kuyrıǵım buray tüsedı ayu.

Kuyrıǵı avırǵan tülki kınıñ/ sılap:

—Ayu aǵa, bosatşı meni, sıylap jüreyin, -dep jalınıp/¹⁵tı. Ayu (y)esirip:

—(y)endi tülki meni sıylap jüredi! -dep maqtanıptı.

Taǵı birde kaskırdı ustap alıp, ayaǵın mıtıp,/ kulaǵınan julkılap, bosatpay, (y)esin şıǵaradı. (Y)Eki ayu/ turıp:

²⁰—Kaskır bizge tiyisken joq koy, -depti.

—(y)eger meni sıylap jüremın dese, bosatamın! -dep, gür-/gür (y)etipty aq tös ayu. Janı kıynalǵan kaskır kırıldap:

—Ayu aǵa, sıylap jüreyin, -dep jalbarınadı.

Aq tös ayu (y)eki serigine.

²⁵—(y)endi meni kaskır da sıylap jüretin boldı! -dep koqıylanıptı.

(y)eki ayu:

—Seni budan bılay tülki men kaskır jek köredi/ jéne (y)eşkaşan sıylamaydı.

Öytkeni sen olarğa küş/³⁰ körsetip, jébirlediñ, -depti.

—Jok, sıylaydı, -dep (y)ekilenipty aq tös ayu.

Akıru (y)eki seriginen bölünip ketipti. Toğaydı aralap/ uzak jüredi. Bir uvaqıtta elgi özi jébirlegen kaskır/ bir top uyalastarimen ak tös ayudıñ aldınan şığıptı.

³⁵—Sen mağan jazıksız azap körsetip (y)ediñ göy, (y)endi bérimiz/ jabılıp, seni talaymız, -depti kaskır.

Köp kaskırdan zéresi uşқан ak tös juvan bir ağaştıñ basına/ örmelep şığıp alıp, aman kalıptı. Kaskırlar biraz turıp-/turıp ketip kalıptı.

⁴⁰Sonan soñ jerge tüsip, jan-jağına qarap, seskenip kele/ jatsa, özi jébirlegen tülki kezdesipti. Tülki sızılıp:

—Ayu ağa, neden kórkip kelesiñ? -dep, jayın suraptı.

—Köp kaskırdan kaşıp kelemin, -depti ak tös ayu (y)entigip.

—Onda jildam beri qaray jür, jaña mına jaqtan kaskır/⁴⁵lar kórinip (y)edi, -deydi tülki jol körsetip.

Tülki nusқаған jaққа tura kaşқан ayu kümp berip batpaққа/ tüsip ketedi. Tülki ayudıñ қасına kelip, sıқılıқтаy küledi de:

(150)¹—Sen ana joli mağan jazıksız jébir körsetip (y)ediñ, sol/ üşin sazayındı tartқızım keldi, -dep ketip қалады.

Mıy batpaққа batқан ak tös ayu évrege түседi, ólip-talıp/ éreñ şığıadı. Şarşap-şaldığıp, sümireyip üñgirine araladı.

⁵—Sağan ne bolған? -deydi (y)eki serigi.

—Meni kaskırlar қорşap alıp, talap tastay jazdadı./ Sodan ağaştıñ basına şığıp қutılıp (y)em, қayıп kele jat/ қanımda tülki kezdesti. Ol meni aldap, batpaққа batırıp ket/ti, -deydi ak tös ayu muñayıp.

¹⁰—Küşіñe senip, élsizderdi күşpen sıylatan degen ойыñ/ durıs (y)emes (y)ekendigine (y)endi köziñ jetken şıғар, -depti (y)eki/ serigi.

PİL MEN MAYMIL

Nuv ormandı mekendep, birimen-biri sıbaylar bop қатар/¹⁵ жүрген pil men maymil bir күni öz boylarındaғы/ artıқşıлықтарın aytısıп otırıp, davlasıp/ қалıptı.

—Meniñ boyım tavday. Küşim de köp, -dep/ maқtamıptı pil, -Aşuvlansam bar göy, қандаy juvan/²⁰ ağaştıñ bolsa da tamırимен қоларıp tastaymın. Onday қaysat sende жоқ!..

—Al men (y)ertimin, (y)eşteñe böget bola almaydı, -dep tala/sıptı maymil. -Ağaştan-ağaşқа ırғып, nuв jinistiñ arası/men sırғанap жүre beremin.

²⁵Osılayşa pil men maymil өз boylarındaғы artıқşıлық/тарın aytıp, uzak talasıptı. Biriniñ aytқанına biri көnbепти./ Özderi bir bitimge kelise almaptı. Sonan soñ bul davları tuvralı/ birevdiñ biyligin (y)estigileri keledi. Söytip (y)ekevi juvap (y)emen dininiñ/ қувısında otırған үkige барıptı.

³⁰—O, ormannıñ aқ ilgöyi, -depti pil uzın tamsıgın жоғарı/ sozıp turıp. -Mına maymil (y)ekevmizdiñ talasımızға öziñ/ төrelik aytşı!

—Ne jayında talarıp жүrsiñder? -dep suraptı üki./ Sol kezde jıpılдаған maymil sözdi ilip éketedi:

³⁵—O, bizdiñ aқılgöyimiz! Anıgın ayırıp berşi, қуш/қайpat üstem be, nemese (y)epşildek üstem be?

Munı (y)estigennen keyin üki (y)endi pil men maymıldıñ ne sebepti/ talasқандарınıñ sırina түsinedi de, oylanıp қалады. Pil de/ күjildey ötinedi:

⁴⁰—Sonı ayırıp ber bizge!

—Munu meniñ is üstinde sınap körvim kerek. Kesimin/ sodan keyin aytamıñ, -
depti üki.

—Kolay sınamaksıñ? -dep surasadı.

Üki (y)ekevine kezek-kezek qaraydı da, azdan soñ qalay sına⁴⁵tınmıñ şartın
tüsindiredi:

(151)¹—Mına özenniñ argı betine ötinder. Qalıñ ağaştıñ/ arasında biyik ösken
bir tüp alma ağaşı bar. Qazir jemisi/ uvlıjıp pisip tur. (Y)Ekeviñ de özennen ötep barıp,
sol alma/ ağaşıñın almasınan alıp kelinder. Men sol almağa qarap⁵ otırıp, özderiñ
qalağan törelikti aytamın.

Pil men maymıl alma alıp kelüv üşin özenge qaray betteydi./ Kelse, özen
arnasına sıymay, lıqa tolıp, astan-kesten bop ağıñ/ jatır (y)eken. Özennen öte almaytın
bolğan soñ maymıl muñayıp/ qasiret şegedi. Sol kezde:

¹⁰—Kel, meniñ jotama minip al, -depti pil. -Men tavidan/ ülkenmin. Küşim de
mol. Özenniñ ağısı meni ağızıp kete al/maydı.

Maymıl kuvarıp kötip, pitdiñ jotasına örmeten şığıp ala/dı. Pil özendi qaq jarıp,
(y)eşbir qıynalmastan ağı jağağa öte¹⁵ şığıadı. Sodan keyin (y)ekevi ülki aytқан alma
ağaşın izdep tabadı./

Karasa, alma ağaşı zévlim biyik (y)eken. Jemistiñ beri moyın/ jetpeytin biyikke
ösipti. Qanşa sozda da pildiñ tumsıgına birde/ bir alma ilige qoymaptı. Öziniñ alma ala
almaytının bilgen pil/ muñayıp, mölyip turğan. Sol kezde maymıl:/

²⁰—Muñayma, -depti pildi jubatıp, -Qair men alma/ ağaşına örmelep şıgamın da,
basındağı jemisterdi jerge/ túsiremin. Sen jıynay ber./

Maymıl butaktan-butakqa sekirip, alma ağaşıñın basına/ örmelep şığıadı da,
almalardı üzip, jerge tastay beripti. Pil²⁵ almalardı terip, bir jerge üşip qoyıptı.

Söytip, almalardı alıp bolğan soñ, (y)ekevi keri qayıptı./ Özenge kelgen kezde
maymıl alğan almaların kuşağına kısıp,/ tağı da pildiñ jotasına minip alıptı. Pil özendi qaq
jarıp,/ balpañday barıp, qamsız öte şığıadı.

³⁰(Y)Ekevi alıp kelgen almaların ukiniñ aldına tögip qoyıptı/ da, qanday törelilik
aytatının tosıptı. Sonda üki:

—Maymıl, sen mına ağıñı qattı özennen qalay öttiñ? -/dep suraydı. Maymıl şının
aytıptı:

—Meni pil jotasına mingizip aldı.

³⁵—Durıs. Öytkeni oniñ boyı taviday. Küşi de mıgım. Özen/ ağızıp kete almaydı.
Al, pil, sen aytsı, biyik ağaştıñ basın/ dağı jemiske boyıñ qalay jetti?

—Meniñ boyım jetpegen soñ, -depti pil de şının/ aytıp, -Maymıl ağaştıñ basına
örmelep şıqtı da, alma⁴⁰lardı uzıp, jerge túsıpti. Men jıynap turadım.

—Mine, uqtındar ma? -dep, üki özinen törelilik surap/ turgan pil men maymılğa
tüsindire bastaptı. -kuşten de, (y)epşildikten/de üstem nérse -biriñe-biriñniñ kömegiñ.
Selbesip maqsattarıña/ jettiñder. Tek qana kuşten nemese jalañ, (y)epşildikten payda⁴⁵
az. Biriñe-biriñ jerdemdespespegende (y)ekeviñ de mına almanı alıp/ kele almas
(y)ediñder. Demek, kuş pen (y)epşildik qabısqanda gına/ jarasıp turadı. Kuşiñ
bolğanmen/ (y)ebiñ bolmasa, (y)ebiñ bolğanmen küşiñ bolmasa, béri de bos évreşilik,
(y)eñbegiñ zaya.

(152)¹—Durıs, durıs! -pen, pil men maymıl özderine aytқан/ ukiniñ töreligine
bas şulgısıptı. Sonda üki:/

—Pil, sen küşine senip davrıqpa! Maymıl, sen (y)epşil min/ dep böspe! Érqaşan biriñe-biriñ osılay jérdempesip júriñ/⁵der! -dep ösiyet aytıptı.

(Y)EKİ BUĞI

Bir küni tavda jayılp júrgen (y)eki buğı şöpke tala/sın ıalıptı./

—Men jeymin muni, men burın kördim, -depti/¹⁰ biri:/

—Men jeymin, men burın kelgenmin bul jerge, -/depti (y)ekinşisi./

(Y)Ekevi janjaldasıp, birin-biri süze bastaptı./ Keyin şegine tüsip sartıldata kep muyizdese suzısıptı. Azdan/¹⁵ soñ tipti kızık bolıptı. Bugıñıñ muyizin bilesinder, taldıñ/ butağı sıyaqtı boladı. İliniskeñşe ébden süzisken köriñedi. Bir/ kezde muyizderi ilinisp ıalğan bugılar birinen-biri ajıray/ almay érdi-berli tartısıptı./

Manı ötip bara jatқан añşılar körip ıalıptı da ıuvanıp/²⁰ derev kelip bugılardı arbasına salıp uylerine ıaray jönele/ beripti:

BUĞI

Bir buğı özenge suv işüvge kelip, suvdıñ işinen öziniñ/ muyiziniñ köleñkesin körip ıuvanıptı:/

²⁵—Muyizim ülken hém ayırma, -dep. Ayaktarın/ körip ıayırıptı: “Jaman”, -dep, sol uvaqtıta/ derev bir arıstan şığa sala buğığa tap berip umtı/ııptı. Buğı tura ıasıp dalamenen ıutılıptı./ toğayğa kelip (y)enipti. Müyizinen ağastıñ butağına/²⁰ ilinip ıalıp, arıstan ustap alıptı. Sonda öler jer tayağanda/ buğıñıñ aytқанı:/

—Men aımaıqıpın, jaman dep ıayırğanım ıutkasdı, ıuvanğanımı ustap berdi.

(153)¹AYNA MEN MAYMIL

Bir küni maymıl aynanıñ aldına kelip öz suvretin/ kösedı. Ol maymıldıñ ıasında ayu da bar (y)eken./ Aıırın ayğımen túrtip ıalıp ayuğa aytadı:/

⁵—É, mına periñ kim özi, urımtal jerde turgan./ şirkin, munday körim bolar ma, on (y)eki müşesinin bir/ sıyıqtı jeri joı. (Y)Egerde men osığan uısağan bolsam,/ bul dünyede turmay-aı ölgenim jaksı” dep pışakka/ urınıp öler (y)edim. Ayu joldas, men buğan uısamağanmen de meniñ/¹⁰ joldastarımnıñ arasında osınday kök soıkkandar köp, béri de/ osığan uısaydı dese de boladı, -dep mazak aytıp küledi./

Ayu asııpay biraz oylanıp: “Maymıl joldas, sen bulay dep/ aytpa, (y)egerde onday aytatuğın bolsañ éveli öziñniñ sıyıqña/ abaylap ıarap, sonan keyin munday sözdi aytsañ sıyyadı”, -/¹⁵dep aııl beredi./

Maymıl bul sözge aşıvlanıp: “Jolbas bolıp júrip osınday/ köñilge keletin sözdi aytasıñ, men senen jaman bolğanım”, -/dep, aynanı ayağımenen bir salıp, tars-turs (y)etip jöneledi./

(Y)EMEN TÜBİN JAYLAĞAN ŞOŞKA

Burıñı ötken zamanda, nuv jınıs ıalıñ ormanda/ bir soşka meken (y)etin turıptı. Onıñ ıorek ıılatın/ ağışı (y)emen (y)eken./

(Y)Emenniñ bürsikterine jemis şıgadı, ol soşka/nıñ atasınıñ ası, (y)en süyip jeytin tamağı boladı./

²⁵Şoşka ébden semiredi, tegin tamaq mol bolğan/dıktan aşarşılıktı körmeydi. Tamkqa toyın, (y)emen/ tübinde kün şuvakta jata beredi. Istıқта köleñkesine panalaydı, suvıқта tübindegi üñgirde jatadı./

Kısqası, osı ormandağı dév jalğız (y)emen şoşkanıñ éri/³⁰ ornı, éri azığı bolıp, barlıq muqtajın öten turadı. Aşar/şılıq körmegen, azıq üşin (y)enbek istemegen semiz, küyli şoşka / ébden (y)erigedi, ne isterge bilmeydi. Aqırında tura salıp emenniñ/ tübin qaza bastaydı. Şoşka birneşekün erikken sayın, (y)emen/ tübin qazatın boladı. (Y)Emeniñ tamırları kıyılıp kulavğa/³⁵ qaraydı. Sol kezde oğan (y)emen turıp til qatadı./

—Éy, aqımaq, öleriñdi bilmeytin sen doñı meniñ tübimdi/ qazıp, qulaytın halge jetkizdin. Qulamağan künde de tamır/larım kıyıldı, köbin arşıp tastadıñ, sondıktan men az jılda qıvarıp qırıp bitemin. Al budan bulay da qaza berseñ, men köp/⁴⁰ uzamay-aq qulaymın. Sonda kelesi jılı sen ne jep kün köresiñ, qayda, neniñ tübinde panalaysıñ, -depti./

Oğan şoşka: "Seniñ qıvrap, qulağanıñ mağan ne qajet, men/ erikken soñ janımdağı seniñ tübindi qazbay, alıstan aqam izdep/ évre bolatın meni aqımaq depoylaysıñ ba? Seniñ turğanıñ/ (154)¹ qulağanıñ mağan ne kerek, men üşin sen (y)emes, tek seniñ jemisiñ/ ğana kerek", -dedi de, burkıratıp qaza bastadı./

Sonda (y)emen turıp: "Ölerindi bilmeytin aqımaq, seniñ köziñ/ de, köniliñ de soqır ğoy. Men bolmasam jemis şıǵa ma, ékesiz/⁵ bala qaydan tuvadı. Men qurısam jemis te qurıytının nege sez/beysiñ, al jemis qurısa , sen de qurıysiñ", -depti. Oğan şoşka:/

—Sen meni allap évreleme, kıızıqtı jumıstan bögame, men/ seniñ aqılıñmen kün körıp jürgenim joq, -dep aşuvlanıp, bar/ küşin salıp qazadı. Aqırında birneşe kün azaptanıp, (y)emenniñ/¹⁰ tübin qazıp qulatıp, ülken ata javın muqatqanday bolıp./ iygilikti zor jumıstı bitirgendey bolıp masattanadı. Küz bitedi./ kız keledi, jaz da jetedi. Qulağan (y)emen qıvrap jatadı./ Oğan (y)endi jemis şıqpaydı./

Şoşka ébden aşıǵadı, ötkenge ökinedi, biraq odan tük payda/¹⁵ şıqpaydı.

(154)¹⁶TIYİN MEN KASKIR

Tiyin butaqtan butaqqa qarǵıp jürıp, uyıqtap jatqan/ kaskırdıñ üstine quladı. Kaskır qarǵın türegeldi/ de onı körıp jegisi keldi. Tiyin ötinip suray bastadı:/²⁰ "Meni jiber", -dep. Kaskır ayttı: "Jaqsı, seni/ jibereyin, biraq, mağan ayt, nelikten sender ér uvaqıt/ta munday şutsındar? Men er uvaqıtta qapadamın, senderge qarasam, jogarıda oynay sıñdar da qarǵıy/-sıñdar". Tiyin ayttı:/

²⁵—Éveli meni aǵaştıñ basına jiber, sonan soñ saǵan men/ aytayıñ, bolmasa senen men qorqamın./

Kaskır tiyindi jiberedi. Tiyin aǵaştıñ bosına şıǵıp alıp/ ayttı: "Sen zalımsıñ, sonıñ üşin sen qapadasıñ. Seniñ zalım/dıq jüregindi jandıradı. Biz aq köñilmiz. (Y)Eşkimge javızdıq/³⁰ kılmaymız, sonıñ üşin şatpız"/

QOYANNIÑ ZARI

Bir qoyan jılap otırıp söyleydi: "Düniyede mendey/ sorlı joq. Béri de meniñ soñımda: oñşı da, iyt te,/ kaskır da, tülki de, qarşıǵa da, badıraq köz japalak/³⁵ ta, aqımaq qarǵa da meniñ balalarımdı tasıydı./ Qorǵanarǵa qaruvım joq. Tıyınşa aǵaşqa sıǵa al/maymın. Tışqanşa in de qaza almaymın. Tisim/ ötkir, biraq tistevgе batılım jetpeydi.

Ƙorƙaƙtık/ bolmasa, dünüyede jügirüvge batlım jetpeydi. Ƙorƙaƙtık/ bolmasa, dünüyede jügirüvge de bolar (y)edi. Bir dıbis (y)estisem/⁴⁰ ƙulağım tikireyip, jüregim lüpilep, şapşañ jügire bastayımın./ meni tez ƙuvıp jete almaydı, ƙuyrığımın ƙıskalığı da jaƙ/(155)¹si, iytkе ustavğa bolmaydı. Bulardan da dayda joƙ. Bir jol/ bolmay meni ustap öltiredi. Terimdi soyıp aladı, (y)etimdi jeydi,/ süyegimdi iytkе tastaydı”./

ƘOYAN

⁵Ƙoyan érkim artınan tüse bergен soñ, bek ƙattı ıza/ bolıp aytadı:/

—Men érkimnen ƙorƙa bersem kerek, menen (y)eşkim/ ƙorakpaydı, büytip jürgенşe suvğa tüsip ölgenim/ jaƙsı, -dep, suvğa ƙaray jügirip kele jatƙan mezgil/¹⁰de, suv boyında jatƙan ƙoylar ürkip basıp, baska/ ƙoylardı apalañ-topalañ ƙılıp uriktirip jiberedi. Sonda/ ƙoyan oyladı:/

—Menen de ƙorƙatın hayuvandar bar (y)eken, -dep ƙöñili jay/ bolıp, ƙaytadan ağaşƙa ƙayıp baradı./

15 AYLAKER ƘOYAN

Bir ƙoyan öte aylaker (y)eken. Bayƙavsızda özin ustap alğan/ ƙaşƙırdan da, tülkiden de aylamen ƙutılıp ketip jüredi./

Bir ƙüni ƙalıñ butalı saydı aralap kele jatadı da, apanınıñ avzında alƙınıp, şarşap otırğan ayudı ƙöredi./²⁰ Ƙalkıyıp ƙarsı aldına tura ƙaladı da, onı mazakƙap, éndete/ bastaydı:/

—Éy, Ƙorbañbay, Ƙorbañbay,

Ƙüniñ ƙarañ bolğan ba-ay?

Ƙezip ƙalıñ ağaştı

²⁵Jürivşi ediñ ordanday.

Éliñ bitip ƙalıptı.

(Y)Éndi ölesiñ, sormanday!...

Onıñ bul ƙılığına ıza bolğan ayu tap bergен kezde, ƙoyan/ zıta jöneledi. Tübir-tübirdikten orğıp, ustatpay ketedi./³⁰ Sol betimen buta-butanı aralap, ér jerde jürgen ƙoyandardı/ jıynap aladı.

—Jüriñder, men senderge bir ƙızık ƙörseteyin , -deydi./ Onıñ jepirgenine ƙoyandar tañdanısadı. Sonda da évestenip:/

—(Y)Eriñder sonımnañ, barğan soñ bilesiñder./

—Jür (y)endeşe, -dep, baska ƙoyandar soñınan ilese di./

Sıtırlağan sıbdırdı (y)estigen ayu ƙalın butanıñ arasışa/(156)¹ tıgıla ƙaladı. Élgi ƙoyan ayudı apanında jatƙan şığar dep/ oylap, taƙap baradı da:/

—Éy, Ƙorbanbay, tıñda, -deydi de, éndete öley aytuv üşin/ tamağın keneydi. Sol kezde tasada turğan ayu şap berip, ƙoyan/⁵niñ edireygen ƙulağınan ustay aladı./

—É, bélem, tüstiñ be ƙolğa? -dep ƙijinedi. Munday okıyğa/nı ƙütpegen ƙoyannıñ zéresi uşadı./

Baska ƙoyandardıñ ƙülip turğanın bayƙağan soñ barıp, tez/ esin jıynaydı da:/

¹⁰—Ayu ağa, jañağı ağattığım üşin men öziñnen ƙeşirim/ surağalı kelip (y)em, -deydi jalbarına aylağa basıp. -Mına/ ƙoyandardı ƙuvé bolsın dep, édeyi ertip kelip (y)em./ Munı estigen soñ:/

—A, solay ma?.. -dep, anqav ayu qoyandı bosatıp qoya beredi./¹⁵ Söytip, aylaker qoyan tağı da amalın asırğan (y)eken.

TAPKIR QOYAN

Andardıñ patşası arıstan báyge jasıyyalaptı. Bir/ qazan suvdı qaynattırıp qoyıp:/
—Osı suvdı kim işip qoysa, köp sıylıq bere/²⁰ min, -degen şart qoyıptı./
Añdar birinen soñ biri kelip, qanşa öjettense de,/ qaynap turğan suvdı işüvge batıldarı barmaptı./

Eñ soñında qoyan kelip, kıp-kızıl şoqta turğan/ qazandı köterip aladı da:/

²⁵—İstıqtay işüvdi öte jaqsı köremin, -dep jan-jağına/ qaraydı/

—(Y)Endeeş işe ğoy, -deydi añdar añtarılıp./

Koyan uzınnan-uzaq qaz-qatar tizilip turğan añdardı jaǵalay/ jürıp:/

³⁰—Mineriy, dostarım, mınav istıq suv. Közderinmen körinder/ -dep, bas-basına körsetip şıǵadı./

Söytip, qoyan añdardı basman ayaǵına deyin aralap şıqqan/şa, qazandağı suv suvıp qaladı. Sol kezde qoyan suvdı basına/ bir-aq köterip, simirip saladı. Şoşınğan andar avızdarın/³⁵ aşıp, közderin jumısadı./

Al aldınan arıstan patşa qoyanğa köp-köp sıylıqtar berǵi/zip:/

—Mine, naǵız (y)er! -dep maqtaptı./

(157)¹KÖJEK

Bir qoyanıñ jalǵız köjegi bar (y)eken. Suv jürek, qarqaq/ bolıptı. Sondıqtan (y)enesi sırtqa şıqqan kezde (y)esikti/ javıp, bekitip jüredi (y)eken jataǵında jalǵız qal/⁵ğan köjek bir burışqa tıǵılıp, qorıqqannan qal/şıldap otıratım édeti bolıptı./

Bir küni (y)enesi uzaq keşikken soñ, köjek qarnı/laşıp, sırtqa şıǵadı da, toǵayǵa qaray bet aladı./ Sol kezde aldınan bir tışqan şıǵa keledi de:/

¹⁰—Qayda barasıñ? -dep suraptı. Qoyan ne aytarın bilmey,/ qalşıldap turıp, jılap jiberipti./

—Apam joq... -devge tili zorǵa kelipti./

—Mına taǵaydıñ işinde jürgen şıǵar, -dep, tışqan qort qaq köjekti eri taman jıǵarıp salıptı./

¹⁵Köjek bügejendey basıp, eri qaray ketip bara jatsa, qarısı/ aldınan tülki uşırasıptı./

—Qayda barasıñ? -dep suraptı tülki sözge aynaldırıp./ Tışqan özine tiyispegen soñ bul da jön siter dep oylağan/ köjek:/

²⁰—Apama baramın, -dep, şının aytıptı. Tülki jılmañ/dap, aldaskata bastaptı./

—Apañ üyine ketti ğoy, -deпти aldap./

Köjek aldı-artına jaltaktay qaray, uyiniñ qay jaqta qal/ğanıñ ayıra almay, jılap turıp, tülkiden:/

²⁵—Maǵan üyimdi körsetip jiberşi, -dep ötinipti./

—Onda soñımnan (y)er! -deпти tülki suvmanday ilgeri adım/dap./

Köşek bügejendep, tülkiniñ sonnan ilesipti, sodan anqav/ köjekti öziniñ üyine (y)ertip ékep, işke kirgizedi de, (y)sikti bekitip/³⁰ qoyadı./

—(Y)Endi (y)eşqayda qaşıp qatula almaysıñ. Men seni jey/min, -deydi tisin saqıldatadı. Qorıqqannan köjektiñ/ zére-qutı qalmaydı./

—Bosatsı, ağatay!.. -dep jalnadı köjek zar (y)eñirep.³⁵ Köjektiñ jalmıştı ünin, tülkiniñ zirkildegan davsın/ (y)estip, tülkiniñ üyine ƙaşƙır kirip kelipti. Bürisip, ƙalşıldap/ turđan köjekti köröp:/

—Meniñ aş (y)ekinimde bile turıp köjekti nege mağan sıyla/madıñ? -dep aƙıradı tülkige:/

⁴⁰Sodan tülki men ƙaşƙır talasıp, birine-biri aybat şegisip/ alısa ketedi, töbeles bastaladı. Osı aspals kezinde köjek/ zıp berip sırtƙa şığadı da, ƙaşa jöneledi. Aşƙa talasƙan/ tülki men ƙaşƙır biriniñ ƙanın biri jalap, ƙala beripti./

(158)¹ SILDIRMAĞTI KÖJEK

Bar (y)eken de joƙ (y)eken de, aş (y)eken de toƙ (y)eken, alıs bir/ teñizdin jağasında, biz jaƙ betinde emes, arđı jađın⁷da bir ƙoyanniñ köjegi ömir süredi (y)eken. Sol köjektiñ⁵ Bir sıldırmağı bar (y)eken. Sıldırmağın sıldır/latıp oynavdı asa unatadı (y)eken. Künderdin birinde/ sol köjek tamđtanuv üşin keñ dalağa, maysalı jayı/lımđa şığıstı. Köñili taza köjek sıldırmağımdı/ joğaltıp almayın dep, tipti alasa, boyı bir ƙarıs, tarbığan/¹⁰ bir ađaştıñ basına ile salıptı da, ƙalıñ şöptiñ arasına/ zıtıp kirip ketipti. Biraz jürip, ƙarnın toyğızıp, aynalıp/ kelse, bağanağı alasa, tarbığan ƙışigirim ağaşı sereyip./ biyiktep ösip ketipti. Jas köjek sıldırmağın almaƙ bolıp,/ƙanşa éreket jasağanmen, boyı jetpey, ébden ızalanıptı./¹⁵ Aşuv şaƙırıp aluvđa şaması kelmeytinin bilgen köjek ađaştıñ/ özine ƙaray iyilüvin suraptı./

Sonda ağam:/

—Dolı jelge tötep bere almay, amalsız iyilgenim de jeter,/ seniñ sıldırmağındı aluv üşin iyilip, köşemet eter jayım/²⁰ joƙ, -depti mañđazdanıp./

Sonda otın kesetin baltağa aytadı:/

—Balta, baltabay, baltajan! Éne bir ağaştı kesip tas/taşı! Meniñ sıldırmağımdı joğarı köterip bermey jatıp!/²⁵

—Joƙ, ol ağaştı kese almaymın, sebebi ol sıyyaƙtı talay/²⁵ ağaştı kesip, obalına ƙaldım. Jas şıbığın da, juvanın da,/ tipti pisip turđan mıyuvasımen de ƙırƙıp, jüzim ƙayrılıp/ƙaldı, -deydi ol./

Munı estigen köjek ƙattı ökpelep, jolmen ketip bara/ jatıp, ülken bir ƙara tasƙa jolıƙtı da:/

³⁰—Tas, tas, ƙattı tas! Éne bir baltanıñ jüzin ƙayırıp,/ötpeş etip ƙoyşı, ağaştı kespey jatır. Ağam bolsa meniñ/ sıldırmağımdı bermey jatır, -depti./

Tas ta baltanıñ bergen jayabın ƙaytalaptı./

Oday soñ tastı ağızıp ketşi, tilegimdi orındamadı dep, ay/³⁵dalada ağıp jatƙan suvđa da jalınıptı. Suv da balta men tastıñ/ javabın ƙayırıptı./

Ébden şaması ƙurıp , şarası tavılıp, ne isterin bilmey/ turđan şaƙta, aspan éleminiñ buvirƙapđan soyƙandı jeli uyƙı-/tuyƙı bolıp, ızıldap kelip ƙaptı./

⁴⁰—Al, köjegim, ne boldı sağan? Jılan, muñayıp oturuviñ/niñ meni ƙalay? -dep suraptı./

Köjek:/

—Éne bir ƙışkene ağam birden sorayıp ösip ketip, sıldır/mağımdı bermey jatır. Baltađa aytсам, ağaştı kespedi, tas/⁴⁵ baltanı ötpes etpedi, suv tastı ağızıp éketpedi, soğan zığır/danıñ ƙaynap tur, -depti:/

—Jas öspirim köjek (y)eken, bir paydamdı tiygizeyin, -dep/(159)¹ burkasıp jel kattı bir kuşpen ağam basın iyipti. Kuygıtıp/ şavıp barğan köjek, sıldıрмаğın alıp, jelge rahmet aytıp/tı. Köjek kuvanğanınan sıldıрмаğınñ sıldırap jelge/ qosıp, üyine qaray josita jönelipti.

(159)¹TIŞKAN MEN JILAN

Bir tışkan tamaq avlay ketip inine qoytıp kelse, onda/ bir jılan jatır (y)eken. Tışkan munan jaman korkıp,/ kuvıp şıgaruvğa batpay, aqıl suray, öziniñ kayğısın/ aytkalı körşilerine baraldı. Aqıldı tışkandar/¹⁰ jıylısıp otırıp, keñesip aytıptı:/

—Sen ol indi tostap özge in qazıp al, jılan/

—Seniñ iniñdi tartıp alğanı edildik (y)emes. Oğan (y)eş/ ayla joq. He kılasıñ? Oğan tiyip mazasın ala berseñ, seni/ jep qoyadı. Oğan (y)eşteme kıla almaysıñ -deydi./

¹⁵Tışkan beyşara kayğıra-kayğıra qoyıptı. Biraq qalay/ kegin aluvdı oylaydı./

Bir küni seyilde kele jatıp ininiñ avzında jılanıñ kün/şuvaqqa jılınıp jatқанın köripti. Janında bir kisi uyktap/ jatır (y)eken. Tışkan barıp onıñ murnın tistep alıp jılan/²⁰ğa qaray tura qaşқан. Kise oyanıp tura kuvğan. Karasa aldında/ jatқан jılandı körip, tışkannan muniñ ziyyanı köbirek bolğan/ soñ, jılandı öltirüvge aldınıp qalıptı da, tışkandı qoya/ beripti. Jılandı öltirip ol kisi ketip qalğan soñ, tışkan/ kayta kelip öz inine turıptı./

²⁵Eş uvakıtta naşarğa zorlıq kılmav kerek. Oğan bolısuvğa/ küşti adam tabıladı./

BOYALI SUVIR

Bir suvir adasıptı ottap jürüp,
Kez boldı bir avılğa köp qañğırıp.

³⁰Tıkkın soñ iyt kuvalap iyemiz üyge
Şelekke boyav kuvğan ketti-av kirip.

Sol suvir sol şelekte sol kün jattı,
Maşınıp tula boyın ebden kattı.

Avıldıñ başlıq iyti arılğan soñ,
³⁵Öz inin tañğa jaqın éreñ tappı.

Köriner keyde kızıl, keyde sarı,
Tüslenip kulırıp tur jünniñ béri,
Körmegen bul dünyede bir bölek añ,
Suvir dep aytar (y)emes joldastarı.

(160)¹Taırқан joldastarı tügel keldi,
Batır-av; qalay, bolıp qaldıñ deydi.
Bar (y)eken in tübinde kéri suvir
Ayandap (y)el soñında ol da keldi.

⁵Tavis degen bir kus bar jüni jasıl,
Kuday mağan beripti sonday nésil.
Bugün tünde bolıppın men de tavis,
Añ bar ma bul dünyede menen asıl.

Meni (y)endi tavis deñder suvir demey,
¹⁰Korķıñdar ruksatsız şöp te jemey.
Bolğan soñ özim asıl, jünim jasıl,
Men nemene, senderdiñ patşañ (y)emey”.

Keri suvir aytadı: “Kel, koy, janım,
Tavıska uksamaydı seniñ éniñ.
¹⁵Uşkan kus, jugirgen añ birdey (y)emes,
Kanatıñ joķ (y)ekeni jurtkā melim”.

Men de tavis bolam dep şıklık kağıp,
Keltige almay közinen sorası ağıp.
Keltige almay silesi ébden kattı,
²⁰Suvir üni uksasın kuska nağıp?!

İlindi suvir bayğus maqtan-dertke,
Jetem dep évelgi özi aytқан sertke.
Koy, men (y)endi bul jerde turmaymın dep,
Karğıptı dérménimen arğı betke.

²⁵Boyavina maqtanıp boska şatıp,
Men de tavis boldım dep kuday atıp
Bar (y)eken orta jolda ağımdı özen,
Kup berip ağıp ketti suvğa batıp.

Jigitter bul suvırdı kılma mazak,
³⁰Osıdan (y)estiyyarıñ ilgeri az-aķ.
Boyaydı da bağım dep künelkizgen,
Kol sozğan kol jetpeske köp koy kazak.

(161)¹SUVIR SUŃKAR, SUV KAYDA

(Y)Erte zamanda sıyr sızılğan kerbez, suvirıla şapқан/ jüyrik bolıptı. Éri aşkan tékkappar, maqtanşak ta/ (y)eken./

⁵Bir küni élgi sıyr atpen (y)eresiğın қalıp, (y)ekevi/ jarısқа түсүвге yéde baylasadı. Burıñı ótken/ jarıstardıñ bérinde sıyr béyge bermeydi (y)eken. Osı/ jolı attan da ozıp, tört ayaktı januvarlardıñ/ arasındağı (y)eñ jüyriğı degen ataqқа bir jola iye boluvdı/¹⁰ maqsat (y)etedi./

Kömbege töreşi bolıp arıstan keledi. Bestiñ jayın uққан/ soñ, at pen sıyrdı bir күнşilik jolğa jolbarıs aydap basıp,/ (y)ekevin қатар turızıp қoyadı da, ökirip turıp keri қaytuvğa belgi/ beredi./

¹⁵Kuyrığın kökke şaşıp alıp tanavı pısıldap, sıyr é/degennen-aқ қarasın uzıp, zulay jöneledi./

Sıyrdıñ artınan jeldey jüytkip, üdey şavıp, at kele/ jatadı. Jol ortasında bésekelesüvşilerge suvsın berüv üşin/ suvir tosıp otıradı./

²⁰Bir kezde oza şavıp, (y)elirgen sıyr suvirğa jetip keledi de:/

—Suvir sasık, kuv kayda? -deydi./

Sıyırđın tékappar minezine renjip qalğan suvir./

—Sıyır sasık, suv munda, -dep, sasıp, borsıp ketken lay/ suvdı ustata saladı. Şańırqap, şordep kelgen sıyır suvdıñ/²⁵ qanday (y)ekenine qaramastan simirip jiberedi de, odan éri şapkı/lay jöneledi.

Éri-beriden soñ suvirđiñ qasına, şöldep at keledi./

—Suvir suñkar, suv kayda? -deydi (y)erkeletip./

—Jılkı tulpar, kuv munda! -dep, suvir möldir, tunık, suvdı/³⁰ atqa ustata beredi. Taza tunık suğa qanıp alğay at boyna/tıñ kuvat qosılğanday bolıp, qustay uşıp, samgay jöneledi./

Sasık, lay suv kevdesin alıp qalğan sıyır onşa uzap kete/ almaydı da, (y)eki-uş kırdı aşkan soñ at kuvıp jetip, janınan/ jeldey jüytkin öte şıgadı. Sodan kömbere birinşi bolıp/³⁵ jetedi.

Sodan beri jılkı tört ayaktı januvarlardıñ işindegi jüyriği/ bolıp qalıptı. Kevdesin lay, sasık suv alıp qalğan sıyır sodan/ beri şabandap, jügire almaytın küyde qaladı. Sıyırđıñ jatқан/ kezde iñirana kürsinetini-öziniñ astamsılıq (y)etip, suvirğa/⁴⁰ aytқан döreki sözine küni büginge deyin ökingeni (y)eken desedi./

(162)'BAQA MEN KIRPI

Kölşik mañındağı kögalda baqa men kirdi bir-biriniñ/ türin körip, qayran qalıstıptı. Közi badırayıp,/ jüregi lüpedegen baqa:/

⁵—Tula bayıñ tügel tikenek ne degen turpayı/sıñ! -depti, kirpige. Baqağa batpay buyıǵıp turğan/ kirpi:

—Özgelerdiñ közinşe tula boyıñ tırtıyıp jalañaş jürgen seniñ türin de kelisip tur (y)eken! Turiñdi körgende/¹⁰ denemniñ turşikkeninşi! -dep, tikenekterin tikireytip, tumsı/ǵın tıjıraytıp külip jiberipti./

(Y)Eki ayaǵımen jer tirep, (y)eñsenin köterip, kölbaka iştey sesken/se de, (y)esegin jıbergisi kelmey./

—Osı kök maysağa bir avnamay ömir bolı tikenek arqalağan/¹⁵ tirşiligiñ qursın! -depti kömeyi bülkildep./

—But-borbayıñdı şöpke jırǵızıp, jalañ jürgen seniñ/ tirşiligiñ qursın! -depti, kirpi tikenek arkasıñ şögirge uykep-/üykep qoyıp./

Baqa sol tikenek özine qadalğanday qaymıǵıp, bılay dep/²⁰ baqılday jönelipti:

Jan saya dep bilgenm,
Jalǵız ǵana köl meniñ.
Jap-jalañam jürgenim
Jay-ménisi sol meniñ

²⁵Jalınayın men kimge
Jan qısılса érdayım,
Suvğa derev suñ güvge
Jalañaşpın dap-dayın...

Baqa jayın tüsingen kirpi de kırtısı jazılıp, tül qatıp/³⁰ tı:

Bar şınındı bükpegen,
Men de seniñ öziñdey,
Birey körse buktelem,
Öli-tiri sezilmey,

³⁵Damalaŋan tikenge
Közi barlar jolay ma!
Köne koymas ıykemge
Men bir jatқан şoğayna!

Jılandı da jabısıp,
⁴⁰Jiljıtpavdıñ (y)ebi osı.
Kamşılasa alısıp,
Kan boladı denesi!

Kirpi sonı aytıp, jılan ustağanday jıyırıla koyıptı,/ baқа şop (y)etip suvğa süñgip ketipti:/

(163)'KİRPİŞEŞEN

Bir uvaqıtta kirpişeşen қара jılanğa kelip aytıptı:/

—Meni, қара jılan, az uvaqıtқа üyiñe kirgiz, -/deпти. Қара jılan kirgizipti. Kirpişeşen üyge kirgen/⁵ soñ қара jılandıñ balalarına қıyım bola bastaptı./ Sonda jılan aytıptı:/

—Seni men eñşeyin birazğa jibergemin, (y)endi/ ket, seniñ iyneleriñ balalarımıñ üstine қadalıp,/ avırtıp tınışın ketirdi, -deпти. Sonda kirpişeşen javap/¹⁰ beripti:

—Uyden kimniñ tınışı ketip, қıyım bolsa -sol keter,/ mağan қıyın (y)emes, osında turva boladı, -deydi./

ÜŞ DOS NEMESE AҚKUV, ŞAYAN, ŞORTAN

Nil darıyyandağı pélen miñ jasağan bir jayın/¹⁵ Süleymen payğambardıñ at basınday ğaharın jut/қан (y)eken. Sol jayınga, bir kezderde ajal uvaqıtı/ jetipti. Ol öte esti jayın eker, mendegi gavhar kisi/ aқısı (y)edi, sonı aқıretke arқalamay berip ketüvim/ kerek. Ol üşin қayranğa şıǵıp öleyin. Bir kezderde/²⁰ jemtik arasındağı ğahardı bir adam körip alar./ Adam alsa men borıştan қutılғанım ğoy dep uyǵaradı. Sonı/men jayın jaǵadağı қayranға şıǵıp қаза табadı. Birneşe/ jil işinde onıñ jemtigin aluvmen қus jep tavıladı. Jevge/ kelmeytin tek қана gavhar tas қалadı. Bul gavhardıñ jartısı/²⁵ suv işinde, jartısı betinde körinip jatır. Suv işindegi jarımın/ şortan men şayan köredi. Suv betindegi jartısın moynı uzın/ aққuv köredi. Suv betindegi jartısın moynı uzın/ aққuv köredi. Bulardıñ érқaysısı da onı özdesi almaқ bolıp қızıǵadı./

Şortan ayladı: “Şirkin-ay, bul tereñirek jerde bolsa suv/³⁰ astında şam janganday jarıқ bolar (y)edi de, közim budan da/ jaқsı көrer (y)edi. Sonıñ арқasında tamaǵım tipti тоқ bolar (y)edi./ Jemdi қıyyadan көrer (y)edim”, -deydi./

Şayan öziñşe paydasına maldanadı. Ol: “Osı gavhar suvdan/ şıǵıp turmay, jer astına қарay түsse, jer işinde de, sévle/³⁵ bolar (y)edi. Meniñ balşıқ arasındağı balalarıma ülken paydası/ tiyer (y)edi. Özim de uyadan adaspay, tap basıp otırar (y)edim”, -/dep arman қıladı./

Akkuvdiñ omı bulardan baskaşa:/

—Govhar meniñ arkamda ne moynunda bolsa, suluvlıgım/⁴⁰ budan da artar (y)edi. Köl betiniñ, kök jüziniñ küni men bolar/ (y)edim. Şınında bul gavhar mağan ğana layık, mağan ğana jara/sadı, -dep senip, gavhardı alğadı kelse, şortan men şayyan da/ kelip, özdi-özi almaq bolıp kerildesip jatır (y)eken. Akkuv olar/ğa:/

(164)¹—Sender boska aram ter bolmañdar, gavhardı men alamañ, ol mağan gana layık, -deydi./

Olar oğan könbeydi. Üşevi jaq bolıp janjaldasadı./ Akırında olar:/

⁵—Osı qazına üşevimizge de jetedi. Birlesip bölip alayık,/ paydası bérimizge ortaқ bolsıñ, -degen tujırımğa keledi./ Sonimen üş dos birlesip alatın bolıp, gavharğa jegilip tas/tadı.

É dep tartqanda akkuv kökke qaray, şortan suv tübine qaray,¹⁰ şayan balşık arasına qaray uş tarap bolıp, uş jaqqa tar/tadı. Biraq gavhar ornınan qozğalmaydı. Osı retpen, osı/ üşevi köp uvaqıt ülken maşaqat köredi. Ne jükti qozğay almaydı. Akır soñında olar ala almay qordı. Sebebin/ özderi de bilmeydi./

¹⁵“Birliksiz is, bos jamsalğan kuş” bolıp qala beredi.

KUMIRSKA MEN ŞEGİRTKE

Kumırskā jamıs kılğan janın kıynap,
Jatpağan ala jazday tübin oylap.
Kavıpsız kıstı küni bolayın dep,
²⁰Azıgın kısqı jeter alğan jıynap.

Tösekke tınış tavıp jata almağan,
Tetti dém qolı tiyip tata almağan.
Jz küşimen tabuvğa jıyhat kılıp,
Bireviñ mérsesine bata almağan.

²⁵Jumıstı azappenen moynına alıp,
Uyasın jıldı kılıp salıp alıp,
Küzdi kün raqattanıp damıl alğan
Jetkizgen muratına jappar halık.

Şegirtke jazdiñ boydı oyın salğan,
³⁰Kayğı joq, vayım joq oyma alğan.
Akımaq bop (y)eserlikpen jüremiñ dep,
Bolğanın küzdiñ küni bilmey qalğan.

Şegirtke üy salmağan azıgı joq.
Bolmaydı (y)eş nérsege könili toq.
³⁵Işer tamak, kirer üy bolmağan soñ,
Kumırskāğa keledi şermende bop.

—Kumırşkan, aynalayın ketti halim.
Aştıktan kıynalıp tur şıbın janım.
Kirer üy, jatar jerim meniñ joq-tı,
⁴⁰Sabazım meni ayasañ tapşı amalın.

(165)¹Üyiñe kirgizseñşi men bayğustı.
Amaldap ötkizeyin bıyıl kıstı,
Barar jer, basar tavım bolmağan soñ,
Basıma kıyınşılık (y)endi tüsti.

⁵—Ér jerden sen söyleysiñ söz keltirip,
Ayaymın sen bayğustı karap tarıp.
Tüskendey munday köyge osı künde,
Jürip (y)eñ ala jazday ne bitirip!

—Men jazğan jazdı küni ne kılmadım,
¹⁰Boların halim munday ible almadım,
Oyin-külki öleñmen kün keşirip,
Dévrensiz saldıq kırmay jüre almadım.

—Şırağım, sağan aytar bir sözim bar,
Düniyede akımaq bolmas öziñe par.
¹⁵Jaz boyı jumıs kılmay jürgeñ bolsañ,
Öz obalıñ öziñe, jalqav, mundar.

KUMIRŞKA MEN KÖĞERŞİN

Bir kumırşka özenge kelipti suv işüvge. Sonda tolqın/ bolıp, suvğa ketip qala jozdaptı. Sonda bir kögeşin bir/²⁰ butaqpen kelip, kumırşkanıñ suvğa keteyin dep jürgeñiy körıp,/ butağın suvğa salıptı. Kumırşka butaqqa jabısıp qutılıptı./ Sonda bir mergen tor kırıp kögerşindi ustavğa oylanıptı./ Sonda kumırşka mergenge jabısıp ayağın şağıp alıptı./ Mergen ne dep torın tastay bergende, kögerşin uşıp/

²⁵KUMIRŞKA

Bir kumırşka öz iylevinde tobınan bolının, sol mandağı/ ara, koñız sekildi jéndiktermen dos bolıptı./

Jem izdep şıqqan kumırşka jol üstinen bir dén/³⁰ tavıp alıptı. Jalğız özi éri-berı évrenenin, déndi/ ornınan qozğalta almaptı. Sonan soñ kömek surav/üşip elgi kanattı dostarın izdeydi./

Bir uvaqıtta gülden-gülge koñıp, şırın jıynap/ jürgeñ arağa jolığadı./

³⁵—Dosım, bir deén tavıp alıp edim, jalğız özım kötere/ almağanım. Mağan kömektesip jiberşi, -dep ötinedi.

—Körmey tursıñ ba, men de jumıs istep jatırımın goy, -/dep ara könbey koyıptı. Solayı solay goy, meyli dep, kumırşka/ éri jürıp ketipti. Ol endi koñızdı tavıp aladı./

⁴⁰ Ol men-jaydı aytıp, kömek suraptı.

(166)¹—Sen üşin öz eñberimdi eş kıla almaymın, -dep,/ koñız ızıñday uşıp kete baradı./

Dostarınan küder üzgen kumırşka muñayıp qayıp kele/ jatadı. Jolda öziniñ iylevlesterimen uşırasıp qaladı. Olar/⁵ muniñ türin körip:/

—Ne istep jürsiñ? -dep, jönin suraydı.

Jalgız kumırşka öziniñ basınan keşkenin aytıp beredi:/

—Jalgızdıq degen sol, -dep, iylevlesteri jubatadı da,/ kumırşkanıñ dénin köterisip, éri alıp ketedi. Kumırşka üyiri/¹⁰ne qayta qosıladı./

"Jaña dostıñ qadrieski dosqa jetpeydi" degen (y)eken sonda/ bir keri kumırşka.

(166)¹³ KUMIRŞKANIŇ KANAĞATI

(Y)Erte de bir danışpan kisi bolıptı. Ol kisi jan-/¹⁵januvarlardıñ, kurt-kumırşkanıñ tilin bile di (y)eken./

Bir küni élni danışpan jolavşılın kele jatıp/tı. Jartı jolğa kelgende at şoldırıp, dem alıp/ otırса, kişkentay bir kumırşkanıñ dén tasıp jürge/nin köredi. Onı jergen köterip aladı da, alaқанına/²⁰ salıp turıp:

—Kane, kumırşka, aytşı, déndi qayda alıp barasıñ? -dep/ suraydı./

—Iylevime alaramın, -deydi kumırşka. Adam suraydı:/

—Onı qaytesıñ?/

²⁵—Keyinge saqtaymın, -deydi kumırşka Adam:/

—Köp jıynaysıñ ba? -dep suraydı./

Kumırşka öz şarvasınıñ jayın bilayşa bayandaydı:/

—Jazday jumıs istep, jeytin azıgımdı jıynaymın da,/ kıstıgünü қannen қapersiz tıngıp jatamın.

³⁰Danışpan kumırşkanı şır aynaldıra қарay bostadı:/

—Basiñ nege alken?/

—Az söylep, көp oylaymın?/

—Beliñ nege қıldırık tay?/

—Komağay (y)emespin./

³⁵—Jilına қанша dén jeysin?/

—Bir dén jeymin/

—Soğan қанағат etesiñ be?/

—Odan көp jey bersem jer betindegi baska kumırşkalar/ aş қалмай ma?

Қанағат kerek қой!/

⁴⁰Kumırşkanıñ aқılına, қанағатına, köregendigine süysingen/ danışpan onı sınap көrmek boladı. Қорapқа bir dén soladı/ da, kumırşkanı soğan қоса қамaydı. Sonan соñ суv tiymeytin/ bir jaylı jerge ornalastıradı./

(167)¹—Bir jıldan keyin kelemін. Déniñ bar jeytin,/ қomsız jata ber, -deydi danışpan kumırşқаға (y)eskertip./ Osılaysа kumırşkanıñ azıқtı қалаy ünemdeytinиn bilgisi/ keledi./

⁵Bir jil ötken соñ danışpan éлgi kumırşқаға қайта oraladı./ Özi қойıp ketken jerden қорaptı tavıp aladı. Kumırşkanıñ/ öli-tirisin bilmek болıp, қорaptı аşadı. Қараса, kumırşka/ tiri (y)eken. Қасına қалdırған жалғыз dénniñ jartısın ғана/ jepti. Buған tandañған donışpan:

¹⁰—(Y)Ey, kumırşka, -depti muniñ sebebin bilmek niyetpen. -/Sen jilina bir dén jeymin dep (y)ediñ göy. Mina dendi nege tügel/ jemey, jartısın qaldırğansıñ? Ne sebepten sonşa ünemdediñ?/

Sonda kumırşka bilay depti:/

—Aytkanıñ durıs, men jilina bir dén jeymin,¹⁵ ol pas. Al sen bolsañ meni qorapka salıp, qamap kettiñ. Sirtka/ şığa almaymın. (Y)Eger sen meni bul qamavdan bosatuvdı umıtıp/ ketseñ, tağı da bir jil qamavda jatatın (y)edim. Bir dendi tügel/ jep qoysam, aştan öletin (y)edim. Sonı oylap, qanağat (y)ettim./

Danışpan kumırşkanıñ şıdamdılığı men tastay berik/²⁰ qanağatına qayran qalıptı. Onı qamap ketkeniniñ kıyyanat/ bolğanıñ, azapka salğanın (y)endi tüsinip:/

—Meniñ istegen isim durıs bolmaptı, keşir! -depti de,/ kumırşkanı qamavdan bosatıp jibergen (y)eken./

Sonda kelin danışpan qağattıñ qasiyetin adam balasına/²⁵ uyrettipti.

IIAN MEN KUMIRŞKALAR

Bayağı zamanda bir han ötipti. Özin-özi élemdegi aşkan/ aqıl-parasattı, dilmér adam sanaydı (y)eken./

Bir küni han qalıñ nökerin şubırtıp, sayatka/³⁰ şıgıuvğa ézirlenedi. Jan-jakka jarşı, habarşılar/ şaptırıptı. “Kurt-kumırşkağa, kişkene jéndik/terge aytıñdar, on künge deyin inderinen şıqpasın./ Éypese bizdiñ attarımız taptap öltigedi!” -degen/ habar taratıptı./

³⁵Bul habardı (y)estigen soñ usaq jéndikter inderine tıgılıptı./ Al kumırşkalar bolsa, élgı handı öz avıldarına bir qondırıp,/ sıy-sıyapat körsetpek boladı./

Iian qalıñ kolmen anğa şıgadı. Kele jatıp, kumırşkalar/diñ jol tosıp, toptasıp turğanım köredi:/

⁴⁰—Kumırşkalardıñ beri inine tıgılısın dep habar berilmep/pe (y)edi? Bul ne kılğan şoğır? -deydi han. Nökerleri de tañ/danıp qaladı. Tayap kelgen soñ han kumırşka patşasın şakır/tıp alıp, jön suraydı:/

—Toptalıp jolda turğandardıñ qalay?/

⁴⁵—Taksır, -depti sonda kumırşkalar patşası. -Sizdi/(168)¹ jolan bizdiñ avılğa bir kün tünep, sıy-sıyapatımızdı körer/ me (y)eken dep, aldıñızdan şıgıp tosıp tur (y)edik./

Iian buğan tañırqay turıp, mışkıldan küledi:/

—Éy, aqımaqtarım-ay, oylasañdar (y)etti, biz tünep-aq/⁵ şıgayıq. Sonda osınşama adam men at-kölikterdiñ işip-/jemin qaydan tavıp beresiñder? Sonı oyladıñdar ma?.../

—Ol jağınan qam jemeñiz, taksır, -depti kumırşkalar/ patşası. -Köp birikse, köl (y)emes pe! (Y)Eñbeğimizben (y)erdi silay/mız!//

¹⁰Munı (y)estigen han:/

—Irızdığıñ qudaydan deseñ, söziñe toqtar (y)edim, -depti/ şalkaqtap. -Biraq söz tappalıñ. Osınşama adam men et/ kölikti eñbegiñmen qalay toydırar ekensiñ?/

—Taksır, attan tüsiñizder, -depti kumırşkalar patşa/¹⁵ sı, -eger sizderge as-tagam qamday almasaq, men oyıptı/ bolayın./

—Meyli onda, qarık kılğanıñdı körelük, -dep, bir qonıp/ attanuvğa könipti./

²⁰Söytip, kumırşkalar patşası han men onıñ nekerlerin/ arnayı ézirlep qoğan şatırlarğa bastap alıp kelepti. At/ köliklerin qora-qorağa ornalastırıptı./

Sodan keyin kumırşkalar patşası başlık kumırşka atav/lığa érşaysısı bir-bir töyirden nan ügindisin, bir-bir bas/²⁵ sulı, bir-bir sabaktan jabayı joñışka alıp kelüvge émir be/ripti./

Kumırşkalar öz patşasınıñ jarlıgın orındav üşin/ janjaqka tarap ketedi de, biriniñ soñınan biri kerı orala/ bastaydı. Birazdan keyin nan, sulı, joñışka töbe töbe bolıp/³⁰ üyilip qaladı. Oğan konaktardıñ at-köliğı silkiyya toyadı./

Muni körgen han qaysan qaladı. Öziniñ aqılı jetpey, utılğanın iştey sezedi de, kumırşkalar patşasın qalay da bir/ sürindirüvdiñ amatın oylaydı./

—(Y)Ey, kumırşkalar patşası, seniñ basiñ nege sonşa/³⁵ ülken? -dep suraydı./

—Aqılımızdıñ moldıgı şıgar, taqsır, -dep javap/ beripti kumırşkalar patşası./

—Aqılımızdıñ moldağı şıgar, taqsır, -dep javan/ beripti kumırşkalar patşası./

—Al belin nege kıdırıqtay? -deydi han kekesinmen./ Buğan da kumırşkalar patşası baysaldı javap qayıradı:/

⁴⁰—Asa avır jumıstardı atqarar kezde belimizdi tas qılıp/ buvıp alamız. Bügin sizge asa zor sıy-sıyapat körsetüvimiz kerek./ Sondıqtan belimizdi mıqtap buvıp alğanbız. Belimizdiñ tım/kıdırıqtay körinüvi sodan şıgar./

Han kumırşkanıñ tapqırılıgına tañ-tamaşa qaladı. Odan/⁴⁵ éri ne surasın bilmey, oyga şomadı. Sonda yéziri:/

—Taksır, aqılıñız darıyyaday (y)edi, kıysındı sözdi qarday/ boratuvşı (y)ediñiz. Kumırşkalar patşasına başka aytarıñız/diñ bolmağanı ma? -depti hannıñ könilin avlap./

(169)¹—Jüyeli sözge jetesiz talasadı, -depti han basın iyip. -/Men toqtadun./

Han ün-tüniz turegelip, aña da şıqpastan üyine qayıp/ ketipti./

^BÖGELEK

(Y)Erte, (y)erte, (y)ertede jendikter özderin-özderi mansapka/ qoyıptı. Sona han, bögelek-üvezir, şirkey -/Jasavıl saydanıptı./

Künderdin küinde ızıldap uşqan bögelek öriste/¹⁰ hayılıp jürgen jilkını, sıyırdı, (y)esekti kezdes/tiredi. Qarasa, jilqığa jal, sıyırga jaya, (y)esekke/ koñ bitken. Bögelekti mülde ékim (y)eken dep tanımaydı./

Buğan qanı qaynap, közi alayıp ketken bögelek jiziñdap,/ érşaysısına bir tönedi. Oğan jilkı da, sıyır da, (y)esek te miñk/¹⁵ (y)etpeydi.

Sonimen, ébden ıza bolğan bögelek uşıp kelip, sona hanğa/ arız aytıptı:/

—Osılay da osılay, han taqsır? Han-januarlar sizdi han/ dep (y)elemeydi, salıgın tölemeydi./

²⁰Muni (y)estigen sona han kérine minipti. Şirkey jasavıl/darın şaqırıp, jarlık beripti:/

—Bögelekke (y)eriñder,/

Salıq jıylap keliñder,/

Tölemese salıqtı,/

²⁵Sıbağasın beriñder!/

Sonimen, bögelek üvezir bastap, şibin-şirkey qostap, jan-/januarlardan salıq jıynavğa attanıptı. Bular duvıldap, (y)eñ/ aldımın jilqığa kelipti./

—Salıgındı tölemey, sona handı (y)elemey jürgen seniñ/³⁰ sıbağandı bereyin, -dep, bögelek pen şirkey tap bergende,/ jilkı bulardı quyırğimen şıqpırtıp-şıqpırtıp, köldiñ/ qalıñ qurağına qoyıp ketipti./

—Koy, kanatımız suv bolar, munı kölden şıkkan soñ körer/miz, -dep, bögelek (y)endi (y)esekke keledi./

³⁵—Ey, bakıravık, kéne, töle salıgındı! -dep, zirkildey/ umtılganda, (y)esek:/

—Kıs-kaart, kıs-kaart! -dep, quyırımın bası-közin saba/lap, borpıldağ külge avnay beripti./

—Koy, mina béleniñ astına túsip, külge kömilip qalar/⁴⁰mız, jürinder, sıyrdı tavıp alayık, -dep, salıq jıynavşı/ bögelek öziñiñ, şirkey jasavıdardıñ ilestirip, sıyrdı izdep/ (y)eri qaray jöneledi. Sıyrdı tavıp alıp:/

(170)¹—Kéne, töle salıgındı, tölemesen, qanıñdı tügel sorıp, kuv süyegindi kaldıramız! -dep, töbesinen töne tüsedi./

Munı (y)estigen sıyr:/

—Kane, bögelegim. Salıgındı kuvıp jetseñ, alarsıñ! -dep,⁵ quyırımın kökke şansıp, zıta jönelipti./

(Y)Emteñe öndire almağan bögelek qaytaym dese, sona hannan/ qorqıp, eli küñge deyin salıgın ala almay, sıyrdı kuvalap jur/ desedi./

KÖLEBEK PEN MASA

¹⁰Bir küni (y)eldelektey uşıp jürgen kölebek qoranıñ/ töbesine kelip qonadı. Munı jaqtavdıñ kuvısında/ jatqan masanıñ közi şalıp qalıptı. Masanıñ buğan/ ızası keledi./

Sonan soñ şıday almay, köbelektiñ qasına jetip/¹⁵ baradı da, ses körsetedi:/

—Sen bul arağa nege keldiñ? Bul jer meniñ meke/nim! -dep ekireñdeydi. Buğan kölebek saspaydı./

—Bul qoranıñ üsti goy, qoğa (y)emes!//

—Tağıldama, moynındı üzip alamin! -deydi masa ızıñ/dap. Buğan kölebek sağılday kep küledi:/

—Küşiñ jetse...//

—Men sağan köresindi körsetemin, -deydi masa tıza/laqtap. -Mina uzın tumsıqtı qalıñ tériñe sağıp jiberip, qanıñdı sorıp alamin!//

²⁵—Muniña senbeymin! -deydi kölebek édeyi qarşılısıp./ Masa ıza bop, kokañdaydı:/

—Senbeseñ, köziñmen kör!//

—Kane, körsetşi...//

—Kara da tur!//

³⁰Osinı aytadı da, masa uşıp barıp baylavlı turğan/ ögizdiñ qulağına qonadı. Sonan soñ tumsıgın suğa bastaydı./

Sol kezde ögiz artkı ayağımen qulağın qasıydı. Masa terige/ suqqan tumsıgın kayta şıgarıp ülgergenşe, tuyaq tiyip, mıl/ jalanıp qaladı./

(171)¹ JILKI MEN BUĞI

Bayağı zamanda jilkı (y)emin-(y)erkin öz betimen jürgen/ jabayı añ (y)eken (Y)Eşqanday ayday-qayıruvdı bilmepti./ Qıstı künderi qarı juqa jazıq dalanı, şöbi qalıñ/⁵ toğaydı, özen boyındağı quraqtı jerlerdi. köl/ jağasındağı qalıñ qonanı mekendepti. Al jazdı/ künderi tavğa şıgıp, mol say-salada jayılp/ jüripti. Qalıñ qarağay arasındağı alqaptar men/ quyqaday jon-jotanı şarlap, sol manda juvsaptı./

¹⁰ Bir küni jilkı katpar-katpar tav arasındağı alqapka barıp, sondağı şuygin şöpke, kök oray şalğınğa maltığa/ kömilip, beykam jayılp jüripti. Örisi keñ, jayılmı

jalpaq, /kõnili jay (y)eken. Söytip jürgende osı arağa bir buğı avıp/ kelipti. Şuraylı alqaptıñ şöbi mol bolğan soñ, jılkı jetedi/¹⁵ ğoy dep, kızğanış bildirmepti. (Y)Ekevi qatar jayıla beripti./

Kele-kele buğı osı bir şuraylı alqaptı tek jalğız özi ğapa/ mekendevdi maqsat etipti. Sodan köringen jerde jılkığa tiyisin, / müyizdey bastaptı./

Tınıştığı buzılıp, kelimsek buğıdan jébir köpren jılkı/²⁰ arız aytıp, adamğa barıptı.

—Men tav koynavındağı şalğındı alqapta (y)emin-(y)erkin/ jaylıp jür (y)edim, (y)eşkimge kesip keltirmedim. Sodan qasıma/ buğı keldi. Şöp te, jayılım da jetetin bolğan soñ, jayılılm/ mol ğoy dep, onı (y)erkine jiberdim. Ündegem joq. Biraq soñğı/²⁵ uvakıtta buğı meni müyizdep, kuva bastadı. Tınıştıq bermey?/ jebirleytin boldı. (Y)Endi onı öz mekenimnen qalay kuvamın?/ Sen kömektespes pe ekensiñ? -dep kıyıla ötinipti./

Qolğa tüspey jürgen asav jılkıniñ bul muñın estigen soñ, / adam oğan şart qoyıptı:/

³⁰—Men buğını kuvıp tastaymın, ol qoldan keledi. Biraq men/ jayavmın ğoy. Ol üşip senin üstiñe minip aluvım kerek./

Buğıdan köpgeñ jebir-japası üşip jılkı amalsızdan/ adamnıñ aytkan şartına könipti./

Sol kezde adam jılkıni noqtalap minin aladı da, buğı/³⁵ jürgen alqapka keledi. Qolına uzun soyl ustağan adamniñ/ qarasin köpgeñ zamatta buğı jan saqtay üşin tav-tavdan asıp, qalıñ ormannıñ işine ketipti./

—Raqmet sağan, adam! Sen meniñ jalğız dosım (y)ekensiñ, -/depti ölerderi sözün aytıp- (Y)Endi men sağan qanday qızmet etsem/⁴⁰ (y)eken?..

Sonda adam oylanıp turıp, öz qalavın aytıptı:/

—Sen osı şalğında jayılıp jüre ber, -depti aldağı/ isin túsindirip. -Budan bılay sen menen qaşuvşı bolma. Sağan/ kıyanat jasamaytınım köziñ jetti ğoy. Mağan qajet bola qal/⁴⁵sañ, özim kelip ustap minetin bolayın./

Jılkı adamniñ aytkanına könipti. Söytip, sodan beri/ jılkı adamğa qızmet (y)etip keledi (y)eken. Şaruvası bitken soñ/⁽¹⁷²⁾ adam bosatıp jiberse, tav arasındağı şalğınğa barıp, avnap-/kuvnap jüre beredi (y)eken./

Al buğı adammen dostaşkan jılkıniñ mañına jolamay/ orman arasın, tavdıñ işin jaylap, qaşıqta jüredi (y)eken.

5 TÜYENI KÖRSE JILKI NEGE

QALTIP AYDI

(Y)Ertede jılkı küñge qarap bılay deydi:/

—O, barlıq jan-januvarlarğa tirşilik sıylağan/ qayırımıdı kün, meni januvarlardıñ arasındağı (y)eñ/¹⁰ suluvlardıñ biri desedi jur. Solay ekenin özim de/ sezemin. Sonda da keybir dene müşelerimdi budan da/ édemirek etüvge bolar (y)edi-ay dep oylaymın.

—Sonda qay jerindi tüzey túsüvge bolar (y)edi dep/ oylaysıñ? -dep suraydı kün külimsirep./

¹⁵—(Y)Eger, -deydi jılkı, -sıraqtarım budan da uzındav/ jéne sıydandav bolsa, men tipti aldına jan salmaytın jüyrik/ bolar (y)edim. Moynım aqquvdıñ moynınday uzın bolsa, mağan/ ol budan da ésem körik bitirer (y)edi. Tösım jalşaktay kelse,/ qazirgiden de

alımdırak bolae (y)edi. Onıñ üstine adamzattı/²⁰ arqalap jüröv üşin jotamnan méñgi alınabaytın (y)er bolsa, tipti/ jarasıp turar (y)edi.../

—Jaksı, qalağanıñ bolsın, -deydi kün jayrandap, -sél/ küte tur./

Sonı aytadı da, kün jerge tüyeni tüsiredi. Denesi alpamsa/²⁵day, turkı arbyğan januvardı köpgeñ jılkı éri qorıqqaninan,/ éri jiyirkengeninen qalşıldap qoya beredi./

—Mine, sen qalağanday uzın da sıydañ ayak, aqqıvdiñ moynın/day uzın moyın, jalpaq kevde (y)eri dayın. Qalay, seniñ de/ osınday bolğıñ kele me? -dep suraydı kün./

³⁰—Jok-jok... -deydi tili körmelip./

—(Y)Endeşe jöniñe jür, -deydi kün jılkığa, -sağan öz/ boyındağı da jetedi! Erkim öz qasıyetin bağadavğa tiyis./

Sodan beri jer betinde tüye de önin-öse bastaydı. Al jılkı bolsa, tüyeni köpgeñ sayın éli künge deyin denesi dir (y)ete tüsip,³⁵ qaltıray bastaydı (y)eken.

(173)¹BOZINGEN

Burıñı zamanda Bağlanbay degen kisiniñ Bozingen/ degen bir jaksı tüyesi bolğan (y)eken. Bözingen ömirinde/ botalamağan (y)eken. Bir küni Bağlanbay avlımıñ adam/⁵darına:

—Meniñ jaksı köretin Bozingenim botalamaydı./

Buğan ne aqıl beresinder? -depti./

Buğan jıynalğan jurttın birde-birevi aqıl bere/ almaptı. Sonda bosağanda turğan bir jetim bala bılay depti:/

¹⁰—Aynalayın, aǵaylar,

Mendey jetim balalar

Bosağadan sıgalar!

Aqsaqaldar, qaqpasañ,

Men bir sözdi aytayın,

¹⁵Kulaq salıp tıñdasañ,

Aşuv, janjal qılmasañ,

Toyındı jep qaytamın,

Bozingendi aldırsañ,

Üstine kilem japtırsañ,

²⁰Jibekten buyda taqtırsañ,

Ştırma qazıq qaqtırsañ,

Bozingen bota tuvadı,

Mépelep, şal men kempirge

Élpeştep onı baqtırsañ...

²⁵Balanıñ sözin maqıldap,

Bozingendi aldırıp,

Qalı kilem japtırıp,

Jibek buyda taqtırdı,

Ştırma qazıq qaqtırdı,

³⁰Mépelep, bota tabar dep,

Kempir-şalga baqtırdı.

(174)¹Jıl müşeli bolıp, Bozingen kayıp kayıp, tuvatın mezgili jetip,/ bir küni bası altın, artı kümıs bota tuvadı. Bağıp jürğen/ kempir-şal kuvanıp: “Bağlanbaydan süyinşi alayık!” -dep,/ bara jatsa, avılındağı kuv savdagerler kempir-şaldan:/

⁵—Kayda barasındar? -dep suraydı./

Sonda kempir-şal:/

—Bağlambaydan barıp süyinşi alamız! İngeni bası altın,/ artı kümıs bota tuvıptı, -deydi./

Onda analar:/

¹⁰—Sender özderiñ barıp, süyinşi alıp, bastarıña müyiz/ şıkpaydı. Onan da barlıgımız birdey köremiz. İngendi satıp,/ pulın alamız. Botasın jeti kabat temir üyge kirgizip, saqtap,/ ösken soñ, onı da satamız, -deydi./

Kemlir-şal könbeydi. Onda analar kempir men şaldı öltir/¹⁵mekşi boladı. Sosın kempir men şal qorıqqanınan lajsız/ könedi. Bozingendi bozarğa aparıp, bir kervenge alıp dillege/ satadı. Bazıngendi kervensiler tüyelerine tirken, alıp ketedi./ Sonda Bozingenniñ kervensilerge, botasın sağııp bozdap,/ zarlap aytkanı:/

²⁰—Jaralğannan jasımnan

Küyip, janıp sabıldım!

Tartıp şerüv bala üşin,

Üstime kilem jamıldım,

Kekilimdi ükilep,

²⁵Jibekten buyda tağındım.

Bota üşin tolganıp,

Er nérsege jalındım!

Akırında añırıp,

Bazar tüsip satıldım.

³⁰Jas batamnan ayrılıp

Bulay bolar ne kıldım?!

Mına jalğan dünyede

Körer künim bolar ma?

Men botamdı sağındım!

³⁵Neşe künder jol bastım,

Közimnen jastı ağızıp,

(Y)Emşektiñ sütin tamızıp,

Ölgende körgen botamdı

(Y)Emizbedim jarğızıp!

⁴⁰Botasımmnan ayrılıp,

İşim ottay küyedi,

Jüyem bosap sağımıp,

Tula boyım (y)edi...

Keş bolğan soñ kervensiler bir jerge qonadı. Bozingen/⁴⁵ arman, derti işine tolıp, évedegi uşkan kırtardan botasın/ surap, zarlanğanı:

(175)¹—Kalıktağan aspanda

İytelgi menen suñqarsıñ,

(Y)Ertemenen jem alsañ,

Séskede barıp uşarsıñ!
⁵Aspandap uşıp keldiñ be?
(Y)Enesinen ayrılğan,
Zarlap, bozdap kayırılğan,
Jetim bota kördin be?
¹⁰“Kanday bota?” -dediñ be,
Aspandap uşıp aynalğan,
Tülki körse saylanğan,
Tükisin iyese baylanğan,
Kara ala barşın bürkitim,
¹⁵Aspandap uşıp keldiñ be?
(Y)El işinde bozdağan,
İşki dertin közğağan,
Bazarga satıp qoymağan,
(Y)Erkimenen toymağan,
²⁰Jetim, bota kördiñ be?
“Ne (y)etken bota?” -dediñ be,
Şarıқтаğan küşigen,
Aspandı kezgen jürisiñ,
Tamam qıstıñ zarısıñ,
²⁵(Y)El işinde bozdağan,
İşki dertin közğağan,
Jetim bota kördiñ be?
Kündiz uşpay, tünde uşқан
Közi kızıl ükisiñ
³⁰Tünderde uşıp keldiñ be?
Enesinen ayrılğan,
Aqqıvday moynı kayırılğan,
Kündiz-tüni zarlağan
Közinen jası parlağan,
³⁵Jetim bota kördiñ be?
“Ne (y)etken bota?” -dediñ be...

Omıravı jaska malınıp,
Köringen qusqa jalınıp,
Botasına zar küyin,
⁴⁰Kaynağan işte bar küyin
Jetkiz dep jılap tapsırdı,
Kempir men şaldıñ üyine.
Uşқан qus ta ayadı,
Moyındarı iyile!
⁴⁵Tav men tas ta küñrendi
Bozingenniñ küyine!..

(176)¹Bozingen söytip, zarlap, köringen qustan suray beripti. (Y)Eş/birevinen javap ala almaptı. Sodan keyin bozingen, botası/ ölgen (y)eken dep zarlaydı:

—Men-Botamnan ayrılğam,
5Karaylap, moynı kayrılğan,
Sağınıp, zarlap (y)egilgen,
Közimnen jasım tögilgen...
Ne jazıgım bar (y)edi?!
(Y)Eki közdi sel alıp,
10Jılay-jılay şel alıp,
Tilek tilep zarlasam,
Tilegimdi berer me,
Botakanım keler me?-/

dep, bozdap kete beredi./

15Kervensiler bir jerge maldarın tınıktırıp, toyındır/makka toktap, bes-altı kün (y)erüv bolıp jatadı./

Bağlanbaydıñ (y)eki ulı bar (y)edi. Bular mal satıp, bazardan/ kaytıp kele jatsa, bozdağan Bozingennin davısın (y)esitip, tanıydı./ Sonda bular: Bul kaydan jür? Elde kervenge (y)erip ketti me?" -/20dep, (y)ekevi qorjındarın jondastarına berip, ingendi izdep/ ketedi. Bular talay maldı aralap jürip, aqırında Bozingendi/ tabadı. "Tüeni ustap alıp, jüre bereyik", -dep oylaydı da:/ "Koy, munımız uyat" Jayın surayık", -dep kervensiler/erge keledi:/

25—Assalavmağalayküm,

Konıp jatқан kervender!

Altın, kumis artınıp,

Ay tübine bardıñız,

Ayğa suray saldıñız.

30Bağlanbaydıñ Bozingennin

Kaydan satıp aldıñız?

Altın, kumis arttı (y)eken,

Ay kızarıp battı (y)eken,

Bağlanbaydıñ ingenin

35Kanday adam sattı (y)eken?

Ay, jarkıtık, Bozingen,

Kanday bota taptı (y)eken?

Anasınan ayrılıp,

Adaskan kuvday kayrılıp,

40Botakanı (y)enirep,

Kayıp tiri juttı (y)eken?

Bağlanbay degen adamnıñ

Bozingeni bar (y)edi

Bir botağa zar (y)edi.

45Oymalı, sapı kilemdi

(177)1Oñdap, soldap japtırğan,

Jibekten buyda taqtırğan,

Ştırma kazık kaqtırğan,

Bozingen bota tabar dep,

5Kempir-şalğa baqtırğan.

Baglanbaydıñ ingenin
Qanday adam sattırğan?
Attıñ basın buram ba?
Keşke deyip turam ba?
¹⁰Mingen atım qarager,
(Y)Ertesek bizge javap ber?
Sözimdi qabil alıñız
Bul sözime naniñiz.
Artınan habar alayın,
¹⁵Jeti kün toqtam beriñiz!
(Y)Elge qaray şabayıq.
Bulıñdı alıp bereyik,
İngendi alıp qalayıq,-/
²⁰deydi./
Oğan kerven bası aytadı:/
—Biz talay ülken qalalarğa bardıq. Qaytuvğa jaqındağan/da bir qalada birev
ékep sattı. Alpıs dilda berip aldık. Oday/ botası bolsa, obalina qalmayıq, on kün toqtap
jatamız./²⁵ Bulın éken berip, alıp qalıñız. On künnen keşikseñiz ketip/ qalamız. Onda
qalğanıñız, -deydi:/
(Y)Eki jigittir otırıp, bes künde kemlir-şaldıñ/ üyine keledi. Olardıñ kele
jatqanıñ körip, kempir-şal jası/rınıp qaladı./

³⁰Jigitter avılga kelip:
—Mingen atım qarager,/
Kelgen jerim talay jer./
Bozingendi suraymız,/
Kempir-şal, şığıp javap ber!/
³⁵Kempir-şal şıqpaydı. (Y)Eki kız bala şığıp, jigitterge/ javap beredi:/
—Adıra şıqqan bala ma?!
Mal-janıñız aman ba?
Sizder surap turğanda,
⁴⁰Aytpay turar zaman ba?
Aynalayın aǵalar,
Baska tüsse él qanşa?
Ay tebeden tolıptı,
Jil müşeli bolıptı,
⁴⁵Botalar uvaǵı jetipti,
(178)¹Bozingeni qurısın,
Boşalap qaşıp ketipti!
Kempir-şal izdep ketipti,
Tiygizip jerge tabandı.
⁵Kempir men şal barma (y)eken,
Tiri körer bolar ma?/

(Y)Eki jigit oylaydı: “(Y)Eşkim satpağan (y)eken, özi boşalap ketken/ (y)eken, kervensiler bizdi aldağan (y)eken. (Y)Endi biz barğaşa/ kervender köşip ketedi. Biz bara almaytın boldıq!” -dep/¹⁰ kapalanıp turadı. Sol mezgilde Bozingenniñ botası (y)emizik (y)eme-tin uvakıtı bolıp, bazdaydı. Botanıñ davsın (y)esitip, (y)eki kızga/ jigitterdiñ aytkanı:/

—(Y)Enesinen ayırıp,
Jas botanı kıldıñ zar!
¹⁵(Y)Eki jerde zarlatқан
Kempir men şaldıñ peyili tar.
(Y)Estiledi zarlı ün,
Kuñirengen jetim bota bar.
Jetim bota tiri (y)eken
²⁰Қувandı жүрек жарılar!

Munu (y)esitip, kempir-şal özderi şığıp, (y)eki jigitke jalınıp:/ “Ayıbımızdı keşkin!” -dep, bar şının aytadı. Jigitter/ mén-jayga tüsinip, kempir-şaldıñ ayıbın keşedi./
Jigitter alpıs dildeni alıp, kün-tün қатıp, sıdırtıp bar/²⁵sa, kervender köşüvge қамданıp jatır (y)eken, Dildésin berip,/ tüyeni alıp, kele jatқанда: “Botam öli me?” -dep Bozingen/niñ zarlağanı:/

—Orındaldı tilegim,
Қуванıp keled жүregim!
³⁰Men botamnan ayrılıп,
(Y)Enirep, bozdap kelemin.
Aman-(y)esen bar ma (y)eken?
Botamdı körip, analıқ
Jarılar ma ((y)eken) жүregim?
³⁵Jolga түsip jelemin.
Kervenniñ, қолman
Aman қayıп kelemin.
Ölerde көrgen botamdı.
Қайtkende tiri көremин?!
⁴⁰Kerveni қурисın,
Avır жүkti көp artıp,
Javır қıldı арқamdı,
Қуванғаннан botama
Jilamay, қayıп şıdayın!
(179)¹Tiri көrer me (y)ekemin,
Botaşımdı, қалқamdı?!
Tüzeldi bugün jelisim,
Ömir senen tilegim
⁵Körsetpe botam terisin!
Қоқtıға bitken şayır-dı,
Қоышлар қойın қайырды.
Öлерге көрген botamnan
Ayamas қуvлар айырды!
¹⁰Botaşımnan ayrılıп,

Artıma jılan kayrılıp
Jat kolında kañğırdım.
(Y)Eñirep, zarlap küyemin,
Jer menen kök jañğırdı,
¹⁵Süymegen janım zalımdı,
(Y)Estirdi munda zarımdı.

Bözingen zar-kügin küñirentip, jele beredi. Avılğa tayanıp,/ botanıñ qarasin körgende, tula boyı iyip, tüyenıñ jüyesi bosap/ jılaganı:/

²⁰—Men körip botamdı
(Y)Emizer künim bolar ma?
Jar jagalap japırak
Jegizer künim bolar ma?
Aynalayın jan botam,
²⁵Tolğan ayday tolar ma?!
Kekire bitken kök oyga
Kölbeter künim bolar ma?
Sarımsaqtı sarı oyğa
Oynatar künim bolar ma?
³⁰Bavırımdağı kara (y)emşek
(Y)Emizer künim bolar ma?
Aynalayın jan botam,
Basıña baqıt konar ma?!
Kenge bitken kök şalgın
³⁵Tartıp saşar bolar ma?
Könektey tolgan kara (y)emşek
(Y)Emizer künim bar ma (y)eken?
Aynalayın jan botam,
Nemene bolıp qaldı (y)eken?!
⁴⁰Jibekten buyda murnımda,
Şubaltar künim bolar ma (y)eken?
Bağlanbaydıñ Bozingeni
Altın bota taptı dep,
Kuvantar künim bar ma (y)eken?
⁴⁵Jibekten buyda murnımda
Tüyilter künim bar ma (y)eken?
(180)¹Bağlanbaydıñ ingeni
Kümis bota taptı dep,
Süyinter künim bar ma (y)eken?
Men botamdı (y)eritip,
⁵Tel qozıday telşitip,
Bağlanbaydıñ üyine
Barar künim bar ma (y)eken?
Aynalayın botaşım
Nemene bolıp qaldı (y)eken?!
¹⁰Tüye avnağan şañdaqqa
Avnatar, künim bar ma (y)eken?

Uyıkta jatқан jerinde,
¹⁵Қабırғадан тистелеп,
Қақ төсинен iyiskelep
Oyatar күнім бар ма (y)eken?!-/

dep bozdağan Bozingen botasına kelip қосılıп, mavқın basadı./

(Y)EŞKİ MEN ҚАŞҚИR

²⁰Tastı tavdiñ basında (y)eşki ottap жүr (y)edi, tavdiñ төmengi/ jaғında tamak izdep, aş қашқır жүr (y)eken. Tav basındaғı/ (y)eşkini көrip, қашқır ayttı: “Tav basında sen ottaғандаy şöp./ Joқ қoy, onan da төмен түsin, jerдеgi тetti, шırındı şöпти/ jeseysi.”/

²⁵(Y)Eşki қашқırға ayttı: “Ey, шıraғım, tav (y)eteginderi тetti/ şöпти öziñ üşin soқtarsıñ, al magan tav basında da jaқsı”, -/dedi.

(Y)EŞKİ MEN ҚАŞҚИR

Bir (y)eşki burnıғıda қoydan қalıп,
³⁰Adasıп mañıraydı oybay salıп.
Taba almay (y)eşbir dibir жүgiredi,
Қorқadı ölemin dep (y)esten таңıп.

Jer қalıñ тоғay (y)edi badamı көp,
Тағат қıп tura almaydı bir şöрти jep.
³⁵Alaқtap (y)esi шıқtı jan-jaғına
Қашқır қув қay jaғımnan keledi dep.

Bir қашқır davsimenen keldi jetip,
Bul (y)eşki қorıқtı jaman (y)esi ketip.
Bir toyıp қалған (y)etin keter tastap,
⁴⁰Қашқırдиñ bara jatır nesi ketip.

(181)¹Қашқırға (y)eşki sonda jalınadı,
Jüregi қоıққанman jarlıladı
(Y)Ey, қашқır, batır dedi sözim tında,
(E)Eşkiniñ sizge ötiniş zarı bar-dı.

⁵Ayt dedi sonda қашқır, (y)eşkim (y)endi,
Ömiriñ boldi seniñ bes күn (y)endi,
Қalay da bolsa seni jedim dedi,
Bolıspas bul arada (y)eşkim dedi.

(Y)Eşki sonda aytadı: “Қашқır batır,
¹⁰Meni (y)endi jeytuғın boldıñ aқır.
Ulıған éniñizdi (y)estigende
Қumar bop қalmavşı (y)edi bizde aқıl.

Köp (y)emes sizge aytar osı sözim,
Bul jerde, (y)er kaseke, keldi kezim.
¹⁵Armansız jegeniñe bolar (y)edin,
Sayrağan sol davsıñdı körse közim”.

Én salıp sonda kaskır kışkıradı,
Buvlıgıp alkımınan ışkınadı
Ulğan küş évezim minekiy dep,
²⁰Ér türlü ayğay salıp is kıladı.

(y)eşki sonda: Kaseke, tağı deydi.
Köñilimniñ keldi kuşlık şağı deydi.
Öziñ palvan batırsıñ davsıñ biyik,
Az (y)emes basıñızdıñ bağı deydi.

²⁵Akıp (y)er kasekeñ maqtanadı,
Éy salıp kayta-kayta baptanadı.
(Y)Eşkiniñ “bérekelde” degenine
Köñili köterilip şattanadı.

Bul kaskır da (y)esersoq batır (y)edi,
³⁰Köñilinde karkınış jok kaptı (y)edi,
Jügirdi (y)eki töbet davsımenen
Şamaldı jerde bir (y)el jakın (y)edi.
Közin jumıp, tumsıgın kökke sozıp,
Maqtanıp énge salıp jatır (y)edi.

³⁵Bul (y)eki iyt saldır-küldir keldi jetip,
Én salgan kaskır kaydan bilsin netip
Jalt karap, bul (y)eki iytti köre salıp
Jöneldi kaskır kashıp (y)esi ketip.

(182)¹Añırap-añkalandap kashtı kaskır,
Jiberdi sadır salıp sastı kaskır.
(Y)Eşkiniñ aldavına maqtanam dep,
Akırı (y)esi şıqtı kara baskır.

⁵Eñirep kashtı kaskır (y)esten tanıp,
Alandap artka karap könli nalıp,
Takımdap (y)eki töbet koyar (y)emes,
Avzın onda salıp, munda salıp.

Basındı (y)eşki jegiş küşti kaskır,
¹⁰Iyppen korkıp jüregi uştı kaskır.
Ölip-talıp zorğa odan kutılğan soñ,
Bir jerge (y)etpetinen tüsti kaskır.

Kutıldı ölip jürip zorğa kaşıp,
Tuvğalı korıkkanı osı osıp-sasıp,
¹⁵Jemek tügil bas kayğı boldı sonda-ay,
(Y)Eşkiniñ aldavimen kara basıp.

(Y)Eşki ketti jayma (y)elge qarap,
Kaskır jatır şöp jirtkan butın jalap.
Ajaldan ajıratı (y)eşkini kep
²⁰Ajalsızğa sebep bop (y)eki baraq.

Osınday ajalsızdıñ sebebi köp
Jer (y)edi kaskır, (y)eşki kılmasa (y)ep,
Añkavdan (y)eşki sonday kördi payda,
Könbese aldavına ketpey me jep.

25 (Y)EKİ LAQ

Aq laq nen kara laq éri jügirdi, beri jügirdi. Jan-/jağına alağ-julağ qaradı. Mina jağı-qañıñ/ şilik, ana jağı-qañıñ bav. Mañayda (y)eşbir qoy/eşki körinbeydi./

³⁰—Sen aq laksıñ, tük bilmeytin aqımaqsıñ Meni/ érli-berli süyrep jürip, aqırı adastırdıñ. Janıññ/ barında qoydı tavıp ber! -dep, kara laq aq laqtı büyirden bir tüyip kep qaldı./

Kara laq bir kün burın tuvğan (y)edi. Ol aq laqtıñ ağası bola/³⁵tın. Denesi şımşır, jup-jumır, mandayındı (y)eki müyizi bar/tuğın. Özi barıp turğan sotkar bolatıñın. Aq laqtı "bayırım (y)eken" dep ayamaytın Qıyt (y)etse "aq laksıñ-aqımaqsıñ" dep/mazaqtaytın. Aşuvlansa boldı, müyizimen büyirden tüyip qala/tın. Özi jéne jalakor bolatın. Bağana: "Bé-é, bé-é! Mina/⁴⁰ jerdin şöbin kara-a!" -dep, qañıñ şiliktıñ işine bastap/ kelgen de özi bolatın. (Y)Endi alaskan soñ aq laqtı jazğırıp/ jür/

(183)¹—Aq laq -aqımaq! Janıñ barda tús deyim alğa! -dep,/ zekirdi kara laq tağı da!

Aq laq éri oylandı, beri oylandı. Jürgen-turğan jerlerin/ eske aldı.

⁵—Uzap ketken qoydı qalay tabamız. Kim bile, endigi tav/ asıp, jaylavğa jetip te kalğan şığar. Al jaylavğa barar/ joldı tabuv da oñay (y)emes. Sonda da jol kesin köreyin. Biraq/ sağan aytatın sözim bar: (y)eşkimmen egesnesiñ, aytқанımdı/ isteysiñ. Osını orındamasañ, adasıp ölemiz, -deydi aq laq.

¹⁰"Ölemiz" degen sözdi estigende, kara laq üreyi uşıp qorqıp/ ketti. Qaşa tentek bolğanmen; aq tilin aluvğa üvéde/ berdi./

Aq laq jol bastap, alğa tüsti. Qañıñ şöpti olay-bulay/ jayıp jürip otırdı. Aldınan jira kezdesse -sekirip/¹⁵ ötti, tas kezdesse -qarğıp ötti. Söytip (y)ekevi bir kezde tavdıñ/ etegine kelip ilindi. Mañayda bir kara körinbeydi. Aynala jim-/jirt. Oyda jokta allarınan bir tülki şığa keldi./

—Tuvuv, öziñ bir appaq qarday, édemi laq (y)ekensiñ. Ağañ da/ édemi. Şarşap qalğan şığarsındar. Bizdiñ üyge soğın, dém/²⁰ tatıp ketinder. Meniñ de özderindey (y)eki balam bar, birge oynar/sındar, -dedi tülki. Al özi işinen: "Aq laq kişkentay (y)eken./

Qapısın tavıp osını jévkemdeyin. Biraq munı körgeñ aǵası/ qorqıp, qaşıp ketedi-ay!" -dep oyladı.

Ne aytatınnın küni burın oylap qoyǵan aq laq bılay dep,^{/25} til qattı:/

—Tüke, énekiy, ana töbeniñ basında, qara tastañ qasında,/ bizdi qaskır kütüp otr. Ol qara laq (y)ekevmizdi qonaqqa shaqı/ırıp (y)edi. Sizge (y)erip ketkenimizdi körse aşıvıladı ğoy. Qase/keñniñ keri qattı. Mümkün öziñiz de bizben birge jürersiz./

30—Jaraydı, (y)endeşe. Jüre berinder, men arttarıñnan/ bararmın, -dedi de, tülki bir qıvıq oyladı./

Bir kezde aldarınan tayınşaday kökjäl qaskır kez bola/ ketti. Ol avzın aranday aşıp, birden (y)eki laqqa tap berdi. Qas/qırdı körgeñ tülki sayǵa qaray zıttı./

35—Qarnım aşıp kele jatır (y)edi, munday jaqsı bolar ma!/ Men qazıp senderdi jeymin! -dedi qaskır.

Qaseke, énekiy, ana töbeniñ basında, qara tastañ qasında,/ bizdi Arıstan kütüp otr. Ol tavdaǵı jortqan añ, uşqan qus/ atavlıǵa patşa boluv üşin keşe osında kelipti. (Y)Erteñgi asına/⁴⁰ (y)eki buzay, tüski asına (y)eki laq, keşki asına (y)eki qozı jeydi (y)eken./ Sizdiñ mına qılıǵınızdı körse, ol bulqan-talkan bol aşıvla/nıp jüred. Tipti, öziñizdi jazım (y)eter, -dedi aq laq.

—Bé-é! Éy, qaskır! Mina arıstandı qara-a! Shaqırıp / tur, -den baqırıp qoya berdi qara laq tınış turmay./

45Qaskır qattı sastı, éri-beri alaqtap turdı da:/

—Bélesinen avlaq. Bar, jandarın barında ketinder,/ tüge! -dep jönine jüre berdi./

Jügirgen boyımen (y)eki laq bir tavdiñ basına şıqtı, tavǵa/(184)¹ şıǵıp aynalaǵa qarasa, tavdı bökterley bir qora qoy qaptap/ jayılıp keledi, qoydiñ artında astında atı bar, qasında/ iyti bar qoyşı keledi. Qoydı körgende (y)esi şıǵıp qıvanǵannan (y)eki/ laq "Bé... Bé.." dep mañırıp qoya beredi./

5Şopan ata jol bastap, burın kelgen aq laqtı jerden köte/rip aldı. -Men senderdi oydan-qırdan izdep, taba almay qoyıp/ (y)edim. Özderiniñ tavıp kelgenin qaraşı. Jaraysıñ aq laǵım,/ jaraysıñ! Seni "Aq laq -aqımaq" dep mazaqtaytıñdardıñ/ özderi aqımaqé -dep, aq laqtı qıvaqtap bavırına qıstı.

(184)¹⁰ AQLDI LAQ

Bir buzav, bir toqtı, laq (y)el köşkende jurtta qalıp/tı. Üşevi adam bolıp qos turızıp alıptı. Qosı/ bir bulaqtıñ boyında (y)eken, qasında qaytepegi bar/ (y)eken. Bulardıñ habarın (y)estip bir ayu jeymin dep/¹⁵ kostiñ qasına kelgen (y)eken laq ayudı körıp aldınan/ jügirip şıǵıp, qosına ékelip, (y)esik aşıp (y)engizedi./ Üyge kirgen soñ: "Ayuǵa ne beremiz?" -deydi toqtı./ Sonda laq aytadı:

—Baqı ayudıñ basın as, soñǵı ayudıñ tösin as, bolmasa/²⁰ osı ayudıñ özin soyıp, özin as! -deydi. Bular ayu jeydi (y)eken/ dep, ayu ornınan tura qaşadı. Qasıp kele jatsa oǵan qaskır/ jolǵa ketip: "Qaydan qaştıñ?" -dep suraydı. Ayu: "Mine/ jerde toqtı, laq, buzavǵa barıp (y)edim, özimdi jeyim degen soñ,/ qaşıp éreñ qutıldım", -deydi. "(Y)Endeşe (y)ekevmiz de baralıq,^{/25} birigip jelik", -deydi qaskır Ayu: "Men barmaymın", -deydi./ Qaskır bir jip tavıp bir jaǵın ayudıñ moynınan baylap, bir/ jaǵın öziñiñ moynına baylap alıp jüredı. Qosqa jaqındaǵanda/ laq şıǵıp: "Ol ayaǵa toymaymız", -deydi. Bul sözden/ burınǵıdan jaman qorqıp qayta qaşa jöneledi. Qaskır buvi/³⁰lıp, jıǵılıp qaladı. Bul jıǵılıp jatqan qaskırǵa (y)ekinsi/ qaskır kelip: "Sen negip jatırsıñ?" -deydi.

“Men neğip/ jatayın, ayu süyrep ketti”, -dep bastan ayak jönin aytadı./ Sommen üşevi kaytadan baradı. Muni körüp, üşevi béyterekke/ şığıptı. Lağ basına, toqtı ortasına, buzav artına tırıptı./³⁵ tübine kelip kaskır bal aşıp: “Jeymiz be, joğ pa?” -dep tur/ğanda butağ sınıp, buzav jerge kulap tüsedı. Kulağan buzav/dan korkıp kaskırlar bet-betine kaşıp ketedi. Buzav, laqtıñ/ iyesi kuz oynalıp kelip, kostı tavıp aladı. “Bir laqtıñ aqılı/ sonday bolıptı” dep kazaqtıñ aytatını osı./

(185)¹BES (Y)EŞKİ

(Y)Ertede bir kedey bolıptı. Onıñ bes (y)eşki, bir kasa/ toqtısı jéne bir kula atı bolıptı. Kedey (y)eşkileri/men toqtısın baydıñ koyına, atın baydıñ jılkı/⁵sına kosadı (y)eken./

Bir küni azınap turğan boranda bay bes (y)eşki men/ kara toqtını, kula attı öz malınan bölip, (y)elsiz-/künsiz aydalağa aydap jiberedi./

Ulıp soğқан boran, üskirik ayazdan büseñ kağқан bes (y)eşki/¹⁰ bir tasқа kelip ıqtaydı da, tasjarınıñ bürtegin kirt-kirt/ şaynap, tura beredi./

Kara toqtı bışsara olarğa (y)ere almaydı. “(y)endi öldim-av” dep,/ mañırıp turğanda, tap kasında bir tüp kökpek körinipti./ Kökpektiñ tübine kelip, tevip-tevip keñeytin, bürlerin jalmap./¹⁵ jem (y)etip, birt-birt şaynap, oljata beripti./

Jal-kuyrıǵına qar katқан,/
Kabağın qalıñ muz japқан,/
Ashı-berli köp şapқан-/

Kula at kamıstıñ arasındaǵı, betin köbik qar javıp/²⁰ qalğan bir kudıqқа kümp (y)etip, tüsip ketipti, oqıranıp, osqırınıp, qayşıláp tigip kulağın, julp jep (y)ernev kurağın, kurt-/kurt şaynap o da tura beripti./

Söytip kedeydiñ bar malı aq boranıñ astında, karañǵı/ tünde aydalada qalıptı./

²⁵Boranmen birge kutırıp, aranı aşılgan aş kaskır jem/ izdep kele jatıp, kara toqtınıñ dél üstinen tüsipti./

—Kara toqtı, kara toqtı, seni jeymi! -depti kaskır./

—Ağatay, ağatay, meni jeme, ana jerde bes (y)eşki tur, sonı/je, -depti toqtı./

³⁰—Jaraydı, -depti de kaskır avzın aqsıyta tüsip, bes/ (y)eşkige jetip kelipti./

—Bes (y)eşki, bes (y)eşki, senderdi jeymin!/
—Kaseke, kaseke, jeme, ana jerde jalı kulağınan aşқан/ kula at kudıqқа tüsip

jatır, sonı je, -depti bes (y)eşki.

(186)¹—Jaraydı, -depti de, kaskır kulağın tikireytip, arqa/ jünin sırtқа tevıp kula atқа kelipti./

—Kula at, kula at, men seni jeymin! -depti kaskır./

—Sen kaskır (y)ediñ, men at (y)edim. (Y)Eñ bolmasa, meni mına/⁵ kudıqтан şıǵarıp al, batpağımdı tazart, artıma şıǵıp otır/ da, bir ayat oqı, sonan soñ je. Önsız da ölgele jatırın goy, -depti qala at./

—Jaraydı, -dep, kaskır kıda atқа kuyrıǵınan mıqtap/ tistetedı de, kudıqтан şıǵarıp aladı. Ayağımen tırnalap, bat/¹⁰ pağın tazalaydı./

—(Y)Endi éri qarap tur da, ıymanıñdı ayta ber. Men qurandı/ kelistirip oqıymın da, kelistirip turıp seni jeymin, -depti/ kaskır./

Kula at kulağan jimırıp, artkı ayağın bavırına alıñ/¹⁵ kırıp, tura beripti./

İyen dala. Aysız tün, azınağan boranda özimmen başka batır/ joq dep, dandaysığan böri kula attıñ artına şığıp, şoñkayıp/ otıradı da, moldalarğa uqsap, (y)eki közin şart jumıp, öziñse/ éndetip, ulıy bastaydı./

²⁰Añdıp turğan kula at kırınday tüsip, köz tastap, artkı/ ayağımen déldep turıp kaskırdıñ şıqsıtınan perip kep qala/dı. Şıqsıtı sımp, (y)eki közi aldına ağıp tüsken kaskır/ kılıyıp jatıp ulıydı./

—Kara toqtını jemegen

²⁵Kabilan basım-av, uv... uv...

Bes (y)eşkini jemegen

Begpen basım-av,uv... uv...

Kula attı kudıqtan suvırıp alğan

Balvan basım-av, uv... uv...

³⁰Artına şığıp, kuran oqıp,

Köz jumar molda ma (y)edim?

Av... uv...-/

depti de kılıyıp jatıp ölipti./

(Y)Erteñine tañ atıp, boran basılğan soñ kedey bir töbeniñ/³⁵ basma kelip, bilay dep maldarın şakırıptı./

—Koy balası -koñırım,

Uya buzbas momınım,

Şopan ata tülīgi-

Koşakanım kaydasıñ?-

⁴⁰Puşayt, puşayt!

Jünin jalsa baqırğan,

(Y)Eşki atasın şakırğan,

Öriste ösken januvar-

Şöketayım kaydasıñ?-

⁴⁵Şöre! Şöre!

(187)¹Jolğa şıqsam köligim,

Japanda jürrem serigim,

Kambar ata ösirgen

Kula atım meniñ, kaydasıñ,

⁵Kurav! Kurav!

Bul davıstı (y)estigen soñ, kula at qar buzıp, bes (y)eşki şubap/ jol salıp, kara toqtını soñdarınan (y)ertip, aman-(y)ekirgizip, astarına/ jaylap köñ tösep, pişen men jemge toyğızıp, olardıñ körgen-/¹⁰ bilgenderin suraptı da, éñgimege ébden qanıp alğan soñ:/

—Sen nege basıñdı savgalap, bes (y)eşkini savdağa saldıñ? -/dep, kara toqtığa kiné qoyıptı./

—Müyzim bolsa ösken joq, buvınım bolsa katkan joq, özim/ jalğız, éri elim kelmeytin bolğan soñ, solardan bir zaval bolar/¹⁵ dep, bes (y)eşkiye jiberip (y)edim, -dep javap beripti kara toqtı./

—Sender nege öz bastarıñdı savgalap, kula attıñ basın/ savdaladıñdar? -depti bes (y)eşkiye./

—Sizdiñ kula atpen talay ret kaskır soqqanıñızdı bilemiz./ Sondıktan (y)er kanatı at (y)edi ğoy, bir zaval sodan bolar dep/²⁰ (y)edik. Onımız dep keldi, éytpegende aş kaskır de jep/ koyatın (y)edi, -depti (y)eşkiler.

JETİM KOZINI KASKIR JEGENİ

(Y)Ertede köktem küninde köşerşilik zaamnıñda bir qozı/ koydan adasıp jatıp qaladı. (Y)El jöñkilip uzap/²⁵ ketipti. Qozı jalğız özi jayıp jürdi de, bir küni/ bir kölşikke kez kelip, suv işip jatqanda bir kaskır/ kelip suv işti de, qozınıñ izin körip, qozınıñ artınan/ izdep jürip tavıp aladı. Qozı kaskırdı körip qor/kip turdı./

³⁰Qaskır qozığa: “Men seni jeymin”, -deydi. Qozı:/

—Ne jazıgım bar, taqsır, -deydi. Qaskır:/

—Uş jıldan beri işip jürgen suvımdı laylap jursiñ./ koyadı desem, qoymaysıñ, -deydi. Qozı:/

—Meniñ tuvğanıma uş ay bolğan joq, uş jıldan beri/³⁵ suvımdı qalay laylaymin, -dedi. Sonda kaskır:/

—Sen bolmasañ seniñ (y)eneñ bolmasañ seniñ atalarıñ, -dep/ de qozını keñirdeginen alıp jerge bir soğıp jep koydı./

(188)¹KOŞKAR MEN TEKE

(Y)Ertede bir şal men kempir bolıptı. Özdesi kedey/ (y)eken. Kun körerlik bar malı-bes koy men bes (y)eşki/ (y)eken. Olardıñ sütün işip, qurt-mayın jéne jil/⁵ sayıñı ösimdi tölın soyıp jeydi. Terisin, jün-jur/qasın üsterine kiyim kip kiyedi. Bes koy men bes (y)eşki/ ne köbeymeydi, ne azaymaydı./

Bes koy men bes (y)eşki öriske özderi jayıp,/ bulaqqa özderi barıp suv işip koytadı. Olar ne iyt-kuska, ne/¹⁰ urı-qarığa jem bolğan (y)emes. Şal men kempir olardı/ keşke öristen qaytkanda tügendep qogara kirgizip aladı da,/ (y)ertemen tügendep şıǵarıp saladı. Bes koy men bes (y)eşkini/ aman. (Y)Esen saqtap, bağıp-qağıp ösiretin baqtaşıda, küzetşi de/ koşkar men teke (y)edi./

¹⁵Koşkar men teke şal men kempirdiñ janınday eñ jaqsı/ köretin malı (y)edi. Mal (y)emes-av, özderiniñ tuyǵan balası sıyyaqtı/ (y)edi. Koşkar men teke şal men kempirdin ne aytqanın tügel/ uǵatın tügel arındaytıñ. Şol men kempir de tekeniñ (y)estili/gine senetin. Teke koy men (y)eşkini öristen (y)ertip mezgilenen (y)erte/²⁰ qaytatın bolsa kün irayı buzılıp javın-şasın, boran bola/rın sezip, aldın ala saqtıq jasadı./

Koşkar men tekeniñ bastavımen (y)eşki men koylar şuv köterip/ mañırıp, ürkip-ürpiyisetin bolsa-jaqın jerde bulardın izin/ añdıp kaskır ne urı jürgenin sezip, aldın ala saqtıq jasay/²⁵ tındı./

Koşkar men teke (y)ekevi janday dos (y)edi, birine-biri kamqor/ aqılşı serik bolatın. Sonımen birge olardıñ birinde joq/ minez qasiyet (y)ekinşisinde bar (y)edi. Koşkar añkav, añgal minezdi/ koqaqtav (y)edi. Biraq qayratka mıqtı, tekege senetin, al teke/³⁰ ayladı, aqıldı, köp jaydı küni burın boljap bilgiş köregen/ (y)edi. Osınday minez

ķasiyetterin ĵaksı biletin řal men kempir/ ķořķar men tekeni az ġana malımnıń ķutı-ıyesi, kün korerlik/ avķatımnıń tayanışı-süyenışi dep bilüvşi (y)edi./

Künderde bir küni řal ķattı avırıp, tösek tartıp, jatıp³⁵ aldı. Kempir řalınıń avzına suv tamızıp küni-tüni ķasınan/ řıķpadı. Ķořķar men teke bul jaydı ébden tüsinip, řal men/ kempirdi joķtaġan joķ özderi ķoradan řıġıp jayılıp, özderi/ ķaytıp kelip jürdi. Üy ķasınan alıstap ketpey, saķ tanıp/ jayılan boldı. řal navķasınan jazılmadı, ġalı künnen-¹⁰künge avırlay berdi. Kempir köldey jasın töġip, jılavdan/ bařķa tük bitirmedi. řal osınday él üstinde jatķan kezde (y)el/ aralaġan ķara baķsı keldi. Ķobızın oynap, tamırın ustap/ şaldı ķaradı da, (y)emin ayttı: “(Y)Eń ĵaksı ķöretin, ķasiyet tuta/tın bir malıńdı soyp, ķan-jınımen uřıķtap, (y)emdev kerek”, -⁴⁵ dedi./

Mına sözden řal men kempir şoşıp ketti, (y)eń ĵaksı ķörettin malı ķořķar men tekeni ķalay ölimge ķıymaķ!./

(190)¹ Ķasiyet tutatın ķořķar men tekin bul ķurbandıķķa ķıymay/mız, bařķa bir ķoymen (y)emdeńiz, -dedi, řal men kempir ķara/ baķsıġa jalınıp. Baķsı aytkanınan ķarısıp ķaytpadı./

—Naġız janıńa batatın, ķıymasında ķurbandıķķa řalıp⁵ (y)emdegen (y)em konadı. Bařķa malmen men(y)emdemeymin, -dedi./

řal men kempirdiń amal-aylası ķurıdı. (Y)Ekevi birdey (y)egilip/ jıladı. Ķořķar men tekeniń birin soyp (y)emdemese řal jazıl/maytın sıyyaķtı körindi./

Al soyatın bolsa bar kün kösip, ķorek ķılıp otırġan az/¹⁰ ġana malı birge ķuriytınday körindi./

Berinen de jan tetti, adam ömiri ardaķtı ġoy. řal men kem/pir éri jılap, bařķa ķılar aķıl-aylası tavsılıp, aķarı/ ķořķar men tekeniń birin soymaķsı boldı./

Teke bul joydıń berin sezip bildi. Tün işinde ķořķardı/¹⁵ oyatıp alıp, ogan sumdıķ ġabardı (y)estirdi. Éri jılap, eri ıza/ bolġan (y)ekevi üvede baylastı da, tün işinde (y)eşkimge sezdirmey/ tuvıp-ösken mekenin tastap jürip ketti. Oylasķandarı řal men/ kempirdi (y)emdeytin déri řöp izdep tappaķ./

Ķořķar men tekeni izdep artınan ķuvġan (y)eşkim bolġan joķ.²⁰ Kim ķuvadı? řal avruv, kempir öz betimen mal izdey almay/dı. Sonımen ķořķar men teke sol ketkennen kete bardı. (Y)Esiz/ dalanı, say-salanı, tavlı orman araların, özen-bulaķ boy/lasın aralap, mekinden ot ottan, suvın işip birneşe kün jol/ jürdi. Ayaķ atta ġan sayın ķavıp-ķater kezdesedi bularġa. Birde/²⁵ ķaķır sıyyaķtı jirtķiř ańdardıń kezip/jortķan izderine/ duvşar boladı, keyde tün işinde aynalada ulıġan ķaķırdıń/ ünin, aķırġan ayudıń, ķorsıladaġan ķabannıń davıstarıń/ (y)estip, janı alķımına tıġılġanday üreylenedi. Berinen de/ jasırınıp, (y)eptep sıbdırın sezdirmey jürip ķařa ötedi.../

³⁰Ķayda barasın, ķayda mekinden ömir sürerin ķořķarmen teke/ éli anıķtaġan joķ. (Y)Ensiz dala, tav, orman arasında deri řöptiń/ ķayda (y)ekenin de bilmeydi. (Y)Ensiz dala, tav, orman arasında/ jirtķiř ańdarġa kezdesse, bar salıp talap jep ķoyadı. Al (y)el/ ķarasına ĵakındap, adamnıń közine tüsse bas salıp (y)ekeveniń/³⁵ birin jéne soyp jep ķoyıu mümkün. Birak, (y)elsiz, adamsız jerde/ tirşilik (y)etip ömir süröv taġı mümkün (y)emestigin (y)ekevi de ĵaksı/ tüsinedi. Ķutilatın jalġız jol şaldı jazatın deri řöp. Ol/ tabılsa ķorıķpay üyge ķaytıp barmaķ./

Osılayşa ķořķar men teke jazıķ bir dalada kele jatır/⁴⁰ (y)edi. Teke jel jaķtan köterilgen bultķa ķarap turdı da:/

—Büġin surapıl javın boladı (y)eken, kel, köşeke, birke/ jasap alayıķ, -dedi./

—Öziñ sıyyatın şağın kürke jasa, meniñ jünim qalıñ. (Y)Etim/ maylı, javın astında jatsam da tük (y)etpeymin ğoy, -dedi.⁴⁵ Teke “Malım-malım!” dep jürip, julıp şöp jıynaydı, bir şoq/ tobiğimniñ tübine şöpti üyip, özi sıyğanday (y)etip jılı kürke/ jasap şıqtı. Keşke qaray kün rayı buzıldı, kilegey kara/ bulhtar aspandı tügel javıp sapırılıp ağılıp satır-/(191)¹kütir, jark-jurk (y)etip najağay oynadı. Şelektep quyğanday/ nöser javın üdep java berdi./

Asti-üsti, jan-jağı şöppen jabılıp kımtalğan jılı/ kürkeniñ işinde teke mınaday surapıl javinga urınbastan/⁵ üsti-bası kurğak, jaybarakat tınığıp jattı. Al töñkergeñ/ kazanday semiz quyırığın jel urgan javınnıñ betine tosıp,/ kürkeniñ qasına ıktay қоşқар jattı. Biraқ қоşқар көпке/ şıday almadı, astı-üstinen birdey sorğalağan muzday suviқ suv/¹⁰ ozınan üytqip sokkan suviқ jel қоşқardıñ qalıñ jobağı/ japқан semiz terisinen ötip (y)etine, (y)etinen ötip suyetine jetti./ Қоşқар dirilden, қалşıldap toña bastadı./

Aqırı şıdamı tavsılıp: “Teke, é, teke! Men javradım,/ mende bir bilместik boldı. Meni jılıtpasañ halım naşarlap/ baradı”, -dep jalındı қоşқар. Teke:/

¹⁵—(Y)Endirédi onday aқılsızdıқ isteme, -dep, tar bolsa da/ kürkesine қоşқardı kirgizip aldı./

(Y)Erteñine javın basıldı. Kün asıldı. Қоşқар men teke/ jolğa şığıp jürip kele jattı. Tüske taman aspanda ıdırap/ bitpegen bulttardıñ қозғалısına қадала қарap turıp teke:/

²⁰—Bügin қар javıp, boran boluvı ıqtıymal. Kürke jasap/ alayıқ, көşeке! -dedi. Buğan қоşқар abırjıy қоymadı./

—Қар qalıñ, jünnen ötip ketetin jañbırdıñ suviқ suvi (y)emes қoy. Қuyırığımdı jelge төsep jata berem. Қılıғиñ sel/dir, teriñ juқа sağan kürke jasap alav ébden durıs, -dedi/²⁵ қоşқар.

Teke joldasına қayıp til қатпады. “Malım-malım!” dep/ jürip, julıp şöp jıynadı. Bir şoқ aқ şıydıñ ıғına қалқала/ şöpti üyip-üyip, özi sıyğanday (y)etip jılı kürke jasap şıqtı./

Keşke qaray, kün rayı buzıldı. Buvrıl ala bulhtar aspan/³⁰ da jöñkilip ağılıp, japalaқтаp қар java bastadı. Қuyındat/қан suviқ jel soğıp, aspan menjer betin uytқıған aқ tütek/ boran javıp ketti. Mınaday surapıl boranda teke jılı kürke/ işinde jaylanıp, tınığıp jatatın bolsa, töñkergeñ kazanday/ semiz quyırığın boranға tosıp, kürkeniñ қasında jatқан қош/³⁵қardıñ hali müşkil (y)edi. Uytқıған boran, azınağan suviқ ayaz/ қоşқardı tiytığına jete javrattı. Қоşқар aқırı şıdamı/ tavsılıp: “Teke! A, Teke! Meniñ halım bitüvge aynaldı, күr/kene kirgizbeseñ (y)endi қurıp ketetin түrim бар. (Y)Endigéri ayt/қанındı (y)eki (y)etpeyin”, -dep jalındı. Teke:/

⁴⁰—(Y)Endigéri onday aқılsızdıқ isteme, -dep, tar bolsa da/ javrağan dosın күркеге kirgizip aldı./

(Y)Ertenine boran basıldı күн aşılıp jılındı. Қоşқар/ men teke jolğa şığıp jürip kele jattı. Kele jatıp tekejer/ şolıp otırdı, күs oynaғın, қасқır, қoyan жүрген jimdardı/⁴⁵ oyu, қaban jortқан sokpaқtardı қадағalap, baslap, bilip, saқtıқ/ jasap otırdı. Kün keşkirip, ımıрт jabılar kezde teke kelip/ toқtay қалdı./

—Қоşeке! Қасқır apanınıñ üstinen şıgıppız, jan-/(192)¹jağına tarap ketken izder sayrap jatır ğoy, mine! -dedi./

—Oybay! Teke! (Y)Endi birjola қurıdıқ қoy, -dep, қоşқар/ қорқıp dirilдей bastadı. Biraқ teke saspadı, abırjımadı,/ қорıқпады da./

⁵—Budan kaçış kutıla almaymız, izimizdi sezedi de, koyda/ ketsek te kuvıp jetip kurtadı. Kutılatañ jalğız amal sol-/ kaçkır apanınıñ özine tiğiluv, -dedi. Budan tipti şöşingän/ koşkar: “Ne deydi minav! Ne deydi!...” dey berdi qalşıldap./ Alayda teke dosınıñ aqılına (y)endi qarşı boluvğa şaması/¹⁰ da qaladı. Tekeniñ artınan (y)ere berdi./

Teke bastap jürüp otırıp, köp uzamay kaçkır apanına/ keldi. Keñ apanınıñ bir jağı kuvalap qazılğan üñgir in (y)eken./ (Y)Ekevi de işine kirip, del kire beris tar avızda teke özi turdı/ da, bir jaq büyirin, ala qaltarışka koşkardı koyıp: “Men soq/¹⁵ degende éytevır kaçkırdı ayamay müyizdep soğa ber, qorıqpa”, -/dep aqılın ayttı, tüni boyı kaçkırdıñ tüngi jorıqtay kay/tuvın uzak kütti.

Tañğa jaqın (y)eşnerseden habarsız tüngi jorıqtan qalji/ rağan kaçkır jalqav basıp kelip apanga sekirip tüsti de, inge/²⁰ kire berdi. Teke nayzaday şaşılğan (y)eki tik müyizin kaçkır/diñ kıl tamağınan orap qılğındırıp, inniñ töbesine tirep/ tura qalıp: - Toktım, toktım, soq, -dep ayğay saldı. Koşkar/ bögelgen joq. Doğaday iyilgen zor, tastay avır müyizin qaday/ pırmenimen kaçkırdı büyirlep koyıp-koyıp jiberdi. Bir jaq/²⁵ qabırğası men aldınğı ayağınınñ bir jilinsigi jazım bolğanday/ kınısılap, ökirip bir kulap tüsti de, jan berip öluv oñay ma./ burılıp alıp şöynanday keyin qaşa jöneldi. Artınan koşkar/ men teke nedevır jerge kuvıp tastadı./ Kuvıp barajatıp: “Toktım, toktım soq”, -dep koyadı teke, osı/³⁰ davıstı (y)estigen kaçkır odan sayın üreylenip zita berdi./

Tañ atıp, kün şıqtı. Koşkar men teke otın ottap, suvın/ işip jürüp kele jattı. Jolşıbay deri şöpti izdeydi. Séske/ mezigilinge teke jer, iz, şımdardı şolıp kele jatıp:/

—Apıray, bizdi on (y)eki kaçkır izdep kele jatқан (y)eken/³⁵ (y)endi tezirek jürüp, anav köringen béyterekke jetip alayıq, -dep/ ayağın jügirte bastı. Koşkar men teke tereñ jaqın darıyyanıñ/ jağasında biyik jarğa bitken béyterekke jaqındap kelgende,/ alıstan şańdatıp, şapqılasıp kele jatқан bir top kaçkır/lar da körindi. Béyterekke jetisimen teke butağına oñay sekirip/⁴⁰ basına örmelep şıqtı, al koşkar avır denesin, maylı quy/rıgın köterip sekire almadı, beyterekke şığa almadı. Teke/ jerge qayta jiljip tüsti de, koşkardı quyırğınan süyemel/dep kömektesip, beyterektiñ (y)eñ tömengi butağına şığardı./ Özi odan joğarı bir butaqqa örmelep şığıp, kelip jetken/⁴⁵ on (y)eki kaçkırga qarap otırdı. On (y)eki kaçkırdıñ biri tündegi/ bir ayağı mertikken aqsak kaçkır (y)eken, béri de béyterekke şığıp/ otırğan koşkar men tekene körıp tilderin salaqtatıp, silekeyin/ şubırtıp, kuvanısp iske kiristi./

(193)¹Eveli béyterekti qulatpaq bolıp, jan-jağınan tırnap qaza/ bastadı. Biraq juvan béyterektiñ jer astın alıstap kuvalağan/ tamırları da juvan berik (y)edi, topırağın qazıp juvan tamırğa/ jetkende kaçkırlar basın şayqap turıp qaldı./

⁵Béyterekke sekirip, örmelep şıqpaq bolıp (y)edi. odan (y)eşnerse/ önbedi, jıgılıp tüse berdi. Aqırı birin-biri satılıp köteri/lip, béyterek butağındağı koşkar men tekene almaq boldı./ (Y)Eñ astıñğı satı bolıp aqsak kaçkır turdı, onan keyin başqa/ları biriniñ üstine biri satılıp şığıp, on (y)ekinsı kaçkır/¹⁰ tömengi butaqqa otırğan koşkarğa jetip moylı quyırğına ars/ (y)etip avız sala bastağanda, barlıq amalı qurığan teke tek qana:/

—Toktım, toktım, soq! -degen ayqaydı gına aytıp saldı./ Osını (y)estigende bayağı aqsak kaçkır tağı da qabırğama tepki/leydi (y)eken dep, zeresi uşıp satı bolıp turğan ornınan qaşa/¹⁵ jöneledi. Başqa on bir kaçkır biyik jardan avnap darıyyağa/ topıldap kulap tüsip, maltıp şığa almay tereñ suvğa bir batıp./ bir şığıp kete bardı. Béyterekke örmelegen kaçkırlardan/ qorqıp, (y)esi avıp talıp qalğan koşkar siresken jabağı jünnen/ béyterek butağına ilinip, aman qaldı. Aqsak kaçkır arıtına/²⁰ jaltaq-jaltaq qaray zitıp otırdı./

Koşkar men teke otın ottap, suvın işip tağı da jürip kele/ jattı. Olar tavlı/tastı, kalıñ ştırmanı mol toğaydın/ işine kelip kirdi. Kün keşkirdi, kas qarayıp ımırt jabıldı./ Jazıqtan göri toğay arasınınñ qorqınışı köbirek. Jan-/²⁵jağına alaqtap, qorqip kele jatqanda ér şokşa akarğay/ şokıyıp otırğan ayuğa uksaydı. Sıtır (y)etken ağaş butaqtarı/nıñ sıbdırı-añdıp bus salğalı turğan aş kaskırdı (y)eles/ tetedi. Osılay qorqip kele jatqanda teke kenet juvan qaragay/diñ tübine toqtay qaldı./

³⁰—Koşke, kördiñ be minanı, añşı öltirip, terisin sıyrıp/ éketken kaskırdiñ bosı men süyekterin, -dedi. Koşkar ölgen/ kaskırdiñ denesinen şoşıp, dosına (y)eşnerse ayta almadı. Teke/ “munuñir keregi boladı” dep, kaskırdiñ basın koşkardıñ/ jalpaq kuyırğınıñ üstine tañıp berdi. (Y)Ekevi tağı da jürip/³⁵ ketti./

Kap-karañğı tün boldı. Aynalanıñ beri tav-tas, kalıñ toğay/ tügel mülgigendey. Tek aqırın attağan koşkar men tekenin öz/ ayaktarınıñ tıqırı, öz jürekteriniñ dürsili ğana (y)estilgendey../ Osılay qorqa, jan-jaktarına alañday jürip kele jatқан (y)ekevi/⁴⁰ alañğa şığa kelip (y)edi. Janğan ottı aynala qaqtanıp otırğan/ bir top kaskırdiñ üstinen şıqtı. (Y)Endi qaşıp ketüvge bolmaydı,/ kaskırlar sezıp qaldı. Teke koşkar dosına: “Kosıkpa, minav/ bastı osı jerge qoyıp ket te, meniñ artımnan (y)ere ber”, -/dep, ilgeri batıl attap basıp, ot aynala şokıyıp-şokıyıp otır/⁴⁵ğan kaskırlardıñ ortasına jetip keldi./

—Salavmalıyküm, -dedi teke ottıñ dél janına jaylanıp/ otıra berip, qorıqqan koşkar tekeniñ artın ala turıp qaldı./⁽¹⁹⁴⁾Kaskırlar tan,-tamaşa kalıp, meylinşe kuvanısp, bir-birine/ qarap, jimiñdap, méz bolıp külisip:/

—Kuday senderdi bizdiñ ortamızğa qalay aldap ekeldi/ deseysi? -dedi, kaskırdiñ bir arlanı. Teke bulardıñ (y)endi bas/⁵ salğalı otırğan iñgayın bayqasa da sır bildirmesten:/

—Ya, dém aydap senderge qonakka keldik. Sender erdayım/ qoy (y)etine kuştar bolsañdar, kuday (y)emiri boyınşa (y)endi biz kaskır/ (y)etine kuştar boldıq, -dedi. Kaskırlar tağı da bir-birine/ añ-tañ bolıp qarasıp, aldı. Arlan tékapparlıqpen: “İm, im!¹⁰ Konaqasılariñ dayın ğoy!” -dep kekete bastap (y)edi, teke/ qorqip qaltırıp turğan koşkar dosına qarap:/

—Bular bizge oñaylıqpen qonak ası berer tüsi joq köri/nedi. Anav baylavdağı on bir kaskırdiñ bireviniñ basın julıp/ alıp keşi, minav otqa üytip jeyik, -dedi. Koşkar ayağın jay/¹⁵lap basıp tastap ketken baska qaray jüre berdi. Mina sözdi/ (y)estigin kaskırlarda ürey qalmadı. Barlığı da koşkar ketken/ jakka qaray alañdap qaray berdi. “Men bayqayınşı”, -dep,/ bir-(y)ekevi tayıp turdı. Birazdan soñ./

—Elgiler nege keşikti, -dep tağı bir-(y)ekevi jöneldi. Bir/²⁰ kezde qanın ağızğan kaskırdiñ basın ottıñ jariğına kör/setip jaqınday bergem koşkardı körgende arlan bastağan/ kalğan kaskırlar dürkirep qaşa jöneldi. Bastı jarıq ottıñ/ jiyegine qaqtap qoyıp, tüni boyı koşkar men teke jaybarakat/ dem alıp, uyktap şıqtı./

²⁵(Y)Erteninde koşkar men teke tağı da jolğa şıqtı. Kalıñ/ toğay arasın kezip jürip kele jattı. Bir mezgilde teke toğay/ arasın kezip, ötkem soqpaq izderdi bayqap, éri alıstan davrıǵıp/ söylegen kaskırlardıñ davsın (y)estidi./

—Tündeği kaskırlar ayuga habar bergem (y)eken, izimizge/³⁰ tüsip, beri izdep keledi bizdi. (Y)Endi tezirek iñgaydı bir qaragaydıñ/ basına şıǵıp jasırınayık, -dedi teke./

Butağı kalıñ, juvan bir qaragayğa süyemeldep kömektesip./ éveli, koşkardı şıǵardı da, artınan bir sekirip teke özi şıqtı./ Osı kezde baldañ baskan dév kara qañır ayu bastağan on şaqtı/³⁵ kaskırlar dabırlap söylesip, dél koşkar men teke ornalaskan/ qaragaydıñ janına jaqın keldi./

—Akımaksındar, kúdaydın özi aydap ékelgen maylı tamak/tan ayrılıp kılğan senderdey akımaqtı körgenim joq kórkaq/ koydan batır kaskır kórkip kaşıp ketipti degen ataktıñ özi/⁴⁰ maskaraşılık koy! -dedi ayu./

—Ya, akımaq boldıq, maskara boldıq, éyeke! -dep, şuvlastı/ kaskırlar.

—Ay! Meniñ kolama bir tiyse. İm...im... mına nayzalı/ savsaqpen mıtır (y)edim kelip... O sı jerde bir bal aşıp alayık/⁴⁵ şı, bugün bir maylı kuyırıkka avız tolar ma (y)eken dep ayu arbañ/day basıp, koşkar men teke otırğan karağaydıñ tübine şalkaya/ kelip otırdı. On şaktı kaskır da közderin kızartıp, tilderin/ salaqtatıp ayudı aynala şokayıp otıra bostadı. Osılardı/(195)¹ körgende koşkaradıñ zéresi uşıp, (y)eri avıp ketti. Koşkar ayak/tarımen tirep, salmağın teñ ustamağandıktan otırğan butağı/ satır-gütir mayısıp, sınıp tömen kulap bara jattı. Mını/ körip otırğan teke:/

⁵—(Y)Eñ mıqtısın karma! (Y)Eñ semizin karma! -dep ayğayladı./ Söytkenşe bolmadı koşkar dérmemenim kelim ayudıñ dél töbe/sinen şaşıla kulap tüsti, kaskırlar tım-tıraşay kaşa/ jöneldi. Moynı üzilip ökirgen ayu biraz jatıp jan tapsırdı./ Teke denesi avırlap domalap jatқан dosı koşkaradı süyemeldep/¹⁰ turgızıp alıp, tağı jürüp ketti./

Koşkar men teke otın ottap, suvın işip, kalıñ toğay arasın/da birneşe kün jol jürdi. Éli deri şöp tabılar (y)emes. Kaşıp/ ketken kaskırlar toğay işin şuvlatıp ulıp, urandaskanın, ayu/ men jolbarışka deyin barıp arız (y)etip, toğay işinde (y)emin-(y)erkin/¹⁵ sayrandap jürgen koşkar men tekeden kek aluvdıñ kerektigin/ aytıp jar salğanın, özderiniñ izine tüsip, izdep jürgenin koşkar/ men teke bilip kele jattı. Bir küni keşke taman teke sokpaq/ izderdi, alıstan talıp jetken şañ-şuñ davıstardı bayқаp:/

—Köptegen javlar izimizge tüsip kuvıp keledi. Tez jüreyik,²⁰ salqın lebi keledi. Aldımızda ülken darıyya boluv kerek, soğan/ jeteyik, -dedi. Tezdetip jügire basıp jürüp otırıp köldeneñ/ kesilin jatқан ülken darıyyanıñ jağasınan kelip şıqqı. Darıyya/nıñ ortası keñ aral, araldıñ arğı jağı tağı jayqın suv,/ suvdıñ arğı jağı tağı kurğaq jer (y)edi. Berin de koşkar men teke/²⁵ şamalap bayқаp körip tar. Ulıp şuvlap, görildep aqırıp ayu,/ jolbarıs, kaskırlar arttan jaқındap kelip қaldı./

Teke dosı koşkarğa:/

—Bastap jol salıp ajaldan alıp қalar kezек (y)endi sağan/ keldi. Men jüzüvge joқpın sen jüzüvge mıqtısın bastap түs/³⁰ mına darıyyağa, men seniñ kuyırığıña asılıp otırıp maltıym./ Tura aralğa tart! -dedi. Bul jerde koşkar bögelgen joq. Maylı kuyırığıñıñ üstinen tekeniñ (y)eki ayağın asılıp, tereñ darıyya/da қаyıқтай қаyıқтай қалқıp jüze jöneldi. Tünimen ulıp, şuvlap jetip/ kelgen kaskırlar jağada añtarılıp turıp қaldı. Iza bolған/³⁵ jalbır jüñdi қара ayu aқırıp:/

—Қutılmaysındar, béлемдер! Al түsіндер artınan suvға/ jüzip, alıp kelinder aldıma mınalardı süyретip! -dep қас/қırlарға émir берip турdı. Bayağı түңgi ot basında kórkip/ қаşқан arlan basлаған bir top kaskır күмп берip darıyyağa түsip,⁴⁰ jiljip jüze jöneldi. Onıñ artınan irkes-tirkes kaskırlar/ tobi da darıyyağa түsip koşkar men tekeге қарay bet aldı./ Бірақ kaskırlardıñ jüzüvinde ayda-tésil (y)erkindik joq sıyyaқtı./ (y)edi, bir batıp, bir şıғıp, suvdı şalpıdatıp jiljuvmen boldı./ Keybiri birine-biri қақтığıp, suvdıñ tereñine batıp ketip jatır.⁴⁵ Azdan keyin olardıñ köbi jüzüvdin bağıтınan ayrılıp, ér қаy/sısı ér жаққа қарay maltıp, (y)endi jan қармаvdıñ amalına/ kirisip ketti./

Al koşkar men teke bolsa, bögelmesten tez jüzip otırıp/(196)¹ darıyyanıñ ortasındaғы арaldan kelip şıқtı. Suv betinde bir/ batıp, bir şıғıp jantalasıp maltıp jürgen kaskırlарға/ koşkar kuvanıştı da, üreyli de keskinmen қadalıp қарap турdı./ Kaskırlar jüzip aralğa öter me (y)eken? Joq, keyin қаytıp keter/⁵ me (y)eken? Қаншası suvға batıp

keter (y)eken?.. Teke (y)eşnerseden/ kuvıstanbay, derev jügirip aralda şöptedi tintip, déri şöp/ izdedi. Aralda jayılp ottaytın januvvarlar siyrek (y)edi. Kaldın/ ösken ér tektes şöpter jabağıday bop ketken (y)eken. Kişkene/ tömpeşiktiñ jaqpar tastar arasına ösken şöpter gül şaşıp/¹⁰ jayqalıp tur. Teke mine, osı jaqpar tastıñ şetinen bir top/ deri şöpti tabadı, onı japırakpen orap, қоşқardıñ müyiziniñ/ tübine mıқтаp bekitip bayladı. Қоşқар мен tekeni kuvğan қашқır/лар көп, (y)elüv-alpıs şamalı (y)edi, jüze almavına, suvğa batıp/ ketip jatқandarına қарамastan jagadağı ayu ақırıp, buyırık/¹⁵ berip, қашқırdıñ jaña taptarın suvğa түsирip jatır. Keybir/ жүзгіш toptarı tobın jazbay, қıyındıқpen maltıp aralға/ tuvra jiljuvda. Munı da қоşқар мен teke bayқаp tur./ (Y)Endi belgili boldı. Қашқırlardıñ бери болмаса da, birtalay/ aralға жүзип jetvi мүмkin, sondıқтан (y)ekevi araldıñ қарsı/²⁰ jaғındağı jaғаға қuray жүзүvge dayındalıp turdı. Қашқır/lardıñ aldı aralға kelip ayağın sala bergende қоşқар мен teke/ тағı da darıyyaға түсіп, aldıңğı jaғаға қарay tarttı. қапı/ қалған қашқırlar тilderin тистep jalақtatıp, қattı ızаланıp/ araldıñ jaғasında тағı аңтарılıп, қattı ızаланıp araldıñ jaғasında тағı аңтарılıп қалdı./

²⁵Қоşқар мен teke (y)endi қoytıп artına burılған жоқ. Arғı jaғаға жүзип ötip şıқtı da, bögelмesten ilgeri jurip ketti./ Таñ atпаған eli қараңğı түн (y)edi. Түн bolsa da tekeniñ ақılмен/ тоқтамay жүре berdi./

—Қашқırlardıñ bir tobı bergi jaғаға ötüvi мүмkin, éytevir/³⁰ aralda қалмаydı. Beri ötkenderi derev izimizge түсіп kuvatını/ belgili. Қalay da таñ atpay bir bekiniske jetvimiz қажет, -dep./ ақıl aytadı teke dos қоşқарға. Қоşқар tekeniñ ақıldılıғına/ ебден sengen. (Y)Endi (y)eşbir күдик keltirmeydi. Teke dosı ne aytsa/ қоşқар köbine үndemey мақулдаp bas izeydi. Bular keñ jazıқ/³⁵ alañға jetti. Biraқ jazıқ alañқы jalañaş (y)emes. şabilған/ şöpten үyilgen japırлаған şömeleler (y)edi./

Teke қоşқardı (y)ertip şömelelerdi түgel aralap, jan-jaғın/ түgel aynalıп şıқtı. Қоşқар tekeniñ bul қılıғına қayran/ қалғандаy./

⁴⁰—Birevine тоқтамay aynala шарlavımızdıñ, ne jöni bar/ (y)edi? -dep suradı./

—Iz tastap жүrmiz. (Y)Endi bir şöмениñ astına kirip ja/sırınamız. Қашқırlar kelse bizdiñ izimizben osı japırılған/ şömelelerdiñ барлығын ақтаристırıp қарaydı. Birden oñay/⁴⁵ taba қoymaydı bizdi. Onıñ üstine şöмеlelerdi ақтарıp жүрген/de şöp iyeleri de kelip қалмас pa (y)eken! -dedi. Dosıñın munşa/лық tereñ, aldın ala болjaғıstıқ ақılıна janı süysinip:/ “Teke, janım-ay! Ақılıñnan aynalayın-ay!” -dep қattı/(197)¹ қисıp қушақтаp jiberdi. Teke de dosın қушақтаp jıladı./ (Y)Ekevi de şöмениñ astında тигіліп uyıқтаp jatıp қалdı./

Таңға жақын bul jerge ulıp, şuvlap, қашқırlar da jetti./ Шарлаған izdi қуvalap şöмеlelerdi astı-üstine şıғарıp tintip/⁵ қоşқар мен tekeni қарay bastadı. Ala köbeñ таñ atқан kezde/ ulıған şuvлаған қашқırlardıñ ayğayın (y)estip oyanған şöпşiler/ şöмеlelerdi talkандap жүрген қашқırlardı көріп, ayır, tvış, şalgıların қолanı ustap, ayқay salıp қашқırlarға/ umtıldı. Dél şöпşiler oyanıp şuv көтерген kezde bir top қас/¹⁰қır teke мен қоşқар jatқан şöмени buzıp, шаşa bastap (y)edi./ Endi birer қушақ alıp şöпти laқtırsa dipilden jatқан (başқан) қоşқardıñ maylı қuyрığıна қашқırdıñ тisteri tiyetin (y)edi. Шөп/şilerdiñ ayğayın (y)estisimen қашқırlar дүркirep қаşa jөнeldi.

Шөпşiler жақındaп kelgende teke мен қоşқар da jөнeldi./¹⁵ astınan şıға kelip, şöпşilerge қарay қарsı жүріп kelip/ alдарında botaday bozdap jılap jata-jata қалıstı. Шөпşi/lerdiñ бери қашқırlardıñ şöмеlelerdi nege talkандан жүрген/ себегин (y)endi түсінди. (Y)Egilip (y)eñiregen қоşқар мен tekeni ayap/ ketti.

²⁰—Bul (y)ekevine tiymeyik. Maldıñ qutu bolar, avılğa aparıp/ koy men (y)eşkige qosayık, -dedi bir şal turıp, osını (y)estigende/ qoşkar men teke derev jasın tıyp, oynaq salıp, şaldıñ/ aldına kelip bas izzep tağzım (y)etisti./

—Apırım-ay, mına januvarlar (y)esti (y)eken ğoy, aytқанға/²⁵ túsiniп tur ğoy. Tiymeyik sordılarğa, -dedi tağı bir şöpşi./ Qoşkar men teke tağı da oynaq salıp, kuvanıştı sezimmen/ buğan da kelip bas izedi./

Şöpşilerdin qoşkar men tekeni basınan sıypap arqalarınan/ qağıp (y)erkeletip, jatқан qostarına (y)ertip ékelgende ondağı/³⁰ qalğan şöpşilerdiñ biri:/

—Oybay-av, mınalardıñ, Aqşokıdağı şal men kempirdiñ/ tekesi men qoşqarı ğoy. Sorlılar şaq urıp surav salıp/ izdep jür, -dedi. Qoşkar men teke sol küni tuvip-ösken me/³⁵ raqattanıp uyıqtap (y)edi./

(Y)Erteñinde şöpşiler avılğa ékelip (y)ekevin de qoyğa qosıp/ jiberdi, artınan şal men kempirge jetkizip berdi. Şal teke/ tavıp ékelgen déri şöpten jazılıp, bular burınğışa tınış/ ömir süre berdi.

(198)¹SIYIR MEN TEKE

Bir kempirdin bir sıyrını men bir tekesi bolıptı./ Sol sıyr menen teke malda birge jayladı (y)eken./ Sıyrını savğan mezigilde de aynalıp turmaydı (y)eken./⁵ Sonda kempir sıyrına nan, tuz alıp kelip, berip/ aytadı: Tınış tur sırağım, mé, mé, tağı alıp/ kelip beremin, biraq tüzuv tur”, -depti: (Y)Ekinşi küni/ keşke teke sıyrdan burın öristen kelip, kempirdiñ/ aldına kerilip tura qalıptı. Kempir oramalmenen tekege ser/¹⁰ meğen (y)eken, teke qozğalmay turıp alıptı, juvas bolıp, kempir/din sıyrığa “javas tursañ nan belemine degeni esine túsün. Kempir/ tekeniñ jürmegenin körüp tayaqpenen urıp jiberipti. Sonda teke/ ketken soñ kempir sıyrına tağı da nan bere bastaptı, tınış/ tur dep. Sonda teke oyladı: “Adamda édildik joq, men sıyrdan/¹⁵ da juvas turıp (y)edim, sonda da urıp jiberdi”, -dep, bir jaqqa/ qaşıp barıp, kempirdi süzip, sütin tögip, özin jaralı qılıptı./

ÖGİZ, (Y)ESEK (Y)ERTEĞİSİ

Bir künderde ögiz ben (y)esek joldas bolğan (y)eken. (Y)Ekevi/ bir saħara jerde jürüp, bir qalıñ baqqa kirgen/²⁰ (y)eken. Baqtıñ öleñderine toyğan soñ, (y)esek qattı/ baqırmaqşı bolğanda, sonda ögiz aytadı: “Bul jerge/ biz urlıqqa kelgemiz, sen aqırma”, -deydi. (Y)Esek/ aytadı: “Qarın toyğan soñ aqırmaqattan abzal nérse/ bolmaydı”, -deydi dağı aqırıp jiberedi. (Y)Esekeñniñ/²⁵ davusın bağbandar (y)estip kelip, ögiz, (y)esekti ustap alıp, köp maşa/qatqa salıp, diyirmenge (y)esekti salıp, joldası ögizdiñ (y)etin qavap/ kılıp jep aladı. Söytip (y)esektiñ davsınan osınday köp maşa/qattar şıgadı.

KÖK ÖGİZDİÑ TARIHI JAYINDA

³⁰(Y)Erte zamanda bir sıyrdan tuğan kök buzav (y)eşkir min/bey, (y)eşkim ustamay, buğı, maralday bolıp tel östi./ Özi semiz boldı. Sol deneye, devletine mastanıp, sıyr/ jınısın özi şanban, özi köriksiz, denesi kelisimsiz, tuyağı sırtıldağ dep mensinbey tönirekke qarap/³⁵ tüyeni, esekti körüp olardı da mensinbey jürgende,/ bir üyip jayılıp jatқан arğımak kulağı tik, jal/quyruqtarı tögilgen, tuyağı quyma baqay, tik deneli suluv, asır/ salsa quyınday oynağanın körüp "osı mal meniñ teñim (y)eken, özi/ suluv, özi jüyrık (y)eken" dep, sıyrdı tastap jılqığa (y)erip jayı/⁴⁰ lıp kete beredi./

(200)¹ Bir kúnderde jilkıǵa kaskır şaptı. Kök ögiz jilkını korǵan kaskırdı jolatpadı. Birneşe pet jilkını korǵaǵan soñ,/ kaskırlar ulın-ulın jıynalısqıp, keñes kılıp bılayşa dep/⁵ aqıldıstı: "Osı maldıñ jilkıdan tırı bölek, jilkımen tuvıs/ (y)emes sıyyaqtanadı, koy, osınıñ özine jabılıp, özin jesek, jilkı/ osıǵan qalay bolısar (y)eken", - dep oylasıp, aqıldasıp boldı/ daǵı taǵı jilkıǵa şavıp (y)edi, kök ögiz édeti boyınşa ko/kırayıp, topraq şasıp, ökirip aybat kılıp, kaskırlardıñ/¹⁰ aldınan şıqtı. Kaskırlar uvaǵda boyınşa tus-tusınan ögizgejabıldı. Qabırǵadan , büyirden , şabınan, tamaǵınan, sanınan/ tıstep şaynay berdi. Kök ögizekeñ jilkını korǵay (y)esinen/ şıǵıp özi janımen qayǵı boldı. Tuvlap süzgenine kaskırlar/ bolmay talap-şaynap jabıla bastaǵan soñ, ögiz bar davsımen/¹⁵ ökirip barıp kulaǵanda, jilkılar ögizdiñ ökirgen davsınan ür/ kip oyın salıp josıp, toptanıp ketip qaldı. Kök ögizdiñ jan/ davsımen ökirgenin toǵayda jatqan bir top sıyırlar (y)estip,/ quyırıqtarın qokıraytın, müyızderin aran-aran kılıp şuvıl/dap bar davsımen küjildep kök ögizdiñ üstine barlıǵı şuvıldan/²⁰ at qoyısıp jetip kelgende kaskırlar buǵıp şıǵa berdi. Ögizdi/ kaskırdan ajıratıp aldı da, qorşalap möñirep, şuvıldasıp/ qarap turdı. Kök ögiz talıp élsirep, tula boyı jara, qan bolıp/ jatır (y)eken, birazdan soñ esip jılıp, közin aşıp qarasa jilkı/ joq, ajıratıp turǵan öziniñ mensinbey şıǵıp ketken sıyırları/²⁵ (y)ekenin tanıp, uyalǵanınan közip qayta jumıp aldı. Birazdan/ soñ (y)esipjıyıp orınan turıp, köp sıyrıǵa qarap basın iyip,/ "bizden ötken qateni keşiriñiz" dep, üzir tiledi. Köp sıyırlar/ şuvıldap: "Bizdi mensinbey tuvdırǵan ata-ana, öz jınısıñdı/ közge ilmey tékapparlıq etip ediñ, sıyırdı tastap jilkıǵa ketip/³⁰ ediñ jilkıñ qayda? Bügin janiñdı javdan kim ajıratı?" -/ dep, birneşe ayıntarın ögizdiñ betine bastı./

Ögiz jilkını talay-talay kaskır javlardan ajıratqan/ qayratın ayta kelip, basına kün tuvǵanda jilkınıñ tastap/ ketkenin aytıp, öziniñ basınañ asqan tékapparlıǵın aytıptı./³⁵ oylap tavba kıldı. "(Y)Endi qastarıñızdan şıqnaymın", -dep,/ köp sıyırmen uvaǵda baylap, birge jüre berdi./

"Érkimniñ öz jınısı özine" degen söz tariyhta sondaylardan/ qalǵan (y)eken.

(201)¹BATIL (Y)ESEK

(Y)Esek jük tasuvdan qajıp, ébden jalıǵadı. Bir küni/ ol özimen joldas bolıp jürgen tüyege kelip:/

—Éy, tüye, men jük tasuvdan ébden jalıqtım,[^] jon terimniñ tamtıǵı qalmadı! Jür, (y)ekevmiz bir/desip, qojamızdan qashayıq ta, oyımızga kelgenin/ isten öz erkimizben ömir süreyik, -depti. Tüye üydeñ/kiremey, oylamıñkırıp barıp javap qayırıp:/

—Şınında da, qojamızdıñ jaman (y)ekeni pas, köp jumsay/¹⁰dı, kütimimiz jaman-aq. Men qashuvǵa qıvanar (y)edim al qalay/ qashasıñ? (Y)Erektiñ javabı dayın (y)edi. Ol: "Men oylap qoyǵan/mın, qam jeme. (Y)Erteñ qojamız bizge tuz artıp qalaǵa baradı./ Bastapqıda biz aydaǵına könip tınış jüremiz, al tavǵa/ şıqqan soñ tiyıqtap boldırǵan bolıp, jıgılamız da turmay/¹⁵mız. Qoşamız bizdi qarǵan-silep, tayaqtıñ astına aladı./ Biz sonda da turmaymız. Ol ébden şarşap başqa kölik ékelgeli/ üyine qayladı. Bizder (y)emin-(y)erkin oñaşa qalamız, tek qana ayaǵıñ/ şılara bolǵanı, qayda qashañ da (y)erkiñ özinde", -deydi./

Tüye köñildenip qoya beripti:/

²⁰—Seniñ munıñ tabılğan akıl, danışpandık pen osını/ ayt! Tap solay isteymiz, -deydi ol. Olar (y)erteñgi tañdı kütedi./ Ƙojayını (y)erte turıp, (y)esek pen tüyege ƙaptavlı tuz artıp, / ƙalağa jöneledi./

Ƙölikter jarım jolğa deyin burınğısınşa jürip baradı.²⁵ Tüye (y)eñ aldı, onıñ artında (y)esek, eñ soñında, ƙolında tayağı/ bar, ƙojayın kele jatadı. Tüye men (y)esek tavğa şıǵısımın/ ébden boldırğan bolıp jıǵıladı da, turmastan jatıp aladı./

Ƙojayını olardı:/

—Oy, oñbağan jalƙavpar, jatıp işer, aram tamaƙtar! Tayaƙ/³⁰ jep sileymesten burın tez turıñdar! -dep, söǵip balaǵattaydı./

Olar ƙojayınıñ sözün ƙulaǵına da ilmey, tük (y)estimegen/ bolıp jata beredi. Ƙojayını ızağa bulǵıp, ƙölikteri tayaƙ/tıñ astına aladı. Tüyenı ol otız toǵız ret tayaƙtaydı, birak/ ol bık (y)eter (y)emes, ƙırkıñşı tayaƙtı siltegende tüye oybayın/³⁵ salıp uşıp tura keledi.

(202)¹—Solay ma! saǵan éldeƙaşan osı kerek (y)edi, -deydide,/ ƙojayını (y)esekti toyaƙtavğa kirisedi. Ol (y)esekke ƙırık tayaƙ soƙ/tı, ol ƙıñk (y)espesten jata beredi, taǵı oǵan (y)elüv tayaƙ soƙtı, / (y)esek belƙ (y)eter (y)emes alpıs tayaƙ soƙtı, (y)esek ƙozǵalar (y)emes/⁵ jatƙan küyinşe jata beredi./

Ƙojası jagdaydıñ naşarğa aynalğanın bayƙadı. (Y)Esektiñ/ köp uzamay-aƙ öletin türi bar. Bul, bir tap bola ketken ƙaza/ ğoy, amal ƙaşa?! Ol (y)esektin jügin tüyege artadı da, jolga/ şıǵadı. Öz jügin (y)esektiñ jügi ƙosıla artılğan tüye, ayaǵın/¹⁰ éren basıp (y)esekti ƙargan kele jatır: “Ƙargıs atƙır (y)esek, seniñ/ tiliñdi alamin dep, ƙaşa tayaƙ jedim, onıñ üstine (y)eki (y)ese/ jük köterip kelemin!” (Y)Esek sol jatƙanın, ƙojayını tüyenı/ jetektep ƙırdan aşƙaşa jattı da, olardıñ ƙarası üzilgen/ soñ, ol tura salıp, bet aldı ƙaşa jöneledi. (Y)Esek sol ƙaşƙannan/¹⁵ üş kün ƙaşadı, üş tavdan jéne üş alƙaptan asadı, aƙırında/ tentek ózeniniñ jaǵasındaǵı keñ alƙapƙa jetedi. (Y)Esekke toǵay/ alañı unaydı da, sol jerge mekendep ƙaladı. Ol toǵay köpten/ beri bir küşti jolbarıstıñ meşiginde (y)eken. Bir küni jolbarıs/ öziniñ menşikti jerin aralap körüvge şıǵadı. Ol (y)ertemen şıǵıp,²⁰ tús kezinde (y)esiktiñ üstinen şıǵadı. (Y)Esek ƙuyrıǵın şıpşañdata/ túsip, toǵayda (y)emin-(y)erkin jayıp jür (y)eken. “Bul men körmegen,/ petken añ boldı (y)eken?” -dep, oylaydı jolbarıs. (Y)Esek jol/barıstı körip, (y)esinen tana ƙorƙadı. “Meniñ ajalım jetken/ (y)eken!” -dep oylaydı ol. Ƙarsılaspay bosƙa ölgenşe, bul/²⁵ ƙorƙınıştı jirtƙışƙa özimniñ (y)erligimdi körsetip, ölgenim/ artıƙ”, -degen uyraǵındıǵa keledi./

Ol ƙuyrıǵın şańşılta köterip aladı da, ƙulaǵın ƙaǵıp/ ƙoyıp, bar davsımın aƙırıp ƙoya beredi./

Jolbarıs ƙorƙƙanınan köziniñ otı buldırıp, keyin ƙaray/³⁰ bar dérmemenim jortıp, artına burılıp ƙaravğa da murşası/ kelmeydi. Jolda oǵan ƙaşƙır kezdesip: “Mınşa kimnen ƙorık/tıñız, émirşim?” -depti./

—Men bir añnan ƙorƙıp kelemin, onday ƙorƙınıştı añ/ dúniyede joƙ şıǵar, oǵan ƙulaƙ ornına ƙanat bitken, bas degeniñ/³⁵ baƙırƙazanday, aƙırğan üninen jer silkinip, kök jarılğan/day, -deydi./

—Sabır (y)etiñiz, sabır (y)etiniz, -deydi ƙaşƙır. “Sizdiñ kezdes-/keniñiz (y)esek bolmasın? Usƙını sonıñ özi ğoy. Jaraydı, (y)erteñ/ onı (y)ekevler arƙan ƙurıp ustarmız”. Ƙaşƙır kelesi küni arƙan/⁴⁰ tavıp aladı da, onıñ bir uşın jolbarıstıñ moynına, (y)ekinşi/ uşın öziniñ moynına baylap, (y)ekevi alañğa ƙaray jöneledi./ ƙaşƙır alda jürip keledi, al jolbarıs oǵan tıǵıla túsip, art/ta keledi. (Y)Esek bulardı alıstan körip, avzın kere aşıp, burın/ǵısınan da ƙattı aƙıra bustaydı./

⁴⁵Jolbarıs kaskırğa aykaylap:/

—(Y)E, jarkınım, sen meni mina sumırayğa jem kılğaldı/ ékele jatkanıñ belgili boldı! -dep, ol bir jakğa karay pér/menimen julkına jönelgende, kaskırdıñ bası julınıp/(203)¹ ketipti. Jolbarıs demi kırıp üyine jetkenşe jügiredi. Sol/ kezde oğan savıskan uşıp kelipti. Ol şıkılıktap, sekelektep/ alıptı da, jolbarıstan bolğan uvakıyğanıñ jay-küyin tügel/ surap bilipti. Sonan soñ:/

⁵—Sél sabır (y)ete turıñız, men uşıp alańğa barayın,/ kınday jirtkış (y)eken, ne istep jur (y)eken, bilip alayın. Barlap/ alıp, bérin sizge bayandayın, -deydi. Savıskan toğay alańına/ uşıp ketedi./

(Y)Esek uşıp kele jatқан savıskandı alıstan kördi de,¹⁰ ayaktarın sereytip ölgen bolıp jata kaladı./

Savıskan sol jerde öz közine özi senbeydi. Sulap jatқан/ kórkinıştı jirtkıştıñ tap özi./

Ol tip-tike (y)esektiñ üstine şüyitip tüsedi de, aldı-artına/ jorğalap jürüp, jolbarıska keremet jirtkıştı özim öltirdim/¹⁵ dep, aytuvdıñ sıltavın izdey bastaydı. Osı jerde jatқан/ bıydaydıñ bir tüyir dénin körip, onı şukıǵalı tumsıǵın soza/ bergende, öz sorına karay, sürinip ketip bası (y)esektiñ tirsegine/ ilinip kaladı. Ölip jatқан (y)esek tirile ketip, savıskandı/ tirsegimen kısıp turıp, kuyırǵımen sabalay beredi. Sabay/²⁰ beredi kep, sabay beredi. Sabap-sabap tüte-tütesin şıǵaradı,/ jüni burkırıp alandı basıp ketedi. Dermeni ketken savıskan./ tevip jiber gende anaday jerge barıp, uşıp tüsedi. Savıskan/ joǵarıdan tömen karap, öz isine özi ökine şıkılıktaǵan boy/men ahlak-u(v)hlep, bir janbastay uşıp, kerı kaytıptı. Ol uşkan/²⁵ boyimen jolbarıska alıstan aykaylap: -Janıñ barda bul/ toğaydan joǵal! Karǵıs atқан añ, meni ömirlik jarımjan (y)etip/ jiberdi. Abayla, meniñ künim saǵan da tuvıp jürmesin! -deydi./

Munı (y)estip jolbarıstıñ zéresi kalmadı. Ol kör-jerin/ jynap, arkalap, aldı-artına karamastan alıs bir (y)elge karay/³⁰ tartıp otırıptı. Al, batıl (y)esek, keñ alanda (y)eli ömir sürüp jün.

(203)³¹ (Y)ESEK PEN ÖGİZ SIRLARI

İlgeri zamanda bir adamıñ bir ögiz, bir (y)esegi bolıptı./ (Y)Esek éman raqatta, sarayda şop (y)eken, suvın işip tura beredi. Ögiz éman avıp jumıstarda bolıp miyhnatpen/³⁵ kün keşiredi (y)eken. Yagnıy -jer jirtuv , (y)egin suvaruv,/ taǵı başkalar. Bir kúnderde ögiz (y)esekke muñ-muñ-tacın aytıp şaǵadı: "Arıdım, şarşadım, bar/ avır jumıs meniñ moynımda ", -dep. "Al, dostım,/ seniñ maǵan beretin kınday jérdemiñ bar?" -deydi: Mina/⁴⁰ avırlıktan raqattatın (y)esek: "Olay sen şarşap, júdegen/ bolsañ, meniñ aytatıp mınaday bir aqılım bar, sen avırǵan/ bolıp, şöp jep, suv işpe, bugünнен bastap, tañerteñ kojamız/ seniñ avırǵanıdı körse mümkün jumıska minbey kaldırar", -/ dep üyretedi. Bullardıñ kojası hayuvan tilin biletin okımısı/⁴⁵ adam (y)eken, (y)esektiñ ögizge üyretip jatқан aylasın (y)estip turadı/(204)¹ (y)eken . Tañerteñ ögizdiñ ottamay turǵanın körip ündemesten,/ (y)esekti jumıska jegin alıp kete baradı. Jumıs basına barǵan/ soñ (y)esekti kúndegi ögizdiñ isteytin jumısınıñ bérine saladı./ (y)esek ébden şarşap kaljıraydı. Jumıstan kaytıp üyge kelgen/⁵ soñ, (y)esekti aǵıtıp ögizdiñ janına koya beredi. Ögiz (y)esekten: "İlal-jayıñ qalay boldı, şarşaǵan joqsıñ ba?" -dep suraydı./ (Y)Esek: "İlalim jaksı, şarşap onşa rencigem joq, jalǵız-aq sen jaǵınan bir kórkinmiş söz (y)estip, küyzelip keldim soǵan", -/ deydi. Ögiz abdırıp, kulaǵın kalkıyıp: -Ol kınday kórkinmiş/¹⁰

men jağımnan , deydi. (Y)Esek: "Ol mınaday, çojamız jumışka/ barğanda adamdarğa aytıp keldi, ögiz avırıp qaldı, köp uazat/pay soyın satıp aqşa şığarıp almasam, arığan soñ kundi bul/ şığarmaydı göy", -dedi. Mına (y)estip ögiz sasqalaktap: -Dos/tım (y)endigi akıl ne boladı, dedi. (Y)Esek ayttı: "Meniñ sağan/¹⁵ aytar aqılım, sen burunğıday şöp jjep, suv işip tévir bolğaniñ/dı édet boyınşa körsetpeseñ men tübinen qorqıp otırmın./ ünamsız is bola ma dep sağan, degen soñ ögiz tura sala jal/mandan tilin orap şöp jep, suv işe saviğa bastaydı. Bulardıñ/ bul keñesterin kıjayını (y)estip turadı (y)eken, sırtınan kelip/²⁰ külip jiberip, üyine qaray jüre beripti.

(Y)ESEK PEN SARŞUNAK

Bir küni sarşunak baqmağa kiredi de, ösip turğan/ kökönistiñ ébte-tépterin şığarıp büldiredi. Bak/şaşı ustap alıptı da, sileyte sabaptı. Sarşunak/²⁵ (y)esinen tanıp qalıptı. Bakşaşı onı öldige sanap,/ qorşavdıñ sırtına laqtırıp tastaptı. Eseñgirep/ jatқан sarşunak azdan keyin esip jıynaydı da, süyre/tilip barıp, şalkınnıñ arasına (y)enip ketipti. Sol/ arada biraz tınıqqannan keyin ornınan turıp, arqı jaқтаğı/³⁰ tağayğa barıptı. Sol jerde onıñ kıyıs pay dosı qaskır turadı/ (y)eken./

Süyretilip barıp, qaskırdıñ apanına kirgen soñ, sarşunak/ öziniñ körgen qorlığın aytıp, tayaq zardabınan oñalğansa qas/qırdıñ apanın panalay turuvdı ötinipti./

³⁵Qaskır dosıñ bul tilegin qabıldap, bir burışka jat/qızıp qoyadı da, özi qonağın tamaqtandıruv üşin jem izdep kete/di. Aynalandı tügel molıp şığadı, eşteñe taba almaydı. Apa/nına sopıyıp, bos qaytadı qamıgıp. Dosıñ bul keypin körgen/ soñ sarşunak:/

⁴⁰—Dosım, beri qara, -deydi köñilin aylap. -Osı mandağı/ bir avıl da sayaq jüretin mağan tanıs bir esek bar. Men jorğalap/ bolsa da soğan barayın da, osı arağa (y)ertip keleyin. Sen osında/ tosa tüp. (Y)Ekevmizge sol (y)esektiñ (y)eti bir aptağa jetep./

—Oy, dosım-ay, muniñ qanday jaqsı akıl, -deydi qaskır/(205)¹ kuvanıp. - Kısıltayanda süyeniş bolar nağız dosım ekensiñ/ göy. Tezirek barıp kelersiñ./

Sarşunak süyretilip apannan şığadı da, elgi özi körıp/ jürgen (y)esekti izdep ketedi. Avılğa tayap kelse, (y)esek avıldıñ/⁵ sırt jagındağı taqırdıñ şöbin türtinektep, jayılp jür/ ken./

—O, dosım, -deydi sarşunak qasına jetip barıp, -buniñ/ ne? Bayqaymın, bul aradan sen avziñ tolıp şöp jey almay/tın türiñ göy. Şöpşek terip jürgenin qalay? Bilmeyşi me eñ?¹⁰ Anay tağaydıñ arasında balavsı şalgıp jayqalıp turğan joq/ pa? jür, men solarağa (y)ertip barayın. Şalğınğa maltıgıp/ jüresiñ. Az künnen keyin qarnıñ qampıyıp, balıqtay bolıp/ semirip şığa kelesiñ. Mına jerden ne jep jürsiñ? Türiñdi/ körıp, janım aşydı, taramısına ilinip, tırıyıp tursıñ. Süye/¹⁵ginñ sorayğan ap-arıqsıñ./

Molşılıqtı (y)estigen soñ, (y)esektiñ avzınan silekeyi ağıp,/ sarşunaktıñ aytқанına könedi de, şalgındı jerge barmaq/ boladı. Söytip, sarşunakқа ilesip jüre beredi./

Biraz jerge baeğan soñ, tayaqtıñ zardabınan eli ketip,²⁰ qaljırağan sarşunak öziniñ şarşağanın aytıp, (y)esekten jota/sına mingizip aluvdı ötinedi. Judırıqtay tışқанğa janı aşı/ğan (y)esek sol arada saruşaqtı arқasına mingizedi de, éri qaray/ jorğalap jüre beredi. Toğayğa jaқında bir töbeniñ basına/ şıққан kezde қарsı aldındağı şalgınnıñ arasında kökjal/²⁵ qaskırdıñ jürgenin bayqap qaladı. Sol jerde jürisin toқта/tıp:/

—Qap, éttegen-ay! -dep ökinedi (y)esek qamıgıp. -Avılğa/ barıp qaytpasam, bolmadı./

—Nege, ne bitiresiñ? -dep suraydı sarşunak tandanıp./

³⁰—Éke-şemişniñ murağa qaldırğan mülkin üyge tastap/ ketippin, -deydi (y)esek. -Alıs jolğa şıkkanda qavipten qorğay/tın qasıyetti zat (y)edi. Sonı alıp jürüvim kerek./

Osım aytadı da, jalt burılıp, avılğa qaray şapkılay/ jöneledi. Jolda kele jatıp, ékesi öleriniñ aldında qayda/³⁵ jürseñ de érqaşan tastamay, alıp jür, qavip-qaterden saqtaydı/ dep, berip ketken mülikti almay, şalğınğa barmaytın aytadı./

Sol betimen avılğa kelgen soñ (y)esek ışqına aqırıp qoya/ turıp, şuvlay ürisedi. Osi ayqay-süreñnen (y)esi şıkkın sarşunak/⁴⁰ (y)esektiñ jotasinan sekirip tüsip, jan saqtaytıp tesik izdey/ bastaydı. Biraq jasırınıp ülgere almaydı, iyter tarpa bas/ salıp, tüte-tütesin şığaradı./

"Birevge or qazba, öziñ tüsesin" degen söz sodan qalıptı.

(206)¹SEMİRGEN (Y)ESEK

Japaña qonsa bürkit alıp jemin,
Maqtanıp jol bermeydi söylep (y)erkin.
Semirgen (y)erteginiñ (y)esegindey
⁵Öziniñ umıtar ötken künin.

(Y)Esektiñ qalay deseñ jayı mınav,
Bir adam jüredi (y)eken (y)etip ilav.
Damılsız (y)erteli-keş mingenneñ soñ
Ébden-aq jalı ketip bolgan burav.

¹⁰Üstine jük artқан soñ minip avır,
Arqası neşe jerden bolğan javır.
Bir küni (y)esek jılap nala qıldı,
Qudaydan bir jal tilep ökpe-bavır.

"Süyegim tirlikte aqarmay ma,
¹⁵Qutılar bul mıyhnattan amal qayda.
Qudaya, bir bos jürsem armanım joq,
Minilmey bir-(y)eki ayın bağar hayda.

Birevge kez keldirdiñ japanda kuv,
Koñıma minüvmenen jügirtpes suv
²⁰Qudaya, arıp kettim ne qılayın,
Jegenin jelim bolıp, işkenim uv.

Jük artıp talay boldı tasıǵalı,
Arqamdı şamam kelmeyd qasıǵalı.
Arqamnan jaqındadı ne qılayın
²⁵Javırım (y)etke tüsip sasıǵalı".

Qudaniñ kudireti bar neşe küşti,
Saladı pendesine (y)er türlü isti.

(Y)Esektiñ munajadı qabil bolıp
Sol küni iyesine bir oy tüsti.

³⁰“Javır bop jayı ketti bul qarımniñ,
Mingende boldırmaytın tulparımniñ.
Kolıma osı (y)esegim tuskennen soñ
(Y)Eş jeri jirtılğan joq ultanımnıñ.

Munı (y)endi men bir jöndep oñaltayın,
³⁵Süeyin bir semirtip ağırtayın.
Oñ alıp arqa-bası tévir bolsa
Jügimdi aman bolsa tağı artayın”.

(207)¹ Kuvlıkpen paylası joq bolğan küştiñ,
Arammen toqtıǵı joq kılğan istiñ.
Jolbarıstıñ japtı buǵan terilerin
Koyıptı aynıtpastan reñderin.
⁵Tırnaqtay aşıq jerin sav koymastan
Uqsattı jolbarısqa körinerin.

Basına bas, közine köz kılıptı,
Kolǵa kol, ayakqa ayak kez kılıptı.
Katasız osı (y)esekti körgen jańǵa
¹⁰Kudayım jolbarıs dep sezdiripti.

Kılǵanı bul kuvlıqtı kündiz (y)edi,
Aykılap keş bolǵanda jürgizedi.
Bildirmey (y)egesine şetki bavdıñ
İşine tünde alasıp kirgizedi.

¹⁵(Y)Egesi azanmenen bardı bavdıñ,
Sırınan habarı joq sırtkı javdıñ,
Baǵında şubar nérse köringensin
Amalın taba almadı jaqındavdıñ.

Bagıma kelipti dep tünde şeri,
²⁰Korıqqanınan bezip ketti (y)egeleri,
Aqılsız (y)erteli-keş ottay berdi,
Baq bolıp sol (y)esekke şubar teri.

Bul baqtan ayuvan kelip, adam qaştı,
Kulan men (y)esek barıp jaqındastı.
²⁵Jıyǵansın bir küni (y)esin (y)esek
Bardı da bir kulanmen jaqındastı

Bir turup ol (y)ekevi bir jüredi.
Oyran kıp baqtıñ işin büldiredi.

Oı (y)esek (y)esin jıyıp kofıdanđan soñ
³⁰Bir künü akımağtığın bildiredi

Moynına kότεre almay bitken jaldı,
Buringı umıadı otken ħaldi.
Özine akırmağan mağul kórip,
Dosına kelip kulanđa akıl saldı.

³⁵“(Y)Esimnen burın arıp jañılıppın,
Akırmağ sol sebepten añırıppın.
Baykasam osı künde öz boyımdı
Dertinen orıktıktıñ arılıppın.

Özim bek, bolıp jürmin özim bir ħan,
⁴⁰Jok şığar sire mendey jetisken ħan.
(208)¹Karap tur kulan dosım bul kızıkka
Salayın emn bir aytuvđa tüzetip én.

Karap tur kulağ salıp kulan dosım,
Kelip jür osı künde kóñil-koşım.
⁵Éytevir ne kılısam da akıramın,
Salamın sağan akıl, kalay osım?”

(Y)Eseкке kulan ayttı: “Artındı kıs,
Basiña bolıp jürer bir kıyın is.
Davsıñnan (y)esektigiñ mağlumdanıp
¹⁰Bir kattı bolıp jürme bélege tús?!”

Jeri dep atalđan añ akırđan ba,
Jaksı dep akırđanıñ kapıl kalma,
Degende akıramın akımağ dosım,
Beleni ayđay salıp şakırđan ba?

¹⁵Sebebi semirgenniñ şeri şığar,
Üstiñde semirgenniñ teri şığar
Davsıñnan (y)esektigiñ mağlumdansa
Senen talay tığın burıp şığar.”

(Y)Eseкке kulan ayttı: “Avzındı aşpa,
²⁰Bir béle akırđanıñ bolar baska,
Sırıñdı andıp jürgen bilsin ħalıđ
Jürmesin, batır, tiyip basiñ taska”.

“Kaljaktı, -(y)esek ayttı,- koyarmısıñ,
Bolmasın menimenen (y)eşbir isiñ.
²⁵Seniñ de şaman jetpes sertim osı,
(Y)Eregispen kuv (y)ekensiñ seniñ işiñ,

Sözime kaçşa aytsam da tüşinbediñ,
Bitpeydi kaçrap turıp isim meniñ.
Öydeseni, kulan dosım, kaçtığın göy
³⁰Jarılar akırmasam işim meniñ.”

Tağı akır, kulan ayttı, dostım (y)endi,
Öziñe kuttı bolsın osıñ (y)endi.
Kaşpakka kulan sonda bet buradı,
Könili bul dıbıstan şoşıp (y)endi.

³⁵Könili akıylanıp, suvday tasıp,
Kergidi (y)esek, akırını avzın aşıp.
Boların bir sumdıktıñ bildi dağı
Ol baqtan kulan şığıp ketti kaçıp.

(209)¹Akırıp tıvdı-tastı jañğırıktırdı,
Kulağın (y)estigenniñ kaçğırıktırdı.
Bayağı baq egesi añdıp jürüp
(Y)Ekenin muniñ (y)esek añdap bildi.

⁵Jügirdi tüş-tüşinan kuvanısp,
(Y)Esekti mıqtap jatır baqka tüşip.
Ebden-aq kuvanısp şat bop kaldı,
Jürgender burın kórkip zeresi uşıp.

Korlığın seniñ bizge ötti deydi,
¹⁰Ökpege iñkıldatıp tepti deydi.
Mıyvasın, söbin jıyıp ala almadık
Bağımız oyran bolıp ketti deydi.

Ağaştıñ kesip alıp keltesinen
Jegenin şıgaradı jelkesinen.
¹⁵Törini üstindegi sıyrıp alıp
Kıvadı joñışkanıñ körpesinen.

Salbırıp (y)esek bayğus kulaqtarı.
Jürgende (y)edireyip kulap kaldı.
Avzınıñ akırğanı túbine jetip
²⁰Burıñğı arıq élge tura kaldı.

Jetpese osınday bas mértebesi,
(Y)Esektiñ (y)edireyip şıqqan (y)esi,
Akılıñ jamanga aytkan (y)em bola ma,
Kulanniñ kaçındağı ketti nesi.

²⁵Birevdin köñili aspanda, jerde bası,
Birevdin aspanda jür mértebesi.

Jaksınıñ jamanmenen añlağanğa
Jeri bar aspanmenen şekarası.

Tarıday taqapparlıq bolsa kimde,
³⁰Bilseniz izgilikten sögedi irge,
Ne payda adırayğan qara tastañ,
Jatsa da gahar artıq suv tübinde.

Ézézil özin-özi ulıq bildi,
Buriñgi umıtıp ol ötken kündi.
³⁵Allanıñ émirine moyın bulğap
Birneşe taqapparlıq kılıq kıldı.

Qoyıldı şaylan bolıp onıñ atı.
Sol atqa layıq (y)edi onıñ zadı.
Öziniñ taqapparlıq minezinen
⁴⁰Beyiştin bir burışı buyırmadı./

(210)¹JAQSILIKKA JAMANDIK

Kez kelgenderdi süze beretuğın, süzegen buqa baykav/sızda kudıqka tüsip ketipti. Kudıqtıñ işinen bar/ péremenimen süzgilep topırağın tüsirse de, başka/⁵ tüsken pélegen qutıla almaydı. Bar héli ketken/ soñ, istiñ jamañğa aynalğanıñ, öziniñ bekerden/ beker öletinin buqa bilipti. Birev bolmasa, birev meni/ kudıqtan şıgarıp alar dep, buqa bar dérmeninşe/ ökirdi. Muniñ baqıtına qaray jaqın arada qoyşı bir top/¹⁰ koy jayıp jür (y)eken. Muniñ davsın (y)estip, qoylarimen qoyşı/ jügirip keldi./

—Şıraqtarım, qaraqtarım, suvırıp alsañdarşı, -dep/ bularğa édeppenen, ıybalıqpenen külimsiren buqa söyley bas/tadı:

¹⁵—Meni jazasız, künésiz öltirmeñderşi. Gumırında janga/ jamandıq oylap, qas kılmaşşı (y)edim. Meniñ momındıgım,/ minezimniñ jaqsılığı zeñgi babağa mağlum. Dostarım, qaraq/tarım, meni şıgarıp alsañdarşı! Qoyşı, sagan bir saba süt,/ qoylar, sizderge bir şoq joxşı şöp berem./

²⁰—Qoylar, bukanı kudıqtan şıgarıp alıp, berem degen/ sıyların alayıq, -dep qoyşı ayttı./

—Jazıqsız beşaramı şıgarsaq, şıgarıp alayıq, -dep qoylar javap qaytardı. Müyizdi mırzanı şıgarıp aldı./

—Demindi alıp, halımdı hıyıp alğan soñ, sizge teñir/²⁵ jarılqasın aytuvşımın, sıy körsetem, -dep buqa ayttı./

Adamdı süzer buqa ne sıy körsetti deysiñ. Ol qoylarmen/ qoyşını süzgilep tastadı./

ARISTAN KÜŞİĞİN ASIRAĞAN MISIQ

Bir mısıq kangırıp jürip, anası ölip qalğan arıs/³⁰tanniñ küşigine kez boladı. Mısıq küşikti bavırı/na basıp, (y)emizip asıraydı. Aristan ösip, azuvlı/ jırtkış añ bolıp, öz azıgın özi tabatın halge/ jetedi. Bir küni aşıkkan aristan özin asırağan/ mısıqtı jemek boladı. Mısıq onıñ bul oyın/³⁵ sözip, örmelep aqaş basına şıgıp ketedi./

Sonda aristan turıp:/

—O, meniñ aq sütin (y)emizgen asıravşım! Mağan sen tuvğan/ anamday ıstıksıñ.
Bar kılıqtardı üyretkende, ağaşka örme/levdi nege üyretpegensiñ? -deydi./

⁴⁰—Kısılganda kerek bolar degenim (y)edi, -depti sonda mısıq./

(211)¹MISIQ PEN QOYAN

Jaz küinde mısıq pen qoyan kez kelip (y)ekevi söylesedi./ Qoyan aytadı:
“(Y)Ekevmiz ajraspaytın dos bola/lık,” -depti. Onda mısıq aytadı: “Olay bolsa/⁵ jaqsı
boldı. Meniñ balalarımıñ seniñ balalarıñ/nıñ jönelip birge jatıp jüredi. Mısıq balalarına/
künde kekilik, kırgavıl tistep ékelip beredi. Qoyan/ şöp-şar berip kün körip jüripti. Bir
küni mısıq bir kustı/¹⁰ añdavsızdan qarmap alıp tiridey uyasına alıp keledi. Kustı/ uşıp
ketpesi üşin qanat, quyrıgın kırkıp balalarına beredi./ Balaları arı-beri jorgalalıp oynap,
jemeydi. Onı qoyan körip/ aytadı: “Mısıqjan, mınav juvas ayuvan (y)eken, balalarıñ/
işine qosıp qoya turap, meniñ balalarıñnıñ közi asılganda/¹⁵ osınday kılıp oynatayıq”, -
depti. Mısıq dosınıñ tilin/ kıymay “maqul” dep qosıp qoyıptı. (Y)Ertesine (y)ekevi
dalağa/ ketipti. Kus (y)ekevinin balaların bérin toyğanşa jep, qalğanın/ óltirip kete beripti.
Maqal: “Bóri balası-iyt bolmas”./

KÜŞİK PEN MISIQ

²⁰Karnı aşkan küşik tavda qañgıp jürgende, kaskır/ jügirip kelip:/

—Küşik, men seni jeymin! -deydi./

—Koy, kökeşem, koy! Éveli meni toyğız, sonan/ soñ jersin, -deydi./

²⁵—Jaraydı, jaraydı, meniñ soñımnan qalmay/ (y)ere ber, -depti. (Y)Ekevi birge
kele jatıp, bir top/ sıyırdı köripti. Kaskır öziniñ joldasına qarap ayttı:/

—Mağan qaraşı, meniñ közderim, kulaktarım, avzım hém/ quyrıgım qanday
(y)eken? -deydi. Sonda küşik ayttı:/

³⁰—Seniñ (y)eki köziñ şoqtay qızarıp jaynağan, (y)eki qulağıñ/ jimiyğan, avziñ
aranday aşılgan, quyrıgıñ artqı ayaktarıñ/ arasında kıstırılıp, jas şıbıqtay bolıp mayışkan, -
deydi.

—(Y)Endi men ne kılar (y)ekenmin, sonı kara, -deydi kaskır./

³⁵Şapşıp barıp bir buzavdın tamağınan barıp jabısıp,/ tunşıqtırıp óltirip, küşikti de
toyğızdı hém özi de toydı./

—Men toydım, seniñ (y)etindi jemeymin, қоş бол! -dep, қас/қır jele jortıp, ketip
qalıptı. Küşik buzavdıñ jemtiginiñ/ қасында қалıp, үş қүndey tegin (y)ekte toyıp jatıptı.
Aқırın da/⁴⁰ işi pısqan soñ, қаңgıp жүrmekte шıққан (y)edi, bir ақ мısıққа/ kez bolıptı. Ol
mısıққа ayttı:/

—Mısıq, men seni jeymin! -deydi./

—Koy, küşigim, koy, éveli toyız, sonan soñ jersin, -deydi./

(212)¹—Jaraydı, menimen birge jür, -depti. Birazdan soñ balar/ bir top tüyege
kelipti. Küşik ayttı:/

—Mısıq, mağan qaraşı, meniñ közderim kulaktarım, av/zım hém quyrıgım
qanday (y)eken? -deydi./

⁵—Nesin aytasıñ, seniñ köziñ bozarıp tur, kulaktarıñ/ salpayıp tur, avziñ,
añkıyıp, tiliñ salaqtap hem quyrıgıñ/ salbırıp tur, -deydi. Sonda buğan küşik ayttı:/

—(Y)Endi men ne kılar (y)ekenmin, kör! -depti. Küşik jügirip/ basıp, bir
tüyeniñ ayağınan tisteyin degende, tüye mumı deñden/¹⁰ turıp başqa tepkende, küşik sol
arada sespey qatıptı. Sonda/ mısıq ayttıptı:/

—Ëy, maqtanşak, maqtanşak! Sen nege éliñe karamay/ kıyın iske kólıñdı sozasıñ! Sen (y)eşkaşan kaskır bola almay/sıñ (Y)Endi seniñ (y)etindi men jeymin, -depti./

(212)¹⁵MISIQTIŇ TŪLKİGE KONAK BOLĜANI

Buringı zamanda ayuvandardıñ öziñ arasında patşa/sı bolĝan. Patşa kelgen uvaqıtta ayuvandardıñ béri/ oĝan kúrmet kılıp turatın bolĝan. Bir küni mısıq/ tŷlkige konkkka baradı-daĝı: "Men jer jüzindegi/²⁰ ayuvanıñ patşasınıñ, maĝan soyıs ékel", -dep/ tŷlkige jarlık kıladı. Olarĝa aytadı. "Meniñ üyime/ bŷtin jer jüzindegi ayuvandardıñ patşası kelip, "maĝan soyıs/ tap" dep, jarlık kıldı, soyıs beriñder", -dep ayu men kaskır/²⁵ĝa aytadı. Ayu men kaskır bir koydu ustap alıp kelip: "Mé,/ osı koydı soyıska ber", -dep bir koy bergen. (Y)Endi tŷlki aytadı:/

—Sender bireyiñ barıp soyıp beriñder, men baruvĝa qorkam. Tŷsi tegi jaman, kŷzi kıp-kızıl./

Ayu men kaskır: "Sen öziñ barıp soyıp ber, bizden görü/³⁰ az da bolsa tanısıp kaldıñ", -dep tŷlkiniñ özin jiberedi./ Tŷlki barıp koydı soyıp , pisiredi. Dayın bolĝan uvaqıtta/ "patşa qalay jeydi (y)eken, patşanıñ jegenin köremiz" dep, ayu/ aĝam basına şıĝıp otıradı. Kaskır aĝaştıñ janındaĝı/ şöpke jasırnadı. Tŷlki (y)etti pisirip patşanı şakıradı.³⁵ Mısıq (y)etti julkıp-julkıp jep jatsa, janındaĝı şöp astın/da bir nérse kıymılday bastaydı. Mısıq tışkan aluvĝa üyrenip/ kalĝan (y)emes pe, şöp üstne sekirip mingende, kaskır tura kep/ kaşadı. "Patşa bizdi körgen (y)eken", -dep aldı-artına karamas/tan joĝaladı. Sonan soñ mısıq aĝam basındaĝı kıymılđaĝan/⁴⁰ nérseñi körüp, aĝam basına jügirip şıkkanda, ayu meni öltirgeli/ kele jatır (y)eken dep, ol da aĝam basınan tŷsip kaşadı. Solay kılıp, mısıq aldap soyısıp jep, üyine kaytadı./

(213)¹ ERTEĜİ MAQTA KIZ BEN MISIK

(Y)Ekevi dos bolup jüredi. Bir küni Maqta kız üyin jıynap/ jürse, bir meyiz tavıp aladı. Mısıqtı şakıradı./ Şakıradı - kelmeydi, şakıradı - kelmeydi,⁵ sosın "kelmeseñ ĝoy" dep aytpaydı. Sosın mısıq/ aytadı: "(Y)Endeşe katıĝındı tögem", deydi. Maqta/kız: "Men kıyırıĝındı kesip alamın", -deydi./ Mısıq katıqtı tögedi. Maqta kız mısıqtıñ kıyırıĝın kesip aladı. "Ana, ana, kıyırıĝımdı berşi", deydi.¹⁰ Sosın Maqta kız: "Meniñ katıĝımdı tölep ber", -deydi./ Mısıq sıyrıĝa baradı. "Sıyır-sıyır, maĝan katık berşi" -/deydi, sıyır aytadı: "Meniñ karnım aşıp tur, maĝan japıraĝ/ékelip ber", -deydi. Mısıq aĝaşka barıp: "Aĝam, aĝam, japıraĝındı bermi!" -deydi. Aĝam aytadı: "Men şoldep tur/¹⁵mın, suv ékelseñ janıraĝ beremin", -deydi. Suvĝa bara jatsa,/ suv ékele jatқан kızdardı körüp: "Kızdar, kızdar, maĝan suv/ berşi", -deydi. Kızdar: "Bizge saĝız ékelin berseñ, biz saĝan/ suv beremiz", -deydi. Mısıq dükenge baradı: "Ay, dükenşi,/ maĝan saĝız berşi", -deydi. Dükenşi: "Maĝan tuķım ber", -/²⁰deydi. Mısıq tavıkkı baradı: "Tavıq, tavıq, maĝan tuķım/ berşi", -deydi. Tavıktar aytadı: "Bizge dén ékelip berseñ,/ biz saĝan tuķım beremiz", -deydi. Mısıq: "(Y)Endi ne kılamın", -/dep bara jatsa, bir in qazıp jatқан tışkandı köredi. Mısıq/ tışkandı qorkıtıp: "Janıñ barında ayt, üyinde ne bar?" -/²⁵deydi. Tışkan qorıkkanonan: "Üyimde bir batpan tarım bar", -/deydi. Mısıq aytadı: "Maĝan bir uvis tarı ber", -deydi. Tışkan üyine barıp, bir uvis tarı beredi. Tarını aparıp tavıkkı/ beredi, dükenşi saĝız beredi, saĝızdı aparıp kızdarĝa beredi, kızdar/³⁰ suv beredi, suvdı aparıp

ağaşka beredi, ağaş japırağın beredi./ Japıraqtı aparıp sıyrığa beredi, sıyr katık beredi, katıqtı/ aparıp Maқта kızığa beredi. Maқта kız mısıqtıñ quyrığın beredi, söytip murat-maqsatına jetedi.

JALQAV MISIQ

³⁵Bir üydiñ mısığı beykam ömir süripti. Qarnı toq bol/ğan soñ. Qıymıldavğa erinipti. Jalqavlanğanı sonşa./ tipti tumsıgınıñ astınan jorğalap ögip bara jat/kan tışqandı usğavğa da qulkı soqnaptı./

Akırtı tışқан:/

⁴⁰—Bizdin mavbas, -dep, mazaktatın bolıptı./ Bir küni qojası eki-üş qap bıydaydı üyine kirgizip/ koyıp, özi sırtқа şığıp ketedi. Sol kezde qap toli astıqқа/ tışqandar tus-tustan jap koyıptı. Közdi aşın-jumğanşa qap/tiñ tas-talkanın şığarıptı./

(214)¹Jılı jerde şırıldap uyqtan jatқан mısıq tunımsız/sıtırlağan mazasız tıqırdan oyanıp ketedi. Sonda qaptıñ/jibin bitırlata kırkıp, depdi kütirlete küysep jürgen tışqandardı köredi de, ojıraya qarap koyıp, jata beredi./

⁵—É, tamaq jep jürsinder me? -deydi de, qozğalmaydı./ Orninan turıp, tışqandardı kuvıp jiberüvge erinedi. -Éy,/ qoyşı, jey bersin!..

Bir kezde üyge kirip kelgen kojası tesilgenqaptı, şaşılıp/ jatқан déndi köredi de, manavrap jatқан mısıqқа jetip baradı./

¹⁰—Men üyde sen bar ğoy dep senin jürsem, tipti üyge kirgen/ urı tışqandardı da ustay almaydı ekensin ğoy. Seni nesine/bağamin. Odan da toğayğa aparıp tastap kutılayın, -dep,/ sağıldağan sarı ayazda toğayğa aparıp tastaptı./

Aq qarğa oranğan toğay işinde bürisin turğan mısıqtı körgen/¹⁵ savısğan:/

—Jılı üyde jatıp, dayın aşқа semirdiñ. Tışқан avlavğa/ da erindiñ. Endi qayter ekensin? Qane, mınay qar başқан toğay/dan tamaq tavıp jey qoyşı! -dep, sıkılıqtay külipti.

TIŞKAN, İYT JÉNE MISIQ

²⁰(Y)Ertede iyt, mısıq jéne tışқан üşevi dos bolıptı./ Sonda da iyt pen mısıq tışqandı onşa jaqtırmaydı/ (y)eken. Tışқан küni-tüni tunbaytıp (y)enbekkor bolıp tı. Al iyt pen mısıq tapқанın jep, jumsaq şöp pen jılı jerde jatıp aladı./

²⁵Bir küni iyt qasındağı mısıqқа:/

—Osı tışқanıñ jumısı tavsılmaıdı, tipti,/ küybeñdeydi de jüredi, -dep qınjıladı. Sonda mısıq:/

—Özimiz şoljıyıp jatıp birevdi kündeymiz. Osınımız/ durıs pa? -dep, iytke jönin aytadı./

³⁰Iyt uyalıp qaladı da, özi de şaruva istemek boladı. Sodan bilay qaray tışқанğa kömektesip jüredi./

—Sen de kol uşındı ber, -deydi (y)endi iyt mısıqқа . Oğan/ mısıq könbeydi./

—Özderiñ-aq istey salıñdar!

³⁵Iyt pen tışқан oğan:/

—Jalqavlıqtı koy, birge jumıs iste, -deydi./

—Éy, men senderdiñ jumıstarñdı kündep jatқан jokpın/ ğoy. Nege tiyisesiñder, -dep, mısıqқа tamaq qaldırmay, özderi jeydi./⁴⁰ Aş mısıq (y)endi iyt pen tışқanıñ tapқанın urlay bastaydı./ Munı körıp qoyğay tışқан mısıqtıñ urlıgın iytke aytadı./ İyt oñdırmay talaydı./

Sodan beri iyt pen mısıq öş (y)eken. Birin-biri körse talap/ tastavğa dayın turadı. Al tışqanğa iza bolğan mısıq onı/ ustap alıp jey saladı (y)eken.

(215)¹TIŞKANDAR

Qambağa bas suksa-aq mısıq bas salıp, ajalğa tap/ bola bergen soñ, tışkandar oñaşa bir kuvısqı jıyna/lıptı da, keñes kırıptı./

⁵—Javız mısıqtan qalay qutılamız? -depti/ méjilisti baskarıp otırğan tışqan. Béri ünsiz oyla/sıp, amal izdey bastaptı. Éri oylap, beri oylap, eş/qanday şara oylarına túspepti./

Söytip dal bop otırğanda:/

¹⁰—Mısıqtıñ moynına qoñıray tağıp qoyalıq, -depti bir/ tışqan bilhişsinip. -Sonda onıñ kele jatqanı alıstan esti/ledi. Biz dıbısın (y)esti sala tıgılıp ülgeremiz./

Bul keñeske bir kéri tışqan mısıqılday külip, bılay depti:/

—Jaraydı, solay-aq isteyik.../

¹⁵Dal bolğan tışkandar amal tabılğanına kuvanıp:/

—Solay isteyik! -dep davıstap jiberipti. Bulardan kéri tışqan:/

—Sonda mısıqtıñ moyına qaysıñ barıp qoñıray/ tağasıñ? -dep suraptı./

²⁰Tışkandar ne aytarın bilmey, ürpıyısıp qalıptı.

Söytip, tışkandar küni büginge deyin mısıqtan qutıluvdiñ/ amalın taba almay keledi (y)eken.

(215)¹QIZIL MISIQ

Aralarındağı aytıstardı bitirip, arazdıqtarına/ ağalık (y)etüv üşin arıstan añ atavlımı araldağı alañ/²⁵ğa jıyyadı. Tağılardıñ tartıp alğanı men azuvlılardıñ aydap alğanın ayta kelgen añdar adam aytqısız/ köp (y)edi./

Ülken qulağı üdireyip, qorqaq jüregi lüp-lüp/ (y)etken qoyandar tobí da talay arızdarın ala kelisedi.³⁰ Qoyan qulaqtav kelgen qaykı quyırık tiyinder tobınnıñ/ janında otırğan qosayaq pen aqqıs te, kundız da qur alağan/ kelip otırmasa kerek. Jazıqsız jaza köretin böken, jıyren jor/ğa jupar, qulan tobí arqalap kelgenin ayalsız aytuvğa asıgıp/ otıradı.

³⁵Iytpen (y)eri-sérilgi ayılıp jüretin alasa ğana sarkistes/ tobí olardan étek érirek orıńğa otıradı. Aynalasındağılar/dı alamsınbağanday édeyi ayburlana kelgen ayulardıñ oyın/da da küdik jatadı. Olar iykemsiz dénelerimen topas qozğalıp,/ baskalardıñ ör jağınan arın aladı./

⁴⁰Aynalanıñ apşısın kuvırıp, azuvlılardıñ arasında “ayğa/ şapqan ajarlıñmıñ” deytin arıstan “tağdır meni taqqa/ jasatqan, tağımnan tayarım joq” dep teqapparlıana qasap,/(216)¹ jıyın minbesine arnalğan jartastan túspey otıradı. Añdarğa/ aqırın aytatın sözdi aqırıp aytatın onıñ túsinen “tur/ türeñki, töbe tördeginiki, töbe bası töbeleriñdi şaynaydı” degen/ ürey şıgıp, añdardıñ arasın aralap jürgen sekildendi./

⁵Arıstanıñ qasında janbastay jatqan jolbarıs “ataniñ/ balası aldığa, baskanıñ balası barına” dep toptı otırğızıp/ jürgen tülkige anda-sanda gür (y)etip qoyadı./

Siyrek murtı (y)edireyip, saq qulağı quyırılıy (y)estigen tülki/ jobarıstıñ jarlıgın buljıtpay atqaradı. Aldındağı/¹⁰ arkarlar men tavekeden, (y)elikten ayrılısı kelme, toptan/ şığa birevin jıgıp, tebingidey kökale töstigin kılğımay jurt-qısı kelip otırğan kaskırdı şuqşıyğan közinen añğarğan/ tülki: “Kökjaldıñ tuqımdı köptiñ köpki (y)emes pe? Ataniñ/ balası aldığa”, -dep ayulardıñ ayak jağına avıstırıp/¹⁵ qoyadı.

“Kaskır (y)eldi tanımağanimen kaskırdı (y)eldin beri tanıy/dı”, -dep tik kulağı (y)edireygen şubalañ kuyırıqtıñ kökşil/ öñine qalğandarınıñ béri burıla qarasadı./

“Ömir birdin örisi bir”, -dep, kaskırdıñ ornına kasa/²⁰ kuyırıqtıñ kelgenine arqarlar aşuv şakırmaydı./

Añdardıñ aldı-astı ébden jıylıp bolğannan keyin méjilis/ bastaladı./

—Biriñdi qapadan, biriñdi ormannan, biriñdi aydaladağı/ kıyırdan nemese jan basıp, kus aspağan qarlı tavdıñ qay/²⁵ kaydağı qaptalınan, tülki sekildi silimtikterindi (y)eldiñ/ (y)eski jurtınan édeyi şakırıp otırmın, -dep sözın bastaydı/ ornınan (y)erine qozgalğan arıstan añdardı közimen bir şolıp/ şığıp. “hanıñ qayırsız bolsa qavımındı qayğı basadı”/ dep, “Men qayırsız han bolğım kelmeydi. Aralarıñda/³⁰ ayılmay jürgen arman bolsa aqtarındar! (Y)Elimde ozbırdıñ./ jerimde jeksurınıñ boluvı meniñ abıroyıma kir keltiredi.../ Juvandıq qılğannıñ julının üzem, ozbırlıq qılğannıñ/ omırtqasın opıram, muñan keyin ayu arqar almaytın, kaskır/ qarıkuyırqqa qaramaytın, qoyan qorlanbaytın ömir ornatam.../³⁵ Bul özgelerge önege bolıp, başqa handardıñ qavımdarı mağan/ keletin boladı. Köñilder köterilip, küdikter kul boladı. Men/ tekeniñ lağın tentek jep, tentektiñ lağın “tekti” jegenge köne/ almaymın, kerse qolınan, bermese jolınan jeytinderdiñ, añ/qavlardan/ aldap alsa, asavlardan alısıp alatındardıñ/⁴⁰ aldağın arıap alsa, aynalanı jaypap alatındardıñ tuqımın/ qurtam!./

—Armandarıñdı aqtarındar!./

—Édilet üşin!./

—Bağ tariña men tiri bolayın! -pen söziniñ ayağın uranmen/⁴⁵ toqtatadı.

Juvan moyını ézer burılıp, aşı davsı alkımına şıqqan/ arıstanıñ sözine qoşamet bildirgisi kelgen qaysı bir añdar:/

—Sizsiz selev de selk (y)etpeydi./

(217)¹—Élemge élgili atıñız aytkanıñızğa da layıq.../

—Siz patşa bolğannan beri “édiletsizdik” degendi umıtıp/ ta kettik, -desip meymönkeledi./

—Onda bügingi jıyınğa töbe bası saylandar, isti sol meñ/⁵ gersin. Töbe basılıqqa süygen andarındı atavdan tartınbañ/dar... Men kıysıq-burıstı baqılap jotada gana otırayın, -/deydi jıyımınıñ kün tértibine köşkisi kelgen arıstan adal/sıp./

—Han turğanda qararı saylarımız joq, arıstanıñ özi/¹⁰ bolsın, -deydi tülki, arıstanıñ özine (y)estirte davıstap./

—Körgeñ körkine de rızsa, özi andardıñ sétine jaralğan/ serke éri serisi, meniñşe buğı bolsın, -deydi, özimmen tömendı/ atasam özime keledi degen oyda otırğan kaskır, silevsin men/ qablannıñ birevin aytsam silkilese beredi dep oylap, olardan/¹⁵ öresi biyik, ökteмі köp oyudı aytpaydı. (Y)Esiderti özin atav bolsa/ da avzı barmaydı. Başqalardıñ avzınan öz atım şığa ma (y)eken/ dep te démelenedi.../

Bırsıpıra añdar “arıstanmen terezesi teñ, қақpayına/ көnbeydi, өз aldına jürgen bırsabiluv, başqalarday zébirli de/²⁰ (y)emes, jas agaştıñ japırağı men tétti jemisterdi gana jeydi”/ dep ülken tumsıgın élsin-éli (y)erinbey köterip turğan pildi/ usınadı... Bırақ оған jolbarıs qarşı şıgadı./

Jıldan-jılga jıylıp, añnan-añga kele jatқан uşı/qıyırı joq davdıñ töreligin meñgeretin tüye öziniñ édil töresin/²⁵ kütedi. Bolaşaq ulıq éli uygarıla qoymaydı./

Qabilan kaskırdı aytsa, qarıkuyırq qarşı boladı. Ayu/ jolbarıstı aytayın dese, (y)erteñgi küni iytijis tüsedı. Béri/ jıylıp qoyandı aytayın dese, ol bériniñ aytkanına

könedi/ koyanniñ özi körsetetin (y)eşkim joq. Qalğandarı birigip süyirdi/³⁰ usınayık dese, ayu onı altı qabat alıstan aladı degen pétuvsa/ tabadı.

Sonimen töbe basılıqqa añdar (y)eşkimdi atay almay tur/ğanda, qutpegen jerden ğajayıp bir añ aralarına kele/ qaladı./

³⁵Öñi kıp-kızıl, alasa boyına éntek artıǵıraq bitken tik/ murttarın damısız kozğañan élgi añ atırğandardıñ bérine de/ mañğazdana qaraydı. Onı (y)eşkim tanıy almaydı. Şegir közin/ şekşiye qarğan konaq suluv murtın şyratıp ta koyadı. Ol kele/ sala-aq arıstan otırğan ğartastıñ basındaǵı uşkatqa şıǵıp/⁴⁰ oladı da, astında otırğan arıstan men jolbarısqa alımsın-/bağanday anda-sanda (y)eñkeye qarap koyadı... Bavır jüninen/ tamşılağan kızılǵa jabıla qarap otırğan añdar onıñ arıs/tannan jogası şıǵıp alǵanına kayran qalısadı. Bir-birleri/ne “bunısı kim” dep imdasıp ta koyadı./

⁴⁵“Boyı biyttey bolğanda qorıqpaytın ülken jüregi kay/jerine sıyıp tur (y)eken?” desedi keybiri, üstindegi kızılı sil/kingen sayın tögilgen kişkene konaq otırğan uşkatınan/ tüspeydi./

(218)¹Töbe basılıqtı birevleri kızğanıp, birevleri qolğa tüsire/ almay otırğan añdar ayaǵında élgi aralarına kelgen ańga maqul/ bolısadı./

Azuvi altı qarıs arıstan men jarlıǵı jandı alatın/⁵ jolbarıstan elde qalda élsiz kelgen, tüsi jılı konaqtan (y)eşkimi/ zebir şekpespiz dep oylaydı. Birevleri: “Qanı sorǵalap jürse,/ qalıp kuvramaytın netken keremet, elde baǵımızǵa kelgen évliye/ me...”, -desedi./

Ömirinde körmegen añnıñ özinen joǵarı otıruvğa qalay/¹⁰ batılı barǵanına kayran qalğan arıstan da onı tarpa bassaluv/dan jaskanadı. Sonimen töbe bası bolıp saylanğan kişkene/ konaq dav-şarǵa tutas törelilik (y)etip şıǵadı. Biraq künkül az/ bolmaydı./

Künder ötip taǵı bir jıyın bolğanda añdar onıñ aldına/¹⁵ jéne jıyladı. Ol jartaska şıǵıp uyǵarılğan ükimderdi oqıp/ turğanda aldınan kip-kişkene bir simpis quyırık suvir tura/ jöneledi. Töbe bası özin töbesine köterip otırğan añdar men/ aldındaǵı jumıstı, törelikti umıtıp, minbeden itıp tüsip/ sonı kuva jöneledi. Alǵasında ańarmağan azuvlılar onıñ kim/²⁰ (y)ekenin sonda ğana bilisedi. Sıyrışınıñ şelegine tüsip, iytten/ qorıqқанınan uşkattıñ basına qaşıp şıqqan mısıq/ (y)eken./

Otarlap kuvıp, keyde qandı sorpa bolıp jürip alatın azıq/tarı aldına kelgende tisi kışıp, işi şuvıldap otırğan azuvlı/²⁵larga bul aspannan tüsken sét (y)edi. Béri tabanda-aq tap berisedi./ Muniñ da alǵaşkı habarı tülkiden boladı. Ol töbe bası itkıy/ bergende-aq kaskırǵa arqardı körsetip, im qaǵıp qaladı./ Töñirek lezde şıñǵırğan davısqa, aqırğan ayǵanǵa, kürildegen/ ünge toladı. Koyu şañ şıǵıp, qattı dübir apaş-kopaş arpalıs/³⁰ bastaladı./

—Teris azuv tegine tartadı./

—Qurgırdıñ öñi oña bastaǵannan şoşıp (y)edim./

—Tegi qabilan (y)emes pe, onan da “qorqaqtı kuva berse batır/ boladı” dep koyandı saylamağan (y)ekenbiz taǵılar taǵılıǵın/³⁵ koysa, koyan qorqaqtıǵın koyar (y)edi, -dep ökinip bara jatқан/ davıstar (y)estiledi./

Bérinen basımırak şıqqanı:/

—Paşamız arıstan bolğanda, töbe basımız kaydan oñ/sıñ, -dep öndire almağan arızdarın arıstan men töbe bassız/aq öz qolımen bitirip alvğa ant (y)etken soñǵı sözler boladı./

(219)¹ (Y)EKİ İYTTİŇ DOSTIĞI

BurıŇı uvaqıtta dévleti assқан, suvday taşқан, kónili/ jay, tört túligi say bir bay bolıptı./

Ol baydıñ öz iytterin Törtköz , Moynaқ қойғандıқ/⁵tarın túsindirip ótpekşimin. Törtköz қойғанınıñ/ sebebi, başka denesi қap-қара болıp , jalğыз-ақ/ eki köziniñ üstinde köziniñ kölemindey eki sarğışı/ bolған . Şaқırған uvaqıtta қuyrıғın bulғandatıp,/ basın tömen salıp, erkelep kelgende, köziniñ üstiñgi jaқındaғı/¹⁰ eki қalı қabattalıп, қosarlanıp körinetip de jaytı bolsa/ kerek/

Bir Moynaқ қoyundıñ sebebi: onıñ da başka denesi қара./ moynınıñ aynalası ақ bolғansın Moynaқ қoyıptı./

Al endi bul eki iyttiñ tektiligi, күndiz kisige jarbaқtap,/ ¹⁵ arsildap éste үrmese kerek. Tünde bolsa қoranı şır aynalıп,/ қашır, urı degende mal bermegen. Bulardıñ munday tekti, mun/day saқ bolғandıғına iyesi de razı болıp, tamaқtarın/toyav қılıп, қatındарına ayқayşı болıp:/

—Oy, ana Moynaққа tamaқ қuydıндар ma? Törtközge tamaқ/²⁰ қuydıндар ma? -dep, jaқsı körgendikten jaғı da senbevşi/ (y)edi./

Bir күni tús mezgili -maldardıñ béri de қораға kelip, juvsap,/ қoyşılar da күpisin күнге қақtap, қoydıñ шетinde "şayt"/ dep, anda-sanda davısı bir şıғıp, baylar da toy-tomalақ,²⁵ оyin-jiyınнан atpen kelip, olap da túsip attarın baylay/tırıp, қız-kelinşek, bozbalalar da üy-üydіñ arasında özderiniñ/ édemi жүrisimen, көz қағısıp қılmındasıп, érқaysına özderi/niñ turmıstarı, жүrgen жүristeri bir түрli қızıқты, bir түрli/ көñildi болıp жүrmekte (y)edi./

³⁰Sol uvaqıtta (y)eki töbettiñ de өз қızıғı özine, өз turmısı/ өзine, olar da көñildi, tamaғı тоқ, күнşuvaқта, as üydіñ esginiñ/ aldında bir-birine қарama қарсы jatıp, өзara (y)eñgimege kiredi./

Jaқsılıқ pen jamandıқ jaғınан söylesip, özderinşe olar/diñ қандаy bolatındıқтарın тексерip, onı bitirmesten jomart/³⁵tuқ jaғınан söylesip, onı bitirmesten sarañdıқ jaғınан/ өзderiniñ tavsılmaytın құрғақ sözderimen birdeñeniñ basın,/ birdiñ ayaғın şatıp, ақırında sandıraқtap kelip, arazdıқ pen/ tatuvlıққа түседi. Sol uvaqıtta tilmersip Moynaқ aytadı:/

—Törtköz, osı men oylap tursam, дүниyеде tatuvlıқтан jaқ/⁴⁰sı нәрсе bar ma? Jéne osı (y)ekevmizdiñ töbelespey жүретin/ күnimiz bolar ma? Joқ нәрсеge tartısамız, joқ нәрсеge urısa/мız, bir-birimizge jılı şırayımızdı bir көрсетpeymiz. Bir oynap-күlip жүrmeymiz. Күнде urıs, күнде töbeles, osimenen/ шаşımız ағаратın boldı. Bolımsızға talasa ketemiz de, (y)eki/⁴⁵ ortada (y)ekevimizge de joқ, onı Қутпан kelip, alıp қаşıп éketedi./ Қаран tursam, osı bizden başka Joldıayaқ. Béribasar béri de/ intımaқşıl biriniñ avzınан biri jırıp jeydi. (Y)Ekevimiz de/(220)¹ solar sıyyaқты intımaқşıl болıp , az нәрсеge talaspay, bölip/ jep jéne altı күн асарşılıқ көрsek te birimiz joқта birimiz/ tamaқ işpey, şın dosşılıққа көñilimizdi bersek, birimizdin/ қабірғамызға birimiz қарap, күnniñ қалаy ötkendigin bilmey/⁵ қалмаймыз ba? osı sözime ne aytasıñ? Joldasım! -dep sözin/ тоқtatadı./

Sol uvaqıtta Törtköz аyaқты көsilтип, қуynıқты bulғаñдатıp,/ қабақты аşıп. Moynaқtın sözi şın işine kilip ketgendey болup/ mına sözdi bastaydı./

¹⁰—Moyneke, munıñ ébden aytарлық söz. Birinşi қаралатın/ mésele, men de osı özimizdiñ urısқақ болıp ketgeninizge bul/ қалаyша dep özimnen-özim érқашан da оylavşı

(y)edim. Osi (y)ekev/mizge jetpeydi, tamağımız tok, örkeniñ özkir iyemiz tipti/ kabağımızğa qarap, sökpey, soqpay, qurmetteydi! Rasin ras/¹⁵ demey, tanuvğa bola ma? Kineniñ béri özimizdenn penişke turmay/tın az nérsege talasıp, kıp-kızıl şeke bolıp-aq jürgenimiz./ Oylap qarasam, burungı ötken ata-babamızda da munday/ arasında urıs-janjıl tipti bolğan emes. Atanıñ jolin kuvmay,/ alağaymız ba? Tübi qarastırıp kelgende, sol keşe babamızdıñ/²⁰ jolınan tuvra jol taba alamız ba, (y)ey? -dep sözün bitirdi./

Al, (y)ndi muniñ sözine Moynağ ta mañızdanıp, közin tigip,/ quyırkıtı kısı "al, endeşe dos bolayık" degen sözdü aytuv/ kömeyine bir kelip, bir qayıtıp, keteyin dese, onıñ ebin taba/ almay, Törtközden qorqıp turğanda, "dos bolğanniñ belgisi,²⁵ mine" dep, Törtköz Moynağtıñ moynınan kuşaqta aladı./ (Y)Ekevi bir-birin kuşaqta, aymalap, betterine betterin tiygizip:/ "(Y)Ekevmizdiñ dostımgızdı (y)endi (y)eşkim ayıra almas, tav küyip, / tas jansa da ayrılmaspız. Aştan ölse te tamağ jağına/ talaspaspız", -dep , serttesip, üvédelesip, dostıqtıñ küştiligi/³⁰nen ayrıla almay turğanda, asüyden laqtırılğan bir maylı/ omırtka (y)ekeviñiñ qana kelip, top ete qaladı. Maylı süyek/ körgensin turuvğa bolmay, (y)ekevi de kuşaktı jazıp ala-aq umtı/ladı. Tirna qatar süyekti kelip tistesin, bir-birine kıymay/ arıldaşa barıp, julkılasa bastaydı. Dostıqtıñ küştiligi/³⁵ sonşa, birin-biri tistep tartқан zardabınan jünderi duvda-duvda/ bolıp, aspağğa uşadı./

Davıstarın estip, Joldıyağ, Qutpan, Sırttan jügirip kele/ érbirevin bir julkıp, burkırağan jünin odan éri burkıratıp,/ talasқан omırtkasın Qutpan alıp qaşıp, jep tamam etti.⁴⁰ Şuvıladağan davıstan koy ürkip, koydıñ şetinde jatқан koyşı/lat jügirip iyterdi soyıldap, üstesine suv quyıp jürüp, zorğa/ ayırısadı./

Osi zamanda şın köñilimen bolatın dostıq turmısta az/ uşıraydı. Bügin dos bolıp, erteñine töbelesetinder joğ (y)emes,⁴⁵ sondıqtan osınday turmıs (qalıñ el) arasında uşıramaydı/ dep ayta almaymın./

(221)¹İYTTİN SINŞISI

Bir şaykoja degen adamniñ Maytaban atı bir ülken/ kara töbeti özi sağ bolsa kerek sol şaykojaniñ/ üyine birev jaqında, onı kelip abalaydı. Jaqın/⁵ kelgen (y)eşkim joğ bolsa, kara jolğa barıp, tap jol/diñ qasına jatadı. Bir küni sol Maytaban sol/ jolda jatsa, (Y)Erkoja degen adamniñ Maylıyağ atı/ bir kök töbet iyti sol Maytabanniñ künde jolğa barıp/ jatқанın körip: "İyé, men odan barıp surap keleyin. Ne turada/¹⁰ jolğa barıp jatadı kein?" -degen oyğa keledi. Sonda May/tabaniñ jolda jatқanda, oğan Maylıyağ bardı. Qasına/ kep suradı: "Sen bolsañ, Maytaban, osı ne tuvradan jolğa kelip/ jatasıñ?" -dep. Sonda Maytaban Maylıyağқа ayttı: "Men/ bolsam adam balasın sınap turamın". Sonda Maylıyağ May/¹⁵tabannan suradı: "Sen bolsañ qalayşa adam balasın sına/ turasıñ?" Sonda Maytaban Maylıyağқа ayttı: "Jaqsı adam/ mağan jaqın kelgende, avlağ tartıp aynalıp, ündemey ötip/ kete beredi. Jaman adam mağan jaqın kelmey, anaday jerden/ aykaylap, qolda tayağı bar bolsa, sol tayaqtı ala mağan qaray/²⁰ jügiredi. Tayağı joğ bolsa, topıraqtı kolğa alıp, aykay salıp,/ mağan qaray jügiredi. Sol uvaqıtta men turıp, joldan keyin/ barıp anavmen de urısıp qoyamın, men bolsam seniñ neñdi/ aldım? -dep. Söytip, bir künde osı jolmenen neşe jaqsı adam/ ötedi, neşe jaman adam ötedi, sonı men bilip turamın". Söytip,²⁵ Maytaban Maylıyağқа osı sözdü ayttı. Söytip, iyttiñ de sınşı/sı boladı (y)eken./

**(221)²⁷ İYT PEN MISIK ADAMGA
KALAY ÜYRENDİ**

Bayağı zamanda bir kemir men şal bolıptı. Balaları³⁰ (y)eken. Şal (y)egin (y)egin, jıynağan astıgın kambağa/ tıgıp koyadı da, ünemdep, şetinen bazarğa alıp barıp/ satıp, şay-tuzın arıltadı (y)eken./

Bir küni şal kambadağı astıgınan alıp, bazarğa/ aparıp satpaq boladı. Kambanıñ esigin aşıp kalsa,³⁵ tışkandardıñ örip jürgenin köredi. Birde-bir déni/ bütün astıq kalmaptı. Tışkandar jegenin jep, jemegenin/ ortasınañ kax bölip, şaşa beripti. Munın zadabınan kemir men şal kaygırıp:/

—Osı astıqpen kün körüvşi (y)edik, (y)endi kaytemiz? -dep zar⁴⁰ eñirepti./
Sol kezde bulardıñ tusınan ögip bara jatқан mısıq munıñ/ estip, kaxtarına keledi de:/

—Nege sonşa kaygırıp tursıñar? -dep, jön surap/ kuyrıgın bulğandatadı./

(222)¹—Kaygırmay kayteyik, -deydi mal muñın şağıp. -Ala/ ayak tışkandar kambadağı astıgımızdı talan-tarajğa salıp/tı. Sonıñ jazasın beretin birey tabılar ma (y)eken bul dünyeden?/

—Sol aytқанıñdı men orındaymın, kane, körsetşi su⁵mıray urı tışkandardı, -dep, mısıq kuyrıgın bulğandatadı/ batırsınıp./

—(Y)Endeşe beri jür, -dep, şal mısıqqa kambanıñ esigin/ aşıp beredi. Mısıq kujınağan tışkandardı köredi./

—(Y)Endi (y)esikti javın koy da, kete ber, -deydi mısıq şalğa./

¹⁰Üy-üydıñ arasın şarlap, aştıqtan işegi şurıldap, karnı/ kabısıp jürgen mısıq kalıñ tışkanmen aykasa ketedi. Ép-sét/te bes-altavın ustap, kılğıp saladı da, toymıp aladı. Üysiz-/küysiz aydalada kañgıp jürüvşi (y)edi, (y)endi suv ötip, jañbir tiymey/tin kambada turatın boladı./

¹⁵Söytip, biraz uvakıttan keyin tışkandar bul mañnan birjola/ bezip, jolamay ketipti. Sonıñ saldarınan tamağı azaya bastağan/ mısıq kemir men şaldan:/

Kane, tağı kaday jumıstarıñ bar? -dep suraptı./ Kemir mısıqtıñ jiltıladağan jünün sıypalap, (y)erkeleledi.²⁰ Tışkannan kutılğandarına kuvanıadı./

—Ne kalaysıñ, kane ayt, tilegindi orındavğa ezirmin, -/depti şal./

Mısıq öziniñ kalavın aytadı:/

—Men köp nérse suramaymın. Meniñ jalğız-aq tilegim bar.²⁵ Tek üyleriñniñ bir burışınan orın bersender bolğandı./

Kemir men şal mısıqtıñ kalavın kabil alıp, üyelerine/ kirgizedi. Mısıqqa üy işinde ne istese de (y)erik beripti. Kayda/ jatam dese de tiyim salmaptı. Üşevi tatuv-tétti birge turatın/ bolıptı./

³⁰Mısıqqa kemir künine bir tostağan süt beredi. Sütke toyp/ alğan mısıq jılı üyde pırıldap uyқтаp jatadı. Tamak izdep,/ (y)eşkayda kañgımaydı./

Bir küni tün işinde şaldıñ qorasına kaxsır tüsip, bir-(y)eki/ koyın jep, başkasın jaralap ketedi. Munı körip şal kattı/³⁵ kamığadı./

—Osı koydıñ sütin korek etüvşi (y)edik. (Y)Endi kalay kün köre/miz? Bul zulımdardıñ zavalın beretip birev tabıla ma?/

Sol kezde mısıq şaldıñ kasına keledi de, kuyrıgın bulğañ/datın, erkeley söyleydi./

40—Bar, onday batıp. Men sonı izdep tavıp, ertip keleyin, -/dep aydalağa qaray jügire jöneledi./

Mısıq jalpaq jalını şarlap, iytti izdeydi. Bir kezde jer/ timiskilep, sumeñdep jürgen iytti köredi. Qasına baradı da:/

—Men seni izdep keldim, -deydi quyruğın bulğandata/⁴⁵ mañğazdanın. -Sağan bir akıl aytayıp. Büytip köringen indi/ qazıp, sumendep timiskilenip jürgenşe, admıñ qorasın küzet/sen, qarnıñ tox boladı. Jılı, jaylı jerde turasıñ./

Aşıtıqtan buralıp jürgen iyt aytqanına könedi de:/

(223)¹—Basta (y)endeşe sol adamnıñ qorasına, -dep qulşınadı./

—Al kettik onda, -dep, mısıq soñınan iytti (y)ertip avılğa/ keledi./

Şaldıñ üyine kelgen soñ, kemnir iytkе tamaq beredi. Qarnı/⁵ toyğan iyt qoraniñ avzına barıp, küzetke turadı. Tünimen köz/ ilmeydi. Tün qarañğılığı seyilip, bozarıp tañ atқан kezde bir/ kaskır qoy qorağa entelep jetip keledi. Añdın jatқан iyt şap/ berip, alqımınan ala tüsedı. Qaskır öldim-taldım degende/ zorğa qutılıp, qaşa jöneledi./

¹⁰ İyttiñ erligin körgen kempir men şal:/

—Sen de bir (y)er jürek (y)ekensiñ!.. -dep, iytti tamaqqa toy/dıradı. (Y)Esik aldına üyşik salıp beredi./

Söytip, kempir men şal, mısıq, iyt -törtevi birine-biri kö/mektesip, qamsız tura beredi./

¹⁵ Mısıq nen iyt adam balasınıñ qolına (y)eñ alğam osılayşa/ üyrenipti

(223)¹⁷ İYT PEN MISIQ NEGE ARAZ!?

(Y)Ertede iyt pen mısıq öte tatuv bolğan (y)eken. (Y)Ekevin de/ adam asırıp üyinde ustaptı./

²⁰Künderdiñ bir küninde bir adamnıñ may siñgen teri/ dorbağa salıp saqtap jürgen altını joğaladı./ Qaşa izdese de tabılmaydı. Altınnan ayrılğan/ adamnıñ küni tayıp, jüdevlene bastaydı. Tapқан/ tayağanı işip-jevge jetpevge aynaladı. Muni kör/²⁵gen iytpen mısıq qattı qıñjılıp, qojasınıñ joğalğan altı/nın izdevge kirisedi. (Y)Ekevi oy-qırdı aralap, barmağan tavı./ baspağan jeri qalmaydı. Aqırnı tiyitqap, üyelerine qaytadı./

İyt pen mısıq unjırğası tüsip, usız kele jatқанда, kenet/ qojasınıñ may siñgen dorbasınıñ iyisi murındarın jasıp/³⁰jibere jazdaydı. Quvanğannan iyt qıñsılap, mısıq mıyyavlap/ jiberedi./

İyt aynala jügirip, timiskilep, aqırnı bir tışqanıñ ini/ tırnalap qaza bastaydı. Mısıqtıñ quvanışı qoynına sıymay,/ añdıp qarap otıra beredi. İyt köp azaptanıp, tışqan ininiñ/³⁵tübine jetse, altın beredi. İyt köp azaptanıp, tışqan ininiñ түbine jetse, altın salınğan maylı dorbanı tışqan tıgıp/ qoyğan (y)eken. İyt:/

—Mınanı kördiñ be? -dep, altındı mısıqtıñ aldına/ laqtırıp tastaydı. Mısıq sol kezde iyesine jaqsı atanbaq/ bolıp, iyttен burın altındı ala qaşadı. Mısıq üy-üydıñ/⁴⁰töbesimen qarğıy jügirip, iyesine jetedi de, altındı tastay sala/dı. Muni körıp, qojası quvanıp ketedi. Mısıqtı bavırına/ basıp, aymalay beredi. Söytip turğanda qara terge tüsip, saba/laq-sabalak bolıp, arsalañdap iyt te jetedi. Kelgen boyda qoja/sınıñ ayağına oralıp, qıñsılay (y)erkeleydi. (Y)Ešteñeni tüsinbegen/(224)¹ ol iyttin tevıp, jekirip quvıp tastaydı. Jébir körgen iyt ızalanıp,/ mısıqqa tap beredi. Qojası araşalap, (y)ekevin, zorğa ayırıp/ aladı da, mısıqtı üyine alıp ketedi. Sol künnen bastap iytti/ üyine jolatpaydı./

⁵Minekiy, sodan beri iyt pen mısıķ biri men biri araz bolıp/ ķalıptı. Mısıķtıñ tışķanğa öştesvi de sol künnen bastalıptı./

SIRTTANDAR

Burında bir baydıñ jalǵız balası bolıptı. Baydıñ ¹⁰ ķadirli ulı da, kıızı da sol (y)eken. Kúnderde bir kün/ élgi baydıñ balasıuyuktap jatıp, tús köredi. Túsın/de bir ķara ķaskır jeyin dep, balanıñ ayaǵına avzın/ sala bergende, bala şoşıp oyanadı. (Y)Erteñine osı tús/ti taǵı da köredi. Söytip bala osı tüsti kün sayın/¹⁵ köretin boladı. Ƙaskır balanıñ ayaǵınan tistey ber/gende, bala şoşıp oyna beretin boladı. Bala tünde uyķı, kúndiz/ külki köre almaytın boladı./

Eke-şeşesi: "Osı bizdiñ balamızǵa ne boldı (y)eken?" -/dep, bir kúni balasınan suraydı. Balası körgen túsın aytadı./²⁰ Éke-şeşesi mını (y)estip, ķattı ķorkıp, jan-jaķtan tús joriytın/ sévegey adam izdeydi. Biráķ (y)eşbir sévegey, balanıñ túsın durıs/ joriy almaydı./

Aķırında, bir ķapıyya sévegey joriıp:/

—Sol ķaskır seniñ balandı jemey toķtamaydı (y)eken. Tas/²⁵pen temirden üy salıp, soñıñ işine ķoysay da ol ķaskır seniñ/ balanı jeydi. beti beri ķarap şıķķan (y)eken, -deydi. Mını/ (y)esitken soñ, éke-şeşesi ķattı ķorkıp jılaydı./

—Budán ķutılıvǵa amal bar ma? -dep joriyvşıdan suraydı./

Sonda sévegey turıp:/

³⁰—Mümkin, ķaşıp ķutılsa, ğajap (y)emes, -deydi. Mını (y)esti/gen éke-şeşe ķalay şıdap otırsın? Balasın ķaşıruvǵa at/ izdeydi. Ékesi köp jılķınıñ işinen balası minip ķaşarlıķ/ bir jaramdı at taba almaydı -béri de jabı (e)ken./

—Balam, öziñ barıp, tavıp minbeseñ saǵan jatraytın attı/³⁵ men taba almadım, -deydi./

Sonsın bala ķolına júgeniñ alıp, jılķıǵa keledi. Köp/ jıldan beri jılķısın baǵıp júrgen bir şal bar yeken, soǵan/ köpgen túsın aytıp:/

—Ƙaşıp ķutılattın maǵan bir at tavıp berşi, -deydi./ Sonda şal turıp:/

⁴⁰—Şıǵarım! Men osı jılķını bakķanıma köp jil boldı,/ seni ķutķararlıķ júyrik bar dep ayta almaymın, bul jılķınıñ/ béri de jabı. Jalǵız-aķ osında bir ker bestı bar. Onıñ jabaǵı/ kúnindegi öli júni éli üstinen túsken joķ, ķırıp alarǵa kıızılı/ joķ, jöndi ot ottamaydı, bavırınan jaraydı da júredi. Odan/(226)¹ümit ķılattınım: tünde júrgende tuyaǵınan ot şıǵatıp (y)edi. Men/ bilsem, kerbestiden baska jılķı ķutķara almas. "Ƙas tulpardıñ/ balası az ottap, köp juvsaydı, asıl tektiñ balası az söylep,/ köp tındaydı" degendey, seniñ baǵına tulpar bolıp şıķsa,⁵ ğajap (y)emes. Ne bolsa da kerbestini ustap min, -deydi./

Bala kerbestini júgendep, üyine alıp kelip, éke-şeşe, el/jurtımen ķoştasıp, jolǵa şıǵadı./

Bala júrip keledi. Kerbestini bası avǵan jaǵına ķaray,/ erkine ķoya beredi. Osımen birneşe kün júrdi. Bir kúni bala ar/¹⁰tına ķarasa, köz üşinde bir şañ körinedi. "Al meni jeytin ķas/ķır osı bolar ma?" -dep, júregi alıp uşıp, kerbestiniñ bavırına ķamşını sıypayberdi. Burıñıday (y)emes, kerbesti de bir/neşe kün júrgen soñ, öli júnin tastap, basın jerden köterip,/ oķtavday bol şıyratılıp, sozılıp ayaǵın pısıķ basıp, kösile/¹⁵ bastadı. Üş künnen soñ artına ķarasa, manaǵı şañ jaķındap/ ķalǵan sıyyaķtı./

Şañ jaķındaǵan sayın kerbestiniñ şabısı da şıyradı./ Osılay şandı (y)ertüvmen taǵı (y)eki kün şaptı. Bir mezgilde artına/ ķarasa, şañnan bir ķara sozılıp şıǵıp tartıp keledi (y)eken./²⁰ Balada zére joķ. Anda-sanda kerbestiniñ közin sürtip ķoyadı./ Ƙara jaķındap,

dübiri de (y)estilgen sayın, kerbesti kústay uşadı./ Kerbestiniñ jürisine bir ğana uşkan kús bolmasa, (y)eşbir hayuvan/ balası erip bolar (y)emes. Kerbestiden başka jilkı bolsa, kele/ jatқан қара ёлдеқашан қувıp jetkendey. Kerbesti kerbestiligi/²⁵men ğana balanı қувıp kele jatқан ажалға бермей, алып уşıп/ kele jatıp/

Қарanı osılay artına saluvmen kerbesti тағы bir күн./ жүрди. Bala artına butılıп қараса, bularға көringen жақındап/ қалған (y)eken, қувıp keledi eken. Көз тоқтатıp қаравға balanıñ/³⁰jüregi тоқтамadı. Kerbestiniñ көзин сүртіп, бавırına қамşını/ sıypап uruvmen boldı. Жақındaғанın билгемн sayın, kerbesti/ өрşеленіп шабуvмен keledi. Kerbestiniñ osı kezdegi şabısına/ көз тоқтатıp болмайтın (y)edi. Bir uvaқıtта bala artına burılıп/ қараса, айтқандай түsinde көрген қара қасқır тили сала қулаш/³⁵şıғıp ketken silekeyi şubırıp , жағın керіп, avzın aranday/ аşıп, қулаштап urıp keledi Veken./ Munı көргенде jan alatın/ өзireyil artınан қувıp jetkendey көрди. "Jalғız менен başka/ рақım eter eşkim жоқ koy!" -degendey, kerbesti de uşkan kús/tay алып keledi./

⁴⁰Қара қасқır balanı jevge қумартıp, silekeyin şuvdaday/ sozıp, тили avzına sıymaydı. "Şınımen-ақ osı iyttiñ avzına түsiremin be?" -degendey kerbesti januvar jan uşıruvда. Қара/ қасқır aluvға, kerbesti алғызбасқа, (y)екеvi talasıп keledi. Osı/lay talasuvmen şabıs ilgeri тағы da ısıрıla berди./

⁴⁵Жақındaған sayın adamnıñ iyisi қара қасқırднıñ murnın/ jarıp барadı. İysi murnına барған sayın jerik asına қumar/ artıp, қара қасқır silekeyin ағızıp, ilgeri umtıла түсіп, ars-/ars (y)etedi. Ömir boyı birşek болıp, қатıp қалған januvar ker/(227)¹ tulpar da қасқırднıñ дүbirin (y)estigen kezde дүbir-дүbir (y)etip,/ itıp-itıp ketedi. Osı talasқа, osı şabısқа jalғız kerbesti/ болmasa төрт аyaқты januvardнıñ (y)eşbiri de şıdap bolar (y)emes (y)edi./ Қара қасқırднıñ avzına jerik asın түsirmey , balanı ажалдан/⁵қутқарғали алып kele jatқан, kerbestiniñ буl жүrisine süysin-/beytin jan болmas! /

"Аpir-ay, jetti-ay, etegimнен aldı-ay!" -dep, bala jan/dérmenikalmay, moynın burın artına қараса, қасқır қуырық/ тistesip jetip-ақ қалған (y)eken. (Y)Eki көzi қıp-қızıl ot sıyyaқты,¹⁰ үлкendiği tayınşaday қара қасқır (y)eken, ars-ars (y)etip өрşеленіп/ avzın салғали umtıлып қoyadı. "Şınımen-ақ минаған jem/ boldım-ay!" -dep, bala ökirip jilap jiberди. Baladan (y)es te/ketti, zére de ketti, attнıñ көzin сүртүvge şaması kelmedi. Kam/şını ёлsin-ёлsin artına siltevmen boldı. "(Y)Endi öldim ğoy, қара/¹⁵қасқırдан қutıла алmadım ğoy! (Y)Endi ne қayран қılayın? -/dep, balanıñ janı алқımға тıғıladı./

Januvar kerbesti de қajıyıp dedi, özinen (y)eşbir dérmen жоқ attнıñ көzine ter қuyılıп, kerbesti de қıynaluvға aynal/dı. Ataña nélet қара қасқır тақımdasıп, avızdı ёне saldıм,²⁰ mine saldıм dep keledi. Bala мен қасқırднıñ tumsıgımнıñ/ arası бирақ süyem қалdı. "Avızdı көmip, tumsıқты қандап,/ бітір-бітір şaynap, jerigimди bassam (y)eken", -dep, қумартıp,/қасқır moynın sozıp тағы arsiladı. Mezglil sabaqtas. Dél/ osı sağatta bir мүнittik ömir балаға мın jılday көринди.²⁵ Jalғız kerbestiden başka балаға болısарлық жақında (y)eşkim/жоқ, kerbestiniñ көzine ter қuyılıп keledi. "(Y)Endi jem boldım/ ğoy!" -dep, бала jannan үmit үзди. Көз aldına ömir (y)emes, ölim elestedı./

Қара қасқır avızdı ёнди сала бергенде, kenetten маñк (y)etip/³⁰үрген, bir iyttiñ davsı (y)estildi. İyttiñ davsı (y)estilgende қасқır/ kidiriñkirep қалdı, kerbesti ilgeri басıp ketti. Ataña nélet қара қасқır soñına тағы түсти, тағы da jetti. Avızdı тағы сала/ бергенде, маñк (y)etip үрген iyttiñ davsı тағы (y)estildi. Қасқır/ kidirip қала berди, kerbesti ilgeri asıp, тarta berди, ne kerek/³⁵қара қасқır қoyмади, тағы қувди, қува-қува тағы jetti. Jetip./ (y)endi. avızdı сала бергенде, бағанағидay (y)emes, жақınıraқ jer/den, манıк (y)etip, iyт

tağı da ürip kep qaldı. İyttiñ mına davısı/ estilgende, qara qaskır pısaq keskendey toqtadı da qaldı./

Balanı alıp uşıp kerbesti ilgeri uşa berdi. Sol şapqannan/⁴⁰ şavıp otırıp, mıy dalada otırğan jalğız üyge kelip jetti./ Üydiñ aldına kelip, kerbesti kilt taqtay qaldı, at toqtay/ qalğanda, bala anaday jerge uşıp tüsti. (Y)Esi joq, jatır. Jat/qan balanıñ qasına bir iyt keldi. Ülkendigi tayınşaday, alqımı/ daladay (y)eki qulağı tebingidey, (y)eki közi kıp-qızıl, (y)eki (y)ezüvi salbı/⁴⁵rağan uzın tumsıq, jündestev kelgen qara avız, kök iyt (y)eken,/ balanı iyisken qasına jetti. Bir uvaqıtta üydiñ adamdarı körip:/ "Bul ne qılğan jan (y)eken?" -dep üyge alıp kirdi. Biraq, balada/ (y)es joq, sulq jata berdi./

(228)1Keşke jaqın üydiñ iyesi keldi. Jası 26-27 -ler şamasında,/ eñgezerdey, uzın boylı, (y)eki kisi mingendey, qaqpak/ javırıp, at jaqtı, közi ötkir, tüsi suvıq, qaratur jigiti (y)eken./Kelgen jerden:/

⁵—Belenşe baydıñ balasıñ ba? -dep suray bastadı./ Bala körgeñin bastan-ayaq aytıp berdi. "Seni kuvğan qara qaskır/ adamğa jerik (y)edi. Ol qaskırdıñ sırttanı (y)edi, seni alıp/ qaşqan kerbesti jılqımıñ sırttanı (y)edi. Qara qaskırdıñ/ sağan jerik bolatının kerbesti qulın küñinde bildi. (Y)Eger sol/¹⁰ qaskırdıñ sırttanı keletin küñ bolsa: "Seni alıp qaşsam-/ay!" -deymen jürevşi (y)edi. Sonı arman qılıp, ömir boyı özin-/özi jarattı, az ottap, köp juvsadı. Üstinen öli jüni tüspedi. Aqır alıp qaşqan (y)eken, kerbestiden baska jılqı bolğanda,/ qaskırdıñ avzına tüsip (y)ediñ. Mınav jatqan qara avız iyttiñ/¹⁵ sırttanı (y)edi. Kerbestimen seniñ qaşıp kele jatqanıñdı,/ qara qaskırdıñ seni kuvıp kele jatqanım, (y)eki sırttanıñ/ dübirin qara avız kündik jerden (y)estidi. Sonı bilin, bul ürip/ jiberdi. (Y)Eger qara avız ürmegende, qaskır sağan avzın/ salıp (y)edi. (Y)Eger qara qaskır jegen bolsa, barlıq qaskır/²⁰ atavlı adamğa jerik bolar (y)edi. Ömir boyı qaskır adamdı qoyşa/ domalatıp jel beretin (y)edi de, adamğa qaskır qoja bolatıp/ (y)edi. Al (y)endi men bolsam, men jigittiñ sırttanı (y)edim. Qara/ avız ben meniñ osı jaqta (y)ekenimdi kerbesti bildi. Ol şıqqannan-/ak osılay qaray bastap alıp keldi. Sağan jerik bolğan qara/²⁵ qaskır eli ketken joq, mına tebeniñ basında seni kütip jatıp./ Ol seni jemey toqtamaydı, seniñ osında Vekeniñdi biredi, biraq/ kerbestiniñ, qara avızdıñ, menin, osında (y)ekenimdi bilip, üş/ sırttanıñ üstine batıp kele almaydı. Tañ atqan soñ qara/ avızdı (y)ertip, ol qaskırdıñ, soñına tüsemiz. Öziñ şarşap kel/³⁰ diñ goy, bugün dem al", -dep, balanı sıylap jıtkızadı./

(Y)Erteñine, tañ atıp küñ şıqqan soñ, balağa jigiti ayttı:/

—Sen kerbestige min, men qara avızdı jetektep, (y)ekevmiz/ mına töbeniñ tübine barayıq. Barğan soñ qara avızdı qoya berem./ Bul barıp sağan jerik bolğan qaskırmen arbasadı. Bular/³⁵ arbasıp jatqanda, men iyt jağan bararmın, sen kerbestimen/ qaskır jağan kel, sol uvaqıtta qaskır seniñ iyisindi bilip,/ sağan qaray burıla berer, ol burıla bergen kezde añdıp turğan/ qara avız barıp, qaskırdıñ moynın burap tastaydı. Söytip,/ qara qaskırdı öltirmesek, ol tiri jürse, seni jemey qoymaydı.⁴⁰ Kerbestige minip, qara avızdı (y)ertip, qara qaskırdı quvar (y)edim,/ biraq kerbesti meni köterip şaba almaydı. Al, seni qaskır jep/ qoyadı (y)eken dep qorıqpa. İlgeri umtılp, qaskırğa taman barıp/ qal, ol sağan umtıladı. Sağan jetpey-aq qaskırdıñ moynın/ buraydı, -dedi. -(Y)Eger senen burın men barıp qalsam, meniñ/⁴⁵ kelgenimdi bilip, qara avız mağan qarağan kezde, qara qaskır/ qara avızdıñ moynın burap tastaydı. Qara avızdıñ moynın/ burağan soñ seni de jeydi, seni jegen soñ бүkil qaskır/ adam atavlıñniñ bérin jeydi, (y)eger sen qorıqpay barıp qalsañ,/(229)¹ ol seni jevge umtılganda, onı qara avız öltiredi. Qatseñ/de qaskır jaqtan menen burın bar, qorıqpa! -dep, ébden üyre/tip keledi./

Töbege jakındap tübine barğan kezde jigit qara avızdı/⁵ qoya berdi. Qara avız töbeniñ basına qaray jönelde./

"Qaşkırdıñ artınan barıp qalayın", -dep kerbestimen/ bala da töbeni alnalıp jetti./ Jigit iyttiñ artınan aqırın jügi/rip keledi. Qara avız töbeniñ basına jetkende qaşqır da onı/ körüp qaldı. (Y)Ekevi birin-biri körgen soñ jünderin tikireytip,¹⁰ közderin birine-bir qadap, ırıldastı da jattı. (Y)Eki sırt/tan biri-biri ala almay, ırıldasıp arpasuvmen jata berdi. Biri/niñ qozğalğanın biri bayqaydı, Eldeqalay birevi qıp (y)etip, qozğalsa-aq, birevi barıp bassalğalı tur. Qara qaşqır jalın/ tikireytip, tumsıgım sozıp, közip qadan ırıldaqanda (y)eşbir/¹⁵ jürek toqtatıp şıdap turar (y)emes. Arqa jünin tikireytip,/közin töñkere qadap, (y)eki ezüvin ırsiytip, azuvların aqsıyıpırıl/dağanda, qara avızdıñ da bet aldına, qara qaşkırdan başqa/ (y)eşbirhayuvan şıdap turar (y)emes. (Y)Ekevi osılay arbasıp, birin/bir ala almay, ebden ızalandı, közderi qıp-qızıl ottay jarq-/²⁰jurq (y)etip ketti. Izanıñ kernegendiği sonday, moynındarı teri/sine sıymay buvınıp baradı. Arbaskan qalpında (y)ekevi de orın/darınan tura keldi. Bir-birine qıymıldavğa tayanıp tur./ (Y)Ekevi/ de jaqtarın körüp, ırıldasıp, bir-birine jakındasıp qaldı./ Söytkenşe bolmadı bir-birine tap berdi, aldıñğı (y)eki ayaktarı/²⁵ bir-biriniñ iyğında, ezüvlerin ırsiytip, azuvların aqsıyıp ırıl/dastı da turdı. Bir-birine avız salğızbadı. Qarama-qarsı/ tiresti de qaldı. Birevi qıp (y) etip qozğalsa-aq, qulaq-şekeni/ örley keñirdekti qapsıra, avızdı başqalı tur. Osılay tirese/ ırıldasıp, arpasuvmen tağı biraz turdı. Bir-birin ala almadı.³⁰ Burıñğı arbasuvdan mınav eldeneşe qıyın boldı. Aldıñğı/ ayaktarimen bir-biriniñ keñirdekterine kirip baradı. (Y)Endi birine-biri/avız salğalı tur. Bir öltirip, biri ölgeli tur, közderi qantalap/ ketti. /Y(Endi tek bir-biriniñ kirpik qağısuvın ğana añdıp tur./

³⁵Qaşkırdıñ sırt jağınan kele jatқан bala, (y)eki sırttan/niñ ırıldaqanın (y)estigende, jakındavğa jüregi toqtamadı./ Qara qaşkırdan ebden qorqıp qalğan."Jakındasam, jep qoya/ ma?" -dep, ilgeri baspadı. Tım bolmasa, ayqasıp turğan (y)eki sırttañğa töbesi körinetin jerge de kelmedi, anda-sanda bir at/⁴⁰tap, ayağın ilgeri baspadı. "Bala arjağınan keldi me (y)eken?/ İytime ne bop qaldı (y)eken? -dep, jigiti tez umtıla basıp töbe/ge şığa kelse, onda eli körinbeydi. Qaşqır men iyt ayqasıp tur/ (y)eken. Balanıñ töbesi jaña ğana körine bergende, artına kelip/ qalğan iyesin bilip: "İyem keldi me (y)eken?" -degeney, iyt moynın/⁴⁵ burıp qaldı. Sol uvaqıtta añdıp turğan qara qaşqır, qara avız/diñ şıqsıtına basıp jiberdi. Mınanı körgen iyttiñ iyesi/ ne boların bilmedi. Belindegi qanjarın ala jügirdi, qara/ qaşqır iyttiñ qulaq-şekesine qarıs batıp ketken tisin julkı/(230)¹lap suvırğanşa, jigiti te kelip jetti. Kele-aq qara qaşqır/diñ işin qanjerimen esip kep jiberdi. Sol jerde iyt te öldi,/ qaşkırdı öldi./

Jigit iyttiñ ölgenine qattı ökindi. İyyitiñ öligin kuşaqtap, zar/⁵ julap (y)eniredi...
Balağa:/

—Nege meniñ ayqtanımdı istemediñ! -dep, barmağıp şay/nap urıstı./

Urısqanımen ne? Bolar is bolıp, iyt ölip qalğan soñ./

—Qayteyin! Qara qaşqır tuvra mağan bassaladı ğoy dep,¹⁰ qorqıtım! -deynep başqa ne aysın bala./

—Qara avız iyt öltirgen bolsa, iyt atavlı qaşqırğa qoja/ bolatın (y)edi. (Y)Endi iyttiñ ilüvde birevi-aq qaşqır alatın boladı./ Ériyne, qaşkırdıñ da iytti alatın sanavlı boladı. (Y)Eger qara/ qaşqır seni jegen künde, qaşqır atavlı adamğa qoja bolatıp/¹⁵ (y)edi. Onı (y)endi men öltirdim, (y)endi adam qaşqırğa qoja bolatın/ dep, sırttan jigiti sözün toqtattı./

BÖDENE HÉM TÜLKI

Tülki toğayda kele jatıp şalgın şöptiñ arasınan/ bödeneni ustap alıp ayttı:/

²⁰—Bödeşim, meni bir küldirşi, men seni jemey qoya/ bereyin, -depti. Bödene tülkiniñ bul aytkanına bek/ kuvanıp, bir jataқта қалған kempir men şaldıñ қара/ lasıq üyine alıp kelip ayttı:/

—Sen, osı jerde қарап тоқтай tur, -dep,²⁵ uşıp barıp sıyrı savıp otırған kempirdiñ basına barıp/ қона қoydı. Şal üy janında қayıñ шоқпарın jonıp otır/ (y)edi, bul bödeneni körıp, kempirine:/

—Қıymıldamay otıra tur, men mına basınдағы bödeneni/ sağıp alaym, -dep шоқпармен bödeneni salıp қаламын degen/³⁰de bödene uşıp ketip, шоқ pardiñ tigen zarda binan kempiri/ süt-müt, şekek-melgimen қорқып қулай ketti. Tülki bunı körıp/ қabağı şat bolıp қорк küldi. Munan keyin tülki ayttı:/

—Bödeşim, (y)endi meni қорқutşı, -deydi. Sonda bödene/ ayttı:/

³⁵—Jaraydı, jalğız-aқ sen köziñdi jumıp meniñ “bitbil/dıқ” dep жүрген jerime, sen de жүріп otır, -dep ilgeri uşıp/ ketti./

Tülki munıñ davsınıñ soñınan birge жүгіріп otırды. Bul/ halde sol mañayda bir baydıñ köşi kele jatır (y)edi. Bul bay/⁴⁰ köşinin aldında iytelgi hém tazı iyterri bar, (y)erigip kele jatқан қоş bassılarına bödene tülkini tara bastap alıp kelip,/ jaқındaған mezgilde tülkige:/

—Köziñdi aş! -deydi. Tülki bayğus ajalımıñ jaқındaп/ қалғанın kere salıptura қаşadı. Bul қаşıп bara jatқан/⁴⁵ tülkini köre sap, көп bassıлар қoldasındaғы ustaған қустары/(231)¹nan tomaғaların julıp alısıп, jetelegen tazı iyterin tülkige/ қосıp, taylı-tayağı қалınстан көтеріле қуып ketti. Tülkini ıy/ter és jerde bir şalıп avızdarına түsire almay жүргende/ aldarınan bir қoyan қаşıп, iytter sonı қуып ketkende, tülki bir/⁵ jaғınan bult (y)etip bir suvırdıñ iyine kirip ketip, қудay сақтап/ aman қaldı. Köş ötip ketti hém bassıлар tülkiniñ josırınıп қалғанın bayқamay, olar da iyterin jynap alırıп, ketisiп/ қoydı. Bödene ébden көş arılıп болған soñ tülkiye kelip./

—Körsetken isime razısıñ ba? -dep tülkiden suraydı. /¹⁰ Sonda tülki(y)estimegensip ayttı :/

—Bödeşim, қорıққанымнан қулағım (y)eş iyерse (y)estimey tur/ kelip tumsıgıma қonıp turıp aytşı, -deydi. Bödene bışара/ (y)eş nérseden habarsız, tülkiniñtumsıgına қonıp otıraқалған/da, tülki bödeneni avızına қағın aldı. Sonda bödene ayttı:/

¹⁵—Tülki aғatay, тоқтай tur, senen suraytın bir avız sözim/ bar, munı bilüvge köpten ıntıқ (y)edim. Ölseм de armanım işimde/ ketpesin, osı añıñ atasınıñ atı pe! -deydi. Tülki munıñ/ amalmen surap turғанın bilmey:

—Mañgıt, -deydi. "Mañgıt" dep tülki avız aşıп jiber/²⁰ gende bödene:/

—Tülkiniñ avızına bir sañgıt, -dep tülkiniñ avızınan uşıп /ketip қaldı./

Burınıдан қалған bir söz bar: bödene tülkiniñ avızınan şıға bergende tülki қaytadan avızın javıp қalıп, bödeneniñ/²⁵ қuyrıғın julıp қalıптı degen, sol sebepti bödene şolak/ bolıптı desedi./

TÜLKI MEN BÖDENENİN JOLDAS BOLIVI

Ötken kezde tülki men bir bödene joldas bolıptı./ Birneşe kün ötedi. Tülki bödeneye (y)eşteñe dep ayta/³⁰ almay, qarıñ aşadı. Ol (y)endi dosı bödeneni jegisi/ kelip, amal oylastıradı. Bir küni butanıñ basında/ otırğan bödeneye barıp:/

—(Y)E, bödene-(y)ekem, sizben joldas bolğalı biraz/ uvaqıt boldı. Sizden de uyalıp bittim. Sizge beretin/³⁵ qolımda (y)eşteñe joq, qur joldas bolıp jürmiz goy, -deydi/

—Alla ırza bolsın, raqmet. Keliñiz engimelesik, -depti tülki./

40—Oybay, raqmet, jerge qonbavşı (y)edim, -dep tülkiniñ/ aldaganın bilip, bödene jerge qonbaptı. (Y)Endi ne isterin bil/mey tülki jaman sasıp, eri oylap, beri oylap aqırı qarıñıñ/ aşqanın bödeneye aytuvğa tuvra keledi./

—Bödene-(y)eke, sizben joldas bolğalı qarıñm aş, sizdiñ qar/(232)¹niñiz toq (y)eken. Osı meniñ bugün aş qarıñımdı toq qılsañız/ öle-ölgense sizdi umıtpas (y)edim, -dedi tülki./

Bödene az oylanıp:/

—Jaraydı, onday bolsa, qazıp toyğızamın, -deydi./

⁵—Qalay toyğızasız, qoliñızda (y)eşeteñe joq qoy, -dep/ tülki ezüv tartıp külipti./

—Qazır osı jerden atasına sıbağa alıp, Jarıqbaydıñ/ kelini ötedi, qolında bir tabaq eti bar, sıñ sağan alıp bere/yin, -deydi tülkige./

¹⁰—Qalay alıp beresiz, onı mağan, -dedi tülki./

—Sen jevdi bil jalqız-aq alıp berüvdi men bileyin, -deydi/ bödene./

—Siz osı arada körinbey otırıñız. Keliñsek osı aradan/ ötedi, janında kişkentay kız bar. Sonıñ aldına men barıp/¹⁵ qonamın, ayağımı aqsandatamın. Sonda bağanadı kişkentay/ kız, meni körıp jılaydı. "Ana, mına torğaydı ustap ber/ mağan", -deydi. Men tayana bergende uşıp ketemin, tağı kuvadı, aqır kıızığıp tabaqtı tastay bere kuvadı. Sol kezde siz (y)etti/ jep bitiretin avzıñız bar ma? -depti bödene./

²⁰Östip otırğanda qolında dev tabaq (y)eti bar keliñsek kelip/ qaladı./

—Al, tülki, iñğaylana ber, men uşıp qonamın, -deydi/ bödene. Tülki de iñğaylanıp tasada tıgılıp jatadı. Ebden/ tayanğanda bödene uşıp, sol ekevinin aldına qonadı. Aytqanıñ/²⁵day tuvra-aq bala jılaydı./

—Ana, minav torğaydı ustap ber mağan, -deydi. Aqırın/tayanıp bödene de uşıp tağı qonadı, tağı kuvadı, aqır sol/ jerde tabağın tastap kızığa kuvadı, kız bala artınan (y)eredi./ Tabaktağı Vetten köp uzap ketedi. Sol (y)eki ortada birneşe uvaqıt/³⁰ ötedi. Birese ana jerde, birese mına jerde qonıp bödene/ de jüredi. Elden uvaqta"jep boldı ma (y)eken" dep bödene joğarı/ uşıp qarasa, (y)etke toyıp tülki ketip qalıptı. Tağı jerge/ qonıp, keliñsek tayana bergende joğarı köterilip aspağa uzaqqa/ uşıp ketip qalıptı./

³⁵—Ay, kızım-ay, (y)erkesiñ-ay, ustapaydı desem boldıñ ba,/ uşıp ketti, -dep kızın qarğan-silep, qayıp tabaqqı kelse eşteñe joq. Qur tabaqtıñ özi jatıp. Kızdı onan sayın/ qarğan-silep, arı otırıp, beri otırıp, qayıp avılğa qaray/ ayañday beripty.../

⁴⁰Tülki men bödene elden uvaqıttan soñ jolığıptı./

—Qalay, tülkim, toydıñ ba? -depti bödene./

—Toyğanda qanday, ebden toydım. Raqmet sizge, -deydi./ tülki./

Osıdan keyin arada birneşe kün ötedi. Tülkige oyn-sayıq/⁴⁵ külki kerek boladı. Tağı ayañdan bödeneniñ janınan keledi./

—(Y)E, bödekeñ, hal qalay? -depti tülki./

—Jaman (y)emes, jaqsı, öziñ qalıñ qanday, jaqsı ma? -/depti bödene de tülkige./

(233)¹—Meniñ qalımdı suramañız, öte jamanbolıp tur, -dedi/ tülki./

—Nege? -dedi bödene./

—Jaman bolmağanda qaytedi, osı sizben birge joldas/⁶ bolğalı bir külmedim, ne siz külmediñiz, -deпти./

—Armanıñ ol bolsa, qaziporındaladı./ Küldirip bereyin./ Qazip meniñ sonımnan (y)er, -dedi bödene. Tülki bödenegе (y)erip/ jüripti. -Bir avıldıñ sırtına alıp kelip:./

—Siz osı jerde Veşkimge körinbey jat, men anay tüye/¹⁰ turğan üyge baramın, sonan soñ arğı kızıqtı köre jata/sız, -deydi bödene./

Tülki (y)erip avıldıñ sırtında baspalap qarap otıradı./ Bir mezgilde bödene tüye savıp turğan aqtınnıñ basına barıp/¹⁵ qonadı. Sol kezde (y)esik aldında ağaş şavıp otırğan usta/ körip./

—Qatın, qatın, qozğalma, basında turğan bödeneni urıp/ alayın, -deydi. Éyel qozğalmay turadı. Ağaştıñ astına jañ/ğırık qılıp otırğan toqpaqpen éyeldi perip qaladı. Éyel/²⁰ köp keşikpey-aq jan tapsıradı. Savğansüt ustaniñ betine/ şaşrap, ne bolğanın tüsinbegen ol talıp qalıptı. Bödene/ qayıp aynalıp tülkiniñ jatқан jerine keledi./

—Qalay, tülkim, külki unadı ma? Qalay aqımaq éyelin öl/tirip aldı? -deпти./

²⁵—Buğan külmegende nege küleyin, külgende қандай öte/ işek-silem қатти, irzamin sizge, -dedi tülki./

Tülki jaqsı külkini de kördi, sonan soñ қорıққандı da/ maқsat köredi./

—Bödene-(y)ekem, sizdiñ arқаñızda toқsıldıqtı da, aştıqtı/³⁰ da kördim. Külkini de kördim. (Y)Endi siz meni bir қорқutsañız, -/deydi. Bödene arı oylap, beri oylap./

—Jaraydı, қорқutayın, бирақ meniñ aytқанıma көn/señiz isteymin, -deпти bödene./

Jaraydı, -deпти tülki./

⁴⁰Tülki közin jumıp otıradı, bödene bastap kalıñ köşip/ kele jatқан (y)eldiñ arasına қарay, tülkini alıp жүredi. Bir mez/gilde jan-jaқтан aytақтаған iyterі bar қuvıp kele jatқан (y)eldi/ körіp, ol:./

—Ay, tülkim, közindi aşuvına da boladı, -dedi. Özi aspanğa/⁴⁵ uşıp қutılıp ketipti. Tülki (y)elsiz jaққа қарay betti burıp/ alıp, bar küşin salıp қаşadı. Sodan tülki sorlı öldim-taldım/ degende éreñ қutılıп шарşap barıp, bir jerge tınıғıp otır/са, bödene barıp қасına:./

(234)¹—Tülkim-tülkim шарşap jatırsıñ ba? -deпти./

Tülki oyanıp, baғanağı özin javdıñ arasına berip ketken böde/neni körіp:./

—Ay, aқımaq, aldadıñ ğoy, -dep aşuvlanıptı./

⁵—Қорқıt, қорқıt degende östip қорқıtar ma (y)ediñ, -/dep, tülki bödeneni jutıp қoyıptı./

Sonda işinde jatıp bödeneniñ aytқанı:./

—Köp joldas bolıp (y)edik қoy, (y)eñ қurısa demimdi алғыз-/basıñız, tülkim-ay қудay üşip avzındı aşşı, kişkentay/¹⁰ dem alayın, -deпти. Tülki avzın аша bergende bödene "pır"/ dep uşa jönelipti. Bödene tülkiniñ avzınan şıға bergende/ tülki қayтаdan avzın javıp қалıp, bödeneniñ қuyрығın julıp/ қalıptı. Sol sebeпти bödene osı күнге deyin şолақ болıp жүр (y)eken./

¹⁵öytip (y)ekevinіñ joldastıqtarı uзаққа sozılmaptı./

(234)¹⁶ ÉTEŞ PEN TOTI

(Y)Erte, erte, (y)ertede, (y)eşki, kuynığı keltede, añ men/ kústardıñ işindegi (y)eñ édemisi, simbattısı éteş/ bolıptı. Sondıktan ol öte teqappar (y)eken. Jürip/²⁰ tursa da mañgazdanıp, sılañday basadı. (y)eken. Qoqır/ayadı da jüredi. Birde-bir añmen, ne kuspen söylespey/di. Jalğız serigi totı kus bolıptı./

Totı bayğustıñ üstinde jibi tüzüv, jöndi kiyimi joq/ (y)eken. Bir küni totı kus élgi kerebez éteşke kelip:/²⁵ -Dosım, men bugün qonqqa barmaq (y)edim. Jöndi kiyimim/ de joq. Mina türimmen qalay baramın. Meni serıñ dosıñ dep/ biletin (y)el mazaktaydı qoy. Mağan üstıñdegi éдеми kiyimiñdi bere. Hurşı, -dep, qıyıla jalıñdı.

Éteş dosıñıñ sözine senip, üstindegi éдеми kiyimderiniñ bérin/ şeşip beripti. Söytip, totı kus jasanıp turıp kiyinip aladı./ Qoy mezgilde keletinin aytadı./

—(Y)Eger men keşiksem, davıstap şaqır. Kelmey jatsam./ Tağı da şaqır, dovsiñdi (y)estiyin, - deydi./

Söytip, totı kus ésem kiyinip toyğa ketedi. Biraq ol qayıp/³⁵ aralmaydı. Éteş onı (y)estesin dep üsti-üstine şaqıradı. (Y)Eş/qanday habar bolmaydı./

Sodan küni büginge deyin éteş totı kus pen éдеми kiyimin izdep,/ tañ qılañ bergennen kün batqanğa deyiñ ayqaylap saqıra beredi./ (y)eken.

(235)¹ BULBUL JARQANAT JÉNE QARAQURT

Burıñgi ötken zamanda gül-béyşegi jayqalğan/ jalpaq bir añğarda tañdayınan kuy tögilgen éñşi/ bulbul bolıptı. Öz tuqımınıñ işinde odan asqan/⁵ éñşi bolmaptı. Jalpaq añğardağı ormanda, ağaştan/ ağaşqa qonıp, küni-tüni tınım tappay, sayraya/ da jüredi (y)eken. Mülğigen tavdı, qalğığan ormandı./ şıq oranıp, balbırağan güldi ésem énimen terbetipti./ Tañ arayın, kün şuğılasın suluv énimen qarşı aladı (y)eken.

¹⁰—O, küdiretti kün! Tök şapağındı jalpaq añğarğa! jay/qalıp, jandusın dalu. jaynasın jalpaq ömir! Sen bar jerde/ ömir bar/ Sen bar jerde tirlik bar! Baqıt ta, şattıq ta seniñ/ möldir şuğılanda! Tünekli körıp, qarañğılıqtı sespiltip,/ bulbil élemge jariq sevlени sebeleytin küdisetti kün öziñsiñ! —/¹⁵ dep, tañ aldında savkılday jir tögedi (y)ekenbulbul.

Tañ atıp kele jatqanda şalkığan éven jasıl añğardıñ/ üstinde qalıqtaydı. Sol mañdağı kústar men añdar, sıqır/lavuq qanattı köbelek, kıpşa bel iynelik, gül şırımın izdegen/ bal arası, ızıldaq şirkey bulbul énimen birge oyanıp, kündekek/²⁰ti éreketine kulşına kirisedi (y)eken.

Söytse de osı añğardağı bir jartastıñ quvısın, qarañğı üñgirdi mekendeytin bir jarqanat élemdi terbetken bulbul/ énin ölerdey jek köripti. Tañ saz besgende bulbul éni (y)estilse/ boldı, öziniñ, qapas üñgirine kirip alıp:

²⁵—Uva, üniñ öşkir, üniñ öşsin! Kömeyine tas tuğılsın! -/dep, örşelene qarğaydı (y)eken.

Al bulbul tañniñ nurın, künniñ şapağın jirğa qosıp,/ şattıq énin şırqay beripti. Jariqtan qarqatın jarqanattıñ/ qalınan ne keledi, qarañğı üñgirdiñ tübinde jatıp:/

³⁰—Qarañğılıqtıñ kuşağı jaqsı qoy. Sonı da tüsinbeydi./ Qızıq ömir meniñ üñirimde, -dep künkildep, küyinip otıra/ beripti./

Bulbul éni tınbaydı: "Jarqıra, kün nurı! Jadıra, keñ/ dünye" Bulbul éninen osılay sır uğıptı.

(236)¹—Karañgılık kırsın! Bult baspasın kök jüzin! -deydi/ (y)eken bulbul Sañkıldağan bulbul énine jalpaq aňğardağı barlık/ éñşi kus ün qosadı (y)eken.

⁵künderdiñ küninde jarқанattıñ üñgirine қарақurt kisedi de, / (y)ekevi sırlasadı. Jarқанat munıñ şağıp, қарақurtқа jalı/nadı:/

—Aynalayın, қарақurt, -depti jarқанat kıyılıp, -(y)ekev/miz dos (y)edik қoy. Men қараñғını unatamın, sen birevdiñ қanın/¹⁰ sorғandı jaqsı köresiñ. Düniyede seniñ uviñnan şoşımaytın / jaan iyesi joq. Sen şaқsañ tovday tüyeni de қulatasıñ... /

Jarқанattın maqtavına (y)eltigen қарақurt:/
—Mağan ne қıl deysiñ?/ -dep suraydı. Sonda: /
—Ünin (y)estip жүрген şığıasıñ öziñ da. Osi aňğarda/ bir zarjaқ bulbul bar. Uyқы bermeydi. Davsimen mezi (y)etti ébden./ (Y)Estisem, Tula boyım titirkenedi. Қurtşı sonı, joyısı közin!/ Mülgigen қараñғıda tınış ömir süreyiқsi! -dep bezildep til jarқанat.

Bulbuldiñ ésem éni topas қарақurttıñ қулағına kirip te/²⁰ şıқpaydı (y)eken jalınıp, jalbarınıp turған soñ jarқанat/tıñ tilegin jerge tastamaptı./

—Şağayın! közin joyayın! -dep, üréde beripti./
Sodan keyin aғaş butağında sayrap otırған bulbulға kelipti./ Munı körip aғaş bulbul oylanıp қalıptı. Қарақurtқа burılıp, / bilay depti:/

—Uva, қарақurt, tında meni! Men ömir boyı jer betindeginiñ/ berine jaқsılıқ jasap kelemin. Oylaғанım-izgilik, jisla/ғанım-jaқsılıқ nişanı. Ajalım senen be, kim bilsin?/ Olay bolsa, öler aldında sağan da bir jaқsılıқ jasaymın./³⁰ Тақır jerde tırbañdar жүrip, bul ömirден ne kördim deysiñ?!/ Usta meniñ қuyrığıмнан. Men seni aspaңға alıp şığıp. mınav/ jalpaq aňğardıñ tamaşasın көrseteyin. Ömirinde (y)esiñнен ket/peydi./

Buğan қарақurt kelisedi de, bulbuldiñ қuyрığıна jabısıp/³⁵ otırıp aladı. Bulbul қанатın jayıp jiberip, biyikke samғaydı./ Jalpaq aňğardıñ üstinde şarlap жүrip, tañ nurı men күн şapaғın énge қосıp, soyray beredi./

Қумır bulbuldiñ ésem éni қарақurttıñ da tas жүреgin/ jibiledi. Balday tétti, ésem énge balkıpotırған қарақurt/⁴⁰ bayқavsızda bulbuldiñ арқасınан avnapketedi. Құлдрay/ қулап, tasқа соғиландı da, milja-miljası şığıadı./

Söytip, aramzalardıñ ойы iske aspaptı. Jarқанat өз öngir/inde күñkildep jata beripti. Al қумır bulbul osı күнге deyin/ tañ nurın, күн şapaғın jırға, қосıp, tınbay keledi/⁴⁵ (y)eken./

(237)¹ ҚАРҒА BALASIN "APPAĞIM" DER, KIRPI BALASIN "JUMSAĞIM" DER

Jer-düniyyeniñ patşası Süleymen payғambar kirpi men/ қарғаға bilay dep buyırıқ қıldı./

⁵—Sen, қарға бар! Bir түнде jer-düniyyeni aralap,/ bir jaqsı sayraytın қus tap. Bul қустı üydiñ bas jaғındağı turған қapaska otırғız. Таñ atқанда/ bul қus menisayраған davsimen ayatsın!/
—Sen kirpi, barıp jerdіñ жүzin tintip, mağan/¹⁰ bir jumsaқ нérse tap, bul нérсени ékelip, del meniñ jasıғıмнıñ/ üstine, betime tayav қoy! Қus sayрағанıмен oyanıp, қapaska/ қaray bergende betim bul nersege tiysin, -dedi./

Ƙarġa damıl tappay, köp jerler aralap, ƙusrtardıñ sayra/ġanın (y)estiydi. Buġan bir de ƙustıñ sayraġını jaƙpaydı. Muniñ/¹⁵ oylavınşa, bulbul, sanduvġaş hém başka ƙustar jaman sayray/tın körinedi. Davsı jaƙsı ƙustı taba almay, ƙarġa sorlı/ ƙayġırdı: "(Y)Endi maġan ölim keldi ġoy" -dep. Tañ mezgilde/ talıp, şarşap ƙarġa ayasına ƙayttı, "balaların bir körıp,/ amandasıpketeyin" dep. Paƙır anasın körıp aş balapandar/²⁰ sıyıldap, ƙarılday bastadı. Bulardıñ ƙaşkıldaġanı ƙarġaġa/ sonday jaksı, nézik körinedi. Bulardıñ ƙasında bulbul, saduġaş éldeġoyda jaman sayraytın körinedi. Ƙarġa sorlı ƙuva/nıp, balaların Süleymenge ékelip, muniñ ƙopasına otrıġı/zadı.

²⁵Kirpi tüni boyı damıl tappay, jerdin jüzin kezip, jumsaƙ/ nérse izdeydi, izdese de taba almaydı. Bul da şalıġıp, şarşap,/ üñgirine ƙaytıp keledi. Paƙır anasın körıp, muniñ balaları/ aldınan şıġıp ƙuşaƙtaydı, kirpi de ƙuşaƙtaydı. Kirpi ge bala/larınıñ denesi sonday jumsaƙ körinedi. Bul oyladı: "jerdin/³⁰ üstinde özimniñ balalarımnan jumsaƙ nérse bolmas" -de./ Köp oylamay, kirpi balaların Süleymenniñ jastıġınıñ üstine ékelip ƙoyadı.

Tañ attı. Ƙaġanıñ balaları ƙaşkıldap, şaƙılday bastay/dı. Süleymen "bul ne?" dep, ƙapaska ƙaray bergende muniñ/³⁵ betine tikenekter kirip ketti. ƙarasa, ƙapasta ƙarġanıñ bala/ları otır, jastıġınıñ üstinde kirpiniñ balaları jatır./

Süleymen aşuvlanıp, ƙarġa men kirpini şaƙırıp alıp,/ bulardıñ basın kesüvge buyrıƙ ƙıldı. Jazalı bolġan kirpi men/ ƙarġa "dat, taƙsır!" dedi. Süleymen "dat" berdi. (Y)Ekevi bastan/⁴⁰ ayak ƙılġandarın bayan (y)etip (y)edi, oyġa tüsti. Bul oylaydı: "Érkim/diki öziniki-özine baldan tetti, ottan istik, künnen jarık hém/ mamıƙtan jumsaƙ," -dep, ƙaġa men kirpini bosatıp jiberedi.

(238)¹ KUZĠN KARĠA

Burıñı ötken zamanda bir ƙara ƙarġa köşken jurƙa/ uşıp keledi. Sol jurƙta kölenkede jatıp ƙalġan/ toƙtını köredi. Toƙtıġa aytadı:/

⁵—Seniñ közindi jeymin, -deydi:/

Toƙtı:/

—Jaraydı meniñ közimdi jev üşin aldımın/ avızındı suvġa juvıp kel. Öytkeni seniñ adaldıġıñ/ şamalı, bılġanış (y)ediñ. Sonan soñ men saġan közimdi beremin , -/¹⁰ depti./

Ƙarġa uşıp suvġa baradı. Suvġa barıp mınanı aytadı:/

—Suv, sen meniñ avzıma ilin, men avızımdı juvıp, toƙtı/ jeymin ƙanƙ-ƙanƙ, -deydi./

Suv:/

¹⁵—Men seniñ arziña ƙalay ilineyin, onan da ıdış tavıp/ ekelip, suv alıp, avızındı juv, -dedi.

Ƙarġa sıñık ayak, tavıp alıp, onı ustaġa aparadı./

Ustaġa şegele dep uytƙanı:

—Usta, usta, şegeleşı ayak, aparamın suv, ileyin suv, juvamın/²⁰ avız, jeymin toƙtı ƙañƙ-ƙañƙ.../

Usta:/

—Bul ayaktı şegelev üşin buġınnıñ müyizi kerek, onsız/ jarılıp iske jaraşsız bolıp ƙaladı, -deydi.

Ƙarĝa uşıp buĝıĝa barıp:

25—Buĝı, buĝı berşı müyiz, aparayın usta, şeĝelesin ayak, / ileyin suv, juvayın avız, jeymin toktı ƘañƘ-ƘañƘ -deydi./

Buĝı:/

—Oy, akımaĝ, öz müyizimdi Ƙalay tüsirip bermekpin, onan/ da mınav jerde iyt bar, soĝan Ƙuvĝızıp tüsirip al, -depti./

30 Ƙarĝa iytke barıp:

—İyt, iyt, Ƙuvşı buĝı, tüssin müyiz, aparamın usta, ileyin/ suv, şayam avız, jeymin toktı ƘañƘ-ƘañƘ... dedi./

İyt:/

—Men özim aşpın, onı Ƙuvıp tüsirip berüvge şamam joĝ, / 35 sen buĝını Ƙuvşın deseñ mına jerde sıyrır jür sonıñ sütin/ ékel, -deydi.

Ƙarĝa uşıp sıyrırĝa barıp:

—Sıyrır, sıyrır, berşı sutiñ , işsin iyt, Ƙuvşın buĝı tüssin/ müyiz, aparayın usta, şeĝelesin ayak, ileyin suv, juvayın avız/ 40 jeymin toktı ƘañƘ-ƘañƘ... -dedi./

Sıyrır:/

—Men buzavımdı joritpay turmın, süt alam deseñ mına/ jerde Ƙurak bar, sonı orıp ékel, buzav da toysın, iyt te işsin, -/depti.

45 Ƙarĝa uşıp otırıp ƘurakƘa barıp aytƘanı:

—Ƙurak! Ƙurak! Orılşı Ƙurak, jesin sıyrır, sıksın süt, / işsin iyt, Ƙuvşın buĝı, tüssin müyiz, aparamın usta, şeĝelesin/(239)¹ ayak, ileyin suv, juvayın avız, jeymin toktı ƘañƘ-ƘañƘ... -deydi./

Ƙurak:/

—Men Ƙur bosƘa orılan ba, bolmasa özimnen-özimjulı/nayın ba, sen oraĝ tavıp alıp, orıp al, -deydi.

5 Ƙarĝa bir sınıĝ oraĝtı tavıp alıp, taĝı ustaĝaaparadı./ Ustaĝa barıp mınanı aytadı:

—Usta, usta sokşı oraĝ, orılşın Ƙurak, jesin sıyrır,şık/sın süt, işsin iyt, Ƙuvşın buĝı, tüssin müyiz, aparamın usta. şeĝe/lesin ayak ilemin suv, juvayın avız, jeymin toktı ƘañƘ-ƘañƘ... -/10 dedi.

—Jaraydı, olay bolsa, ana kömirdi ékel, -dep jumsaptı./ Ƙarĝa kömirge basın suĝıp, avzımen tıstep alıp jatƘanda, / usta basın kesip alĝan (y)eken.

(239)14 ƘARĜA MEN TÛLKİ

15 Ƙalıñ ormandı Ƙaĝ jarıp akƘn özenniñ jaĝasında/ avıl otıradı (y)eken. Avılda bir añƘav kempir bar./ Ol künde irimşik Ƙaynatıp uyiniñ töbesine jayıp/ Ƙoyadı, keşke alarda azayıp Ƙaladı. Kempir onı kün/ közine ƘurışƘan ĝoy dep jüre beredi./

20 Şınında bul irimşikti urlaytın ormanĝa uya/ salĝan ala Ƙarĝa (y)eken. Ol kempirdiñ añƘavlıĝın/ paydalanıp özi ébden toyıp, balalarına da ala kelip jüretin/ bolıptı./

Bir küni burnıĝı daĝısı boyınşa irimşikti jep toyĝan-/25 nan artıĝın uyine ala Ƙaytadı. Balaların toyĝızıp bolĝan/ soñ artılĝan bir tüyir irimşigin jep Ƙoydı da, joĝ ünem/ Ƙıluvdı da şeşe Ƙoymay, oylanıp otırĝanda, orman kezip jürĝen/ Ƙuv tülki köredi. Onıñ

közi jaynap, avızınan silekeyi şubırıp/ ağaştı aynala beredi. Basına şığuvğa dermeni joq. Aqırında/³⁰ ol oylap-oylap amal tbadı.//

Qarğanıñ boyın (y)eritip, jüregın jumsatıp maqtayın./ sol kezde ol bir dibis berer. (Y)Eger de dibis şığarsa avzın/ aşadı. Avzı aşılsa irimşikten ayrıladı. Meniñ aş qursağıma/ tamaq baradı, -dep (y)esepke aladı. Sol retpen maqtay bastaydı./

35—Şirkin-ay dünüye jüzinde qıstarda senen sulıvlı bar ma/ (y)eken? Mañdayıñ jiltır qara işiñ tolğan aqıl-sara. Kanat/-tarıñ ğavharday jarqıraydı, (y)eki köziñ tanaday jaltıraydı./ Barlıq suluvlıq bir öziñniñ boyıña qalay uylesip, qalay jara/sın bitken? Umit sıypatıña qaray davsıñ da tamaşa desedi./⁴⁰ Somı (y)estigen soñ édeyi izdep, alıstan kelip turmın. (Y)Estigende qulağıñ toyıp (y)edi, körgen soñ közim toyıp tur. Neşe kün sanar/ segip kelgen beynetim ornına turdı. (Y)Endi jarqınım, mağan/ üniñdi Psittir. Ömirde armansız bolayın, -dep jalınadı./

Qarğanıñ tülkiniñ maqtavına könili ösedı. Meylinşe şat/⁴⁵ bolıp masattanadı. Söytıp bul bayğustıñ sağıñ sındırıp/(240)¹ jüdetip qaytarmayın, édeyilep kelgen soñ razı (y)etip qaytarayın/ dep barlığıñşa jağıñ kerip "qarq" (y)etedi. Sol kezde irimşik/ avzınan jerge tüsip ketken (y)eken, tülki irimşikti qoğıp salıp:/

—"Dévlettin deminen", -degen. Davsıñ aştı, irimşiğıñ/⁵ tétti (y)eken, -dep, jortıp jüre beripti.

"Añqav-añqavdı qoraqtaydı", "Añqavlığıñ ala qarğaday/ (y)eken", -degen mételder bar.

(240)⁸ KARĞA MEN BALASI

Qarğa balasına: "Adam balası bizdiñ duşpanımız, saq/ balındar, (y)eki şoqıp bir qarañdar", -degen. Sonda balası:/ "(Y)Eki şoqıp bir qaramay, bir şoqıp (y)eki qarağanda aştan/ ölemiz be", -degen./

Qarğa: "Adam balası uratın tasın qoyınına tıǵıp/ jüredi", -degen, sonda balası aytqan:

15—Tastı qoyın men qonışına salğanşa, qolına ustap jürse bolmay ma? -degen.

KARĞANIÑ BÖSPELİĞİ

Laşınıñ balanını topşısı qatıp, uyadan uşqan/ soñ-aq jemin tavıp jevge şığıptı. Jolşıbay/²⁰ bir qarğa oğan qızılış bolıp (y)erse kerek. Alğaş/ bavın üyrektiñ balapanımenaşqan laşın aljasın/ qarğağa baylaptı.

Kökten tilegenin jerden tapqan qarğa barlığıñ/ japırıp tastağanday (y)eki iyininen dem alıp, élgi/²⁵ üysektiñ balapanın uyasına alıp kelipti./

—Ne degen tétti, munı qaytıp aldıñ, tös (y)eti netken jüm/saq (y)edi, -dep, balapandarı talasa-tarmasa jey bastaptı./ Sonda qarğa:/

Bul şeşeñ ayudı alğan belendiği./

³⁰Suvağı balıqtı da tereñdegi/

Köl şetinde kök ala üyrek tur ğoy./

Ögiz sasıq neni alad ölendiği, -dep bösipti.

(241)¹ KARĞA MEN LAŞIN

Bir karğa köp jemtik ölekseni jıyıp tavsılısız/ (y)etip, tavday kılıp üyipti. Bir kıran laşın-bıydayık/ sonı körıp: "Mınavmenen jaqın bolsam ömirimde/⁵ qarım aşıp, özegim tala ma", -dep sol karğağa/ tiymey, üydi-üy konıp jaqındasıp jüripti. Manağı/ bıydayık köringenniñ jelkesin kıyıp tastay beredi/ (y)eken. Süytip jüre-jüre karğa manağıbıydayıqtıñ/ kıyıp tastap jürgenin umıtıp ketip oylaptı: "Osı jegen nérse/¹⁰lerimniñ berin özim alıp jep jürmin ğoy" -dep.(Y)Ekinşi oylaydı: "Osınşa üyilgen boqtıǵım turǵanda maǵan joldas bolıp/ laşınğa ne kerek, özim laşınan artıq (y)emespin be", -dep, şalkañ-şalkañ basıp "karq-karq" dep tavdı jañırık/tırıptı. Munday şalkañ basıp tav jañırık/tırǵanın körgen/¹⁵ soñ (y)ertürli qıstar mañayına jıyda beripti./

—Péli, qarǵam péli davsıña ber senen artıq qus joq, -/dep, manağı üyilip jatqan jemtiktiñ şetinen şettep jep/ jürisipti.

Sonan soñ bayağı bıydayık munıñ bul ızasına şıday almay/²⁰ qanatın qomdap alıp, aspannan bir kelip qarğağa tüyilgen (y)eken./ Manağı qasındağı uyılıp-tögilip jürgen qıstan jolǵızı/ qalmaq bıt-şıp bolıp kelipti. Sonda qarğa janımenen qayǵı/ bolıp, kirerge jer tappay jıyǵan boqtıǵı bosına péle bolıp/ tiygenin bilgen soñ ayttı deydi: "Ékem jegen boq (y)edi, şeşem/²⁵ jegen boq (y)edi, qıstıñ (y)etiñ jegenim joq (y)edi. (Y)Endi osı kılık/ özime ayıp (y)edi", -deydi. Menoyladım: "bul bışara qarǵanıñ/ jıyǵan boqtıǵı basına péle boldı ğoy", -dep. "Nege deseñ oniñ/ jıyılǵan boqtıǵı bolmaǵanda laşın da oǵan aynalmas (y)edi jene/ baska qıstar da qasına jıyılıp jeliktirmes (y)edi" jene oyladım/³⁰ "özi közine köringendi kıyıp tastap jürgen laşın qarğağa ne/ sebepten joldas boldı?" -dep. Aqırı oylap tursam béri/ nepsige (y)ergen duniyege keledi (y)eken.

Men jürmin népsiniñ tilin alıp
Népsi üşin lavlap turǵan otqa janıp.
³⁵Hépsiniñ qaytsem babın tabamın dep,
Baramın las bolıp, nadan qalıp.
Duniyege kelgen jannıñ ketpegi haq,
Osı (y)eken bilgen jańǵa kıymıldar şaq,
Jas jetpey, zaman ötpey qalda barda,
⁴⁰Jigitter kelse şamañ izdenip baq.

(242)¹ ULAR MEN KARĞA

Bir tavdıñ şaǵıl tastı bökterindegi arsa-arsa jar/ tastıñ quvısın qara-qarğa mekeñdepti. Odan joǵasıl/ köǵaldı jerdı ular faylaptı. Bular körşi bolǵan/⁵ soñ, köpke deyin bir-birine baris-kelis jasap jüripti. (Y)Ekevi uzaq-/uzaq éñgimelesedi (y)eken. Sodan soñ sözden/-söz tuvındap, bir küni (y)ekevi öz artıqşılıqtarın/ aytıp, maqtana bastaydı. Maqtan talaska avısadı./

Aqırı (y)ekevi kimniñ küşti, kimniñ élsiz (y)ekenin sınap körüvdiñ/¹⁰ amalın oylasadı. Söytip ular men qarğa küresip, qus sinasuvǵa/ kelisedi. Birine-biri bılay şart koyıladı: jıqqanı jıǵılǵanın jevge tiyis./

Osılayşa (y)eregisken (y)eki qus alısa ketedi. Éri ırǵasıp,/ beri ırǵasıp, birin-biri almaydı. Aspalsı jeti kün, jeti/¹⁵ tünge sazılıptı. (Y)Eşqaysısı jıǵılmaptı.. Segizinşi küni

séske/ kezinde ölip-talıp, barın salıp turğan qarğa sürinip ketken/ ulardı basıp alıptı. Kevdesine minip aladı da:/

—(Y)Endi men seni jeymin! -depti oıylanıp:/

Sonda ular: -(Y)Ey, qarğa, sertten tayatın öziñ, men (y)emespin, -/20depti ay sarlanıp. -Durıs, sen -jıqtıñ, men -jıgıldım./ Sen (y)endi meni jevge aılısın. Bira bir ötinişimdi orında/

arğa sırlap tatuv körşisiniñ köñilin ıymay:/

—Men de tasbavır (y)eemespin. Öler aldındağı tilegindi ayt/ (y)endeşe, -depti./

25 Sonda ular aqtı ötinişin aytıptı:/

—arğa, sen jerge jatannıñ bérin talamay soıy berisiñ,/ ras pa?/

—Tama izdegen soñ, souv kerek oy, -depti qarğa moyın-/ dep./

30—Demek, sodan tumsıgıñnıñ kiri bes batpan. Meniñ (y)etim/ süttten a, ardan taza. Meni sol taza alpımda jeseñ,/ ömirbaıy avzıñnan(y)etimniñ démi ketpeydi. Sondıtan bulaq/ basına barda, tumsıgıñdı juvıp, tazalap kel.

(244) Kalıñ şöbi tolınday sıyratılan tav qaranıñ zarın/ estigen soñ:/

—Şöpti men saan alay berem? Adam balası öz olimen/ orıp aladı. (Y)Eñbek (y)etedi, ter tögedi. Alıstan izdep kelgen (y)ekensiñ,/5 eger attı ajet bolsa, ora tavıp ékel de, alaanısa orıp/ ala oy, -depti ırzalıgım berip./

Ora tavıp kelüvden baska amalı bolmaan soñ, ora izdep/ qarğa taı da uşıptı. (Y)El -eldi şarlap jürüp, egin orıp jalan/ bir oratıñ üstinen tüsıpti. uvanıp ketken qarğa:/

10—Ora dosım, -dep ıyıla aytıptı ötinişin. -Seni -men/ şöp orıp alayınşı. Sol şöpti kiyikke aparıp bereyin. Kiyiktiñ/ müyezın alıp, saız topıra ozayın. Onımen közeniñ tübin/ jaman, udıtan suv alayın da, tumsıgımdı juvıp, ulardıñ/ tétti (y)etine bir toyayın!

15—(Y)Ey qaram -ay meni tıñda, -depti ora belin bükireytip/ turıp, -men özdigimnen ora bala ılanımdı jo./

Meniñ temi/rimdi usta ota salıp ızdıran, soñ balamen soıp şıñdaan./ Suva salıp pisirgen, mañday terin soralatıp, osı alge jetkiz/gen. Sol ustaa bar da, tilegiñdi aytıp, jaña ora sotırıp al./20 Munda özimdiñ de ataratın jumısım basımnan asıp jatır./ Tilegindi orında y almaymın, renjime!

aa (y)endi ularmen uresip öziñiñ jıanına ınjılıptı./ (Y)Eger ular jısa oy bul azaptı sol seger me (y)edi, ayter (y)edi./ Arı oylap, berı oylap, qarğa aır ustaniñ dükenine buradı./25 Ustaa şekken azabın aytıp, zar (y)eñireydi. Qaranıñ körgen/ azabın estigen soñ, ustaniñ oan janı aşıydı. Sonan soñ usta:/

—Ora soıp bersem, alay alıp ketesiñ? -dep suraydı./ Qarğa ustaniñ sözine uvanıp, öz bilgeniñ aytadı./

—Ayaıma ıstırıp alamın oy.../

30—Ol bolmaydı. Köterip ketüvge éliñ jetpeydi jerge ulap/(245)1 tüsedi. Şeñgeldep ustap jüretin avar sende jo. ulatıp/ alsañ, jerge tüsip, birevdi jazım(y)etersiñ./

—(Y)Endeşe moyınma ile sal, -depti qarğa oratı alıp ketüv/ge ıntıgıp./

5—Jaraydı, alaanıñ bolsın, -dep ulgen usta qaranıñ/ moyınına ılıp (y)etse ıl ıyyatın ötkir oratı ilip beredi.

(Y)Endi barlık maksatı orındalatınına masayrağan qarğa/ kuvanışı koynına sıymay, otırğan jerinen umsına umtılp,/ kökke şapşydy. Jerden qarıstay köterile bergende, almastay/¹⁰ ötkir oraq qarğanıñ moynın kırkıp tüsıpti./

"Aqılsızdıñ istegen isiniñ aqırı özin körge jıgadı"/ -depti, munı körgender./

(245)¹³ KARLIĞAŞTIÑ KUYRIĞI NEGE AYIR?

Künderdiñ bir küni jılan jer jüzindegijandı men/ jandızdarğa mınaday arız aytadı:

—Meni ténidim senderdiñ kötere kem jaratastı./ Ayak-kolım jok. Barundi kötere almay, jer/ bavırdap qaldun. Ne jep, ne qoyarımdı da bilmeymin./ Senderdiñ beriñ bir bütün tildisiñder, al men ayır/²⁰ tildimin. Oylap otırsam, jandı men jansızdıñ/ işindegi sorlısı men (y)ekenmin. Mağan (y)eşqaysıñnıñ jerdem/ etkileriñ keldeydi: "Sen qasiretti köp tarttıñ, ohdaylar ér/dayım édil keledi, sen barıgımızğa patşa da bola alasıñ" -/dep, sözben bolsa da jubalıpketpeyiñder, -dep, ol (y)eki közinen/ ²⁵qandı jasın sorğalatıp, ağıl-teril jılandı./

Jandı-jansızdardıñ barlığı jılanğa ayanış bildirip,/ ökpesin orındı köredi. "Qarasıñ dep qaqpaytıñ, qara kıldı/ qaq jarğan, aq jülek aqılısımız bolar", -desip özdesinepat/şa (y)etip saydaydı.

³⁰Jıl artınan jıl, kün artınan kün ötip jotadı./

Künderdiñ küninde jılaneken: "Bükil élemge patşa bolıp,/ barlıq bi(y)likti öz qolıma alsam, budan da jaqsıturar (y)edim./ Közime köringen tamaqtı işdey, dünyedeği jandılardıñ (y)eñ/ tétti qandısın jer (y)edim", -dep ki(y)-yaldaydı. Qan démin ayıra/³⁵ alatındardı şaqıradı. Qos qanatın deldiytip, ayaktarın şil/ti(y)tip, quvarıp şirkey,tumsıgın (y)edireytip sona-patşanıñ/ köñlin tabam deysilerdiñ beri keledi.

Patşa osılardıñ, işinen şirkeñ men sonağa:

—Jer jüzin aralap, ösimdikterdiñ, démin tatıp, jandı-/⁴⁰ jansızdın qanın sorıp qayıñdar, tek bular (y)emes,/ qattıdan tastıñ, jumsaqtan topıraqtıñ da démin alıñdar./ Düni(y)edeği eñ tattı zat budan bılay meniñ tamağım bolatınday/ (y)etinder, -dep uvaqtı kesip, bükil élemdi şardatıp jiberedi./

Kün artınan kün ötip, patşanıñ kesip bergen mezgili de/⁴⁵ jetedi.

(246)¹Şirkeyélsizdiginen jel bolsa şöptiñ tübine qasıp tıgı/lıp, tımıқта iñildap én solğansıp jürüp, keşirip qaladı./ Al sona özimdik pen jandılardıñ (y)eñ téttisin bilip alıp, patşa/sına qaray évelenuşıp, éndetip kele jatqanda, qarlığaş/⁵ kez bolada da:/

—İyé, dosım, patşamızğa (y)eñ tétti tamaq izdep ketti dep/ (y)estip (y)edik, taptıñ ba?/

Sona qarlığaştı mensinbey, surağına javap qatpay, burı/ğıday da beter zuvlav jöneldi.

¹⁰—é, é, túsindim, túsindim!, jolıñ, bolıp, izdegenindi tapқан/ (y)ekensiñ dostım... Azamatsıñ öziñ! Seniñ (y)eptiliñdi, (y)eptiliñdi, (y)eş nérseden/ tayınbaytın bettiligindi bilgemin. Osı qasiyetiñdi (y)endi barlıq/ qanattılarğa ayta jüretin bolamız, -dep qarlığaş sonadan/ sır tarta, madaqtay söylendi.

¹⁵Bul maqtavğa sonanıñ (y)esi şığa maqtanıp:/

—Patşamızdıñ tamağına kimdi tapқанımdı bilesiñ be?/

—(Y)E, sona dosım, men ne bilüvşi (y)edim? Sizden denemniñ ülken/digi bolmasa, aqılılm az (y)emes pe? Siz patşanıñ aqılışısız./ Káne törem, aytıñızşı, ardaqtı patşamızdıñ tamağına kimdi/ ²⁰ taptınız?/

Sona (y)elise tüşip:

—Dünyede patşamızğa layıqtı (y)eñ tétti adam qanı/ (y)eken.

—Hm... Adam sıyyaqtı aqıldı da aylalı jan-domalanğan/²⁵ silimtik jarımjanğa jem bolıp qalama", dep, Qarlığaş bir amal, oylaydı./

—Meniñ aqılımnıñ kışkalığı osı (y)emes pe, sona törem!// Adamnıñ qanı tétti degeniñizge sener-senbesimdi, bilmey kelem./ "Dünyede tétti qandı tavıp, démin tatqannıñ tiline altın mör/³⁰ tüşip qaladı", -dep, şeşeşm köp aytuvşı (y)edi. Kéne, tiliñizdi/ şığarıp, mörinizdi körsetiñizşi. Aytın möрге köz salğannıñ/ özi biz üşin ülkenbir medev ğoy./

Bul maqtavğa (y)elirgen (y)essiz sona:/

—Körseñ köre ğoy, bağus! -dep tilin usımadı. Qarlığaş/³⁵ şap berip, sonanıp tilin julıp alğanda, ol söyley almay,/ ız-ız (y)etip, patşası jılanğa qaray uşa jöneledi./ "Qoş, tilin jıldı. Avzıña qum kuyıldı. Adamnıñ qanı/nıñ téttiligin (y)endi qalay túsindirer (y)ekensiñ!" -degen oymen qar/lığaş artınan uşadı.

⁴⁰Sona birdemelerdi aytkısı kelip, ız-ız (y)etip zar қағадı./ Biraқ (y)eşnerseni túsindire almaydı jılanğa.

—Muniñ tili avzınan tüşip qalğan ba, nemese jındağan/ ba? Mınanıñ ne dep turğanın túsingenderiñ bar ma? -dep,/ jılan turğandarğa qaraydı.

⁴⁵—Öte tüşinikti, patşam! -deydi qarlığaş sonda/

—Tük körmey keteyin, birdeñe uqşam, kéne tüşinseñ aytşı,/ ne dep tür?/

—Bızñdap uşıp jurip bükip élemdi araladım. Biraқ neşe/(**247**)¹ türdi ösimdikti özi ösirip şığarğan topıraқтан (y)eşnerseni/ talpadım, -deydi patşam!

Tili söylevge jaramasa da, qulağı say sona muni (y)estigende,/ janı şığıp kete jazdaydı.

⁵Ol bızñdap kel, qardığasha (y)eki-üş pet tiyisedi dejılan/nıñ aldına barıp jılap jiberedi.

—É, é muniñ tiline bir péle qılğan sen (y)ekensiñ ğoy, -dep/ jılan qarlığaşқа atılıp kep ketedi. Qarlığaş uşa jöneledi./

Jılan uşa jönelgen qarlığaştıñ kuyırğın ğana tistep/¹⁰ qaladı. Jılan sodan bilay topıraқ jalap, al sona ızıldap/ qaladı. Adam jılandı körse öltirip, basın (y)ezetin boladı./ Qarlığaş jılannan qorqış, adamdı dos tutıp, üydin işki töbe/sine uya saladı, biraқ onıñ, kuyırğı kem-(y)eki ayırık bolıp/ qaladı.

15ŞUVDALI TORĖAYDIÑ (Y)ERTEĞİSİ

(Y)Erteде bir şuvdalı torğay (y)eken. Ol torğay keledi/ de bir (y)eşkige aytadı: "(Y)Eşki, (y)eşki, mına toblıgınıñ/ burşigin nege jemensin", -deydi. (Y)Eşki aytadı: "Oy,téyiri, қоыşı, özim kök şep jöp jep toyıp tursa." "Tura/²⁰tur seni qaskırğa aytıp sonıñdı qaynatayın," -/dedi torğay. Bir qaskırğa keldi, ayttı: "Mına jer/de bir (y)eşki tur, onı nege jemeysiñ", -dedi./ Qaskır ayttı:

—Érmen jürşi, özim baydıñ asavın jep toyıp tursam, -/²⁵ dedi.

—Ha, tura tur, sen işiñdi kötere almay tursañ seni jilkı/şığa aytayın, -dedi.
Jilkışığa kelip: "Jilkışı, jilkı/şı, mına jerde bir kaskır tur, onu nege urıp almayñ", -/dedi.
Jilkışı ayttı:

—Érmen jürşi, özim jilkımdı jı(y)ya almay évre bolıp/ jürsem, -dedi.

—Hém, bayğus, tura tur seni bayı/ña aytayı, -dedi.

Bayına keldi, aytadı:

-Bay, bay, mına jerde jilkışılardıñ jilkısın toz/³⁵dırıp, kaskırğa jegizip évge bolıp jür, onu nege urmaysıñ, -/dedi. Bay ayttı "Özim aska toyıp işimdi kötere almay otır/mıñ, -dedi.

—Seni tışkanğa aytayın, karnıñdı oyıp jesin, -dedi./ Tışkanğa kelip aytadı:
"Tışkan, tışkan, mına jerde bir/⁴⁰ bay işin kötere almay otır, onıñ, kazısın nege jemensiñ", -/dedi. Tışkan ayttı: "Ermen jürşi, ermen jürşi, özim inimdi/ kaza almay jürsem", -dedi. "Tura tur, seni baladar/ğa aytayım" -dedi. Baladarğa keldi, aytadı:
"Baladar, baladar/ mına jerde bir tışkan inin kaza almay jatır onu nege usıp/⁴⁵ almaysıñ", dedi. Baladar ayttı: "Érmen, érmen tur, özimiz/ asıgımızdan utılıp jürsek", -dedi/

(248)¹—Senderdi şederiñe aytayın, -dedi. Şeşederine keldi,/ aytadı:/

—Béybişe, béybişe, baladar, buzavıñdı jamıratıp/ özderi asık oynap jür, onu nege sabamaysın, -dedi./

⁵—Teyiri, koyşı özim jünimdi sabay almay otırsam, -dedi./

—Tura tur, seniñ jünıñdi jelge aytayın, -dedi. Keldi,/ jelge aytadı:/

—Jel, jel, mına jerde birkatın jünin sabay almay otır,/ ¹⁰ oyi nege uşırmayıñ, -dedi. Jel barıp, Katınñ jünin/ uşıradı. Katın balasın sabaydı, bala tışkandı uradı,/ tışkan baydıñ kazısın jeydi. Bay jilkısın sabaydı,/ Jilkışı kaskırdı uradı,/ Kaskır (y)eşkini talaydı. Eşki/ tabılğımıñ bir burşigin jeydi. Söytip barsa basına jetedi/

15 TORĞAYDIN ÖSİYETİ

Ötken zamanda bir sayatşı tor kırıp çoysa, torına/ bri kişkene torğay tüsip kalıptı. Torğaydı adam/ qolına ustap üyine apara jatsa, torğay tilge kelip./

—Men kişkene torğayın, aparğanda soyuğa/²⁰ jaramaymın, kapaska salsañ, kusatıqpen ölemin./Onanda meni (y)erkime çoya ber, meni (y)erkin keñ dünyege jiber. Men sizge (y)eki ayız ösiyet aytayın, -depti./

Sonda adam: "Kéne, éñgimendi ayt" -depti./

—Jaraydı, onda bir avızın qolıñda, bir avızın jerge/²⁵ túsken soñ aytayın, -deydi torğan./

Birinşisi "Ötken iske ökinbe", (y)ekinşisi, "Közbenkörmey,/ qolmen ustamay eşkimge senbe", delti torğay./

Torğay jerge túsken soñ: "Ey, adam, adam, sen eşlenédi bilmediñ!/ Meniñ bötegemde judırıqtay çavhar bar (y)edi, sonı meni ustap/³⁰ turıp bilmediñ", -deydi./

Öz isine özi ökingen adamqonıp turğan tarğaydı ustavğa/ umtılıptı. Torğay ér uşıp qonıp, adam jete almay/ qaldı/

Sonda torğay turıp:/

³⁵—Ey, adam, men jana qolında turıp aytkan viyetime/ túsınbepsiñ! Çalay aqılıñ jetpedi, men özim judırıqtay/ joqpin. Meniñ bötegame onday ülken zattıñ sıyvi mümkün

(y)emess,/ bul bir, (y)ekini, men sağan ustatapymañ kanatım bas, "Ötken/ iske ökinbe", -dep aşır kelipti./

(249)¹ KOTIR TORĖAY

Burıñı künde bir kotır torĖay bolıptı. Kotır/ torĖan şeñgelge konıptı. Şeñgep kotırın julıp/ alıptı. TorĖay: -Kıp, seni (y)eşkiye aytarım, dep/⁵ti. (Y)Eşki degenin istemese: "Kıp, seni kaskırĖa/ aytarım", -depti. KaskırĖa aytsa: "Özim küşiktey/ almay jatırım", -depti. TorĖay: "Kıp, seni bay/diñ jilkışısına aytam", -depti. Baydiñ jilkı/şısı: "Jilkı bağa almay jürmin", -depti. Onı barıp,/ turĖan bayĖa aytıptı. Bay: "Biye soyıp, sonı jumırtap jatır/min", -depti. "Kıp, seni kabiñ tesetip tışkanĖa aytamın" -/depti. Tışkan: "In kaza almayjatırım", -depti. "Kıp,/ seni balarĖa aytamın", -depti. Balalar: "Buzav jaya almay/ jürmin", -depti. "Kıp, seni şeşene aytam", -depti. Şeşesi:/¹⁵"Örmek, tokıy almay", -depti. "Seni kuyınĖa aytam", -/depti. KuyınĖa aytsa, kuyın örmekti üzipti. Örmekşi katin/ balanı urıptı. Bala tışkandı urıptı. Tışkan kaptın tesipti./ Bay jilkışısın urıntı. Jilkışı kaskırdı soğıptı./ Sonan barıp kaskır (y)eşkini talaydı, (y)eşki şengeldi jegen (y)eken./

²⁰TORĖAY MEN TIŞKAN

TorĖay men tışkan dos bolıptı. (Y)Ekevi brigin egip/ (y)egipti. Tışkan jerdı ayağımen kızıp, torĖay tumsığ/ men şokıp, den sevipti./

(Y)EĖin öte jaksı sığadı. TorĖay men tışkan bitik/²⁵ ösken bıdaydı jınan alıp, teñ bolise bastaydı. Bir/ bıday artılıp kaladı. Sonı kaysısı aların bilmey/ akırın janjal bastaladı. TorĖay tumsığımen/ tırnalay oskılap , bir-birimen/ uzak töbelesedi./

³⁰Manayında araşalaytın (y)eşkim bomağan soñ, bir kezde/ şarşap barıp toktaydı. Akırın özderiniñ biyelerine barıp/ jüginbek boladı./

Aldımen tışkandar biyine keledi. Tışkandar biyi:/

—Bul bıdaydı tışkan aluvĖa tiyis. Öytkeni tışkanniñ küsi/³⁵ köp. Ol tırnağımen jer jırtıp, urtımen bıday septi -/deydi. Buğan, torĖay kelispegen soñ tışkan (y)ekevi torĖaylar biyine/ keledi. TorĖaylar biyi:/

—Bul bıday torĖaydiki. Sebebi torĖay (y)eginge tüşken barlık/⁴⁰ kurttı kurtkan. Künde üstinde uşıp jürüp, (y)egindi kuzetken, -/deydi./

Buğan da kelise almağan soñ, torĖay men tışkan dalada koy/(²⁵⁰)¹ bağıp jürgen bir şalĖa baradı. Şal dendi alıp, (y)ekevine teñ/ bölip beredi./

Buğan torĖay da, tışkan da razı bolıp, öz jönderine ketedi./

ESİRİK TORĖAY

⁵Kustardiñ patşası kırıanniñ jil sayın köktem/ kezinde öz buğarasına arnap saltanattı toy ötkizetin/ édeti (y)eken. Barlık kustardı tağı da köktemde öte/tin tuo saltanatına şakırtadı.

Kus atavlı tügel belgilengen uvakıtta top-tobı/¹⁰men patşanıñ ordasına karay şubırıptı. Orda/ kızmetkerleri patşanıñ nusĖavı boyınşa kustardı/ ret-retimen kızı-katar otırgızadı. Kustar da méz-meyram bop,/ körsetilgen orınĖa yayĖasadı./ Ér toptıñ bassılarına törden/ sıylı orın ısınıladı./¹⁵ Eldiñ soñunan ala torĖaylar tobı da jetedi. Patşa kırıan/ bularĖa da öz ornın usınadı. Sodan keyin saltanattı mereke/ bastaladı. /

Oyin-savık duvmanı kızğan kezde torğaylar öz tegine jata/tın birevdiñ bosağa tübinde бүrisip otırğanın köredi. Üstinde/²⁰ üstinde ilip alap lıpa joq kıp-kızıl şaqa. Közi jıplıqtap, jan/jağına javtañday qaraydı. Oğan jérдем berip, köñgilin avlav/ üşin: /

—Ér torğay bir taldan mamık julıp beriñder, anav bav/ırımızdı kiyindireyik, - deydi torğaylar tobınıñ başşısı./²⁵ torğaylar şuğıl işke kilisedi. Ér qaysısı öziniñ üstindegi/ mamıqtan bir-bir taldan julıp beredi. /

Üstindegi kılpığı joq kızıl şaqa torğay tuvıstarınıñ/ kömegi arkasında éb-sétte kulpirip şığa keledi. Onın éдеми/ bop ketkeni sonşa, tipti kıran patşanıñ özi mınaday sévletti./³⁰ körkem kustı körmey qalğanına ökenip, élgi torğaydı öziniñ/ qasına şaqırıp aladı da qurmetti orın beredi. / Kıran patşanıñ qasınan orın alğan torğay aynasına/ barlay köz jüğırtedi de: "Men (y)eñ sévletti qus (y)ekenmin. Kıran/ patşanıñ özi tur-tüsime kızıgıp, qurmettedi goy!" -degen oyğa/³⁵ şomadı. /

(Y)endi élgi torğay (y)esirip, özinen-özi qoqırayıp, pañdana bas/taydı. Tipti élginde özine kömektesken tuvıstarına da tumsıgın/ şüyirip, töbesinen qaraydı. /

Munı körgen tuvıstarı qattı ızalanadı. /

40—Toğayda tonın sıpırıp alğanımız uyat bolar, artın/ kütiñder, -dep basuv aytadı baysaldı keri torğaylar. /

Jas torğaylardıñ zıgırı qaynağanı sonşa, toy tarqaytın/ mezgildiñ soñına deyin zorğa şıdaydı. (Y)el tarap élgi torğay/ oñaşa qalğan kezde top tanıp turğan torğaylar tarpa bas saladı/⁴⁵ da élginde özderi bergен mamıqtardıñ bérin birin qaldırmay/(252)¹ qaytarıp aladı. Sén-sévletinen ayrılğan (y)esirik torğay sümi/reyip, burınğısınşa kızıl şaqa keypine qata tüsıpti. /

Torğaylar: /

—Köpke, topıraқ şaşpa! -dep tarap ketipti. /

⁵Munı körgen kıran patşa: /

—(Y)esirgende (y)es bolmaydı! -dep, teris aynalıptı. /

Söytip, ayak astınan lepirip, dandaysığan (y)esirik torğay tilin/ tıstep, aydalada jalğız qalıptı. /

KÖGERSİN ERTEGİSİ

¹⁰İlgeri kezde birneşe köp kepter, işinde patşasimen/ bir jerdi meken qılıp jatıptı. Kunderde bir kün/ aralarınan bir top kepterler bir jaққа jolavşı/ barıp kelip, mundağı kepterlerge körisip, (y)esendik/ surasıp bolğannan keyin, barıp kelgen jerlerinen/¹⁵ habar aytıp, söz arsında aytıptı: /

—Bir kerven saray bar (y)eken, sol saraydağı/ kervender köşip, sarayın qaldırıp başka jaқа ketipti. Ol/ saray iyesisiz qalıptı. Qanşa zamandan beri halıq meken qılğan/ jer saraylarında (y)esepsiz dénder tögilip qalıptı. (Y)Endi bizge/²⁰ uqsaz qıstar meken kıluvğa tiyisti bolıptı, -dep, mundağı kep/terlerge aytıp ötinipiti. -Köpteriñ maқul desender, patşağa/ aytıp, (y)endi sol sarayğa köşsek üş-tört күnde jetip barıp/ rahatta bolar (y)edik, -deydi. Oğan barşası barğanların maқul/ körip patşasına arız qılıptı: "Sıylı bizdiñ, patşamız,²⁵ bizden bir neşe kepterler jolavşı barıp kelgen (y)edi, sol/ jolavşılar bir jaқsı hoş habar aytıp keldi. Bir kerven/ saray bar (y)eken, sol saraydıñ adamdarı ketip, sarayı bosқа/ qalıptı. Qanşa sögilgen astıqtarı bar deydi. Mina köp/ jurtıñız ötinedi sizden

ruksat bolsa sol sarayğa köşip barıp,³⁰ sol saraydı meken kılsak, üş-tört gündik jol (y)eken dep, sizden/ tilek kılamız (y)endigi émir öziñizden", -dep sözderin bitiripti./ Ol kezde patşası javap kıladı:/

—Sizder bul éñgimeni koyıñızdar, osı üyrengen jerimizde/ turalık. Burıñrı rızıqtı mise kılalık. "Pelen jerde bakır/³⁵ bar, barsa bakır tursın tükte jok", "Artık bolamın dep/ tırtık bolıptı", "Sarı iyt savğa suraymın dep davğa qalıptı"/ degen maqaldağıday bolmalık, -deydi

Ol kezde köp kepterler ötinedi: "Süyikti patşamız barşa/ buqara halkıñız ötinemiz, ol saraydıñ adamdarı ketip qatıp/⁴⁰tu, saray bosqa qalğan. (Y)Endi onı siz ben biz, köp buqara halkıñız/ meken kılıp tuluvğa tiyisti. Üş-tört kündik jol mehnatın/ moynımızğa alıp, zor rahatqa jetemiz", -dep ötinisedi. Sonda/ patşa aytadı: "Kökşilik baruvdı maqul deseñgizder de meniñ / köñilime unamaydı. Alayda bolsa, köpşilik baruvğa niyyet kılıp/⁴⁵sızdar, (y)endi baralık", -dep barşaları maquldasıp, kerven/(252)¹ sarayına qarata jol tarttı. Barşaları uşıp, bir-(y)eki kün/ jol jürüp kele jatqanda, jolda bir sayatşı tuzak qurup, qanşa/ dénderdi şasıp qoyıptı. Kele jatqan kepterler déndi körüp,/ aldanıp, népsi tuzağına uyıp,, déndi terüvge barşaları qona/⁵ qaladı. Biripen-biri iytriy, bastığı/ patşası bolıp tuzakqa ilinedi. Ol maqta tuzak quruvşı sayatşı/ tuzak basında jok (y)eken. Bir qarğa körüp, sayatşığa habar kı/¹⁰ger" dep, tuzağına qaray jügiredi. Sol uvaqıtta kepterdiñ/ patşası aytadı:/

—Ey, jarandar, men aytqan (y)edim, (y)endi népsi tuzağına ilin/dik, qazir sayatşı kelip, basımızdı kesip, (y)etimizdi qavap kılıp,/ jünimizdi jastık kıladı, -dedi. Sol uvaqıtta kepterler barşa/¹⁵ları jilap, janınan ümit üzip, qayğırısıp turdı. Sonda/ patşa ayttı:/

—(Y)Endi mağan bir oy keldi. Barşaların bir jaqqa qarap/ dem qosıp, bériñ birden qanat qağıp umtılıñdar. Osılay/ istesek belkiy tuzaktı üzip alıp keter me (y)ekenbiz, -/²⁰deydi. Sonda béri birge küş qosıp, qanattarın qaqtı. Tuzaktı/ julıp, aspanğa şıqtı. Kerüven sarayına qarata uşıp kete/ beredi. Sol uvaqıtta sayatşı kepterlerdiñ artınan jügirip/ jete almay kara beredi. Baғanağı habarşı qarğa kepterlerdiñ/ ol da uşıp: "Bul kepterler qay jerde tüser (y)eken,²⁵ tüsken jerin körüp, sayatşığa habar kılamın", -dep, artınan/ birge uşıp jüre beredi. Bul kepterler özderi şosıp qalğan/ nerseler, (y)eşe jerge qonbastan, damıl kılmayınşa uşıp/ otırıp, kerüven sarayına kelip tüsedı. Qarğa da birge uşıp/ kelip, saraydıñ tap aldına kelip qonıp otırdı. Artına qayıp/³⁰ barıp habar kıluvğa sayatşı alıs jerde qaldı. Kepterler/ saraydıñ işine kelip qonı. Kepterdiñ patşası ayttı:/

—Éne bir köringen ülken orda-işge qarata meni jetkiziñ /der, -dedi. Sol kezde kepterler patşasın orda-inge jetkizedi./ Sonda kepter patşası ayttı: "(Y)Ey tışqan biradar, iniñnen/³⁵ şıq!" -dedi. Oğan ininen tışqanniñ patşası şığa keldi. (Y)Eki/ patşa (y)esendesip bolğan soñ, kepterdiñ patşası ayttı:/

—(Y)Ey, biradar tışqan patşası, men qanşa adamdarmen/ nénsi tuzağına ilinip, şermende bolıp qaldım. (Y)Endi siz mağan/ bir jérdemşilik kılıp, meni uşbuw nénsi tuzağınan bosatsañız/⁴⁰ (y)eken, -dep ötinemin deydi. Sol kezde tışqan patşası ésker/lerine émir kılıp, kepterlerdiñ tuzağın kırkıp, barşa kepter/lerdi tışqandar tuzaktan azat kıldı. Barşa kepterler tuzak/tan bosanıp, tışqan patşasına ayttı:/

⁴⁵—(Y)Ey, biradar tışqan patşası, raħmet bizden jetpeydi, siz/diñ bizge kılgan jaқsılıғıñız dүniye қазınasıмен tolsın./ (Y)Endi belgini maqal bar da "jaқsılıққа jaқsılıқ"

degen. Men/ ötinemin sizben dos boluvğa, bir jaksılık kızmet kılarım/(253)¹ degen ümitim bar, -dedi. Onda tışkan patşası javap kayırdı:/

—(Y)Ey, biradar kepter patşası, men sizge kılğan jaksı/lıkı mindetke kılmadım, birağ men sizben dos bolmaymın,/ öytkeni "jaksılıkğa jamandık" degen tağı bir belgili mağal/⁵ bar, -deydi. Kepter patşası ayttı:/

—(Y)Ey, tışkan biradar, siz kate aytasız, siz meni ölim péle/sinen kütqardıñız. Sonıñ ejirine men qalayşa jamandık/ kılamın, -deydi. Sonda tışkan patşası aytadı: "(Y)Ey kepter,/ siz ilgergide jaksılıkğa jamandık kılğandardı (y)estigemensiz, -/¹⁰ dedi. Sonda kepter patşası ayttı:/

—Qalayşa jaksılıkğa jamandık bar (y)eken, aytıñız,/ estiyin, -dedi./

—Olay bolsa, men sizge bastan-ayağ bayan kılayın, siz/ kulağ salıp tıñdap turıñız, -dedi/

¹⁵—Mağul, süyikti patşa, bayan (y)etiñiz, -dedi. Onda tışkan/ patşası ayttı:/

—İlgeri uvakıtta bir top savdager jolğa şığıptı. Bular/dıñ işinde biriniñ atı arıq, özi ğarip, bir müsépir (y)eken. Bir/ ormandı jerge kelgende, bayağı müsépirdiñ arıq atı boldırıp/²⁰ jürmeydi. Onda qasındağı joldas bolğan savdagerler aytadı:/

—Siz (y)endi aqırın-aqırın atıñdı qağıp, bizdiñ artmız/dan kelersiz, sizge qaray almaspız, -dep, joldastarı ketken soñ, köñil/ jaman bolıp: "(Y)Ey, égerde menin pul-somam bolsa joldas/²⁵ tarımnan qalap ma (y)edim" -dep, japar-tüzde öte zarıǵıp birazdan soñ qarasa, bul otırğan toǵay örtenip kele jatıp, bir/ qattı şuvıladağan davis şıǵadı. Bul şuvıladağan davis nemene/ dep qarasa, bir ülken jılan örtten qaşıp, bir aǵaştıñ basına/ şıǵıptı. Ol aǵaş tübinen janıp ot basına qaray lavlap/³⁰ janıp keledi. Jılan ottan kórkip, uşıp ketetin kanatı joq,/ (y)endi ölemin-ay, dep, davis şıǵarıp şuvıladağan (y)eken. Sonda/ müsépir savdager oyladı: "(Y)Ey, bul jılan ölim şeñgeline tu/tılğan (y)eken, (y)endi munı kütqarayım, bul da jaratılıstıñ/ mağulıǵı, munıñ janı da meniñ janımday ğoy, belkim, bir/³⁵ savap alarım", -dep oylap, bir qorjını bar (y)eken, özi otqa/ jaqın bara almağan sebepti, qorjının bir aǵaşqa baylap/ alıp, jılanğa qarata usına beredi. Sol kezde jılan qorjınğa/ tüsip, müsépir savdagerdiñ qolına keledi. Savdager bışara,/ qorjındı moynına salıp, bir ört jürmeytin taqıp jerge/⁴⁰ alıp kelip: "(Y)Ey bışara jılan, (y)endi örtten kütıldıñ, seniñ/ janıñ jağı meniñ janımday, seni kurtqarğanım üşin bir/ jaksılıkğa jeter me (y)ekenmin, -dep, -qorjınnan şıq!" -/dedi. Sonimen jılan qorjınnan şıǵıp, savdager bışaranıñ/ moynına oraladı, müsépir jolavşı: "(Y)Ey jılan, munıñ/⁴⁵ qalay?" -dedi. Jılan ayttı:/

—Men saǵan kédemdi kılamın, onı uqpasañ saǵamın. Öyt/keni jaksılıkğa jamandık bar, -dedi. Sonda müsépir savdager/ ayttı:/

(254)¹—Ne sebepti maǵasıñ, men seni ölimnen kurtqarğanım üşin/ saǵasıñ ba? -dedi. Sonda jılan ayttı:/

—Ériyne, sen meni ölimnen kütqarğanıñ üşin saǵamı./ "Jaksılıkğa jamandık" degen dedi. Onda savdager ayttı:/

⁵—Qoy, jılan, "jaksılıkğa érqaşan jaksılık" boladı,/ (y)eş uvakıtta jaksılıkğa jamandık bolğan (y)emes, -dedi. Jılan/ ayttı:/

—(Y)Eş uvakıtta jaksılıkğa jaksılık kelmeydi. Érqaşanda/ jaksılıkğa jamandık kelüvi anıq. Bulğan razı bolmasañ, birev/¹⁰ge barıp jügineyik. "Qaksılıkğa jaksılık" keledi dese, men/ öz jayıma bolayın, (y)egerde jaksılıkğa jamandık bar dese, sen/ razı bol, men kédemdi kılayın, -dedi. Müsépir savdager jügi/ nüvge razı boldı. Jılan moynında, qorjin qolında, atı bir/ jerde qaldı; Jügingeli bir mağulıq izdep, müsépir qattı qay/¹⁵ ğırıp kele jattı "kılğan isim ayday aşık, bar jasıǵım ölim/nen kütqarğanım" dep, qamıǵıp, jılap kele jatıp

(y)edi, jandı/ nérseden tük bir maqulıq jolıqpadı. Qattı şarşap, mañdayı/nan ter ağıp, bir örik ağaşa süyenip otırıp jılap: "Meniñ/ atım arıq, özim müsépir, joldastarımnan yalğız qaldım./²⁰ Meniñ pulım bolsa, qalar ma (y)edim? Olardan qalğan soñ munday/ bélege kırıptar boldım", -dep, nalıp: "(Y)Ey, örik ağaşı, sende/ jaratılıstıñ bir nuvısıñ, men mınaday bir kısılsañğa/ uşıradım, osınıñ biyiligin sen kılışı" -dep ötinip jıladı./ Odan keyin ğayıpyan örik ağaşı tilge gelip ayttı:/

²⁵—Senderdiñ bul isteriñ "jaqsılıqqa jaqsılıq" kelmeydi./ "jaqsılıqqa jaqsılıq" boladı, -dedi. Müsépir savdager ayttı: -Siz tuvra aytapadıñız, ne sebepti jaqsılıqqa jamandıq/ keledi? -dedi./

—Men jaqsılıqqa jamandıq keletinin aytayın, sen tıñ/³⁰dap tur, -dedi./

—Mne özim örik ağaşı, menen jılada qanşa mıyuva boluvşı/ (y)edi. Meni bağuvşı iyem bağban (bağşaşı) jemismdi alıp, mıyuva/larımdı jep, kölegeylep otırıp, qatın-balasimen ér jılada/ rahat körivşi (y)edi. (Y)Eki jil boldı men qartayıp, kuvrap, mıyuva/³⁵ bere almadım. Keşe meni bağuvşı bağban kelip: "Munan (y)endi/ mıyuva şıqpaytın, boldı munı (y)endi kesip otın kıluvğa tiyis/ (y)eken", dep ketti. Men oyladım: "Ubul " jaqsılıqqa jamandıq"/ degen osı (y)eken. Men buğan qanşa jıldan beri mıyuva berip jaqsılıq kılıp (y)edim, bul meni otqa jaqpaqşı boldı. Öz ajalım/⁴⁰ jetkende jıgılıp ölsem bolmas pa (y)edi, bul meni azat kılısa/ bolmas pa (y)edi? Mine, bul "jaqsılıqqa jamandıq" (y)emes pe?" -/dedi. Sonda müsépir razı bolmay, jéne birevge jüginemin dep,/ moynındağı jılanmen jéne tağı jürip berdi. Sonan müsépir/ savdager kele jatsa bir baқта, ülken bir semiz ögiz ottap jürip/⁴⁵ti. Sol jerde ögizge kelip arızın,aytıp bastan-ayak isterin/ bayan kıladı. Ögiz bulardıñ arızın tındap: "Jaqsılıqqa jamandıq bar" -dedi. Müsépir savdager ayttı: "Qalaysa/ jaqsılıqqa kamandıq boladı?" -dedi. Sonda ögiz ayttı:/

(255)¹—Sizder tıñdap turıñızdar, men öz basıma kelgen jaqsılıqqa jamandıqtı aytayın, -dedi./

—Ayttıñız, -dep ötindi. Sonda ögiz ayttı:/

—Men anamnıñ buzay bolıp tuvdım. Tuvğan zaman meni/⁵ (y)emizgeli qoymay, moynımnıñ baylap qoyıp, anamnıñ sütin/ savıp aldı. Sol ret boyınşa baylavda jürip, anamnıñ sütin/ (y)erkimşe (y)eme almadım. Tana şıqqan kezimde murınımdı testi,/ ökirtip bordağımdı kesip aldı. Odan üyretip balasına mindirip,/ bir tınım tatpırmastan iske saldı. Qunan ögiz şıqqan soñ qos/¹⁰ aydadı. Jas qoyına mingizip jayladı. Otın artuv, suv artuv, béri/ mende bolıp bir tınıltıq bermedi. Bıyday, tarı mensiz şıqpa/dı, istiñ béri menimen ğana bitetin boldı. Qışqası sol beynetpen/ jürip qartaydım. Bir jil boldı tım bolmasa jaqsı jem-şöp/ berip (y)eske almadı, tek quva berdi. Oyladım, meni tuvğanımnıñ/¹⁵ béri jaqsılıq qızmetimdi körip (y)edi, (y)endi meni qartayğan soñ ayap,/ bosatıp degen (y)edim. Keşe meniñ iyem bir qasapşını (y)ertip kelip:/ "Qaraşı, osı ögizim qanday semirgen, qanşa put may beredi", -/dedi. (Y)Endi bayqasam meni soyğalı semirtken (y)eken. Bul jaqsılıq/qa jamandıq (y)emes pe?/ Meniñ sonşa qızmetimdi körip (y)edi, (y)endi/²⁰ meni qartayğanda azat kılısa bolmaz pa (y)edi? Men öz ajalımnıñ/ ölsem bolmas pa (y)edi? -dedi ögiz. Jılan ayttı:/

— (Y)Endi boldıñ ba? -dedi. Onda müsépir savdager ayttı:/

—Jok, tağı birevge jüginemin, uşke şeyin jaqsılıqqa/ jamandıq keledi dese, sonan keyin razılıq bereyin, -dep,²⁵ jılanmen tağı da birge jürip ketedi. Savdager kele jatsa bir/ tülki ötip bara jatıp (y)eken/

—(Y)Ey tülki, bizdiñ sizge aytatıp bir arızımız bar, -dedi./ Sonda tülki adamzattı körip, qorıqqanıñ qasıp, bir kırğa/ şıqtı da, javap berdi./

³⁰—Arızınız bolsa, solay turıp ayta ber, arızındı basta,/ suravşı biyikte boladı, -dedi./

—(Y)Ey, tülki bizdiñ arızımız anav. Jaksılıkğa jaman/dıķ bar ma? -dedi. Sonda tülki ayttı:/

—Ne tuvralı? -dedi. Sol uvakıtta savdager bastan-ayak/³⁵ jılanmen bolğan isin bayan (y)etti. Tülki ayttı:/

—Menen burın (y)eşkimge jüginip ne (y)ediñder? -dedi./

Sonda savdager ayttı:/

—Sizden burın (y)eki maķulıķķa jügindik, olar jaksılıkķa jaksılık jok, jaksılıkķa jamandık keledi, -dedi./

⁴⁰Onda tülki oyġa tüşip, kayda tuzaġın aşıp, oylap turdı/ da -Bul jılan özi tüşken ĳorjınġa sıyya ma (y)eken? -dedi. Sonda jılan ayttı:

—Sıyyamın, -dedi. Olay bolsa men bir biyik aytamın: "Sen/ ĳorjınġa tüşkin", -dedi. Jılan: "Maķul" -dep, savdagerdiñ/⁴⁵ moynınan jazılıp, ĳorjınġa kirdi de, basın şıġarıp turdı./ Onda tülki ayttı: "Sıyyamın degeniñ ĳaysı? Basıñ ĳörinip/ tur", -dedi. Jılan ayttı:/

—Basım da sıyyadı, -dep, basın ĳayıp ĳorjınniñ/(256)¹ tübine alıp ketti. Sonda tülki ayttı: "(Y)eñ, sorlı savdager, / nege jetisip ĳarap tursıñ ĳorjınniñ avzınan mıķtap ustap/ alıp, aldındaġı tasķa urıp, beleden ĳutılmaysıñ ba?" -dedi./

Savdager bışara tülki aytkan boyınşa ĳorjınniñ avzınan/⁵ ustap, jılandı tasķa urıp öltirip kutıldı.. Tülki saydager/di édíletpen ĳutķarmadı, aylamen ĳutķardı. Égerde édílet ĳılsa,/ jaksılıkķa jamandık kelüvi anıķ, ras (y)edi, -dep, tıřķan/ paşsa sözín bitirdi. Onda kepter paşsası ayttı:/

—Ras, takır, munın şın (y)eken, -dedi. Bul saraydıñ iyesi/¹⁰ kerüvender, ne sebepti sarayın ĳaldırıp ketken. munıñ ménisin/ bilesiz be? -dedi/

Onda tıřķan paşsası ayttı: "Bilemin, kerüvenderdiñ sarayın ĳaldırıp ketkeneniñ sebebi bar. Osı sarayda bir kerüven/ bası bir jaksı adam bar (y)edi, bul adamdar as jegende, bizder/¹⁵ añdı turıp, tamaķtarın aldına ĳoyġanda onı biz tistey/ ĳařıp, tamaķjegizbey, beymaza ĳıluvşı (y)edik. Tamaķatarıñ aram/ boldı dep, tastap key uvakıttarda aş ĳaluvşı (y)edi. Bir küni , bařķa/ řaķtan, bir adam ĳonaķķa keldi, bul adamġa tamaķ ĳılıp, tıřķandar tamaķķa tüşip ketpesin dep, dep üy iyesi kerüven (y)eki ĳolın/²⁰ řapalaķtap birin-birine urdı. Sol kezde ĳonaķ ayttı:/

—/Y(Ey kerüven bası, bizdiñ joramız boyınşa ĳoldı birin-/birine urġan jaman. Ne sebepti ĳolıñızdı birin-birine urdı/ñız, -dedi/

—Jaraydı, meymanım, munıñ jayın aytayın. Osında/²⁵ ordalı tıřķan bar, solar ĳaptap kelip asķa tüşip ketedi. Siz as/ işkenşe tıřķandar kelmesin dep ĳolımdı urdım, -dedi. Sonda/ ĳonaķ ayttı:/

—Ordalı tıřķan bolsa, olardıñ ĳazınası bolsa kerek./ Ketpen jetse jigit jıynap, ordasın ĳazıp, ĳazınasın alıñız/³⁰dar, -dedi. Sonımen kerüven bası meymanınñ aytuví boyınşa/ jigit jıynap, ketpen tavıp alıp, bizdiñ ordamızdı buzıp, ĳazı/namızdı aldı, biz bularġa (y)eregisip, kündiz-tünde as-tamaġına/ tüşip, jas balalarınıñ ĳulaķ-murnın jep, jaman ĳıldık./ Sonan soñ kerüvender bul tıřķandardı biz tavısa almaspız,³⁵ bular eregisip bizdi jaman ĳıldı, bul jerden ketelik dep, bul/ saraydıĳaldırıp ketkeniñ sebebi sol", -dedi. Kepter paşsa/sı tıřķan paşsasımen ĳořtasıp, (y)ekeviayrılıp éngimelerin/ ayaktap, özderiniñ tirşiligin ĳılıp kete berdi. Bayaġı kepter/lerge (y)erip kelgen ĳarġa bastan-ayak kepter menen tıřķanıñ,⁴⁰ söyleskenin, tıřķandardıñkepterleri tuzaķtan ĳutķrġanın,/ tuv aldan ĳöríp otırġan (y)edi. ĳarġa oylap: "bul tıřķanġa men dos/ bolayın, bir tuzaķķa iline ĳalsam, bul tıřķandar ĳutķaradı/ (y)eken", -dep, ininiñ avzına kelip:/

—Ya, tışkan, şık! -dedi. Ol jerde qarğanın davsimen/⁴⁵ tışğan şığa kelip: "Nege şakırdıñ?" -dedi. Qarğa ayttı:/

—(Y)Ey, tışkann, men senimen dos bolğım keledi. Öytkeni elde/ qalay tuzakqa iline qalsam, sen kutqaruvşı (y)ekensiñ, -dedi./ Sonda tışkan patşası ayttı:/

(257)¹—(Y)Ey, qarğa seniñ jüzindi, teñirim avlaq kılsın. On/ segiz miñ élemde senen kara maqulıq jaratqan joq. Seniñ/ sırtıñnan da işiñ qararak. Ne sebepti senimen dos bolamın, -/dep. Sonda qarğa ayttı: "Joq jaranım, men sizge kara sanal-/⁵ maymıl, érqaşan sizdiñ jérdemiñiz bizge tiyse kereké, -dedi/ Onda tışkan ayttı:/

—(Y)Ey, qarğa, köp söyleme, ténirim seniñ jüzindi avlaq/ kılsın! -dep, tışkan inine kirip ketti./

Sol sarayda qarğa bir jil turıp qaldı. (Y)Ertede de, keşte de/¹⁰ tışkandar qarğanı köre bergen soñ, birine-biri üyip boldı./ Bir küni söz arasında tışkan patşası qarğağa ayttı:/

—(Y)Ey, qarğa, meniñ bir muratım bar, sol muratıma sen/ jérem kılsañ men senimen dos bolamın, -dedi, Qarğa ayttı:/

—Aytıñız, taksır, qoldan kelse, jan-ténimmen kızmetiñiz/¹⁵ demin, -dedi. Tışkan patşası ayttı:/

—(Y)Ey qarğa, meniñ bir baqa dostım bar (y)edi, bir sağat bir/birimizdi köre almasaq, otıra almayşı (y)edik. Sol dosımdı/ körmegele, mine, törtinşi jil boldı. Qayğı-kasirette qaldıq./ Qudanıñ kudiretimen ortamızdan bir ülken dariyya ağıp ketip, sol/²⁰ dariyyadan öte almay qaldıq. (Y)Endi ötinemin, sol dosıma meni/ jetkizseñ, men senimen dos bolamın, -dedi. Qarğa:/

—Maqul, bul mindetti jan-ténimmen moynıma alamın, -/dedi. Sodayn keyin tışkandı kanatına mingizip alıp, qarğa/ dariyyadan öte uşıp kete berdi. Birneşe kün uşıp, bir küni/²⁵ kanatı talıp bir kurğaq aralğa kelip, dem alıp qondı./ Qarğa dem alıp otırğanda tışkan patşası qarasa, araldıñ/ ar jağında bir kişkene suvdiñ janında dos baqası turğan/ (y)eken. Sol jerde (y)eki dos birin-biri körüp, jilasıp, kuşaqtasıp,/ qaytadan (y)esterin jıyıp, aman-savlıqtarın bilisip, bir-birimizdi/³⁰ köretin kün bar (y)eken desip, qalayşa jettiñ? -dep, tışkan/ patşasınan baqa suraptı. Tışkan patşası ayttı:/

—Bir qarğamen dos bolıp, qarğanıñ kanatına minip jet/tim, -dedi. Onda baqa ayttı:/

—(Y)Ey, dostım, siz qalayşa qarğamen dos boldıñız? On/ ³⁵segiz miñ élemde qarğaday kara jaralğan maqulıq joq, qar/ğanın sırtınan işi kara, -dedi./

—Ras aytasız, olay bolsa da sizdi sağıngandıktan dos/ bolıp, sol qarğanıñ sebebimen (y)ekevmiz bir-birimizdi körüp, köri/sip oturmız, -dedi. Sonda baqa ayttı: "Siz beker kılıpsız,⁴⁰ bul qarğa opağa jana kıluvşıdan (y)emes pe? Dos bolğannan keyin,/ dos üşin dos janın kıysa kerek: Bul qarğa janın kıymaq tursın,/ qarnı aşqan küni öziñizdi jep koyadı. Siz ilgeride biri üşin biri/ janınkıyğan bir tört dostı (y)estimegensiz be?" -dedi. Sonda/ tışkan patşa ayttı:/

⁴⁵—Aytıñız, (y)estiysin, -dedi. Baqa ayttı:/

—İlgeri zamanda bir törtev dos bolıptı birimen biri. Olar/dıñ biri -tışkan, biri -baqa, biri -kiyik, biri -üyrek (y)eken. Bir küni bir hanıñ balası qasında nökerlerimen aña/ (258)¹ şığıptı. Aña (y)eş nerse ilinbepti. Sol uvaqıtta aldınan bir/ baqa kete beripti. Hanıñ balası ayttıptı: "Jol bolarğa bu/ da jaqsı ırım, ana baqanı ustap alıp kelip qorjınğa salıñ/dar", -depti/

⁵Sonda joldastarı baķanı ustap alıp, orjınġa salıptı. Muni yrek krrip, bulardıñ dos baķası bolġan soñ kiyikke, kiyik/ derev tıřķanġa ġabar kılıptı. "Jaysız boldı, baķa dostı/ ġanniñ balası ustap, orjınġa salıp alıp ketti" -dep, şev/leri jilap, bul şin janımızdı kıyıp, bir ayla kılalık,¹⁰ dep, keñes kılıstı. Sonda tıřķan aytıptı: "Kiyik, sen aķsaķ/ kiyik bol da, ġanniñ balasınıñ aldınan aķsap te ber, mine,/ aķsaķ kiyik ketip bara jatıp dep, orjındarın tastap uva/ alsa, yrek meni orjınġa jetkizip baķsın, men orjındı/ tsıp, baķanı şıġararımın. Sonan soñ yrek saġan ġabar kılsın,¹⁵ sen z janıñdı utararsıñ, aşıp ketersıñ", -depti. Barşı/ları bul aylanı maķıl krrip, kiyik aķsaķ bolıp, janzadanıñ/ aldınan te beripti. "Mine, aķsaķ kiyik kele jatıp, uvıp soġıp alalıķ" -dep, orjın-kiselerin tastap, kiyikti uva/ beripti. Sonda yrek tıřķandı orjınġa jetkizipti. Tıřķan/²⁰ orjındı kırkıp, baķanı utarıptı. Baķa utılġannan/ keyin, yrek barıp kiyikke ġabar beripti. Kiyik baķanıñ utıl/ġanın (y)estip, ziniñ velġi alpınşı aşıp utılıp kete berip/ti:/

Sonday aydamen baķa şin jandarın ayamay, baķanı ut/²⁵arıp alġan. Dos bolġan soñ solarġa uķsap, biri şin biri janın/ armasa kerek. Bul arġa janın kıymaķ tursın, arnı aşıa ziñe/ as boladı. Munda opa bar ma? -dep baķa nrse tabılar ma/ (y)eken dep, jan-jaġına arasa, (y)eş nrse joķ, kzi tsıp ketip,/ uvaġdası Vesten şıġıp, ziniñ alıp barġan dos tıřķan patşasın/ bas salıp jep oyadı: Baķa aşıp suvġa kirip ketip utılıptı./

ARLIġAŞ PEN DVIT

Bir arlıġaş jardiñ uvisına uya salıp, mir srrip/ti. anatı atpaġan balapandarı anası azıķ ekelvge/ ketkende şıdamsızdana utuvmen boladı (y)eken./

Bir kni balapandardı jemekke arlıġaştıñ/ uyasına javız jılan rmelep şıġıp bara jatadı./ Muni krġen arlıġaş aspap men jerdi şarlap,/ şıp-şıp (y)etip, balapandarına araşası izdeydi.⁴⁰ Kkekten kmek suray barsa:/

—Brkit onaka şaķırıp (y)edi, soġan bargalı jatırımın/ uvaķıtım joķ, -deydi kkek./

Odan şıġıp, arġaġa barsa:/

(259)¹—ylengeli jatanımda mazamdı alma, -deydi./

arlıġaştıñ amalı tavsılıp, şırıldap uşıp kele jata/dı. Bir kezde Dvitti kredı. Dvit arlıġaştıñ şıp-şıp/ tken davısın Vestip:/

⁵—Dostım, nege zarlaysıñ? -dep suraydı./

arlıġaş sonda:/

—Javız jılan balapandarımdı jutpaķşı bolıp, uyama/ rmelep jetip aldı. Soġan ne isterimdi bilmeymin, -dep,/ arlıġaş kziniñ jasın tgıp-tgıp jiberedi./

¹⁰—Olay bolsa, meni jetkiz tezirek, -deydi dvit./

arlıġaş anatın tosadı. Dvit jotasına şıġıp aladı./ Kzdi aşıp-jumġansa uyasına jetedi. Jılan uyaġa taķap alġan/ (y)eken. Dvit pen arlıġaş (y)endi bir st keşikse, balapandardı/ kılgıp sap, jumsaķ ayada masayrap uyķtamakşı eken./

¹⁵Dvit ayaġımen şaba tırnap, jılanıñ (y)eki kzin aġızıp/ jiberedi. Javız jılan sılķ (y)etip jerge ulap tsedi de mert/ boladı./

Dvittiñ sılķ (y)etip jerge kulap tsedi de, mert/ boladı./erligine sysingen arlıġaş onımen aynımas dos/ bolıptı. Sodan beri talay zaman tse de, sılķ (y)etip jerge kulap tsedi de, mert/ boladı./ekevi bir uyada turıp,²⁰ birge mir sredı sılķ (y)etip jerge kulap tsedi de, mert/ boladı./eken./

(259)²¹KEPTER MEN KARĞA

Bir kepter ülken kayınıñ salalı butağındağı kalıñ/ kök japıraktardıñ arasında beykam otır (y)eken, en/tige jalpıdap, joğarı jagındağı butakka mantık/²⁵ kara qarğa kelip konıptı. Sondan keyin moynın bir/ joğarı, bir tömen sozğılap, öñeşin kırnay qarqıl/ day bastaydı./

Karğanıñ barqıldaq davsınan kepterdiñ kulağı/ bitip, bası zeñip, mazası ketedi. Sonda da özi biler dep, ündemey/³⁰ şıdap bağadı. Biraq kara qarğa qarqıldavın toqtatpeydi./ Denesi türşigip, berekesi koşkan kepter:/

—O, qarğa, tañ atkalı balapandarıma jem tasıp, ébden/ şarşap, mına kayınıñ sayasına azdap demalayın dep otır/ (y)edim. Mümkün bolsa, biraz kıoya turşı, mazanı almay, -dep/³⁵ ketedi./ tumsıgı sarayıp, kilmiye qaraydı:/

—(Y)Ey, osılay şarşap otırğanda köñildi kötereyin dep,/ édeyi sayrap otırğan jokpın ba?! -deydi./

⁴⁰Kepter öz ötinışin uqpağan qarğağa tañdana qaraydı da,/ éri uşıp ketedi./

(260)¹KARLIĞAŞ PEN ŞÖJE TORĞAY

Bir méveri bahta biyik kéri karağay ösip turıptı. Kök/temde onıñ basına qarlığaş pen şöje torğay üy/ salıp, balapan şıgarıptı./

⁵Şöje torğay balapanına kuvray basın sıdıkırt/pay, (y)erke totay kılıp ösiripti. Balapan tentek./ oyındı ğana bileği (y)eken. qarnı aşsa, şeşesine kelip,/ avzın aşadı, anası tapқан-tayanğanın balapanına,/ beredi. /

¹⁰Al qarlığaştıñ balapanı (y)elgezek, (y)eñbekkor bolıp özipti./

Uvaqıt zımırıp öte beredi. Küz tüsedı. (Y)Eki balapan da (y)er/ jetedi. (Y)Endi olar öz betterimen kün köriske kirisedi. Qanatı/ қатayған соñ, qarlığaştıñ balapanı jol kıyınşılığanın/ қорıқpay, jılı jaққа uşıp ketedi./

¹⁵Şöje torğaydıñ balapanı jerden terip jeytin dénge senip,/ bahta қaladı. Qıs tüsedı. Jerdi qar basadı. Ne azıgı, ne bas/ suğar panası jok şöje torğay ébden aşığadı aқını üskirik/ ayaz soğıp, (y)ešteñege (y)ebi jok, toğuşar balapandı бүristirip/ tastaydı. /

²⁰Qaytadan köktem keledi. Qayta oralğan qarlığaştıñ bala/panı şırıldap, қurdasın izdey bastaydı./

—Jılama, -deydi oğan kéri karağay. -Şöyje torğaydıñ/ balapanı (y)eñbek (y)etpedi. Söytip, aştan öldi. (Y)eñbeksiz tirşilik/ jok, sonı bilip koy./

(260)²⁵UZAQ PEN KÖGERŞİN

Uzaq kögerşindi halıqtıñ қurmetten asıraytuğının/ körip, üsti-basın aғartıp boyap alıp, men de kögerşin bolam/ dep, kögerşin asıraytın күркеge üşip kelipti. Sondağı/ kögerşinder munı éveli özderindey kögerşin (y)eken dep kirgizipti./³⁰ Éri-beriden son uzaq umıtip öz davısına salıp, қuşқırıp/ jiberipti. Sonda kögerşinder munı bilip, tus-tusınan şokıp,/ қuvıp jiberipti. Sonan soñ uzaq öziniñ, көp uzaқtarına uşıp/ barıptı. Sonda onı bular da қuvıptı, üsti-bası aқ bolıp жүr/gen soñ./

(261)¹ŞIMSİK PEN KÖGERŞİN

Қulamergen aydalada, japan түзде añ avlap, seyil/ қuradı (y)eken. Onıñ balası joyamergen ékesiniñ taya/ğın ustap jastay-aқ аңсақ болған (y)eken. Ol түрлі/⁵ қустарға tor, tuzaq қurıp astap aladı (y)eken. Bir күни/ қurıp қoyған torına қışкене şımşıқ oralıp/

kalıptı. Ol sorlı tordan şığa almaydı. Oralıp/ jata beredi, bir mezgilde omñ qasına kögerşin kele/di. Bunñ torğa aralıp jatқанın köredi. Ol anaday turıp/¹⁰ şımşıqqa ursıp tabalaydı.

—Éy, aqımaq, (y)esalañ, qazır kün taltüs (y)emes pe? Tün bolsa/ bir şart. Kündiz tordı körmey aralıp (y)eki közindi şel qaptadı/ ma? Ayağıñnıñ astına qarap, ana sıyrıyğan közderiñdi aşıp/ jürseñ (y)etti. (Y)Endi sen küşikti kim şığarıp aladı. Béribir bugün/¹⁵ men seni évrelenip şığarsam da sen (y)esalañ (y)erteñ tağı şoqaqtap./ (y)ebelektep jürip torga tüsesiñ goy. Künde men sağan évre/ bolıp jüremin be? -dedi de ilgeri bir-(y)eki attap özi kol tuzaq/qa tüsip, şıyıldadı da qaldı. Olay-bulay bulqınıp (y)edi, bosana/ almadı, qayta buvına tüsti. Onı körgen şımşıq:/

²⁰—Éy, danışpan, közi bar dosım, aqılış adam, qazır/ tün be, kün be? -dep suraptı. Özi jantalasıp buvınıp jatқан/ kögerşinniñ oğan javap berüvge de şaması kelmepti. Sonda şım/şık oğan tağı da:/

—Éy, aqılğöy apa, men torğa tüsem de kıynalmay, dem alıp/²⁵ jaqsı jayda jatırmin. Seniñ halıñ menen de naşar boldı-av./ jaña mağan aytқан aqılıñdı özine nege istemediñ? Öz basıñdı/ alıp jüre almaytın bolğan soñ baskağa aqıl aytıp neñ bar/ (y)edi, -depti./

Birevge külseñ öz basıña keledi. “Tabaşıñ tabanı tay/³⁰ğaq”, “Öziñe paydasız aqıldı özgege aytpa!” degen metelder/ osığan keledi./

(262)¹KÖK KEPTER BALAPANI

Bir kök kepter uyağa (y)eki balapan salıptı, bul (y)eki/ balapan qanat, quyrığı jetilip, uşur mezgili (y)elgen/de birevi-birevine aytadı:/

⁵—A, şıraç, (y)endi bizdiñ qanat, quyrıgımız/ jetildi, uşıp dünyeni kezip, savıq kılıp kelelik, -/deydi. Sonda birevi (inisi):/

—Koy ağa, tamaşanı, savıqtı qoyalıq, érkimniñ/ üyrengeñ jeri jaqsı, (y)eşqayda ketpey-aq qoyalıq, -depti. Ağası:/

¹⁰—Joq, sen barmaytın bolsañ, mağan ruqsat kıl, men jürip/ qaytam, -dep, uşıp saħarağa ketedi. Söytip uşıp bir jerler/ge qonganda, bir burkit sol jerde kez bolıp, balapan ol burkit/ten ölip-talıp şöp astına kirip, aman qaladı. Sodan soñ, /“kuday, osıdan qutqar!” -dep, qoyta uşıp kele jatıp bir kırmanğa qonsa,/ kırman iyesi tuzaq qurıp, ustap aladı. Odan aman-(y)esen qutılıp/ şıqқан (y)eken, (y)endi uyasına qaray uşıp kele jatıp, bir kırmanğa/ qonsa, kırman iyesi taspen jiberip qap, bir ayağın üzipti. Sonan/²⁰ soñ éreñ ayaqtan aqsap uyasına kelip kırıpti. İnisine jılap kelip,/ munan soñ inisiniñ aqılına (y)eretin bolıptı./

QIRĞIY MEN BÖKTERGI

Qırğıy men böktergi oyda joq jerde kezdesede ketedi./

(Y)Eki dos ötken-ketkendi eñgimelep kezdesüv qurmetine/²⁵ keş ötkizüvdi uyğaradı. Keştiñ keregine ézirlev üşin/ 20 torğay ustap ékelüvge kelisedi. Jıyırma torğaydıñ/ jartısın ustavdı qırğıy mindetine aladı, qalğan/ on torğay bökterginiñ ülesine tiyedi./

Qırğıy köp keşikpey 10 torğaydı ustap, töbe/³⁰ basında böktergini kütüp otıradı. Bökterginiñ keletin mezgili/ ötip, keşigedi. Al bular keşti kün batpay bastavğa üvede (y)etken./ Aqırı şıdamı tavsılğay qırğıy dereksiz ketken böktergini/ izdevge şıgadı./

Qalıñ toğay boyımen uşıp kele jatıp, qırğıy alıstan/³⁵ böktergini bayqaydı. Ol bir torğaydı quvıp, ıldıyğa ıgıstırıp/ baradı (y)eken. Sol sétte qırğıy da bökterginiñ soñınan

uşıp je/tedi. Onıñ qavırsındarı terge malşınıp, ayağın torğaydı/ bürüvge ilgeri soza tüsipti. Bökterginiñ şarşav keypin körgeñ./

Kırğıy: "toğayda torğay qaldırmay kırğan (y)eken", -dep/⁴⁰ oylaydı. Söytip, ol böktergiden asıgıs:/

—Av, Böke, qanşa torğay ustadıñız? -dep suraydı./

Sonda böktergi aldında uşıp bara jatқан torğaydıñ nusqap:/

—Osını alsam, toğız torğay qaladı, -deпти./

(263)¹ KAZ BEN TÜLKI

Bir tülki jayılp jürgen qazdardıñ qasına jermen/ jer bolıp urlanıp kelip, şetki birevin bas salıp/ ustap aladı. Başqa qazdar qanğıldap uşa jendedi,[^] ustalğan qazdı tülki alıp soğıp, aldıñğı (y)eki ayağı/men (y)eki qanatınan basıp turıp, ırjıñdap küledi./ Küledi de bilay deydi:/

—Éy, Qazeke, (y)eger seniñ qolıña men tüsip qalsam,/ qayter (y)ediñ?/

¹⁰—Qaytuvşı (y)edim, -deydi qaz, jüniñden tistep turıp, eki/ ayagımdı kevdeme qoyıp, közimdi jumıp: "Uva, quday bergenine/ şükir", -dep, tavba qılar (y)edim./

—Éndeşe men solay (y)eteyin, -dep, şokıyıp otıradı da, (y)eki/ ayağın kevdesine qusırıp, közin jumadı. "A, téñiri, bergeniñe/¹⁵ şükir," -dep, avzın aşa bergende, qaz qanatın qağıp qalıp,/ qanğıldap uşa jöndedi. Tülki avzın aşқан küyinde qala/ beripti.

(Y)EKİ KAZ BİR BAQA

(Y)Ertegi zamanda (y)eki qaz suv taba almay jürüp, ıstıq/²⁰ şildenıñ küniñde bir kölşikke kelip qonadı. Ol köl/şikti köpten beri meken (y)etip jürgen bir baqa bar/ (y)edi. (Y)Eki qazdı qarqıldap jonatpay, kölşigin qız/(263)²³ qanıp, (y)eki qazğa suv işkizbedi. (Y)Eki qaz jalındı. / Jalınsa da baqa:/

²⁵—Bul azğana kölşik qurıp tavsıladı, sizder/ uşıp ketesizder, menbıyşara qanat, kuyırğıñ joq, qayda/ baramın, -deydi. Qazdar aytadı:/

—Éger de osı kölşik qurısa, sizdi biz alıp uşıp, bir/ jaqsı kölge jetkizelik, -deydi. Baqa qabıldap, üşevi şart/tasıp, bir jürge beredi. Künderge bir kün azğana köl suvalıp,/ qalğan suvı sasıp ketedi. (Y)Eki qaz üvede boyınşa baqağa: "Keteli,/ bir jaqsı suvğa jeteli", -deydi. Munı baqa maquldadı. Bir/ qulaştay uzın

ağaştı alıp kelip, baqağa dél ortasıñan tiste/tip:/

³⁵—Avzıñdı aşpay, jağındı qarıştırıp tura ber, -dedi./ (Y)Eki qaz ağaştıñ (y)eki şetinen ayağımen mıqtap ustap, baqanı/ aspanğa alıp uştı. Baqa köktiñ üstine şıqqanğa köterilip,/ köñili ösip, jerdegi baqalardan özin joğarı dérejeli dep/ köñili ösip, jerdegi baqalardan özin joğarı dérejeli dep/ mastandı. Söytip aspanda bara jatıp, bir ülken şahardıñ/⁴⁰ üstine kelip (y)edi, şahar halkı kökke qarap, qayran qaldı./

—Bul ne zat? -dep. Birevler: "Qasiyetti baqa" -dedi./ Birevler: "Baqa (y)emes başqa zat", -dedi. Jurttıñ sarınıñ/ (y)estigen soñ, baqa maqtanıp: "Atımdı aytpay, bildirmey ket/kenim bolmas", -dep, tañqalıp turğan (y)elge./

⁴⁵—Men -baqamın! -dep, avzın aşqanda ağaştan bosap,/ jerge qaray kuydıylap sır aynalıp, süze soğıp, dalbañdap kelip/(264)¹ at bazardıñ ortasına tars (y)etip tuskende, jarıştırıp bazarğa/ salıp jürgen attar baqanıñ belin basıp, öltirip ketti. (Y)Eki/ qaz: -akımaqqa jaqsılıq (y)etip bolmas! -dep, öz betimen uşıp/ kete berdi. Mine, bar bir

azamattar, baqağa uksas menmendik pikir/⁵ aladı, özinen başkanı pes tutadı. Ol asılıq, ol adamdı nadan/dkqa uşiratadı. Tübinde baqa kusap, duşpannıñ ayağınıñ/ astına tüsedı./

Bul tuvralı Abay ayttı degen bir söz délel (y)edi:./

Jamandar istemeydi édil (y)eñbek,
¹⁰Urlıq, kuvlıq kılğanda қағар külmek.
Aramdıqtan jamandıq tappay қалmas
Mıñ, күn tursa күni sınar şölmek.

(264) JAPALAQ KÖRSEÑ, ATIP AL

Künderde bir күn Süleymen patşa:./

¹⁵—Altın kümişpen kömkerilgen aq ordalarda/ otıra-otıra jalıqtım. (Y)Endi mağan éдеми қırnal/ған aq süyekten, kemigi joқ қақ siyekten, ilğıy ғana/ bas süyekten, sarmaymağan jas süyekten saray salın/sın, -dep buyıradı. -Saraydıñ birinşi қabatu/²⁰ éyeldirdiñ, (y)ekinşi қabatu (y)eskekterdin, üşinşi қaba/tı қustardıñ bas süyeginen қalansın!./

Adamdar men қustardıñ érbér altı aғayındısınıñ üşevi/niñ bası, bes aғayındısınıñ (y)ekeviniñ bası. Üş aғayındılar/diñ bireviniñ bası alınatın bolıptı./

²⁵İhan jarlığı (y)eki bala ma! Sonimen қaharlı һanniñ қayırısız jashığı orındala bastaydı./

Künderde bir күn kezek üş aғayındı ükilerge kelip, patşa/ jarlığı boyınша (y)eñ kenje inisi bayğızdıñ süyegin aparıp/ berer uvaқıt jetedi. Biraқ қaysar da batır Üki һan jarlıғын/³⁰ orındavdan bas tartadı. Ol japalaq inisin jardiñ jarıғыna./ Bayız inisin tastiñ қuvisına tiğıp tastap, otıra beripti./

Kökjendet deytin bir қandı балақ қus bar (y)eken. Қustardı/(265)¹ қıruv mindeti soған жүктелipti. Ol һan sarayındaғы keri sa/murıqtıñ (y)eñ senimdi қolқанatu (y)eken./

Üş aғayındınıñ birevin aluv üşin Kökjendet bir күni Ükige/ jetedi. Kele (y)ekilene davıstaydı:./

⁵-Balaq јuniñ balıyp,
Jalgız özin jalpayıp,
Batırısıp taltıyp,
Қulağıñdı қalkıyıp,
(Y)Eki urtıñdı sapiytıp,
¹⁰Nege otırsıñ şalkıyp?

Üki ün қatpaydı. Kökjendet sestene ékirendeydi/ қayda, tap! -deydi./

Üki қos қulaғын tikireytip aladı da, ket degendey јuvan şeñ/¹⁵gelmey sermep қaladı. Jarmasa ketse, jazım boların sezgen/ jendet қus:./

—Қap, bélem, patşaға aytpasam ba! -dep, kete baradı./ Sol betimen kele jatsa, aғasınıñ aytқанın orındamay, tıғы/lıp jatқан jerinen şıғыp, janalaq jalp-jalp (y)etip, jar/²⁰ basında oynap жүr (y)eken./

Kökjendet köre salıp, japalaqtıñ қasına jetip keledi de:./

—Bayğızıdı tavıp ber, sonda patşanıñ toyına baqırşı/ bolıp, tamakça toyasıñ, -dep aldaydı./

Üki de jendet kıştıñ, artınan quva şıqqan (y)eken, onıñ japa/²⁵lakça aytıp turğan sözün (y)estiydi. "Aytpa" dep imdaydı. Birak/ éri opasız japalak tastıñ quvısıpda tıgılıp/ jatқан inisi Bayğızıdı jov, qolına ustap beredi./

Mine, sol künnen bastap, japalak üki mañına jolamay/ ketipti. Opasızdıq jasap, öz bavırın bir uvis jemge satqanı/³⁰ uşın bukıl qus atavlı jerinipti. "Japalak körseñ atıp al,/ jamannan boyıñdı satıp al" degen söz sodan qalğan (y)eken/

Üki qasıyetti qus sanalıp, onıñ balaq jünin kız-bozbala/ borkine tağatın bolıptı./

BAYĞIZ

³⁵ Burıñgi ötken zamanda jal mavız patşa bolıptı./ Ol uşqan qıstı ustap alıp, şetinen jey beredi (y)eken./ Qıstardıñ köbin tumsıgın tesip, jipke tizip tas/taydı. Söytip, köktegi qıstıñ bérin avlap ustap bitı/ripti. Tek bayğız ğana jal mavız patşanıñ qolına/⁴⁰ tüşpey qoyıptı.

Jal mavız patşa bayğızıdı qalay qolğa tüsirsem/ (y)eken dep, qıyyal şegipti. Suñqardı jumşağısı kelgen (y)eken, ot/ şaşqan közin körıp, aynıp qalıptı. Sonda éMunı jiberüvge/(²⁶⁶)¹ bolmaydı, ustap aladı da, jasırıp qoyadı, -dep oylaydı/ jal mavız patşa. - Onan da qarşığanı jibereyin. Alañğasar/lav, maqtap maldanayın".

Sodan qarşığanı matavdan bosatıp aladı da:/

⁵—Sen qıstardıñ işindegi nağız batılısıñ. Budan bılay/ meniñ şabarmanım bol. Qazır barıp, bayğızıdı tavıp kel! dep buyıradı./

Baylavdan basanğan qarşığa jal mavızdıñ sözine (y)eligip./ samğay jöneledi. Ağaş-ağastıñ arasın, tav-tastı kezıp, izdep/¹⁰ jürıp, jartastıñ, quvısında tıgılıp jatқан bayğızıdı tavıp/ aladı.

—Bayğız, bayğız, neğıp jatırsıñ? -dep suraydı qarşığa davıstap. -Seni patşa şakıradı, kütıp otır!/
Bayğız basın quvısqa jasıra tüsedi de, avırğan bolıp:/

¹⁵—Basım zırkıldap avırıp, alıp baradı. bara almay/mın, -deydi inqıldap. Sonda qarşığa:/

—Berı taman şıqşı, söyleseyik, -dep ötinedi./

Bayğız bul da qolğa tüşpey, jalğız qalğan (y)eken ğoy dep/ oylap, basın qıltıyıp, şığara bergende, qarşığa aladı da,²⁰ qanatınıñ astına qısıp, uşa jöneledi. Janına batқан/ bayğız:/

—Oybay qabırğañ tipti qattı ğoy, éziliñ janğa battı/ ğoy, -dep bezekteydi. Onıñ zarın qarşığa tıñdamaydı. Sol/ betimen bayğızıdı qanatınıñ astına jasırğan qalpı jal mavız/²⁵ patşanıñ qarşı aldına kelip qonadı./

—Bayğız qayda? -dep suraydı jal mavız patşa qarşığanıñ bir quvıq jasağısı kelip turğanın sezıp./

—Joq taba almadım, -dep jasıradı qarşığa qıypaqtap./ Ol osı aylamen bayğızıdı jasırıp, özi jemek (y)eken. Sonı/³⁰ bayқаған jal mavız patşa:/

—Moynıñdı burap julıp alamın, şınıñdı ayt! -dep/ aqıradı qaharlanıp. Qorıqqannan qarşığa qanatınıñ astındağı bayğızıdı jal mavız patşağa şığarıp beredi. Sonda/ bayğız:/

³⁵—(Y)Ey, patşa, meniñ sağan aytayın degen arızım bar, -deydi/ jalmavızdan savğa surap. Onıñ arızın tıñdap, kızıktağısı/ kelgen patşa:/

—Al, söyde! -deydi./

Bayğız öleñdete, taqpaqtay söyleydi./

⁴⁰—Barmaqtay ğana basım bar,

Torğayday ğana jasım bar.

Ösip (y)edim jetim bop,

Sen toyatın (y)etim jok!..

—Osı ma aytpağıñ? -deydi jalmavız patşa tañırқаp./

⁴⁵—Sözim bitken jok, taksır, tıñdap al, -deydi bayğız sözін/(267)¹ éri jalğap. - Barlıq kústı avlap, tügel ustap otırsıñ. Tum/sıgım tesip, jipke tizip koydıñ. Beri de zar jılaydı, köziniñ/ sorası ağadı. Jeytin tamağı jok, aş jatır. Arıqtap, tumsı/ğına ötkizsen, janı da kıynalmas (y)edi. Büytip arıqtap azıp/⁵ tozbas ta (y)edi. Kazir tesilgen tumsıqtarı da қақsap, janın jep/ jatır. Osılar sıyyaqtı meniñ de tumsıgımdı tesip, jipke ötkiz/ğıñ kelse, ötinerim, sévleden jip (y)esip, sonı ötkizsi./

—Onday jipti kim (y)ese aladı? -dep suraydı jalmavız/ patşa tañdanıp. Sonda bayğız aytadı:/

¹⁰—Şaytandı şaқırtıp (y)estir!./

Sevleden jip (y)esip, sonımen tizip koysa, kústardıñ semiz/ bolatının (y)estigen jalmavız patşa şaytandı şaқırtıp aladı/ da, kün sevlesinen jip (y)esip berüvdi ötinedi./

—Ne қаласаñ da bereyin, -dep jalbarınadı./

¹⁵Ol kezde nayzağay kıran sadağıniñ oğı (y)eken. Sonı қолға/ түsire almay жүрген şaytan:/

—Mağan anav baylavda jatқан kıran sadağıniñ jebesin/ ber! -dep şart қойıptı./

Jalmavız patşa kıran қанатınıñ astındağı ot şaққıс/²⁰ nayzağay sadağıniñ oğın alıp beripti. Şaytan (y)endi sévleni/ ustamaқ bop éri жүgiripti. beri жүgiripti, (y)eşteñe tındıra/ almaptı. Sodan keyin jalmavız patşadan қаşıp, da bultқа/ minin, aspanga şıgıp ketipti қойtıp kelmey қойıptı. Onı/ ustap alatın қудiret jolmavız patşada болmaptı./²⁵ Söylip амалı tavsilған jalmavız patşa:/

—(Y)Endi ne isteymin? -dep suraptı payğızдан./

—Mına kústardıñ берin bosatıp jiber, (y)erkin жүrsin./ Қарниñ ашқанда şетinen ustap jersiñ. (Y)Erkin жүрген қus semiz/ болadı, -deпти bayğız./

Jalmavız patşa амалсыздан bayğızdıñ ақılına көnipti./

—Jé, sen barmaqtay болғаниñмен, ақılıñ tavday (y)eken, -/deydi de, қарşıғаға buyıradı. -Barlıq kústı matavдан bosat!./ Bayğızdıñ айтқanı bolsın.

Қустар aspanga samğap ketedi. Jerge қonbaydı. Ағаш/-ағашtıñ basına қonақтайды. (Y)Eşқандаy қus ustay алмаған/ jalmavız patşa аştan ölipti./

Sodan beri қағыз kústardıñ ақılıсı болıp қalıptı./

Sondıқтан ol kiyeli қus sanaladı. Onı öltirген obal. Sayatşılar/ қолға түскен bayğızdı silap-sıypap қаyta ұşırıp jiberedi./⁴⁰

—Balıq kústardıñ tumsıgında tesik bar, ol jalmavız/ patşanıñ kústardı ustap, tumsıgım tesip, jip ötkizgeninen/ қalıptı. Bayğızdıñ tumsıgında onday tesik jok (y)eken deydi./

(268)¹ KIRAN MEN KUZGIN

Bir küni burkit kara qarğağa kezirip:/

—Qarğam, (y)ekevmizdiñ de tegimiz qus. Biraq sen/der juvas qussıñdar, ne bolsa sonı jep, üş jüz/⁵ jılğa deyin ömür süresiñder. Al biz bolsaq, otız/ jastan éreñ asıp barıp jıgilamız. Bul qalay? -/dep suraptı./

Sonda qarğa/

—Sender ılıy jemtikti tiridey jep, qanın işesinder. Biz/¹⁰ bolsaq, tek ölekselermen ğana kün köremiz, -depti./

Sodan keyin burkit pen qarğa (y)ekevi jemtik izdevge şıǵadı./ Uşıp kele jatıp aydalada bir jılqınıñ öleksesin közderi/ şaladı. İzdegen jemi tabılğan qarğa ölekseni quşirlana şoqıy/ bastaydı. Uzaq ömür sürüvge sebepşi bolar ma (y)eken degen oymen/¹⁵ burkit te dem tatuvğa kirisedi. Jemtikti şoqıy bergen burkit kilt/ şeginşekteydi./

—Qursın, iyistenip ketipti. Öte démsiz (y)eken. Jügerimdi/ aynıttı. Mundaydı jep üş jüz ömür sürgenşe, ata-baba/ saltınan aynımay, otız-aq jil ömür sürgenimniñ özi artıq/²⁰ (y)eken, -dep jönelipti./

SAVİSKAN

Tınım tappay süyreñdep, köp söyley bergendikten/ savıskannıñ tili avzına sıymay, isip ketipti. Aqırı,/ as-suv işüvden qalıptı. (Y)Endi qayıtu kerek? Savıskan/²⁵ (y)eşbir amal taba almaptı. Sonan soñ tırnağa jalı/nıptı./

—Tırno, tilimdi (y)emdep bere gör! Seni qanday/ dert bolsa da (y)emdeydi ğoy. Şöpten deri jasaydı/ (y)ekensiñ./

³⁰—Sagan şıypa bolarlıqtay şöbim joq! Kömektese almay/mın, -deydi tırna./

—É, solay ma! Mindetsinesiñ be? -dep savıskan aşuvğa/ minedi. -(Y)Endeşe mağan ökpeleme, jaman atındı bükil ormanğa/ gületeyin, bélen!/
³⁵Osmı aytuvğa tiki zorğa keledi de, (y)em surap qabanga baradı./ Oğan arız aytadı./

—Meniñ kömegim kerek bolğan (y)eken ğoy sağan, é? (Y)Endeşe/ kele ğoy, ékel beri, süyreñdegen tiliñdi suvırıp alayın. Öziñe/ de jaqsı, bizdiñ de qulağımız tıñşaladı, -deydi qaban/⁴⁰ şabınıp.

Savıskannıñ üni öşıpti, savıskannıñ tiline tüyneme/ şıǵıptı degen söz bükil ormanğa tarap ketipti. Aqır-ayağında/ savıskan tipti söyley almay qaladı./

(269)¹—(Y)Endi sağan (y)eşkim de kömektese almaydı, -deydi üki/ savıskandı jubatıp, -öziñe berik bol./

—Nege? -deydi savıskan muñaya qırıldap:/

—O basta tiliñe iye boluviñ kerek (y)edi. “Satıp alğan avuruvğa/⁵ (y)em tabılmas” degen osı./

Söytip, savıskan tilinen ayırılıp, küni büginge deyin mağna/sız şıqılıqtay beredi (y)eken./

TAV MEN KAÑBAK JÉNE BÜRKIT

Bir kañbaqtı jel aydap, ülken tavdiñ (y)etigine ékep/¹⁰ tastap ketti. Muni biyikten körüp turğan tav:/

—(Y)E, Kañbağım, qaydan jürsiñ, neğip keldiñ/ munda? -dedi Kañbaq turıp:/

—Altı batpan avırdı kötergen alıp (y)edim. Jeti/ qabat jeri astınan şığıp, alıp degen atagıñdı/¹⁵ (y)esitip, alısuv üşin édeyi seni izdep keldim, -deydi./ Tav buğan jımıyıp küldi. Sol kezde quyın soğıp, qañbaqtı/ dedektetken boyı aspañğa alıp şıqtı. Aspannan qayta jerge/ ékelip, arı-beri avnattı. Oyğa-qırğa domalattı. Akır ayağı/ öldim-taldım degende, tavgıñ betine ösken bir şoq tobilğı/²⁰ nıñ basına ilip tastap, jayına jürüp ketti. Qalı qaşıp, qa/bağı tüsken qañbaqtıñ qasına bir burkit keldi. Ol:/

—(Y)E, qañbağım, negıp jatırısñ? -dedi./

Qañbaq:/

—Altı batpan avırdı arqalağan (y)edim. Jeti qabat jer/²⁵ astınan şığıp, alıp degen atagın (y)esitip, astımda jatqan/ tavmen édeyilep kelip alısıp (y)edim, altı kün alısıp, jeti/ kün degende éreñ dep jıgıp, jelkesinen basıp jatırımın, -deydi./

—Bolsa bolar! -dedi burkit oğan. Tobilğığa zorğa ilinip/³⁰ qalğan (y)ekensñ!

—Élbette, -dedi qañbaq, -odan başqa qolaylı jer bol/mağan soñ tobilğısınan ustap jatqanıñm gıoy./

Sol kezde quyın soğıp, qañbaqtı tağı da dedektete jö/neldi. Burkit turıp:

³⁵—(Y)E, batır, qayda barısñ tavgı tastap? Turıp ketpey me/ ol endi arnışap? Dedi./

—Uvaqa (y)emes, burkitim, Aldımda alısatın éli de köp alıp/tar bar. Solarğa jetüvge asıgıp baramın! -devge gana şaması/ keldi qañbaqtıñ. Quyınmen birge quldırap uşıp kete bardı./⁴⁰ Artında qılıp burkit pen tav qaldı./

(270)¹ KİM NEDEN KÜŞTİ?

(Y)Ertek-(y)ertek (y)erte (y)eken,

(Y)Eşki jüni börte (y)eken.

Qırğavıl jüni kızıl (y)eken,

⁵Quyrıgıñnıñ jüni uzın (y)eken.

Muzğa tayıp jıgılıp, janbasın sıdırğan/ (y)eken. Sol uvaqıtta, quday tağala sonda muzdan suraptı:/

—Muz-muz, sen neden küşti boldıñ?/

—Men küşti bolsam, kün közi jarqırıp şıqqannan qur/¹⁰ mas (y)edim./

—Kün-kün, sen neden küşti boldıñ?/

—Men küşti bolsam, betimdi bult basar ma (y)edi?/

—Bult-bult, sen neden küşti boldıñ?/

—Men küşti bolsam, java-java juvsanıñ basın kögestpes/¹⁵ pe (y)edim.

—Juvsan-juvsan, sen neden küşti boldıñ?

—Men küşti bolsam, qoşakan basımdı jer me (y)edi.

—Qoşakan qoşakan, sen neden küşti boldıñ

—Men küşti bolsam quyrıgımdı qaskır tortap ma (y)edi?

²⁰—Qaskır-qaskır, sen neden küşti boldıñ?

—Men küşti bolsam mergen atıp alar ma (y)edi?

—Mergen-mergen, sen neden küşti boldıñ?

—Men küşti bolsam, mıtıgımnıñ bavın tışkan kıyyar/ma (y)edi?

²⁵—Tışkan-Tışkan, sen neden küşti boldıñ?/

—Men küşti bolsam, ala jazday taŝıǵan azıǵımdı kumırs/ka terip keter me (y)edi?

—Kumırşa-kumırşa, sen neden küşti boldıñ?

—Meniñ küşim arqammen altı batpan, jelkemmen jeti/³⁰ batpan ŝoyındı kötergendikten küşti boldım degende:/

—(Y)E sen kudaysız küşti bolǵan (y)ekensıñ ğoy, olay bolsa, -/dep belden kılıŝpenen bir salǵanda, kılday bolǵan. Özindey/ buyımdı köterüv de sodan qalǵan.

SÖZLÜK*

* Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi ve Metin bölümlerinde kullanılan transkripsiyon işaretlerinden sözlük kısmında, sıralama güçlüğünden dolayı yalnızca “ é / ñ ” transkripsiyonlu harflerine yer verilmiştir.

Sözlük sıralaması Türkiye Türkçesi'ne göre yapılmıştır.

-A-

a	: özlem ve üzüntü belirtisi
abalav	: devamlı havlamak
abalav	: havlamak
abaysız	: dikkatsiz, saf
abiroy	: değer, saygı, şan, şeref
abiroy	: arzu edildiği gibi, gönlünce
abırjıy	: şaşırmak, hayret etmek
abzal	: kıymetli, sevgili, değerli
acırav	: bölünmek, ayrılmak
acırayuv	: sinirlenmek, kızgın kızgın bakmak
ada	: bomboş
ada boluv	: bitirmek, tüketmek
adam	: adem, insan
adam balası	: insanoğlu
adamzat	: bütün insanlık
adasuv	: yolunu kaybetmek, istikametini şaşırmak
ağaş	: ağaç
aguv	: akmak
aga	: yol gösterici, akıllı
aga	: ağabey , yaşça büyük er kişi
agaruv	: göstermek
agaruv	: götürmek, bir şeyi götürmek
agaş	: ağaç
agatay	: ağabeyciğim
agıl-tegil	: bol, çok, fazlasıyla
agın	: akıntı, suyun akması
ajal	: ecel
ajal	: tehlike
ajal	: kaza
ajal uvakıtı	: ecel vakti
ajalsız	: tehlikesiz
ajirasuv	: alâkayı kesmek, ayrılmak
ak	: hayvan sütünden yapılan yiyecekler
ak kıluv	: yemeklik yapmak
akböken	: ak böğü
akbas	: genellikle atlarda görünen bir hastalık
akı	: hak
akıl	: akıl
akıldı	: akıllı

akılışı	: akıl veren, akılcı
akımak	: ahmak, akli az
akır	: ahır
akır	: sonunda, nihayetinde
akır	: son, nihayet
akır zaman	: son vakit , son zaman
akıruv	: bağırarak, yüksek sesle azarlamak
akıret	: ahiret, son
akırı	: sonunda
akıylanuv	: gözün faltaşı gibi açılması
akkuv	: kuğu kuşu
akkönül	: temiz gönül, saf gönül
akşa	: para
aksak	: aksak
aksakal	: yaşlı kimse, ihtiyar ileri gelen sözü dinlenen kimse
aksav	: topallamak, aksamak
aksıyuv	: adamın veya canavarın dişinin görünmesi
aktav	: suçsuzluğunu kanıtlamak, temize çıkmak
aktav	: umduğunu vermek
al	: 1.ön, bir şeyin ön tarafı 2.bir işin ilk başlangıcı
al	: işte
al	: şu, o
aluv	: almak
aluv	: iktidari fiil
ala	: alaca, ak ile başka renklerin bir arada görünmesi
ala jazday	: bütün yaz boyunca
ala-ak	: beyaz ve başka renklerin karışmasıyla oluşan renk
alak-julak	: şaşırıp korkunca şaşkın şakın bakılmak
alakan	: avuç içi aya
alakan	: kaşının sapı ile başının arası
alañ	: genellikle koyunlarda görülen bir hastalık
alañ	: alan, meydan
alandav	: meraklanmak
alasıruv	: can havliyle koşmak, mücadele etmek
alav	: alev
alavlanuv	: alevlenmek, yanmak
alayda	: ama, fakat
aldap kelüv	: oyuna gelmek , aldatılmak
aldav	: aldatmak, kandırmak
aldı	: bir şeyin ön tarafı
aldıña saluv	: önüne getirmek
aldıñgı	: önceki, evvelki

aldıngı kün	: evvelki gün, önceki gün
algaşkı	: ilk, başlangıç
alınuv	: alınmak
alis	: uzun zaman
alısuv	: dayanma, tahammül etmek
alısuv	: güreşmek, çekişmek, kavga etmek
alistav	: gittikçe uzaklaşmak
aljuv	: bunamak
alkap	: ova, düzlük
alkınuv	: hızlı hızlı nefes almak
alla ékbar	: Allahu Ekber
alpamsaday	: çok iri, çok büyük
alpıs	: altmış
alpıs kadam	: altmış adım
amal	: ilâç, çare
amal	: çözüm, yol
amal	: taktik
amal-ayla	: hile, taktik, çare, çözüm
amaldav	: çözüm bulmak, çare bulmak
amalşı	: çözüm bulan, çare bulan
amalsız	: çaresiz
aman	: sağ salım
añ	: av , av hayvanı
anav	: su
anav-mınav	: onu-bunu
añdav	: düşünmek, anlamak
añdav	: dikkatli olmak
añdavsızda	: birden, aniden
añgal	: dikkatsiz, saf
añgar	: dağlar arasındaki çukur yer, dere ırmağın kenarlarındaki dik yar
añgaruv	: sezme, farkına varmak
añık	: şüphesiz, belli, tam kendisi
añıktav	: tahkik etmek, gerçeği bulmak
añırav	: ağlamak, bağırarak ağlamak
añırav	: boş,
añırav	: rügârın sertçe esmesi
añkuv	: bir şeyin kokusunun çıkması
añkuv	: hadiseyi anlamak
añkalandav	: başını sonunu sezmemek, anlamamak
añkav	: her denilene inanan, saf
añkav	: saf ,herşeye inanan

añkavlık	: saflık
añkituv	: birşeyin kokusunu çıkarmak
añşı	: avcı
ant	: ant, söz, yemin
añtarıluv	: ne istediğini bilmeden şaşırmaq, sıkışmaq
apa	: anne
apa	yakın akraba arasında yaşı büyük olan hanım, abla
apan	: kapanmış kuyu yeri
apan	: yabani hayvanların ini
aparuv	: götürmek
aparuv	: göstermek
apartuv	: götürtmek
apaş-kopaş	: acele, sıkışık
apat	: afet, kaza
apıray	: ya!, öyle demek!, anlamında üzüntü belirtisi
appak	: bembeyaz
aruv	: sevimli , güzel
aruv	: zatıflamak , hafiflemek , halsizleşmek
ara	: arı
ara	: bir şeyin içi
ara	: testere
aralaturv	: gezdirmek
aralav	: bir şeyin arasında dolaşmak, gezmek
aralav	: testere ile bir şeyi kesmek
aram	: pis, haram
aramza	: vakitsiz doğmuş olan kuzu, tay
aramza	: içten pazarlıklı
aramza	: kötü düşünceli
arandav	: belaya bulaşmak
arba	: araba
ardak	: saygı
ardaktı	: saygılı
areke	: arslan eke
argı	: geçen, daha evvelki
argı	: bir şeyin öte tarafı
argı	: sonraki, öteki
arık	: zayıf
arıktav	: zayıflamak
arıluv	: kesilmek, bitmek, kurtulmak
arıldav	: arıl diye ses çıkarmak
arırak	: uzakça yer, ötelere
arisek	: arslan eke

aristan	: arslan
aristan	: yiğit , cesur
arız	: arz, rica, istida
arız aytuv	: rica etmek
arka	: arka, bir şeyin geri tarafı
arkalav	: bir şeyi sırtına alarak taşımak
arkalav	: arkalamak
arkalav	: sorumluluğu üstüne almak
arkan-jip	: ip, halat bağı
arkar	: koyun soyundan büyük boynuzlu yabani bir hayvan
arman	: arzu, emel
arman	: maksat
arman	: uzak, öte
arman kıluv :	: arzulamak
arnaluv	: ayrılmış, birisine mahsus olmak
arnav	: ayırmak, saklamak
arnayı	: özel olarak, hususi olarak
arpa	: arpa
arpalı	: münakaşa, tartışma, çekişme
arşuv	: temizlemek
arsalañdav	: sevinç belirtisini bildirmek
arsıldav	: havlamak
art	: bir şeyin yüzünün arka tarafı , sonu sonrası
artuv	: artmak
artı	: ardı, arkası
artıgırak	: fazlaca
artık	: fazla
artıkşılık	: özellik, hususiyet
artiluv	: çoğalmak, artmak
arz	: şikayet, rica, istek
arzan	: ucuz , kolay
asa	: pek
asav	: binilmeye alışmamış, deve veya öküz
asav	: aşama, aşmak
asav	: çok sinirli, henüz hayata alışmamış kimse
asık	: âşık
asil	: asil, temiz, kıymetli
asiluv	: asılmak
asır saluv	: koşmak , eğlenmek , oynamak
asırav	: insana veya hayvana bakmak
askan	: aşan
askan	: büyük, pek yüksek, pek ileri

askın	: büyük, yüksek
aspan	: gökyüzü
ast	: alt , birşeyin altı
astam	: fazla
astam	: hakim , üstün durumda olan
astı	: bir şeyin altı , alt
astiñgi	: alttaki
asuv	: aşmak, dağı, geçidi geçmek, belli bir sayıyı geçmek
asuv	: yemek pişirmek , hazırlamak
aş	: aç , karnı aç , yemek yememiş
aş boluv	: acıkmak
aşıguv	: acıkmak
aşık	: açık
aşiluv	: açılmak
aşırav	: küçüklere, yavrulara bakmak
aştık	: açlık
aşuv	: açmak
aşuv	: sinirlenmek
aşuv	: ekşimek
aşuv	: acıkmak
aşuvlanuv	: sinirlenmek, kızmak
at	: ad, nam, şeref, ünvan, isim
at	: at, beygir
at koyuv	: isim vermek
atuv	: atmak, bir şeyi atmak, ok atmak, kurşun atmak
ata	: baba
ata	: ihtiyar dede
atak	: isim, nam, ünvan, derece, şeref
ataluv	: atamak
ataluv	: bahsetmek
atañ	: kısırlaştırılmış erkek deve
atırap	: etraf ,çevre
atkaruv	: kendisine verilen işi yerine getirmek
attanuv	: (misafir veya yolcu) yollamak, göndermek
attanuv	: atlanmak
attanuv	: bahsedilmek, ismi çağırılmak
avuv	: belli bir miktarı aşmak
avuv	: bir tarafın kayması
avuv	: kaymak
ava	: hava
avıl	: köy
avıl	: birkaç çadırdan meydana gelen topluluk

avildas	: aynı köyden olan kimse
avır	: ağır
avıruv	: hastalanmak
avıruv	: hastalık.
avırlav	: kilo almak
avırlav	: yükü ağır bulmak
avırlav	: ağırına gitmek, üzülmek
avırtuv	: acıtmak
avit	: birkaç çadırdan meydana gelen topluluk
avit	: köy
avız	: yaranın ağzı
avız	: ağız, insan ağzı
avız	: evin veya başka bir yerin girecek, çıkacak yeri, kapı
avız	: geçidin giriş yeri
avkat	: yemek, gıda
avkat	: zenginlik
avlak	: uzak
avlaktav	: uzaklaştırmak
avlanuv	: avlanmak
avlav	: avlanmak
avnatuv	: yattığı yerinden döndürmek, kıpırdatmak
avnav	: yerinde doğru yatmamak, bir sağına , bir soluna dönmek
avzına saluv	: ağızına alıp , götürüp yemek
ay	: ay
ay	: üzüntü belirtisi
ayu	: ayı
ayak	: ağaçtan yapılan bardak, tabak
ayak	: ayak
ayan	: ayan, belli, malum
ayanaluv	: bir durumdan ikinciye geçmek
ayanaluv	: tekerleğin dönmesi, duraklamak, gecikmek, yolundan kalmak
ayanaluv	: belirli bir şeyin etrafını dolaşmak
ayanaluv	: sevmek, beğenmek
ayandav	: yavaşça yürümek
ayav	: bir şeyi birisine vermeye kıyamamak
ayav	: birisine acımak, esirgemek
ayaz	: ayaz, yel
aybınuv	: üzülmek , çekinmek, saygı duymak
aydala	: insan bulunmayan sahra, bozkır, ova
aydav	: davarı sürmek
aydav	: sürgün etmek

aydav	: söylemek, demek
aygay	: insanın iç duygusunu belirten ses, nâra, haykırma,
aygır	: damızlık erkek at
ayır	: harman veya ot toplandığı zaman kullanılan uzun saplı çatal, dirgen
ayır	: çift, iki
ayıruv	: ayırmak
aykaylav	: normal konuşmadan daha yüksek sesle konuşmak, bağırarak
aylaker	: hilakâr, açıkgöz
aylık	: aylık
ayna	: ayna
aynala	: etraf, civar, çevre
aynalayın	: sevgili, kıymetli
aynaluv	: belirli bir şeyin etrafını dönmek
aynaluv	: bir durumdan ikinciye geçmek
aynaluv	: tekerleğin dönmesi
aynaldıruv	: bir şeyle uğraşmak
aynaldıruv	: geciktirmek, alıkoymak
aynaldıruv	: elinden tutarak döndürmek
aynıtuv	: caymak, vazgeçmek
aytar	: söylenecek
aytar bir söz	: söylenecek bir söz
aytuv	: söylemek, demek, fikrini bildirmek
az	: az, çok olmayan
az-ak	: azıcık
azamat	: yigit, sözünün eri olan kimse
azap	: işkence, zorluk, eziyet, mihnet
azaptanuv	: eziyet çekmek, zahmet görmek
azar	: güçlülük, zorla
azayuv	: azalmak, eksilmek
azbırlıg	: kabadayılık
azık	: ot, yem, hayvan yiyeceği
azık	: yiyecek, gıda, yemek
azıktanuv	: yemek yemek, beslenmek
az uvakit	: az vakit
azuv tişi	: azı dişi
azuvlı	: güçlü kuvvetli
azuvlı	: yırtıcı hayvanlar

-B-

ba	: soru edatı
badırak	: gözleri büyük ve dışına doğru fırlamış
badırayuv	: gözlerin dışarıya doğru fırlaması
bagana	: direk
bagım	: bakım
bagımsız	: bakımsız
baglanuv	: bağlanmak
baka	: kurbağa
bakılday	: ağlamaklı olmak
bakıruv	: bağırarak
bakıravık	: bağırarak
bakıt	: baht, talih
bakıttı	: talihli, bahtı açık
bakıy	: baki, ebedi
baksı	: şaman
bakşa	: bahçe
bala	: çocuk
baladay	: çocukça
balapan	: kuş yavrusu,
balbırav	: yumuşamak, gevşemek
balkuv	: sıcaktan mayışmak, uyuşmak
balşık	: balçık, çamur
balvan	: pehlivan, yigit
bar	: var
baruv	: varmak, ulaşmak
barak	: baraka
barıs	: pars
barlav	: etrafı gözetlemek
barlık	: bütün
barlık	: varlık
barşa	: hepsi, bütün
barşa	: yüz tarafı sarı altın gibi nesneyle süslenmiş olan kumaş (simli)
bas	: baş
bas	: balta, bıçak gibi kesici şeylerin yüzü
bas	: baston veya benzeri şeylerin kalınca olan kısmı
bas	: dağın, ovanın tepesi
bas	: en büyük
bas	: her türlü bitkinin en uç noktası, tepesi
bas	: iş bitiren

bas	: kişinin yalnız kendisi
bas	: nehrin, derenin kaynağı, başladığı yer
bas baylav	: ölümüne boyun eğmek
bas iyzev	: kabul etmek
bas saluv	: birden yakalamak
basuv	: adımlamak
basuv	: basmak, bir şeyin üzerine bastırmak
basımırak	: daha baskın, daha üstün, daha fazla
baska	: başkaca
başşı	: önder, lider, yol gösteren
bastan-ayak	: baştan aşağıya, teden tırnağa
bastapki	: baştaki, evvelki, önceki
bastav	: başlamak
bastav	: bir yere götürmek, bir şeyi göstermek
başpay	: ayak parmakları
batuv	: batmak
bata	: dua, iyi dilek
batıl	: cesur, çekinmeyen, tahammül eden
batır	: bahadır, güçlü, korkmayan
batır	: cesur, akıllı
batıruv	: batırmak, sokmak
batır-av	: yiğit, kahraman
batpak	: çamur, balçık
batpan	: batman, bir çeşit ağırlık ölçüsü
battuv	: göze batmak
bav	: bağ, bahçe, üzüm bağı
bavır	: bağır, insanın ve hayvanın karın tarafı
bavır	: ciğer
bavırlav	: atın bağına kamçı vurup koşturmak
bavırlav	: hayvanların karnına kadar su veya çamurda yürütmesi
bavırlav	: kuşun bağını yere getirerek uçuşması
bay	: zengin
bayacı	: eski, evvelki, belli
bayandav	: haber vermek, bildirmek, anlatmak
bayav	: yavaş, hızı tatminkâr değil
baygus	: baykuş
baygus	: çaresiz, bahtsız, fakir kimse
baygız	: baykuş
baykasuv	: takip edilmek
baykav	: dikkat etmek, bakmak, takip etmek
baykav	: gözcü
baykavsız	: ani

baykavsızda	: aniden
baylasuv	: bağlamasına yardım etmek
baylav	: neticeye varmak
baylav	: bağlamak
baylavlı	: bağlı, bağlanmış olan
baysaldı	: sabırlı, gayretli, sözünde hareketlerinde vefalı, ağırbaşlı
baytal	: iki, üç yaşında dişi at
bazar	: pazar , alım-satım yeri
bedel	: haysiyet, düşünce, kıymet
bek	: sağlam , pek
beker	: boş, karşılıksız
bel	: bel, dağın kıvrımı sırtı
bélaket	: felaket
belbev	: bel bağı , kemer
béle	: bela, aksilik
béle	: çalışkan , elinden her iş gelen
béleket	: felâket
belgi	: işaret, belgi, damga, arma
belgi berüv	: işaret vermek (etmek)
belgili	: belli, malum
bere-beredi	: veriverdi, hemen yetiştirdi
bereke	: bereket
beri	: beri
béri	: hepsi, tamamı
berik	: emin, kendine güvenen
berik	: sağlam
berilüv	: verilmek
berüv	: vermek
bes	: beş
bés	: bahs, bahis
bes eşki	: beş keçi
bes jüz	: beşyüz (500)
bet	: dağın veya tepenin yüzü
bet	: göl veya nehrin birbirine bakan tarafı
bet	: kitabın veya defterin sayfası
bet	: yüz
bet-avzı	: ağzı yüzü
bet-betimen	: herkes kendi bildiğiyle
betege	: ayrı otu
beter	: beter
béybişe	: hanım, eş
beyge	: at yarışı

beyge	: yarış kazananın aldığı hediye
beykam	: gamsız, huzur içinde, kuşkusuz
beykam	: herhangi bir merak içinde olmayan
beynet	: azap, çile, zorluk
beyşara	: biçare, bahtsız, zavallı
béyterek	: büyük çınar
béyterek	: yüksek derece, itibar
bezektev	: yerinde dınamayacak kadar rahatsız olmak
bezildev	: çekinmeden bir şeyi birden söylemek
bezildev	: hızla gitmek, hızlı hızlı konuşmak
bezüv	: bezmek, bıkmak, usanmak
bılay	: böyle, bunun gibi
bılayşa	: böylece
bılğanış	: bulunmak
bırt-bırt	: ses taklidi
bıt-şıt	: hurdahaş
bıtbıldak	: bildircının çıkardığı ses
bıyday	: buğday
bıydayık	: buğdaya bezeyen bir bitki
bıydayık	: kırlangıç türü bir kuş
bıyıl	: bu yıl
bızıııdav	: bızınlamak
bildirüv	: bildirmek, haber vermek, bilgi vermek
bilüv	: bilmek, anlamak
bile aluv	: bilebilmek
bilek	: bilek
bilekti	: bilekli, güçlü, kuvvetli
bilgen	: bilgiç
bilgen	: bildik, bilinen
bilmek	: bilecek
bilteli	: fitilli
bilteli	: fitilli
bilteli miltık	: fitilli tüfek
bir	: bir (belirsizlik sıfatı)
bir	: sayı, tek
bir-ak	: fakat, buna rağmen, öyle olduğu halde
biraz	: biraz
birazdan keyin	: az sonra
bir-bir	: birer birer
bir-biriniñ	: birbirinin
birdeme	: birşey
birdey	: aynı, benzer, aynen

birev	: belirsiz, birisi
birev	: yalnız, bir tane
biriküv	: birikmek
birinşi	: birinci
birlesüv	: birleşmek, bir olmak
birneşe	: belirsizlik zamiri, bir kaç
birtalay	: bir hayli
bitirüv	: bitirmek
biy	: bey
bitüv	: bitmek, tükenmek
bitüv	: sonunna gelmek, hazır olmak
bitüv	: yaranın iyileşmesi
bitüv	: yetişmek, büyümek, bitmek
biye	: kısarak
biyik	: ulvî, yüce, büyük, yüksek
bişara	: biçare, çaresiz
biz	: biz
bog	: dışkı
bola bastav	: almaya başlamak
boluv	: olmak
bop	: olup
boran	: bora, tipi, kasırga
boratuvşı	: boramakçı
borbay	: ayağın dizden yukarı tarafı
borış	: borç
borpıldak	: boş, yumuşak, toprağı sert olmayan yer
borsuv	: bir şeyin kokması, çürümeye yüz tutması
borsa-borsan	: koşarak ilerlemek, gitmek
borsık	: porsuk
bos	: azat
bos	: boş
bos	: fakir, hiç kimsesi olmayan
bos	: işin olmadığı vakit
bos	: meşgalesi olmayan
bosatuv	: boşaltmak, salıvermek, salıvermek
boska	: boşuna
bota	: devenin yavrusu
botal	: deve yavrusu
bov	: olmak
boy	: bir nesnenin boyu
boy	: elbisenin önü
boy	: insan boyu

boy	: nehir ve derenin yola bakan kısmı
boy	: süre
boyav	: boya
boyav	: boyamak
boyavdı	: boyalı
boyavşı	: boyacı
boyınşa	: boyunca
boylap-boylap	: dik dik bakmak
boylav	: boylamak
boz	: boz , beyazımsı renk
bozdav	: devenin yavrusunu ararken çıkardığı ses
bozdav	: yüksek sesle acınacak şekilde ağlamak
bödene	: bildircin
bögelüv	: bir yerden geçmekte zorluk çekmek, yolu kapanmak
bögelek	: kelebek
böget	: engel
bögetüv	: engellemek
bökse	: kalça
bökter	: dağın aşağı tarafı, ova tarafı, etekleri
böktergi	: dişi puhu kuşu
bölüv	: bölmek
bölüv	: bölmek
bölek	: kendi başına, ayrı olarak
böleksinüv	: yadırgamak, ayrı saymak
bölinüv	: bölünmek, ayrılmak
böri	: kurt
börte	: mavimsi ve beyaz renkler
böspelik	: kendini beğenmişlik
böten	: yabancı
bu	: bu
budan	: bundan
budan keyin	: bundan sonra, artık
bugan	: buna
bugı	: ceylan
bugı-maral	: maral geyiği
buginge deyin	: bugüne kadar
buka	: boğa
bukara	: fukara
bul	: bu, şu
bulak	: suyun kaynağı
bular	: bunlar, şunlar
bulay	: böyle

bulbul	: bülbül
buldırav	: sislenmek, bulanıklaşmak
bulit	: bulut
buljıtuv	: yerinden kıpırdatmamak
bulkınuv	: fırlamak, atlamak
bulkınuv	: hücum etmek istemek
buğan	: buna
burungı	: evvelki, önceki
buruv	: burmak, çevirmek, döndürmek
buruv	: birisini hareketlendirmek
burıluv	: yönünü değiştirmek
burılıs	: dönemeç, köşe
burıngı	: önceki , evvelki
burkırav	: saçılmak, dağıtılmak
butak	: budak, dal
butak	: şube
buvuv	: bağlamak, paket yapmak
buvaz	: gebe
buvaz	: yüklü
buvi	: buğu
buvınuv	: kendi kendinin boğazını sıkamak
buyıguv	: donmak, büzülmek, birbirine yanaşmak
buyıguv	: sesiz, kendi kendine olmak, sırrını açmamak
buyım	: eşya, mülk
buyıruv	: emir vermek, buyurmak
buyırık	: emir
buzuv	: bozmak
buzav	: buzağı
buzık	: bozguncu
buzıluv	: bozulmak
buzıp	: bozuk, bozguncu
buzıp	: bozulan, çürüyen şey
buzıp jaruv	: bozup yarmak
büdirüv	: bozmak, kırmak
bügcen-bügcen	: başını eğerek, belini yükselterek yürümek
bügin	: bugün
bükil	: hepsi, tamamı, bütün
bükpegen	: gizleyen , saklayan
büktelüv	: birşeyin katlanması
bükteveli	: bükülmüş, katlanmış
büldirgiş	: bozucu, kırıcı
bülik	: ani hareket, kavga

bülkidev	: orta hızla gitmek
bülkil	: atın orta hızla gitmesi
bülkil	: yavaş yavaş gitmek
bürkit	: kartal
bürşik	: bitkinin çiçek açmadan önceki hali
bürtik	: bir şeyin yüzündeki hafif tırtık
bürtik	: tomurcuk
büy	: büğü (büve)
büyir	: böğür
büyirlev	: ayırmak
büyrek	: böbrek
büytüv	: böyle demek, böyle yapmak

-D-

da	: "da,de" edatı
dabırlav	: bağırmak, gürültü yapmak
dabıs	: şöhret, nam
dabıs	: ses, ün
dagı	: dahi, söz arasında kullanılan ek
dala	: ormansız, ekseriya düz ova, bozkır
dalan	: düz, sahipsiz yer, ova
damıl	: durmak, nefes almak, dinlenmek, rahatlamak
damıl algan	: rahatlayan
damılsız	: devamlı, aralıksız
dandaysıtu	: kendini beğindirmek
dangoylanuv	: heyecanlanmak, delirmek
danıspan	: danışman
danıspandık	: danışmanlık
darıya	: derya, umman,deniz
dat	: pas
dav	: dava
dava	: devâ , çâre
davis	: ses
davıstav	: yüksek sesle çağırmak, seslenmek
davlasuv	: karşılıklı dava açmak, mücadele etmek
davlav	: dava etmek, davacı olmak
davlı	: dava
dayın	: hazır
dayındaluv	: hazırlanmak
de	: bağlama edatı
dedektetüv	: hızlı yürütmek, yerinde duramayacak kadar kadar sıkıştırmak
degen	: değin, kadar
degen	: denen, adlandırılan
déldev	: tam doğru isabet ettirmeye çalışmak, bir şeyi yerine tam oturtmaya çalışmak
delebe	: canı istemek, heveslenmek
dém	: tad
dém	: yemek, aş
dém	: yiyecek ve içeceklerin tadı
dem aluv	: dinlenmek
demigüv	: nefes almak, solumak
déñ	: esas, nüve

d�n	: tohum
d�n	: tahıl
den	: yarısından fazlası , çoğu
d�ndev	: yararlı bir iş yapmayı istemek
dene	: vücut, ten
derev	: derhal, hemen, çabuk
d�rmen	: derman, güç, kuvvet
dert	: dert, üzüntü, hastalık
des�v	: söyleşmek
dev	: demek, söylemek
d�vrensiz	: hayat sürmemek, iyi gün geçirmemek
devşi	: sözcü, söyleyici
deyin	: kadar
dıbıs	: ses, �n
dıbıstav	: seslemek
dırday	: büyükçe, yüksekçe
dırday	: kendini büyük sanan kimse
dilm�r	: hatip, iyi konuşan kimse
diyirmen	: değirmen
doga	: arabaya atı koşmak için kullanılan ortadaki ağaç
domalanuv	: yuvarlanmak
domalatuv	: yuvarlatmak
domalav	: yuvarlamak
don	: don, havanın buz tutması, donması
doņız	: domuz
dopşa	: top gibi
dorba	: torba
dorbak	: torba
dos	: dost, arkadaş
dos boluv	: dost olmak
dost	: dost, arkadaş
dostar	: dostlar, arkadaşlar
d�n	: tepe
d�rek	: kaba, kibar olmayan
durıs	: dürüst , doğru , düzgün
duvıldav	: kızarak, bağırıp çağırıp, yüksek sesle konuşmak
duvıldav	: vücudun kızması, kanın insanın yüzüne çıkması, hareketli konuşmak, ateşlenmek
duvşar boluv	: karşılaşmak, rastlaşmak
d�bir	: gürültü, ses
d�ld�l	: Hz.Ali'nin atı, iyi koşan ve g�cl� olan at
d�niye	: dünya, yer

dürkin	: devamlı, tekrarlanan şey, durum
dürkirev	: aniden, birden hareket etmek
düşpan	: düşman
düz	: boş sahra, düzlük, meydan

-E-

é	: sevinç veya üzüntü bildirir
eb	: ev jiljıtmaydın ebi osı
éb	: hep, tamamıyla
ébden	: hepten , tamamıyla
ebelektev	: tez tez hareket etmek, oradan oraya koşmak
ébigerenüv	: telaşlanmak, acele etmek
édemi	: güzel, yakışıklı
édepennen-ak	: hemen, demesiyle, birden
édeyi	: mahsus, kasten
édeyi	: kasten, maksatlı, bilerek, mahsus
edi	: idi
édil	: adil
édil	: büyükbaş hayvan
édildik	: adalet
édilet	: adalet
édiletsizdik	: adaletsizlik
eger	: eğer
egin	: ekin
egin eküv	: ekin ekmek , ekin serpmek
eginşi	: ikinci
éküv	: ekmek
éke	: baba
ékelüv	: getirmek , yetiştirmek
ekelev	: sevildiği için nazlanmak, büyüklerine güvenerek çocuklaşmak
ékelisüv	: uygun olanı bulmak
ékelisüv	: uzlaşmak
ékelisüv	: akıl danışmak
ékelisüv	: anlaşmaya, gelmek
ékelisüv	: razı olduğunu ifade etmek
ékelisüv	: sözleşmek
eken	: bildirme kelimesi "dır, dir"
eken	: geçmiş zaman ifade eden ektir.
eken	: iken, söz arasında kullanılan kelime
eken	: imiş
ekenine	: olduğuna
éketüv	: götürmek, uzaklaştırmak
ékev	: getirmek, yetiştirmek
ekev	: iki ayrı, iki tane, her ikisi
eki	: iki

eki san	: iki sayı
ékim	: hakim, idareci, yönetici
ekînşî	: ikinci
ekînşî in	: ikinci in
él	: hal, durum, vaziyet
el	: halk , millet
el	: memleket , vatan , yurt
elcîrev	: duygulanmak, acımak
éldakayda	: uzaklara
éldakayda	: çoktan
élde-kim	: bazı kimseler
élden	: birazdan
élden soñ	: biraz sonra
élek	: helâk
élek	: telaş , uğraş
élem	: alem, dünya
elev	: saymak, değer vermek, hatırlamak
élgî	: deminki
eli	: bir parmağın genişliği
élip	: elif , Arapça "A" harfi
elîrûv	: kudurmak, delirmek, hastalanmak
elîrpen	: kuduran, deliren
elpelektev	: çocuk gibi hareket etmek, yerinde duramamak
elpelektev	: canı durmamak, beğenilmek istemek
elpelektev	: sabırsızca, uçarak konarak hareket etmek
élsîz	: halsiz, güçsüz, kuvvetsiz
emen	: büyük yapraklı, budaklı ağaç
emes	: değil
emey	: değil
emin-erkin	: serbest, kontrolsüz, kendi başına
émîr	: emir, buyruk
émîr berûv	: emir vermek
emîzûv	: emzirmek
en	: en irisi, en büyüğü
eñ	: birşeyin eni, genişliği, bol, ölçüsüz, çok
eñ	: damga, işaret
eñ	: en
eñ	: erkeklerin yumurtacığı
én	: ses, ötüş
eñ	: geniş, bol , ölçüsüz
en eptî	: en hünerli
enûv	: girmek, yerleşmek

eñbeg	: iş, hizmet
endeşe	: öyleyse
éndetüv	: şarkı söylemek, melodi mırıldanmak
endi	: enli, geniş
endi	: şimdi, şu an
endigi	: gelecek, öteki sıradaki
endigi jil	: gelecek yıl
éne	: ta , işte ,orada
éñgime	: meddah,
éngimelev	: hikâye etmek, anlatmak
eñirev	: bağırarak, ağlamak
eñse	: ense
énşeyin	: boş, bedava, karşılıksız
énşeyin	: sanki
éntek	: belki
epti	: hünerli
er	: er, yiğit
ér	: her
ér jer	: her yer
érdayım	: her an, her zaman, daima
eregi	: başka, ayrı
eregis	: inat, diretme
éreket	: hareket
éreñ	: zorla
éri	: "de, da" bağlama edatı ayrıca hem ... hem anlamına da gelir
éri	: hem, yine de, ve
éri	: uzak , öte
éri-beri	: öteye beriye
erkoja	: özel ad
érkaşan	: devamlı, her zaman
erkaysı	: herbiri
erkek	:erkek
érkim	: herkes, herkim
erkin	: boş, serbest, her nasılsa
erkin	: vurdumduymaz , rahatlığı seven
erkindik	: bağımsızlık
érmen	: uzak
erte	: erken
erte	: geçmiş zaman
erte	: vakit
erte turuv	: erken uyanmak, uykudan uyanmak

ertede	: eskiden, daha önce
ertek	: masal
ertéñ	: yarın
ertüv	: birlikte yola çıkmak
erüv	: birinin yanına yaklaşmak, ermek
es	: akıl
ese	: hisse, defa, kez
eseb	: hesap
esek	: eşek
esep	: hesap
eserlik	: yaramazlık, akılsızlık
eseyüv	: büyümek, akıllanmak
esinev	: esnemek
esirik	: övünen kimse
esitüv	: dinlemek, bilmek
esitüv	: işitmek
eskertisüv	: hatırlatmak
eski	: eski
eskirüv	: eskimek
essiz	: akılsız
estelik	: hatıra, hediye
estimegensüv	: işitmemiş gibi yapmak
estiyar	: büyük, yaşı büyük kimse, akıllıca, akli giren kimse
estüv	: dinlemek, bilmek
esüv	: dinlemek, işitmek
esüv	: bir şeyi elle örnek
eş	: hiç
eşbir	: hiçbir
eşkanday	: hiç bir suretle
eški	: keçi
éskim	: hiçkimse
eşteñe	: hiçbir şey
et	: et
éteş	: horoz
etirev	: bağırarak , çağırarak , ağlamak
etüv	: etmek, yapmak
év(i)p	: bir şeyi kaldırırken çıkarılan ses
évelgi	: evvelki
éveli	: evvela, ilk önce
évliye	: evliya
évre	: neticesiz iş, angarya
évre	: boşuboşuna, angarya

évrelenüv	: boşuna yorulmak
éy	: sevinç veya üzüntü bildiren hitap edatı
ey	: birine seslenirken çıkarılan ses
éytevir	: nihayet, zorla
éytpese	: yoksa
ézil	: şaka, nükte
ézirlenüv	: hazırlanmak
ézirlev	: hazırlamak
éziz	: aziz

-G-

göl	: gül (çiçek)
göl-béyşeşek	: gül-lâle
görldev	: çok atıp tutmak
görldev	: gür gür diye ses çıkarmak
görüv	: görmek
goy	: söz arasında kullanılan ek, bile ise, bırak
gajap	: acaip
gana	: söz arasında kullanılan ek
gark boluv	: boğulmak
gaşık	: aşık kemiği
gavhar	: gevher, kıymetli taş
gıbrat	: ibret
gıp	: kılıp

-H-

habar	: haber
habarşı	: haberci
hal	: kuvvet, güç
hal	: hal , vaziyet , durum
halık	: halk
han	: han
han	: han, padişah, kaan
hayvanat	: hayvanlar
hayvan	: hayvan
hém	: hem
hıkayat	: hikayeler
hiysap	: hesap
hükim	: hüküm

-I-

ıdırav	: dağılmak, bölünmek, seyrekleşmek
ıdıı	: kap-kacak
ıgıstıruv	: bir tarafa doğru toplu olarak mukavemetsizce gitmek
ıktav	: birisinden çekinmek
ıktav	: rüzgâr, yağmur vs.'den korunmak
ıktıymal	: ihtimâl
ıktıyyarı	: kendi arzusu, kendi isteği
ılgıy	: hep, daima, her zaman
ımdasuv	: işaretleşmek
ımirı	: akşam karanlığı
ıngıldav	: nefes sıkışınca zorluk çekerek ses çıkarmak
ıñıldav	: yavaş ve hafif bir şeyler mırıldanmak
ıñıranuv	: hastanın acı çekerek ses çıkarması
ıñkıldav	: insanın nefesi sıkışınca zorluk çekerek çıkardığı ses
ınta	: arzu , istek
ıntık	: dilek, arzu, hasret
ıntızar	: arzu, hasret
ırıldav	: hayvanın bütün heybetiyle çıkardığı ses
ırız	: rızk
ırjındav	: sırtmak
ırsıldav	: derin nefes alıp vermek
ırza	: rıza
ısuv	: ısınmak, sıcak olmak
ıstık	: sıcak
ıstık suv	: sıcak su
ıstıktav	: sıcaklamak
ışıkjanuv	: yanmak
ışkınuv	: hıçkırmak
ıtuv	: önüne arkasına bakmadan birden fırlayarak gitmek
ızuv	: vızıldamak
ıza	: sinir , asabiyet
ızalanuv	: sinirlenmek, kızmak
ızgar	: rüzgâr
ızıldak	: sinek
ızıldav	: vızıldamak
ızıñ	: ızın ızın ses çıkması, sineğin vızıltısı
ızıñdav	: "ızın" diye sesin çıkması
ızıñday	: "ızın" diye sesin çıkması

-İ-

ilüv	: asmak, yukarı bir yere asıvermek
ilüv	: eskiden dünürlerin birbirine hürmet ve sâygı belirtisi olarak verdiği hediyeler
ilüv	: giymek, örtünmek
ilüv	: tutmak, kancayla çekmek
ilestürüv	: iliştiirmek, peşine takmak, beraber götürmek
ilgeri	: ileri
ilinüv	: yakalanmak, rast gelmek
ilinüv	: yetişmek, yaklaşmak
in	: in, yuva, yabancı hayvan yuvası
ingen	: devenin dişisi
irge	: evin temeli
iri	: iri, kocaman
irkes-tirkes	: arka arkaya, birbiri ardından
is	: iş
iş	: iç, dahil
işek-karın	: barsak ve Karın
işer	: içecek
işilüv	: içilmek
işkizüv	: içirmek
iş tastasuv	: hayvanın erken doğurması
istev	: yapmak, etmek
iştey	: sessizce
işüv	: içmek, yudumlamak
ie	: sahip
ie	: çene
ie boluv	: sahip olmak
iyeme	: sahip
iyilüv	: baş eğmek, küçülme
iyilüv	: bir şeyin eğilmesi, eğilmesi
iyis	: koku
iyistenüv	: kokmak, bozulmaya başlamak
iykem	: elverişli, yatkın, usta
iylev	: karıncanın yuvası, karıncaların toplandığı ve tepe haline getirdiği yer
iylevles	: yuva arkadaşı, ev arkadaşı
iyman	: iman
iyne	: iğne
iynelik	: ince, uzun uçan haşerat

iyt	: it , köpek
iytbalık	: nazıklık, edebllık
iyüv	: başını eğmek
iyüv	: bışeyı başıyla işaret etmek
iyüv	: bışeyı eğmek
iyüv	: gönüllenenek
iyüv	: kendıne veya bı başkasına veya herhangi bışeyeye bağlı kalmak
iyüv	: malın sağılmadan önce bı yere toplanması
izdev	: izlemek , aramak
izge tüşüv	: takip etmek

-J-

jabuv	: örtü
jabagi	: yapağı
jabayı	: sade, suni olmayan
jabayı	: yabani ot
jabayı	: yabani hayvan
jabıluv	: bir şeyin başka bir şeyle örtülmesi
jabıluv	: çoğunluğun bir şeyin hâllolması için hep beraber uğraşması
jabısuv	: elele tutuşup ayrılmamak
jabısuv	: yalvarmak
jabısuv	: yapışmak
jag	: yön, konu
jaga	: elbisenin yakası
jaga	: derenin, gölün, denizin kıyısı, sahil
jajav	: yaya
jak	: çene
jak	: hakkında
jak	: konuşmacı
jak	: taraf, yön
jak	: yay, eskiden harpte ve avda kullanılan silah
jak boluv	: taraf olmak
jakın	: yakın, uzak olmayan
jakın etüv	: yakınlaştırmak
jakındatuv	: yakınlaştırmak
jakındav	: yaklaşmak
jaksı	: güzel , iyi
jaksılık	: iyilik, güzellik
jaktav	: kapının, pencerenin iki tarafındaki dayanaklar
jal	: beygirin yelesinin altındaki yağı ve eti
jal	: yeke
jal	: yüksekçe tepe
jalaktatuv	: acıkarak ağzını açtırmak
jalañ	: yalan, kuru, delilsiz
jalañaş	: elbisesiz, çıplak
jalap-jalap	: yalayarak
jalav	: yalamak
jalavşılav	: yolculuk yapmak, yola çıkmak
jalbaruv	: yalvarmak
jaldav	: derin suyu geçmek
jaldav	: para karşılığı çalıştırmak

jalgav	: ek
jalgav	: eklemek
jalgız	: yalnız
jalgız-ak	: yalnız
jalgızdık	: yalnızlık
jalın	: alev
jalın	: kaygı, gam, içteki dert
jalıñuv	: rica etmek, yalvarmak, istemek, istirahat etmek
jalındıruv	: yalvartmak
jalınıp-jalpayuv	: yalvarmak, dilemek
jalkav	: tembel
jalmañ	: jalman kulaktı sarga bitem
jal mav	: yemek, yutmak
jal mavız	: obur, doymak bilmeyen
jalpak	: geniş, büyük uçsuz bucaksız
jalpıldav	: genelleme yapmak
jalt	: aniden dönüş yapmak
jalt koyuv	: aniden bırakmak
jamağat	: cema'at
jaman	: kötü
jaman	: yaman
jaman	: kötü , bozuk
jaman	: pek ,çok yerine kullanılır
jaman-juman	: İşe yaramayan eşyalar
jamandık	: kötülük
jamırav	: koyun ve keçi yavrularının annelerini bulmaları
jan	: ar, namus
jan	: çok yakın, sevilen dost
jan	: can
jan	: dikkati çektirici kelime
jan	: insan, adam
jan	: ruh
jan saktav	: geçinmek
januv	: yanmak, aydınlanmak
januvar	: canlı hayvan
jan-jak	: her taraf
jan-jalanaş	: yalın ayak
jan-jan	: her taraf, meydan
jan-januvar	: bütün canlılar
jana	: önceden olmayan, yeni oluşan
jana	: yeni
janak	: yanak

janasalav	: yaklaşmak
janbasuv	: bir yana yatmak
jañgırık	: yankı
janjal	: kavga
janjal dasuv	: kavga etmek, münakaşa etmek
jantak	: dikenli bir ot çeşidi
jantalasuv	: sıkışmak, şaşırarak, kendini müdafaya çalışmak
jap-jakın	: çok yakın
japa	: cefa, eziyet
japalaktav	: karın iri iri yağması
japan	: sahipsiz boş arazi
japıruv	: bir tarafına eğmek, yığmak
japıruv	: kırmak, tüketmek
japırak	: dilim
japırak	: yaprak
japırlav	: toplanarak yığılmak
jappar	: Allah
jappar	: cebbar, güçlü, kuvvetli
jar	: engel
jar	: yar , uçurum
jarav	: uygun gelmek, beğenilmek, işe yaramak
jarav	: formunda olmak, kıvamında olmak
jaruv	: parçalamak , bölmek
jaraksız	: silâhsız, güçsüz
jaralı	: yaralı
jaranuv	: saygı göstermek, hürmet etmek
jaranuv	: yaranmak, yaranmaya çalışmak
jarasuv	: anlaşmak, barışmak, dostlaşmak
jarasuv	: yakışmak, uygun gelmek
jaratısv	: yaratmak
jarav	: uygun gelmek, beğenilmek , işe yaramak
jargak	: tay veya keçi derisinden yapılan elbise.
jarık	: aydın, medeni, kültürlü
jarık	: aydınlık, karanlık değil
jarık	: çatlak
jarık	: fitik
jarıktıg	: yaşı büyük kimselerden bahsedilirken hürmet ifadesi olarak kullanılır.
jarılkov	: iyilik etmek, yetiştirmek, yardım etmek
jarım	: yarım
jarıs	: at yarışı
jarıs	: atışma

jaris	: yarış
jarisuv	: yarışa katılmak
jariska tösüv	: yarışmak
jaristiruv	: yarıştırmak
jark-jurk etüv:	parlamak
jarkanat	: yarasa
jarkın	: güler yüzlü, iyi huylu
jarkırav	: parlamak
jarlık	: buyruk, emir
jarlık berüv	: emretmek
jarماسuv	: yapışmak, tutmak, bırakmamak
jarşı	: bir şeyin öncüsü
jarşı	: haberci, ilâncı
jartas	: dik kaya, büyük taş
jartı	: yarım, tam olmayan
jartı	: yarı
jartı	: yarım, tam değil
jartı	: yarım , tam değil
jas	: göz yaşı
jas	: genç, delikanlı
jas	: insanın yaşı
jasagan	: yaşayan
jasaluv	: yapılmak
jasav	: yaşamak, hayat sürmek
jasav	: yaymak genişletmek
jasavıl	: asker
jasıl	: yeşil
jasıruv	: gizlemek, örtmek
jasırınuv	: gizlenmek
jaskanuv	: korkmak, çekinmek, cesaret edememek
jastav	: bir şeyi yastık olarak kullanmak
jastık	: gençlik, çocukluk
jastık	: yastık
jatuv	: şimdiki zaman yapımında kullanılan yardımcı fiil
jatuv	: yatmak , dinlenmek
jatuv	: yardımcı fiil, hareketin devamlılığını gösterir.
jata almagan	: yatmayan
jatar vakıt	: yatılacak zaman, gece vakti
javuv	: yağmak
javap	: cevap, yanıt
javın-şaşın	: yağmur, yağış
javır	: çok binmenin neticesinde hayvanın sırtında meydana

	gelen yara
javız	: düşmanlık, kötülük yapmak isteyen kimse
jay	: yol
jay	: ev, mesken
jay	: hal , ahval , tavır ,durum
jay	: rahat, sakin
jay	: yay, silah
jay	: bahis, konu
jaya	: büyük baş hayvanın kalça kemiğinin üstündeki et
jayav	: yaya
jayıluv	: duyurulmak, duyulmak
jayıluv	: hayvanların otlaması
jayıluv	: yayılmak, serilmek
jayılım	: yaylak, hayvanların otlamasına elverişli yer
jayjadi	: mevki, mülkî, sade, sivil
jaykaluv	: sallanmak
jaykañdatuv	: ağır yük yükleyerek belinin eğilmesini ve ezilerek yürütmesini sağlamak
jaykın	: geniş, büyük
jaylanuv	: rahatlayarak oturmak, yerleşmek
jaylı	: uygun
jaynav	: parlamak, göze iyi görünmek
jaz	: yaz mevsimi
jaz boyı	: yaz süresince
jaza	: ceza
jazday	: bütün yaz
jazdı künderi	: yaz günleri
jazık	: günah
jazık	: suç, kabahat
jazıksız	: günahsız
jazıluv	: iyileşmek
jazıluv	: yayılmak , bir şeyin yayılmış olması
jebir	: obur
jébir	: eziyet
jebirlev	: eziyet çekmek
jébirlev	: eziyet etmek, horlamak
jébirdsiz	: zararsız
jegüv	: iş yaptırmak, işe koşmak
jegilüv	: koşulmak
jegiş	: çok yiyen, iştahlı
jegiş	: rüşvet alan kimse
jegizüv	: yedirmek

jegüv	: koşmak
jekpe-jekke	: tekbaşına, teketek
jeksurın	: sevimsiz
jel	: yel
jeldey	: yel gibi
jelek	: örtü
jelek	: saçak
jelik	: yapışkan
jeliktirüv	: heveslendirmek
jelke	: ense, boynun dış tarafı
jelkem	: rüzgar
jelkildedetüv	: rüzgarla sallandırmak, kıpırdatmak
jelpüv	: yellemek
jelpüviş	: yelpaze
jem	: aş, yemek
jem	: yem
jemis	: yemiş
jemis	: yemiş, ağacın meyvesi
jemtik	: leş
jemtiktes	: işbirlikçilik , aynı amacı paylaşmak
jemtıp	: leş
jenüv	: yönetmek, idare etmek
jenüv	: yenmek
jendik	: canlı hayvan
jéne	: yine
jenil	: hafif, kolay
jenilüv	: yenilmek
jep koyuv	: küçük , ufak
jer	: yurt , mekân , yer ,toprak
jer bavırlav	: çok üzülme
jer bavırlav	: toprağı kucaklayıp yere atmak
jer beti	: yeryüzü
jer-düniyye	: yeryüzü
jerik	: aşermek
jetüv	: ulaşmak, yarmak
jete	: esasında , aslında , hakikaten
jetektev	: liderlik, önderlik etmek
jetektev	: yürütmek
jetektev	: yedeklemek
jeter	: yeter, yeterli
jetesiz	: tembel, ahmak, yiyip içip yatan
jeti	: yedi

jetilüv	: gelişmek
jetim	: yetim
jetkizüv	: bildirmek, söylemek
jetkizüv	: bir yerden başka bir yere götürmek, ulaştırmak
jetkizüv	: herkese yetecek şekilde bölüp, dağıtmak
jetkizüv	: tutturmak
jetüv	: dağılmak
jetüv	: delmek, yaşım doldurmak
jetüv	: kâfi gelmek
jev	: yemek
jev	: sömürmek
jév	: vakit geçirmek, laflamak
jev	: yemek yemek
jév balagat	: küfür, hakaret
jev berüv	: yiyivermek
jevtin	: giyecek
jevtin	: yiyecek
jıgıluv	: yıkılmak
jıl	: yıl
jıl başı	: yılbaşı
jılagası	: müşel' de birinci yıl
jılan	: yılan
jılap-eñirep otıruv	: ağlayıp inleyip durmak
jılav	: ağlamak
jılı	: ılık
jılı	: sıcak kanlı, sevimli
jılısuvs	: çekişmek, tartışmak
jılıtuvs	: ısınmak
jılıjuvs	: yavaş yavaş hareket etmek
jılıjıtuvs	: yavaş hareketettirme, yavaş yürütmek, kıpırdatmak
jılkı	: yıldı, at
jılkışı	: çoban aldatan kuşu
jıluvs	: ısınmak
jıluvs	: yardım, destek
jım-jılas	: iz bırakmadan , belli etmeden kaybolmak
jımıñ etüv	: gülümsemek
jımıñdav	: sevinçle gülümsemek
jımıyuv	: gülümsemek
jınıs	: çok sık orman
jınıs	: cins, tür
jıp-jılmagay	: boş, hiçbir şey olmayan
jırgızuv	: yırttırma, çizdirtmek

jırtıluv	: yırtılmak
jırtkış	: yırtıcı
jırtuv	: yırtmak
jıyuv	: yığmak, toplamak
jıyı	: çabuk çabuk, sıkı
jıyıluv	: bir yere toplamak, birikmek, yığın haline gelmek
jıyın	: toplantı
jıyıruluv	: bir şeyi avuçlayarak sıkmak, buruşturulmak
jıynav	: toplamak
jıynav	: kurmak
jıynav	: toplamak
jıynavşı	: toplayıcı
jib	: ip
jiberüv	: göndermek, yollamak, atmak
jigit	: yiğit
jihak kıluv	: savaşmak, mücadele etmek
jihat	: cihat, savaş
jilinşik	: bacak
jiñişke	: ince
jinişkertüv	: inceltmek
jip	: ip, halat
jip esüv	: ipi elle örmek
jiyde	: iğde, iğde ağacı
jogarı	: yukarı , yüksek
jok	: yok
jokaltuv	: yok etmek , ortadan kaldırmak
jol	: yol
jolav	: yaklaşmak
jolay	: yol boyu
jolbarıs	: pars, kaplan
joldas	: yoldaş, yol arkadaşı
joldas-tarı	: yoldaş, arkadaş
jolıgıv	: rast gelmek, karşılaşmak, görüşmek
jolıgısuz	: görüşmek
jolşıbay	: yol boyu, yol boyunca
jon	: tepe
jon	: vücudun sırt tarafı
jon	: yüksek, dağlı bölge
joñış	: yonca
joruv	: yormak, yorumlamak
jorgalav	: rahvan yürüyüşle yürümek, yavaş hareket etmek
jortuv	: yola çıkmak

jortuv	: yavaş hızla gitmek , gezmek
jota	: tepe
joyuv	: yok etmek
jön	: doğru, haklı, hakikat
jön	: hususta, hakkında
jön	: vaziyet, husus, durum
jön	: yön, istikamet
jöndev	: eksiklerini gidermek
jöndi	: mantıklı, akla uygun
jönel	: yönelmek, yürümek
jönelüv	: yönelmek
jönkilüv	: göçmek, kaçmak
jönkilüv	: sefere çıkmak
jubaluv	: rahatlamak
jubatuv	: üzülen, ağlayan birisini teselli etmek
judırık	: yumruk
judırıkta	: yumruk kadar
juka	: ince, yuka
juluv	: koparmak, çıkarıp almak
juluv	: yolmak , koparmak
julkuv	: birisini sarsmak
julkinuv	: bütün gücüyle ileriye fırlamak
jumuv	: yummak
jumbak	: bilmece, sır
jumis	: yumuş, iş
jumis	: hizmet
jumis kıluv	: hizmet etmek
jumis kılğan	: iş yapan
jumsak	: yumuşak
jumsaluv	: gönderilmek, vazifelendirilmek, bir iş verilmesi
jumsav	: adamak
jumsav	: iş vermek, iş buyurmak
jumsav	: yumuşamak
jurt	: yurt , mekan , memleket , yer
jutuv	: yutmak
jutkan	: yutan
juvan	: kalın, büyük, sağlam, güçlü
juvandık	: kaba kuvvet göstermek, zorbalık
juvas	: uslu, akıllı
juvas	: binmek için alıştırılan uysal at
juvsa	: ekşi tadı olan kokulu, kısa boylu bir bitki
juvsan	: ekşi tadı olan, kokulu, kısa boylu bir bitki

juvsav	: birinin sözünden etkilenmek
juvsav	: istirahat etmek, dinlenmek
jügeri	: mısır
jügirüv	: koşmak
jügirgen	: yürüyen
jügirtüv	: koşturmak
jük	: yük
jük	: cihaz, alet
jük	: kural, alet edavat
jük	: mihnet
jün	: yün, tüy
jündi	: ünlü
jürüv	: şimdiki zaman yapımında kullanılan yardımcı fiil
jürüv	: yürümek
jüre aluv	: yürüyebilmek
jüre berüv	: yürüyüvermek , hareketlenmek
jürek	: düşünce
jürek	: yürek
jüreksiz	: korkak
jürekti	: yürekli , korkusuz, cesur
jürep	: yürek, kalp
jürgen	: yürüyen
jürgizüv	: yürütmek , yönetmek
jüveli	: sıralı, sistemli
jüyitküv	: ağlamak
jüyitküv	: koşmak, hızlı yürümek, çabuk yürümek
jüyrik	: hatip, iyi konuşan kimse
jüyrik	: hızlı koşan, hızlı giden
jüyrik boluv	: hatip olmak
jüzüv	: yüzmek

-K-

kaban	: domuzun erkeği
kabil	: kabul
kabilan	: kaplan
kabilav	: kabul etmek, uygun görmek
kabırğa	: bir şeyin yanı
kabırğa	: kaburga kemiği
kabuv	: kapmak
kabuv	: vurmak, çarpmak
kadaluv	: bir işin peşini bırakmadan uzun zaman koşmak
kadaluv	: gözünü kırpmadan gözlerini dikmek
kadaluv	: sancımak, saplanmak
kadam	: adım
kadir	: saygı, hürmet, değer
kaguv	: silmek, çarpmak
kagıp saluv	: aniden yiyivermek , yutuvermek
kahar	: kahır , sinir
kaharlanuv	: sinirlenmek, kahrolmak, kızmak
kajav	: dişleriyle aşındırmak, kemirmek
kajet	: hacet
kakpan	: kapan
kakpay	: münakaşa
kakpaylav	: durdurmak, sözünü kesmek
kakpaylav	: hayvanı kendi başına bırakmadan düzgün yürütmek
kaktanuv	: kızarttırılmak
kaktıguv	: birisine kasten dokunarak hadise çıkarmak
kaktıguv	: dokunmak, sürtünmek, çarpmak
kaktıguv	: yol yorgunluğu çekmek, zorluk çekmek
kaluv	: durulmak, başkalarından geride
kaluv	: kağıt oyununda kaybetmek
kaluv	: kalmak
kala	: kale, şehir
kala jazuv	: kalayazmak
kalav	: bir şeyi intizamla düzeltmek
kalay	: nasıl, ne şekilde, neden, niçin
kalayda	: nasılsa
kaldıruv	: bırakmak, kalkmasını sağlamak
kalıktav	: kuşun süzülerek uçuşması
kahn	: çok, sayıca fazla
kahn	: koyu, sıkıcı
kahn	: sert

kaln	: bir şeyin kalınlığı , sertlik
kalıp	: bir şeyin başlangıçtaki durumu
kalıptı	: belli , alışıldığı üzere , âdet olduğu üzere
kalısuv	: kalışmak
kaljındav	: şakalaşmak
kalpınşa	: baştan ayağa, bütünüyle, tamamen
kalpınşa	: hiçbir değişiklik olmadan, olduğu gibi
kaşıldatuv	: üşütmek, titretmek
kaşıldav	: titremek
kaltaris	: arasında
kaltaris	: saklanılacak, gizlenilecek yer
kaltırav	: ürpermek
kam	: gam, sıkıntı, tasa
kam	: hareket
kam jegüv	: tasalanmak, dertlenmek
kamaluv	: sarılmak, içinden çıkamamak
kamalav	: etrafını sarmak
kamasız	: hazırlıksız, aniden
kamav	: tutuklamak, hapsetmek, sarmak
kambar	: ambar, ziraî mahsül veya başka şeyleri koymak için hazırlanan yer
kamdav	: hazırlamak
kamıs	: kamış
kamkor	: koruyan, destekleyen, yardım eden
kamkorsuv	: koruyormuş gibi davranmak, acımış gibi görünmek
kamşılav	: kamçulamak
kan	: kan
kanuv	: kumar oyunundan çıkmak
kanuv	: susadığı zaman su içerek susuzluğu gidermek
kanuv	: vaziyeti tam anlamak, herşeyi bilmiş olmak
kana	: kuvvetlendirme edatı
kanagat	: kanaat
kanakat	: kanaat
kanat	: uçmaya yarayan uzuv
kanat	: obanın kafesine konulan bez
kanat	: kanat
kanat	: kenarı, bir tarafı
kañbak	: deve karnı otu
kanday	: birşeyin rengi ve kalitesi hakkında sorulan soru
kanday	: nasıl
kandı	: kanlı
kane	: hani, haydi

kañguv	: maksatsız, gayesiz dolaşmak
kañguv	: gayesiz , âvâre dolaşmak
kangıruv	: maksatsız, gayesiz dolaşmak
kañırıkıruv	: maksatsız, avare dolaştırmak
kañır	: boş
kañırlav	: gürlü yapmak
kañırtuv	: boş boş dolaştırmak, gayesiz, maksatsız
kank-kank etüv	: acı acı ses çıkartmak
kannen-kaparsız	: gamsız, hiçbir derdi, düşüncesi olmayan
kañşa	: ne kadar
kantalalav	: morarmak
kap	: büyük çuval
kap	: pişmanlık belirtisi
kap-karañğı	: kapkaranlık
kapa	: üzüntü, pişmanlık
kapalanuv	: üzölmek, sinirlenmek
kapalav	: havanın boğucu, sıkıntılı olması
kapalı	: üzüntülü sıkıcı
kapas	: kafes
kapas	: sıcak havasız
kapılık	: yanlış, dikkatsizlik
kaptav	: çuvala koymak
kaptav	: çoğalmak , dolmak
kaptav	: kaplamak
kar	: kar
karuv	: güç, kuvvet
karuv	: yakmak
karuvdı	: güçlü, kuvvetli
kara	: büyükbaş hayvan
kara	: birşeyin gölgesi
kara	: kara
kara jılan	: karayılan
karagay	: çam ağacı
karager	: tam siyah olmayan
karak	: hırsızlık
karakurt	: örümcek gibi zehirli böcek
karakşı	: yol kesici, haydut, yağmacı
karañğı	: karanlık
karasuv	: yardım etmek, destek olmak
karaşık	: göz karası
karatas	: kara taş
karatıluv	: tâbi edilmek

karav	: itaat ettirmek
karav	: bakmak
karay	: -a doğru
karaya	: bildiğini untmak
karday	: kar gibi
karguv	: atlamak , sıçramak , zıplamak
karga	: karga
karga-kuzgın	: katil karga
kargav	: beddua etmek, lânetlemek
kargı	: tasma , boyunluk
karık	: karık kılganındı körelık
karıluv	: kızartılmak
karın	: karın
karındaş	: kardeş
karıs	: karış
karkıldav	: kargaların ses çıkarması
karkıldav	: yüksek sesle gülmek
karlıgaş	: kırlangıç
karmak	: olta
karsak	: bozkır tilkisi
karsı	: bir şeyin zıddı
karşıga	: gagası eğik av için kullanılan kuş
karşıga	: gagası eğik av için kullanılan kuş
karsılasuv	: karşı harekette bulunmak, muhalefet göstermek, ikna olmamak, bildiğinden şaşmamak
kas	: düşman, zarar verecek kimse
kas	: esas, has, çok
kas	: kaş
kas	: etraf , çevre
kasakana	: bilhassa, bilerek, kasten
kaseke	: kaskır eke
kası	: etrafı, yanı, yakını
kasıv-	: kaşımak
kasıyet	: sıfat, vasıf
kasıyet	: belgi, işaret
kasıyet	: haysiyet, hususiyet
kaskır	: kurt
kastık	: düşmanlık
kaşa	: kaça
kaşan	: ne zaman (soru ifadesi)
kaşuv	: kaçmak
kaşuv	: koyun , keçi ve sığırların çiftleşmesi

kaşuv	: kaçmak
kat	: kat
kat	: muhtaç, kapılmak
katar	: akran, denk
katar	: birkaç kat birden
katar	: gurup, topluluk
katar	: katar, sıra, dizi
katık	: çorbanın içine konulan et parçası veya peynir
katık	: yoğurt
katık katuv	: yoğurt mayalamak
katiluv	: katılmak, eklenmek
katın	: kadın , hatun
katpar-katmarr	: köşe, köne
katpar-katmar	: kat kat
kattı	: hızlı yürümek
kattı	: fazla, çok
kattı	: merhametsiz
kattı	: sert , katı
kav	: otu bol olan çayır
kavıp	: tehlike
kavıpsız	: tehlikesiz
kavip	: tehlike
kaviptenüv	: şüphelenmek, tehlikeyi sezmek
kavipti	: tehlikeli
kay	: hangi
kay	: nereye
kayuv	: dert , düşünce , kaygı
kayda	: nerede
kaydan	: nereden
kaygı	: üzüntü, hasret
kaygı	: kaygı, tasa
kaygıruv	: merak etmek, üzölmek
kayın	: hanımın veya kocasının akrabaları
kayır	: hayır, yardım
kayıruv	: bir şeyi tekrar anlatmak, söylemek
kayıruv	: bir şeyin yönünü, amacını değiştirmek
kayıruv	: birisinden alınan emaneti iade etmek
kayırmsız	: hayırsız, mermametsiz
kaymıguv	: çekinmek, cesaret edememek, tereddüt etmek, korkmak
kaynar	: pınar, kaynak
kaynatuv	: kaynatmak
kaynatuv	: kaynatmak, ısıtmak

kaynav	: kaynamak, dolmak
kayran	: derin olmayan
kayran	: hayran
kayran	: sevgili, kıymetli
kaytuv	: ölmek, vefat etmek
kaytuv	: dönmek, gittiği yerden geri gelmek
kaytuv	: halsizleşmek, basılmak, hızı düşmek
kaytuv	: dönmek , gittiği yerden geri gelmek
kaytuv (kay etüv)	: ne etmek, ne yapmak
kayta	: kazma
kayte	: ne etmek, ne yapmak
kaz	: kaz
kaza	: ödenmeyen, kaza olan
kaza	: ölüm, ecel
kaza tabuv	: ölmek
kazak	: kazak
kazan	: kazan
kazba	: kazılarak alınan toprak
kazbalav	: etrafıca sarmak
kazık	: direk, dayanak
kazık	: kazık
kazıluv	: kazılmak
kazına	: hazine
kazına	: memleketin zenginliği
kazir	: şimdi
kazir	: hemen ,çabuk
kazuv	: kazmak
kedey	: fakir
kédey	: gedâ, fakir
kedeylenüv	: fakirleşmek
kek	: intikam, düşmanlık
kekesin	: alay, dalga, sözle iğnelemek
kekilik	: keklik
kekse	: dolandırıcı, uyanık, zalim
kektengüv	: sinirlenmek, kin tutmak
kekti	: sinirli, kindar
kektilik	: düşmanlık
kelüv	: gelmek
kele jatuv	: gelmek
kelemej	: alay, gırgır
kelemej külki	: alaylı bir şekilde gülme
kelimsek	: sığıntı, dışarıdan gelen

kelisüv	: anlaşmak
kelistirüv	: anlaştırmak
kelte	: kısa
keltirüv	: getirmek
kem	: kötü, zayıf
kem	: eksik , az
kem	: sakat , arızalı
kemitüv	: kemirmek
kempir	: kocakarı, ihtiyar
keñ	: büyük, geniş, dolgun
keñ	: dolgun, eşit
keñ	: iyi niyetli, alçak gönüllü
kéne	: hani
kene	: kene
kénekey	: hani , nerede
keñes	: akıl, sohbet, meşvret, meclis
keñesüv	: bir konu hakkında fikir alış-verişi yapmak
kenet	: aniden, birden bire
kenet	: beklemek
keñeyüv	: büyümek, genişlemek
kéniğüv	: alışmak, huy haline getirmek
keñirdek	: boğaz
kenje	: en küçük kardeş ,en son çocuk
kep	: kelin başına sardığı şey
kep	: kılık kıyafet, görünüş, şekil
kepter	: güvercin
keptev	: yığmak, sıkıştırarak sokmak
kerbez	: süsü seven, fazla süslenen
kere	: bir karışın uzunluğu
kere karış	: bir karış
kerek	: gerek
keremet	: keramet
keri	: geri, arka taraf
kéri	: kahır, heybet
kéri	: ihtiyaç
keri	: karşı, çarpraz
kerildesüv	: ağız kavgası yapmak, münakaşa yapmak
kernev	: bir şeyin kenarı, taşmak, köpürmek
kernev	: gönüllü, sevinçli
kernev	: birşeyin kenarı
kernev	: taşmak , köpürmek
kervan	: kervan

keş	: akşam , karanlık basmaya başladığı zaman.
keş	: geç
keş boluv	: akşamın olması, geç kalmak
kesüv	: birşeyi durdurmak, sildirmek, tüketmek
kesüv	: birşeyi kesmek, doğramak
keşüv	: affetmek
keşiküv	: gecikmek, geç kalmak
kesikpesten	: gecikmek
keşirüv	: geçirmek
keške	: akşam üstü
keşkirüv	: geç olmak
kettirüv	: getirmek
ketüv	: gitmek
kevde	: göğüs, vücudun yukarı kısmı
kevde	: gönül, arzu, şuur, fikir
kevde	: kendini beğenmiş, gururlu
kevde	: vücut
keyüv	: üzülmek
keyde	: bazen
keyin	: sonra
kez	: metreden biraz kısa ölçü birimi
kez	: vakit, zaman
kez	: vakit, zaman
kez	: yay okunun bir parçası
kezdesüv	: tesadüf etmek , rastgelmek
kezdesetüv	: nişan almak, rast getirmek
kezdestirüv	: rast gelmek, tesadüf etmek
kezdev	: rast gelmek
kezek	: sıra, nöbet
kezirüv	: gezdirmek
kez kelüv	: rastlamak
kıdıruv	: gezmek , dolaşmak
kıl	: kıl
kıluv	: kılmak, etmek
kıldırıktay	: kıl kadar, ipince
kılgındırıv	: boğazını sıkmak
kılış	: kılıç
kılıyuv	: bir yanına doğru yatmak, bir yana eğik olmak
kılmıs	: günah
kılışık	: kılıçık
kıluv	: kılmak, bir işi yapmak
kımız	: kımız (kısarak sütünden yapılan içecek)

kınjıluv	: üzölmek, dertlenmek, evhamlanmak
kınsılav	: köpek, tilki gibi hayvanların acı duyduklarında çıkardıkları ses
kıp	: ses taklidi kelime, tık etmek, içine doğmak
kır	: kır, tepe, şehrin dış tarafı
kıruv	: öldürmek, imha etmek
kıruv	: kazımak, düz hale getirmek
kıran	: iyi uçan, iyi av avlayan kartal
kırgavıl	: sülin
kırgavıl	: tavuk cinsinden açık renkli kuş
kırgıy	: çaylak
kırık	: kırk (sayı)
kırık kaskır	: kırk kurt
kırıldav	: sesin boğulması, hırlayarak ses çıkarmak
kırındav	: göze çarpmak için yan yan yürüme
kırman	: harman
kırş-kırş etüv	: birşeyi kırınca ya da ısırınca çıkan ses
kırtıs	: buruşukluk
kırtıs	: toprağın üstü
kıs	: kış
kısıluv	: eziyet çekmek, zor durumda kalmak
kısıluv	: iki şeyin arasında sıkışmak
kıskalık	: kısalık
kışkıruv	: hışkırmak, çok bağırmak, feryat etmek
kıstı günü	: kış günü, kış mevsimi
kıstı künderi	: kış günleri
kıstırıluv	: kendisi ile ilgisi olmayan şeye karışmak
kıstırıluv	: sıkıştırılmak
kıvsıruv	: kıvrımak , bükme
kıya	: dağın, tepenin yamacı
kıyal	: hayal
kıyanat	: hiyanet
kıyanat	: vefasızlık, adaletsizlik
kıyıluv	: kesilmek, koparılmak
kıyıluv	: yalvarmak, ısrarla ricada bulunmak
kıyın	: zor, ağır, kolay değil
kıyındık	: zorluk
kıyınşılık	: zorluk, ağırlık
kıykaya	: hikâye
kıykıldatuv	: kuşların ses çıkarmasını sağlamak
kıykıljin	: mesele çıkartmak
kıymıldav	: kıymıldanmak, hareket etmek

kıynaluv	: yokluk, eziyet çekmek
kıynav	: eziyet etmek, zorlamak, işkence etmek
kıypaktav	: cesaret edemeden, tereddüd ederek kararsız hareket etmek
kıyratuv	: kırmak, parçalamak
kıyrav	: kırılmak, parçalamak
kıysık	: eğri, yamuk
kıysık-burıs	: yalan-yanlış
kıysındı	: akla yatan
kıyuv	: bir şeyi kesmek
kıyuv	: feda etmek
kızuv	: bir işin hararetlenmesi, veriminin çoğalması
kızuv	: çürümek, bozulmak
kızuv	: heyecanlanmak
kızuv	: sarhoş olmaya başlamak
kızuv	: kızmak, sinirlenmek
kızganış	: kıskanç
kızıguv	: arzulamak, almak, sahip olmak, istemek
kızık	: eğlence
kızık	: enteresan, tuhaf ilgi çekici
kızık	: sevinç, rahat
kızıktav	: seyretmek
kızıl	: kırmızı
kızıl-josa	: kıpkırmızı
kızılşıl	: et seven
kızmet	: hizmet ,iş ,meslek ,emek
kilt	: kilit
kiltiyüv	: kilitlemek
kim	: kim
kip-kışkene	: küçücük, ufacık
kirüv	: girmek , dahil olmak
kirer	: girecek
kirgizüv	: girdirmek
kriptar	: muhtaç, bağımlı
kirisüv	: girişmek
kirisüv	: birşeye başlamak, girişmek
kirisüv	: iştirak etmek ,girişmek
kirispesüv	: başlamamak, teşebbüste bulunmamak
kirpi	: kirpi
kirpişeşen	: iyi konuşan kirpi
kirt-kirt etüv	: ses taklidi
kisi	: kişi ,adam , insan
kişilik	: küçüklük

kişkene	: küçücük
kişkentay	: ufacak, küçücük
kişlev	: küçükse
kitap	: kitap
kiyik	: geyik
kiyim	: giyim , giyinmek
kiyiz	: keçe
kobız	: kopuz
koga	: sulu, sazlı yerde bulunan kamış gibi bitki
kojayın	: sahip, iye, patron
kokañdav	: rütbesinden dolayı laubalilik etmek
kol	: asker, ordu
kol	: kol , insanın omuzundan parmaklarına kadar olan üyesi .
kol kuvsıruv	: kulluk etmek, eğilmek
komagay	: obur, doymaz
koñ	: hayvanın semizliği
konuv	: geceleme
konuv	: konaklamak, kuşun uçup gelerek konaklaması
konuv	: konaklamak , geceleme
konuv	: konmak
konak	: darıya benzeyen ziraî mahsül
konak	: misafir, konuk
konaktav	: konaklamak
kondıruv	: konaklatmak, misafir etmek, evinde yatırarak ağırlamak
koñır	: koyu kızıl, kahverengi
konıs	: oturulan yer, konaklama yeri
konıstanuv	: yerleşmek
konıstas	: aynı yerden olan kimseler
koñız	: böceklerin genel adı
konkıldav	: bir şeye memnun küsmek, küserek sesine özel bir ton vererek konuşmak
kopa	: otlak
koparuv	: koparmak
kopı	: pişmanlık
koruv	: korumak
kora	: ahır
kora	: evin avlusu
kora	: evin avlusu , ahır
korıalas	: ahır avlusu yanyana, içiçe girmiş
korap	: kartondan veya tahtadan yapılan kutu
koraz	: horoz
korbañdav	: hantal vücuduyla hareket etmek

korek	: yaşamak , hayat geçirmek , geçinmek
korgalav	: savunulmak
korgav	: birisini tehlikeden korumak
korık	: otlak , av hayvanlarının bol olduğu bölge
korık-nuv	: av hayvanlarının bol olduğu orman
korikkan	: korkan
korkuv	: korkmak
korkınıştı	: korkulu
korlav	: küçük düşürmek
korlav	: horlamak
korlavşılık	: horlamak
korlavşılık	: küçük düşürmek
korlık	: güçsüz kimseye güçlü kimsenin adaletsizce yaptığı hareket, eziyet
korşav	: etrafını sarmak, toplanmak, çembere almak
kos	: geçici olarak yapılan çardak, barmak
kos	: katmak, ilave etmek
kosuv	: iki veya daha fazla sayıyı toplamak
kosuv	: ilave etmek, karıştırmak, toplamak, uygun görmek, tasvip etmek
kosa	: beraber , birlikte , yanında
kosiluv	: iştirak etmek , birleşmek , dahil olmak
kospa	: her çeşidin yığılarak karıştırılması
kostav	: birisinin fikrini , hareket veya , tutumunu desteklemek
koşakan	: kuzu
koşkar	: koç
kotır	: adam veya hayvanın derisi üzerinde oluşan yara
kotır	: acı söz
koy	: koyun
koy	: pekiştirme edatı
koyuv	: bir iş ve hareketi durdurmak
koyuv	: vefat eden kimseyi gömmek
koyuv	: bir şeyi yerine koymak
koyan	: tavşan
koynav	: dağlı, tepeli yerlerde rüzgardan fazla etkilenmeyen kuytu yerler
koyşılav	: çaban yardımcısı
kozuv	: belli bir olayın tekrar etmesi
kozgalıs	: ayaklanma
kozgalıs	: hareket, kımıldamak
kozgav	: kımıldatmak, hareket ettirmek, kurcalamak
kozi	: kuzu

kozkaluv	: hadisenin tetkiki, meselenin ele alınması
kozkaluv	: hareket etmek, kıpırdamak
köbelek	: kelebek
köbik	: hayvanların ağzından çıkan köpük
köbirek	: çoğunlukla
köcek	: tavşan yavrusu
köde	: ot (stipa otu)
kögal	: yeşillik
kögerşin	: güvercin
kөгertүv	: yükseltmek, kalkındırmak
kөгertүv	: yeşertmek
kök	: çadırın ağaçlarını birbirine bağlayan kayış
kök	: gök
kök	: yeşillik
kökcal	: kuvvetli, büyük kurt
kökek	: leylek
kökeşe	: bir bitki çeşidi
kökpek	: yere yapışarak çıkan bitki çeşidi
kökşil	: yeşilimsi, lâcivert
köktem	: ilkbahar
köl	: uçsuz bucaksız ,bol
köl	: göl
kölbaka	: umumiyetle gölde yaşayan kurbağa çeşidi
kölenge	: gölge
kölenkelev	: engellemek
kölenkelev	: gölgelemek
kölenkelev	: insanın sakladığı sır
kölenkelev	: tahıl, meyve gibi şeylerin konulduğu küp veya kap
kölenkelev	: yeraltı zenginliği, maden
kölik	: vasita, binilecek at veya uçak, araba
kölşik	: çay suyundan toplanmış olan su, gölcük
kömüv	: basmak , örtmek
kömüv	: gömmek
kömbe	: belli çizgi, at yarışlarında atın gelip geçmesi gereken çizgi
kömek	: imdat, yardım, muzahir
kөmektesүv	: yardım etmek, tarafını tutmak
kөmey	: boğaz, gırtlak
kөmey	: bir şeyin kaynağı
kөmey	: insanın içindeki sır, düşünce
kөmilүv	: gömülme
kön	: hayvan pisliği
kön	: hayvanların kışlağı

kön	: tam işlenmemiş deri
könüv	: alışmak, meyletmek, râm olmak
könüv	: kabul etmek , razı olmak
könbesüv	: baş kaldırış
köne	: çok görmüş, geçirmiş, ihtiyar
köne	: köhne, eski, kullanılmış
könil	: fikir, düşünce, ideal
könil	: gönül
könildenüv	: gönlü ferahlamak
köp	: çok uzak
köp	: halk, topluluk
köp	: çok
köp	: devamlı , uzun süre
köpersin	: güvercin
köpes	: büyük iş adamı
körüv	: görmek
köregen	: gözü açık, dikkatli, uzağı gören
köresi	: birinin elinden çekeceği olmak
körük	: güzellik , gösteriş
körikti	: yakışıklı , güzel , görkemli
körinüv	: görünmek
körmek	: görecek
körnekti	: gösterişli , meşhur , tanınmış
körsetşi	: yol gösterici
körsetüv	: göstermek
köşe	: cadde , sokak
köşersilik	: göçebelik
köşken	: göçebe
kötenşe	: bağırsagın geri kısmı
köterüv	: abartmak
köterüv	: alıkoymak
köterüv	: alıkoymak
köterüv	: bağırış, gürültü çıkarmak
köterüv	: bir işi ele almak, yürütmek
köterüv	: fırlatmak, çıkarmak
köterüv	: içmek
köterüv	: inanmak, dayanmak, tozmak
köterüv	: kıpırdatmak
köterüv	: meth etmek
köterüv	: kaldırmak , yerinden kımıldatmak
köterisüv	: kaldırılmasına yardım etmek
köz	: gün ışığı

köz	: göz
köz almay	: gözünü ayırmamak
köz şırımın almadı	: gözünü açamadı, kaldıramadı
kuday	: Allah , Tanrı
kuday tağala	: Allahü-teâlâ
kudaysız	: Allahsız
kudık	: kuyu
kudırat	: kudret, güç
kukak	: kulak
kula	: terk edilmiş yerler
kula	: yılkı rengi, kuyruk ve yelesi siyah, diğer tarafı hafif kahve rengi
kulag	: kulak
kulagın tosuv :	dinlemek
kulak	: başa giyilen elbisenin kulak üzerine gelen yeri.
kulak astı	: dinledi
kulak sahu	: dinlemek
kulak tiküv	: dinlemek
kulan	: katır türünden yabancı at
kulativ	: devirmek
kulav	: bir tarafa yönelmek
kulav	: gönlünü kaptırmak, arzulamak
kulav	: hükümdarlıktan veya iktidardan düşme
kulav	: yukarıdan aşağıya doğru hızla akması
kulav	: aşağıya doğru hızla inmek , akmak
kulca	: yabancı erkek koyun
kuldırav	: hızla aşağıya doğru yuvarlanmak, düşmek
kuldırav	: siyasi, iktisadi yönden zayıflamak
kulkin	: boğaz (organ)
kulkinı kuruv	: acıkmak , yorulmak
kuşılık	: kulluk , kölelik
kuşınuv	: bir şeyi yapmaya gayret etmek, girişmek
kumırşa	: karınca
kumirska	: karınca
kun	: ödenen para
kun	: maliyet
kundız	: kunduz
kur	: sade , boş
kurak	: henüz olmamış, daha yeni çıkmakta olan kamış
kurak	: parçalardan dikilmiş olan yorgan vb. şeyler
kurak	: yeni yetişmekte olan genç
kuraktı	: kamışlı

kurbaka	: kurbağa
kurbandık	: kurbanlık
kurgak	: kurak
kurgak	: boş, neticesiz, kuru
kurgav	: kurumak
kuri	: kuru
kurıktay	: sırik , uzun
şurkuv	: korkmak
kurmet	: hürmet
kurt	: kurt
kurt-kurt	: ses taklidi
kurt-may	: yağlı peynir, süttten yapılan kurutulmuş sert yağlı peynir.
kurt-may aluv	: peynir mayalamak , yapmak
kurt-mayın	: kurt-maymun
kuruv	: devrensiz saldı kurtmay jüre almadım
kuruv	: kurmak, yapmak
kuruv	: yok edilmek, imha edilmek, kurumak
kuruvlı	: kurulu, hazır
kus	: kuş
kusır	: kusur, günah, yazık
kustıruv	: kusturmak
kusuv	: kusmak
kut	: uğur, hayır,
kutı	: kutu , kap
kutıluv	: kurtulmak, hür olmak, serbest olmak
kutılğan	: kurtulan
kutıruv	: hiçbir şeyden çekinmemek, korkmamak
kutıruv	: kudurmak
kuv	: ateşi tutuşturmak için kullanılan yakıt
kuv	: çakal, açık göz
kuv	: kuğu kuşu
kuv	: kuruyan, zayıflayan, halsiz, bitkin
kuv	: yalancı, vefasız
kuvalav	: takip etmek, peşini bırakmamak
kuvan	: kurak
kuvan	: renk atmak
kuvanuv	: sevinmek , memnun olmak
kuvanısuv	: sevince ortak olmak, beraber sevinmek
kuvat	: kuvvet, güç
kuvgıuv	: kovdurmak
kuvırmak	: kavurmak, darı, buğday vs. gibi yiyecekleri bir tenekeye koyarak patlatmak

kuvis	: kovuk, boşluk
kuvlık	: ilk defa yavrulayan kısrak
kuvlık	: yalan, aldatmaca, açıkgozlülük
kuvanuv	: güvenmek
kuvuv	: kovmak
kuvuv	: takip etmek, peşine düşmek , aramak
kuyın	: toz, kar, toprağı sürükleyen rüzgâr
kuyındatuv	: hızını arttırmak, çok hızlı olarak gitmek
kuyındatuv	: rüzgârın hortum şekline dönüşmesi, girdap
kuyka	: adamın kafa derisi
kuyka	: hayvanın ütülenmiş baş ve ayak derileri
kuyruk	: kuyruk
kuz	: yüksek kaya, derin uçurum
kuzgın	: haram yiyen, katil
kuzgın	: kuzgun
kübirlev	: sessizce , fısıltıyla konuşmak
kücil	: kalın ve sert ses
kücildev	: gürültü yapmak, bağırarak
küder	: ümit
küder üzöv	: ümit kesmek
kül	: darmadağın edilmek
kül	: kül, birşeyin yanarak kül haline gelmesi
kül	: koyunun karnında, memesinde çıkan yara
külöv	: gülmek , sevinmek
külišöv	: gülüşmek
külki	: gülmek, sevinç
külpara	: paramparça
kümp etöv	: aniden batmak, dibine doğru gitmek
kün	: emek
kün	: gün
kün	: güneş
kün	: hayat, ömür
kün	: vakit, zaman
kün şıragı	: gün ışığı
künderdiñ küinde	: günlerden bir gün
kündiz	: gündüz
künelt kizöv	: gün geçirtmek, geçinip gitmek
küngey	: gün doğusu
küni-tün	: gündüz - gece
küñkildev	: bir şeye itirazda bulunarak konuşmak
küñkildev	: dedikodu yapmak
künşilik	: günlük, güncülük

küp	: küp
küresüv	: çekişmek, mücadele etmek, yarışmak
küresüv	: gürüşmek
kürsinüv	: içini çekmek
küs	: insan vücudunda uzun zaman birikmiş olan kir tabakası
küş	: ağırlık
küş	: güç, kuvvet
küşî	: ağırlık
küşî	: güç, kuvvet
küşik	: köpek yavrusu
küşti	: güçlü, kuvvetli
kütüv	: beklemek, gezmek
kütüv	: bakmak, istemek
kütüv	: hürmet etmek, saygı göstermek
kütüv	: istemek, dilemek
küy	: ömür
küy	: düşünce
küy	: hoş
küy	: kalın
küy	: kaygı, elem, keder
küy	: nağme, melodi
küy	: vaziyet, durum, hâl
küyli	: durumu iyi olan, bakımlı, zengin
küz	: güz, sonbahar
küzetşi	: nöbetçi

-L-

laj	: ilaç
lak	: oğlak
lak	: oğlak
lak	: keçi yavrusu, oğlak
laktıruv	: atmak, fırlatmak
laşık	: ufak ve eskimiş ev
laşın	: laçın, doğan
lavlav	: ateşin alevlenerek yanması
lavlav	: yolcuları veya misafirleri gidecekleri bir yere vasıta ile götürmek
lay	: bulanık, suya katılarak ezilen çamur
layık	: lâyıık
laylav	: sıvamak, çamur sürmek
laylav	: temiz suyu toz-toprak ile bulandırmak
lay suv	: bulanık su
lepisüv	: kendi kendine övünerek konuşmak
lepisüv	: süratlenmek
lıgy	: her zaman, daima
lıkuv	: çok yemekten dolayı zor kımıldamak
lıpa	: eski elbise
lüpildev	: kalbin heyecandan, korkudan çok çarpması
lüp-lüp	: ses taklidi

-M-

ma	: soru kelimesi "mı, mi, mu, mü"
madaktav	: medhetmek
māgan	: bana
maglumdanuv	: bildirilmek
magna	: mânâ
maksat	: maksat, amaç, paye
maksat etüv	: gaye etmek, amaç edinmek
maktan	: övünç, gurur
maktanuv	: övünmek
maktanşak	: hep kendini meth eden, hep kendinden bahseden kimse
maktav	: methetmek , övmek
mal	: zenginlik, devlet
mal	: koyun , keçi ,deve , sığır türü hayvanlar
maldanuv	: bir şeyi sahiplenmek
maldanuv	: mali durumu düzelmek
maşuv	: sıvının içine bir cisim batırmak
maşınuv	: hayvancılıkla ilgilenmek
maltuv	: su içinde yüzmek
maltı	: batmak
maltı	: su içinde yüzmek
mamık	: çok yumuşak pamuk veya kuş tüyü
mamık	: içine kuş tüyü ya da pamuk doldurularak yapılan yatak yorgan
mañ	: yakında, şuralarda, bugünlerde
mana	: biraz evvel, demin
managı	: deminki
mañay	: civar , etraf
mañday	: alın
mañgaz	: gururlu, övülmeye lâayık kimse
mañgazdanuv	: mağrurlanmak
mangıruv	: melemek
mañgıt	: bildircinin yavrusunu çağırırken kullandığı isim
mañırav	: melemek
mansap	: rütbe, mevki
masa	: ısırduğında acı veren böcek
masa	: sivrisinek
maskara	: rezâlet
maskaraşılık	: rezillik
maşakat	: meşakkat
maşakat körüv	: zorlukla karşılaşmak

matav	: ayağını, elini bağlamak
matav	: söz, atıf
may	: merhem
may	: yağ
mayısuv	: yağ suyu
maylı	: yağlı
maylıayak	: özel ad
maymıl	: maymun
mayşa	: yemyeşil saha, yeşilliği bol olan yer
maza	: sessiz
mazak	: dalga, alay, lâtife
mazak kıl-	: alay etmek
mazaklav	: alay etmek , dalga geçmek
mazaktav	: alay etmek, dalga geçmek
mehnet	: muhnet
meken	: yerleşilen , oturulan yer , mekân
mekendev	: mekân tutmak
mélím	: malum, belli
mén	: anlam, ehemmiyet, mahiyet, öz
men	: ben
men	: ile , le
méni	: mânâ, anlam
meniñ	: benim
menmensüv	: kendini beğenmek, mağrurlaşmak
menşik	: sahiplik
mensinüv	: beğenmek, lâıyk görmek
mereke	: bayram, mutlu gün
mergen	: atıcı, nişancı, attığını vuran
mert boluv	: kazaya uğramak, ölmek
mertigüv	: vücudun bir tarafını kırılması, yaralanması
mertilüv	: yaralanmak
mestik	: burkulmak, kemiğin çatlaması, kırılması
meşin	: eski yıl sayımına göre dokuzuncu sene
meşin	: maymun
métel	: atıf, nakil söz
meyli	: arzu, istek
meyli	: meyil, taraftar
meyli	: neyse, taman
meylinşe	: hayli , epeyli
meylinşe	: istediği gibi
meyman	: misafir, mihman
méz boluv	: sevinmek

mezet	: vakit arasındaki bir an, sıra
mezgil	: mevsim
mezgil	: vakit, günün, ayın veya senenin belli zamanları
mézkür	: adı geçen, bahsedilen
mıktav	: sağlamlaştırmak
mıktav	: hallettim, mahvettim anlamında kullanılır
mıktı	: sağlam
mıljalanuv	: parçalanmak
mıltık	: tüfek
mıñ	: bin (1000)
mına	: bu, yakın yerdeki bir şeyi işaret etmek için
mınav	: bu, işte bu
mıñk (mıñk etpev)	: nefesini içine tutarak hiç ses çıkartmamak
mırza	: efendi, bey
mırza	: eli açık, cömert
mısal	: misal
mısık	: kedi
mıskıl	: şaka, takılmak
mıtuv	: eliyle sıkmak, oğmak
mıy	: beyin
mıyras	: miras
minüv	: binmek
minbe	: minber
mindet	: ödev
mindettenüv	: vazife olarak kabul etmek
mine	: işte burada
minéjat	: münacaat
minekiy	: işte, burada
minez	: huy, karakter, mizaç
minilüv	: binilmek
miñirlev	: açık, cesaretli konuşmamak
miñirlev	: burnundan konuşmak
mol	: ol , çok
molda	: molla, hoca
moldık	: bolluk
momın	: mümin
momındık	: uysallık
moyun	: boyun
moyın	: boyun
moyın	: sorumluluk almak
moytaban	: özel ad
möldir	: tertemiz

mör	: mühür
mu	: bu
muktaj	: muhtaç
muktajdanuv	: muhtaç olmak
muktajdik	: muhtaçlık, ihtiyaç içinde olmak
mun	: üzüntü, evham
munayuv	: üzölmek, kaygı duymak
mundar	: mundar
munday	: bunun gibi, tam buna benzer
munşa	: bunca
murat	: murat, istek, arzu, dilek
murın	: burun
murt	: bıyık
musılman	: müslüman
muz	: buz
müjüv	: kemiğin etini sıyrarak yemek
müjilüv	: keskin olanın körleşmesi, düz olanın yamuklaşması
mülde	: tamamıyla bütünüyle
mümkın	: mümkün
müsırkev	: acımak, esirgemek, korumak
müşel	: insan yaşının belli devresi 13, 25, 37, 49 yaşları "müşel " sayılar
müşkil	: zor, ağır
müyiz	: boynuz
müyizdev	: boynuzlamak

-N-

nadan	: cahil, bilgisiz
nagıp	: ne kılıp , ne yapmak
naguv	: suvir üni uksasıp kуска napıp
nagıp	: ne kılıp
nagız	: sahte değil, gerçek
najagay	: yıldırım
nak	: tam, doğru
naluv	: üzüntü, dert çekerek yanmak
namaz	: namaz
namaz okuv	: namaz kılmak
nan	: ekmek
nanuv	: inanmak
nas	: pis, temizliğe önem vermeyen
nasihat	: nasihat
naşar	: naar
navkas	: hasta
nayza	: süngü , mızrak
nazara etüv	: bakmak, göz gezdirmek
ne	: ne
neden	: neden, niçin
nedévir	: bir hayli, bolca
nege	: niçin, neden dolayı
nege	: niye, neden
negıp	: ne kılıp
nemene	: ne, ne oldu
nemese	: niçin
nemeşe	: ne, ne oldu
nésil	: nesil, soy
nésip	: nasip
néirse	: şey
neşe	: kaç
neşe aylık	: kaç aylık
neteyin	: ne edeyim
nézik	: nâzik
nil	: nil nehri
niyet	: niyet
niyyet	: niyet
noktalav	: hayvanın başına yular geçirilmesi
nöker	: hizmeti
nuska	: nüsha

**nuskav
nuv**

**: yönetmenlik
: çok sık orman**

-O-

o	: o
obal	: vebal
odan	: ondan
odan baska	: ondan başka
oga şomuv	: düşünceye dalmak
ogan	: ona
ok	: ok
okıranuv	: tehlikeli bir durumda veya yavrusunu gördüğünde atın çıkardığı ses.
ol	: o
ol	: bu
ol üşin	: bu sebepten
olar	: onlar
olay	: öyle
olay-bulay	: şöyle-böyle
olja	: ganimet
omırtka	: omurga
on eki	: oniki
oñaltuv	: yoluna koymak
onan soñ	: ondan sonra
oñaşa	: kendi başına, kalabalıktan ayrı
oñaylık	: kolaylık, hafiflik
onbes	: onbeş
onday-munday	: ufak-tefek , şöyle-böyle
ong	: doğru , yanlış değil
ong	: sağ
onı	: onu
onıñ	: onun
onşa	: onca, o kadar
or	: çukur , hendek
oraluv	: gittiği yerden geri dönmek
oraluv	: sarılmak, bir şeyin sarılması
oramal	: havlu
orav	: sarmak , etrafını sarmak
oray	: bir şeye karşılık, bir söze karşılık vermek
oray	: birşeyin kolaylığı, uygun anı
orda	: hububat anbarı
ordalı	: taraftarı akrabası çok olan
oriluv	: biçilmek
orın	: yer

orındav	: icra etmek
orındav	: yerine getirmek, ifa etmek
orman	: orman
ornalastıruv	: yerleştirmek
ornav	: yerleşmek, kurmak
ornıgıuv	: biryere yerleşmek
ornık	: sağlam, belirli, devamlı
orta	: orta halli
orta	: iyice dalmamış
orta	: orta
ortak	: ortak
ortanşı	: ortancı
osı	: bu
osılay	: böyle
osılayşa	: böylece
osında	: burada
osınday	: bunun gibi
osınşama	: onca
oskırıuv	: atın bir şeyden türkerek ses çıkarması
otarlav	: hayvanları otlağa yollamak
otırıuv	: oturmak
otırgızıuv	: oturtmak
ottav	: otlamak
oy	: ova, çukur yer
oy	: fikir, düşünce
oy	: sevinç, üzüntü, hayret bildiren ünlem
oy oylav	: düşünmek, düşünceye dalmak
oyıuv	: oymak
oyıuv	: nakışlamak
oyanıuv	: uyanmak, dirilmek canlanmak.
oyatıuv	: uyandırmak
oyav	: uyanık, uykulu olmamak
oybay	: hayret ve üzüntü bildirir
oyın	: oyun
oyla-	: düşünmek
oylanıuv	: düşünmek
oylav	: hatırlamak , düşünmek
oynalıuv	: düşünmek
oynav	: oynamak, eğlenmek
oypırım-ay	: hayret edince, korkunca çıkarılan ses
ozıuv	: öne geçmek, ileri gitmek, daha çabuk yürümek
oza	: bir kezde oza savın, elirgen sıyrır suvirga jetip keledi de

ozbirlk

: kadaylk, sadstlk

-Ö-

ögiz	: öküz
ökinüv	: pişman olmak, üzölmek
ökirüv	: bağırmak, ağlamak
ökpe	: akciğer
ökpe	: güç , kuvvet
ökpe	: kırgınlık , küskünlük
ökpelev	: küsmek, kırılmak, kızmak
ölekse	: ölen kimsenin veya hayvanın gömülmemiş cesedi
öleñ	: şiir, şakı
öleñdetüv	: şarkı söylemek
ölgen bop	: ölmüş olmak
ölgenşe	: ölünceye kadar
öli	: ölü
ölim	: ölüm
ölip-öşüv	: hürmet göstermek
ölip-öşüv	: yalvarmak
ölip-taluv	: çok yorulmak, çok emek sarfetmek
öltirüv	: öldürmek
ölüv	: ölmek
ömir	: ömür
ömir boyu	: ömür boyunca
öndirüv	: bir şeyi yapmak, ortaya çıkarmak, istihsal etmek
öndirüv	: gayret etmek
öndirüv	: geri almak, ödetmek
öndirüv	: işi anlamak, tahakkuk ettirmek
öneboyı	: hep, devamlı, her zaman
öñeş	: boğaz
önkey	: hep , her zaman
öris	: ayıp, günah
öris	: ceza olarak kararlaştırılan
öris	: hata, kötölük
öris	: hayvan otlağı
öris	: kişinin görüş ve bilgi sahası
örkeş	: hörgüç
örmek	: örümcek ağı
örmekşi	: örümcek
örmelev	: yapışarak, tutunarak tepeye doğru tırmanmak
örşelenüv	: hızlanmak, artmak, güçlenmek
ösirüv	: büyümek , yetiştirmek , arttırmak , çoğaltmak
ösiyet	: vasiyet

öş	: öç, düşman
öş boluv	: düşman olmak
öşürüv	: söndürmek , kısmak , bitirmek
öşüv	: yok olmak , bitmek , tükenmek , sönmek
öşigüv	: düşman olmak kin beslemek , darılmak
öştesüv	: düşman olmak, darılmak
öte	: bilhassa
öte	: daha , pek , çok
öte şıguv	: geçmek
ötev	: ödemek, karşılığını vermek
ötinüv	: geçmek
ötinüv	: rica etmek
ötirik	: yalan
ötken	: geçen
ötkirlenüv	: bilenmek, keskinleştirmek
ötkizüv	: geçirtmek
ötüv	: bilinen şeyin kesinleşmesi
ötüv	: bir taraftan diğer tarafa geçmek
ötüv	: satılmak
ötüv	: sınıf geçmek
ötüv	: vaktin, zamanın geçmesi
ötüv	: vefat etmek
öytkeni	: çünkü
öz	: öz ,kişinin kendisi
özder	: kendiler
özen	: dere , çay
özge	: başka, gayrı
özin özi	: kendi kendine

-P-

padıyşa	: padişah
pakır	: fakir
pana	: sığınmak
panalav	: arkada destekçi edinmek
panalav	: sığınmak
panasız	: sığınaksız, koruyucusuz
par	: dünyede akımak bolmas özine
para-par	: aynı , benzer , eş , eşit
parasat	: akıl, fikir, düşünce, duygu
parız	: farz, ödev, vazife
patşa	: pâdişah
payda	: fayda
paydalanuv	: faydalanmak
paydasız	: faydasız
paygamber	: peygamber
paygamber	: peygamber
paytaht	: payitaht
pe	: "mı" soru edatı
péle	: belâ, aksilik
pélen	: filan
pen	: ile, le, ilâ
pende	: fert, birey
peri	: peri
pérmen	: ferman
pérmen	: emir, güç, hız
pérmendetüv	: hızlandırmak, güçlendirmek
pés	: alçak, aşağı
pétüva	: fetva
pıçak	: bıçak
pınalav	: destekçi edinmek
pınalav	: sığınmak
pısıldav	: sesin yavaş ve kesik kesik çıkması
pıskırunuv	: hapşırma
pıskıruv	: altın veya başka hayvanın burnundan sertçe ses çıkarması
pışak	: bıçak
pil	: fil
puşaytuv	: pişman etmek

-R-

rakattanuv	: rahatlanmak
ras	: hakikat , doğru
renjüv	: rencide olmak, üzülmek
ret	: usûl, nizam
ruksat	: ruhsat, izin
ruksatsız	: izinsiz, münasadesiz
ruv	: boy , kabile
rgalav	: rahvan yürüyüşle yürümek, yavaş hareket etmek

-S-

sasuv	: şaşırmaq
sasuv	: kokmaq, çürümək
sasık	: pis kokulu
saskaluv	: şaşırıp kalmak
sabak	: birkinin sapı
şabak	: talebeye verilen ödev
sabalak-sabalak	: karma karışık
sabalav	: üstü üstüne dövmək, arka arkaya vurmək
sabap-sabap	: döve döve
sabaz	: birisinin kahramanlığına, cesaretine, akıllılığına memnun olduğu zaman kullanılan ifade
sadak	: sadak, ok
sagan	: sana
sagat	: saat
sahara	: büyük ova
sak	: dikkətli, herşeyə dikkət eden
sakıldatuv	: fokur fokur kaynatmaq
saktav	: korumək , muhafaza etmək
saktık	: dikkətlilik
saluv	: salmaq
saluv	: vurmək
saluv	: yerleş-tirmek, içərisinə koymək
sala	: saha, konu
sala	: akarsu yatağı, akarsu kolları
salaktatuv	: sallandırmək
salaktav	: sallanmaq
salavmalıyküm	: selâmün aleyküm
salbırav	: bir şeyin aşığıya doğru sallanması
saldık	: eğlenceli hareket veya huy, karakter
saldır-küldir	: ses taklidi
salık	: vergi
salkın	: rahatlık veren , serinlik
salpandav	: iş dolayısıyla boşuna dolaşmaq
salt	: örf, âdet
samgav	: şarkı söylemek
samgav	: uçmaq, yükselmək
san	: sayı
sana	: düşünce , duygu
sanaluv	: sayılmək
sanav	: saymaq

sanguv	: kuşların pisliklerini dışarıya çıkarması
saniñ	: sonra
sañituv	: kuşun pislik yapması
sañkıldav	: akis yapan, yüksek ses çıkaran
sapar	: sefer
saray	: saray
sartık	: artık yemek
satuv	: satmak
satılav	: basamak, merdiven koymak
satır-kütir	: ses taklidi
savsak	: parmak
savda	: ticaret
savdalasuv	: pazarlık yapmak
savıskan	: saksağan
savıskan	: saksağan
savık	: eğlence
say	: hazır
say	: Kazak Türkleri'nin başına giydiği çeşitli şapkaların tepe etrafındaki parçaları
say	: dere , ova
say-salan	: dere yatağı
saya	: gölge
sayalav	: gölgelenmek, sığınmak
sayat	: kuş avlayan kimse
sayatşı	: iyi av avlayan
sayat	: avcılık, kuş avcılığı yapan kimse
sayaz	: derin olmayan
saydav	: yolculuğa hazırlanmak
saylanuv	: seçilmek
sayrandav	: seyrana çıkmak
sayrav	: ötmek, şarkı söylemek
saza	: ceza
ses	: ses
ses körsetüv	: korkutmak
seskenüv	: korkmak, çekinmek, iğrenmek
sebeb	: sebep, neden
sekelektev	: sıçratmak
sekil	: şekil
sekirüv	: fırlatmak , atmak
sélamatsız ma	: merhaba, nasılsınız
sélem	: selâm
sélem berüv	: selâm vermek

sélemet	: selâmet
selev	: kurak tepelerde çıkan dikenli ot
semirüv	: semirmek
semiz	: şişman
semiz	: semiz, bakımlı, şişman
sen	: sen
sendelüv	: sendelemek, şaşırmaq
şender	: siz
senüv	: inanmaq
serik	: dayanak , destek
serik	: arkadaş
serik boluv	: arkadaş olmak
sert	: ant, sözleşme
sét	: uygun zaman , aniden
sévle	: aydınlık, ışık
sévle	: düşünce, şuur
séygülik	: hızlı koşan iyi cins at
sezüv	: sezmek
sezdirüv	: sezdirmek
sezilüv	: sezilmek, anlaşılmak
sezim	: sezış
sıbaga	: misafir için yapılan yemek
sıbaga	: pay
sıbay	: komşu
sıbaylas	: yakın arkadaş, komşu
sıguv	: sıkmak
sıkıldı	: benzer
sıkılık	: nazlanarak gülmek
sıkılıktav	: rahatlayarak gülmek
sıkırlavık	: şingırdayan
sılav	: sıvamak
sıldır	: iki şeyin dokunmasıyla çıkan ses
sıldırav	: şingırdamak
sıldırlatuv	: şingırdatılmak
sılkıyuv	: ağzına kadar doymak
sılkıyuv	: cansız düşerek bayılmak
sımbaldav	: sağlamlaştırmak
sımbattı	: gösterişli
sımpıs	: ince ve uzun kuyruklu
sınşı	: tenkitçi
sınuv	: kırılmak, bozulmak, işe yaramaz hale gelmek
sınav	: sınamak

sınav	: tenkit etmek, kusurunu söylemek
sındıruv	: kırdırmak
sınık	: kırık
sıpiruv	: süpürmek, toplamak, hepsini birden almak
sıptıv	: süpürtmek
sır	: sır, boya
sır	: sır, gizli tutulup söylenmeyecek durum
sırık	: sırık
sırıktay	: sırık gibi
sırlasuv	: birbirine sırrını açmak
sırt	: arka
sırt	: dış, dışarı
sırttan	: sırtlan
sıruv	: sırmak
sıtır	: çıtırtı
sıtırlatuv	: çıtırdatmak
sıy	: sığmak
sıy	: hürmet, saygı
sıyuv	: sığmak
sıyuv	: geçinmek
sıyaktı	: benzeyen, ... gibi
sıyapat	: gösteriş, kılık kıyafet
sıyapat	: sıfat, özellik
sıyır	: sığır
sıylav	: hürmet etmek, saygı göstermek
sıypav	: okşamak
sıyrak	: bacağı dizden aşağısı
sıyyak	: görünüş, şekil
sıyyak	: gibi, benzeyen
sıyyaktı	: benzer
sızılğan	: çizilen
sile	: yorulmak
silkileşüv	: münakaşa etmek, tartışmak
simirüv	: suyu veya başka herhangi bir şeyi iştahlanarak içmek
siz	: sen
so	: şu
sodan	: ondan
soguv	: çarpmak , dokunmak , vurmak
sogan	: onunla
sokuv	: geçmek. sinmek
sogan	: ona, onunla
sokır	: kör

sol	: şu , o
solay	: öyle
som	: ağır , kalın
som	: para
soñ	: son, nihayet
soñ	: sonra , ondan sonra
sona	: at sineği
sonan soñ	: ondan sonra, sonradan sonraya
sonda	: gene, sonra
sondagi	: oradaki
sonday	: o kadar , onun gibi
sondıktan	: onun için, o sebeple
sonı	: onu, bunu
sonımen	: neticede, onunla
soñınan	: ardından
sonşa	: o kadar, onca, öylece
sor	: bahtsızlık, şanssızlık
sor	: kireçli yer
soruv	: emmek
sora	: göz yaşı
sorgalatuv	: akıtmamak, döktürmek
sorgalav	: akmak, dökülmek
sorlı	: çaresiz, zavallı
sorpa	: çorba
soyuv	: soyamak , kesilen hayvanın derisini yüzmek
soyıl	: birisine vurmaya mahsus çomak
sozuv	: uzatmak maksadıyla çekmek
soziluv	: çekilmek
söylesüv	: söyleşmek, sohbet etmek, konuşmak
söylesüv	: söyleşmek
söylev	: söylemek
söytip	: böylece, o şekilde
söytkenşe	: böylece
söytüv	: öyle yapmak
söz	: söz
suguv	: sokmak, girmek, içine koymak
suk	: aç gözlü
suktanuv	: göz dikmek , aç gözlü olmak
sulı	: arpa türü
suluvlık	: güzellik
sum	: acımasız, uğursuz
sumdık	: uğursuzluk

suñkar	: avcılıkta faydalanılan çok yüksekten uçan bir kuş çeşidi
suruv	: sormak
surapıl	: meraklı
surav	: sormak
surav	: istek , dilek
surkıyyalık	: namussuzluk, kötülük
susın	: susamış kimsenin içtiği soğuk nesne
suv	: su
suvık	: soğuk
suvınuv	: soğumak
suvınav	: soğumak
suvır	: dağ faresi
suvıruv	: çekmek, koparmak
suvırıluv	: gönüllü olarak çıkmak, ilerleyerek atılmak, hatiplik etmek, hatip olduğunu tavrıyla farkettilmek
suvjürek	: korkak
suvret	: suret, görüntü
süleyman	galiy : Süleyman A.s.
assalam	
süleymen	: Hz.süleyman
sümüv	: sinmek
sümireytöv	: sindirmek, bütüştürmek
süñgüv	: suyun altına dalmak, su altında yüzmek
süñgüv	: bir şeyin arasına girmek
sürindirüv	: süründürmek
süt	: süt
süt uyuv	: süt mayalamak
süysingen	: sevinen
süyek	: ölmüş kimsenin cesedi
süyek	: akraba
süyek	: kemik
süyek-sayak	: kemiğin kalıntıları
süyeniş	: sevinç
süyev	: dayanmak, dayanak olmak, yardım etmek
süyretüv	: sürüklemek , çekmek
süyrev	: çekmek , sürüklemek
süyrik	: sivri
süzüv	: süsmek, boynuzlamak
süzüv	: süzmek
süzgilev	: süzmek

-Ş-

şabandav	: sıyrır sodan beri şabandap
şabıs	: atın hızlı koşması
şabisuv	: atın hızlı yürümesini, koşmasını sağlamak
şabınuv	: kızmak, sinirlenmek
şagıstıruv	: kızıştırmak , birini diğerine kötülemek
şaguv	: ısırarak, dalamak
şakırtuv	: çağdırtmak
şakıruv	: çağdırmak , davet etmek
şal	: ihtiyar adam
şala	: tam olmamış yarım
şaldıruv	: atı dinlendirmek, otlatmak
şaldıruv	: takip eden kimseye yakalanmış olmak
şalgı	: çalı ve ot biçilen, uzun ağaca saplanan keskin nesne
şalgın	: otu bol yüksek çalılık yer
şalkaktav	: başını geriye doğru çevirerek, göğsünü kabartarak yürümek
şalkayuv	: geriye doğru yaslanmak
şalkayuv	: kendini yüksek gösterme pozunda olmak
şaluv	: çelme takmak
şam	: ışık, lamba
şam	: lamba
şaması	: işin durumu , görünüşü
şama	: vücudun gücü, kuvveti
şama	: birşeyin büyüklüğü hakkında tahmin.
şaman	: baksı
şanşıltuv	: diktirilmek
şanşuv	: sancılayarak ağrı yapmak
şanşuv	: ucu sivri birşeyi sokmak
şanşuv	: birisini sözle iğnelemek
şanşuv	: çomak, dayak, direk gibi şeyi bir yere dikmek
şandıruv	: toz duman içinde bırakmak
şanırkav	: susamak
şanırkav	: sis neticesi görüş uzaklığının azalması
şap	: karnın aşağı tarafı, aya
şapak	: şafak
şapalaktav	: el çırpma
şapkılasuv	: devamlı olarak vuruşmak
şaptıruv	: koşturmak
şapşañ	: çabuk, hemen
şapşuv	: atılmak. fırlamak

şarşav	: yorulmak
şaruva	: iş, meşguliyet
şarlatuv	: dolaştırmak, tetkik ettirmek
şarlav	: her tarafı dolaşmak, görmek, tekik etmek
şart	: şart , anlaşma
şart koyuv	: şart koşmak
şat boluv	: mutlu olmak
şatuv	: bir şeyi ikincisiyle karıştırmak
şatak	: karışık mesele
şatır	: bez ve kumaştan yapılan çadır
şatır	: evin tepesi
şatuv	: yersiz olarak konuşmak
şav	: tembel, yavaş
şavın	: bir kezde oza savın
şayuv	: su ile çalkalamak, temizlemek
şayan	: çıyan
şaynav	: çiğnemek
şaytan	: şeytan
şes	: üzüntü, dert, hasret
şeşen	: hatip, iyi konuşan
şegüv	: birşeyi işaretlemek, çizmek
şegelev	: çivilemek
şeginşektev	: çekingen hareket etmek
şeginüv	: çekinmek
şegirtke	: çekirge
şelek	: sıvı şeyler konulmak için ağaçtan yapılan kap.
şelektev	: ağaç kapla su taşımak
şeñgel	: pençe, avucun içi
şeñgev	: pençe atmak
şermende	: eziyet çeken, üzüntü duyan
şet	: kenarı, hudut, etraf, civarı
şeyin	: bir şeyin hududunu belirlemek için kullanılır,kadar v.b.manası verir.
şıbık	: çubuk
şıbın	: sinek
şıdav	: tahammül etmek , dayanmak
şıga berüv	: çıkıvermek , bir şeyin önünde belirmek
şıgaruv	: çıkarmak
şıguv	: bitkinin çıkmaya başlaması
şıguv	: çıkmak
şıkşıt	: kulağın alt tarafı
şıkuv	: çıkmak

şıkılık	: kuşların çıkardığı sesler
şıklık	: çığlık
şıkırtuv	: kamçulamak, kamçıyla vurmak
şıl	: çil , bir kuş cinsi
şımşık	: serçenin bir türü
şımdamdılık	: sabırlılık
şın	: bir şeyin hududu
şın	: dağın zirvesi
şın	: doğru ,gerçek
şın	: dağın en yüksek yeri
şır	: düz
şır	: düzelmek, ferahlamak
şır köbelek aynaluv	: durduğu yerden kımıldamadan dönmek
şırak	: çırağ, kandil
şırak	: yetiştirilip, şımartılan kimse
şırın	: bitkide bulunan güzel tat, bal
şırkav	: yüksek sesle söylemek, bağırarak
şıykıldatuv	: cik cik diye ses çıkartmak
şıykıldav	: cik cik diye ses çıkarmak
şinkildev	: ince sesle konuşmak
şirkin-ay	: ah ah (üzüntü ifade eden nida)
şiy	: sapından çeşitli şeyler yapılan toplu olarak büyüyen bitki
şiyeböri	: çakal, kurta benzeyen bir hayvan
şoşuv	: korkmak
şoşka	: domuz
şokşiyuv	: dimdik ve yüksekçe olmak, dik olarak dizlerin üzerinde oturmak
şokay	: çarık
şokaytuv	: yığmak, tepe haline getirmek
şoluv	: yoklamak , bakmak
şolak	: sakat
şoltıyuv	: kısacık olmak
şonşıp aluv	: kaldırmak
şop	: çöp
şop	: taklidi ses olabilir baka şop etip suvga süngip ketipti
şopır	: topluluk
şortan	: bir balık çeşidi
şoyın	: kurşunla karışık demir, çok ağır, büyük
şöl	: çöl, yağmur almayan kurak yer
şöldev	: susamak
şömele	: öbeklenmiş ot veya ekin sapları

şöp	: çöp , ot
şubalan	: uzun, sıkıcı
şubalandav	: isteksiz, gönülsüz olmak, sonunu iyi getirememek
şubar	: alacalı
şubirtuv	: dizi halinde yürümek, arka arkaya dizerek yürütmek
şuñkır	: çukur
şuraylı	: çok verimli, çok güzel
şuvak	: güneşin sıcaklığı
şuvaktav	: güneşin sıcaklığı ile ısınmak
şükir	: şükür
şüygin	: verimli, hiç ayak basılmamış, el değmemiş saha

-T-

ta	: bağlama ve kuvvetlendirme edatı
tabuv	: kazanmak
tabuv	: para kazanmak
tabuv	: bulmak
taba	: tava
tabalav	: birisinin başına gelen kötülüklerden dolayı oh çekmek. "oh olsun"
taban	: taban, ayığın altı
tabaşı	: tavacı
tabıluv	: bulunmak
tag	: dağ
tagam	: yiyecek, aş
tagı	: daha , biraz daha
tagzım	: hürmet, saygı
tak	: taht
takıldav	: net ve yerinde konuşmak
takıldav	: takırdamak
takımdav	: takip etmek, peşini bırakmamak
taksır	: efendim, hürmet edilen kimselere bilhassa hocalar için kullanılan ifade
tal	: dal , parça , tane
talas	: münakaşa, tartışma, belli bir mesele hakkında münakaşa etmek, iddiada bulunmak
talasuv	: köpeklerin dalaşması
talasuv	: tartışmak, münakaşa etmek
talasuv	: bir şeyi pay etmek için tartışmak
talastıruv	: dalaştırmak, döğüştürmek
talav	: dalamak
talav	: yağma etmek
talay	: çok defa, çeşit vakitlerde
talay	: kısmet, kader
talkan	: kavrulmuş buğday veya darının öğütülmesiyle yapılan un
talkan	: parçalanmış.
talkan boluv	: paramparça olmak.
talkandav	: bozulmak, kırılmak
talkandav	: kavrulmuş buğday ve darının öğütülmesi
tamak	: boğaz
tamak	: yenilip içilen şeyler
tamak tavuv	: karın doyurmak

tamam	: bütün, hepsi, tamamı
taman	: doğru
tamaşa	: enteresan, temaşa, çok güzel
tamir	: insanın veya hayvanın kan damarı
tamir	: bitkilerin kökü
tamir	: damar
tamiz	: yazın en sıcak günleri
tamizuv	: ateşi tutuşturmak, yakmak
tamizuv	: damlatmak
tamşılav	: damlamak
tañ	: hayret
tan	: hayvanın kasığı, arka bacağı ile karnının arası
tañ	: tan , sabahın erken saatleri
tañ atuv	: sabahın olması , şafağın sökmesi
tañuv	: birşeye bağlanmak
tañuv	: hayret etmek
tanuv	: tanımak
tañ-tamaşa koluv	: hayret etmek
tanav	: burun deliği
tañdanuv	: hayret etmek
tañırkanuv	: hayret etmek
tañırkav	: hayret etmek, merak etmek
tanıs	: tanış, tanıdık
tanıstık	: tanışık
tanıtuv	: tanıtmak
tap	: bir şeyin bir şey üzerinde kalan izi
tap	: sınıf, teba
tap	: ta
tap	: tam
tap berüv	: aniden saldırmak
tap koyur	: aniden bırakmak
tap-taza	: taptaze
tapkırılık	: kıvrak zekâhlık, çok akıllılık
tappay	: tappay turganında
tapşı	: yeterli değil, eksik, az
tapsıruv	: birşeyi teslim etmek
tapsıruv	: vazife, ödev vermek
taptav	: demiri döverek inceltmek
taptav	: ezmek, çiğnemek, ayaklar altına almak
taptav	: yok etmek
tar	: dar
tarap	: taraf

tamam	: bütün, hepsi, tamamı
taman	: doğru
tamaşa	: enteresan, temaşa, çok güzel
tamır	: insanın veya hayvanın kan damarı
tamır	: bitkilerin kökü
tamır	: damar
tamız	: yazın en sıcak günleri
tamızuv	: ateşi tutuşturmak, yakmak
tamızuv	: damlatmak
tamşılav	: damlamak
tañ	: hayret
tan	: hayvanın kasığı, arka bacağı ile karnının arası
tañ	: tan , sabahın erken saatleri
tañ atuv	: sabahın olması , şafağın sökmesi
tañuv	: birşeye bağlanmak
tañuv	: hayret etmek
tanuv	: tanımak
tañ-tamaşa koluv	: hayret etmek
tanav	: burun deliği
tañdanuv	: hayret etmek
tañırkanuv	: hayret etmek
tañırkav	: hayret etmek, merak etmek
tanıs	: tanış, tanıdık
tanıstık	: tanışık
tanıtuv	: tanıtmak
tap	: bir şeyin bir şey üzerinde kalan izi
tap	: sınıf, teba
tap	: ta
tap	: tam
tap berüv	: aniden saldırmak
tap koyur	: aniden bırakmak
tap-taza	: taptaze
tapkırılık	: kıvrak zekâlılık, çok akıllılık
tappay	: tappay turganında
tapşı	: yeterli değil, eksik, az
tapsıruv	: birşeyi teslim etmek
tapsıruv	: vazife, ödev vermek
taptav	: demiri döverek inceltmek
taptav	: ezmek, çiğnemek, ayaklar altına almak
taptav	: yok etmek
tar	: dar
tarap	: taraf

tarap boluv	: taraf olmak
taratuv	: dağıtmak
tarbañdav	: elverişsiz, düzgün olmayan vücuduyla hareket etmeye çalışmak
tarı	: darı
tariyh	: tarih
tarkatuv	: dağıtmak, bozmak
tarkav	: dağılmak
tarpa bassaluv	: aniden yakalamak, kaçmasına fırsat vermemek
tartuv	: bağlamak, sağlamlaştırmak
tartuv	: benzemek, çocuğun akrabalarına benzemesi
tartuv	: bir şeyi hediye etmek
tartuv	: çekmek
tartuv	: herhangi bir müzik aletini çalmak
tartuv	: herhangi bir şeye iştirak etmek
tas	: taş
tas kıluv	: taş gibi olmak
tasuv	: beklemek
tasuv	: taşımak
tasuv	: taşmak, taşarak dökülmek
tasuv	: bebeği çişe tutmak
tasa	: saklanacak yer
tasbaka	: kaplumabağa
tastav	: atmak, fırlatmak
tastav	: birşeyi bir yere koymak
tastav	: iyilik ve eserleriyle arkasında iz bırakmamak
tastay	: taş gibi
tat	: su kenarlarında yetişen kamyşa benzer, ufak tomurcukları olan bitki.
tatuv	: çok iyi geçinen, iyi arkadaş, hiç kavga etmeyen
tatuv	: tadına bakmak, tatmak
tav	: dağ
tav	: may tavıp algan
tavuv	: bitirmek
tavba	: tövbe
tavba kıluv	: tövbe kılmak, yapmaya söz vermek
tavday	: dağ gibi
tavis	: tavus kuşu
tavisuv	: bitirmek
tavlı-tastı	: dağlı taşlı
tavsıluv	: bitirilmek
tay	: tay

tayuv	: tüymek
tayuv	: kaymak , ayağın kayması
tayak	: dayanak
tayav	: yakın, uzak değil
taygak	: kaygan
taza	: samimi
taza	: taze, temiz, saf, net
taza	: samimi
tazalav	: temizlemek
tazalık	: temizlik , iyi niyetlilik
tazı	: bir cins av köpeği
te	: da, de, dahi
tebüv	: tepmek
tegi	: esası, kökü
tegin	: parasız, boş, karşılıksız
tegis	: düz, çukurlu değil
tek	: boşuna, neticesiz
tek koyuv	: sonuçsuz, bırakmak netice alamamak
teke	: erkek keçi
téképpar	: mağrur, gururlu
tekserüv	: tetkik etmek, araştırmak
ténerteñ	: sabahleyin, gün ağardığı zaman
téñir	: Tanrı
teñiz	: deniz
ter	: ter
terüv	: dermek, toplamak
terüv	: teker teker almak
terek	: bir ağaç türü
tereñ	: derin
tereñirek	: derince
teri	: teri
tesik	: delik
tésil	: usul, taktik
téslim	: teslim
tétti	: tatlı , güzel ; hoş tadı olan
tétti-démdi	: tatlı, tadı güzel
tévba	: tövbe
tévir	: iyi, daha iyisi
téryri	: beğenmemek , memnun olmamak
tez	: çabuk , acele
tezek	: tezek
tıgıluv	: gizlenmek, saklanmak

tıguv	: tıkmak, gizlemek
tıjıruv	: sevmemenin, beğenmemenin belirtisi olarak yüzünü buruşturmak
tıkır	: kısa , bacaksız
tıkır	: ses , ayak veya hareket sesi
tım	: pekçok
tıñ	: at boyına tın kuvat kosılganday bolıp
tın	: bitmek, becerilmek, halledilmek
tınuv	: sakinleşmek
tıñayuv	: dinlenmek, güçlenmek
tıñdaluv	: dinlenmek
tındamav	: dinlemek
tındatuv	: dinletmek
tınıguv	: istirahat etmek, dinlenmek
tınış	: sessiz, gürültüsüz
tınıştık	: sessizlik, gürültüszlük, sulh-sükûnet
tıpırlatuv	: kıpırdatmak
tıpırlav	: elini ayagını kıpırdatmak , çırpmaq
tıran	: koşmak, zıplamak
tırjındav	: yüzünü ağzını kıpırdatmak
tırna	: turna
tırnak	: tırnak
tırnalav	: tırnaklamak, tırmalamak
tırnav	: tırnaklamak
tışkan	: fare
tızalaktav	: bağırmaq, koşmaq, sabırsızca hareket etmek
tikenek	: diken
tikiyüv	: dikmek, dik durdurmaq
tigüv	: dikmek
tigüv	: çadır v.b. kurmaq oturulacak hale getirmek
til	: dil
tildi	: dilli
tilev	: dilemek
tilevles	: dileği ve maksadı bir
timiski	: devamlı birşey arayan
timiskilev	: menfaatini düşünmek
timiskilev	: karıştırmak , araştırmak
tipti	: bilhassa, pek çok
tirek	: direk
tirev	: destek olmak, dayanmaq
tirev	: bir şeyin yıkılmaması için destek koymak
tiri	: diri, canlı

tirşilik	: geçim için uğraş
tirşilik	: ömür, hayat
tis	: diş
tistetüv	: ısırtmak
tistev	: ısırarak
tiyin	: kürkü kıymetli tilki cinsinden bir hayvan
tiyisüv	: jilkığa tiyisip müyizdey bastaptı
tiymeytin	: değmeyecek
tiyüv	: değmek
tiyüv	: evlenmek
tiyüv	: hadise çıkarmak
tob	: kabile
tobılgı	: odun ya da kamçıya sap veya baston olarak kullanılan kızılcağ ağacı
togan	: ekin, su arkının içine yapılan engel
togay	: orman, ağaç ve bitki yığını
tok	: doymuş, tok
toktatuv	: turdurmak
toktav	: durmak, beklemek, yavaşlamak
tolık	: am ,eksik değil
tolık	: dolgun , semiz
tolıktıruv	: doldurmak
tolkın	: dalga
tolkın boluv	: dalgalanmak
toñuv	: donmak
top	: ağ, file, kafes
top	: kalabalık, gurup
top boluv	: karşılaşmak
top basuv	: tam bulmak
top kuruv	: kafes kurmak
topırak	: toprak
toptasuv	: toplanmasına yardımcı olmak
tor	: ağ
toruv	: belli etmeden gözlemek
torgay	: turgay kuşu
tosuv	: bebeği çişe tutmak
tosuv	: beklemek
tosuv	: karşılamak
tostav	: atmak
totı	: papağan
toydıruv	: doyurmak
toygızuv	: doydurmak

toyınuv	: doymak
toyuv	: doymak
töbe	: herhangi birşeyin en yüksek ucu , tepe
töle	: töle sağındı
tölev	: ödemek
tömen	: iyi değil
tömen	: aşağı
tömengi	: aşağıdaki
töñirek	: etraf, civar
tönüv	: bir şeyin üzerinden gelerek, dik dik bakmak
törelık	: söz sahibi olan, idareci olan, hüküm veren
töreşi	: ihtilafa düşen iki kişinin veya iki topluluğun meselelerini tetkik ederek karar veren kimse, hakem, idareci
tört	: dört
tört bala	: dört çocuk
törtev	: dördü
tös	: döş, göğüs
tösek	: yatak
tötep berüv	: halkını yedirmemek, baş eğmemek
tucırım	: hülasa, karar, netice
tukıl	: birşeyin kalıntısı
tukım	: tohum, nesil, sülale
tukımdık	: tohumluk
tula	: bütün
tula boy	: bütün vücut
tulga	: vücudun tamamı, vücudun görünüşü
tulpar	: en hızlı koşan at
tumsık	: burun tarafı
tumsık	: tepenin veya dönemeç olan yerin çıkık olan tarafı
tümsek	
tunık	: temiz, kirsiz, berrak
tura	: doğru
turgıruv	: durdurtmak
turnay	: nedegen turnayısın
turpayı	: kaba , görgüsüz
turuv	: durmak, beklemek
turuv	: ayağa kalkmak
turuv	: şimdiki zaman ifade eden yardımcı fiil
turuv	: uykudan uyanmak
turuv	: bir yere yerleşmek
turuv	: durmak
tutkıyıldan	: aniden

tuv	: doğurmayan dişi hayvan
tuv	: tu tu yazıklar olsun
tuv	: zamanın veya mesafenin uzaklığını belirtmek için kullanılır
tuv	: doğmak
tuvgan	: doğan, doğmuş olan
tuvra	: doğru, düz
tuvra	: kesmek, keserek parçalamak
tuvra boluv	: doğru olmak, doğrulamak
tuv sırtı	: tam arkası
tuvuv	: doğurmak
tuvuv	: peyda olmak
tüb	: dip, esas, temel
tüb	: son
tüb	: yan, yanı, yakını
tügel	: tam, eksik olmayan
tük	: hiçbirşey
tük	: tüy
tükendey	: düşen gibi
tükiröv	: tükürmek
tülki	: tilki
tümen	: onbin
tün	: gece, karanlık vakit
tünek	: çok karanlık
tünetöv	: geceletmek, gecelemesine izin vermek
tünev	: geceleme, tünemek
tünsiz	: gecesiz
tün ortası	: gece yarısı
tüpel	: eksik değil, tamam
tür	: bir şeyin yüzündeki işleme
tür	: sözün gidişi
tür	: tür, görünüş
türegelöv	: yerinden kalkmak, doğrulmak
türkişöv	: tiksirmek, nefret etmek, korkmak
türli	: eşitli, türlü
türpi	: anlaşmazlık, terslik
türpil	: törpü türü.
tüs	: düş, rüya
tüsinöv	: anlamak
tüsindiröv	: anlamasını sağlamak
tüsiröv	: düşürmek, indirmek
tüsirtöv	: düşürtmek, indirilmek

tüsüv	: inmek, girmek, yerleşmek
tüsüv	: düşmek, birşeyin aşağıya düşmesi
tüye	: deve
tüyeşi	: deveci
tüyir	: birşeyin ufak parçası

-U-

uksav	: benzemek, benzer olmak
uksasuv	: benzeşmek
uksatuv	: işin kolayını bulmak
uksatuv	: benzetmek
ukuv	: anlamak
uhk	: idareci, töre
uliv	: ulumak
uluv	: midye
umtiluv	: almak , ilerlemek ,hamle yapmak
umituv	: unutmak
unatuv	: uygun bulmak, beğenmek, kabul etmek
unav	: beğenmek, uygun bulmak
uruv	: vurmak
ura	: ürünlerin saklanması için toprak kazılarak hazırlanan anbar
urgası	: hanım, kadın
uri	: hırsız, soyguncu
urımtal	: kolay, uygun
urındıruv	: dokundurmak, rahatsız etmek
urınuv	: rahatsız etmek, vurunmak
urıs	: harp , savaş , kavga , dövüş
urısuv	: sinirlenmek , kavga etmek ,dövüşmek
urlav	: çalmak
urlık	: hırsızlık
urt	: ağzın iki tarafındaki et
urttav	: yudumlamak
usak	: ufak, küçük
usta	: usta
ustatuv	: yakalatmak, tutturmak
ustav	: harcamak
ustav	: yakalamak, tutmak
uşa jönelüv	: uçup gitmek
uşırasuv	: karşılaşmak, rastlamak
uşırav	: rastlamak , karşılaşmak
uşkan	: uçan
uşuv	: uçmak
utiluv	: kaybetmek, kazanamamak, yutulmak
uv	: kurdun ulurken çıkardığı ses
uvade	: vade, anlaşma, sözleşme
uvak	: ufak , küçük

uvakit	: vakit, zaman
uvakiyğa	: olay, hadise
uvanuv	: ağlamayı kesmek , susmak
uvayım	: düşünmek, üzölmek
uvédelesüv	: sözleşmek, anlaşmak
uvézir	: vezir
uvis	: avuç
uyaluv	: utanmak
uyalas	: aynı yuvadan, aynı anneden
uyalav	: yuvalanmak
uyaltuv	: utandırmak
uyat	: ayıp
uygaruv	: karar vermek, uygun görmek
uygarıluv	: karar verilmek
uyık	: uyıktap kalganda
uyıkı	: uyku
uyıktavşı	: ayakkabı
uykı	: uyku
uykı-tuykı	: karma karışık
uykısınan oyanuv	: uykusundan uyanmak
uyıkuv	: uyuklamak, uyumak
uypalak	: karışık, buruşuk, buruşmuş
uyuv	: tutmak , mayalanmak
uzak	: uzak
uzav	: uzaklaşmak, gittikçe uzağa doğru gitmek
uzav	: bir şeyin uzaması, çok vakit alması
uzın	: uzun, kısa olmayan
uzın moyın	: itaat eden

-Ü-

üğindi	: oğulmuş, öğütülmüş, ufak parçalar
üki	: hayvanların su içme yeri
üki	: puhu kuşunun tüyü
ülgerüv	: bitirip, hazır hale getirmek
ülgerüv	: yetişmek, vaktinde varmak
ülken	: tecrübeli
ülken	: yaşı büyük
ün	: ses, ün
ündege	: ündepem jok
ündev	: seslenmek
ünemdev	: azar azar kullanarak idare etmek, iktisatlı davranmak, temkinli davranmak
üñgir	: delik, mağara
üni öşüv	: sesi kesilmek
üñir	: delik, mağara
ürüv	: köpeğin havlaması
ürüv	: ürmek, yersiz konuşmak
üskirik	: çok soğuk rüzgar
üst	: üzerinde, hakkında
üst	: birşeyin üzeri, üst
üst	: insan vücudu
üsti	: üst taraf, herhengi birşeyin üstü
üsti	: vücut
üsti	: üzerinden, hakkında
üsti-bası	: üstü başı
üş	: üç
üşev	: üç
üşevi	: her üçü
üşin	: için, dolayı, sebepten
üy	: ev, mekân, yuva
üy	: vatan
üyek	: havası güzel, yaşama imkânı rahat olan yer
üyilüv	: yıplılmak, toplanılmak
üyir	: bir aygırın idaresindeki yilkı topluluğu
üyir	: doğup büyüdüğü çevre
üyir	: insana yakın, herşeye hevesli, toplumdan kaçmayan, cana yakın
üyir	: yilkının kendi gurubuna katılması
üyirlev	: yakınlaşmak

üykev	: sürtmek, birbirine sürtmek
üyetüv	: öğretmek, alıştırmak
üyetüv	: binilmeye alışmamış olan hayvanı alıştırmak
üyetüv	: evcilleştirmek
üyşik	: küçük barınak, ev
üzüv	: üzme, ayırmak
üzüv	: iş ve hareketi bir müddet için durdurmak, ara vermek
üzilüv	: üzülme
üzilüv	: bitme , sonuna gelme
üzindi	: parça, kısım

-Y-

ya

: hitap

yapıray

: "ya pirim" diye diye yalvarmak

-Z-

zalal	: zarar
zalim	: zalim, kötü kimse
zaman	: zaman, vakit
zañ	: kanun, yasa
zar	: üzüntü, keder
zar	: iri, büyük, güçlü, kuvvetli
zeñgir	: yüksek
zére	: ruh
zıgıra	: bitkiden çıkan yağ
zırkılav	: hiç durmadan hızlı hızlı yürümek
zıtuv	: hemen dönüş yapmak, gözden kaybolmak, kaçmak
zil	: ağırlık
zil	: intikam, sinir
zirkildev	: zirkildev umtılğanda, esek
zor	: zor, güç
zor	: güzel. hoş
zorlık	: zorluk, zor kullanmak, eziyet etmek, işkence etmek, baskı göstermek
zorlık kıluv	: güçlük çıkarmak, zorlaştırmak
zor	: büyük, güçlü, kuvvetli, iyi, iri
zorlık-zombılık	: eziyet etmek, baskı yapıp haksızlık etmek

BİBLİYOGRAFYA

- Akalın Mehmet** : Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araş. Ens., Ankara 1988
- Arat, Reşit, Rahmeti** : Kutadgu Bilig III, indeks, T.D.K. yay. İst. 1979
- Arat, Reşit Rahmeti** : Makaleler Cilt I, Haz. O. F. Sertkaya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., Ankara 1987
- Atalay, Besim** : Divanü Lügat-it Tercümesi, İndeks, T.D.K. yay., Ankara 1985
- Balakayev, M. Emirov** : Kazak Tili, Almatı, "Kazaktistan", 1995
- Balakayev, M.** : Kazak Tili, Atamura, "Kazakistan" 1995
- Baytursinov, Ahmed** : Til Dağılımı, Almatı "Kazakistan" 1992
- Caferoğlu, Ahmet** : Türk Dili Tarihi, Cilt 1-2, Enderun yay., İst. 1982
- Ceritoğlu, Murat** : Türkiye Türkçesi ile Mukayeseli Kazak Türkçesi'nde Fiil Çekimi, T.Ü. Sos. Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi., Edirne 1994
- Çağatay, Saadet** : Türk Lehçeleri Örnekleri II., Aydın yay., Ankara 1972
- Develioğlu, Ferit** : Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın yay., Ank. 1993
- Emre, Ahmet Cevdet** : Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, T.D.K. yay., İst. 1949
- Ercilasun, Ahmet Bican** : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bak. (Hey. Başk.) yay., Ankara 1992
- Ercilasun, Ahmet Bican** : Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-, Gazi Üniv. yay., Ankara 1994
- Ercilasun, Ahmet Bican** : Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri, Kültür Bak. Yay., Ankara 1989
- Ergin, Muharrem** : Orhun Abideleri, Boğaziçi yay., İst. 1970
- Ergin, Muharrem** : Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi yay., İst. 1982
- Eyuboğlu, İsmet Zeki** : Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal yay., İst. 1991
- Gabain, A. Von** : Eski Türkçenin Grameri, çev: Mehmet Akalın, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1988
- Hacıeminoğlu, Necmettin** : Karahanlı Türkçesi Grameri, T.D.K yay., Ankara 1996
- Hacıeminoğlu, Necmettin** : Türk Dilinde Edatlar, Milli Eğt. Bak. yay., İst. 1974
- Hacıeminoğlu, Necmettin** : Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller, Kültür Bak. yay., Ankara 1991
- Kaşgarlı, Mahmut** : Modern Uygur Türkçesi Grameri, Orkun yay. İst. 1992
- Karahan, Leyla** : Türkçede Söz Dizimi, Akçağ yay., Ankara 1991
- Karayev, M. E.** : Kazak Tili, Almatı, "Kazakistan" 1993
- Kenesbayoğlu, İ.K. (Hey. Başk.)** : Kazak Türkçesi Sözlüğü, çev: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar, Türk Dünyası Araş. yay., İst. 1984
- Kudaybergenov, S.** : Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, I. Bölüm, "İlim" Basması, Frunze 1980
- Mahmudov, H., Musabayev, G** : Kazakça Urisşa Sözdik, Almatı, "Kazakistan" 1995
- Sarıyeva, K.** : Mı Govorim Po-Kazahski, Alma-Ata, "Kazakistan" 1992

- Şerbinin, V. G. : Rusça-Türkçe Sözlük, Moskova "Ruski Yazık" 1989
Yudahin, K. K. : Kırgız Sözlüğü, çev. Abdullah Taymas, T.D.K. yay.,
Ankara 1988
Yavuz, Kemal; Yetiş, Kazım; : Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri, Bayrak yay., İst.
Birinci, Necat 1996

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**